Honoré de Balzac

Elveszett illúziók

Regény

Fordította Benedek Marcell

TARTALOM

ELSŐ RÉSZ
A két költő

MÁSODIK RÉSZ
Egy vidéki nagyság Párizsban

HARMADIK RÉSZ
A feltaláló szenvedései

ELSŐ RÉSZ
A két költő

Abban az időben, amikor ez a történet kezdődik, a Stanhope-féle sajtó és nyomdafestékes henger nem szerepelt még a kis vidéki nyomdákban. Ama specialitása ellenére, amely a párizsi nyomdaiparral kapcsolatba hozza, Angoulême még mindig azzal a fából készült sajtóval dolgozott, amelynek a nyelv ezt a ma már tárgytalanná vált kifejezést köszönheti: „nyikorgatni a sajtót". Itt még használta a világtól elmaradt nyomdász a nyomdafestékkel bekent bőrpárnákat, amelyekkel a gép kezelője a betűket végigtapogatta. Az a mozgékony, sík felület, ahová a betűkkel teli formazáró keretet helyezik, amelyre aztán a papírlap kerül: kőből volt még és igazolta „márvány" nevét. A falánk mechanikus sajtó manapság oly tökéletesen feledtette ezt a szerkezetet, amelynek minden tökéletlensége ellenére az Elzevirek, a Plantinek, az Aldusok és a Didot-k szép könyveit köszönhetjük, hogy szükséges megemlíteni azokat a vén szerszámokat, amelyek iránt Jérôme-Nicolas Séchard babonás szeretettel viseltetett - mert megvan a maguk szerepe ebben a kicsi és mégis nagy történetben.

Ez a Séchard egykori nyomdászsegéd volt, olyan, akit a szedők a maguk nyomdásznyelvén Medvének szoktak nevezni. Ennek a gúnynévnek az eredete valószínűleg az az örökös járáskelés, amely meglehetősen hasonlít a ketrecbe zárt medve mozgásához, s amelyet a nyomdászsegédek vég nélkül folytatnak a nyomdafestékes tégely és a sajtó - a sajtó és a nyomdafestékes tégely között. Viszonzásképpen a Medvék Majmoknak nevezték el a szedőket, kezüknek ama folytonos mozgása miatt, amellyel a százötvenkét apró rekeszből a betűket összekapkodják. 1793 vészes korszakában Séchard körülbelül ötvenesztendős volt és házasember. Kora és házassága révén megmenekült attól a szigorú sorozástól, amely majdnem minden munkást bevitt a hadseregbe.

Az öreg segéd egyedül maradt a nyomdában, amelynek tulajdonosa - vagy nyomdásznyelven a „Bamba" - nemrégiben halt meg, s gyermektelen özvegyet hagyott hátra. Úgy látszott: rögtönös pusztulás fenyegeti a vállalatot; a magányos Medve képtelen volt Majommá átalakulni, mert nyomdász létére sem írni, sem olvasni nem tanult meg soha. Egy népképviselő, akinek sürgős volt, hogy terjessze a Konvent szép határozatait, nem törődött a tudatlanságával, kiadta neki a nyomdászmesteri oklevelet, és rekvirálta a nyomdáját. Séchard polgártárs, amikor ezt a veszedelmes oklevelet elfogadta, felesége megtakarított pénzéből kifizette egykori gazdája özvegyét, fele értékben váltva meg a műhely felszerelését. De ez még semmi. A köztársasági dekrétumokat hiba és késedelem nélkül kellett kinyomni. Ebben a nehéz helyzetben az a szerencse érte Jérôme-Nicolas Séchard-t, hogy összeakadt egy marseille-i nemessel, aki sem emigrálni nem akart, nehogy a birtokát elveszítse, sem mutatkozni, mert akkor a fejét veszítette volna el, és csak valamilyen munkával kereshette meg a kenyerét. Maucombe gróf úr tehát felöltötte a vidéki faktor szerény munkakabátját; maga szedte, olvasta és korrigálta azokat a dekrétumokat, amelyek halálbüntetés terhe alatt tiltották meg minden polgárnak, hogy nemeseket rejtegessen; a Bambává lett Medve kinyomtatta és kiragasztotta; s egyiknek sem görbült meg hajaszála sem. 1795-ben, amikor a Terror vihara már elmúlt, Nicolas Séchard kénytelen volt más mindenes után nézni, aki szedő, korrektor és faktor legyen egy személyben. Egy abbé, aki azóta a Restauráció alatt püspökké lett, s akkoriban megtagadta az eskü letételét, helyettesítette Maucombe grófot mindaddig, míg az Első Konzul helyre nem állította a katolikus vallást. A gróf és a püspök később a főrendiház ugyanazon a padján találkoztak össze. Jérôme-Nicolas Séchard ugyan 1802-ben sem tudott jobban írni és olvasni, mint 1793-ban, de azért elég csinos kis pénzmagot gyűjtött össze, hogy faktort fizethessen belőle. Ez a

jövendőjével oly kevéssé törődő segéd félelmes gazdája lett a maga Majmainak és Medvéinek. A fösvénység ott kezdődik, ahol a szegénység megszűnik. Mihelyt lehetségesnek kezdte találni a nyomdász, hogy vagyont szerezhet, az érdek kifejlesztette benne a mesterségének valami materiális megértését - valami mohó, gyanakvó és átható intelligenciát. Gyakorlata fittyet hányt minden elméletnek. Végül már egy szempillantásra ki tudta számítani egy oldalnak és egy ívnek az árát minden betűfaj szerint. Tudatlan rendelőinek bebizonyította, hogy a nagy betűk megmozdítása többe kerül, mint a kicsinyeké; ha kis betűkről volt szó, azt mondta, hogy azokat nehezebb kezelni. A *szedés* az a része lévén a tipográfiának, amelyhez egyáltalán nem értett, annyira félt a tévedéstől, hogy mindig borsos árakat szabott. Ha órabért fizetett a szedőinek, egy percre sem vette le róluk a szemét. Ha megtudta, hogy egy papírgyáros zavarban van, potom áron megvásárolta tőle a papírt, és felhalmozta raktárában. Ez idő tájt már övé lett az a ház, ahol a nyomda helyisége emlékezetet meghaladó idő óta volt. Mindenféleképpen kedvezett neki a szerencse; özvegyen maradt, és csak egy fia volt; beadta a városi líceumba, nem annyira azért, hogy nevelést nyújtson neki, mint inkább, hogy utódot készítsen elő a maga számára; szigorúan bánt vele, hogy apai hatalma tovább tartson; vakáció idején a szedőszekrény mellett dolgoztatta, azt mondván neki, hogy tanulja megkeresni a kenyerét, mert valamikor kárpótolnia kell szegény édesapját, aki a vérét is odaadja, hogy őt fölnevelhesse. Az abbé távozásakor Séchard négy szedője közül azt választotta ki faktornak, akiről a leendő püspök azt mondta neki, hogy éppoly becsületes, mint amilyen értelmes. A derék férfi ily módon megérhette azt a pillanatot, amikor majd fia vezetheti a vállalatát, s az aztán megnövekszik fiatal és ügyes kezében.

David Séchard fényesen végezte tanulmányait az angoulême-i líceumban. Séchard apó, bár tudás és nevelés nélkül fölvergődött Medve létére meglehetősen megvetette a tudományt, azért mégis elküldte fiát Párizsba, hogy ott a magasabb tipográfiába beletanuljon; de hathatósan figyelmébe ajánlotta, hogy csinos összeget kell félretennie abban a városban, amelyet ő a munkások paradicsomának nevezett, s az apja erszényére viszont ne számítson. Nyilván úgy vélte, hogy módjában lesz célját elérni, ha fia a Tudományok Hazájában tartózkodik. David Párizsban befejezte tanulmányait; és közben megtanulta a mesterségét is. A Didot-cég faktorából valóságos tudós lett. 1819 vége felé David elhagyta Párizst, anélkül hogy egy rézgarasába is került volna az apjának, aki most visszahívta, hogy kezébe tegye le ügyeinek vezetését. Nicolas Séchard nyomdájáé volt akkor a megye egyetlen újságja, mely a törvényszéki hirdetményeket közölte, nála nyomatott a megyefőnökség és a püspökség - ez a három üzletfél nagy vagyonhoz juttathatott egy tevékeny fiatalembert.

Éppen ebben az időben vásárolták meg a Cointet testvérek, egyébként papírgyárosok, a második nyomdaengedélyt Angoulême-ben - azét a nyomdáét, amelyet eddig az öreg Séchard a legteljesebb tétlenségre tudott kényszeríteni a katonai válságok segítségével, amelyek a Császárság alatt minden ipari életet összezsugorítottak; éppen ebből az okból nem is vette meg, s fukarsága romlását okozta a régi nyomdának. E hír hallatára vidáman gondolta el az öreg Séchard, hogy azt a harcot, amely az ő vállalata és Cointet-ék közt ki fog törni, már nem neki kell megvívnia, hanem a fiának.

„Én belebuktam volna - gondolta magában -, de egy fiatal ember, aki Didot-éknál nevelkedett, majd csak megússza."

Hetvenéves ember létére epedve várta azt a pillanatot, amikor kénye-kedve szerint élhet. Ha nem sokat értett is a magasabb rendű tipográfiához, viszont olyan híre volt, hogy rendkívül erős abban a művészetben, melyet a munkások tréfásan „iszográfiának" neveztek el - ezt a művészetet igen nagyra becsülte a Pantagruel isteni szerzője -, de az úgynevezett *mértékletességi* egyesületek annyira üldözik a művelését, hogy most napról napra jobban elhanyagolják.

Jérôme-Nicolas Séchard, híven ahhoz a sorshoz, amit neve kijelölt számára (sec - száraz), olthatatlan szomjúsággal volt megáldva.

Felesége sokáig illő határok között tartotta a megtaposott szőlő iránt érzett szenvedélyét, ami különben oly természetes a Medvék közt, hogy Chateaubriand igazi amerikai medvéken is megfigyelte; de a filozófusok azt tanítják, hogy az ifjúkor szokásai nagy erővel térnek vissza az ember öregségében. Séchard megerősítette ezt a megfigyelést; mentől jobban megöregedett, annál többet ivott. Szenvedélye olyan nyomokat hagyott medve-ábrázatán, amelyek egészen eredeti formát adtak neki. Az orra olyan alakot és arányokat öltött, mint egy plakáton alkalmazott nagy A betű. Véraláfutásos orcái lila dudorodásokkal teli, bíborszínű és gyakran tarka szőlőlevelekhez hasonlítottak. Óriási szarvasgombának mondta volna az ember, amely őszi szőlőlevelekbe van burkolva. Hóborította bokrokhoz hasonló, busa szemöldökök alá rejtett kis szürke szeme, amelyben szikrázott a fösvénység furfangja, ami mindent megölt benne, még az apai érzelmeket is - ez a szem, mondom, megőrizte elmésségét még a részegségben is. Kopasz feje, amelyet oldalt még göndör, szürke fürtök vettek körül, La Fontaine verses novelláinak franciskánus barátjait juttatta az ember eszébe. Kurta és pocakos volt, mint azok a régi lámpák, több olajat fogyasztanak, mint belet; mert minden mértéktelenség a maga sajátos irányában fejleszti a testet. A részegeskedés, éppen úgy, mint a tanulás, még jobban meghizlalja a kövér embert, és lefogyasztja a soványat. Jérôme-Nicolas Séchard már harminc esztendeje hordta a híres községi háromszögű kalapot, amelyet némely vidéken mai napig is látni a városi dobos fején. Volt végül egy ócska, barna redingote-ja, tarka szövésű gyapjúharisnyája és ezüstcsatos cipője. Ez az öltözet, amelyen még meglátszott a polgárrá vedlett munkás, megfelelt szenvedélyeinek és szokásainak, oly jól kifejezte életét, hogy úgy látszott, mintha a derék férfiú felöltözve született volna; éppoly kevéssé lehetett ruhái nélkül elképzelni, mint egy vöröshagymát a héja nélkül.

Ha a vén nyomdász már rég meg nem mutatta volna egész elvakult kapzsiságát, a vállalat átadása elég lenne, hogy jellemét lefesse. Akármennyi tudást hozott is haza a fia Didot-ék nagy iskolájából, elhatározta, hogy megcsinálja vele azt a jó üzletet, amelyen már régóta kérődzött magában. Ha az apa jó üzletet csinált, a fiúnak nyilván rosszat kellett csinálni. De ha üzletről volt szó, a derék férfiú nem ismert sem apát, sem fiút. Valamikor csak egyetlen gyermekét látta Davidban, később csak a természet adta vevőt, akinek érdeke ellentétes az övével: ő drágán akar eladni, Davidnak olcsón kell vásárolnia, a fia tehát ellenségévé vált, akit le kell győznie.

Az érzelemnek ez az átalakulása személyes érdekké, jól nevelt embereknél rendszerint lassan, kanyargós utakon és hipokrita módon történik, de annál gyorsabb és közvetlenebb volt a vén Medvénél, aki megmutatta, hogy a furfangos iszográfia hogyan győzi le a tanult tipográfiát. Amikor a fia megérkezett, a derék férfiú azt a kereskedői gyöngédséget tanúsította vele szemben, amelyet az ügyes emberek szoktak becsapott áldozataikkal szemben tanúsítani: úgy foglalkozott vele, mint egy szerető foglalkozott volna a kedvesével; karját nyújtotta neki, figyelmeztette, merre rakja a lábát, hogy össze ne sározódjék: megmelegítette az ágyát, tüzet rakatott, vacsorát főzetett. Másnap, minekutána zsíros ebéd közben megpróbálta leitatni fiát, az erősen beborozott Jérôme-Nicolas Séchard ennyit mondott neki:

- *Beszéljünk az üzletről.* - Ez a néhány szó oly különösen hangzott két csuklás között, hogy David megkérte: hagyják másnapra az üzleti dolgokat. De a vén Medve sokkal jobb hasznát tudta venni részegségének, semhogy lemondott volna a régóta előkészített csatáról. Különben is ötven esztendeje hordta az igát, s azt mondta, hogy most már egy óráig sem bírja tovább. Holnap a fia lesz a Bamba.

Itt talán nem fölösleges egy-két szót szólni a nyomdáról. Azon a környéken volt, ahol a Beaulieu utca betorkollik a Mûrier térbe; ebben a házban XIV. Lajos uralkodásának vége felé telepedett meg. Régóta át is alakították már a helyet, ennek az iparnak szükségletei szerint. A földszint egyetlen óriási helyiség volt; az utca felől régi üvegablak, a belső udvar felől pedig nagy ablakkeret világította meg. A tulajdonos irodájához különben egy belső folyosóról is el lehetett jutni. De vidéken mindenki annyira kíváncsi a nyomda munkájára, hogy a rendelők szívesebben léptek be az utcára nyíló elülső üveges ajtón, ámbár itt le kellett menni néhány lépcsőn, mert a műhely padlója alacsonyabban volt az utca színvonalánál. A bámészkodó kíváncsiak sohasem törődtek a műhely szűk közein való átvándorlás kényelmetlenségével. Ha azokat a „bölcsőket" nézték, amiket a mennyezethez erősített kötelekre kiteregetett ívek alkottak, beleütköztek a szedőszekrények soraiba, vagy a sajtókat összetartó vasrudak szedték le a kalapjukat. Ha figyelemmel kísérték valamelyik szedő fürge mozdulatait, amint a szekrény százötvenkét rekeszéből összeszedegette a betűket, olvasta a kéziratot, újraolvasta a sort a szedővasban, és betolta a sorelválasztót - belébotlottak egy rizsma beáztatott papírba, amely kockakövekkel volt lenyomtatva, vagy beleütötték a csípőjüket egy állvány sarkába - nagy mulatságára a Majmoknak és a Medvéknek. Soha senki sem érkezett el baleset nélkül a pince végében levő két nagy ketrecig, amelyek egy-egy nyomorúságos, az udvarra néző pavilont alkottak, egyikben a faktor trónolt, másikban a nyomdatulajdonos. Az udvaron igen kellemesen díszítette a falakat a felfutó szőlő, aminek, tekintettel a tulajdonos hírnevére, némi ínycsiklandó helyi színezete volt. Hátul a fekete közfalhoz támaszkodva, düledező fészer emelkedett, ahol a papírt áztatták és szabták ki. Itt volt az a lefolyó, amelyen nyomás előtt és után a kereteket (vagyis közönséges nyelven szólva, a betűdeszkákat) szokták megmosni; csak úgy áradt innen a nyomdafesték és a házi szennyvíz keveréke, amiről a vásárra bejövő parasztok azt hitték, hogy ebben a házban az ördög szokott mosakodni. A fészer egyik oldalán a konyha volt, másikon egy farakás. A ház első emelete, amely fölött csak két manzárdszoba volt, három helyiségből állt. Az első éppen olyan hosszú, mint a belső folyosó, leszámítva a vén falépcsőt rejtegető lépcsőházat - ezt az utca felől hosszúkás kis ablak, az udvar felől pedig kerek nyílás világította meg, előszoba és ebédlő volt egyben. Egyszerűen fehérre meszelték, meglátszott rajta a kereskedői fukarság cinikus egyszerűsége; piszkos kőpadlóját sohasem mosták fel; bútorzata három rozoga szék, egy kerek asztal s a két ajtó közé helyezett tálaló; az ajtók a hálószobába és a szalonba nyíltak; ablakok és ajtók egyaránt feketéllettek a piszoktól; a szoba többnyire fehér vagy nyomtatott papirossal volt tele; a papírkötegeken gyakran meglátszott a nyoma Jérôme-Nicolas Séchard ebédjének, a különböző fogásoknak, az édességeknek és a borosüvegeknek. A hálószoba, amelynek ólomkarikás üvegablaka az udvarról kapta a világosságot, teli volt aggatva olyan ócska hímzésekkel, aminőket vidéken Úrnapjakor az ablakon szoktak kilógatni. Nagy oszlopos, függönyös, vászonhuzatos ágy állott benne, vörös szerzs lábtakaróval; két szúette karosszék, két hímzett ülésű diófa szék, egy régi kis íróasztal, a kandallón díszes óra. A szobából csak úgy áradt a patriarkális kedélyesség; tele volt barna színárnyalatokkal. Még Rouzeau úr rendezte be, Jérôme-Nicolas Séchard elődje és gazdája. A szalont boldogult Séchard-né modernizálta; borzalmas, papagájkék színre festett faburkolata volt; a falakon keleti jeleneteket ábrázoló tapéta ékeskedett, fehér alapon csokoládébarna színben; a bútorzat hat szék, kékre festett birkabőrrel bevonva, lant alakú támlával. A két, durva félkörívben végződő ablakon, ahonnét a Mûrier térre nyílt kilátás, nem volt függöny; a kandallón sem gyertyatartó, sem lábas óra, sem tükör. Séchard-né meghalt a tervezett lakás szépítése közben, a Medve pedig abbahagyta, mert nem látta be, miért költsön olyan javításokra, amelyek semmit sem hoznak a konyhára. Ide vezette a fiát *pede titubante*[1]

[1] Ingatag léptekkel. (latin)

Jérôme-Nicolas Séchard, s itt mutatta meg neki a kerek asztalon a nyomda leltárát, amelyet vezetése alatt a faktor állított össze.

- Olvasd ezt, fiacskám - mondta Jérôme-Nicolas Séchard, részegségtől téveteg szemével a papirosról a fiára, fiáról a papirosra pislogva. - Majd meglátod, milyen nagyszerű nyomdát adok neked.

- Három fasajtó, vasrudakkal összetartva, öntöttvas „márvánnyal”...

- Ez a javítás az én érdemem - mondta, fiát félbeszakítva az öreg Séchard.

- Minden hozzávaló eszközzel: nyomdafestékes tégelyek, festékpárnák, állványok stb., ezerhatszáz frank! De apám - mondta David Séchard, leejtve a leltárt -, a te sajtóid ócska jószágok, száz tallért sem érnek, tűzrevalók.

- Ócska jószágok?... - kiáltott fel az öreg Séchard. - Ócska jószágok?... Fogd a leltárt és menjünk le! Majd meglátod, működnek-e úgy azok a ti hitvány lakatos-találmányaitok, mint ezek a régi, jó, kipróbált szerszámok. Akkor aztán nem lesz majd bátorságod, hogy sértegesd ezeket a becsületes sajtókat, amelyek úgy gurulnak, akár a postakocsi, működni fognak egész életedben, s egy csöpp javításra sem szorulnak. Ócska jószágok! Ezeknek az ócska jószágoknak köszönheted majd, ha lesz mit aprítani a tejbe! Ezekkel az ócska jószágokkal dolgozott az apád húsz esztendeig, ezeknek a segítségével tett azzá, ami vagy.

Az apa meg sem tántorodva szaladt le a görcsös, kopott, remegő lépcsőn; kinyitotta a műhelybe vezető folyosó ajtaját, rávetette magát az első - alattomban megolajozott és kitisztogatott - sajtóra, s megmutatta a prés két tölgyfa lapját, amit éppen most törölt le az inasa.

- Hát nem gyönyörű sajtó ez? - mondotta.

Éppen egy *házassági értesítés* volt benne. A vén Medve leeresztette a kis rámát a „deklire”, a deklit a márványra, s azt begurította a sajtó alá; meghúzta a rudat, kigöngyölítette a kötelet, hogy visszahúzza a márványt, újra fölemelte a deklit és a kis rámát, olyan mozgékonysággal, hogy egy fiatal Medve sem csinálta volna különben. Az ily módon kezelt sajtó olyan kellemesen nyikorgott, mintha egy madár ütődött volna az ablak üvegéhez, és tovább menekült volna.

- Van-e angol sajtó a világon, amelyik így tud dolgozni? - szólt az apa csudálkozó fiához.

Az öreg Séchard aztán odaszaladt a második és a harmadik sajtóhoz is; mindegyiken hasonló ügyességgel hajtotta végre ugyanezt a műveletet. Bortól zavaros szeme az utolsón észrevett egy helyet, amelyet az inas elmulasztott kifényesíteni; a vén részeges nagyot káromkodott, s aztán kabátja sarkával dörzsölte meg a gépet, mint egy lócsiszár, aki kifényesíti az eladó ló szőrét.

- Ezzel a három sajtóval faktor nélkül megkereshetsz egy évben kilencezer frankot, David. Mint jövendőbeli társad, tiltakozom az ellen, hogy afféle átkozott öntöttvas sajtókkal pótold, mert azok elkoptatják a betűt. Ti mind odavoltatok a csudálkozástól Párizsban, amikor megláttátok ennek az átkozott angolnak a találmányát, aki ellensége Franciaországnak, és meg akarta csinálni a vasöntők szerencséjét. Persze, nektek Stanhope-gépek kellettek! Köszönöm szépen ezeket a Stanhope-gépeket! Darabonként kétezerötszáz frankba kerülnek; majdnem kétszer annyiba, mint amennyit az én három drága jószágom ér, és összetörik a betűket, mert nem elég rugalmasak. Én nem vagyok olyan tudós, mint te, de jegyezd meg jól: a Stanhope-gépek élete a betűk halála. Ennek a három sajtónak jó hasznát veszed, tisztán nyomják ki a munkát, és az angoulême-iek nem kívánnak többet. Akár vassal, akár fával, akár arannyal, akár ezüsttel nyomtatsz, egy fillérrel sem fizetnek meg jobban.

- *Item*[2] - mondta David - ötezer font betű, Vaflard úr öntödéjéből... - Erre a névre a Didot-tanítvány nem tudta elfojtani a mosolygását.

- Nevess csak, nevess! Ezek a betűk még tizenkét esztendő után is újak. Vaflard becsületes ember, kemény anyagot szállít, én pedig azt tartom a legjobb betűöntőnek, akihez legritkábban kell elmenni.

- Tízezer frankra becsülve - folytatta David. - Tízezer frank, apám! Hiszen ez fontonként két frank és Didot-ék fontonként mindössze harminchat sout kérnek az új cicerójukért. Ezek a te szögfejeid csak annyit érnek, amennyibe az öntésük került: fontja fél frankot.

- Mit, te szögfejnek nevezed Gillé úrnak, a volt császári nyomdásznak Bastard-, Öntött-, Kerek-betűit, ezeket a betűket, amiknek fontja hat frankot ér, a betűmetszés remekeit, amiket öt évvel ezelőtt vettem, és sok közülük még most is úgy csillog, mint amikor megöntötték! Nézd csak! - Az öreg Séchard felkapott néhány, különböző betűfajtával telt skatulyát, amelyeket még sohasem használt, és megmutatta fiának.

- Én nem vagyok tudós, nem tudok sem írni, sem olvasni, de azért annyit tudok, hogy a Gillé-cég betűiből származtak a te Didot-idnak az angol betűi. Nézd, itt van egy kerek - mondta egy szedőszekrényre mutatva és kiszedve belőle egy M betűt -, egy *kerek* ciceró, ezt még nem múlták fölül!

David belátta, hogy az apjával lehetetlen vitatkozni. El kellett fogadni vagy vissza kellett utasítani mindent - igent vagy nemet mondani. A vén Medve mindent belefoglalt a leltárba, még a teregetésre használt köteleket is. A legkisebb papírcsomag, a préselő-deszkák, a tégelyek, a mosókövek és kefék - minden számba volt véve, a fösvény ember gondosságával. A végösszeg harmincezer frankra rúgott, beleértve a nyomdászmesteri oklevelet és a rendelő-közönséget is. David gondolkozott magában, vajon lehetséges-e megkötni ezt az üzletet, vagy sem. Az öreg Séchard nyugtalankodni kezdett, amikor a fia néma maradt e szám hallatára; jobb szerette a heves vitát, mint a néma beleegyezést. Ilyenfajta alkukban a vitatkozás olyan üzletemberre vall, aki érti a dolgát, és megvédi a maga érdekeit. *Aki mindenre kezet ád,* szokta mondani az öreg Séchard, *az nem fizet meg semmit.* Miközben a fia gondolatát kémlelte, felsorolta azokat a hitvány szerszámokat, amelyek egy vidéki nyomda üzeméhez szükségesek; sorban elvezette Davidot egy papírsimító sajtó s a városi munkákhoz való papírvágó sajtó elé, s dicsérgette a munkájukat és a szilárdságukat.

- A régi szerszámok mindig a legjobbak - mondotta. - Nyomdában jobban meg kéne fizetni, mint az újakat, éppen úgy, mint az aranyműveseknél.

Szörnyű vignetták, amelyek Hymeneket és Ámorokat ábrázoltak vagy halottakat, akik kriptájuk felemelt fedelével V vagy M betűt írtak le, óriási álarcos keretek, színielőadások plakátjai számára - mindezek rendkívüli értékű tárgyakká váltak Jérôme-Nicolas Séchard borízű ékesszólásának hatása alatt. Elmondta fiának, milyen megrögzöttek a vidéki ember szokásai: annak ugyan hiába kínálná a legszebb dolgot is. Ő, Jérôme-Nicolas Séchard megpróbált szebb naptárakat eladni, mint a *Double Liégeois,* mégpedig cukorcsomagolópapírra nyomva - nohát, az igazi *Double Liégeois*-t a legnagyszerűbb naptárnál is jobban szerették. Majd rájön David is nemsokára, hogy milyen fontosak ezek az ócskaságok, amikor a legköltségesebb újdonságoknál is drágábban adja el.

- Haha, fiacskám, a vidék - vidék, és Párizs - Párizs. Ha valaki idejön Houmeau-ból, a külvárosból, hogy házassági értesítőt nyomasson veled, s nem teszel rá egy Ámort virágfüzérekkel,

---

[2] Továbbá. (latin)

el se fogja hinni, hogy megházasodott, és visszahozza neked, ha csak egy M-et lát rajta, ahogy a te Didot-id csinálják. Azok dicsőségére válnak a tipográfiának, de a vidéken még száz esztendeig nem fogják elfogadni a találmányaikat. Nna!

A nagylelkű ember rossz kereskedő. David ama szemérmes és gyöngéd természetek közé tartozott, akik megijednek minden vitától, és engednek, mihelyt az ellenfél kissé bántani kezdi az ízlésüket. Emelkedett érzelmei s az a hatalom, amit a vén részeges még mindig megőrzött fölötte, még alkalmatlanabbá tette arra, hogy pénzről vitatkozzék az apjával, főként, mert elhitte, hogy a legjobb szándékokkal van tele; mert az érdek falánkságát eleinte úgy magyarázta, hogy a vén nyomdász szeretettel ragaszkodik a szerszámaihoz. De azért, minthogy Jérôme-Nicolas Séchard tízezer frank értékű asszignátáért kapta meg az egészet Rouzeau özvegyétől, s a dolgok mostani állásában harmincezer frank hajmeresztő ár volt, mégiscsak felkiáltott a fiú:

- Apám, maga a véremet veszi!

- Én, aki életet adtam neked?... - mondta a vén részeges, a kiteregetett ívek felé emelve karjait. - De hát, David, lebecsülöd a mesterlevelet? Tudod-e, mennyit ér a *Hirdető Újság,* soronként fél frankjával, egy olyan kiváltság, amely ötszáz frankot hozott a múlt hónapban! Fiam, nyisd ki a könyveket, nézd meg, mit hoznak a megyefőnökség hirdetései és hivatalos könyvei, a polgármesteri hivatal és a püspökség rendelései! Naplopó vagy, nem akarod megalapítani a szerencsédet! Sokallod annak a lónak az árát, amely majd olyan szép uradalomhoz visz el, mint a marsaci.

A leltárhoz társulási szerződés is volt csatolva apa és fia között. A jó apa bérbe adta a társascégnek a házát, ezerkétszáz frankért, bár összesen hatezerért vásárolta, s azonkívül fönntartotta magának egyiket a két manzárdszoba közül. Amíg David Séchard nem fizette ki a harmincezer frankot, felesben osztoznak a jövedelmen; mihelyt megfizette apjának ezt az összeget, egyedüli tulajdonosa lesz a nyomdának. David fölbecsülte az oklevelet, a rendelőközönséget és az újságot, nem törődve a fölszereléssel, azt hitte, meg tudja úszni a dolgot, és elfogadta a föltételeket. Az apa, aki megszokta a paraszt kicsinyes ravaszságát, és sejtelme sem volt a párizsiak nagyszabású számításairól, csodálkozott ezen a hirtelen elhatározáson.

„Talán bizony meggazdagodott a fiam? - gondolta magában - vagy már most az jár az eszében, hogy nem fog fizetni?” Erre a gondolatra faggatni kezdte, hogy megtudja, hozott-e pénzt, és átvegyen tőle valami részletet. Az apa kíváncsisága fölkeltette a fiú bizalmatlanságát. David állig begombolkozott. Az öreg Séchard másnap az inasával átvitette a második emeleti szobába a bútorait; üresen visszatérő szekerekkel ki akarta vitetni a birtokára. A három első emeleti szobát csupaszon adta át a fiának, de a nyomdába is úgy állította be, hogy egy fillért sem adott neki, amiből a munkásokat kifizesse. Amikor David megkérte az apját, hogy mint üzlettárs járuljon hozzá a közös vállalat költségeihez, a vén nyomdász úgy tett, mintha semmiről sem tudna semmit. Arra nem kötelezte magát, mondotta, hogy pénzt is adjon; amikor a nyomdáját átadta, ő már befizette a maga részét. A fia érveitől szorongatva azt felelte neki, hogy ő is egy fillér nélkül boldogult, amikor Rouzeau özvegyétől megvásárolta a nyomdát. Ha neki, szegény tudatlan munkásnak sikerült ez, egy Didot-tanítványnak még inkább sikerülhet. Különben David keresett is pénzt, annak a nevelésnek a segítségével, amit öreg édesapja arca verejtékével fizetett meg - hát ezt a pénzt bizony felhasználhatja most.

- Mit csináltál a hetibéreddel? - kérdezte, új rohamra indulva, hogy megoldhassa a problémát, amelyet fiának hallgatása előző este homályban hagyott.

- De hiszen élnem is kellett, meg könyveket is vásároltam - felelte méltatlankodva David.

- Úgy, könyveket vásároltál? Akkor rossz üzleteket fogsz csinálni. Aki könyveket vásárol, az nem való könyvnyomtatónak - felelte a Medve.

David a legszörnyűbb megaláztatást érezte, azt, amit egy apa lealjasodása okoz: végig kellett hallgatnia azoknak a hitvány, siránkozó, nyomorult üzleti okoknak az áradatát, amelyekkel az öreg kérése megtagadását körülvette. Visszafojtotta lelkébe a fájdalmat, amikor egyedül, támasz nélkül látta magát, és közönséges spekulánst ismert meg az apjában, akit filozofikus kíváncsiságból lelke mélyéig meg akart ismerni. Figyelmeztette, hogy sohasem kérte tőle számon az anyja vagyonát. Ha a nyomda árába nem is lehet beszámítani azt a vagyont, legalább az üzlet közös vezetésére föl lehetne használni.

- Az anyád vagyona - mondta az öreg Séchard -, de hiszen az csak az okossága és a szépsége volt!

E válasz hallatára David egészen keresztüllátott az apján, és megértette, hogy ha számadásra akarná vonni, végeszakadatlan, költséges és szégyenletes pört kellene a nyakába akasztani. Nemes szíve vállalta az immár rászakadó terhet - mert hiszen tudta, hogy mily nehezen tud majd eleget tenni az apjával szemben vállalt kötelezettségeknek.

„Dolgozni fogok - gondolta magában. - Végre is, ha kínlódnom kell: kínlódott ő is eleget. Különben is: magamért dolgozom."

- Hagyok rád egy igazi kincset - mondta az apja, akit fia hallgatása nyugtalanított.

David megkérdezte, miféle kincs az.

- Marion - felelte az apja.

Marion kövér parasztlány volt; nélküle nem is lehetett volna vezetni a nyomdát; beáztatta és körülnyírta a papírt, vásárolt és főzött, kimosta a fehérneműjét, kiürítette a papíros kocsikat, beszedte a pénzt, és tisztogatta a nyomdafestékes rongyokat. Ha olvasni tud, az öreg Séchard szedőnek is beállítja.

Az apa gyalog ment ki falusi birtokára. Bár nagyon boldoggá tette a társulás neve alá rejtett vásár, nyugtalankodott, hogy miként jut majd a pénzéhez. A vásár aggodalmai után mindig a behajtás aggodalmai szoktak következni. Minden szenvedély lényegében jezsuita természetű. Ez az ember, aki fölöslegesnek tekintette a művelődést, most kényszerítette magát, hogy higgyen a művelődés hatásában. Arra a becsületérzésre táblázta be a harmincezer frankját, amit a nevelés kétségtelenül kifejlesztett a fiában. Mint jól nevelt fiatalember, David bizonyosan a vérét is kiizzadja, hogy megfeleljen kötelezettségének, tudása segítségével módot is talál rá, tele van szép érzelmekkel - igen, fizetni fog! Sok apa elhiszi, miközben így cselekszik, hogy apai módon viselkedik - s végül az öreg Séchard is elhitette ezt magával, mire elért marsaci szőlejébe. A kis falu négy mérföldnyire volt Angoulême-től. A birtok, amelyre előző gazdája csinos lakóházat építtetett, évről évre növekedett 1809 óta, amikor a vén Medve megszerezte. Itt aztán a sajtó helyett a szőlősajtolással törődött, és saját szava szerint sokkal régebben foglalkozott már a szőlővel, semhogy ne értett volna hozzá kitűnően.

Falusi visszavonulásának első esztendejében Séchard apó gondterhes ábrázattal járt-kelt szőlőkarói között, mert folyvást a szőlejében időzött; mint ahogy valamikor nem mozdult ki a műhelyéből. Ez a nem remélt harmincezer frank még jobban részegítette, mint az újbor, képzeletében már morzsolgatta is az ujjai között. Minél kevésbé illette meg, annál inkább vágyódott, hogy bezsebelhesse. Nyugtalanságában gyakran be is szaladt Marsacból Angoulême-be. Felmászott a sziklákon, amelyeknek tetejében a város épült és bement a műhelybe, hogy lássa, vajon boldogul-e a fia. Nos, a sajtók a régi helyükön álltak; az egyetlen inas papírcsákóban a nyomdafestékes rongyokat tisztogatta; a vén Medve hallotta egyik sajtó nyikorgását, amint

valami családi értesítést nyomott ki, megismerte régi betűit, és meglátta fiát meg a faktort - mind a kettő egy-egy könyvet olvasott a maga rekeszében, s ezt a vén Medve korrektúrának nézte. Megebédelt Daviddal, aztán visszafordult marsaci háza felé, tovább kérődzve az aggodalmain. A fösvénység is, akárcsak a szerelem, valami hatodik érzékkel veszi észre a jövendő lehetőségeit, megszimatolja, sürgeti őket. Mihelyt eltávolodott attól a műhelytől, ahol szerszámainak látása megbűvölte, mert visszavarázsolta azokba az időkbe, amikor vagyonát szerezte: a szőlősgazda a tétlenség nyugtalanító jeleit vette észre a fián. A *Cointet testvérek* neve megriasztotta, s már látta, hogyan borítja homályba a *Séchard és fia* céget. Egyszóval megérezte a szerencsétlenség szelét. Az előérzete helyes is volt, a szerencsétlenség ott lebegett a Séchard-cég fölött. De a fösvényeknek megvan a maguk külön istene. Előre nem látható körülmények összejátszásával ez az Isten belepottyantotta a részeges öreg bugyellárisába uzsorás-üzletének eredményét. - Elmondom, miért bukott meg a Séchard-nyomda, noha voltak okok arra, hogy boldoguljon.

David közömbös volt a vallásos reakció iránt, amelyet a Restauráció idézett elő a kormányzatban, de éppoly kevéssé törődött a szabadelvűséggel is, és politikában meg vallás dolgában egyaránt a legveszélyesebb semlegesség álláspontját foglalta el. Olyan idő volt ez, amikor a vidéki kereskedőnek színt kellett vallania, hogy megtarthassa a vevőközönségét, mert választania kellett szabadelvűek és királypártiak között. A David szívébe költözött szerelem, tudományos törekvései és nemes természete nem engedték megszólalni benne azt a nyereségvágyat, amely az igazi kereskedőt jellemzi, s amely megtaníthatta volna, hogy milyen különbség van a vidéki és a párizsi ipar között. A vidéken oly élesen megkülönböztetett árnyalatok eltűnnek Párizs nagy mozgalmasságában. A Cointet testvérek monarchikus vélekedéseket kezdtek hangoztatni, tüntetően böjtöltek, sűrűn jártak templomba, barátkoztak a papokkal, és újranyomtatták a vallásos könyveket, mihelyt hiányuk érezhetővé vált. Ilyenformán előnyös helyzetre tettek szert ebben a gyümölcsöző üzletágban, s megrágalmazták David Séchard-t, szabadelvűséggel és ateizmussal vádolva meg. Hogy is lehet olyan emberrel dolgoztatni - mondogatták -, akinek apja részt vett a szeptemberi mészárlásokban, részeges, bonapartista, vén zsugori, aki előbb-utóbb aranyhegyet hagy rá? Ők szegény, családos emberek, David agglegény, és nagyon gazdag lesz; már most úgy él, ahogy neki tetszik stb. A megyefőnökségre és a püspökségre hatottak a David ellen emelt vádak; végül is odaadták nyomtatványaik privilégiumát a Cointet testvéreknek. A mohó vetélytársak, felbátorodva David nemtörődömségén, nemsokára második hirdető újságot alapítottak. A régi nyomda kénytelen volt beérni a város nyomtatványaival, s a hirdető újság jövedelme felényire csökkent. A vallásos iratok és imakönyvek tekintélyes nyereségére támaszkodva, a Cointet-cég nemsokára felajánlotta Séchard-éknak, hogy megvásárolja az újságjukat, hogy ne kelljen osztozkodni a megyebéli hirdetéseken s a bírósági közleményeken. Mihelyt David megvitette ezt a hírt apjának, az öreg szőlősgazda, aki már eddig is szörnyülködött a Cointet-cég előnyomulásán, lecsapott Marsacból a Mûrier térre, olyan sebesen, mint a holló, amely hullákat szagol meg a csatatéren.

- Hadd vegyem én kezembe Cointet-éket, te ne avatkozzál ebbe az ügybe - mondta a fiának.

Az öreg hamarosan megértette Cointet-ék érdekét, és megrémítette őket megjegyzései éleselméjűségével. A fia valami ostobaságot követett el, de ő meg fogja akadályozni a dolgot - mondotta. Honnan veszünk mi közönséget, ha az újságunkat átengedi? Houmeau-ban valamennyi ügyvéd, közjegyző és üzletember szabadelvű; Cointet-ék ártani akartak Séchard-éknak, amikor szabadelvűséggel vádolták őket, s éppen ezzel mentették meg, mert a szabadelvűek hirdetései megmaradtak nekik! Eladni az újságot! De hiszen azzal az erővel a felszerelést, az iparengedélyt is eladhatnák! És hatvanezer frankot kért Cointet-éktől, a nyomdáért, hogy ne tegye tönkre a fiát; ő szereti a fiát és megvédelmezi. A szőlősgazda úgy használta fel a fiát, mint a paraszt szokta a feleségét: a fia akarta, vagy nem akarta ezt meg azt,

aszerint, hogy milyen ajánlatokat csikart ki egyenként Cointet-ékből, s nem minden erőfeszítés nélkül rávette őket, hogy huszonkétezer frankot fizessenek a *Charente Vidéké*-ért. De Davidnak köteleznie kellett magát, hogy soha semmiféle újságot nem ad ki, harmincezer frank kártérítés terhe alatt! Ez a vásár a Séchard-nyomda öngyilkossága volt; de ezzel ugyan nemigen törődött a szőlősgazda. A lopás után mindig gyilkosság következik. A derék férfiú úgy számított, hogy ezt az összeget saját tőkéje kifizetésére használtatja fel; s hogy ehhez hozzájuthasson, magát Davidot is odaadta volna ráadásul, annál is inkább, mert ennek a kellemetlen fiúnak joga volt a váratlan kincs feléhez. Kárpótlásul a nagylelkű apa átengedte neki a nyomdát, de az ezerkétszáz frankos uzsora házbérből nem engedett el semmit.

Mióta Cointet-éknek eladta az újságot, az öreg ritkán jött be a városba; magas korával hozakodott elő; de az igazi ok az volt, hogy nemigen érdeklődött a nyomda iránt, amely már nem volt az övé. De azért mégsem tagadhatta meg egészen a szerszámai iránt érzett régi szeretetet. Ha ügyes-bajos dolgai behozták Angoulême-be, nehéz lett volna eldönteni, mi vonzotta inkább a házába, fasajtói-e vagy a fia, akitől a forma kedvéért minden alkalommal kérte a házbért. Egykori faktora, aki most Cointet-ék szolgálatába lépett, tudta, hogyan vélekedjék erről az apai nagylelkűségről; gyakran elmondta, hogy ez a ravasz róka így tartja fönn azt a jogát, hogy beleavatkozhassék a fia ügyeibe, mert a házbér felhalmozódásával elsősorban jön tekintetbe, mint hitelező.

David Séchard nemtörődömségének olyan okai voltak, amelyek megvilágítják a fiatalember jellemét. Néhány nappal azután, hogy elfoglalta helyét az apja nyomdájában, találkozott egyik kollégiumbeli barátjával, aki akkor mélységes nyomorúságban élt. David Séchard barátja fiatal ember volt, akkoriban körülbelül huszonegy esztendős, név szerint Lucien Chardon, fia a köztársasági hadsereg egy volt kirurgusának, akit sebesülése miatt tettek ki a szolgálatból. A természet kémikussá tette az idősebbik Chardont, a véletlen pedig mint gyógyszerészt telepítette meg Angoulême-ben. A halál akkor csapott le rá, amikor előkészületeket tett egy gyümölcsöző fölfedezéshez, amely több esztendei tudományos kutatásába került. Meg akarta gyógyítani a csúznak mindenféle fajtáját. A csúz a gazdag emberek betegsége; és mivel a gazdagok drágán fizetik meg az egészséget, ha híjával vannak, ennek a problémának megoldását választotta mindazok közül, amelyek elmélkedésre késztették.

A megboldogult Chardon, amikor tudomány és gyakorlat közt kellett választania, tisztában volt azzal, hogy szerencséjét csak a tudomány biztosíthatja: tanulmányozta tehát a betegség okait, s a gyógyítást bizonyos életrendre alapította, amelyet a vérmérséklethez alkalmazott. Meghalt egyik párizsi tartózkodása közben, ahol a Tudományos Akadémia jóváhagyását szorgalmazta, s így vesztette el munkásságának minden gyümölcsét. A vagyon előérzetében a gyógyszerész gondos nevelést adott fiának és leányának, s így a család fenntartása állandóan fölemésztette a gyógyszertár jövedelmét. Most aztán nemcsak, hogy nyomorban hagyta gyermekeit, de szerencsétlenségükre, ragyogó életpálya reménységében nevelte őket, s halálával ennek a reménységnek is vége szakadt. A hírneves Desplein, aki gyógykezelte, dühös vonaglások közt látta meghalni. Becsvágyának alapvető oka az a heves szerelem volt, amelyet az egykori kirurgus a felesége iránt érzett, a Rubempré család utolsó sarja iránt, akit 1793-ban csodálatos módon mentett meg a vérpadtól. Anélkül, hogy a leány beleegyezett volna ebbe a hazugságba, időt nyert azzal, hogy terhesnek mondotta. Amikor úgyszólván jogot szerzett arra, hogy feleségül vegye, el is vette, mindkettejük szegénysége ellenére.

Gyermekei, mint a szerelem gyermekei rendesen, ha egyebet nem is, legalább anyjuk csodálatos szépségét örökölték - gyakran végzetes ajándék ez, ha nyomorúsággal jár együtt. A reménykedés, a munka, a hevesen átérzett kétségbeesés aláásta Chardonné szépségét, s ahogy lassan-lassan mélyebbre süllyedt a nélkülözésbe, megváltoztak a szokásai is; de bátorsága,

valamint gyermekeinek bátorsága is méltó volt szerencsétlenségükhöz. A szegény özvegy eladta a gyógyszertárat, mely Houmeau-nak, Angoulême legnagyobb külvárosának főutcáján volt. A gyógyszertár árából vehetett egy háromszáz frankos járadékot, ami neki magának is kevés volt, de ő is, leánya is, pirulás nélkül nyugodtak bele a helyzetükbe, és kezük munkájával keresték meg a kenyerüket. Az anya gyermekágyas asszonyokat ápolt, és jó modora miatt mindenkinél jobban kedvelték a vagyonos házakban, így megélt anélkül, hogy bármibe is került volna gyermekeinek; s még keresett is egy frankot napjában. Hogy fiának ne kelljen ilyen alantas helyzetben látnia az anyját, a Charlotte asszony nevet vette föl. Aki igénybe akarta venni mint ápolónőt, Postelhez fordult, Chardon utódjához. Lucien nővére egy finomfehérneműmosónőnél dolgozott, egy Prieurné nevű, derék, tekintélyes houmeau-i szomszédasszonynál, és körülbelül tizenöt sout keresett egy nap; ő ügyelt föl a munkásnőkre, s a műhelyben valami felsőbbségnek örvendett, ami kiemelte kissé a grizettek osztályából. Kettejük munkájának ez a csekély gyümölcse Chardonné háromszáz frank járadékával körülbelül nyolcszáz frankot tett évenként, s ebből kellett három embernek élni, öltözködni, lakást fizetni. A háztartás szigorú takarékossága mellett alig volt elegendő ez az összeg, amelyet maga Lucien majdnem egészen fölemésztett. Chardonné és Ève lánya úgy hittek Lucienben, mint Mohamed felesége a férjében; a jövőjéért tökéletesen feláldozták magukat. A szegény család Houmeau-ban lakott; Chardon utóda adott bérbe nekik egy igen olcsó lakást, a belső udvar mélyén, a laboratórium fölött. Luciennek nyomorúságos manzárdszobája volt. Apjának lelkesítő hatása alatt, aki rajongott a természettudományokért, és fiát már korán ebbe az irányba terelte, Lucien legkitűnőbb diákjai közé tartozott az angoulême-i kollégiumnak; hatodik osztályos volt, amikor Séchard befejezte tanulmányait.

Amikor a véletlen összehozta a két iskolatársat, Lucien már beleunt a keserű nyomorúságba, s azon a ponton volt, hogy valami végzetes elhatározásra vetemedjék, amilyenre húszesztendős korában képes az ember. A kétségbeeséstől az mentette meg, hogy David nagylelkűen felajánlott neki havonta negyven frankot, és megtanította a faktor-mesterségre, noha egyáltalán nem volt szüksége faktorra. Újraszövődő iskolai barátságuk kötelékeit szorosabbra fonta sorsuk hasonlósága és jellemük különböző volta. Mind a ketten az érvényesülésnek többféle módját hánytorgatták elméjükben; megvolt bennük az az emelkedett intelligencia, amely fölemeli az embert a társadalom csúcsaira - és ott látták magukat a társadalom legmélyén. A sors igazságtalansága hatalmas kötelék volt közöttük. Aztán - különböző úton mind a ketten eljutottak a költészethez. Lucien, bár a természettudományok legmagasabb spekulációira volt teremtve, hévvel fordult az irodalmi dicsőség felé; David pedig, akit elmélkedő szelleme a költészetre predesztinált, erős hajlamot érzett az egzakt tudományok iránt. A szerepeknek ez a kereszteződése bizonyos szellemi testvériséget hozott létre köztük. Lucien hamarosan közölte Daviddal az apjától hallott emelkedett nézeteket a tudománynak az iparban való alkalmazásáról. David pedig megmutatta Luciennek, milyen új utakon kell megindulnia az irodalomban, hogy hírnévre és szerencsére tehessen szert. A két fiatalember barátsága rövid napok alatt olyan szenvedéllyé változott, amilyenek csak a serdülő kor végén szoktak születni. David nemsokára megpillantotta a szép Ève-et, és beleszeretett, úgy, ahogy melankolikus, elmélkedő szellemek szoktak. A liturgia szava: *et nunc et semper et in saecula saeculorum*[3] - jelszava azoknak a fenséges, ismeretlen költőknek, akiknek művei két szív között született és elveszett nagyszerű hősköltemények. Amikor a szerelmes megtudta, hogy minő reménységekkel veszi körül Lucien anyja és nővére ezt a szép poéta-homlokot, amikor megismerte vak önfeláldozásukat, édesnek érezte, hogy az önfeláldozást és reménységet megosztva közeledjék kedveséhez. Lucien tehát választott testvére lett Davidnak. Mint az ultrák, akik királypártibbak akartak

[3] Most és mindenkor és mindörökké. (latin)

lenni a királynál is, David még Lucien anyjánál és nővérénél is törhetetlenebbül hitt a fiatalember lángelméjében - elkényeztette, mint anya a gyermekét. Egyik olyan beszélgetésük közben, amikor a kezüket megkötő pénzhiánytól szorongatva, a fiatalemberek általános szokás szerint azon törték a fejüket, hogyan lehetne gyorsan vagyont szerezni, rázogatva olyan fákat, amelyeket mások már eredménytelenül megszedtek előttük - Luciennek eszébe jutott apjának két gondolata. Chardon annak idején beszélt arról, hogy a cukor árát felére lehetne leszorítani egy új kémiai hatóanyag felhasználásával s ugyanennyivel lehetne csökkenteni a papír árát is, ha Amerikából hozatna az ember bizonyos növényi anyagokat, amelyek hasonlók a kínaiak használta anyaghoz, és kevésbe kerülnek. David, aki ismerte a már Didot-éknál is fölmerült kérdés jelentőségét, kapva kapott ezen a gondolaton, mert valóságos vagyont látott benne - s úgy tekintette Lucient, mint valami jótevőt, akivel szemben sohasem tudja majd leróni az adósságát.

Mindenki elképzelheti, hogy uralkodó gondolataik és benső életük mily alkalmatlanná tették a két barátot egy nyomda vezetésére. Ifjabb Séchard nyomdája nemhogy tizenöt-húszezer frankot hozott volna, mint a Cointet testvéreké, akik immár a püspökség nyomdászai és könyvkereskedői s a *Charente Vidéké*-nek, a megye egyetlen újságjának tulajdonosai voltak: sőt alig hozott háromszáz frankot havonként, s ebből még le kellett vonni a faktor fizetését, Marion bérét, az adókat, a lakbért; Davidnak körülbelül száz frankja maradt egy hónapra. Tevékeny és iparkodó ember felújította volna a betűkészletet, vassajtókat vásárolt, olcsó nyomdai munkát vállalt volna párizsi kiadók számára; de a tulajdonos is, a faktor is belevesztek mély gondolataikba, és megelégedtek azzal a munkával, amit utolsó üzletfeleik adtak nekik. A Cointet testvérek végre is megismerték David jellemét és szokásait, s nem rágalmazták többé; ellenkezőleg, bölcs politikájuk azt tanácsolta nekik, hogy engedjék tengődni ezt a nyomdát, és tartsák meg tisztes középszerűségében, nehogy valami félelmes vetélytárs kezére jusson; maguk küldtek neki úgynevezett városi munkákat. Így hát, tudtán kívül, David Séchard - kereskedelmi nyelven szólva - csak konkurrenseinek ügyes számításából élt még a világon. A Cointet testvérek örültek annak, amit mániájának szoktak nevezni; látszólag egyenesen, becsületesen viselkedtek vele szemben, de voltaképpen azt tették, amit a Postakocsiigazgatóság szokott, amikor látszólagos konkurrenciát támaszt magának, hogy az igazit elkerülje.

A Séchard-ház külseje összhangban volt a belsejében uralkodó piszkos fukarsággal - a vén Medve soha nem javíttatott ki semmit. Az eső, a nap, az évszakok viszontagságai vén fatörzshöz tették hasonlatossá a folyosó ajtaját - annyira tele volt egyenetlen hasadékokkal. A kövekből és téglákból minden szimmetria nélkül rosszul felépített homlokzat mintha meggörnyedt volna a szúette tető súlya alatt, ezt viszont majdhogy agyon nem nyomták azok a homorú cserepek, amelyekkel a dél-franciaországi házakat be szokták födni. A rozoga ablak vastag, keresztlécekkel összetartott, óriási fatáblákkal volt ellátva, aminőket a forró éghajlat megkövetelt. Nehéz lett volna egész Angoulême-ben olyan összevissza repedezett házat találni, mint ez; csak a habarcs tartotta már össze. Tessék elképzelni ezt a műhelyt, amely két végén világos volt, közepén sötét; plakátokkal borított falait alul barnára koptatták a munkások, akik harminc esztendeje dörzsölődtek hozzá; a mennyezeten szárítókötelek, minden sarokban papírhalmazok, aztán régi sajtók, a beáztatott papír lenyomtatására való kockakövek, a szedőszekrények sorai és a végén a két ketrec, ahol külön-külön tartózkodott a tulajdonos meg a faktor - ebből a látványból meg lehet érteni a két barát életét.

1821-ben, május első napjaiban, David és Lucien az udvarra néző ablak közelében álltak, amikor két óra tájban négy-öt munkásuk elhagyta a műhelyt, és ebédelni ment. Amikor a tulajdonos látta, hogy az inas becsukta az utcára nyíló csöngettyűs ajtót, kivezette Lucient az udvarra, mintha nem tudta volna elviselni a papírok, a nyomdafestékes tégelyek, a sajtók és az

ócska fából készült szerszámok szagát. Mindketten leültek egy lugasban, ahonnét meglátha tták, ha valaki belépett a műhelybe. A nap sugarai a futószőlő indái között játszadozva, megcirógatták a két költőt, dicsfény gyanánt burkolva be őket a fényességbe. A két jellem és a két arc ellentéte olyan erősen feltűnt e pillanatban, hogy csábító tárgy lett volna egy nagy festőnek. Davidnak olyan alakja volt, aminőt a nagy, nyílt vagy titkos harcokra szánt teremtéseknek ád a természet. Széles melle, erős válla összhangban volt egész alakjának teltségével. Barna, élénkszínű, telt arca vastag nyakon nyugodott, fekete haj sűrű erdeje vette körül, s első pillantásra a Boileau megénekelte kanonokokra emlékeztetett. De ha közelebbről vizsgálta az ember, vastag ajkainak barázdáin, álla gödröcskéjén, szögletes orrának egyenetlen vonalán és mindenekfölött a szemén megláthatta egy nagy szerelem folyton égő tüzét, a gondolkozó bölcsességét s egy olyan szellemnek lángoló melankóliáját, amely át tudta fogni az egész látóhatárt, bele tudott hatolni minden zegzugába, és könnyen megunta a tisztán eszményi élvezeteket, beléjük világítva az elemzés fáklyájával. De nemcsak a nekilendülő lángelme villámait sejthette meg az ember ezen az arcon, láthatta a vulkán kitörése után hátramaradt hamut is; a reményt kioltotta benne annak a társadalmi semmiségnek mélységes tudata, amelyben a közönséges születés s a vagyon hiánya annyi felsőbbrendű szellemet tart vissza.

A szegény nyomdász mellett, aki undorodva gondolt a foglalkozására, bár csaknem szellemi foglalkozás volt - e nehézkesen önmagára támaszkodó Silenus mellett, aki hosszú kortyokat ivott a tudomány és a költészet serlegéből, lerészegedve, hogy elfeledhesse a vidéki élet szerencsétlenségeit - Lucien azt a kecses pózt öltötte fel, amelyet az indiai Bacchus ábrázolása közben találtak meg a szobrászok. Arcában megvolt az antik szépség vonalainak előkelősége; görög homlok és orr, nőiesen bársonyos fehérség, feketéllő sötétkék szem, szerelmet sugárzó szem, amelynek fehérje olyan üde volt, mint egy gyermeké. E szép szemet hosszú, gesztenyeszín pillák szegélyezték, és mintha kínai ecset vont volna szemöldököt föléje. Az orcákon selymes pihe csillogott, s ennek a színe összhangban volt a szép, természetesen göndörödő szőke hajzattal, isteni lágyság érzett aranypihés fehér halántékain. Páratlan nemesség volt finom hajlású, rövid állában. Szép fogakat mutató korallajkain szomorú angyalok mosolygása révedezett. A keze elegáns férfikéz; egyetlen intéssel engedelmességet parancsol a férfiaknak, az asszonyok pedig boldogok, ha megcsókolhatják. Lucien karcsú volt és középtermetű. Lába láttára az ember annál is inkább hajlandó lett volna álruhába öltözött fiatal lánynak tartani, mert mint a legtöbb ravasz, hogy ne mondjuk agyafúrt embernek, neki is asszonyos formájú csípője volt. Ez a ritkán csalóka jel igazat mondott Luciennél, akit mozgékony szellemének természete a társadalom jelenlegi állapotának elemzése közben gyakran eljuttatott a diplomaták aljasságára, akik azt hiszik, hogy a siker minden módszert igazol, még a legszégyenletesebbet is. A nagy elmék egyik szerencsétlensége az, hogy elkerülhetetlenül megértenek mindent, a bűnt éppen úgy, mint az erényt.

Ez a két ifjú ember annál fölényesebben ítélte meg a társadalmat, mert ők ketten az alsó rétegekhez tartoztak - hiszen félreismert ember éppen azzal áll bosszút alantas helyzetéért, hogy szelleme nagyon is magasra szárnyal. De a kétségbeesésük is annál keserűbb volt, mert így még gyorsabban jutottak oda, ahová igazi végzetük vitte őket. Lucien sokat olvasott, sok mindent hasonlított össze; David sokat gondolkodott, sokat elmélkedett. A nyomdász, bármily erősnek, parasztosan egészségesnek látszott, melankolikus és beteges szellem volt, kételkedett önmagában; a vállalkozó, de csapongó szellemű Lucien pedig vakmerő természet, ellentétben lágy, szinte törékeny, de asszonyosan bájos megjelenésével. Lucienben a legnagyobb mértékben megvolt a gascogne-i jellem, az a vakmerő, bátor, kalandos természet, amely túlzottan látja a jót és kicsinyítve a rosszat, nem riad vissza egy kis turpisságtól, ha valami hasznát látja és kutyába sem veszi a bűnt, ha lépcsőül használhatja fel. A becsvágyó embernek e tulajdonságait akkor még elfojtották az ifjúság szép illúziói s azoknak a nemes eszközöknek

lángoló szeretete, amelyeket a dicsőségbe szerelmes ember minden másnál szívesebben vesz igénybe. Még csak vágyaival állott harcban és nem az élet nehézségeivel; tulajdon hatalmával és nem az emberek hitványságával, amely végzetes példát ad az ingatag szellemeknek.

Davidot meghódította Lucien ragyogó elméje; bámulta őt, ha helyreigazította is azokat a tévedéseket, amelyekbe Lucient a franciás lendület sodorta. Ebben az igaz emberben erős testalkata ellenére is félénk természet lakozott, de nem hiányzott belőle az északi ember kitartása. Ha meglátott is minden nehézséget, megfogadta magában, hogy ingadozás nélkül legyőzi valamennyit; s ha megvolt is benne az igazán apostoli erény szilárdsága, enyhítette ezt kifogyhatatlan türelmes megértése. Az immár régi barátságban élő két ember közül az egyik bálványozta a másikat, s ez az egyik: David volt. Lucien parancsolt neki, mint egy asszony, aki tudja, hogy szeretik. David szíves örömest engedelmeskedett. Barátjának fizikai szépsége olyan felsőbbséget jelentett, amelybe belenyugodott, mert nehézkesnek és közönségesnek találta magát.

„Az ökör dolga, hogy türelmesen vonja az igát, a madáré, hogy gondtalanul éljen - gondolta magában a nyomdász. - Én leszek az ökör, Lucien lesz a sas."

A két barát tehát már körülbelül három éve eggyé kovácsolta a jövendőben oly csillogó sorsát. Olvasták azokat a nagy műveket, amelyek a béke óta megjelentek az irodalmi és tudományos látóhatáron, Schiller, Goethe, lord Byron, Walter Scott, Jean Paul, Berzélius, Davy, Cuvier, Lamartine és a többiek műveit... melegedtek e hatalmas tűzhelyeknél, s maguk is megpróbálkoztak elvetélt vagy megkezdett, abbahagyott és lelkesen újrakezdett művekkel. Szünetlenül dolgoztak, anélkül hogy kifárasztották volna az ifjúság kifogyhatatlan erőit. Egyformán szegények voltak, de emésztette őket a művészet és a tudomány szerelme, s megfeledkeztek a jelen nyomorúságáról, csak azzal törődve, hogy lerakják hírnevük alapjait.

- Lucien, tudod-e, mit kaptam most Párizsból? - kérdezte a nyomdász, egy kis, tizenhatodrét kötetet húzva ki a zsebéből. - Hallgass ide!

David felolvasta, úgy, ahogy költők tudnak felolvasni, André Chénier *Néère* című idilljét, aztán az *Ifjú beteg*-et és az öngyilkosságról szóló elégiát, azt, amely antik stílusban van írva, és a két utolsó *Jambus*-t.

- No lám, hát ez André Chénier - kiáltott fel többször is Lucien. - Kétségbeejti az embert - ismételte harmadszor is, amikor David, aki izgatottságában nem tudott tovább olvasni, átengedte neki a kötetet. - Költő, akit egy másik költő fedezett fel! - mondta, megpillantván az előszó aláírását.

- S amikor ezt a kötetet megírta - folytatta David -, Chénier azt hitte, semmit sem csinált, ami méltó volna, hogy napvilágot lásson!

Most Lucien olvasta fel a *Vak*-ról szóló elbeszélő költeményt, és néhány elégiát. Amikor erre a töredékre bukkant:

Van-e hát boldogság, ha ők nem boldogok?

megcsókolta a könyvet, és a két barát sírva fakadt, mert mind a kettő bálványozóan tudott szeretni. A szőlőlombok eleven színt öltöttek, a háznak vén, repedezett, púpos, rút hasadékokkal egyenetlenül felbarázdált falait tündérujjak ékesítették fel oszlopdíszekkel, kiugró faragványokkal, domborművekkel és Isten tudja, miféle építőművészet megszámlálhatatlan remekműveivel. A fantázia szétszórta virágait és rubinjait a sötét kis udvaron. André Chénier Camille-ja David szemében az ő imádott Ève-je lett, Lucien szemében előkelő hölgy, akinek udvarolt. A költészet megrázta csillagos ruhájának felséges szárnyait a műhely fölött, ahol a

tipográfia Majmai és Medvéi fintorogtak. Öt óra volt már, de a két barát nem érzett sem éhséget, sem szomjúságot; aranyos álomnak érezték az életet, lábuknál hevert a föld minden kincse. Megpillantották a látóhatárnak azt a kéklő sarkát, amelyet a Reménység ujja mutat meg azoknak, akiknek viharos az élete, s akikhez így szól szirénhangján: „Menjetek, röpüljetek, ezen az arany, ezüst vagy azúr térségen elkerülitek a szerencsétlenséget." E pillanatban a Cérizet nevű nyomdászinas kinyitotta a kis üveges ajtót, és megmutatta a két barátot egy ismeretlennek, aki köszönt és megindult feléjük.

- Uram - szólt Davidhoz, óriási füzetet húzva ki zsebéből -, szeretném kinyomatni ezt a memorandumot, nem lenne szíves megmondani, hogy mibe kerül?

- Kérem, mi nem nyomunk ki ilyen nagy kéziratokat - felelte David rá sem nézve a füzetre -, tessék Cointet-ékhez fordulni.

- Pedig hát van egy igen csinos betűfajtánk, s az megfelelhetne - szólalt meg Lucien, elvéve a kéziratot. - Ha lenne szíves uraságod holnap visszajönni és itt hagyni nálunk a munkáját, hogy kiszámíthassuk a nyomtatási költségeket.

- Nem Lucien Chardon úrhoz van szerencsém?

- De igen - felelte a faktor.

- Boldog vagyok - mondta a szerző -, hogy találkozhattam egy ifjú költővel, akire olyan szép jövő vár. Engem Bargetonné küldött ide.

E név hallatára Lucien elpirult, és néhány szót hebegett arról, hogy mennyire hálás Bargetonné érdeklődéséért. David észrevette barátja pirulását és zavarát; otthagyta, hadd beszélgessen a vidéki nemesúrral, aki a selyemhernyó-tenyésztésről írt egy memorandumot, s a hiúság ösztökélte, hogy kinyomassa és elolvastassa a Mezőgazdasági Egyesület többi tagjaival.

- No, Lucien - mondta David a nemesúr távozása után -, talán bizony szereted Bargetonnét?

- Őrülten!

- De hiszen az előítéletek jobban elválasztanak egymástól, mint ha ő Pekingben élne, te meg Grönlandban.

- Két szerelmes akarata diadalmaskodik mindenen - mondta Lucien, és lesütötte a szemét.

- El fogsz felejteni bennünket - felelte a szép Ève félénk imádója.

- Meglehet, hogy éppen ellenkezőleg, feláldoztam érted a kedvesemet - kiáltott föl Lucien.

- Hogy érted ezt?

- Bármennyire szeretem, és bármily sok érdek parancsolja, hogy megmelegedjem a házában: azt mondtam neki, hogy sohasem megyek oda többet, ha nem fogad egy olyan embert, aki tehetségesebb nálam, akinek a jövője dicsőséges lesz - David Séchard-t, testvéremet, barátomat. Lakásomra várom a válaszát. De ha ez a válasz tagadó, soha többé be nem teszem a lábamat Bargetonnéhoz, pedig az egész arisztokrácia meg van híva ma estére, hogy meghallgassa a verseimet.

David hevesen megszorította Lucien kezét, s a szemét törölgette. Hatot ütött az óra.

- Ève nyugtalankodni fog, Isten veled - mondta hirtelen Lucien.

Elment és otthagyta Davidot, olyan izgalom zsákmányaként, amelyet csak ebben a korban tud ennyire átérezni az ember, különösen olyan helyzetben, aminőben ez a két ifjú hattyú volt, akiknek még nem szegte szárnyát a vidéki élet.

- Aranyos szíved van! - kiáltott fel David, szemével kísérve a műhelyen végighaladó Lucient.

Lucien lement Houmeau-ba, a szép Beaulieu sétaúton, a Minage utcán és a Saint-Pierre-kapun át. A hosszabbik utat választotta, de tudni kell, hogy Bargetonné háza ezen az útvonalon volt. Oly nagy gyönyörűséget szerzett neki, ha elmehetett az asszony ablaka alatt, akár a tudta nélkül is, hogy két hónap óta sohasem a Palet-kapun tért vissza Houmeau-ba.

Mikor a Beaulieu-sétány fái alá ért, elgondolkozott azon, hogy mekkora távolság választja el Angoulême-et Houmeau-tól. A vidék szokásai sokkal magasabb erkölcsi korlátokat emeltek a két hely közé, mint azok a lépcsők, melyeken Lucien lement. A becsvágyó ifjú, aki nemrég bejutott a Bargeton-palotába, ugródeszkának használta a dicsőséget a város és a külváros között, olyan nyugtalan volt kedvesének döntése miatt, mint a kegyenc, aki kegyvesztettségtől fél, amikor éppen kiterjeszteni próbálta a hatalmát. E szavakat homályosnak találhatja az, aki még nem figyelte meg a felső- és alsóvárosra felosztott városok sajátos erkölcseit; de annál is szükségesebb, hogy ezen a helyen egynémely magyarázattal szolgáljunk Angoulême-et illetően, mert ez megérteti majd Bargetonnénak, e történet egyik legfontosabb szereplőjének jellemét.

Angoulême régi város, egy cukorsüveg alakú szikla tetején, amely a Charente öntözte síkság fölött emelkedik. Ez a szikla Périgord felé egy hosszú dombsorhoz tartozik, ezt zárja le hirtelen a párizs-bordeaux-i úton, olyan hegyfokfélét alkotva három festői völgy között. Bástyái, kapui és a szikla hegyén épült erőd maradványai tanúskodnak arról, mily fontos lehetett ez a város a vallásháborúk idején. Helyzeténél fogva egyformán értékes stratégiai pont volt katolikusoknak és kálvinistáknak; hanem éppen egykori ereje okozza mai gyöngeségét; bástyái és a sziklának túlságosan meredek lejtője a leggyászosabb mozdulatlanságra ítélték, nem engedvén kiterjeszkedni a Charente felé. Körülbelül ennek a történetnek idejében a kormány megpróbálta Périgord felé fejleszteni a várost, s fölépítette a domb hosszában a megyefőnökség palotáját, egy tengerészeti iskolát és több katonai intézményt; utakat is létesített. Hanem a kereskedelem már más irányba terelődött.

Houmeau külváros már régen megnövekedett a szikla tövében és a folyó partján, amelynek mentén a párizs-bordeaux-i országút halad - s úgy nőtt, mint egy fészek gomba. Mindenki tudja, milyen híres papírgyárak keletkeztek a Charente és mellékvizeinek partján, ahol megvoltak a szükséges vízesések. Az állam Ruelle-ben alapította meg legtekintélyesebb haditengerészeti ágyúöntödéjét. A fuvarozás, a posta, a vendégfogadók, a kerékgyártás, a személyszállító vállalatok, szóval minden iparág, amely az országútból és a folyóból él, Angoulême alsó részében csoportosult, hogy a város megközelítésével járó nehézségeket elkerülje. Természetesen a cserzővargák, a vászonfehérítők, mindazok, akiknek a vízre szükségük volt, a Charente közelében maradtak; aztán a pálinkaraktárak, a folyón szállított nyersanyagok raktárai, egyszóval az egész átmenő kereskedelem teleszórta épületekkel a Charente partjait. Houmeau külváros tehát szorgos és gazdag várossá lett, második Angoulême-mé, amelyre féltékeny volt a felsőváros, ahol tovább is megmaradt a közigazgatás, a püspökség, az igazságszolgáltatás és az arisztokrácia. Ilyenformán Houmeau tevékeny és egyre növekvő ereje ellenére is csak függeléke Angoulême-nek. Fönn a Nemesség és a Hatalom, lenn a Kereskedelem és a Pénz; olyan két társadalmi zóna ez, amelyek mindenhol a világon ellenségek gyanánt állnak szemben; de nehéz is megállapítani, hogy a két város közül melyik gyűlöli jobban a vetélytársát.

A Restauráció kilenc esztendő óta még rontott a dolgok állapotán, amely a Császárság alatt elég nyugodt volt. Felső-Angoulême házainak legnagyobb részében vagy nemescsaládok, vagy régi polgárcsaládok laknak, akik a jövedelmükből élnek, és bennszülött népességet alkotnak, amely sohasem fogadja magába az idegent. Nagy ritkán esett meg, hogy kétszáz

esztendei ottlakás után, amikor már valamelyik elsőrangú családdal összeházasodott, befogadtak valami szomszéd vidékről származó családot; az őslakosok szemében még most is mintha csak tegnap érkezett volna a vidékre. A megyefőnökök, a főadószedők, a közigazgatási tisztviselők, akik negyven esztendő óta követték egymást, megpróbálták civilizálni ezeket a régi családokat, akik gyanakvó hollók módjára kuksoltak a sziklájukon: a családok részt is vettek estélyeiken és ebédjeiken, de hogy házukba befogadják őket, attól állhatatosan tartózkodtak.

Gúnyosan, kicsinylően beszélnek másokról, féltékenyek, fösvények, egymás között házasodnak, zárt hadoszloppá formálódnak, hogy se ki, se be ne engedjenek senkit; a modern fényűzés találmányairól sejtelmük sincs. Az ő szemükben Párizsba küldeni egy gyermeket annyi, mint készakarva vesztét okozni. Ez az óvatosság híven lefesti ezeknek a családoknak elmaradt erkölcseit és szokásait; mind vakbuzgó királypártiak, inkább szenteskedők, mint vallásosak, és mind oly mozdulatlanul élnek, mint a városuk és a sziklája. Mindamellett Angoulême híres a környékén arról, hogy milyen kitűnő nevelést ad. A szomszéd városok odaküldik leányaikat intézetbe és kolostorba. Könnyű felfogni, mekkora hatással van a kaszt-szellem azokra az érzelmekre, amelyek Angoulême-et és Houmeau-t elválasztják egymástól. A Kereskedelem gazdag, a Nemesség rendesen szegény; kölcsönös és egyforma megvetéssel állnak bosszút egymáson. Angoulême polgársága is részt vesz a harcban. A felsővárosbeli kereskedő utánozhatatlan hangsúllyal mondja a külvárosi üzletemberről: ez afféle houmeau-i ember.

A Restauráció, amikor körvonalazta a nemesség helyzetét Franciaországban és olyan reménységeket oltott belé, amelyek általános felfordulás nélkül nem valósulhattak meg: még jobban kiterjesztette azt az erkölcsi távolságot, amely a földrajzi távolságnál is erősebben elválasztotta Angoulême-et Houmeau-tól.

A nemesi társaság, amely akkor a kormányhoz csatlakozott, itt jobban elzárkózott, mint bárhol másutt Franciaországban. A houmeau-i lakos meglehetősen hasonlított a páriához. Innen származott az a fojtott, mélységes gyűlölet, amely irtózatos egységhez segítette az 1830-as fölkelést, és megfosztotta Franciaországot egy szilárd társadalmi rend feltételeitől. Az udvari nemesség gőgje elidegenítette a tróntól a vidéki nemességet, ez viszont ugyanígy elidegenítette magától a polgárságot, megsértvén annak mindennemű hiúságait. Az tehát, hogy egy houmeau-i ember, egy gyógyszerész fia, bekerülhetett Bargetonné házához, valóságos kis forradalom volt. Kik voltak ennek az előidézői? Lamartine és Victor Hugo, Casimir Delavigne és Canalis, Béranger és Chateaubriand, Villemain és Aignan, Soumet és Tissot, Étienne és d'Avrigny, Benjamin Constant és Lamennais, Cousin és Michaud, szóval öreg és fiatal irodalmi kiválóságok, szabadelvűek és királypártiak egyaránt. Bargetonné szerette a művészetet és az irodalmat - különc ízlés, igen sajnálatos mánia volt ez Angoulême-ben -, de mentségül vázolni fogjuk ennek az asszonynak az életét, aki arra született, hogy híres legyen, akit végzetes körülmények fogtak le a homályban, s akinek befolyása döntötte el Lucien sorsát.

Bargeton úr dédunokája volt egy Mirault nevű bordeaux-i városi esküdtnek, aki hivatásának hosszas gyakorlása után XIII. Lajos alatt nemességet kapott. XIV. Lajos alatt a fia, aki a Mirault névhez megkapta a „de Bargeton" nemesi nevet, a Kapuőrség tisztje lett, s oly gazdagon házasodott, hogy XV. Lajos alatt a fiát már egyszerűen Bargeton úrnak nevezték. Ez a Bargeton úr, az esküdt Mirault unokája, oly buzgón iparkodott tökéletes nemesúr módjára viselkedni, hogy a család egész vagyonát elköltötte, és megakasztotta további emelkedését. Két fivére - a mostani Bargeton dédnagybátyjai - ismét kereskedő lett, s Bordeaux kereskedelmi életében ma is szerepelnek Mirault-k. Minthogy a Bargeton-birtok Angoulême környékén,

a La Rochefoucauld hűbérbirtok örökségéhez tartozott, és nem volt elidegeníthető, valamint a Bargeton-palotának nevezett angoulême-i ház sem: a pazarló Bargeton úr unokája örökölte ezt a két birtokot. 1789-ben elvesztette a birtokkal való rendelkezés jogát, és csak a föld jövedelmét élvezte, ami körülbelül tízezer frank évjáradéknak felelt meg.

Ha nagyapja követte volna I. Bargeton és II. Bargeton dicsőséges példáját: V. Bargeton márkivá lett volna; beházasodhatott volna valami nagy családba, herceggé és főrenddé lett volna, mint annyi más, így ellenben 1805-ben igen büszke volt, hogy feleségül veheti Marie-Louise Anaïs de Nègrepelisse kisasszonyt, egy nemesúr leányát, aki már rég elfeledve élt nemesi fészkében, bár Dél-Franciaország egyik legrégibb családjának ifjabbik ágához tartozott. Volt egy Nègrepelisse Szent Lajos túszai közt is; de az idősebbik ág feje a dicsőséges d'Espard nevet viseli, amire IV. Henrik alatt tett szert, összeházasodván ennek a családnak örökösnőjével. Ez a nemesúr, egy ifjabbik fiú ifjabbik fia, a felesége birtokán élt egy Barbezieux közelében levő földecskén, ahol kitűnően gazdálkodott: maga adta el búzáját a vásáron, maga főzte a pálinkáját, kutyába sem vette a gúnyolódást, csak gyűjtögethesse a tallérjait, és időről időre növelhesse a birtokát.

A távol vidéken meglehetős ritka körülmények oltották Bargetonnéba az irodalom és a zene kedvelését. A Forradalom alatt bizonyos Niollant abbé, Roze abbé legjobb tanítványa, elrejtőzött az escarbasi kis kastélyba, és magával hozta zenei szerzeményeit. Bőségesen megfizetett az öreg nemes vendégszeretetéért, mert nevelte a leányát, Anaïst, akit rövidítve Naïsnak neveztek, aki e véletlenség nélkül önmagára, vagy - ami még nagyobb szerencsétlenség - valami hitvány szobalányra lett volna hagyatva. Az abbé nemcsak muzsikus volt, hanem széles irodalmi ismeretekkel is rendelkezett, tudott olaszul és németül. Megtanította hát Nègrepelisse kisasszonyt erre a két nyelvre és az ellenpontra; elmagyarázta neki a francia, olasz és német irodalom nagy alkotásait, és átvette vele a legnagyobb mesterek szerzeményeit. Végül, hogy megküzdjön a mélységes magány tétlenségével, melyre a politikai események kényszerítették, tanította a leányt görögül, latinul és felszínesen egy kis természettudományra is oktatta.

A leánynak nem volt anyja, aki módosíthatta volna ezt a férfias nevelést egy fiatal hölgynél, akit a falusi élet amúgy is túlságosan hajlamossá tett a függetlenségre. A lelkes és költői természetű Niollant abbénak legfigyelemreméltóbb tulajdonsága volt az a sajátosan művészi szellem, amelynek többbrendbeli dicséretre méltó oldala van, de a polgári gondolkodásnak fölébe emelkedik szabad ítélkezésével és sokirányú megfigyeléseivel. Ha társaságban az ilyen szellem meg tudja is bocsáttatni vakmerőségeit eredeti mélységével, a magánéletben károsnak tűnhetik fel, mert eltévelyedések okozója lesz.

Az abbé nem volt gyáva ember, eszméi tehát ráragadhattak egy fiatal leányra, akiben a fiatalság természetes egzaltáltságát még jobban megnövelte a falusi magány. Niollant abbé átültette növendéke lelkébe vakmerő vizsgálódásait és szabad szellemű ítéleteit, nem gondolván arra, hogy ezek a férfiban szükséges tulajdonságok mind hibákká válnak a családanya szerény foglalatosságaira rendeltetett asszonyban. Bár az abbé állandóan azt tanácsolta növendékének, hogy annál barátságosabb és szerényebb legyen, minél többet tud: Nègrepelisse kisasszony túlságosan sokat képzelt önmagáról, és mélységes megvetés támadt benne az emberiség iránt. Minthogy csupa alacsonyabb rendű embert látott maga körül és olyanokat, akik buzgón iparkodtak engedelmeskedni neki, oly gőgössé vált, mint az arisztokrata hölgyek, de nem voltak meg benne az arisztokrata udvariasság szelíd ravaszságai. Mert egy szegény abbé - aki önmagát bámulta benne, mint szerző a művében - valamennyi hiúságának hízelgett: szerencsétlenségére semmi alapját nem találta valamiféle összehasonlításnak, amelynek segítségével megítélhette volna magát.

A társaság hiánya a falusi élet legsúlyosabb kellemetlenségei közé tartozik. Ha az ember sohasem hozza meg másoknak a viselkedés és az öltözködés megkövetelte apró áldozatokat, végül teljesen leszokik arról, hogy zavartassa magát mások miatt. Akkor aztán minden megromlik bennünk, forma és szellem egyaránt. Minthogy a társadalommal való érintkezés nem fojtotta el Nègrepelisse kisasszony eszméinek vakmerőségét, ez átment a modorába, a pillantásába; rászokott a karakán viselkedésre, amely első pillanatban eredetinek látszik, de csak kalandos életű asszonyoknak áll jól. Ilyenformán ez a nevelés, amelynek durvaságai lecsiszolódtak volna a társadalom magas rétegeiben, nevetségessé tehette őt Angoulême-ben, mihelyt imádói nem istenítik többé eltévelyedéseit, amelyek csak az ifjúkorban szoktak bájosak lenni.

Ami Nègrepelisse urat illeti, az a lányának minden könyvét odaadta volna, hogy egy beteg ökröt megmenthessen; mert olyan fösvény volt, hogy két garast sem adott neki jogos jövedelmén felül, még ha arról volt is szó, hogy a neveléséhez legszükségesebb csekélységet vásárolja meg számára. Az abbé 1802-ben halt meg, drága gyermekének férjhezmenetele előtt - ha él, erről a házasságról kétségtelenül lebeszéli. Az öreg nemes nem tudta, mitévő legyen a leányával, amikor az abbé meghalt. Túlságosan gyöngének érezte magát ahhoz a harchoz, amelynek ki kellett törnie az ő fösvénysége és *dologtalan* lányának független szelleme között.

Mint minden fiatal lány, aki letért az asszonyoknak megszabott útról, Naïs is elítélte a házasságot, és nem sokat gondolt vele. Undorodott attól, hogy alárendelje személyét és eszét azoknak az érték és személyes nagyság nélkül szűkölködő férfiaknak, akikkel találkozhatott. Parancsolni akart, és engedelmeskednie kellett. Ha választania kellett volna, hogy engedelmeskedjék-e durva szeszélyeknek, olyan szellemeknek, amelyek nem tudnak elnézéssel viseltetni az ő hajlamai iránt, vagy megszökjék egy neki tetsző szeretővel: nem habozott volna. Nègrepelisse úr még mindig eléggé nemesember volt, hogy féljen a rangján alul kötött házasságtól. Mint sok más apa, nem annyira a leánya, mint inkább a saját nyugalma kedvéért határozta el magát, hogy férjhez adja. Olyan nemesre vagy úriemberre volt szüksége, aki nem túlságosan elmés, nem tud okvetetlenkedni a gyámi elszámolás miatt, melyet lányának tartogatott, ész és akarat tekintetében eléggé semmi, hogy Naïs is saját szeszélyei szerint viselkedhessék, és eléggé önzetlen, hogy hozomány nélkül vegye el. De hogy találjon olyan vőt, aki egyaránt megfelel az apának és leányának? Ilyen ember fehér holló a vők között. E kettős szempontból tanulmányozta Nègrepelisse úr a vidék férfiait, és Bargeton urat találta az egyedülinek, aki programjának megfelel.

Bargeton úr negyvenéves ember volt, akit jócskán megtépáztak ifjúságának szerelmi viharai; szellemi tekintetben feltűnően tehetetlennek mondták; de ahhoz éppen elég józan esze maradt, hogy a vagyonát kezelje, s elég jó modora, hogy meg tudjon élni az angoulême-i társaságban, és se ügyetlenségeket, se ostobaságokat ne kövessen el. Nègrepelisse úr kereken elmagyarázta leányának a neki ajánlott mintaférj negatív értékét, és sejtette vele, hogy milyen hasznát vehetné saját boldogulása szempontjából: előkelő névhez jut, melyet kétszáz éves címer ékesít: *négy aranymező, három vörös szarvasagancs, kettő és egy, keretezve három fekete ökörfejjel elölnézetben, egy és kettő, hat kék és ezüst pásztával, a kék hat arany kagylóhéjjal, három, kettő és egy.* Gardedámra tesz szert, társadalmilag védett helyzetben kénye-kedve szerint intézheti sorsát azoknak az összeköttetéseknek a segítségével, amelyeket szelleme és szépsége megszerez majd neki Párizsban. Naïst elszédítette ennek a szabadságnak reménye. Bargeton úr azt hitte, hogy fényes házasságot köt, úgy vélekedvén, hogy apósa hamarosan ráhagyja szeretettel kikerekített birtokát, de e pillanatban úgy látszott, mintha Nègrepelisse úr lenne kénytelen veje sírfeliratát megírni.

Bargetonné ekkor harminchat éves volt, a férje ötvennyolc. Ez a különbség annál szembeszökőbb volt, mert Bargeton úr hetvenévesnek látszott, a felesége pedig büntetlenül játszhatta a fiatal leányt, öltözhetett rózsaszín ruhába, vagy fésülködhetett bakfis módra. Bár vagyonuk nem rúgott többre tizenkétezer frank járadéknál, a régi város hat legvagyonosabb családjához sorolták őket, kivéve a kereskedőket és a közigazgatás főtisztviselőit. Minthogy jó barátságot kellett fenntartaniuk apjukkal, akitől Bargetonné örökölni akart, hogy Párizsba mehessen, s aki oly jól megváratta, hogy a veje előbb halt meg, mint ő - Bargeton úr és neje kénytelenek voltak Angoulême-ben lakni, ahol Naïs ragyogó szellemi tulajdonságai s a szívében rejtőző nyers drágakövek arra voltak kárhoztatva, hogy homályban pusztuljanak el, s idővel nevetségessé váljanak. Valóban, nevetséges voltunkat nagyrészt túlzásba vitt szép érzések, erények vagy jó tulajdonságok okozzák. A büszkeség, amelyet a nagyvilági érintkezés nem enyhít, nevetségessé változik, amikor kis dolgokban nyilatkozik meg ahelyett, hogy az emelkedett érzelmek körében vehetne lendületet. A lelkesedés, az erények erénye, amely szenteket teremt, amely a titkos önfeláldozásokat s a legragyogóbb költeményeket sugallja, túlzássá válik, ha a vidéki élet semmiségeibe bonyolódik. Távol a középponttól, ahol a nagy elmék ragyognak, ahol a levegő gondolatoktól terhes, ahol minden megújul - a tudás elvénhed, az ízlés megposhad, mint az álló víz.

Gyakorlat híján a szenvedélyek kicsinyessé válnak, mert aprólékos dolgokat fújnak fel naggyá. Ez az oka a fösvénységnek és pletykálkodásnak, amely olyan bűzhödtté teszi a vidéki életet. A szűk körű eszmék és a kicsinyes modor utánzása csakhamar erőt vesz a legnemesebb személyiségen is. Így pusztulnak el nagyságra hivatott emberek, olyan asszonyok, akik bájosak lettek volna, ha a nagyvilág tanításai fölemelik és magasabb rendű szellemek kiformálják őket. Bargetonné lantot ragadott akármilyen csekélység miatt, nem tudván megkülönböztetni a személyes költészetet a nyilvánosságra szánt költészettől. Valóban, vannak meg nem értett érzések, amiket meg kell tartanunk magunknak. Bizonyos, hogy egy napnyugta hatalmas költői téma, de nem nevetséges egy asszony, amikor nagy szavakkal festi le anyagias gondolkozású emberek előtt? Vannak olyan gyönyörűségek, amiket csak kettesben lehet kiélvezni, ha két költő, két szív van együtt. Bargetonnéban megvolt az a hiba, hogy szerette használni azokat a fellengős szavakkal teletűzdelt óriási frázisokat, amelyeket az újságírónyelv oly leleményesen nevezett el „szószólásnak”, s amelyekkel az újságok minden reggel nyakon öntik az olvasóikat - azok aztán le is nyelik, bármennyire emészthetetlenek. Mértéktelenül pazarolta a felsőfokot és túlterhelte velük a társalgását, a legcsekélyebb dolgokat is óriásira dagasztotta. Ez idő tájt kezdett mindent *tipizálni, individualizálni, szintetizálni, dramatizálni, szuperiorizálni, analizálni, poétizálni, prózaizálni, kolosszifizálni, angelizálni, neologizálni és tragizálni;* mert egy időre erőszakot kell tenni a nyelven, hogy lefesthessük azokat az új ferdeségeket, amelyekben némely asszony osztozik. Egyébiránt Naïs szelleme éppen úgy lángba borult, mint a nyelve. Szívében és ajkán lakozott a dithyrambus, vonaglott, ájuldozott, odavolt a lelkesedéstől minden esemény miatt; egyformán hatott rá egy szürke apáca önfeláldozása és a Faucher fivérek kivégzése, d’Arlicourt úr *Ipsiboé*-je és Lewis *Anacondá*-ja, Lavalette szökése és az az eset, amikor egyik barátnője férfihangot utánozva, betörőket szalasztott meg. Az ő szemében minden fenséges, rendkívüli, isteni, csodás volt. Nekilelkesedett, megharagudott, magába roskadt, magasba lendült, visszahullott, vagy az eget, vagy a földet nézte, szeme könnyel telt meg. Állandó bámulatban koptatta el az életét, és különös megvetésekben emésztette föl magát. Megértette a janinai pasát, szeretett volna harcolni vele a szerájban, s bizonyos nagyságot talált abban, ha zsákba varrják, és vízbe dobják az embert. Irigyelte lady Esther Stanhope-ot, a sivatag kékharisnyáját. Kedve támadt, hogy Szent Kamilla nővér legyen, és sárgalázban pusztuljon el Barcelonában, betegeket ápolva; ez nagy és nemes sors! Egyszóval szomjazott mindarra, ami nem volt saját életének rétek közt rejtőző tiszta vize. Imádta lord Byront, Jean-Jacques Rousseau-t, imádott minden költőt és drámai egyéniséget.

Megkönnyezett minden szerencsétlenséget, és harsogva hirdetett minden diadalt. Rokonszenvezett a legyőzött Napóleonnal, és rokonszenvezett Mehemed Alival, aki lemészárolta Egyiptom zsarnokait. Egyszóval dicsfénnyel övezte a lángeszű embereket, s azt hitte, hogy azok csupa illatból és fényből élnek. Sokan ártalmatlan bolondnak tartották; de bizonyos, hogy éles szemű megfigyelő egy fölépülése után tüstént összeomlott nagyszerű szerelem romjainak, egy mennyei Jeruzsálem maradványainak látta volna ezeket a dolgokat - egyszóval szerelemnek, szerető nélkül. És ez igaz volt.

Bargetonné házassága első tizennyolc esztendejének történetét néhány szóval meg lehet írni. Egy ideig önmagából és távoli reménységekből élt. Amikor aztán rájött, hogy a párizsi élet, amelyre vágyott, vagyonának csekélysége miatt el van zárva előtte, vizsgálgatni kezdte a környezetében levő embereket, és megborzongott a magányosságtól. Egyetlen férfi sem akadt körülötte, aki olyan őrült szenvedélyt sugallhatott volna neki, aminőnek az asszonyok át szokták engedni magukat, attól a kétségbeeséstől sarkallva, amit cél, esemény és érdekesség nélkül szűkölködő életük okoz. Nem számított semmire, még a véletlenre sem, mert vannak életek, amelyekben a véletlennek nincs szerepe. Abban az időben, amikor a Császárság teljes dicsőségében ragyogott, Napóleon spanyolországi átvonulásának napjaiban - csapatainak színét, virágát küldte oda - újraéledtek ennek az asszonynak eddig megcsalatkozott reményei. Természetesen sarkallta a kíváncsiság, hogy megnézze a hősöket, kik a napiparancs egyetlen szavára meghódították Európát, és felújították a lovagkor mesés hőstetteit. A legfösvényebb és legnyakasabb városok is kénytelenek voltak ünnepelni a császári gárdát, amelyet a polgármesterek és megyefőnökök éppen úgy szónoklatokkal fogadtak, mint a királyságot.

Bargetonné megjelent egy estélyen, amelyet egyik ezred rendezett a város tiszteletére. Beleszeretett egy nemesifjúba, egy közönséges alhadnagyba, aki előtt a furfangos Napóleon megcsillogtatta a marsallbotot. Ezt a visszafojtott, nemes, nagy szenvedélyt, amely merőben ellentéte volt az akkoriban oly könnyen bogozódó és szétbomló szenvedélyeknek, szűziesen megszentelte a halál keze. Wagramnál egy ágyúgolyó szétzúzta Cante-Croix márki szíve fölött az egyetlen arcképet, amely Bargetonné szépségéről tanúskodott. Soká siratta ezt a szép fiatal embert, aki a dicsőség és szerelem tüzében két hadjárat alatt ezredessé emelkedett, és Naïsnak egy levelét többre tartotta minden császári kitüntetésnél.

A fájdalom a szomorúság fátylát borította az asszony arcára. Ez a felhő csak abban a rettentő korban oszlott szét, amikor az asszony sajnálni kezdi a kiélvezetlenül elszállt szép esztendőket, amikor hervadni látja rózsáit, amikor szerelmi vágyai újraszületnek, azzal a kívánsággal együtt, hogy meghosszabbítsa az ifjúság utolsó mosolygását. Minden felsőbbrendű tulajdonsága égő lelki sebbé vált abban a pillanatban, amikor megcsípte a vidék hidege. Akárcsak a hermelin, meghalt volna fájdalmában, ha véletlenül beszennyezi olyan férfiak érintése, akiknek egyéb gondja sem volt, mint hogy jól megebédeljenek, s aztán elkártyázzanak néhány fillért.

Büszkesége megóvta a szomorú vidéki szerelmektől. A tökéletes semmi s a körülötte levő férfiak semmisége között ilyen felsőbbrendű asszonynak a tökéletes semmit kellett választania. A házasság és a társaság tehát klastrom volt ránézve. A költészet volt az élete, mint az apácáé a vallása. Az addig ismeretlen, külföldi zsenik művei, amelyek 1815 és 1821 közt jelentek meg, Bonald és de Maistre, e sasként szárnyaló két hatalmas gondolkodó nagy értekezései és végül a francia irodalomnak, amely akkor oly eleven erővel növesztette első ágait, kevésbé nagyszabású alkotásai: megszépítették a magányát, de sem szellemét, sem személyét nem tették hajlékonyabbá. Egyenes és erős maradt, mint a fa, amely kibírta a villámcsapást. Méltósága modorossá vált, királysága kényeskedővé és fontoskodóvá tette. Mint mindazok, akik jelentéktelen udvaroncokkal imádatják magukat, ő is hibái segítségével ült a trónra.

Ilyen volt Bargetonné múltja - hideg történet, amelyet el kellett mondanunk, hogy megértessük Luciennel való viszonyát, aki elég különös módon került a házba. Előző télen egy olyan személyiség érkezett a városba, aki felpezsdítette Bargetonné egyhangú életét. Amikor az adóhivatal igazgatói állása megüresedett, Barante olyan emberrel töltötte be, akit kalandos sorsa elég ékesszólóan ajánlott, hogy az asszonyi kíváncsiság bejuttassa a vidék királynőjéhez is.

Du Châtelet úr, aki egyszerűen mint Sixte Châtelet jött a világra, de 1806-ban az a jó ötlete támadt, hogy nemesi címet adományozzon magának, ama kellemes ifjú emberek közé tartozott, akik Napóleon alatt minden sorozás alól kibújtak, a császári nap fényében sütkérezve. Pályafutását úgy kezdte, mint egy császári hercegnő titkára. Du Châtelet úrban megvolt minden tehetségtelenség, amit ez az állás megkövetelt. Jó növésű, csinos ember volt, ügyes táncos és biliárdjátékos, értett minden testgyakorlathoz, középszerű műkedvelő színész volt, románcokat énekelt, megtapsolta mások elmésségeit, mindenre vállalkozott, alkalmazkodó volt és irigy, tudott mindent, és nem tudott semmit. Zenéhez nem értett, de zongorán jól-rosszul tudott kísérni egy-egy hölgyet, aki szíves volt elénekelni egy románcot, amelyet nagy kínnal tanult egy álló hónapig. A költészethez nem is konyított, de vakmerően engedelmet kért, hogy tíz percig fel s alá sétáljon, és verset rögtönözzön - holmi lapos, négysoros verset, amelyben a rím helyettesítette az eszmét. Du Châtelet úr azonkívül azzal a tehetséggel is jeleskedett, hogy befejezze azt a hímzést, amelynek virágait a hercegnő kezdte meg: végtelen bájjal tartotta a selyemmatringokat, amelyeket az legombolyított, semmiségeket mondva neki, amelyekben az illetlenséget többé-kevésbé szakadozott fátyol takarta. A festészetről fogalma sem volt, de azért le tudott másolni egy tájképet, meg tudott rajzolni ceruzával egy profilt, tudott vázolni és kiszínezni egy jelmezt. Egyszóval megvoltak benne mindazok az apró tehetségek, amelyek oly hatalmasan mozdították elő az ember szerencséjét abban az időben, amikor az asszonyoknak több befolyásuk volt, mintsem hinné az ember. Nagy kapacitásnak állította magát a diplomáciában, azoknak tudományában, akiknek semmiféle tudományuk sincs, s akik a tulajdon ürességük miatt - mélyek; ez egyébként is igen kényelmes tudomány, abban az értelemben, hogy a magas állás elfoglalása már magában véve is bizonysága a tudásnak, hogy diszkréciót követel, s ennélfogva megengedi a tudatlanoknak, hogy ne szóljanak semmit és titokzatos bólogatások mögé sáncolják el magukat; s végül ebben a tudományban az a legkülönb, aki fejét föltartva úszik az események árján, amelyet ilyenformán irányítani látszik, s így a siker egyszerűen fajsúly kérdése. Itt is, éppen úgy, mint a művészetekben, ezer középszerűség esik egy lángelmére. De bármily rendes és rendkívüli szolgálatokat tett du Châtelet úr ő császári fensége mellett, pártfogójának nem volt elég befolyása, hogy bejuttassa az államtanácsba; nem mintha belőle is nem lehetett volna éppen olyan elbájoló folyamodvány-előadó, mint annyi másból, de a hercegnő úgy találta, hogy jobb, ha mellette van, mint bárhol egyebütt. Eközben bárói rangot kapott, Kasselbe került mint rendkívüli követ, s ott valóban nagyon rendkívülinek is találták. Más szóval: Napóleon egy válság alkalmával diplomáciai futár gyanánt használta fel. Abban a pillanatban, amikor a Császárság megbukott, du Châtelet báró éppen azt az ígéretet kapta, hogy kinevezik meghatalmazott miniszternek Wesztfáliába, Jeromos mellé.

Amikor kicsúszott kezéből az, amit ő családi nagykövetségnek nevezett, kétségbeesés fogta el; Egyiptomba utazott Armand de Montriveau tábornokkal. Bizarr események elszakították útitársától; két évig kóborolt sivatagról sivatagra, egyik törzstől a másikhoz, az arabok foglyul ejtették, s egyik a másiknak adta el, anélkül, hogy bármi csekély hasznát is vehette volna tehetségének. Végre elért a maszkati imám birtokaira, miközben Montriveau Tanger felé tartott: de neki olyan szerencséje volt, hogy Maszkatban talált egy éppen indulóban levő angol hajót, s egy teljes évvel előbb ért vissza Párizsba, mint útitársa.

Friss keletű szerencsétlensége és néhány régibb keletű viszonya, akkor kegyben álló személyiségeknek tett szolgálatai figyelmébe ajánlották a miniszterelnöknek, aki Barante mellett helyezte el addig is, míg az első igazgatói állás megüresedik. Az a szerep, melyet du Châtelet úr a császári fenség mellett töltött be, hódítói hírneve, utazásának különös eseményei, szenvedései, szóval minden izgatta az angoulême-i asszonyok kíváncsiságát. Amikor a felsőváros erkölcseit kitanulta, Sixte du Châtelet báró ezeknek megfelelően viselkedett. Betegnek tettette magát, játszotta a mindentől megundorodott, mindenből kiábrándult embert. Folyvást úgy fogta a fejét, mintha a szenvedés pillanatra sem hagyná nyugton, s ez a kis ügyeskedés eszébe juttatta az embereknek az utazását, és érdekessé tette. Eljárt a felsőbb hatóságokhoz, a tábornokhoz, a megyefőnökhöz, a főadóbérlőhöz és a püspökhöz; de mindenütt udvariasnak, hidegnek, kissé lenézőnek mutatta magát, mint olyan ember, aki nincs a maga helyén, és várja a hatalom kegyét. Sejteni engedte működvelő tehetségeit, amelyeknek csak hasznára lehetett, ha az emberek nem ismerték meg; amikor aztán már eleget kérette magát anélkül, hogy a kíváncsiságot kifárasztotta volna - amikor rájött a férfiak tökéletes jelentéktelenségére, s a székesegyházban több vasárnap egymás után bölcsen végigtanulmányozta az asszonyokat: Bargetonnéban ismerte föl azt a valakit, akivel helyes lesz benső barátságra lépnie.

A zenét használta fel, hogy ennek az idegenek számára hozzáférhetetlen palotának kapuja megnyíljék előtte. Titokban megszerezte Miroir egyik miséjét, és zongorán megtanulta, aztán egy szép vasárnapon, amikor az egész angoulême-i társaság misén volt, elragadtatásba ejtette a tudatlanokat orgonajátékával, s felébresztette a személyéhez fűződő érdeklődést, indiszkrét módon reklámoztatva nevét az alsópapsággal. A templomból kijövet Bargetonné bókokat mondott neki, sajnálkozását fejezte ki, hogy nincs alkalma együtt muzsikálni vele - e készakarva előidézett találkozás közben könnyűszerrel fölkínáltatta magának azt az engedélyt, amit nem kapott volna meg, ha kéri.

Az ügyes báró meglátogatta Angoulême királynőjét, és kompromittáló módon udvarolt neki. Az öreg gavallér - mert hiszen negyvenöt éves volt - meglátta az asszonyban a föltámasztásra váró ifjúságot, az érvényesülést váró értékeket, talán a reménységekben gazdag özvegyet is, akit majd feleségül lehet venni, szóval a Nègrepelisse családdal való összeházasodást, ami megengedné neki, hogy Párizsban d'Espard márkinéhoz közeledjék, akinek befolyása újra megnyithatná előtte a politikai pályát.

Bármily sötét és buján tenyésző fagyöngy éktelenítette el ezt a szép fát, elhatározta, hogy ragaszkodik hozzá, letisztogatja, ápolja és szép gyümölcsöt szüretel majd róla. Angoulême nemessége felháborodott, amiért egy gyaurt beengedtek a *kasbába,* mert Bargetonné szalonja egy minden keveredéstől tiszta társaság gyülekezőhelye volt. Csak a püspök járt oda rendszeresen, a megyefőnököt kétszer-háromszor fogadták egy évben - a főadóbérlő nem léphette át a küszöböt; Bargetonné elment az estélyeire, a hangversenyeire, de sohasem vacsorázott nála. Nem érintkezni a főadóbérlővel és házába fogadni egy egyszerű adóhivatali igazgatót - a hierarchiának ez a felfogása érthetetlennek látszott a lenézett hivatalos hatóságok szemében.

Azok, akik gondolatban bele tudnak helyezkedni e kicsinyességekbe, amelyek egyébiránt minden társadalmi körben előfordulnak: bizonyára megértik, mekkora jelentősége volt a Bargeton-palotának az angoulême-i polgárság szemében. Ami Houmeau lakosságát illeti, ennek a kis Louvre-nak a nagysága, az angoulême-i Rambouillet-palotának dicsősége naptávolságban ragyogott tőlük. Akik ott összegyűltek, mind a legszánalmasabb elmék, a legkicsinyesebb intelligenciák, a legsilányabb fráterek voltak húsz mérföldnyi körzetben. Bőbeszédű és szenvedélyes banalitásokban folyt köztük a politizálás; a *Quotidienne* lagymatag volt nekik, XVIII. Lajost jakobinusnak mondták. Ami az asszonyokat illeti, legnagyobb részük ostoba volt minden báj nélkül, rosszul öltöztek, mindegyiknek volt valami tökéletlensége, ami

eltorzította; nem volt ott egészen tökéletes sem a társalgás, sem az öltözék, sem a szellem, sem a test.

Ha Bargetonnéval nincsenek tervei, Châtelet nem bírta volna ki. De azért a kasztszellem és modor, az úri viselkedés, a kurtanemes büszkesége, az udvariasság szabályainak megtartása valahogy eltakarta ezt az egész ürességet. Az érzelmek nemessége sokkal világosabb volt itt, mint a párizsi nagyságok körében; tiszteletre méltó *csak azért is* ragaszkodással viseltettek a Bourbonok iránt. Olyan volt ez a társaság, ha szabad ezzel a hasonlattal élnünk, mint egy régi formájú, megfeketedett, de súlyos ezüstnemű. Politikai nézeteinek mozdulatlansága hűséghez hasonlított. Hogy olyan nagy távolságba helyezkedett a polgárságtól, és oly nehezen lehetett megközelíteni, ez látszólag fölemelte valamennyire, s valami konvencionális értéket adott neki. Igen, valamennyi nemesben valami értéket látott a lakosság, mint ahogy a kaurikagyló a pénzt helyettesíti a bambarrai négereknél.

Néhány asszony, akinek du Châtelet úr hízelgett, s aki fölismerte benne a társaságukbeli férfiakból hiányzó magasabb rendű tulajdonságokat, lecsöndesítette a berzenkedő hiúságot: valamennyi azt remélte, hogy magának szerezheti meg a császári fenség hagyatékát. A puristák azt gondolták, hogy Bargetonnénál találkozhatnak ezzel a betolakodóval, de egyetlen más háznál sem fogják fogadni. Du Châtelet többrendbeli szemtelenséget volt kénytelen elviselni, de tartotta a pozícióját azzal, hogy sűrűn érintkezett a papsággal. Aztán hízelgett azoknak a hibáknak, amiket a vidéki élet fejlesztett ki Angoulême királynőjében, elhozott neki minden új könyvet, fölolvasta neki a megjelent költeményeket. Együtt lelkesedtek az ifjú költők művein, az asszony őszintén, ő unatkozva; de azért elviselte valahogy a romantikus költőket, akiket, mint a császári iskolához tartozó férfiú, nemigen értett meg. Bargetonné, akit végtelenül föllelkesített a Bourbon-liliomok hatásának köszönhető újjászületés, azért szerette Chateaubriand-t, mert *fenséges gyermeknek* nevezte Victor Hugót. Szomorú volt, hogy csak messziről ismerheti a lángelméket, és sóvárgott Párizs után, ahol a nagy emberek élnek. Du Châtelet úr ekkor azt hitte, hogy nagyszerű dolgot cselekszik, ha tudtára adja, hogy Angoulême-ben él egy másik *fenséges gyermek,* egy fiatal költő, aki maga sem tudja még, hogy fénye túlragyogja a párizsi csillagokét.

Egy jövendőbeli nagy ember született Houmeau-ban! A kollégium igazgatója csodálatos verseket mutatott a bárónak. Szegény és szerény ez a gyermek, egy Chatterton, de politikai hitványság nélkül - nincs meg benne az a vad gyűlölet a társadalmi nagyságok ellen, amely az angol költőt arra ösztökélte, hogy pamfleteket írjon jótevői ellen. Amaz öt-hat ember közepette, akik osztoztak művészeti és irodalmi hajlamaiban - ez azért, mert a hegedűt nyiszálta, amaz, mert többé-kevésbé be tudja pacázni a fehér papírt egy kis szépiával -, az egyik, mint a Mezőgazdasági Társaság elnöke, a másik, mert basszus hangon hallali-stílusban el tudta énekelni: *Se fiato in corpo avete,* szóval mindeme furcsa alakok között Bargetonné úgy érezte magát, mint éhes ember a papírmaséból készült színpadi ebéd mellett. Leírhatatlan volt hát az öröme, amikor ezt a hírt meghallotta. Látni akarta ezt a költőt, ezt az angyalt! Belebolondult, odavolt a lelkesedéstől, órák hosszat beszélt róla. Harmadnapra az egykori diplomáciai futár elintézte a kollégium igazgatójával, hogy Lucient bemutassák Bargetonnénak.

Ti szegény vidéki rabszolgák, akik nehezebben futhatjátok meg a társadalmi távolságokat, mint a párizsiak, akiknek szemében e távolságok napról napra összezsugorodnak - ti, akikre sötét árnyékot vetnék a rácsok, melyek mögé elsáncolják magukat a társadalom különféle rétegei és kölcsönösen *raká*-t[4] kiáltanak egymásra -, egyedül ti érthetitek meg, micsoda for-

[4] Hitvány. (arámi)

rongás támadt Lucien Chardon agyában és szívében, amikor tekintélyes igazgatója kijelentette előtte, hogy a Bargeton-palota kapui megnyíltak számára! A dicsőség nyitotta ki ezeket a kapukat! Szívesen látják ebben a házban, amelynek ódon oromfalai magukra vonták a tekintetét, amikor esténként Beaulieu-ban sétálgatott Daviddal, s mind a ketten azt gondolták, hogy nevük talán sohasem fog eljutni ezekbe a fülekbe, amelyek nem képesek meghallani a tudást, ha nagyon alacsonyról jő.

Lucien egyedül a nővérét avatta be a titokba. Ève, mint jó háziasszony, mint isteni varázsló, előszedett néhány aranyat kincstárából, hogy finom cipőt vásároljon Luciennek Angoulême legjobb cipészénél, új ruhát a leghíresebb szabónál. Legjobb ingét földíszítette egy fodros gallérral, amelyet maga mosott és vasalt ki. Micsoda öröm volt, amikor meglátta így felöltözve! Milyen büszke volt a bátyjára! Mennyi tanácsot adott neki! Ezernyi apró gyermekes ötlete támadt. Az örökös gondolkozás rászoktatta Lucient arra, hogy tüstént könyökére támaszkodjék, mihelyt leül; néha oda is húzta magához az asztalt, hogy rátámaszkodhassék; Ève megtiltotta neki, hogy az arisztokrácia szentélyében átengedje magát ilyen fesztelen mozdulatoknak. Elkísérte egészen a Saint-Pierre-kapuig, majdnem a székesegyházig, utánanézett, amikor az ifjú befordult a Beaulieu utcán, hogy a sétatérre menjen, ahol du Châtelet úr várt reá. Szegény leány olyan izgatottan állt ott, mintha valami nagy esemény történt volna. Lucien Bargetonnénál - Ève szemében a szerencsének hajnalhasadása volt ez. Drága, szent teremtés, nem tudta, hogy ahol a becsvágy kezdődik, ott vége a naiv érzelmeknek.

Lucien nem csodálkozott el a külsőségeken, amikor a Minage utcai palotába megérkezett. Ez a Louvre, amelyet gondolatai úgy felnagyítottak, a környéken fejtett lágy terméskőből épült, melyet aranyszín patinával vont be az idő. Az utca felé meglehetősen szomorú a képe, belül pedig igen egyszerű: hideg és tiszta vidéki udvar, józan, szinte kolostori architektúra, még jó állapotban. Lucien egy gesztenyefa korláttal szegélyezett lépcsőn ment fel, amelynek fokai az első emelettől fogva már nem voltak kőből. A szegényes előszobán s egy gyöngén világított nagy szalonon áthaladva, egy kis szalonban találta a vidék királynőjét. A szalon falait a múlt század ízlésében készült, és szürkére festett faragványok borították. Az ajtó fölötti falrészt ugyanazon szín árnyalataival készített festmények díszítették; a falak egyszerű, régi vörös damaszttal voltak bevonva. A régies formájú bútorok szánalmasan rejtőztek el vörös és fehér kockás huzatok alatt. A költő tűzött ülésű kanapén pillantotta meg Bargetonnét, zöld szőnyeggel borított, kerek asztal előtt. Régi formájú gyertyatartó világította meg, a két gyertya fényét kis ellenző takarta. A királynő nem kelt föl, igen kellemes mozdulattal csavarodott félre ültében, rámosolyogva a költőre, akit ez a kígyózó mozgás igen felizgatott, mert előkelőnek találta.

Lucien nagy szépsége, modorának félénksége, hangja, egyszóval minden megragadta Bargetonnét. Neki a költő maga a költészet volt. A fiatalember diszkrét pillantásokkal vizsgálta meg az asszonyt, s úgy találta, hogy megfelel a hírének, nem cáfolja meg azt, amit ő eddig az előkelő hölgyekről képzelt. Bargetonné az új divatot követve, kicsipkézett szélű fekete bársony pásztorsipkát viselt. Ez a fejdísz holmi középkori emlékeket ébreszt, s ami igen imponál a fiatalembereknek, mert úgyszólván piedesztálra emeli a nőt; a sipka alól vörösesszőke, rakoncátlan hajfürtök bukkantak ki, a fény megaranyozta őket, a körvonalaik lángoltak. A nemes hölgy arcbőrének olyan ragyogása volt, aminővel az asszonyok feledtetni tudják ennek a rőt színnek állítólagos rossz tulajdonságait. Szürke szeme csillogott, immár ráncos homloka szépen koszorúzta meg merész szabású, fehér síkjával; gyöngyházfényű karikák vették körül a szemét, s orrának mindkét oldalán kék erek emelték ki a finom keret fehérségét. Orrának Bourbon-hajlása is növelte hosszú arcának lángolását, s az orr ragyogásán megismerszett a Condék királyi nekihevülése. A haj nem takarta el egészen a nyakát. Hanyagul keresztbe tűzött ruhája hófehér mellet engedett látni, s a szem megsejthette érintetlen és szép formájú

keblét. Vékony, gondozott, de kissé száraz ujjaival barátságosan intett az ifjú költőnek, maga mellett mutatva széket neki. Du Châtelet úr egy karosszékbe ült. Ekkor észrevette Lucien, hogy egyedül vannak.

Bargetonné társalgása megrészegítette Houmeau költőjét. A közelében töltött három óra olyan álom volt Luciennek, amit örökkévalóvá szeretne tenni az ember. Inkább lefogyottnak, mint soványnak találta az asszonyt, szerelmesnek szerelem nélkül, és ereje ellenére is betegesnek - hibái, amelyeket modora még túlzásba vitt, tetszettek neki, mert a fiatalemberek azon kezdik, hogy szeretik a túlzást, a szép lelkek hazugságát. Nem vette észre az arccsontok táján foltos orcák hervadását, amelyeknek téglaszínű árnyalatokat adott a bosszúság és szenvedés. Képzelete először is a tüzes szemekbe, az elegáns fürtökbe kapaszkodott, amelyekből csak úgy áradt a fény - a vakító fehérségbe, a fényes pontokba, amelyek úgy csábították magukhoz, mint lepkét a gyertyavilág. Aztán meg a lélek sokkal hangosabban beszélt a lelkéhez, semhogy az asszonyt megítélhette volna. Az asszonyi egzaltáltság lendülete, a kissé elavult frázisok heve, amelyeket Bargetonné már régóta ismételgetett, de az ő szemében újnak tűntek fel: annál is inkább megbabonázta, mert hiszen maga is akarta, hogy minden tessék neki. Nem hozott magával verset, amit felolvasson; de erről nem is volt szó; azért felejtette otthon a verseit, hogy joga legyen újra eljönni; Bargetonné pedig nem beszélt róla, mert azt akarta, hogy máskor olvasson fel valamit. Sixte du Châtelet úr nem volt megelégedve a fogadtatással. Későn vette észre, hogy vetélytársa támadt a szép, ifjú emberben, akit hazafelé menet elkísért az első lépcsőkanyarodóig, azzal a szándékkal, hogy kipróbálja rajta diplomataművészetét. Lucien nagy csodálkozással hallgatta, amikor az adóhivatali igazgató dicsekedett, hogy ő vezette be ebbe a házba, s ezen a jogcímen tanácsokat adott neki.

- Adja az Isten, hogy Luciennel jobban bánjanak, mint vele - mondta du Châtelet úr. Az udvar kevésbé rátarti, mint ennek az együgyű népségnek a társasága. Itt halálos sebeket kap és szörnyű megvetést kénytelen eltűrni az ember. Az 1789-es Forradalom újra kezdődik, ha ezek meg nem változnak. Ami őt illeti, csak azért jár továbbra is abba a házba, mert tetszik neki Bargetonné, az egyetlen valamirevaló angoulême-i asszony. Csak azért kezdett udvarolni neki, mert semmi egyéb dolga nem volt, de őrülten beleszeretett. Nemsokára az övé lesz, az asszony szereti, minden jel arra vall. Ennek a gőgös királynőnek a meghódítása lesz az egyetlen, amivel bosszút áll ezen a sok bocskoros nemesen.

Du Châtelet olyan hangon beszélt szenvedélyéről, mint aki képes megölni vetélytársát, ha ugyan akad vetélytársa. A Császárság vén pillangója egész súlyával lecsapott a szegény költőre, megpróbálta tekintélyével összemorzsolni és megijeszteni. Megnőtt a szemében, amikor nagyítva elmondta az utazása közben kiállott veszedelmeket; de ha a költő képzeletének imponált is, a szerelmest nem ijesztette meg.

Ez este óta nem törődve az öreg gavallérral, nem törődve fenyegetéseivel és fogatlan krakélerkedésével, Lucien újra elment Bargetonnéhoz. Előbb csak diszkréten, mint houmeau-i emberhez illik; aztán hamarosan megszokta azt, amit eleinte óriási kegynek tartott, s egyre gyakrabban kezdett eljárogatni hozzá. Ennek a társaságnak tagjai semmi jelentőséget nem tulajdonítottak egy gyógyszerész fiának. Kezdetben, ha valamelyik úr vagy néhány asszony, aki látogatóba jött Naïshoz, összetalálkozott Luciennel, valamennyi azzal a lesújtó udvariassággal bánt vele, ahogy előkelő ember az alárendeltjével szokott. Lucien eleinte igen szeretetre méltónak találta társaságukat, de később felismerte azt az érzést, amely csalóka udvariasságuk szülője volt. Hamarosan észrevett egy-egy pártfogói arckifejezést, amely felkavarta az epéjét, s megerősítette azokban a gyűlölködő, köztársasági gondolatokban, amelyek eleinte sok ilyen leendő patríciusban feltámadnak az előkelő társaságok szemében. De hát micsoda szenvedést nem tűrt volna el Naïs kedvéért - így hallotta nevezni, mert a törzs

bennfentesei éppen úgy, mint a spanyol grandok és a bécsi úri társaság, férfiak és asszonyok kölcsönösen keresztnevükön szólították egymást -, ez volt a legutolsó árnyalat, amit azért találtak fel, hogy valamivel megkülönböztessék magukat az angoulême-i arisztokrácia kebelén belül.

Lucien úgy szerette Naïst, mint minden fiatalember az első asszonyt, aki hízeleg hiúságának, mert Naïs nagy jövőt, óriási dicsőséget jósolt Luciennek. Bargetonné egész ravaszságát felhasználta, hogy társaságával elfogadtassa poétáját: nemcsak hogy mértéktelenül feldicsérte, de úgy is mutatta be, mint vagyontalan gyermeket akinek a jövőjét ő akarja megalapozni; kisebbítette, hogy megtarthassa; felolvasójává, titkárává tette; de erősebb szerelmet érzett iránta, mint aminőre képesnek hitte magát szörnyű szerencsétlensége után. Titokban szidta magát, elgondolta, hogy őrültség egy húszesztendős ifjút szeretni, aki már társadalmi helyzeténél fogva is oly messze van tőle. Bizalmaskodásait szeszélyesen meghazudtolták azok a gőgös pózok, amelyeket lelkiismereti aggodalmai sugalltak neki. Felváltva volt gőgös és vállveregető, gyöngéd és hízelkedő.

Luciennek, akit eleinte megfélemlített az asszony magas rangja, része volt hát mindabban a rémületben, reménységben és kétségbeesésben, amely az első szerelemre le szokott csapni, s oly mélyen beléveri a szívbe hol a fájdalmat, hol az örömet. Két hónapon át jótevőjét látta benne, aki anyai módon szándékozik foglalkozni vele. De megkezdődtek a bizalmasságok. Bargetonné kedves Luciennek szólította a költőjét; aztán egyszerűen kedvesemnek. A nekibátorodott poéta Naïsnak szólította az előkelő hölgyet. Az asszony e megszólítás hallatára olyan haragra lobbant, amely nagyon meg tud hódítani egy gyermeket: szemére vetette, hogy azt a nevét használja, amelyik mindenkinek a száján forog. A büszke és nemes Nègrepelisse-sarjadék megengedte ennek az angyali ifjúnak, hogy azon a nevén szólítsa, amelyet eddig senki sem használt - az ő számára Louise akart lenni. Lucient a szerelem a hetedik mennyországba emelte ezzel. Egy este, amikor belépett, Louise éppen egy arcképet nézegetett, és hirtelen elrejtette. Lucien látni akarta. Hogy a féltékenység első rohamának kétségbeesését lecsöndesítse, Louise megmutatta neki a fiatal Cante-Croix arcképét, és könnyezve beszélte el tiszta és szörnyű véget ért szerelmének fájdalmas történetét. Valami hűtlenségre készült a halott emléke ellen, vagy az jutott eszébe, hogy Luciennek vetélytársat adjon az arckép segítségével? Lucien sokkal fiatalabb volt, semhogy elemezni tudta volna kedvesét, naivul kétségbeesett, mert hiszen Louise megkezdte azt a hadjáratot, amelynek folyamán az asszonyok leromboltatják többé-kevésbé leleményesen megerősített lelki aggodalmaikat. A kötelességekről, az illendőségről, a vallásról folytatott vitáik megannyi erődök, amelyeket szinte szeretnek rohammal elfoglaltatni. Az ártatlan Luciennek nem volt szüksége ilyen kacérkodásra, harcolt volna ő magától is.

- És nem halok meg, én élni fogok önért - mondta egy este vakmerően Lucien, aki szeretett volna végezni Cante-Croix úrral, s a Louise-ra vetett pillantásán megérzett, hogy szenvedélye a türelem végső határáig ért el.

Louise megijedt attól, hogy mily gyorsan halad ez az új szerelem, nála is meg poétájánál is; kérte tőle azt a verset, amelyet Lucien az album első oldalára ígért, s ürügyet keresett a civódásra, mert a vers nem akart elkészülni. De mit szólhatott, amikor a következő két versszakot olvasta, amelyeket természetesen szebbnek talált Canalisnak, az arisztokrácia költőjének legjobb verseinél is?

A bűvös ecset és a csacska múzsák
Dísszel örökké mégsem koszorúzzák
E meghitt lapokat;
És úrnőm, hogyha gyötri néma bánat,
Avagy, ha titkon vidám kedve támad;
Számot csak nekem ad.

Sárgult könyvében majd, ha öregedve
A dús sorsot lesz végignézni kedve,
Mit a Jövő őriz számára még:
Adja a Szerelem, hogy szép emléki
Nyújtsanak olyan édes látványt néki,
Mint a felhőtlen ég.

- Csakugyan én ihlettem erre? - kérdezte.

Ez a gyanú, amelyet a tűzzel szívesen játszó asszony kacérsága sugallt, könnyet csalt ki Lucien szeméből; Louise lecsöndesítette azzal, hogy - most először - homlokon csókolta. Lucien határozottan nagyra hivatott ember, és ő ki fogja csiszolni; elhatározta, hogy megtanítja olaszul és németül, tökéletesíti a modorát; ürügyet talált mindebben, hogy állandóan magánál tarthassa, unalmas udvarlóinak szeme láttára. Mily érdekessé vált az élete! Visszatért a zenéhez a költője kedvéért, feltárta előtte a zene világát, lejátszotta neki Beethovennek néhány szép darabját, és elragadta vele; az öröme boldoggá tette, és szenteskedve így szólt hozzá, amikor a gyönyörűségtől félig aléltan látta:

- Hát nem lehet beérni ezzel a boldogsággal?

Szegény poéta elég ostobán azt felelte:

- De igen.

Végül már odáig fejlődtek a dolgok, hogy Louise az előző héten vacsorán látta vendégül Lucient, hármasban Bargeton úrral. Ez óvatossági intézkedés ellenére is az egész város megtudta az esetet, és oly hajmeresztőnek tartotta, hogy hinni sem akart az igazságában. Iszonyú súgás-búgás támadt. Némelyek úgy látták, hogy küszöbön áll a társadalom felfordulása. Mások így kiáltottak fel: - Íme, ez az eredménye a liberális elveknek! Ekkor tudta meg a féltékeny du Châtelet, hogy Charlotte asszony, a gyermekágyas asszonyok ápolója tulajdonképpen Chardonné - mint ő mondta, a houmeau-i Chateaubriand anyja. Ez a kifejezés elmésségszámba ment. Chandourné elsőnek rohant el Bargetonnéhoz.

- Tudja, édes Naïs, hogy miről beszél egész Angoulême? - kérdezte. - Ennek a poétácskának Charlotte asszony az anyja, aki két hónappal ezelőtt ápolónője volt a gyermekágyban fekvő sógorasszonyomnak.

- Drágám - mondta Bargetonné, tökéletesen királyi arckifejezéssel -, mi különös van ebben? Hiszen egy gyógyszerész özvegye. Bizony, szegényes sors ez egy Rubempré kisasszonynak. Képzelje el, ha nekünk egy árva fillérünk sem volna... Mit csinálnánk, hogy megéljünk, hogyan tartaná el ön a gyermekeit?

Bargetonné hidegvére véget vetett a nemesség sopánkodásainak. Nagy lelkek mindig hajlandók erényt csinálni a szerencsétlenségből. Meg aztán győzhetetlen bűbáj van abban, ha kitartóan cselekszünk valami jót, amit mások rosszallnak: az ártatlanság kap ilyenkor valamit a bűn zamatából. Bargetonné szalonja estére megtelt barátaival, akik azért jöttek, hogy szemrehányásokat tegyenek neki. Bargetonné szellemének egész maró élét harcba vitte: azt

mondta, hogy ha a nemesek közül nem telik ki sem egy Molière, sem egy Racine, sem egy Rousseau, sem egy Voltaire, sem egy Massillon, sem egy Beaumarchais, sem egy Diderot: igenis el kell fogadni a kárpitosokat, az órásokat, a késműveseket, akiknek gyermekeiből nagy emberek lesznek. Azt mondta, hogy a lángész mindig nemes. Szidta a kurtanemeseket, amiért oly kevéssé fogják fel tulajdon érdekeiket. És végül sok ostobaságot mondott, ami kevésbé együgyű emberek szemét fölnyitotta volna, de ezek mindent az eredetiségének tulajdonítottak. Szóval, ágyúlövésekkel kergette el a vihart.

Amikor Lucien, akit meghívott, először lépett be a kopott, öreg szalonba, ahol négy asztalnál whisteztek, kegyesen fogadta, s úgy mutatta be, mint egy királynő, aki engedelmességet követel. A nemeshölgy egyszerűen Châtelet úrnak szólította az adóhivatali igazgatót, és kővé dermesztette, értésére adván, hogy tudja, mily jogtalanul viseli a nemesi címet. Lucient ezen az estén erőszakkal bevezették Bargetonné társaságába; de úgy fogadták ott, mint valami mérges anyagot, amit mindenki el akart távolítani a szemtelenség orvosszerével. Naïs e diadal ellenére is veszített hatalmából: akadtak disszidensek, akik emigrálni próbáltak du Châtelet úr tanácsára, Amélie, vagyis Chandourné elhatározta, hogy konkurrens oltárt emel: minden szerdán fogadni fog. Bargetonné szalonja minden este nyitva volt, s az ő látogatói annyira rabjai voltak a szokásnak, annyira megszokták, hogy ugyanazokat a szőnyegeket lássák, ugyanannál a trictrac asztalnál játsszanak, ugyanazokat az embereket pillantsák meg ugyanabban a világításban és ugyanazon a folyosón rakják le köpönyegüket, sárcipőjüket és kalapjukat - hogy már éppen annyira szerették a lépcső fokait, mint a ház úrnőjét. Valamennyien belenyugodtak abba, hogy megtűrik a tengelicét (chardoneret) a szent berkekben - ez Alexandre és Berbian elmessége volt. És végül a Mezőgazdasági Egyesület elnöke nagyszerű megjegyzéssel csöndesítette le a lázadást.

- A Forradalom előtt - mondta - a legnagyobb urak fogadták Duclos-t, Grimmet, Grébillon-t, csupa olyan embert, akik társadalmilag éppoly jelentéktelenek voltak, mint ez a kis houmeau-i poéta; de nem engedték be a házukba az adóbérlőket - márpedig Châtelet voltaképpen nem egyéb ennél.

Du Châtelet volt kénytelen megfizetni Chardon helyett, mindenki hidegen bánt vele. A fogyasztási adóigazgató, aki mióta Bargetonné Châtelet-nek szólította, megesküdött magában, hogy bírni fogja ezt az asszonyt: mihelyt az ellene irányuló támadásokat észrevette, elfogadta a ház úrnőjének nézeteit; támogatta a fiatal költőt, és barátjának jelentette ki magát. A nagy diplomata, akinek szolgálatairól oly ügyetlenül mondott le a császár, valósággal dédelgette Lucient. Hogy a költőt divatba hozza, vacsorát adott, melyen megjelent a megyefőnök, a főadóbérlő, a helyőrségen levő ezred parancsnoka, a tengerészeti iskola igazgatója, a törvényszék elnöke, egyszóval az egész közigazgatás. A szegény költőt annyira ünnepelték, hogy csak egy huszonkét éves fiatalembernek nem lehetett gyanús az a sok dicséret, amelynek segítségével bolondját járatták vele. A vacsora végén Châtelet elszavaltatott vetélytársával egy ódát a haldokló Sardanapalról - ez volt a nap művészi eseménye. Az óda hallatára a kollégium igazgatója - egyébként flegmatikus ember - tapsolva jelentette ki, hogy Jean-Baptiste Rousseau sem írt volna szebbet. Sixte Châtelet báró azt gondolta, hogy a poétácska előbb-utóbb elpusztul a dicséretek üvegházában, vagy pedig előlegezett dicsőségének mámorában megenged magának holmi szemtelenségeket, s azok aztán visszabuktatják egykori ismeretlenségébe.

Addig is, míg ez a lángelme kialszik, úgy tett, mintha lemondana Bargetonné meghódításáról, de a vén kéjencek ügyességével kidolgozta tervét, és stratégiai figyelemmel követte a két szerelmes lépéseit; lesve az alkalmat, hogy Lucien nyakát kitekerhesse. Ez időtől fogva kósza hírek kezdtek szállongani Angoulême-ben és környékén, hogy a vidéknek nagy embere született. Bargetonnét mindenki dicsérte, amiért gondjaiba vette ezt a fiatal sast. Mihelyt

annyit elért, hogy a viselkedését helybenhagyták, az általános szentesítést is el akarta nyerni. Az egész megyét összecsődítette egy estélyre, ahol fagylalt, sütemény és tea lesz - nagy újítás olyan városban, ahol a teát még patikában árulják, mint gyomorrontás ellen használt orvosságot. Az arisztokrácia színét-javát hívta meg, hogy meghallgasson egy nagy művet, amelyet Lucien fog fölolvasni.

Louise eltitkolta barátja előtt, hogy milyen nehézségeket kellett legyőznie, de szólt neki néhány szót a társaságban ellene szőtt összeesküvésről; ismernie kell a lángelmék pályafutását környező veszélyeket, hiszen ez a pálya leküzdhetetlen akadályokat jelent közepes bátorságú embereknek. Feltárta Luciennek a győzelem tanulságait. Fehér kezével megmutatta neki, hogy a dicsőséget csak állandó szenvedésekkel lehet megvásárolni; beszélt neki a mártírokra váró máglyákról, feltálalta legpompásabb „szószait", s belejük keverte legékesebb kifejezéseit. Másodkézből előadta azokat a rögtönzéseket, amelyek madame de Staël regényét, a *Corinne*-t éktelenítik el. Louise oly nagynak érezte magát saját ékesszólásától, hogy még jobban szerette a Benjamint, aki ilyesmire ihlette; azt a tanácsot adta neki, hogy bátran tagadja meg az apját, s vegye föl a nemesi Rubempré nevet, ügyet se vessen arra, ha mások lármáznak e névcsere miatt; különben is majd helybenhagyja a király. Ő rokonságban van d'Espard márkinéval, született Blamont-Chauvry kisasszonnyal, aki befolyásos személy az udvarnál, s magára vállalja, hogy kieszközli számára ezt a kegyet. Ezekre a szavakra - a király, d'Espard márkiné, az udvar - Lucien mintha tűzijátékot látott volna, és könnyű volt bebizonyítani neki, hogy szükséges megváltoztatnia a nevét.

- Drága kicsikém - mondta gyöngéd és ironikus hangon Louise -, minél előbb megtörténik, annál gyorsabban fogják szentesíteni.

Sorjában föltárta előtte a társadalom egymás fölé ágyazott rétegeit, s megszámoltatta a költővel, hogy hány létrafokkal viszi egyszerre följebb ez az ügyes elhatározás. Pillanat alatt megtagadtatta Luciennel csőcselékszagú gondolatait az 1793-as lehetetlen egyenlőségről, felébresztette benne a különbségtevés igényeit, amelyet David hideg józansága lecsillapított, s az előkelő társaságot tüntette föl előtte az egyetlen színpadnak, ahol mozognia kell. A gyűlölködő liberális *in petto*[5] monarchistává lett. Lucien beleharapott az arisztokratikus fényűzés s a dicsőség almájába. Megesküdött, hogy koszorút tesz le hölgyének lába elé, még ha véres is lesz az a koszorú, meg fogja szerezni mindenáron *quibuscumque viis*.[6] Hogy bátorságát bebizonyítsa, elbeszélte mostani szenvedéseit, amelyeket eddig titkolt Louise előtt, annak a meghatározhatatlan szeméremnek hatása alatt, mely együtt jár az első érzelmekkel, s megtiltja a fiatalembernek, hogy nagyságát feltárja - annyira szereti azt látni, hogy inkognitójában becsülik meg a lelkét. Lefestette a büszkén viselt nyomorúság szorongatásait, Davidnál végzett munkáját, tanulással töltött éjszakáit. Ez a fiatalos hév a huszonhat esztendős ezredest juttatta eszébe Bargetonnénak, és ellágyította a pillantását. Lucien, amint észrevette, hogy az előkelő dámán erőt vett a gyöngeség, megfogta a kezét - az asszony engedte -, és megcsókolta a költő, a fiatalember, a szerelmes dühével. Louise még azt is megengedte a patikus fiának, hogy homlokát megérintse és rányomja remegő ajkait.

- Gyermek, gyermek!... Kinevetnének, ha meglátna valaki - mondotta az asszony, magához térve eksztatikus kábultságából.

Ezen az estén Bargetonné szelleme nagy pusztítást tett abban, amit ő Lucien előítéleteinek nevezett. Szerinte a lángeszű embernek nincs se testvére, se apja, se anyja; megalkotandó nagy

---

[5] Bensejében, titokban. (olasz)

[6] Bármilyen úton, módon. (latin)

művei látszólagos önzésre kényszerítik s kötelességévé teszik, hogy mindent feláldozzon nagyságukért. Ha a család megszenvedi is eleinte az óriási agyvelő pusztító követelőzését, később százszorosan kapja meg jutalmát a sokféle áldozatért, amelyet egy szorongatott birodalom első küzdelmei kívántak meg tőle: hiszen osztozhatik a diadal gyümölcseiben. A lángész csak önmagától származik; saját eszközeinek egyetlen bírája, mert egyedül ő ismeri a célt: fölébe kell hát helyezkednie a törvénynek, hiszen ő van hivatva arra, hogy újjáalkossa; különben is, aki kezébe ragadja a maga korát, az elvehet mindent, kockáztathat mindent, mert minden az övé. Emlegette Bernard de Palissy, XI. Lajos, Fox, Napóleon, Columbus Kristóf, Julius Caesar és valamennyi híres játékos pályafutásának kezdetét, akik eleinte úsztak az adósságban, vagy nyomorult szegények voltak, nem értették meg őket, bolondoknak, rossz fiúknak, rossz apáknak, rossz testvéreknek tartották, de később büszkeségévé váltak a családnak, a hazának, a világnak.

Ezek az okoskodások összhangban voltak Lucien titkos, rossz hajlamaival, és siettették szíve megromlását; mert heves vágyakozásában *a priori*[7] helyesnek ismerte el az eszközöket. De sikert nem aratni: annyi, mint felségsértést követni el a társadalom ellen. Hiszen a legyőzöttről elmondják, hogy legyilkolta valamennyi polgári erényt, annak a társadalomnak alapjait, amely borzalommal űzi el a romokon ülő Mariusokat. Lucien nem tudta, hogy a fegyház gyalázata és a lángész pálmái között lebeg; a próféták Sinai-hegye fölött érezte magát, és nem fogta föl, hogy alatta a Holt-tenger terül el, Gomorrha irtózatos szemfedője.

Louise oly szerencsésen kioldotta költőjének szívét és szerelmét a vidéki élet pólyáiból, hogy Lucien ki akarta próbálni Bargetonnét, mert tudni szerette volna: vajon képes-e a visszautasítás gyalázata nélkül meghódítani ezt az előkelő zsákmányt. A tervezett estély alkalmat adott neki erre a kísérletre. A becsvágy összefogott benne a szerelemmel. Szeretett és emlékedni akart - ez a kettős vágy igen természetes olyan ifjaknál, akik ki akarják elégíteni a szívüket, és le akarják küzdeni a nyomorúságukat. A társadalom ma egyazon lakomára hívja meg valamennyi gyermekét, s már az élet hajnalán fölébreszti bennük a becsvágyat. Megfosztja bájától az ifjúságot, és megrontja nagylelkű érzelmeinek legnagyobb részét, mert számítással keveri össze. A költészet szeretné, ha másként volna ez; de a tények sokkal gyakrabban hazudtolják meg azt az ábrándképet, amelyben szeretnénk hinni, semhogy másképpen ábrázolhatnánk a fiatalembert, mint amilyennek a tizenkilencedik században valósággal látjuk. Lucien számítása úgy tűnt föl saját szemében, mintha hasznára lenne egyik szép érzelmének, David iránt érzett barátságának.

Lucien hosszú levelet írt Louise-nak, mert bátrabbnak érezte magát, ha toll volt kezében, mint hogyha beszélnie kellett. Tizenkét oldalon, amit háromszor is lemásolt, beszélt az apja lángelméjéről, elveszett reményeiről s a szörnyű nyomorról, amelynek zsákmánya volt. Drága húgát úgy festette le, mint angyalt, Davidot, mint jövendőbeli Cuviert-t, aki nagy ember is, de elsősorban apja, fivére, barátja neki; méltatlannak tartaná magát első dicsőségének, Louisenak szerelmére, ha meg nem kérné, hogy tegye meg David kedvéért is azt, amit őérte tett. Inkább lemondana mindenről, semhogy David Séchard-t elárulja - azt akarja, hogy David tanúja legyen a sikerének. Afféle őrült levelet írt, aminőkben fiatalemberek a pisztolyt szegzik szembe a visszautasítással, megszólaltatják a gyermekkor álokoskodásait, a szép lelkek esztelen logikáját; gyönyörűséges szószaporítás volt ez a levél, naiv vallomásokkal kihímezve, amik az író tudta nélkül szöknek ki a szívből, és amiket az asszonyok annyira szeretnek. Lucien átadta a levelet a szobalánynak, aztán egész nap korrektúrát csinált, felügyelt néhány munkára, rendezte a nyomda apró ügyeit, anélkül, hogy Davidnak szólt volna. Azokban a

[7] Eleve, jó előre. (latin)

napokban, amikor a szív még gyermekkorát éli, fiatalemberek képesek ilyen fenséges diszkrécióra. Különben meglehet, hogy Lucien félni kezdett Phokion bárdjától, amelyet David jól tudott forgatni; talán félt a lélek mélyéig ható, világos pillantásától. Chénier olvasása után szívéből ajkára szökkent a titka, megsebezve egy szemrehányástól, amelyet olyannak érzett, mint a doktor ujját, amikor a sebhez ér.

Mármost képzeljük el, milyen gondolatok ostromolhatták Lucien de Rubemprét, miközben Angoulême-ből lement Houmeau-ba. Vajon megharagudott-e az előkelő hölgy? Fogadják-e a házánál Davidot? A becsvágyó költő nem fog-e visszazuhanni houmeau-i odújába? Ámbár, mielőtt Louise-t homlokon csókolta, meg tudta mérni azt a távolságot, amely a királynőt kegyencétől elválasztja, mégsem gondolt arra, hogy David nem futhatja meg egy szempillantás alatt azt az utat, amely neki öt hónapjába került. Sejtelme sem volt arról, milyen föltétlen ítélet sújtja a kisembert, és nem tudta, hogy egy második ilyenfajta kísérlet vesztét okozná Bargetonnénak. Louise-ra rábizonyítanák azt a vádat, hogy összeadta magát a csőcselékkel; kénytelen volna elhagyni a várost, mert saját kasztja úgy menekülne előle, mint a középkorban menekültek a leprás elől. Az arisztokrácia legszűkebb köre és maga a papság is megvédené Naïst mindenkivel szemben, ha valami ballépést követne el; de azt a bűnét, hogy rossz társaságot fogad, nem bocsátanák meg neki soha; mert a hatalmon levők hibáit menteni szokták, de lemondásuk után elítélik őket. Márpedig Davidot fogadni egyértelmű a lemondással. Ha Lucien nem is látta át ezt az oldalát a kérdésnek, arisztokratikus ösztönével egyéb nehézségeket érzett meg, s ezek elborzasztották. Az érzelmek nemességével nem jár föltétlenül együtt a modor nemessége. Racine olyan volt, mint a legnemesebb udvaronc, Corneille viszont erősen hasonlított egy marhakereskedőhöz. Descartes megjelenése olyan volt, mint egy derék hollandi üzletemberé; akik La Brède-be ellátogattak, gyakran nézték közönséges kertésznek Montesquieu-t, aki hálósipkásan járt-kelt, gereblyéjét a vállára vetve. A társasági viselkedés, ha valaki nem magas születésének köszönheti a modorát, nem az anyatejjel szívta be, nem a vérében örökölte ezt a tudományt: olyan iskolát kíván, amelyet a véletlennek is segítenie kell, a formák bizonyos eleganciájával, a vonások nemességével, a hang csengésével. Mindezek a nagy jelentőségű csekélységek hiányoztak Davidból, ellenben barátját megáldotta velük a természet.

Az anyja révén nemesi származású Lucien lába feje magas ívelésű volt, mint a frankoké, ellenben David Séchard a kelták lapos lábát és nyomdász apjának jól megtermett vállát örökölte. Lucien hallani vélte a Davidra záporként zuhogó gúnyos megjegyzéseket, s mintha máris látta volna Bargetonné elfojtott mosolyát. Egyszóval, ha nem is szégyellte éppen a testvérét, megfogadta magában, hogy nem hallgat többé első ösztönére, s a jövőben meghányja-veti ötleteit.

Így hát a költészet és az odaadás órája után, amaz olvasmány után, amely új naptól megvilágított irodalmi mezőket tárt fel a két barát előtt, elérkezett Lucien számára a politika és a számítások órája. Amikor hazaért Houmeau-ba, megbánta levelét, szerette volna visszavenni, mert egy szűk résen át megpillantotta a társadalom könyörtelen törvényeit. Amikor megsejtette, hogy a már megszerzett jószerencse mennyire elősegítette becsvágyát, nehezére esett visszahúzni a lábát annak a létrának első fokáról, amelyen a nagyság ostromára indulhatott. Aztán újra kivirágzott minden az emlékezetében: egyszerű és nyugodt életének képei, felékesítve az érzelem nyíló virágaival: a lángeszű David, aki oly nemes módon segítette, aki életét adná érte, ha kellene; anyja, aki alacsony sorsában oly előkelő hölgy, s aki oly jónak hiszi őt, amilyen szellemes; húga, ez a lemondásában oly bájos leány; tiszta gyermeksége és ma is fehér lelkiismerete; reményei, amelyeket semmiféle szél nem tudott lombjaitól megfosztani: minden, minden! És ekkor azt gondolta magában, hogy szebb dolog sikerekkel törni át az arisztokrata vagy polgári csőcselék sűrű csoportjait, mint egy asszony kegyéből

érvényesülni. Lángelméje előbb-utóbb úgy fog ragyogni, mint annyi más emberé, az elődeié, akik meghódították a társaságot; akkor majd szeretik az asszonyok! Napóleon példája, amely oly végzetes volt a tizenkilencedik századra, mert annyi középszerű embernek sugallt nagy igényeket, megjelent most Lucien szeme előtt; szemrehányást tett magának a számításaiért, és félredobta valamennyit. Ilyen volt Lucien: egyforma könnyűséggel csapott át a rosszból a jóba, a jóból a rosszba. Nem szerette a maga búvóhelyét, mint a tudósok szokták; valami szégyenkezésfélét érzett egy hónap óta, amikor megpillantotta a boltot, amelynek cégtábláján zöld alapon sárga betűkkel ezt lehetett olvasni:

POSTEL GYÓGYSZERÉSZ, CHARDON UTÓDA

Sértette szemét az apja neve, ezen a helyen kiírva, ahol a város minden kocsija elhaladt. Este, amikor az ízléstelen kis ráccsal díszített kapun kilépett, hogy mutogassa magát a Beaulieu sétatéren, a felsőváros legelegánsabb fiatalemberei között, Bargetonnénak nyújtva karját - sajátságosan kesergett azon, hogy mennyire nem illik össze ez a lakás az ő hódításaival.

- Szeretem Bargetonnét, talán nemsokára enyém is lesz, és ebben a patkányfészekben kell laknom! - mondotta magában, amikor a belső folyosón át a kis udvarra lépett, ahol kifőzött fűcsomók voltak kiteregetve a falak mellett, az inas sikálta a laboratórium üstjeit, és Postel úr munkaköténben, kezében retortával, valami vegyüléket vizsgált, közben a boltját is szemmel tartva; ha pedig túlságos figyelmesen nézte az orvosszerét, akkor a füle ügyelt a csöngettyűre. A kamilla, a menta és különböző desztillált növények illata megtöltötte az udvart és a szerény lakást, ahová afféle egyenes lépcsőn kellett fölmenni, amit molnárlépcsőnek hívnak, és csak két kötél a korlátja. Efölött volt az egyetlen manzárdszoba, ahol Lucien lakott.

- Adjonisten, fiacskám - szólította meg Postel úr, a vidéki boltos igazi típusa. - Hogy szolgál drága egészsége? Én éppen a melasszal kísérletezem, de apja urára lett volna szükség, hogy megtaláljam, amit keresek. Nagyszerű ember volt az! Ha ismertem volna a titkát, a csúz gyógyítását, most mind a ketten kocsin járnánk!

Egy hét sem múlhatott el úgy, hogy a patikus, aki éppoly ostoba volt, mint amilyen jószívű, tőrt ne döfjön Lucien szívébe, annak a végzetes titkolózásnak emlegetésével, amelybe apja burkolta fölfedezését.

- Nagy szerencsétlenség - felelte kurtán Lucien, aki hallatlanul közönségesnek kezdte találni apja tanítványát, noha eddig sokszor áldotta; mert a becsületes Postel nemegyszer segítette meg egykori gazdájának özvegyét és gyermekeit.

- Mi baja van hát? - kérdezte Postel úr, letéve a laboratórium asztalára a kémlőcsövet.

- Nem jött levelem?

- De jött ám, és micsoda illata van! Megtalálja az írópolcom mellett, a patika asztalán.

Bargetonné levele a gyógyszertár üvegei között! Lucien berohant a boltba.

- Siess, Lucien! Már egy órája vár az ebéded, ki fog hűlni - kiáltotta szelíden egy kedves hang, az egyik félig nyitott ablakon át, de Lucien nem hallotta.

- Megbolondult a bátyja, kisasszony - mondta Postel, fölkapva a fejét.

Az agglegény, aki meglehetősen hasonlított egy kis pálinkás hordóhoz, amelyre egy festő fantáziája himlőhelyes, vöröses, vastag arcot pingált, szertartásos és kellemeskedő ábrázatot öltött, amikor Ève-re nézett. Ez az ábrázat azt bizonyította, hogy szeretné feleségül venni elődje leányát, de az érdek és a szerelem harcát nem tudja dűlőre juttatni szívében. Gyakran el is mondta mosolyogva Luciennek azt a mondatot, amelyet most is elismételt, amikor a

fiatalember újra elhaladt mellette: - Nagyon csinos a húga! Maga se csúnya fickó! Az apjuk jól csinálta minden dolgát.

Ève magas, barna leány volt, fekete hajú, kék szemű. Bár megérzett a jellemén valami férfiasság, szelíd, gyöngéd és önfeláldozó volt. Ártatlansága, naivsága, csöndes belenyugvása a munkás életbe, józan viselkedése, amelyhez semmi pletyka nem férhetett - ezek a tulajdonságok hódíthatták meg Davidot. Első találkozásuk óta néma, egyszerű szenvedély támadt közöttük - amúgy német módra, hangos megnyilvánulás és mohó vallomások nélkül. Titokban gondolt mind a kettő a másikra, mintha valami féltékeny férj választaná el őket, akit sért ez az érzelem. Mind a kettő titkolódzott Lucien előtt - talán azt hitték, hogy valami kárt okoznak neki. David félt, hogy nem tetszik Ève-nek, a leányt pedig a szűkölködés tette félénkké. Igazi munkásleány vakmerő lett volna, de ez a jól nevelt és elszegényedett gyermek alkalmazkodott szomorú sorsához. Ève szerénynek látszott, de valójában büszke volt, s nem akarta nyakába varrni magát egy vagyonos hírben álló ember fiának. Akik tisztában voltak a földbirtok növekedő értékével, ez idő tájt több mint nyolcvanezer frankra becsülték a marsaci uradalmat, nem is számítva azokat a földeket, amelyeket alkalomadtán csatolt hozzá az öreg Séchard, akit gazdaggá tett a takarékoskodás, s amellett jó termései voltak, és ügyesen tudta eladni, amije termett. David volt talán az egyetlen, aki semmit sem tudott az apja vagyonáról. Az ő szemében Marsac egy viskó, amelyet 1810-ben tizenöt-tizenhatezer frankért vásároltak - ahová ő évente egyszer ment el, szüretkor, s ahol az apja megsétáltatta a szőlők között, dicsérve neki a termést, amelyet a nyomdász nem látott soha, és nem is igen törődött vele.

Bátorításra szorult volt a tudós szerelme, aki megszokta a magányt, és a nehézségeket túlozva még jobban felszította érzelmeit, mert David tiszteletre méltóbb teremtésnek tartotta Ève-et, mint valami közönséges írnok egy nagyvilági hölgyet. Esetlen és nyugtalan volt szíve bálványa mellett, sietve érkezett hozzá, de sietve távozott is; visszafojtotta szenvedélyét ahelyett, hogy kifejezte volna. Esténként gyakran kieszelt valami ürügyet, hogy tanácskoznia kelljen Luciennel, aztán lement a Mûrier térről Houmeau-ba, a Palet-kapun át; de amikor a vasrácsos, zöld kapuhoz ért, elfutott, mert félt, hogy későn jött, vagy alkalmatlan lesz Ève-nek, aki bizonyosan lefeküdt már. Bár ez a nagy szerelem csak apróságokban nyilatkozott meg, Ève megértette; nem vált gőgössé, de hízelgett neki, hogy tárgya lehet annak a mélységes tiszteletnek, amely David tekintetén, szaván, modorán meglátszott; de a nyomdász legfőbb hódító ereje Lucien iránti fanatikus rajongása volt: kitalálta a legjobb módot arra, hogy Ève-nek tessék. Ha ki akarnók fejezni, miben különböztek ennek a szerelemnek néma gyönyörűségei a viharos szenvedélyektől, a mezei virággal kellene összehasonlítanunk a ragyogó kerti virágokat. Csupa szelíd és tartózkodó pillantás, mint a vízen úszó kék lótusz; elillanó kifejezések, mint a vadrózsa gyönge illata; gyöngéd melankólia, a moha bársonyához hasonlatos; két szép lélek virágai, amelyek egy gazdag, termékeny, változhatatlan földből születnek. Ève nemegyszer megsejtette már a gyöngeség alatt rejtőző erőt; annyira hálás volt Davidnak mindazért, amit nem mert megtenni, hogy a legkisebb véletlenség előidézhette lelküknek bensőbb egyesülését.

Lucien nyitva találta az ajtót; szót sem szólt Ève-hez, leült egy kecskelábú kis asztal mellé, amely abrosz nélkül meg volt terítve neki. A szegényes kis háztartásnak csak három személyre való ezüstje volt, és Ève az egészet dédelgetett bátyja számára használta fel.

- Mit olvasol? - kérdezte a leány, az asztalra téve egy tálat, amelyet a tűzről vett le, és ráborította az oltókupakot a gyorsforraló lángjára.

Lucien nem felelt. Ève fölvett egy kis tányért, amely csinosan fel volt díszítve szőlőlevelekkel, s az asztalra tette egy tejfölös bögrével együtt.

- Nézd, Lucien, szereztem neked szamócát.

Lucien annyira elmerült az olvasásban, hogy nem hallotta. Ève akkor zúgolódás nélkül odaült mellé; mert egy nővérnek óriási gyönyörűséget szerez, ha a bátyja minden teketória nélkül bánik vele.

- De mi bajod hát? - kiáltott fel, amikor könnyet látott megcsillanni a bátyja szemében.

- Semmi, semmi, Ève - mondta Lucien, azzal derékon kapta, magához vonta, és meglepő hevességgel csókolta homlokát, haját meg a nyakát.

- Titkolsz valamit előttem.

- Nos hát: szeret!

- Tudtam, hogy nem engem csókoltál - mondta a szegény leány elpirulva, duzzogó hangon.

- Boldogok leszünk valamennyien - kiáltott föl Lucien, mohón kanalazva a levest.

- Valamennyien? - ismételte Ève. Ugyanaz az előérzet vett rajta erőt, mint Davidon és hozzátette: - Kevésbé fogsz szeretni bennünket.

- Hogy tudsz ilyesmit hinni, ha ismersz?

Ève megfogta a kezét és megszorította, aztán elrakta az üres tányért, a barna cserép levestálat, és feltálalta a sültet. Lucien evés helyett újra elolvasta Bargetonné levelét, amelyet a diszkrét Ève nem kért el tőle, oly nagy tiszteletben tartotta bátyját. Ha közölni akarja vele, várnia kell; ha pedig nem akarja, hogyan kívánhatná tőle? Várt. A levélben ez volt:

> Kedves barátom, miért tagadnám meg attól, aki Önnek testvére a tudományban, azt a támogatást, amelyben Önt részesítettem? Az én szememben minden tehetségnek egyforma jogai vannak; de Ön nem ismeri a társaságomat alkotó emberek előítéleteit. Mi nem tudjuk elismertetni a szellem nemesi rangját a tudatlanság arisztokráciájával. Ha nincs elég hatalmam, hogy rájuk kényszerítsem David Séchard urat, szívesen feláldozom az Ön kedvéért ezeket a lelki szegényeket. Olyasmi lesz ez, mint egy antik hekatomba. De, édes barátom, Ön bizonyára nem akarja olyan ember társaságát elfogadtatni velem, akinek szelleme vagy modora esetleg nem nyeri meg tetszésemet. Az Ön hízelgéseiből megtanultam, milyen könnyen elvakul a barátság! Ugye, nem haragszik rám, ha föltételhez kötöm beleegyezésemet? Látni akarom a barátját, meg akarom ítélni, s az Ön jövendőjének érdekében magam akarom tudni, hogy nem csalódik-e. Ez is azok közé az anyai gondok közé tartozik, amelyekre Önnel szemben, édes poétám, kötelezve érzi magát
>
> Louise de Nègrepelisse

Lucien nem tudta, hogy az előkelő társaságban mily művészi módon mondják ki az igent, hogy végül eljussanak a nemhez, s a nemet, hogy igenre lyukadjanak ki. Ez a levél diadal volt neki. David el fog menni Bargetonnéhoz, s a lángész szentségében fog ragyogni nála. Megrészegedett győzelmétől, amely elhitette vele, hogy nagy befolyása van az emberekre; olyan büszke pózba helyezkedett, annyi reménység tükröződött az arcán, sugárzó ragyogással, hogy a húga akaratlanul is azt mondta neki: szép vagy!

- Ha van benne lélek, nagyon szerethet téged ez az asszony. És akkor ma este szomorú lesz, mert a többiek mind kacérkodni fognak veled. Szép leszel, amíg fölolvasod *Szent János pathmosi látomásá*-t! Szeretnék egérré változni, hogy besurranhassak oda. No, gyere, előkészítettem a ruhádat, az édesanyánk szobájában.

Ezen a szobán meglátszott a tisztes nyomorúság. Volt benne egy fehér függönyös diófa ágy, annak a lábánál vékonyka zöld szőnyeg. Aztán egy tükörrel díszített, fafaragásos tetejű fiókos szekrény és diófa székek egészítették ki a bútorzatot. A kandallón egy lábas óra emlékeztetett az eltűnt régi jómód napjaira. Az ablakon fehér függönyök. A falakat szürke virágos szürke tapéta borította. A padló, melyet Ève eresztett be s kefélt fel, ragyogott a tisztaságtól. A szoba közepén kerek asztalka állt s ezen aranyos díszű, piros tálcán három csésze, meg egy cukortartó limoges-i porcelánból. Ève egy szomszédos kamrácskában hált, ahol egy keskeny ágy, egy régi karosszék, s az ablak mellett kézimunkaasztal volt. Ennek a szűk hajókabinnak üveges ajtaja mindig nyitva állt, hogy levegőt juttasson belé. Akármilyen nyomorúság látszott is a tárgyakon, a környezet a munkásélet szerénységét lehelte magából. Azok, akik az anyát és két gyermekét ismerték, megható összhangot találtak ebben a látványban.

Lucien éppen nyakkendőjét kötötte, amikor felhangzott David lépése a kis udvarban - a nyomdász tüstént meg is jelent, és meglátszott rajta, hogy sietett.

- Nos, David - kiáltott fel a becsvágyó ifjú -, diadal, diadal, diadal! Szeret engem! Eljössz hozzá.

- Nem - mondta zavart ábrázattal a nyomdász -, azért jöttem, hogy köszönettel visszautasítsam barátságodnak ezt a bizonyítékát. Komolyan gondolkoztam a dolgon. Az én életem, Lucien, meg van szabva. Én David Séchard vagyok, királyi nyomdász Angoulême-ben, akinek nevét minden falon olvasni lehet, a hirdetések alatt. Ennek a kasztnak a szemében mesterember vagyok, ha úgy tetszik, üzletember, de mindenesetre olyan iparos, akinek a kis helyisége itt van a Beaulieu utcában, a Mûrier tér sarkán. Sem olyan vagyonom nincs még, mint egy Kellernek, sem olyan hírem, mint egy Despleinnek - a hatalomnak ezt a két fajtáját szintén tagadni próbálják még a nemesemberek, de abban én is egyetértek velük, hogy ezek sem érnek semmit a nemesember tapintata és modora nélkül. Mivel igazolhatnám én ezt a hirtelen fölemelkedést? Csúfot űznének belőlem polgárok és nemesek egyaránt. A te helyzeted egészen más. Egy faktor semmire sincs kötelezve. Te azért dolgozol, hogy megszerezd az érvényesülésedhez szükséges ismereteket, mostani foglalkozásodat megmagyarázhatod jövendőbeli céljaiddal. Különben is holnap belefoghatsz valami másba, tanulhatsz jogot, diplomáciát, beléphetsz a közigazgatásba. Egyszóval te nem vagy se megszámozva, se elskatulyázva. Vedd hasznát társadalmi érintetlenségednek, járj a magad útján, és ragadd meg a kínálkozó kitüntetéseket. Élvezz vidáman minden gyönyörűséget, még azokat is, amiket a hiúság szerez. Légy boldog, én örülni fogok sikereidnek, második énem leszel. Igen, gondolatban át tudom majd élni a te életedet. A te osztályrészed az ünneplés, a társaság ragyogása és cselszövéseinek gyors bonyodalmai. Az enyém a kereskedő józan, munkás élete és a tudomány csöndes elfoglaltsága. Te leszel a mi arisztokráciánk - mondotta Ève-re pillantva. - Ha ingadozol, ott lesz a karom, hogy támogasson. Ha megbántanak és elárulnak, menedéket találsz a szívünkben, a mi szeretetünk nem változik. A világ támogatása, kegye, jóakarata kimerülhet, ha kettéoszlik; kettesben ártanánk egymásnak; menj csak előre, majd vontatsz engem, ha kell. Nemhogy irigyelnélek: neked szentelem magamat. Az, amit most tettél értem, amikor megkockáztattad, hogy inkább elveszíted a jótevődet, talán a kedvesedet, semhogy engem megtagadj - nos hát, Lucien, ez az egyszerű és nagy cselekedet akkor is mindörökre hozzád kötne, ha nem volnánk máris testvérek. Ne bántson se gond, se lelkifurdalás, amiért látszólag a jobbik részt választod. Nekem tetszik ez a Montgomery-stílusú osztozás. És végül még ha valami fájdalmat okoznál is nekem, ki tudja, nem volnék-e még akkor is örökre lekötelezve neked? - E szavak közben végtelenül félénk pillantást vetett Ève-re, akinek szeme tele volt könnyel, mert megsejtett mindent.

- Egy szó, mint száz - mondta a csodálkozó Luciennek -, csinos fiú vagy, szép termeted van, a ruha jól fest rajtad, nemesembernek látszol sárga gombos kék frakkodban s az egyszerű nankingnadrágban; én olyan lennék abban a társaságban, mint valami munkás, esetlenül, zavartan viselkednék, otrombaságokat mondanék, vagy nem szólnék semmit: te, hogy a név előítéletének is eleget tégy, fölveheted az anyád nevét, Lucien de Rubemprénak szólíttathatod magad; én David Séchard vagyok, és az is maradok holtig. Abban a társaságban, ahová mégy, neked hasznodra van minden, nekem ártalmamra. Te arra termettél, hogy sikert arass ott. Az asszonyok imádni fogják angyali képedet. Ugyebár, Ève?

Lucien nyakába ugrott Davidnak, és megcsókolta. Ez a szerénység sok kétségnek, sok nehézségnek vette elejét. Hogyne szerette volna még jobban ezt az embert, akinek barátságból eszébe jutott mindaz, amit neki a becsvágy juttatott eszébe? A becsvágyó és a szerelmes simának érezte az útját, a fiatalember és a barát szíve kitárult. Egyike volt ez az élet ama ritka pillanatainak, mikor minden húr rezeg, és tiszta hangokat ad. De Lucienben ennek a szép léleknek bölcsessége is csak azt a hajlamot ébresztette föl, amely arra készteti az embert, hogy mindent önmagára vonatkoztasson. Többé-kevésbé mindannyian úgy beszélünk, mint XIV. Lajos: az állam én vagyok! Anyjának és húgának kizárólagos gyöngédsége, David önfeláldozása, annak megszokása, hogy mindig ő volt a tárgya e három teremtés titkos erőfeszítéseinek: felébresztették benne az úri családból való fiú hibáit, a nemesifjakat pusztító önzést, amelyet Bargetonné is dédelgetett, amikor arra ösztökélte, hogy feledkezzék meg kötelességeiről. Mindebből még semmi sem történt meg, de félő volt, hogy később kénytelen lesz csak önmagára gondolni, hogy ebben a körben megvethesse a lábát.

Ennek az izgalomnak elmúltával David figyelmeztette Lucient, hogy költeménye, *Szent János pathmosi látomása* talán túlságosan bibliai ahhoz, hogy felolvassák olyan társaság előtt, amely nemigen ismerős az apokaliptikus költészettel. Lucien, aki a Charente-vidéknek legnehezebben kielégíthető közönsége előtt szándékozott szerepelni, nyugtalannak látszott. David azt tanácsolta neki, hogy vigye magával André Chénier kötetét, s helyettesítse biztos gyönyörűséggel a kétes gyönyörűséget. Lucien tökéletes felolvasó, kétségtelenül tetszeni fog, és olyan szerénységről tesz tanúságot, amely minden bizonnyal hasznára lesz. Mint a legtöbb fiatalember, ők is úgy képzelték, hogy az előkelő társaság tagjaiban megvan az ő intelligenciájuk, megvannak az ő erényeik. Ha az ifjúság, amely még nem tántorodott meg, könyörtelen a mások hibáival szemben, viszont másokra is ráruházza a maga nagyszerű hiedelmeit. Csakugyan alaposan ki kell próbálni az életet, mielőtt rájön az ember, hogy Raffaellónak egy szép mondása szerint megérteni annyi, mint egyenlőnek lenni. Franciaországban egyáltalán ritka a költészet megértéséhez szükséges érzék: itt az értelem hamar kiszárítja az elragadtatás szent könnyeinek forrásait, itt senki sem akar azzal fáradozni, hogy feltörje a felségesnek szűz talaját, és mélyen felfoghassa a végtelent. Luciennek ma kellett első tapasztalását szerezni az előkelő társaság tudatlanságáról és hidegségéről. Elment Davidhoz a verseskötetért.

Amikor a két szerelmes egyedül maradt, David nagyobb zavarban volt, mint valaha is életében. Ezernyi félelem gyötörte, akarta a saját dicséretét hallani és rettegett tőle, szeretett volna elfutni, mert a szeméremnek is megvan a maga kacérsága! Szegény szerelmes egy szót sem mert szólni, mert úgy tűnhetett volna fel, mintha köszönetet akarna kierőszakolni; kompromittálónak talált minden szót, hallgatott, és magatartása olyan volt, mintha valami nagy bűnt követett volna el. Ève megsejtette szerénységének kínszenvedéseit, és élvezte ezt a hallgatást: de amikor David gyömöszölni kezdte kalapját, hogy elmenjen, elmosolyodott.

- David úr - szólt hozzá -, ha nem tölti az estét Bargetonnénál, együtt maradhatnánk. Szép idő van, nem sétálna velem a Charente partján? Majd beszélgetünk Lucienről.

David szeretett volna földre borulni e gyönyörűséges leány előtt. Ève hangjának csengése nem remélt jutalmat sejtetett; hanghordozásának gyöngédségével megoldotta a helyzet nehézségeit; az indítványa több volt dicséretnél: a szerelem első kegye volt.

- Csakhogy - felelte Davidnak egy mozdulatára -, várjon néhány percig, míg átöltözöm.

David, akinek soha életében fogalma sem volt semmiféle dallamról, dudorászva lépett ki a szobából - ez meglepte a derék Postelt, és heves gyanút ébresztett benne Ève és a nyomdász viszonyát illetően.

Ennek az estének legkisebb körülményei is nagy hatással voltak Lucienre, aki jelleménél fogva nagyon hallgatott első benyomásaira. Mint minden tapasztalatlan szerelmes, oly korán érkezett, hogy Louise még nem volt a szalonban. Egyedül találta Bargeton urat. Lucien bele kezdett már tanulni azokba az apró aljasságokba, amelyekkel egy férjes asszony kedvese megvásárolja a boldogságát, s amelyekből az asszonyok megtanulják, hogy mennyit követelhetnek tőle; de sohasem volt még négyszemközt Bargeton úrral.

Ez a nemesúr afféle kis agyvelő volt, középúton az ártalmatlan jelentéktelenség közt, amely még képes megérteni valamit, s a büszke ostobaság közt, amely sem elfogadni, sem visszaadni nem akar semmit. Pontosan tudta, mivel tartozik a jó társaságnak, s iparkodott kellemesnek látszani, tehát a táncosok nyelvét, a mosolyt választotta beszéd helyett. Akár elégedett volt, akár elégedetlen: mosolygott. Mosolygott, ha egy szörnyű hírt hallott és akkor is, ha valami szerencsés eseményt jelentettek be. Ez a mosoly mindenre jó volt, aszerint, hogy Bargeton úr milyen árnyalatot adott neki. Ha föltétlen szükség volt határozott helyeslésre, szolgálatkész nevetéssel erősítette meg mosolyát, de csak a legvégső szükség esetén ejtett ki egy szót.

Vegetatív életét csak az az egyetlen dolog tudta megzavarni, ha négyszemközt maradt valakivel - ilyenkor kénytelen volt felkutatni valamit benső ürességének végtelenségében. Többnyire úgy úszta meg a dolgot, hogy előszedte gyermekkorának naiv szokásait: félhangosan gondolkodott, beléavatta az embert életének legapróbb részleteibe, elmondta szükségleteit, apró észrevételeit, amelyek az ő szemében gondolatokhoz hasonlítottak. Nem beszélt sem az esőről, sem a szép időről, nem ártotta magát a társalgásnak ama közhelyeibe, amelyekkel az ostobák segítenek magukon - az élet legintimebb dolgaihoz folyamodott. - A feleségem kedvéért ma reggel borjúhúst ettem, mert ő nagyon szereti, pedig nekem megfekszi a gyomromat - mondta. - Tudom, hogy így lesz és mindig így járok! Nos, mit szól hozzá? - Vagy: - Csengetek egy pohár cukros vízért, nem akar egyúttal ön is? - Vagy: - Holnap lóra ülök, és meglátogatom az apósomat. - Ezek a kis mondatok, amelyeken nem lehetett vitatkozni, egy igent vagy egy nemet szedtek ki a másik félből, s a beszélgetés újra elakadt. Bargeton úr ekkor a látogató segítségéért könyörgött, feltartva szuszogó mopszliorrát; üveges kerek szemével úgy nézett az emberre, mintha azt kérdezné: - *Hogy is mondta?* - Szerette azokat az unalmas frátereket, akik buzgón beszélnek önmagukról; őszinte és gyöngéd figyelemmel hallgatta őket, s ez olyan kedvessé tette a szemükben, hogy az angoulême-i fecsegők azt állították róla: rosszul ítéli meg a világ, lappang benne valami intelligencia. Ha más hallgatójuk nem akadt, ezek az emberek mindig nála fejezték be elbeszéléseiket vagy okoskodásaikat, mert biztosan számíthattak helyeslő mosolyára.

Minthogy feleségének szalonja mindig tele volt, rendesen jól érezte ott magát. Foglalkozott a legapróbb részletekkel is: megnézte, hogy ki lép be, mosolyogva köszöntötte az új vendéget, és odavezette a feleségéhez; leste a távozókat, és kikísérte őket, örökös mosolyával fogadva búcsúzásukat. Ha az estély eleven volt, és látta, hogy mindenki megtalálta a helyét, a boldog néma mozdulatlanul állt hosszú lábán, mint a gólya, s úgy tett, mintha odahallgatna valami politikai beszélgetésre; vagy belenézett valakinek a kártyájába anélkül, hogy bármit is értett

volna belőle, mert semmiféle játékot sem tudott; vagy pedig sétálgatott burnótot szippantva és nagyokat fújva. Anaïs volt életének szép oldala, ez az asszony végtelen gyönyörűségekben részesítette. Amikor a háziasszonyi szerepét játszotta, a férfi hátradőlt egy karszékben és bámulta; mert az asszony helyette is beszélt; aztán gyönyörűsége telt abban is, hogy kutassa a szavaiban rejlő elmésséget; és mert gyakran csak nagy sokára értette meg, olyan nevetésre fakadt, amely akkorát robbant, mint a földben rejtőző „döglött" bomba. Egyébként a felesége iránt érzett tisztelete határos volt az imádással. És az imádás akármilyen legyen is, elegendő egy élet boldogságához.

Elmés és nagylelkű teremtés létére Anaïs nem élt vissza az előnyével, amikor rájött, hogy férjét olyan könnyű kezelni, akár egy gyermeket, aki nem is kíván mást, mint hogy uralkodjanak rajta. Úgy viselte gondját, mint egy köpönyegnek; tisztán tartotta, kikefélte, helyére rakta, kímélte; Bargeton úr pedig, érezvén, hogy kímélik, kefélik, gondozzák, kutyahűséggel viseltetett a felesége iránt. Könnyű dolog olyan boldogságot adni, amely nem kerül semmibe. Bargetonné semmi más élvezetét nem ismerte férjének, mint a jó evést, és kitűnő ebédeket főzetett neki; szánakozott rajta; sohasem panaszkodott rá; voltak, akik nem értették meg büszke hallgatását, és titkos erényeket tulajdonítottak Bargeton úrnak. Egyébiránt katonásan fegyelmezte s a férfi passzív engedelmességgel hajolt meg felesége akarata előtt. Ha az asszony így szólt hozzá: - Látogassa meg ezt vagy azt az urat, vagy hölgyet - úgy ment oda, mint a katona a posztjára. Mereven, tisztelegve állt a felesége előtt. Ez idő tájt arról volt szó, hogy képviselővé választják ezt a némát.

Lucien nem járt még elég régen a házhoz, hogy fölemelhesse a fátylat erről az elképzelhetetlen jellemről. Végtelenül impozánsnak találta Bargeton urat, amint hátradőlt a karosszékben, látszólag mindent látott, és mindent megértett, s méltóságot kovácsolt a hallgatásából. Lucien ahelyett, hogy gránit sarokkőnek tartotta volna, félelmes szfinxet csinált belőle, mert a képzelőtehetséggel felruházott ember hajlandó megnagyítani mindent, vagy lelket kölcsönözni minden külső formának - egyszóval szükségesnek találta, hogy hízelegjen neki.

- Elsőnek érkezem - mondta, valamivel tiszteletteljesebben köszöntve a jámbort, mint ahogy általában szokták.

- Ez elég természetes - felelte Bargeton úr.

Lucien a féltékeny férj gúnyos megjegyzésének fogta fel ezt a szót, elpirult, s megnézte magát a tükörben, hogy zavarát leplezze.

- Ön Houmeau-ban lakik - mondta Bargeton úr -, s a messze lakó ember mindig korábban érkezik a közel lakónál.

- Miért van ez így? - kérdezte Lucien, kellemes arcot vágva.

- Nem tudom - felelte Bargeton úr, s azzal visszaesett mozdulatlanságába.

- Csak nem akarja kutatni - folytatta Lucien. - Aki a megfigyelésre képes volt, az megtalálhatja az okot.

- Ó - mondta Bargeton úr -, a végső okok! He, he...

Lucien törte a fejét, mivel éleszthetné fel az elaludt társalgást.

- Bargetonné őnagysága bizonyára öltözködik - kérdezte, megborzongva a kérdés együgyűségétől.

- Igen, öltözködik - felelte természetes hangon a férj.

Lucien felemelte a szemét, elnézte a mennyezet két kiugró gerendáját, amelyek szürkére voltak festve s a közeik bedeszkázva; egyetlen mondat sem jutott eszébe, amivel újrakezdje a beszélgetést; de ekkor némi ijedtséggel vette észre a régi kristályfityegőkkel felékesített kis csillárt, amelyről leszedték a tüllhuzatokat - s gyertyákkal tűzdelték tele. A bútorzatról is eltűnt a huzat, s a vörös lampasz szabadon mutogatta hervadt virágait. Ezek az előkészületek rendkívüli estélyre vallottak. A költő kételkedni kezdett, hogy kellőképpen van-e felöltözve, mert csizma volt a lábán. A félelem kábultságával nézegetett egy japán vázát, amely egy XV. Lajos-korabeli virágfüzéres tükrös állványt ékesített; aztán attól félt, hogy rossz hatást tesz a férfira, ha nem udvarol neki, s elhatározta, hogy kikutatja: nincs-e valami vesszőparipája ennek a jámbornak, hogy annak segítségével férkőzhessék hozzá.

- Ugyebár, ritkán hagyja el a várost? - kérdezte Bargeton úrtól, visszatérve hozzá.

- Ritkán.

A hallgatás újrakezdődött. Bargeton úr gyanakvó macska módjára kémlelte legkisebb mozdulatait is Luciennek, aki megzavarta a nyugalmát. Mind a kettő félt a másiktól.

„Vajon gyanakszik a gyakori látogatásaim miatt? - gondolta Lucien. - Úgy veszem észre, nagyon ellenségesen fogad."

E pillanatban, szerencséjére Luciennek, aki zavartan állta azokat a nyugtalan pillantásokat, amelyekkel a fel s alá sétálgató Bargeton úr vizsgálta, a libériába bújt öreg inas bejelentette du Châtelet-t. A báró nagy biztonsággal lépett be, üdvözölte Bargeton barátját, Lucien felé pedig egy kis főhajtást csinált, amely akkor divatban volt, de a poéta finánc-szemtelenségnek találta. Sixte du Châtelet vakító fehér nadrágot viselt, amelyet belső talpallók tartottak meg formájában. Finom cipő és skót cérnaharisnya volt rajta. Fehér mellényén a lornyonja lógott fekete szalagon. Fekete frakkjának kitűnő párizsi szabása és formája volt. Egész megjelenése arra a szépfiúra vallott, akinek a múltja alapján tartották, csakhogy a szálló évek megajándékozták már egy kis kerek potrohhal, amelyet meglehetősen nehéz volt az elegancia keretei közé szorítani. Afrikai útjának szenvedéseitől megfehéredett haját és pofaszakállát befestette, s ez keménnyé tette arckifejezését. Valamikor finom arcbőre azt a rezes színt öltötte fel, amelyet az Indiákról szoktak hazahozni; de a külsején, bár régi igényeinek megőrzése nevetségessé tette, mégiscsak meglátszott, hogy valamikor egy császári hercegnő szeretetre méltó titkára volt. Felkapta lornyonját, és megnézte Lucien nankingnadrágját, csizmáját, mellényét, Angoulême-ben készült kék frakkját - szóval egész vetélytársát tetőtől talpig. Aztán hidegen visszatette mellényzsebébe a lornyont, mintha azt mondaná: - meg vagyok elégedve. Lucien, akit már a finánc elegáns megjelenése is lesújtott, azt gondolta, hogy majd fölébe kerekedik, amikor a vendégsereg megpillantja költészettől nekihevült arcát; de azért mégis heves fájdalmat érzett, s ez csak növelte azt a belső kényelmetlenséget, amelyet Bargeton úr vélt ellenszenve okozott neki. A báró mintha vagyonának egész súlyával ránehezedett volna Lucienre, hogy még jobban megalázza nyomorában. Bargeton úr, aki arra számított, hogy most már egyáltalán nem kell beszélnie, elképedve látta, hogy a két vetélytárs némán vizsgálja egymást; de most, hogy minden erőfeszítését kimerítette, volt még egy kérdése, amelyet utolsó menedékül tartogatott, s most szükségesnek vélte, hogy fontoskodó ábrázattal föltegye ezt a kérdést.

- Nos - mondta du Châtelet-nek -, mi újság? Beszélnek valamiről?

- De kérem - felelte gonoszul az adóhivatali igazgató -, az újság nem más, mint Chardon úr. Tessék hozzáfordulni. Hozott-e nekünk valami szép verset? - kérdezte a sziporkázó báró, megigazítva egyik pofaszakállát, mintha összeborzolódott volna.

- Öntől kellett volna tanácsot kérnem, hogy megtudjam, sikerült-e a versem - felelte Lucien. - Ön előbb foglalkozott költészettel, mint én.

- Eh, egy-két elég kedves bohóság, amit szívességből írtam, néhány alkalmi dal, románcok, amelyeknek a zene adott értéket, egy nagy verseslevél, Bonapartének, annak a hálátlannak! egyik nővéréhez - ez még mindig nem jogcím a halhatatlanságra!

E pillanatban megjelent Bargetonné, nagy gonddal összeállított toilette-jének egész ragyogásában. Keleti boglárral ékesített zsidóturbánt viselt. Nyakát kecsesen fogta körül egy tüllszalag, amely alatt a nyakék kámeái csillogtak. Rövid ujjú, színes muszlinruhája alkalmat adott neki, hogy többbrendbeli karkötőket mutasson be szép fehér karjain. Lucient elragadta ez a színpadias kosztüm. Du Châtelet émelyítően udvarias bókokat intézett a királynőhöz, s az elmosolyodott gyönyörűségében, annyira boldoggá tette, hogy Lucien előtt dicsérik. Csak egy pillantást váltott kedves költőjével, s az adóhivatali igazgatót megkínozta azzal, hogy olyan udvariassággal válaszolt neki, amely kizárta intimusai köréből.

E pillanatban érkezni kezdtek a meghívottak. Mindenekelőtt a püspök jelent meg fővikáriusával - két tiszteletre méltó és ünnepélyes alak, de szembeszökő ellentétben egymással: a püspök nagy volt és sovány, a fővikárius kicsi és kövér. Mind a kettőnek csillogott a szeme, de a püspök sápadt volt, a fővikárius arcát pedig a legdúsabb egészség festette bíborpirosra. Mind a kettő ritkán gesztikulált. Egyformán óvatosnak látszottak, tartózkodásuk és hallgatásuk megfélemlítette az embert; nagy elméknek tartották őket.

A két pap után Chandourné és férje következett - rendkívüli teremtések, akiket a vidéket nem ismerő ember hajlandó volna a fantázia szülötteinek tartani. Amélie-nek - annak a hölgynek, aki Bargetonné ellenlábasa gyanánt lépett fel - a férje, Chandour, keresztnevén Stanislas, „ci-devant”[8] fiatalember volt, karcsú még negyvenöt éves korában is, arca telis-tele himlőhellyel. Nyakkendőjét mindig úgy kötötte, hogy két fenyegető hegy állt ki belőle, az egyik egy magasságban a jobb fülével, a másik lekonyulva, érdemkeresztjének piros szalagjáig. Frakkja szárnyait hevesen hátracsapta. Erősen kivágott mellényéből puffadó, kikeményített ing látszott ki, melyet ötvösmunkával túlterhelt tűk tartottak össze. Egyszóval egész öltözködésében volt valami túlzó, s ez oly karikatúraszerűvé tette, hogy az idegenek nem tudták mosolygásukat elfojtani, ha meglátták. Stanislas állandóan bizonyos elégedettséggel nézett végig magán, számolgatta a mellénye gombjait, végigjártatta szemét testhezálló nadrágjának hullámos vonalain, végigsimogatta lábszárait egy pillantással, amely szerelmesen állapodott meg a cipője hegyén. Amikor abbahagyta az önmaga szemlélgetését, szeme tükröt keresett, megnézte, hogy a frizurája nem romlott-e el, boldog szemmel kutatta az asszonyok véleményét, egyik ujját mellénye zsebébe dugva, hátradőlve és háromnegyed profilt mutatva - s ezek a kakaskodó magakelletések sikerültek neki az arisztokrata társaságban, ahol ő volt a szépfiú. Beszélgetése többnyire tele volt olyan sikamlósságokkal, aminőket a XVIII. században volt szokás elmondani. A társalgásnak ez az utálatos fajtája némi sikerekhez juttatta az asszonyok között - megnevettette őket. Újabban kissé nyugtalanította du Châtelet úr. Valóban, az asszonyok, akiket kíváncsivá tett a finánccigerli lenézése, izgatott az az affektálás, hogy őt lehetetlen tompultságából kimozdítani, és bosszantott unatkozó szultánra valló hanghordozása: az asszonyok, mondom, amióta Bargetonné beleszeretett az angoulême-i Byronba, még inkább jártak utána, mint érkezésekor. Amélie ügyetlenül komédiázó, kövér, fehér arcú, fekete hajú, kicsi asszony volt, aki túlzásba vitt mindent, hangosan beszélt, páváskodva rakta meg a

[8] Régi vágású. (francia)

fejét nyáron tollakkal, télen virágokkal; szép stílusa volt, de hosszú mondatait nem tudta úgy befejezni, hogy titkolt asztmájának sípolásával ne kísérte volna.

Saintot úr, keresztnevén Astolphe, a Mezőgazdasági Egyesület elnöke, egy fölöttébb vörös, nagy, kövér férfiú jelent meg most a felesége nyomában, aki viszont meglehetősen hasonlított a kiszáradt haraszthoz; Élisának keresztelték, de rövidítve Lilinek szólították. Ez a név, amely valami gyermeki vonásra vallott az egyéniségében, sehogy sem illett Saintot-né jelleméhez és modorához - ünnepélyes, túlságosan jámbor asszony volt, kedélytelen és veszekedő kártyás. Astolphe elsőrangú tudós hírében állt. Olyan tudatlan volt, mint egy ágyú, de azért megírta a *Cukor* és *Pálinka* cikkeket egy mezőgazdasági lexikonba, az utolsó betűig összeollózta az egészet, újságcikkekből és régi könyvekből, ahol erről a két termékről volt szó. Az egész megye azt hitte, hogy könyvet írt a mezőgazdaságról. Bár egész délelőtt bezárkózott a dolgozószobájába, két oldalt sem írt meg tizenkét esztendő óta. Ha valaki meglátogatta: amikor rányitottak, papirosok közt kotorászott, valami elkallódott jegyzetet keresett, vagy a tollat faragta; de együgyűségekre használta az egész időt, amit dolgozószobájában töltött; hosszasan olvasta az újságot, dugókat faragott ki a zsebkésével, fantasztikus alakokat rajzolt az írómappájára, Cicerót lapozgatta, hogy röptében elkapjon belőle egy mondatot vagy egy passzust, melynek értelmét alkalmazni lehetett a nap eseményeire; este aztán iparkodott olyan tárgyra terelni a beszélgetést, amely alkalmat adhatott neki ilyen kijelentésekre: „Van Ciceróban egy oldal, amely mintha csak a mi napjainkról szólna.” Ilyenkor aztán előadta a megtanult passzust, hallgatóinak nagy csodálkozására, akik azt mondogatták maguk közt: „Ez az Astolphe igazán hallatlan egy tudós.” - Az egész város erről az érdekes esetről beszélt, s mindenki megmaradt Saintot úrról alkotott hízelgő véleménye mellett.

E házaspár után Bartas úr következett, keresztnevén Adrien, az az ember, aki bariton áriákat énekelt, és rendkívül sokat tartott magáról a muzsika terén. Hiúságból ismerkedett meg a kottával: eleinte csodálta saját énekét, aztán zenéről kezdett beszélni, végül az lett egyetlen foglalkozása. Valóságos monomániájává lett a zeneművészet; csak akkor élénkült föl, ha zenéről beszélhetett, s az estélyen mindig szenvedett, míg csak föl nem kérték, hogy énekeljen. Amikor aztán valamelyik áriáját elbömbölte, akkor kezdődött meg az élete: páváskodott, lábujjhegyre állt, miközben a bókokat fogadta, szerénykedett, de azért végigjárt minden csoportot, hogy összeszedje a dicséreteket; amikor aztán már mindent elmondtak róla, megint visszatért a zenéhez, s vitatkozni kezdett az áriája nehézségeiről, vagy dicsérte a szerzőjét.

Alexandre de Brébian, a szépia hőse, a rajzoló, aki barátainak szobáit elárasztotta, s a megye minden albumát elrontotta hóbortos alkotásaival - ez kísérte Bartas urat. Mindegyik a másik feleségének nyújtotta a karját. A botránykrónika szerint ez a csere minden tekintetben teljes volt. A két asszony, Lolotte (Charlotte de Brébian) és Fifine (Joséphine de Bartas), akiket egyformán izgatott egy mellkendő, egy csipkegarnitúra, vagy néhány össze nem illő szín egymás mellé rakása, égtek a vágytól, hogy párizsi nőknek nézzék őket, s elhanyagolták a házuk táját, ahol minden a feje tetején állt. Ha a két asszony, bábu módjára beszorítva, takarékosan szabott ruhájában, a szemsértően bizarr színek egész kiállítását hordotta magán, a férjek viszont művészi mivoltukban, olyan vidékies hanyagságot engedtek meg maguknak, amely valósággal érdekes látvánnyá tette őket. Elnyűtt frakkjukban olyanok voltak, mint valami statiszták, akik kis színházakban a lakodalomba meghívott előkelő társaságot alakítják.

A szalonba érkező alakok közt egyik legeredetibb volt Sénonches gróf, aki az arisztokratikus Jacques keresztnévre hallgatott; nagy vadász, gőgös, száraz, a képe napbarnított, olyan szeretetre méltó, mint egy vaddisznó, olyan gyanakvó, mint egy velencei, olyan féltékeny, mint egy mór - egyébiránt kitűnő egyetértésben élt du Hautoy úrral - keresztneve Francis -, a házibarátjával.

Sénonches grófné (Zéphirine) magas, szép asszony volt, de arcát foltossá tette már valami májbaj, amely követelő asszony hírébe hozta. Karcsú dereka, finom arányai megengedték neki azt az epekedő modort, amelyen megérzett az affektáltság, de híven festette a szeretett lény minden kielégített szenvedélyét és szeszélyeit.

Francis meglehetősen disztingvált férfiú volt; otthagyta a valenciai konzulátust, és a diplomáciai pálya reménységeit, hogy Angoulême-ben éljen Zéphirine mellett, akit Zizine-nek is szólítottak. Az egykori konzul gondját viselte a háztartásnak, nevelte a gyermekeket, idegen nyelvekre tanította őket, és teljes odaadással kezelte a gróf és a grófné vagyonát. Angoulême nemessége, közigazgatása és polgársága soká pletykált házassági triójuk tökéletes egyetértéséről; de e szentháromság misztériuma végül oly ritkának és finomnak tűnt fel, hogy du Hautoy úr végtelenül erkölcstelen színbe keveredett volna, ha meg akar házasodni. Egyébiránt az emberek nyugtalanító titkokat kezdtek gyanítani abban a túlságos vonzódásban, amelyet Sénonches-né érzett nevelt leánya, de la Haye kisasszony iránt, aki társalkodónője volt, hiába mutatták a dátumok a dolog nyilvánvaló lehetetlenségét, feltűnő hasonlóságokat találtak Françoise de la Haye és Francis du Hautoy közt. Amikor Jacques a környéken vadászott, mindenki érdeklődött nála Francis iránt, s ő előbb számolt be önkéntes gazdasági intézőjének apró gyöngélkedéseiről, mint a felesége hogylétéről. Ez az elvakultság oly különösnek látszott egy féltékeny embernél, hogy legfőbb barátai is szórakoztak az ugratásával, s akik nem voltak beavatva a misztériumba, azokat is felvilágosították, hogy mulattassák őket. Du Hautoy úr kényeskedő dandy volt, akiben saját személyének gondozása affektáltsággá és gyermekességgé fajult. Buzgón foglalkozott köhögésével, álmával, emésztésével, étkezésével. Zéphirine odáig juttatta faktótumát, hogy a beteges embert játssza: vattába pólyázta, köpönyegekbe burkolta, orvossággal tömte; válogatott ételekkel hizlalta, mint valami főúri ölebecskét, előírta, vagy megtiltotta neki ezt vagy azt az ételt; mellényeket, nyakkendőket és zsebkendőket hímzett neki: végül olyan csinos dolgok viselésére szoktatta, hogy valóságos japán bálvánnyá formálta át. Az egyetértésük különben tökéletes volt: Zizine minduntalan Francisra nézett, Francis pedig mintha Zizine szeméből merítette volna a gondolatait. Együtt szapultak másokat, együtt mosolyogtak, s úgyszólván jó napot sem kívántak közös megegyezés nélkül.

A környék leggazdagabb és mindenkitől irigyelt földbirtokosa, Pimentel márki és felesége, akiknek együtt negyvenezer frank évjáradékuk volt, s a telet Párizsban szokták tölteni, hintón jöttek be faluról szomszédaikkal, Rastignac báróval és nejével, valamint a báró nagynénjével és két leányukkal, két bájos, jól nevelt, szerény leánnyal, akiknek egyszerű öltözködése csak annál jobban érvényre juttatta természet adta szépségüket. E személyiségeket, akik mindenesetre legelőkelőbbek voltak a társaságban, hideg némasággal és féltékeny tisztelettel fogadták, különösen, amikor mindenki észrevette, mily megkülönböztetett fogadtatásban részesíti őket Bargetonné.

Ez a két család ama ritka emberek közé tartozik, akik vidéken is fölötte állnak minden pletykának, nem keverednek semmiféle társaságba, hallgatag visszavonultságban élnek, és megőrzik tiszteletet parancsoló méltóságukat. Pimentelnek és Rastignacnak megszólításkor mindig megadták a teljes címét; sem feleségüket, sem leányaikat nem fűzte semmi bizalmaskodás Angoulême előkelő klikkjéhez - sokkal közelebb álltak az udvari nemességhez, semhogy a vidék együgyűségeibe belekeveredjenek.

A megyefőnök és a tábornok érkeztek utolsónak, annak a vidéki nemesúrnak a társaságában, aki délelőtt elvitte Davidhoz a selyemhernyókról szóló memorandumot. Ez az úr kétségtelenül valamelyik járás főnöke volt, akinek ajánlólevele szép birtoka volt; de megjelenése és ruhája elárulta, hogy tökéletesen elszokott a társaságtól; ruhája zavarba hozta, nem tudta mitévő legyen a kezével; beszéd közben körüljárta partnerét, felállt és újra leült, hogy válaszoljon,

amikor megszólították; késznek látszott holmi alsóbbrendű szolgálatok teljesítésére; hol fontoskodó volt, hol nyugtalan, hol komoly; iparkodott nevetni az elmésségeken, szolgai alázattal hallgatott másokat, néha pedig alattomos ábrázatot öltött, azt gondolván, hogy gúnyt űznek belőle. Az est folyamán nemegyszer kívánkozott ki belőle a memoranduma, és próbálta a selyemhernyókra terelni a szót; de a szerencsétlen Séverac véletlenül Bartas úrral akadt össze, aki muzsikával válaszolt neki, meg Saintot úrral, aki Cicerót citálta a fülébe. Az estély közepe táján végre meg tudta értetni magát szegény járási főnök egy özveggyel és leányával, du Brossard-ékkal, akik nem voltak éppen legkevésbé érdekes alakjai ennek a társaságnak. Egy szó megmagyaráz mindent: oly szegények voltak, amilyen előkelőek. Öltözködésükön az a tüntető cifrálkodás látszott, amely elárulja a titkos nyomort.

Du Brossard-né igen ügyetlenül dicsérte minden lépten-nyomon termetes, kövér, huszonhét esztendős leányát, aki állítólag jól zongorázott; minden házasulandó férfinak elmondta, hogy a leány osztozik az ízlésében; s abbeli vágyában, hogy drága Camille-ját főkötő alá juttassa, egy és ugyanazon az estélyen kijelentette, hogy Camille szereti a helyőrségek bolygó életét, s a földjeiken gazdálkodó birtokosok nyugalmas egzisztenciáját. Mindketten csepegtek az olyan emberek sértődékeny, kesernyés méltóságától, akiket mindenki boldogan sajnál, aki iránt önzésből szokás érdeklődni, s akik már tudják, mily üresek azok a vigasztaló frázisok, amelyekkel a világ saját gyönyörűségére támogatja a szerencsétleneket. Séverac úr ötvenkilenc éves volt és gyermektelen özvegy; anya és leánya tehát áhítatos csodálkozással hallgatták a selyemhernyó tenyésztéséről elmondott részleteket.

- A leányom mindig szerette az állatokat - mondta az anya. - És mert a selyem, amit ezek a kis állatok készítenek, érdekli az asszonyokat, engedelmével elmegyünk Séveracba, hadd lássa meg Camille, hogyan termelik a selymet. Camille annyira értelmes, hogy tüstént felfogja majd, amit ön mond neki. Hiszen annak idején a távolságok négyzeteinek fordított arányát is megértette.

Ez a mondat diadalmasan fejezte be Séverac úr és du Brossard-né beszélgetését Lucien felolvasása után.

Néhány állandó vendég bizalmasan surrant be a gyülekezetbe; aztán két-három úricsaládból való fiú jött úgy fölékesítve, mint egy-egy ereklyetartó, félénken, hallgatagon és boldogan, hogy meghívták őket erre az irodalmi ünnepélyre; a legbátrabb köztük sokat beszélgetett de la Haye kisasszonnyal. Az asszonyok mind komolyan helyezkedtek el körben, a férfiak a hátuk mögött álltak. A furcsa alakok, furcsán vegyes kosztümök és természetes mivoltukból kifordult arcok gyülekezete nagyon imponált Luciennek, és hevesen dobogott a szíve, amikor minden pillantás középpontjának érezte magát. Akármilyen vakmerő volt is, nem egykönnyen állta meg ezt az első próbát, bár folyvást bátorította a kedvese, aki bókjainak és bájainak egész pompáját kifejtette Angoulême előkelőségeinek fogadása közben.

Kényelmetlenségét még növelte egy különben előrelátható körülmény, amely azonban megriaszthatott egy ifjú embert, aki még nemigen szokta meg a társaság taktikáját. Lucien, aki csupa szem és csupa fül volt, hallotta, hogy Louise, a férje, a püspök és a háziasszony néhány szolgálatkész barátja Rubemprénak nevezi őt, a félelmetes közönség legnagyobb része pedig Chardonnak. Megfélemlítette a kíváncsiak kérdő szemjátéka; már az ajkak puszta mozdulatáról előre megérezte polgári nevét; kitalálta azokat az előlegezett ítéleteket, amelyeket az udvariatlansághoz gyakran nagyon is közel járó, vidéki őszinteséggel hoztak meg róla. Ezek a folytonos, váratlan tűszúrások még jobban megzavarták a lelkét. Türelmetlenül várta azt a pillanatot, amikor felolvasását megkezdheti, hogy olyan pózba helyezkedhessék, amely véget vet benső kínszenvedéseinek; de Jacques legutóbbi vadászatát beszélte el Pimentelnének; Adrien az új zenei csillagról, Rossiniról csevegett Laure de Rastignac kisasszonnyal;

Astolphe, aki az újságból kívülről megtanulta egy új eke leírását, erről beszélt a bárónak. Lucien, a szegény költő, nem tudta, hogy ebből az intelligenciából, Bargetonnét kivéve, senki sem képes megérteni a költészetet. Ezek az érzéketlen emberek mind úgy csődültek ide, hogy maguk sem tudták, miféle látványosságban lesz részük. Vannak bizonyos szavak - amelyek - akárcsak a vásári komédiások trombitája, cimbalma, nagydobja - mindig vonzzák a közönséget. A „szépség, dicsőség, költészet" szavak varázsereje a legdurvább szellemeket is meghódítja.

Amikor mindenki megérkezett, és a beszélgetések is félbeszakadtak - a zavaró elemeket persze ezerszer is csöndre intette Bargeton úr, akit a felesége küldött ki pálcával a templom kockaköveit megkopogtató templomszolga gyanánt -, Lucien leült a kerek asztalhoz Bargetonné mellé, s lelkében heves rázkódtatást érzett. Zavart hangon jelentette be, hogy senkinek várakozását nem akarván megcsalni, egy ismeretlen nagy költőnek nemrég fölfedezett remekművét olvassa föl. Bár André Chénier költeményeit már 1819-ben nyilvánosságra hozták, Angoulême-ben még senki sem hallotta a nevét. Ezt a bejelentést mindenki ravasz kerülőnek tartotta Bargetonné részéről, hogy a költő hiúságát kímélje és kényelmesebb helyzetbe hozza a hallgatóságot. Lucien először az *Ifjú beteg*-et olvasta fel, s ezt hízelgő moraj fogadta: aztán a *Vak*-ot - melyet hosszúnak talált ez a sok szürke senki.

Felolvasás közben Lucien olyan pokoli szenvedés martaléka volt, amelyet csak kiváló művészek tudnak teljesen megérteni, vagy azok, akiket lelkesedésük és emelkedett értelmük e művészekkel egy színvonalra helyez. A költészetnek szent figyelemre van szüksége, hogy hanggal ki lehessen fejezni, és hogy fel lehessen fogni. Benső szövetségnek kell létrejönnie az olvasó és a hallgatóság között, enélkül nem történhetik meg az érzelmek elektrikus érintkezése. Ha a lelkeknek ez az összetapadása nincs meg, a költő olyan helyzetben van, mint egy angyal, aki mennyei himnuszt akar énekelni a pokol hahotájának közepette. Nos, azon a területen, ahol képességeik kifejlődnek, az értelmes emberek rendelkeznek a csiga körültekintő látásával, a kutya szimatjával és a vakond fülével; mindent látnak, éreznek, hallanak maguk körül. A muzsikus és a költő oly hamar megtudja, ha csodálják, vagy ha nem értik meg, mint ahogy a növény elszárad vagy újraéled a barátságos vagy ellenséges légkörben. A férfiak suttogása, akik csak a feleségük kedvéért jöttek ide és ügyes-bajos dolgaikról beszélgettek egymással, ennek a különleges akusztikának törvényei szerint visszhangzott Lucien fülében; ugyanígy látta néhány vad ásítás rokonszenves *hiátus*[9]-ait s az ő bosszantására kivillanó fogakat. Amikor Noé galambjához hasonlatosan egy barátságos zugot keresett, ahol tekintete megállapodhatnék, olyan emberek türelmetlen tekintetével találkozott, akik nyilván arra gondoltak, hogyan használhatnák föl ezt az összejövetelt, hogy egynémely hasznos ügyletet megbeszéljenek egymással. Laure de Rastignac, két-három fiatalember és a püspök kivételével minden jelenlevő unatkozott. Valóban: azok, akik megértik a költészetet, iparkodnak továbbfejleszteni lelkükben azt, aminek a csíráját a szerző belérejtette verseibe; de ezek a jéggé dermedt hallgatók nemhogy belehelték volna a költő lelkét, még a hanghordozására sem figyeltek. Lucien tehát olyan mélységes csüggedést érzett, hogy hideg verejték nedvesítette meg az ingét. Louise felé fordult, s az ő tüzes pillantása adott neki bátorságot, hogy befejezze az olvasást.

- Mulatságosnak találja ezt, Fifine? - kérdezte szomszédnőjétől a száraz Lili, aki talán artistamutatványokat várt.

- Ne kérdezze a véleményemet, drágám, nekem tüstént lecsukódik a szemem, ha olvasni hallok.

---

[9] Hézag. (latin)

- Remélem, Naïs nem fog gyakran versekkel traktálni, különösen este - mondta Francis. - Ha evés után felolvasást hallok, a kényszerű figyelem megzavarja az emésztésemet.

- Szegény kis cicám - mondta halkan Zéphirine -, igyék egy pohár cukros vizet.

- Nagyon jól szaval - mondta Alexandre - de én már jobban szeretem a whistet.

E válasz hallatára, amelyet elmésnek tartottak a szó angol jelentése miatt (csöndes, hallgatag), néhány kártyás hölgy azt állította, hogy a felolvasónak pihenésre van szüksége. Ezzel az ürüggyel egy-két pár kisurrant a budoárba. Lucien, akinek Louise, a bájos Laure de Rastignac és a püspök könyörgött, hogy folytassa, újra fölébresztette a figyelmet a *Jambusok* ellenforradalmi lendületével - ezeket, az előadás hevétől elragadva, többen megtapsolták, anélkül hogy megértették volna. Az ilyenfajta emberekre úgy hat a kiáltozás, mint ahogy a durva ínyt izgatják az erős likőrök.

Egy kis szünetben, amikor a társaság felszabadultan fagylaltozott, Zéphirine az asztalhoz küldte Francist, hogy nézze meg a kötetet, s azt mondta szomszédjának, hogy a versek, amelyeket Lucien olvas, ki vannak nyomtatva.

- De hát - felelte Amélie, látható örömmel - ez igen egyszerű dolog. Hiszen Rubempré úr egy nyomdásznál dolgozik. Olyan az - folytatta Lolotte-ra nézve -, mintha egy csinos asszony maga varrná a ruháit.

- Maga nyomtatta ki a költeményeit - mondták egymásnak az asszonyok.

- Hát akkor miért nevezi magát Rubemprénak? - kérdezte Jacques. - Ha nemesember a keze munkájából él, tegye le a nevét.

- Ő csakugyan le is tette a magáét, a polgári nevét - mondta Zizine -, de azért, hogy az anyja nemesi nevét vegye fel.

- Mivelhogy a *versezetei* (vidéken így nevezik a verset) ki vannak nyomtatva, magunk is elolvashatjuk - mondta Astolphe.

Ez az ostobaság még bonyolultabbá tette a kérdést, amíg csak Sixte du Châtelet nem kegyeskedett közölni ezzel a tudatlan gyülekezettel, hogy a bejelentés nem volt szónoki óvatosság, s ezeket a szép verseket csakugyan a forradalmár Marie-Joseph Chénier királypárti fivére írta. Az angoulême-i társaság - a püspök, Rastignacné és két leányának kivételével, akiket elragadott ez a nagyszerű költészet - azt hitte, hogy lóvá tették, és megsértődött e ravasz fogás miatt. Újra mormogni kezdtek, de Lucien nem hallotta. Elszakította e gyűlöletes világtól az a mámor, amelybe a lelke mélyén hangzó dallam ringatta, meg akarta ismételni ezt a dallamot, s úgyszólván a felhőkön keresztül látta maga körül az embereket. Felolvasta az öngyilkosságról szóló zordon elégiát, az antik ízlésben írottat, amelyből fenséges melankólia lehelete árad:

Édes verseid ismételni jó.

Aztán befejezte a *Néère* című édes idillel.

Bargetonné gyönyörűséges álmodozásba merült, egyik keze fürtjeivel játszott, amelyeket öntudatlanul összezilált, a másik keze lecsüngött, szeme szórakozott volt - egyedül állt szalonja közepén, és életében először érezte, hogy fölemelték igazi szférájába. Könnyű elképzelni, mily kellemetlenül riasztotta fel Amélie, aki magára vállalta, hogy kifejezi előtte a közhangulatot.

- Naïs, mi azért jöttünk ide, hogy Chardon úr költeményeit halljuk, ön pedig nyomtatott versezetekkel traktál bennünket. Ezek a költemények ugyan igen csinosak, de azért a hölgyek hazafiságból jobb szeretnének szűkebb hazájuk termésével megismerkedni.

- Nem gondolja, hogy a francia nyelv kevéssé alkalmas a költészetre? - szólt Astolphe az adóigazgatóhoz. - Én ezerszer költőibbnek találom Cicero prózáját.

- Az igazi francia költészet, könnyű költészet, a chanson - felelte du Châtelet.

- A chanson azt bizonyítja, hogy a mi nyelvünk nagyon is muzikális - mondta Adrien.

- Szeretném ismerni azokat a versezeteket, amelyek Naïs vesztét okozták - mondta Zéphirine -, de arról ítélve, ahogy Amélie kérését fogadja, aligha lesz hajlandó mutatványt adni belőlük.

- Önmagának tartozik azzal, hogy elmondassa a verseit ezzel az uracskával - felelte Francis -, hiszen egyedüli mentsége a lángelméje.

- Ön diplomáciai szolgálatban volt, vegye rá Louise-t - szólt Amélie du Châtelet-hez.

- Annál mi sem könnyebb - mondta a báró.

Az egykori titkár, aki megszokta az ilyen apró ravaszságokat, megkereste a püspököt, és őt tudta maga előtt tolni. A püspök kérésére Naïs kénytelen volt felszólítani Lucient, hogy mondja el valamelyik versét, amit kívülről tud. A báró tárgyalásainak gyors sikere epedő mosolyt szerzett neki Amélie ajkáról.

- Ez a báró határozottan szellemes ember - mondta Lolotte-nak.

Lolotte-nak eszébe jutottak Amélie kesernyés szavai azokról az asszonyokról, akik maguk varrják a ruhájukat.

- Mióta ismeri el ön azokat a bárókat, akiknek a császár adta ezt a rangot? - felelte neki mosolyogva.

Lucien megpróbálta kedvesét egy ódában isteníteni, amelynek címére minden fiatalember rájön, amikor a kollégiumból kilép. Ez az óda, amelyet annyi kedvteléssel dédelgetett és szíve egész szerelmével csinosítgatott, hite szerint egyedül birkózhatott meg Chénier költészetével. Meglehetősen hiú pillantást vetett Bargetonnéra, elmondván a címet: *Hozzá!* Büszke pózba helyezkedett, hogy nagyra törő költeményét előadja, mert szerzői hiúsága jól érezte magát Bargetonné szoknyája mögött.

E pillanatban Naïs elárulta titkát az asszonyok előtt. Bármennyire megszokta, hogy értelmének egész fölényével uralkodjék ezen a társaságon, akarva, nem akarva reszketett Lucienért. Magatartásán meglátszott a zavar, pillantása úgyszólván elnézésért esdekelt; aztán kénytelen volt lesütött szemmel ülni, s eltitkolni az elégedettségét, amint a következő strófák elhangzottak:

HOZZÁ!

Onnan, ahol fényörvények ragyognak,
Angyalkézben arany sistrum pereg.
Imáit a panaszos csillagoknak
Ismétli tündöklő sereg.

Egy szőke cherub - homlokán befödve
Az istenkéznek sugárzó nyomát,
Ezüst tollak nélkül leszáll a földre,
Megfosztva szárnyától magát.

Isten jóságos szemét nem felejti,
Enyhíti szegény lángész nyomorát,
S mint ifjú lány virágbölcsőbe rejti
Atyjának agg korát.

A rosszak késő bánatát felírja,
Reménnyel tölt el aggódó anyát,
S a szívet résztvevő sóhajra bírja,
A szem nyomort ha lát.

Egy ilyen égi hírnök él közöttünk,
Kit megragadt a föld szerelmesen
De tekintete sírva jár fölöttünk
Hazájában, az égbe' fenn.

Nem homlokának fehérsége, fénye
Árulta el nemes titkát nekem,
Termékeny lángú, isteni erénye,
Szeme sugára sem.

De ennyi féntől elkábulva lelkem,
Hogy szent fényébe olvadjak, kísért:
Ám helyén félelmes arkangyalt leltem
Keblén ércből a vért.

Ne engedjétek oh, hogy újra lássa
A szeráfot, kit szárnya égbe vitt:
Felismerné bűvös megszólalása
Estvéli hangjait.

És akkor éjjel meglátnátok őket,
Fényesen szelve a csillagmezőket,
Testvéri ölelésbe fonva:

A tengerész pedig, jós jelre várva,
Mutatna lábuk tündöklő nyomára,
Mint a világító toronyra.

- Érti ezt a szójátékot? - kérdezte Amélie du Châtelet-től, kacér pillantással.

- Olyan versek ezek, aminőket többé-kevésbé valamennyien csináltunk, amikor kiléptünk a kollégiumból - felelte unatkozó ábrázattal a báró, hogy ki ne essék a semmin sem csodálkozó ítélőbíró szerepéből. - Mi annak idején az ossziáni ködökbe voltunk belebolondulva. Se szeri, se száma nem volt a Malvináknak, a Fingaloknak, a ködös jelenéseknek, a harcosoknak, akik fejükön csillagot viselve léptek ki sírjukból. Manapság ezeket a költői ócskaságokat Jehovával, sistrumokkal, angyalokkal, szeráfszárnyakkal helyettesítik, a paradicsom egész lomtárával, amit az *óriási, végtelen, magány* és *értelem* szavakkal alakítanak újjá. Csupa szó, isteni szavak, kereszténységbe oltott panteizmus, fölékesítve nagy kínnal összekeresett ritka rímekkel, mint például: magát és agát, smaragd és faragd stb. És végre megváltoztattuk a földrajzi szélességet: észak helyett most keleten vagyunk, de a sötétség itt is éppen olyan sűrű.

- Ha az óda homályos is - mondotta Zéphirine -, a vallomást meglehetősen világosnak találom.

- Az arkangyal vértezetét pedig elég könnyű muszlinruhának - mondta Francis.

Bár az udvariasság azt kívánta, hogy tüntetően elragadónak találják az ódát Bargetonné miatt - az asszonyok azon való dühükben, hogy nem áll rendelkezésükre költő, aki arkangyalnak nevezze őket, úgy álltak fel, mintha unatkoznának, és fagyos arccal suttogták: - *Nagyon jó, csinos, kitűnő.*

- Ha szeret engem, nem mond bókot sem a szerzőnek, sem az angyalának - szólt Lolotte kedves Adrienjéhez olyan zsarnoki arccal, hogy az kénytelen volt engedelmeskedni.

- Végre is csupa frázis az egész - mondta Zéphirine Francisnak -, márpedig a szerelem cselekvéssé vált költészet.

- Most olyasmit mondott, Zizine, amit magam is gondoltam, de nem tudtam volna ilyen finoman kifejezni - válaszolta Stanislas, tetőtől talpig simogató pillantással nézve végig magán.

- Nem tudom, mit adnék - szólt Amélie du Châtelet-hez -, ha megalázva látnám Naïs gőgjét, aki arkangyalnak mondatja magát, mintha bizony több volna nálunk, s összeáll egy patikus meg egy betegápolónő fiával, akinek húga munkásleány, ő maga is egy nyomdásznál dolgozik.

- Az apja patikus volt - mondta Jacques -, ő pedig antipatikus.

- Ő is az apja mesterségét folytatja, mert amit beadott nekünk, az nagyon hasonlít az orvossághoz - mondta Stanislas, egyik legingerlőbb pózába helyezkedve. - Ha már orvosságról van szó, inkább valami másfélét szeretnék.

Egy pillanat alatt mindenki egyetértett abban, hogy megalázza Lucient valami arisztokratikusan gúnyos szóval. Lili, az istenes hölgy, könyörületes cselekedetet látott ebben, s azt mondta, hogy ideje felvilágosítani Naïst, aki közel jár ahhoz, hogy valami bolondságot kövessen el. Francis, a diplomata, magára vállalta, hogy célhoz juttatja ezt az ostoba összeesküvést, amely ezeket a kis elméket mind úgy érdekelte, mint egy dráma megoldása, s olyan esetet láttak benne, amit érdemes lesz másnap elbeszélni.

Az egykori konzulnak esze ágában sem volt megverekedni az ifjú költővel, aki, kedvese szeme előtt, őrjöngene egy sértő szó miatt. Megértette, hogy Lucient szentelt acéllal kell meggyilkolni, amellyel szemben minden bosszú tehetetlen. Követte azt a példát, amelyet az ügyes du Châtelet adott neki, amikor arról volt szó, hogy saját verseit mondassák el Luciennel. Odament beszélgetni a püspökhöz, s úgy tett, mintha osztoznék elragadtatásában Lucien ódájának hallatára; aztán elhitette vele, hogy Lucien anyja végtelen szerény, de előkelő szellemű asszony, s ő adja a tárgyát fia minden alkotásának. Luciennek pedig legnagyobb gyönyörűsége, ha azt látja, hogy imádott édesanyjának nagyságát elismerik. Ezt a gondolatot beleoltván a püspökbe, Francis a társalgás véletleneire bízta, hogy elhangozzék az a sértő szó, amelyet a püspök szájába akart adni. Amikor Francis és a püspök visszatért abba a körbe, amelynek közepén Lucien állott, megkettőzött figyelemmel várakoztak azok, akik kis kortyokban máris itatták a költővel a keserű mérget. Szegény poéta semmit sem értett a szalonok furfangjaiból, nem tudott mást tenni, csak nézett Bargetonnéra, és esetlenül felelgetett a hozzá intézett esetlen kérdésekre. A legtöbb jelenlevőnek sem nevét, sem rangját nem ismerte, és nem tudta, hogyan társalogjon ezekkel az asszonyokkal, akiknek együgyűségei miatt szégyenkezett. Egyébiránt ezer mérföldnyire érezte magát az angoulême-i istenségektől, akik őt hol Chardon úrnak, hol Rubempré úrnak szólították, egymást pedig Lolotte-nak, Adriennek, Astolphe-nak, Lilinek, Fifine-nek. Akkor meg éppen végtelen zavarba jött, amikor családi névnek gondolván a Lilit - Lili úrnak szólította a brutális Sénonches-t. A Nimród félbeszakította Lucient egy: „Micsoda, Lulu úr?” kiáltással, amitől Bargetonné fülig pirult.

- Igazán vaknak kell lenni, hogy valaki bebocsássa ide, és bemutassa nekünk ezt az emberkét - mondta félhangosan Sénonches.

- Márkiné - szólt Zéphirine Pimentelnéhez halkan, de úgy, hogy meghallhassák -, nem találja, hogy Chardon úr rendkívül hasonlít Cante-Croix úrhoz?

- Ideális a hasonlóság - felelte mosolyogva Pimentel márkiné.

- A dicsőségnek olyan hódító ereje van, amit nem kell szégyellni - szólt Bargetonné a márkinéhoz. - Vannak asszonyok, akik a nagyságba szeretnek bele, és vannak, akik a kicsinységbe - tette hozzá, Francisra pillantva.

Zéphirine nem értette meg, mert ő igen nagynak találta konzulját: de a márkiné Naïs pártjára állt, mert elnevette magát.

- Ön boldog ember - szólt Lucienhez Pimentel, aki előbb Chardonnak szólította, aztán kiigazítva szavát, Rubemprénak -, ugyebár sohasem unatkozik?

- Gyorsan dolgozik? - kérdezte Lolotte, olyan arccal, ahogy egy asztalostól kérdezte volna: sokáig tart, míg elkészít egy ládikót?

Lucien egészen elkábult ettől a pörölycsapástól - de fölemelte a fejét, amikor meghallotta, hogy Bargetonné mosolyogva feleli:

- Drágám, a költészet nem úgy nő Rubempré úr fejében, mint a fű a mi udvarainkon.

- Asszonyom - mondta Lolotte-nak a püspök -, nem tisztelhetjük eléggé azokat a nemes szellemeket, akiket Isten egy-egy szellemsugarával felékesít. Igen, a költészet szent dolog. A költészet egyértelmű a szenvedéssel. Hány néma éjszakába kerülhettek azok a strófák, amelyeket önök megbámulnak? Köszöntsék szeretettel a költőt, aki majdnem mindig szerencsétlen életet él, s akinek Isten kétségtelenül próféták közt tart fenn helyet az égben. Ez a fiatalember költő - folytatta Lucien fejére téve a kezét -, nem látják, hogy valami végzet bélyege van rányomva erre a szép homlokra?

Lucient boldoggá tette ez a nemes védelem, és meleg pillantással köszöntötte a püspököt, nem sejtvén, hogy e tisztes férfiú még hóhérává lesz. Bargetonné diadalmas pillantásokat vetett az ellenséges körre, s e pillantások megannyi dárda gyanánt fúródtak vetélytársai szívébe, akiknek dühe megkétszereződött.

- Ó, püspök úr - felelte a költő, remélvén, hogy arany királyi pálcájával sújthat le ezekre az ostoba fejekre -, a közönséges emberekben nincs meg sem az ön szelleme, sem az ön könyörülete. A mi fájdalmainkról, fáradalmainkról nem tud senki. A bányász kevesebb fáradsággal hozza fel az aranyat a bányából, mint amennyivel mi tépjük ki költői képeinket a leghálátlanabb nyelv kebeléből. Ha a költészetnek az a célja, hogy éppen arra a pontra helyezze az eszméket, ahol mindenki megláthatja és átérezheti, a költőnek szüntelenül végig kell futnia az emberi értelem létrafokait, hogy mindenkit kielégíthessen; a legélénkebb színek alá kell elrejtenie a logikát és érzelmet, ezt a két ellenséges hatalmat; a gondolatok egész világát kell bezárnia egyetlen szóba, egész filozófiákat kell összefoglalni egy képben; és végül a versei olyan magvak, amelyekből a szívekben kell kikelni a virágnak, ott kell megkeresnie az egyéni érzés vonta barázdákat. Mindent át kell éreznie, hogy mindent kifejezhessen. És élénken érezni nem annyi-e, mint szenvedni? Nem is születik meg másként a költemény, csak a gondolat és a társadalom roppant földrészein tett keserves utazások után. Nem halhatatlan munkák-e azok, amelyeknek ama teremtéseket köszönjük, akik valóságosabb életet élnek az eleven embernél, mint Richardson *Clarisse*-ja, Chénier *Camille*-ja, Tibullus *Deliá*-ja, Ariosto *Angelicá*-ja, Dante *Francescá*-ja, Molière *Alceste*-je, Beaumarchais *Figaró*-ja, Walter Scott *Rebeccá*-ja és Cervantes *Don Quijoté*-ja?

- És mit fog ön létrehozni nekünk? - kérdezte du Châtelet.

- Ha valaki ilyen alkotásokba fog - felelte Lucien -, bizonyítványt állít ki önmagának arról, hogy lángész. Egyébiránt ezek a felséges vajúdások hosszú tapasztalást kívánnak, az emberi szenvedélyek és érdekek olyan tanulmányozását, amit én még nem végezhettem el; de már belekezdtem - mondotta keserűen, bosszúálló pillantást vetve a körülötte állókra. - Az agy soká szokott viselős lenni...

- Fájdalmas lesz a vajúdása - szakította félbe du Hautoy úr.

- Az ön kitűnő édesanyja segítségére lehet majd - szólt a püspök.

Ez az ügyesen előkészített mondat, ez a várva várt bosszú minden szemben felvillantotta az öröm tüzét. Minden ajkon az arisztokratikus elégtétel mosolya futott végig, s ehhez még hozzájárult Bargeton úr bárgyú, elkésett nevetése.

- Püspök úr, ön e pillanatban kissé túlságosan szellemes nekünk, ezek a hölgyek félreértik önt - mondta Bargetonné, aki ezzel az egy szóval elnémította a nevetést, és csodálkozó pillantásokat vont magára. - Olyan költőnek, aki egész ihletét a bibliából meríti, az Egyház az igazi anyja. Rubempré úr mondja el nekünk *Szent János pathmosi látomásá*-t vagy *Balthazár lakomáját*-t - mutassa meg a püspök úrnak, hogy Róma még mindig az a *Magna parens,*[10] akinek Vergilius nevezte.

Az asszonyok összemosolyogtak, amikor ezt a két latin szót hallották Naïs szájából.

Az élet kezdetén a legbüszkébb bátorságot is leverheti a csüggedés. Ez a csapás első pillantásra egészen víz alá merítette Lucient, de kapálózott a lábával, újra felküzdötte magát, és esküvel fogadta, hogy uralma alá hajtja ezt a társaságot. Mint az ezer nyíllal összeszurdalt bika, dühösen emelkedett föl s engedelmeskedni akart Louise-nak, s készült elszavalni *Szent János pathmosi látomásá*-t, de a játékasztalok legnagyobb részét körülülték már a kártyások, akik visszazökkentek szokott kerékvágásukba, és olyan gyönyörűséget találtak a játékban, aminőt bizony a költészet nem szerzett nekik. Meg aztán a megsértett hiúság bosszúja nem is lett volna teljes anélkül a negatív megvetés nélkül, amit a bennszülött költészet iránt tanúsítottak, amikor faképnél hagyták Lucient és Bargetonnét. Mindenki úgy tett, mintha mással lenne elfoglalva; ez valami járási útról tárgyalt a megyefőnökkel, amaz arról beszélt, hogy változatosabbá kéne tenni az est élvezeteit egy kis muzsikával. Angoulême előkelő társasága rossz bírónak érezvén magát költészet dolgában, főként a Rastignacok és a Pimentelek véleményét szerette volna hallani Lucienről, és többen köréjük is csoportosultak. Ennek a két családnak hatalmát a megyében nevezetes alkalmakkor mindig elismerték; mindenki féltékenykedett rájuk, és udvarolt nekik, előre látván, hogy szüksége lehet a támogatásukra.

- Mi a véleménye költőnkről és verseiről? - kérdezte Jacques a márkinétól, akinél vadászni szokott.

- Ó, vidéki verseknek - mondta mosolyogva a márkiné - éppenséggel nem rosszak; különben is ilyen szép költő egyáltalán nem is csinálhat rosszat.

Az ítéletet mindenki imádnivalónak találta, és sietett elismételni, több rosszmájúságot helyezvén el benne, mint amennyit a márkiné akart beletenni.

Ekkor fölkérték du Châtelet-t, hogy kísérje Bartas urat, aki Figaro nagy áriáját gyilkolta. Hogy aztán a muzsika zsilipjét felnyitották, meg kellett hallgatni azt a lovagi románcot is, amelyet Chateaubriand írt a Császárság alatt és Châtelet énekelt el. Aztán következtek a kisleányok

[10] Nagy szülőanya. (latin)

négykezesei, amiket du Brossard-né követelt, azt akarván, hogy drága Camille-ja ragyogtassa tehetségeit Séverac úr előtt.

Bargetonné megsértődött a poétája iránt tanúsított általános lenézésen, s azzal viszonozta, hogy bement a budoárjába, amíg muzsikáltak. Követte a püspök is, akinek a fővikárius megmagyarázta, hogy micsoda mélységes irónia volt akaratlanul gúnyos megjegyzésében, s ezt helyre akarja hozni. Rastignac kisasszony, akit meghódított a költészet, anyja tudta nélkül besurrant a budoárba. Louise leült tűzött ülésű kanapéjára, odavonta maga mellé Lucient is, s anélkül, hogy valaki hallotta vagy látta volna, fülébe súghatta:

- Drága angyalom, nem értettek meg téged! de...

Édes verseid ismételni jó.

Lucient megvigasztalta ez a hízelgés, s egy pillanatra megfeledkezett fájdalmáról.

- A dicsőségnek nagy az ára - mondta Bargetonné, megfogva és megszorítva Lucien kezét. - Szenvedjen, barátom, nagyra fog nőni, szenvedésével fizet meg a halhatatlanságért. Szeretném, ha nekem is el kellene viselnem egy küzdelem terheit. Isten őrizze önt a színtelen, harc nélküli élettől, amelyben a sas szárnyai nem találnak elég teret. Irigylem a szenvedéseiért, mert ön legalább él! Ki fogja fejteni az erejét, reménykedni fog a diadalban! Küzdelme dicsőséges lesz. Majd ha fölérkezett abba a királyi szférába, ahol a nagy elmék trónolnak, jussanak eszébe azok a sorstól kitagadott szegény emberek, akiknek elméjét megsemmisíti egy erkölcsi fojtógáz nyomása, s akik úgy pusztulnak el, hogy mindig tudták, mi az élet, de nem tudtak élni; éles szemük volt, és nem láttak semmit, finom szaglásuk volt, de nem éreztek egyebet rothadó virágok szagánál. Énekelje meg akkor azt a növényt, amely az erdő mélyén szárad el, folyondároktól, nagy étkű buja élősdiektől elfojtva, a nap szerelmes csókja nélkül, virágzás nélkül! Nem lenne-e ebből irtózatosan melankolikus költemény, nem volna-e ez egészen fantasztikus tárgy? Valami olyan felséges kompozíció, mint egy Ázsia ege alatt született fiatal leány képe, aki a sivatagból került egy hideg, nyugati országba, szólongatja az ő kedves napját, meg nem értett fájdalmakba hal bele, egyformán nehezedik rá a hideg és a szerelem! Sok életnek a képe lenne ez.

- Azt a lelket festené így, amely visszaemlékszik a mennyországra - mondta a püspök. - Ezt a költeményt bizonyára megírták egykor, én az *Énekek éneké*-ben szeretem egy töredékét látni.

- Fogjon bele a megírásába - mondta Laure de Rastignac, elárulván Lucien lángelméjébe vetett hitét.

- Franciaország híján van egy nagy, vallásos költeménynek - mondta a püspök. - Higgyen nekem, a dicsőség és a szerencse annak a tehetséges embernek jut osztályrészül, aki a vallásért fog munkálkodni.

- Vállalkozni fog rá, püspök úr - mondta lelkesen Bargetonné. - Nem látja-e, hogy a költemény eszméje ott pirkad már a szemében, mint a hajnal fénye?

- Naïs nagyon rosszul bánik velünk - mondta Fifine. - Vajon mit csinál?

- Hát nem hallja? - felelte Stanislas. - Nagy szavakon lovagol, egyiknek sincs se füle, se farka.

Amélie, Fifine, Adrien és Francis megjelentek a budoár ajtajában, Rastignacné nyomán, aki a lányáért jött, hogy távozzanak.

- Naïs - mondta a két asszony, boldogan, hogy megzavarhatja a budoárba félrevonulókat -, igazán kedves lenne, ha játszanék nekünk valamit.

- Drágám - felelte Bargetonné -, Rubempré úr elmondja nekünk *Szent János pathmosi látomásá*-t, egy nagyszerű bibliai költeményt.

- Bibliai! - ismételte csodálkozva Fifine.

Amélie és Fifine visszatértek a szalonba, s magukkal vitték ezt a szót, mint újabb táplálékát a gúnyolódásnak. Lucien mentegetőzött, hogy nem mondhatja el a költeményt, mert nem tudja jól könyv nélkül. Amikor újra megjelent, már a legkisebb érdeklődést sem keltette. Mindenki beszélgetett vagy kártyázott. A költő meg volt fosztva egész dicsfényétől, a földbirtokosok semmit sem láttak benne, aminek hasznát lehetne venni, a magukról sokat tartó emberek féltek tőle, mint tudatlanságukra veszedelmes ellenségtől; az asszonyok, akik féltékenyek voltak Bargetonnéra - az új Dante Beatricéjére, ahogy a fővikárius nevezte -, hideg és lenéző pillantásokat vetettek rá.

„Hát ilyen a világ?" - gondolta magában Lucien, amikor a beaulieu-i lépcsőkön lefelé ment Houmeau-ba, mert vannak az életben pillanatok, amikor az ember szeret a hosszabbik útra kerülni, hogy a járással fenntartsa azt a gondolatmenetet, amely éppen foglalkoztatja, s amelynek át akarja engedni magát. A megalázott nagyravágyás nemhogy elbátortalanította volna Lucient: dühével új erőt adott neki. Mint minden ember, akit ösztöne valami magasabb körbe vezet, ahová korábban érkezik meg, semhogy még tudna maradni benne: elhatározta, hogy mindent feláldoz, csak hogy az előkelő társaságban megmaradhasson. Útközben egyenként húzogatta ki a beléröpített mérges nyilakat, fennhangon beszélt magában, leckéztette az együgyűeket, akikkel az este összeakadt; finom válaszokat talált a hozzáintézett ostoba kérdésekre, és kétségbeesett, hogy csak így, utólag működik szelleme. Amikor a bordeaux-i útra ért, amely a hegy alján kígyózik, és a Charente partján húzódik el, holdfényben látni vélte Ève-et és Davidot, akik egy gerendán ültek a folyó partján, egy gyár közelében - s egy ösvényen lement hozzájuk.

Miközben Lucien Bargetonnéhoz, megkínoztatása felé sietett, húga fölvette keskeny csíkos, rózsaszínű perkálruháját, kivarrott szalmakalapját, kis selyemkendőjét; ebben az egyszerű öltözetben is igen csinosnak látszott - így van ez mindazokkal, akiknek természetes előkelősége kiemeli ruházatuk legmellékesebb részleteit is. Csudálatosan meg is félemlítette Davidot, hogy levetette a munkásleány ruháját. Bár a nyomdász elhatározta, hogy magáról fog beszélni, nem tudott mit mondani, amikor karját nyújtotta a szép Ève-nek, hogy végigmenjen vele Houmeau-n. A szerelem élvezi ezt a tiszteletteljes félelmet, amelyhez hasonlót Isten dicsősége okoz a hivőknek. A két szerelmes hallgatva lépdelt a Szent Anna-híd felé, hogy átmenjen a Charente bal partjára. Ève-et zavarta ez a csönd; megállt a híd közepén, hogy elnézze a folyót, amely innen kezdve egészen az épülőfélben levő lőporgyárig hosszú, egyenes szalagban húzódott el, és vidáman táncolt rajta a lenyugvó nap fénye.

- Milyen szép este - mondta Ève, hogy valamiről beszéljen -, a levegő langyos és friss egyszerre, a virágok balzsamos illatot árasztanak, az ég csudálatos.

- Minden a szívhez szól - felelte David, a természet analógiáján keresztül iparkodván eljutni szerelméhez. - Szerelmes ember végtelen gyönyörűséggel találja meg egy tájkép részleteiben, a levegő tisztaságában, a föld illataiban a lelkét átmelegítő költészetet. A természet beszél helyette.

- És meg is oldja a nyelvét - szólt nevetve Ève. - Maga nagyon hallgatag volt, amíg Houmeau-n átjöttünk. Tudja, hogy zavarban voltam?...

- Olyan szépnek találtam magát, hogy egészen lenyűgözött - felelte naivul David.

- Hát most nem vagyok olyan szép? - kérdezte a leány.

- De igen; csakhogy én olyan boldog vagyok, amiért egyedül sétálhatok magával, hogy... - riadtan hallgatott el, és a dombokat nézegette.

- Boldog vagyok, ha valami gyönyörűséget talál ebben a sétában - mondotta Ève -, mert kötelességemnek érzem, hogy én is odaadjak egy estét magának, cserébe azért, amit feláldozott értem. Amikor kijelentette, hogy nem akar Bargetonnéhoz menni, éppen olyan nagylelkű volt, mint Lucien, amikor megkockáztatta, hogy megharagítja az asszonyt a kérésével.

- Nem voltam nagylelkű, csak józan - felelte David. - Mivel most egyedül vagyunk az ég alatt, és nincs más tanúnk, csak a Charente partját szegélyező nádak és bokrok, engedje meg, édes Ève, hogy bevalljam egy-két nyugtalanságomat, amit Luciennek ez az útja okoz nekem. Azután, amit neki mondtam, remélem, hogy a barátság legfőbb bizonyítékának fogja találni az aggodalmaimat. Ön meg az anyja mindent elkövettek, hogy Lucient fölébe emeljék a helyzetének; de amikor a becsvágyat fölgerjesztették benne, megfontolatlanul nagy szenvedésekre is szánták. Hogy fogja megállni helyét abban a világban, ahová hajlamai ragadják? Ismerem Lucient. Olyan a természete, hogy szeret aratni, de nem szeret vetni. A társadalmi kötelességek egész idejét elveszik majd, márpedig az idő egyedüli tőkéje az olyan embernek, akinek vagyona csak az eszében van; Lucien szeret csillogni, a társaság fel fogja csigázni a vágyait, amelyeket semmi pénzzel nem lehet kielégíteni; költeni fog, keresni nem; végül pedig: önök hozzászoktatták, hogy nagynak tartsa magát, csakhogy a világ ragyogó sikereket vár még, mielőtt akárkinek felsőbbrendűségét is elismerné. De irodalmi sikert csak magányban és csökönyös munkával lehet kiharcolni. Mit adhat Bargetonné az ön bátyjának azért a sok-sok napért, amelyet lába előtt tölt el? Lucien sokkal büszkébb, semhogy a segítségét elfogadná és tudjuk, sokkal szegényebb, semhogy tovább is járhatna társaságba, ami kétszeresen tönkreteszi az embert. Ez az asszony előbb vagy utóbb cserbenhagyja a mi drága testvérünket, amikor már elvette kedvét a munkától, kifejlesztette benne a fényűzés kedvelését, a mi józan életünk megvetését, az élvezetek szeretetét, lustálkodó hajlamát, a költői lelkeknek ezt a züllesztő mulatságát. Igen, reszketek attól, hogy ez az előkelő hölgy csak úgy szórakozik Luciennel, mint valami játékszerrel; vagy őszintén szereti, és mindent feledtet vele, vagy nem szereti és szerencsétlenné teszi, mert a fiú bolondul érte.

- Megdermeszti a szívemet - mondta Ève, megállapodva a Charente korlátja mellett. - De amíg anyám ereje megengedi, hogy folytassa a maga kínos mesterségét, és amíg én élek, talán elég lesz a kettőnk munkája Lucien kiadásaira, s megvárhatja azt a pillanatot, amikor a szerencséje megérkezik. Én sohasem fogom elveszteni bátorságomat, mert az a gondolat, hogy egy szeretett valakiért dolgozik az ember - mondta nekilelkesedve Ève -, megfosztja a munkát minden keserűségtől, minden bosszúságtól. Boldog vagyok, ha arra gondolok, hogy kiért kínlódom annyit, ha ugyan kínlódás ez. Igen, ne féljen semmit, eleget fogunk keresni, hogy Lucien eljárhasson az úri társaságba. Ott van az ő szerencséje.

- Ott van a veszte is - mondta David. - Hallgasson reám, édes Ève. A lángész művei lassan készülnek, s hogy elkészülhessenek, ahhoz vagy kész, tekintélyes vagyonra, vagy a szegényes élet fenséges cinizmusára van szükség. Higgyen nekem! Lucien annyira borzad a nyomor nélkülözéseitől, olyan gyönyörűséggel szítta be a lakomák illatát, a siker tömjénfüstjét, a hiúsága úgy megnőtt Bargetonné budoárjában, hogy inkább akármit megpróbál, semhogy visszahulljon; s az önök munkájának eredménye sohasem lesz arányban az ő szükségleteivel.

- Maga mégsem igazi barát! - kiáltott föl kétségbeesetten Ève. - Különben nem csüggesztene így el bennünket.

- Ève, Ève! - felelte David. - Szeretnék testvére lenni Luciennek. Csak ön adhatja meg nekem ezt a címet, amely megengedné neki, hogy mindent elfogadjon tőlem, nekem pedig jogot adna,

hogy neki szenteljem magamat, azzal a szent szeretettel, amit önök visznek bele az áldozatukba, de egyben a magam számító józanságával is. Ève drága, szeretett gyermekem, tegye meg azt, hogy Luciennek legyen egy kis félretett pénze, amelyhez szégyenkezés nélkül hozzányúlhat! A testvére erszénye olyan lesz, mintha az övé lenne. Ha tudná, hány gondolatot ébresztett bennem Lucien új helyzete! Ha Bargetonnéhoz akar járni, nem szabad, hogy az én faktorom legyen, nem szabad többé Houmeau-ban laknia, ön nem maradhat tovább munkáslány, az anyja nem folytathatja a mesterségét. Ha beleegyeznék abba, hogy a feleségem legyen, elintéződnék minden: Lucien ott lakhatnék nálam az első emeleten, addig is, míg lakást építenék neki az udvar végében, a fészer fölött, ha ugyan az apám nem hajlandó második emeletet építeni. Így gondtalan, független életet biztosítanánk neki. Az én vágyam, hogy Lucient támogassam, olyan lelkierőt önt belém a vagyonszerzéshez, ami nem volna meg bennem, ha csak rólam lenne szó; de öntől függ, hogy jogot ád-e nekem erre az áldozatra. Lucien talán valamikor elmegy Párizsba, az egyetlen színtérre, ahol megmutathatja magát, s ahol megbecsülik és megjutalmazzák a tehetségét. Párizsban drága az élet, s mind a hármunkra nagy szükség lesz, hogy ott eltarthassuk. Különben is, önnek és az anyjának nagy szüksége lesz valami támaszra. Drága Ève, jöjjön hozzám, Lucien kedvéért. Később majd megszeret talán, ha látja, mennyire megfeszítem minden erőmet, hogy őt szolgáljam, és önt boldoggá tegyem. Mind a kettőnknek szerény hajlamaink vannak, kevésre van szükségünk; Lucien boldogsága lesz az életünk fő célja, s az ő szíve lesz az a kincstár, amelybe szerencsénket, érzelmeinket, izgalmainkat, mindenünket elhelyezzük.

- A világ szokásai elválasztanak bennünket - mondta Ève, aki meghatottan látta, mily kicsivé alázkodik ez a nagy szerelem. - Maga gazdag, én szegény vagyok. Nagyon szerelmesnek kell lenni, hogy ezt a nehézséget átugorja az ember.

- Hát nem szeret eléggé? - kiáltott fel lesújtottan David.

- De az apja talán ellenkeznék...

- Jó, jó - felelt David -, ha csak az apámat kell megkérdezni, feleségem lesz. Ève, drága Èveem! Nagyon könnyűvé tette az életemet ebben a pillanatban. Sajnos, nagyon nyomták a szívemet azok az érzések, amelyeket nem fejezhettem ki, nem is tudtam kifejezni. Csak annyit mondjon, hogy szeret egy kicsit; lesz elég bátorságom, hogy minden egyébről beszéljek magával.

- Őszintén szólva - mondta a leány -, valósággal megszégyenít; de ha már megvalljuk egymásnak az érzelmeinket, elárulom, hogy soha életemben nem gondoltam másra, csak magára. Olyan embernek láttam, akire büszke lehet a felesége, de szegény munkáslány létemre, akinek semmi jövője nincs, nem is mertem remélni ezt a nagy szerencsét.

- Elég, elég - mondta David, leülve a korlát gerendájára, amely mellé visszatértek, mert bolondok módjára föl s alá szaladgáltak ugyanazon a helyen.

- Mi a baja? - kérdezte a leány, most először fejezve ki azt a bájos nyugtalanságot, amelyet az asszonyok egy hozzájuk tartozó valakiért éreznek.

- Nagyon jól érzem magam - felelte David. - Amikor egy egész boldog életet pillant meg az ember, a szelleme úgyszólván elkáprázik, a lelke le van sújtva. Miért vagyok én a boldogabbik? - mondotta mélabúsan. - De tudom.

Ève kacér és kételkedő arckifejezéssel nézett Davidra, mintegy magyarázatot várva.

- Drága Ève, én többet kapok, mint amennyit adok. De jobban is fogom szeretni magát, mint maga engem, mert több okom van, hogy szeressem; maga angyal, én ember vagyok.

- Én nem tudok ilyen bölcsen beszélni - felelte mosolyogva Ève. - Nagyon szeretem magát...

- Annyira, mint Lucient? - szakította félbe David.

- Eléggé ahhoz, hogy a felesége legyek, hogy magának szenteljem magamat, és iparkodjam, hogy semmi fájdalmat ne okozzak magának abban a nehézkesen kezdődő életben, amelynek nekiindultunk.

- Észrevette-e, drága Ève, hogy az első naptól fogva szerettem, mikor megláttam?

- Melyik nő nem érzi meg, ha szeretik? - kérdezte a leány.

- Engedje hát, hogy eloszlassam azokat az aggodalmakat, amelyeket az én állítólagos vagyonom okoz magának. Szegény vagyok, drága Ève-em. Igen, az apám csupa gyönyörűségből tönkretett, spekulált a munkámra, úgy tett, mint sok állítólagos jótevő a lekötelezettjével. Ha meggazdagodom, az a maga érdeme lesz. Ez nem a szerelmes szava, hanem a gondolkodó megállapítása. Meg kell ismertetnem magát hibáimmal, s ezek a hibák igen nagyok olyan embernél, aki kénytelen maga megcsinálni a szerencséjét. A jellemem, a szokásaim, a kedves foglalkozásaim alkalmatlanná tesznek mindenre, ami kereskedelemhez és spekulációhoz hasonlít, márpedig nem gazdagodhatunk meg másképpen, csak valami iparnak a folytatásával. Lehet, hogy fel tudok fedezni egy aranybányát, de a kihasználásában fölötte ügyetlen vagyok. De maga, aki a bátyja iránti szeretetből leereszkedett a legkisebb részletekhez is, akiben megvan a takarékosság szelleme, az igazi kereskedő türelmes figyelme - maga le fogja aratni az én vetésemet. A helyzetünk - mert már régóta családjuk tagjának érzem magamat - oly súlyosan nyomja a szívemet, hogy éjjel-nappal kutatom, hogyan lehetne megragadni a szerencsét. Kémiai ismereteim és a kereskedelem szükségleteinek megfigyelése félig-meddig eljuttattak egy jövedelmező fölfedezéshez. Semmit sem mondhatok róla, mert előre látom, hogy nagyon lassan fog haladni. Szenvedni fogunk még talán néhány esztendeig: de végre is csak megtalálom azt az ipari eljárást, amelynek nyomában nem egyedül járok, s amely nagy vagyonhoz juttat majd bennünket, ha elsőnek érkezem a célba. Luciennek nem szóltam semmit, mert az ő lángoló természete elrontana mindent, valóságnak tekintené a reményeimet, nagyúr módjára élne, s talán adósságokba is verné magát. Ezért hát tartsa titokban, amit mondtam. Csak a maga édes, drága társasága vigasztalhat engem a hosszú megpróbáltatások idején, mint ahogy csökönyös kitartást is az a vágy adhat nekem, hogy gazdaggá tegyem magát és Lucient.

- Én is megsejtettem - szakította félbe Ève -, hogy maga azok közé a feltalálók közé tartozik, akik rászorulnak az asszony gondviselésére, akárcsak szegény apám.

- Hát szeret! Ó, mondja meg bátran, hiszen én a maga nevében élő jelképét láttam a szerelmemnek. Éva volt az egyetlen asszony a világon, s ami Ádám esetében materiális igazság volt, az én esetemben erkölcsi igazság. Istenem, hát csakugyan szeret?

- Igen - mondta a leány, elnyújtva ezt a rövid szót, mintha ezzel is festeni akarná érzelmeinek nagyságát.

- Nos hát, üljünk le itt - mondta David, s kézen fogva egy hosszú gerendához vezette Ève-et, egy papírmalom kerekei alatt. - Hadd szívjam be az este levegőjét, hallgassam a leveli békák hangját, csodáljam a vízen reszkető holdsugárt - hadd öleljem magamhoz a természetet, amelynek minden lapjára boldogságom van felírva, s amelyet most először látok teljes ragyogásában, úgy, ahogy maga megszépíti, Ève, drága szerelmem! Ez az első zavartalanul boldog pillanat, amellyel a sors megajándékozott. Nem hiszem, hogy Lucien olyan boldog lehet, mint én!

Kezében érezve Ève nedves, reszkető kezét, David egy könnycseppet hullatott rá.

- És nekem sem szabad tudnom a titkot? - kérdezte hízelgő hangon Ève.

- Sőt joga van hozzá, mert édesatyja is foglalkozott ezzel a kérdéssel, amely rendkívül fontos jelentőségűvé válhat még. Hallgassa meg az összefüggést. A Császárság bukása után csaknem általánossá lesz a pamutvászon használata, mert ez az anyag olcsóbb, mint a lenvászon. Ez idő szerint a papír még olyan rongyokból készül, amelyeknek len és kender az anyaga, de ezek az alkatrészek igen drágák, és a magas árak akadályozzák azt a föllendülést, amelyet a francia sajtó okvetlenül elér majd. A papír előállításához szükséges rongy termelését nem lehet fokozni. A rongy a vászonfogyasztás terméke, amiből az ország lakossága mindig csak bizonyos meghatározott mennyiséget szolgáltat. Ez a mennyiség csak a lakosság lélekszámának gyarapodásával növekedhet. Márpedig ahhoz, hogy a lakosság lélekszámában szemmel látható változás történjék, legalább negyedszázadra van szükség, s forradalmi átalakulásra az erkölcsök, a kereskedelem és a mezőgazdaság terén. Ha tehát a papírgyártás anyagszükséglete túllépi azt a határt, amelyen túl a mai Franciaország több rongyot már termelni nem tud, mondjuk esetleg kétszeresen, sőt háromszorosan is, akkor elkerülhetetlenül új anyagot kell bevezetni a papírgyártásba, hogy a papír olcsó maradhasson. Ennek az okoskodásnak egy száraz tény az alapja, amely itt játszódik le a szemünk előtt. Az angoulême-i papírmalomtulajdonosok, akik ma már egyedül állítanak elő lenvászonból papírt, rémülten látják, milyen gyorsan szorítja ki a pamut a vásznat a pépből.

A fiatal munkásleány kérdésére, aki nem ismerte a *pép* fogalmát, David hosszas magyarázattal szolgált neki a papírgyártásról. Ez ugyan joggal foglalhat helyet olyan műben, amelynek anyagi léte egyenesen a papírnak s a sajtónak köszönhető; de egy szerelmespár beszélgetésében mindenesetre csak előnyére válik ennek a kitérésnek, ha kissé megrövidítjük.

A papír nem kevésbé bámulatos ipari termék, mint a könyvnyomtatás, amelynek létföltétele. Kínában már régóta ismerték, mielőtt a kereskedelem föld alatti csatornáin át Kisázsiába került. Ott a hagyományok szerint 750 körül már használták a papírt, amely foszlányokra tépett és péppé főzött pamutból készült. A megfizethetetlen pergamen pótlásának szükségessége a *bombyxpapírtól* (ez volt a neve a keleti pamutpapírnak) némely utánzási kísérletek során a rongypapírhoz vezetett, amelyet egyesek szerint görög menekültek találtak fel Baselban 1170-ben. Mások szerint egy Pax nevű olasz találta föl a papírt 1301 körül Páduában.

Így tökéletesedett a papírgyártás lassan-lassan, anélkül hogy sokat tudnának róla; annyi bizonyos, hogy már VI. Károly alatt főztek Párizsban papírpépet, játékkártyák előállítására. Amikor a halhatatlan Fust, Coster és Gutenberg a KÖNYVET feltalálták, a papírgyártómesterek, akik mint egy korszaknak annyi művésze, ismeretlenek maradtak, a könyvnyomtatás céljaihoz idomították a papírgyártást. A hatalmas életerőtől duzzadó s egyben gyermeki hitű XV. században a különböző papírfajok elnevezése éppen úgy magán viseli a kor naiv bélyegét, mint azok a nevek, amelyeket a betűtípusoknak adtak. Így a szőlőpapír, a Jézus-papír, a nagyívű galambdúcpapír, a fazékpapír, a paizspapír, a kagyló- és koronapapír nevüket a szőlőfürttől, a Megváltó képétől, a pajzstól, a kagylótól és a koronától kapták, amely vízjelként az ív közepére volt nyomva. Napóleon alatt egy sast nyomtak az ívre vízjelnek, amitől a „grand aigle" (nagy sas) nevet kapta. Hasonlóképp nevezték el a betűtípusokat Cicerónak, Ágostonnak, nagy kánonnak, a misekönyvekről, a teológiai iratokról és Cicero beszédeiről, amelyekhez először használták az illető írásokat. Az úgynevezett *italique,* vagy *kurzív* betűtípust az Aldus család találta fel Velencében. A géppel gyártott papír feltalálása előtt, amelynek hossza korlátlan lehet, a legnagyobb forma a „nagy galambdúc" és a „nagy Jézus". A „nagy galambdúcot" úgyszólván kizárólag csak térképekhez és metszetekhez használták. Egyébként úgy volt, hogy a papiros nagysága a nyomókő nagyságához igazodott.

Abban az időben, amikor David ezeket kifejtette, a tekercspapír még agyrém volt Franciaországban, jóllehet Denis Robert d'Essone már 1799-ben gépet talált fel az előállítására, amelyet később Didot-Saint-Léger próbált tökéletesíteni. A velinpapírt, amelyet Ambroise Didot talált fel, csak 1780-tól kezdik gyártani. Ez a futó pillantás megdönthetetlenül igazolja, hogy az iparnak és a szellemi fejlődésnek minden nagy térfoglalása rendkívüli lassan és észrevehetetlen felhalmozódás árán sikerült; akárcsak valami földtani alakulat vagy más természeti folyamat. Lehet, hogy az írásnak vagy magának a nyelvnek is olyan dadogások árán kellett a tökéletesedéshez eljutnia, mint a nyomtatásnak.

- Európa-szerte rongyszedők gyűjtik össze az összes vászonhulladékot, régi rongyot, és megvesznek mindenféle szövetmaradékot - mondta fejtegetése végén a nyomdász. - Ezeket a hulladékokat, amelyeket szövetfajták szerint osztályoznak, a rongynagykereskedőknél raktározzák el, akik aztán a papírmalmok ellátásáról gondoskodnak. Hogy fogalma legyen a kereskedelemnek erről az ágáról, tudja meg, kisasszony, hogy 1814-ben, egy Cardon nevű bankárnak, a buges-i és langlée-i papírgyár tulajdonosának - ahol Léorier de l'Isle már 1776-ban kísérletet tett annak a problémának a megoldására, mellyel az ön atyja is foglalkozott - pöre volt valami Prousttal, mert egy tízmillió fontnyi rongyszállítmánynál kétmillió font hiba került a számlájába; körülbelül négymillió franknyi követelésről volt szó ebben a pörben.

A papírgyáros tisztára mossa a rongyokat, szép híg péppé főzi, azután, ahogy a szakácsnő a mártást a szitán átszűri, egy vaskereten préseli át, ezt a vaskeretet hívják *formának.* A forma belsejét fémszövet tölti be, és ennek közepén vannak elhelyezve azok a jelek, amelyektől a papír a nevét kapja. A *forma* nagyságától függ tehát a papír nagysága. Már abban az időben is foglalkoztak ezzel a kérdéssel, amikor én Didot-nál voltam, és még ma is folyton foglalkoznak vele, mert az a tökéletesítés, amelynek kutatásával édesatyja is fáradozott, a mai idők legparancsolóbb szükségessége. Meg is mondom, hogy miért. Igaz ugyan, hogy a lenfonál tartósságát, a pamutfonáléhoz viszonyítva, végeredményben a lenvászon az olcsóbb, de a szegények, akiknél mindig arról van szó, milyen összegre futja egyszerre a zsebükből, szívesebben adnak ki kevesebbet, mint többet, és bizony így a *Vae victis!*[11] jelszó alapján óriási veszteségek érik őket. A polgári osztály ugyanúgy tesz, mint a szegényosztály. A lenvászonban tehát nagy a hiány. Angliában, ahol a lakosság négyötödrészénél kiszorította a pamut a lent, már csak pamutból gyártanak papírt. De ez a papír először is igen könnyen törik és szakad, s oly gyorsan oldódik vízben, hogy egy pamutpapírból készült könyvnek elég negyedóráig vízben áznia, hogy péppé váljék, míg egy régi könyv akár két óráig is állhat benne, mégsem megy tönkre. Csak meg kell szárítani a régi könyvet, s a szöveg, ha megsárgult és elmosódott is, mégis olvasható, a mű tehát nem pusztult el. Nem vagyunk messze attól az időtől, amikor a nagy vagyonkülönbségek kiegyenlítődnek, a vagyonok tehát kisebbek lesznek, szóval általános elszegényedés következik be, akkor csak olcsó fehérneműt és olcsó könyveket fogunk vásárolni, mint ahogy manapság már csak a kis képeket kezdik keresni, mert nincs az embereknek helyük, ahová a nagyokat felakasszák. Akkor nem lesznek sem tartós ingek, sem tartós könyvek, ennyi az egész. Az iparcikkek tartóssága minden vonalon letűnőben van. A megoldásra váró probléma eszerint a legnagyobb jelentőségű irodalmi, tudományos és politikai szempontból egyképpen. Egyszer a dolgozószobámban élénk eszmecsere folyt arról, hogy milyen alkatrészeket használnak Kínában a papírgyártáshoz. A nyersanyagoknak köszönhető, hogy ott a papírgyártás kezdettől fogva a tökéletességnek oly fokát érte el, amilyenről nekünk sejtelmünk sincs. Nagyon sokat foglalkoztatott bennünket akkortájt a kínai papír, amelyet könnyűsége és finomsága sokkal felsőbbrendűvé tesz a miénknél, mert ezek az értékes

[11] Jaj a legyőzötteknek! (latin)

tulajdonságai egyáltalán nem mennek szilárdságának rovására, és bármilyen vékony is az a papír, a legkevésbé sem átlátszó. Egy rendkívül nagy tudású korrektor (mert Párizsban vannak tudós korrektorok: Fourier és Pierre Leroux például jelenleg is Lachevardière-nél korrektorok), szóval Saint-Simon gróf, aki akkor szintén korrektor volt, éppen az eszmecsere közben lépett be. Ő mondta el nekünk, hogy Kempfer és du Halde szerint a kínaiak papírjához a *brusszonácia* vagy papíreperfa szolgáltatja a főanyagot, amely tehát éppúgy növényi eredetű, mint a mi papírunk. Egy másik korrektor véleménye az, hogy a kínaiak főleg egy állati terméknek felhasználásával állítják elő a papírt, ez pedig a selyem, amely oly bőven van Kínában. Fogadtak egymással jelenlétemben. Miután a Didot-cég az Akadémia nyomdája, egészen természetes, hogy a vita döntés végett a tudós gyülekezet tagjai elé került. Marcel urat, a császári nyomda egykori igazgatóját nevezték ki döntőbírónak, aki a két korrektort Grozier abbéhoz, az Arzenál könyvtárosához utasította. Grozier abbé ítélete szerint mind a két korrektor elvesztette a fogadást. A kínai papirost nem selyemből és nem is *brusszonáciából* állítják elő, hanem a bambusznád megőrölt rostjaiból főzik a pépjét. Grozier abbénak volt egy kínai könyve, egy ábrákban és műszaki leírásokban gazdag mű, amely a papír előállításának minden mozzanatát a legpontosabban leírta. Az abbé mutatott nekünk egy képet, amely bambuszvesszőket ábrázolt, amint halommal álltak egy pompásan megrajzolt papírműhely egyik sarkában. Amikor Lucien elmondta nekem, hogy édesatyja valami különös, csak az Isten adta tehetséggel megáldott embereknél szokásos megérzéssel rájött, hogy a fehérneműmaradványokat, egy általánosan elterjedt növényi anyaggal kellene helyettesíteni, amelyet közvetlenül erre a célra termelne a mezőgazdaság, mint ahogy Kínában történik, ahol rostos növényeket használnak fel erre a célra - akkor sorra vettem valamennyi kísérletet, amellyel csak elődeim megpróbálkoztak, és végül ráadtam a fejem arra, hogy alaposan tanulmányozzam ezt a kérdést. A bambusz nádfajta, természetes tehát, hogy elsősorban a mi nádunkra gondoltam. A munkaerő Kínában nem számít, egy napszám ott három sou; éppen ezért a kínaiak megtehetik, hogy a papírjukat, amint a formákból kikerül, ívenként forró fehér porcelánlemezek közé rakják, ezekkel préselik, s megadják neki azt a fényt, könnyűséget, szilárdságot és selyemfinomságot, amely tulajdonságok a világ első papírjává teszik. Itt tehát arról van szó, lehetne-e ezt a kínai eljárást géppel helyettesíteni. A gép segítségével sokkal olcsóbb lenne a papírgyártás, akárcsak Kínában, ahol ezt a rendkívül alacsony munkabérekkel érik el. Ha el tudnók érni azt, hogy alacsony árak mellett olyan papírt állítsunk elő, amelynek minősége hasonló a kínaiakéhoz, a felénél is többel leszállítanók a könyvek súlyát és vastagságát. Egy teljes kötött Voltaire, amely a mi velinpapírunkon kétszázötven fontot nyom, alig nyomna ötvenet kínai papíron. Ez magában nagy eredmény lenne. A könyvtárak elhelyezése is egyre nehezebben megoldható kérdéssé válik, amikor tárgyaknak és embereknek a kisebb méretekhez való idomulása kiterjed a lakásokra is. Párizsban a nagy palotákat s a nagy lakásokat előbb-utóbb lerombolják; nemsokára alig akad már olyan nagy vagyon, amely apáink építkezési arányait megbírná. Milyen szégyene a mi korunknak, hogy nem állít elő tartós könyveket. Mert nem adok neki tíz évet és a holland papír, vagyis a lenvászonból készült papír egészen eltűnik. Most tehát a maga nagylelkű fivére közölte velem édesatyja eszméjét: hogy bizonyos rostos növényeket használjunk föl a papírgyártáshoz. Majd meglátja, hogyha célt érek, magának joga lesz...

Ebben a pillanatban lépett oda nővéréhez Lucien, elvágva David nagylelkű ajánlatát.

- Nem tudom - mondotta -, hogy ti szépnek találjátok-e ezt az estét, mert nekem keserves volt.

- Szegény Lucien, mi történt? - kiáltotta Ève, észrevéve bátyja izgatott arckifejezését.

Az ingerült poéta elbeszélte szenvedéseit, és átöntötte a baráti szívekbe a rátámadó gondolatok áradatát. Ève és David csöndesen hallgatták Lucient, s elszomorodva látták a fájdalom forgatagát, amely sok nagyságot, de ugyanannyi kicsinyességet is tár föl előttük.

- Bargeton úr - mondta végül Lucien -, öreg ember, kétségtelenül hamarosan sírba viszi valami gyomorrontás, amikor pedig uralkodni fogok ezen a gőgös társaságon, feleségül veszem Bargetonnét! Ma este olyan szerelmet olvastam ki szeméből, amely fölér az enyémmel. Igen, ő is érezte sebeimet; lecsöndesítette szenvedéseimet; olyan nagy, olyan nemes, olyan szép és bájos! Nem, ez az asszony nem árul el soha!

- No, ugye, itt az ideje, hogy nyugodt életet teremtsünk neki? - szólt David halkan Ève-hez.

Ève némán megszorította David karját, az pedig megértette gondolatát, és sietve elmondta terveit Luciennek. A két szerelmes éppúgy elmerült önmagába, mint Lucien; így aztán Ève és David siettek tudtára adni boldogságukat; nem vették észre, hogy Bargetonné kedvese akaratlanul is milyen meglepett mozdulatot tett húga és David házassági tervének hallatára. Lucien előkelő házasságról álmodozott a húga számára, amikor már ő valami magas pozíciót foglalt el, hogy egy hatalmas család bevonásával támogathassa saját becsvágyát. Kétségbeesett, mert ebben a frigyben újabb akadályát látta társaságbeli sikereinek.

„Ha Bargetonné beleegyezik is abba, hogy Rubempréné legyen, sohasem lesz David Séchard sógorasszonya! - Ez a mondat világos és pontos formája azoknak a gondolatoknak, amelyek Lucien szívét összeszorították. - Igaza van Louise-nak! A nagy jövőjű embert sohasem érti meg a családja" - gondolta keserűen.

Ha ezt a frigyet nem olyan pillanatban közlik vele, amikor képzeletben éppen megölte Bargeton urat, bizonyos, hogy nagyon örül neki. Ha meggondolja mostani helyzetét és elgondolkozik egy vagyontalan szép leány, egy Ève Chardon sorsán, nem remélt boldogságnak tekinti ezt a házasságot. De Lucien most olyan aranyálomban lakozott, ahol a fiatalemberek, a *ha* szócskákon lovagolva, minden akadályon átugratnak. Lelki szemével éppen most látta magát, amint uralma alá hajtja az előkelő társaságot, s a költő szenvedett, hogy ily gyorsan le kellett zuhannia a valóságba. Ève és David azt gondolták, hogy azért hallgat, mert lesújtja ennyi nagylelkűség. Ez a két szép lélek az igazi barátság bizonyítékát találta a hallgatag beleegyezésben. A nyomdász szelíd és szívélyes ékesszólással kezdte festegetni a négyükre váró boldogságot. Hiába szólt közbe Ève akármit, a szerelmesek fényűzésével bútorozta be a ház első emeletét; naiv jóhiszeműséggel építette fel a második emeletet Luciennek, s a fészer fölé emelt részt Chardonnénak, aki iránt a legtökéletesebb fiúi gondosságot akarta tanúsítani. Egyszóval oly boldoggá tette a családját, s oly függetlenné a fivérét, hogy Lucien, David hangjától és Ève dédelgetéseitől elbűvölve, az útszéli fák alatt, a nyugodt és csillogó Charente mentén a csillagos, langyos éjszakában megfeledkezett arról a szúrós töviskoszorúról, amelyet a társaság nyomott a fejébe. Rubempré úr végre ráismert Davidra. Változékony természete hamarosan visszadobta ismét abba a tiszta, munkás, polgári életbe, amelyet eddig élt; szépnek és gondtalannak látta az életet. Az arisztokrata társaság zaja mindjobban elenyészett a lelkében, és végre, amikor Houmeau kövezetére lépett, a becsvágyó ifjú megszorította fivére kezét, s együtt érzett a boldog szerelmesekkel.

- Csak az apád ne szegüljön ellene ennek a házasságnak - szólt Davidhoz.

- Tudod, hogy nem törődik velem. Az öreg csak magának él: de holnap meglátogatom Marsacban, ha egyébért nem, hát azért, hogy elvégeztesse azt az építkezést, amire szükségünk van.

David elkísérte a két testvért egészen hazáig, s megkérte Ève kezét Chardonnétól, az olyan ember sietségével, aki semmiféle késedelmet nem akart. Az anya megfogta a leánya kezét, örömmel tette David kezébe, s a nekibátorodott szerelmes homlokon csókolta szép jegyesét, aki pirulva mosolygott rá.

- Hát ilyen a szegény emberek eljegyzése - mondta az anya s fölemelte a szemét, mintegy istenáldásért könyörögve. - Maga bátor ember, fiam - szólt Davidhoz -, mert mi szerencsétlenek vagyunk, és nagyon félek, hogy ez ragadós betegség.

- Gazdagok és boldogok leszünk - mondta komolyan David. - Kezdjük mindjárt azon, hogy ön abbahagyja a betegápolást, és feljön lakni a lányával meg Luciennel Angoulême-be.

A három gyermek ekkor sietve beszélte el a csodálkozó anyának bájos tervüket - átengedték magukat egy afféle bolondos, családi beszélgetésnek, amikor az ember előre learat minden vetést, előre kiélvezve minden örömet. Davidot végre is úgy kellett kitessékelni; szerette volna, ha örökké tart ez az éjszaka. Éjfél után egy óra volt, amikor Lucien visszakísérte jövendőbeli sógorát a Palet-kapuig. A derék Postel nyugtalankodott e rendkívüli járás-kelés miatt; ott állt a zsalugáter mögött; kinyitotta az ablakát, s azt gondolta magában, amikor ily késő órán világosságot látott Ève-nél: „Mi történhetik Chardonéknál?”

- Fiacskám - kérdezte, amikor Lucient visszatérni látta -, ugyan mi történik magukkal? Nincs szükségük rám?

- Nincs, nincs - felelte a költő -, de mert maga barátunk, elmondhatom, hogy miről van szó: anyám éppen most ígérte a húgom kezét David Séchard-nak.

Postel válaszképpen hirtelen becsapta az ablakát, kétségbeesve, hogy nem ő kérte meg Chardon kisasszony kezét.

David ahelyett, hogy visszatért volna Angoulême-be, megindult a Marsac felé vivő útnak. Elsétált az apjához, s éppen felkelőben volt a nap, amikor a házhoz tartozó szőlőskert mellé ért. A szerelmes ifjú egy mandulafa alatt pillantotta meg a vén Medve fejét, amint egy sövény mögül fölemelkedett.

- Adjonisten, apámuram - szólította meg David.

- Nini, te vagy az, fiam? Mi szél hordoz erre ilyenkor? Gyere be itt - mondta a szőlősgazda, egy kis rácsos kaput mutatva a fiúnak. - A szőlő már mind elhagyta a virágát, egy tőke nem sok, annyi sem fagyott el! Az idén több mint húsz akó lesz a termés holdanként, de meg is volt ám trágyázva!

- Apám, azért jöttem, hogy fontos ügyről beszéljek magával.

- Nohát, hogy megy a nyomda? Persze, csak úgy dől a pénz?

- Remélem, hogy dől majd, apám, de most bizony nem vagyok valami gazdag.

- Az egész környék azért szid engem, hogy agyontrágyázom a szőlőmet - felelte az apa -, az urak, márminthogy a márki meg a gróf, meg ez, meg az, mind azt mondják, hogy elrontom a borom minőségét. Tudod, mire jó a nevelés? Hogy megzavarja az eszét az embereknek. Hallgass ide. Ezek az urak holdanként hét, néha nyolc akót szüretelnek, s eladják hatvan frankjával, ami holdanként legföljebb négyszáz frankot jelent jó esztendőben. Én húsz akót szüretelek és harminc frankjával adom el, az összesen hatszáz frank. Mit szólnak ehhez azok az együgyűek? A minőség! A minőség! Bánom is én a minőséget! Tartsák meg maguknak a minőséget a márki urak, nekem a pénz a minőség! Mit mondasz?

- Apám, házasodom - arra akarom kérni...

- Kérni? Kérni ne kérj semmit, fiacskám. Házasodj meg, nem bánom; de ha arról van szó, hogy adjak valamit, hát tudd meg, hogy nincs egy fillérem sem. A sok napszám tönkretett. Két esztendeje előre fizetem a napszámot, az adót, a sok mindenféle költséget; az állam elvesz mindent, lefölöz mindent! Szegény szőlősgazdák két esztendeje nem láttak egy veszekedett fillért sem. Ez az esztendő jónak ígérkezik, most meg az akóshordó máris tizenegy frankba kerül! A kádárnak fogunk szüretelni. Minek házasodol meg szüret előtt?

- Apám, csak a beleegyezését akarom kérni.

- Úgy? Az már más! És kit veszel feleségül, ha nem sértelek meg a kérdésemmel?

- Chardon kisasszonyt.

- Hát az kicsoda, micsoda? Mi fán terem?

- Megboldogult Chardon úrnak, a houmeau-i patikusnak a leánya.

- Te houmeau-i lányt veszel feleségül polgár létedre! Te, angoulême-i királyi nyomdász! No lám, hát erre jó a nevelés! Adja az ember kollégiumba a fiát. Hát nagyon gazdag az a leány? - kérdezte az öreg szőlősgazda, hízelkedő arccal közeledve a fiához - mert ha már houmeau-i lányt veszel el, annak zsákszámra lehet pénze! Jó, legalább megfizeted majd a házbért. Tudod-e, fiacskám, hogy már két és negyed esztendeje tartozol a házbérrel, az éppen kétezer-hatszáz frank, és most kapóra jönne nekem, hogy a kádárt kifizessem. Ha fiam nem volnál, még kamatot is követelnék; mert végre is az üzlet, üzlet: de neked elengedem. Nohát, mennyije van?

- Amennyi az anyámnak volt.

Az öreg szőlősgazda szinte kibökte:

„Csak tízezer frankja!" - de eszébe jutott, hogy a fiának nem számolt el az anyja vagyonáról, és így kiáltott fel:

- Semmije sincs?

- Az anyám vagyona az esze és a szépsége volt.

- Szépséggel, főtt káposztával nem lehet jóllakni. A teremburáját, de rosszul jár az ember a gyermekeivel! Te, David, amikor én megházasodtam, nem volt egyebem, csak a két karom, meg egy papírsapka a fejemen, szegény Medve voltam; de azzal a szép nyomdával, amit neked *adtam,* a mesterséggel meg a tudásoddal városbeli polgárlányt kell feleségül venned, olyat, akinek harminc-negyvenezer frankja van. Hagyd ott, akibe belebolondultál, majd megházasítlak én! Egy mérföldnyire lakik innét egy harminckét esztendős özvegy molnárné, akinek százezer frank érője van; ez kéne neked! A birtoka szomszédos a marsaci földekkel, a két birtokot egyesíthetnők. Ó, micsoda szép uradalmunk volna, hogy elgazdálkodnám én azon! Azt mondják, az első legényéhez, Courtois-hoz készül feleségül menni, annál pedig te is többet érsz! Én felügyelnék a malom dolgára, ő pedig úri dáma lehetne Angoulême-ben.

- Apám, vőlegény vagyok...

- David, te szikrát sem értesz az üzlethez, előre látom, hogy tönkremégy. Igenis, ha feleségül veszed ezt a houmeau-i lányt, behajtom rajtad a házbért, mert tudom, hogy ennek nem lesz jó vége. Ó, szegény sajtóim, szegény sajtóim! Pénz kellene, hogy megolajozzon, jókarban tartson, jártasson az ember. Engem már csak egy jó termés vigasztalhat meg.

- Apámuram, azt hiszem, hogy mostanáig nem sok bánatot okoztam magának...

- És nem sok házbért fizettél - felelte a szőlősgazda.

- A beleegyezésen kívül még arra is meg akartam kérni, hogy rakasson második emeletet a házra, és építtessen egy lakást a fészer fölé.

- Hát még mit nem? Hiszen tudod, hogy egy fillérem sincs. Különben is, kidobott pénz volna, mit hozna ez nekem? Hát te azért kelsz kora hajnalban, hogy olyan építkezéseket kívánj tőlem, amik egy királyt is tönkretennének? Ha David is a neved, én nem vagyok olyan gazdag, mint Salamon. De hiszen te bolond vagy! A dajkaságban kicserélték a gyerekemet! Nézd, mennyi szőlő lesz ezen - mondta hirtelen, egy szőlőtőkét mutatva Davidnak. - Lám, ezekben a gyermekekben nem csalódnak a szülők; ha megtrágyázza az ember, teremnek is. Én kollégiumba adtalak, rengeteg pénzt költöttem el, hogy tudóst neveljek belőled: Didot-éknál tanulsz, s ennek a sok komédiának az a vége, hogy houmeau-i lány lesz a menyem, akinek egy árva fillér hozománya sincs! Ha nem tanultál volna, ha itt maradsz a szemem előtt, akkor azt teszed, amit én akarok, és ma feleségül veszed a molnárnét, akinek százezer frankja van, a malmot nem számítva. Hát azt hiszed a nagy tudományoddal, hogy megjutalmazlak a szép érzéseidért, és palotát építtetek neked?... Igazán azt hihetné az ember, hogy abban a házban kétszáz esztendeje csupa disznó lakott, s az a houmeau-i lány meg sem lakhat benne. Talán bizony királykisasszony, vagy mi?

- Hát jó, apám, a magam pénzén építem fel a második emeletet, a fiú fogja gazdagítani az apját. Ez felfordult világ, de megesik néha.

- Micsoda, fiacskám? Van pénzed, hogy építs, a házbért pedig nem tudod fizetni? Ravasz kölyök, csalafintáskodol az apáddal!

Az így feltett kérdést nehéz volna megoldani, mert a derék öreg el volt ragadtatva, hogy olyan helyzetbe hozhatja a fiát, amely neki megengedi, hogy semmit se adjon, és mégis jó apának lássék. David nem is kapott az apjától semmi mást, mint egyszerű beleegyezést a házasságba és azt az engedélyt, hogy saját költségén hozzáépítsen az apai házhoz annyit, amennyit akar. A vén Medve, a régimódi apák mintaképe, nagy kegyesen nem követelte a fiától a házbért, és nem szedte el tőle megtakarított pénzét, amelynek létezését oktalanul elárulta. David szomorúan tért haza: megértette, hogy ha bajba kerül, nem számíthat az apja segítségére.

Egész Angoulême-ben egyébről sem volt szó, mint a püspök elmés mondásáról és Bargetonné válaszáról. A legkisebb eseményt is úgy kiforgatták, megnövesztették, felcicomázták, hogy a költő a nap hősévé lett. Abból a felsőbb körből, ahol ez a pletyka viharzott, lehullott néhány csepp a polgárság körébe is. Miután Lucien átment Beaulieu-be, Bargetonné háza felé, észrevette, hogy a fiatalemberek irigykedő figyelemmel nézik, és röptében elkapott néhány mondatot, amely büszkévé tette.

- Ó, szerencsés fiatalember - mondta egy Petit-Claud nevű, csúnya ügyvédbojtár, Luciennek volt iskolatársa, akivel mindig pártfogó módján bánt.

- Bizony, csinos gyerek és tehetséges; Bargetonné belebolondult - felelte egy jó családból való fiú, aki jelen volt a felolvasáson.

Türelmetlenül várta az órát, amikor tudta, hogy egyedül találja Louise-t; szükségét érezte, hogy nővére házasságát elfogadtassa vele, sorsának döntőbírójával. A tegnapi este után talán gyöngédebb lesz Louise, s ez a gyöngédség oka lehet egy boldog pillanatnak. Nem is csalódott; Bargetonné olyan áradozó érzelmességgel fogadta, amit ez az újonc szerelmes a szenvedély megható fokozásának érzett. Az asszony átengedte szép aranyhaját, kezét, homlokát a költő lángoló csókjainak, aki tegnap annyit szenvedett!

- Ha láttad volna saját arcodat, amíg olvastál - mondotta, mert tegnap eljutottak a tegeződéshez, a nyelvnek cirógatásához, amikor Louise a díványon fehér kezével letörölte az izzad-

ságcsöppeket, a gyöngyöket azon a homlokon, amelyet ő megkoszorúzott. - Szép szemedből szikrák csaptak ki! Úgy látom, mintha aranyláncok nyúlnának ki ajkaid közül, mindenki szívét odakötve a költő szájához. El fogod olvasni nekem az egész Chénier-t, ő a szerelmesek költője. Nem fogsz többé szenvedni, én nem akarom! Igen, drága angyalom, teremtek neked egy oázist, ahol végigélheted egész poéta életedet, tevékenyen és elpuhultan, közömbösen és dolgosan, gondolkodva - hol így, hol úgy... de sohase feledd el, hogy engem illetnek a babérjaid, hogy ez lesz az a nemes kártérítés, amit az elkövetkezendő szenvedésekért megérdemlek. Szegény drágám, ez a világ engem sohasem fog jobban megkímélni, mint téged; bosszút áll minden boldogságért, amelyben nem osztozik. Igen, mindig féltékenykedni fognak rám, hiszen láttad tegnap. Ezek a vérszopó legyek elég gyorsan összesereglettek, hogy jóllakjanak a maguk szúrta sebeken. De én boldog voltam! Éltem! Oly régóta nem zengett már minden húrja a szívemnek!

Louise arcán könnyek folytak végig, Lucien megfogta egyik kezét, s egyetlen válaszképpen hosszan csókolgatta. A poéta hiúságát éppen úgy dédelgette hát ez az asszony, akárcsak az anyja, a húga vagy David. Környezetében mindenki tovább emelte azt a képzeletbeli talapzatot, amelyre magát helyezte. Minden - barát és ellenség dühe egyaránt - táplálékot adott becsvágyó önhittségének; délibábos légkörben járt-kelt. Az ifjú képzelet oly természetes bűntársa az efféle gondolatoknak - minden olyan buzgón siet egy nagy jövőjű fiatalember szolgálatára, hogy sok keserű leckére van szüksége, míg a varázs eloszlik.

- Szép Louise, akarsz-e hát Beatricém lenni, de olyan Beatrice, aki engedi szeretni magát?

Az asszony fölemelte soká lesütve tartott szemét, s azt mondta, angyali mosollyal meghazudtolván a szavát: - Ha majd megérdemli... később! Hát nem boldog így? Van egy szív, amely egészen a magáé! Ha valaki mindent elmondhat, és bizonyos, hogy megértik, nem találta-e meg a boldogságot?

- De igen - felelte Lucien, bosszús szerelmes módjára biggyesztve a száját.

- Gyermek - mondta gúnyolódva az asszony. - Nos hát, nincs valami mondanivalója? Egészen elgondolkozva léptél be, édes Lucien.

Lucien félénken vallotta meg szerelmesének, hogy David szereti a húgát, az is Davidot, s hogy össze akarnak házasodni.

- Szegény Lucien - mondta az asszony -, attól félsz, hogy megverlek, megszidlak, mintha bizony te házasodnál meg! De hát mi rossz van ebben? - folytatta, végigsimítva Lucien haját. - Mit törődöm én a családoddal, amelyben te kivétel vagy? Bánnád te, ha az apám feleségül venné a szolgálóját? Édes gyermekem, két szerető egymásnak az egész családja. Van nekem egyéb gondom az egész világon, mint az én Lucienem? Hódítsd meg a dicsőséget, ez a mi dolgunk!

Lucient végtelenül boldoggá tette ez az önző válasz. Abban a pillanatban, amikor Louise őrült érvekkel bizonygatta, hogy egyedül vannak a világon - belépett Bargeton úr. Lucien összeráncolta szemöldökét, és szemmel láthatóan megdöbbent; Louise intett neki, s megkérte, maradjon náluk vacsorára, és olvasson föl André Chénier verseiből, míg csak a kártyások s a rendes vendégek meg nem érkeznek.

- Nemcsak a feleségemnek fog örömet szerezni - mondta Bargeton úr -, hanem nekem is. Semmi sem tesz nekem olyan jót, mintha felolvasást hallgatok ebéd után.

Lucient kényeztette Bargeton úr, kényeztette Louise, a cselédség a gazdák kedvencének járó tisztelettel szolgálta ki - ott maradt hát a Bargeton-palotában, és minden gyönyörűségében részesedett a vagyonnak, amelynek haszonélvezetét átengedték neki. Amikor a szalon megtelt

emberekkel, olyan erősnek érezte magát Bargeton úr ostobasága és Louise szerelme révén, hogy uralkodó ábrázatot öltött, és szép kedvese még bátorította erre. Élvezte Naïs zsarnoki uralmának gyönyörűségeit, amiket az asszony szeretett megosztani vele. Szóval ezen az estén megpróbálta a kisvárosok hősének szerepét játszani. Lucien mostani viselkedésének láttára néhányan azt gondolták, hogy régi kifejezéssel élve „igen édesen vannak" Bargetonnéval. Amélie, aki du Châtelet-vel jött el, megerősítette e nagy szerencsétlenség hírét a szalon egyik sarkában, ahol a féltékenyek és irigyek összegyűltek.

- Ne tegyék felelőssé Naïst egy kis fiatalember hiúságáért, aki nagyon büszke, hiszen olyan társaságba jutott, amilyenről nem is álmodhatott - mondta Châtelet. - Hát nem látják, hogy az a Chardon egy társaságbeli hölgy kegyes szavait szerelmi közeledésnek nézi, még nem tudja megkülönböztetni az igazi szenvedély hallgatását azoktól a pártfogó szólamoktól, amiket szépségének, ifjúságának és tehetségének köszönhet. Nagyon szánni valók lennének az asszonyok, ha bűnösök volnának minden vágy miatt, amelyet bennük ébresztenek. A fiú föltétlenül szerelmes, de ami Naïst illeti...

- Ó, Naïs - ismételte az álnok Amélie -, Naïst igen boldoggá teszi ez a szenvedély. Az ő korában olyan csábító egy fiatalember szerelme! Az ember újra megfiatalodik mellette, fiatal lánnyá lesz, a fiatal lány lelkiismereti aggodalmaival és viselkedésével, és eszébe sem jut, hogy nevetségessé válhatik... Nézzék csak! Egy patikus fia olyan arcot vág, mintha úr lenne Bargetonné házában.

- A szerelem nem ismeri ezeket a távolságokat - fuvolázta Adrien. Másnap egyetlen ház sem volt egész Angoulême-ben, ahol ne azon vitatkoztak volna, milyen fokig jutott el Chardon, *alias* Rubempré úr és Bargetonné meghittsége: a lelküket alig nyomta még egy-két csók, s a világ már a legbűnösebb boldogsággal vádolta őket. Bargetonnéra most ránehezedett királyságának súlya. Ki nem vette észre a társadalom furcsaságai közt a közvélemény ítéleteinek szeszélyes voltát, követeléseinek őrültségét? Vannak emberek, akiknek minden szabad: elkövethetik a legesztelenebb dolgokat; amit ők tesznek, az mind helyes; mindenki boldog, ha a tetteiket igazolhatja. Viszont vannak mások, akikkel szemben hihetetlenül szigorú a világ; ezek kötelesek mindent jól csinálni, ezeknek nem szabad sem tévedni, sem megtévedni, de még csak egy ostobaságot kiszalasztani sem; csodálattal körülvett szobroknak mondaná őket az ember, amelyeket tüstént ledöntenek talapzatukról, mihelyt a tél letörte egy ujjukat, vagy kicsorbította az orrukat; nem engednek meg nekik semmi emberit, állandó isteni tökéletességre vannak kényszerítve. Bargetonnénak egyetlen, Lucienre vetett pillantása fölér Zizine és Francis tizenkét esztendei boldogságával. A két szerelmesnek egyetlen kézszorítása fejükre vonta a Charente-vidék minden villámát.

David titokban megtakarított pénzecskét hozott haza Párizsból, s ezt szánta házassága költségeire, és az apai ház második emeletének fölépítésére. Ezt a házat megnagyobbítani nem annyit jelent-e, mint önmagáért dolgozni? Övé lesz előbb vagy utóbb, hiszen apja már hetvennyolc esztendős. A nyomdász tehát fölépítette Lucien lakását, svájci módra, hogy ne terhelje meg túlságosan a rozoga ház vén falait. Örömmel díszítgette, és csinosan bebútorozta az első emeleti lakást, ahol a szép Ève fogja életét tölteni. A vidámság s a zavartalan boldogság ideje volt ez a két barát számára. Lucien, bármennyire unta is a vidéki élet kicsinyes arányait, bármennyire belefáradt is abba a piszkos takarékoskodásba, amelynek már öt frank is egész vagyon - panasz nélkül viselte el a nyomorúság számítgatásait és nélkülözéseit. Sötét melankóliája átengedte helyét a remény sugárzó kifejezésének. Csillagot látott ragyogni a feje fölött; szép életről álmodozott, boldogságát Bargeton úr sírjára alapítva, akinek időnként nehéz volt az emésztése, s az a szerencsés mánia uralkodott rajta, hogy az ebédkor szerzett gyomorrontást a vacsorakor szerzett gyomorrontással szerette gyógyítani.

Szeptember eleje táján Lucien otthagyta a faktorságot; Rubempré úr lett, nagyszerűen lakott ahhoz a szelelőlyuk világította nyomorúságos manzárdszobához képest, ahol a kis Chardon tanyázott Houmeau-ban; elköltözött Houmeau-ból, a felső Angoulême lakosává lett, s hetenként körülbelül négyszer Bargetonnénál vacsorázott. A püspök barátságába fogadta, és bejáratos volt a püspökségre is. Amivel foglalkozott, az a legelőkelőbb személyek közé sorozta. Végre is valamikor Franciaország dicsőségesei között foglal majd helyet. Bizonyos, hogy amikor végigfutott csinos szalonján, bájos hálószobáján és ízléses dolgozószobáján, megvigasztalódhatott azon, hogy havonként harminc frankot vesz el húga és anyja keserves keresményéből; hiszen már látta azt a napot, amikor két éve készülő történeti regénye, *IX. Károly íjásza* s egy verseskötet - a *Margitvirágok* - szétviszi hírét az irodalmi világba, s elegendő pénzhez juttatja, hogy megfizethesse adósságát anyjának, húgának és Davidnak. Nagynak látta magát, hallgatta nevének jövendő csengését és most már nemes biztonsággal fogadott el minden áldozatot: mosolygott szorult helyzetén, élvezte a nyomorúság utolsó napjait.

Ève és David előbbre valónak találták testvérük boldogságát a magukénál. A házasságot hátráltatta az, hogy a munkások még nem készültek el az első emeletre szánt bútorokkal, festésekkel, tapétákkal; mert Lucien holmija volt az első. Aki ismerte Lucient, nem csodálkozhatott ezen az önfeláldozáson: olyan hódító! Olyan kedveskedő a modora! Oly bájosan tudta kifejezni türelmetlenségét, vágyait! Szólnia sem kellett, máris nyert ügye volt. Ez a végzetes előny több fiatalembert veszejt el, mint ahányat megment. Sok ilyen nagy gyermek megszokja azt az előzékenységet, amelyet a szép ifjúság ébreszt maga iránt, boldoggá teszi az az önző támogatás, amelyben a világ a neki tetsző teremtéseket részesíti, mint ahogy alamizsnát ad annak a koldusnak, aki részvétet kelt, izgalmat ébreszt benne - mondom, sok ilyen nagy gyermek csak élvezi ezt a kegyet ahelyett, hogy kihasználná. Nem ismerik föl a társadalmi viszonyok értelmét és mozgató erőit, azt hiszik, hogy mindig találkozni fognak ilyen csalékony mosolyokkal; de meztelenül, kopaszon, kifosztottan, kincsek és vagyon nélkül érkeznek el ahhoz a pillanathoz, amikor a világ, mint valami vén, kacér teremtéseket, mint holmi ócska rongyokat ott hagyja őket egy szalon ajtajában, vagy egy utcai sarokkövön.

Ève különben kívánta ezt a késedelmet, takarékosan akarta megszerezni mindazt, amire egy fiatal háztartásnak szüksége van. Mit is tagadhatott volna meg két szerelmes egy olyan testvértől, aki oly szívből jövő hangon mondta, amikor húgát dolgozni látta: „Szeretném, ha varrni tudnék!" Aztán a komoly és mindent megfigyelő David is bűntárs volt ebben az önfeláldozásban. Mindamellett, amióta Lucien diadalmaskodott Bargetonnénál, félt a fiúban végbemenő változástól; félt, hogy le fogja nézni a polgári erkölcsöket. Ki akarván próbálni a testvérét, David némelykor kényszerítette, hogy válasszon a család patriarkális örömei és a nagyvilág gyönyörűségei között, s amikor látta, hogy Lucien a családért feláldozza hiú élvezeteit, így kiáltott fel: - Nem fogják elrontani!

A három barát nemegyszer kirándulásra ment Chardonnéval, ahogy vidéken szokták: sétálgattak az Angoulême-mel szomszédos erdőkben, a Charante mentén; a zöldben fogyasztották el az elemózsiát, amit David inasa vitt el megállapított helyre, megállapított időben; este aztán hazatértek, kissé kifáradva, s még három frankba sem került az egész szórakozás. Kivételes esetekben, amikor valamelyik falusi vendéglőben ebédeltek meg, középúton a zöldág-cégéres kocsma és a párizsi bormérés között - megtörtént, hogy kiadtak öt frankot, ami megoszlott David és a Chardon család között. David végtelenül hálás volt Luciennek, hogy egyszerű kirándulásokért megfeledkezett az előkelő társaság fényes ebédjeiről s arról a gyönyörűségről, amelyet Bargetonnénál találhatott. Mert akkoriban mindenki ünnepelni akarta Angoulême nagy fiát.

Eközben, amikor a jövendőbeli házastársak berendezkedéséhez már jóformán semmi sem hiányzott, David kiment az apjához Marsacba. Meg akarta kérni, hogy vegyen részt a lakodalmán. Remélte, hogy az öreget meghódítja a menye, s hozzájárul majd a ház átépítésének óriási költségeihez. És ekkor olyasvalami történt, ami kisvárosban tökéletesen meg szokta változtatni a dolgok ábrázatát.

Lucien és Louise házi spionra talált du Châtelet személyében, akinek szenvedéllyel és fösvénységgel kevert gyűlölete kitartóan leste az alkalmat, hogy botrányt idézzen elő. Sixte kényszeríteni akarta Bargetonnét valami olyan nyílt állásfoglalásra Lucien mellett, amely *vesztét okozza* a társadalom szemében. Úgy szerepelt, mint Bargetonné alázatos bizalmasa, de ha a Minage utcában bámulta Lucient, máshol mindenütt annál jobban rágta. Lassanként szabad bejárásra tett szert Naïsnál, aki nem gyanakodott többé öreg imádójára; de azért du Châtelet túlságosan sokat tett föl a két szerelmesről, akiknek szerelme plátói maradt, bármennyire kétségbe ejtette is ez mindkettőjüket. Valóban vannak szenvedélyek, amelyek jól vagy rosszul indulnak meg, ahogy vesszük. Két ember beleveti magát az érzelem taktikájába, beszél, ahelyett hogy cselekednék, és nyílt mezőn hadakozik ahelyett, hogy ostromba fogna. Így aztán gyakran megunják egymást, hiába fárasztják ki vágyaikat. A két szerelmes időt enged egymásnak a gondolkozásra, egymás megítélésére. A szenvedélyek, amelyek kibontott zászlóval, kiöltözködve, mindent felforgató hevességgel indultak neki a hadjáratnak, gyakran kénytelenek győzelem nélkül, szégyenkezve, lefegyverezve, a hiábavaló csatazajba belekábulva visszavonulni.

Ezt a végzetet némelykor magyarázhatjuk az ifjúkor félénkségével s azzal a késlekedéssel, amelyet a kezdő asszonyok annyira szeretnek, mert az efféle kölcsönös altatás nem esik meg sem azokkal a hódítókkal, akiknek már gyakorlatuk van, sem azokkal a kacér hölgyekkel, akik megszokták a szenvedély furfangjait.

A vidéki élet különben is sajátságos módon gátolja a szerelem kielégülését, s kedvez a szenvedély intellektuális harcainak; viszont az akadályokkal, amelyekkel a szerelmeseket annyira egymáshoz kötő édes érintkezést gátolja, végleges elhatározásokra kényszeríti a lángoló lelkeket. Ez az élet olyan aprólékos kémkedésre, az otthon falainak akkora átlátszóságára épült, oly kevéssé tűri meg a vigasztaló, de az erényt nem sértő intimitást; - ebben az életben oly esztelen módon vádolják meg a legtisztább viszonyokat is, hogy sok asszony veszti el jó hírét ártatlanul is. Némelyek aztán haragszanak magukra, amiért nem élvezik ki minden örömét egy olyan hibának, amelynek büntetését már amúgy is elszenvedték. A társadalom minden komoly vizsgálódás nélkül megrója vagy bírálja azokat a szembeszökő tényeket, amelyekkel a hosszú, titkos küzdelmek végződnek: ilyenformán alapjában véve bűntárs a botrányban; de azok, akik az ok nélkül megrágalmazott asszonyok állítólagos botrányai ellen harsognak, legnagyobbrészt sohasem gondoltak egy ilyen nyilvános elhatározás okaira. Bargetonné is közel állt sok más asszony furcsa helyzetéhez, aki csak azután bukott el, hogy már igaztalanul megvádolták.

A szenvedély kezdetén az akadályok megrémítik a tapasztalatlan embert; s azok az akadályok, amelyekkel ez a két szerelmes találkozott, erősen hasonlítottak Gulliver liliputi kötelékeihez. Csupa megsokszorozott semmiség, ami minden mozdulatot lehetetlenné tett, és megölte a leghevesebb vágyat is. Így például Bargetonnénak egész nap fogadnia kellett. Ha bezáratja a kapuját azokban az órákban, amikor Lucien jön hozzá, már el is árult mindent, ezzel az erővel meg is szökhetett volna vele. Igaz, hogy abban a budoárban fogadta, amelyet Lucien már annyira megszokott, hogy úrnak hitte magát benne; de az ajtók lelkiismeretesen nyitva maradtak. Minden a lehető legerényesebben folyt. Bargeton úr úgy kószált a házban, mint az Orbán lelke, és eszébe sem jutott azt hinni, hogy a felesége egyedül akar maradni Luciennel.

Ha csak ő lett volna az egyetlen akadály, Naïs könnyen elküldhette vagy elfoglalhatta volna; de elárasztották a látogatók, s minél jobban növekedett a kíváncsiság, annál több vendége volt. A vidéki ember természettől fogva szeret bosszantani másokat, szeret akadályokat gördíteni a szülemlő szenvedélyek elé. A cselédség régi megszokás alapján járt-kelt a házban, hívás nélkül, nem is jelezve a jövetelét - ezt a régi szokást olyan asszony vétette föl velük, akinek semmi takargatnivalója nem volt. A ház belső rendjét megváltoztatni annyi lett volna, mint bevallani azt a szerelmet, amelyben egyelőre még egész Angoulême kételkedett. Bargetonné nem tehette ki a lábát a házából anélkül, hogy az egész város ne tudta volna, hova megy. Egyedül sétálni Luciennel a városon kívül, döntő lépés lett volna: veszedelmesebb, mint odahaza bezárkózni vele. Ha Lucien éjfél utánig marad Bargetonnénál, más társaság nélkül, arról már pletykáltak volna másnap. Így hát Bargetonné befelé és kifelé egyaránt állandóan a nyilvánosság szeme előtt élt. Ezek a részletek az egész vidéket jellemzik: a ballépés ott vagy bevallott vagy lehetetlen dolog.

Louise, mint minden asszony, akit magával ragadott a szenvedély s tapasztalatlan az efféle dolgokban, egyenként ismerte föl a helyzete nehézségeit; megrémült tőlük. Rémülete visszahatott azokra a szerelmes vitákra, amelyek két szerető együttlétének legszebb óráit szokták elrabolni. Bargetonnénak nem volt birtoka, ahová magával vigye drága poétáját, mint némely asszony teszi, aki valami ügyesen kieszelt ürüggyel falun temetkezik el. Fárasztotta a nyilvános élet, kétségbeejtette ez a zsarnokság, amelynek igája keservesebb volt, mint amily édesek a gyönyörei - eszébe jutott Escarbas, és arra gondolt, hogy odamegy látogatóba öreg édesapjához, annyira ingerelték már ezek a nyomorúságos akadályok.

Châtelet nem hitt ennyi ártatlanságban. Kileste azokat az órákat, amikor Lucien ellátogatott Bargetonnéhoz, s néhány perccel utóbb megjelent ő is, mindig Chandour úrnak, a klikk legindiszkrétebb férfiának kíséretében, akit maga előtt bocsátott be az ajtón, folyvást reménykedvén, hogy rajtakaphatja őket, ha ily csökönyösen kergeti a véletlent. Szerepe és tervének sikere annál is nehezebb volt, mert semlegesnek kellett maradnia, hogy valamennyi szereplőjét irányíthassa annak a drámának, amelyet el akart játszatni. Éppen ezért, hogy elaltassa Lucien gyanúját, akit dédelgetni szokott, és Bargetonnéét, akinek igen éles szeme volt, a féltékeny Amélie-hez csatlakozott, hogy valami magyarázatát adhassa a viselkedésének. Hogy még erősebb kémkedést támasszon Louise és Lucien körül, néhány nappal ezelőtt sikerült Chandourral vitába keverednie a két szerelmesről. Du Châtelet azt állította, hogy Bargetonné bolondját járatja Luciennel, hogy sokkal gőgösebb és előkelőbb, semhogy leereszkednék egy patikus fiához. A hitetlenkedő szerepe illett a tervéhez, mert úgy akart feltűnni, mint Bargetonné védelmezője. Stanislas azt erősítgette, hogy Lucien éppenséggel nem boldogtalan szerelmes. Amélie még elevenebbé tette a vitát, mert tudni kívánta az igazságot. Mindenki elmondta a maga érveit. Mint kisvároson meg szokott történni, Chandourék bizalmas ismerősei gyakran belepottyantak egy olyan társalgás közepébe, amikor du Châtelet és Stanislas versengve kardoskodtak a véleményük mellett, pompás megfigyelések felsorolásával.

Természetes, hogy mind a két ellenfél párthíveket keresett, és megkérdezte a szomszédjától: „Hát önnek mi a véleménye?” Ez a vita állandóan az érdeklődés központjában tartotta Bargetonnét és Lucient. Egy napon végül du Châtelet megjegyezte, hogy valahányszor Chandour meg ő megjelentek Bargetonnénál, és Lucien is ott volt, soha semmiféle jel nem árult el gyanús viszonyt: a budoár ajtaja nyitva volt, a cselédség járt-kelt, semmi rejtelmes dolog nem vallott a szerelem édes vétkeire stb. Stanislas, akiben volt egy adag butaság, elhatározta, hogy másnap lábujjhegyen fog belépni, s erre nagyon biztatta az álnok Amélie is.

Ez a másnap éppen olyan nap volt Lucien számára, amikor a fiatalemberek a hajukat szokták tépni, és megesküsznek magukban, hogy nem folytatják tovább a sóhajtozó szerelmes ostoba

mesterségét. Hozzászokott már a helyzethez. A költő, aki oly félénken ült le Angoulême királynőjének megszentelt budoárjában, követelőző szerelmessé változott. Fél esztendő elég volt neki, hogy egyenlőnek higgye magát Louise-zal, és most ura akart lenni. Hazulról távoztában megfogadta, hogy bolondul fog viselkedni, életét is kockára veti, felhasználja lángoló ékesszólásának minden segítő eszközét, azt mondja, hogy elvesztette a fejét, hogy nem tud gondolkozni, nem képes egy sort leírni. Bizonyos asszonyok becsületükre váló módon irtóznak előzetes elhatározásoktól, nem szeretnek megállapodásoknak engedni, csak a szenvedély rohamának. Általában, senki sem kér a rákényszerített gyönyörből. Bargetonné észrevette Lucien homlokán, szemében, arckifejezésén és modorán azt az izgatottságot, amely a kész elhatározást szokta elárulni; elhatározta, hogy kijátssza ezt, kissé talán az ellentmondás szellemétől ösztökélve, de egyben azért is, mert nemes módon fogta föl a szerelmet. Túlzó természetű asszony létére túlozta a személye értékét is. Uralkodónőnek, Beatricének, Laurának tartotta magát. Az irodalmi torna sátormennyezete alatt ült, akárcsak a középkorban, és Luciennek többrendbeli győzelmek után kellett megérdemelnie őt, el kellett homályosítania a *fenséges gyermeket,* Lamartine-t, Walter Scottot, Byront. Ez a nemes teremtés úgy tekintette a szerelmét, mint valami nagylelkű elvet: annak a vágynak, amelyet Lucienben ébresztett, a költő dicsőségét kell előidéznie. Ez az asszonyi *donquijote-izmus* olyan érzelem, amely valami tiszteletre méltó szentesítést ád a szerelemnek, hasznosítja, nagyságot ruház reá, becsületére válik. Bargetonné csökönyösen elhatározta, hogy hét-nyolc esztendeig Dulcinea szerepét játssza Lucien életében, és mint sok vidéki asszony, valami rabszolgaságfélével akarta megvásároltatni magát, hosszú állhatatos hűséggel, amely módot ad neki arra, hogy barátját megítélje.

Amikor Lucien megkezdte a harcot, holmi kötelező duzzogással, amelyen a még szabad asszonyok nevetni szoktak, s amely csak a szeretett asszonyokat szokta elszomorítani, Louise méltóságos arcot öltött, belekezdett megszokott, nagy szavakkal teletűzdelt, hosszú szónoklatába.

- Hát ezt ígérte nekem, Lucien? - mondta végül. - Ne ültessen el ebbe az édes jelenbe olyan lelkifurdalásokat, amelyek később megmérgeznék az életemet. Ne rontsa el a jövendőt! És büszkén mondom: ne rontsa el a jelent. Hiszen magáé az egész szívem. Mit akar hát? Eltűrné, hogy az érzékei hassanak a szerelmére, amikor a szeretett asszony legszebb előjoga, hogy az érzékeket hallgatásra kényszerítse? Kinek tart hát engem? Nem vagyok hát a maga Beatricéje? Ha nem vagyok több magának, mint asszony, akkor kevesebb vagyok.

- Ugyanezt mondhatná olyan valakinek is, akit nem szeret - kiáltott fel dühösen Lucien.

- Ha nem érzi, hogy mennyi igazi szerelem van a gondolataimban, akkor sohasem lesz méltó hozzám.

- Kétségbe vonja szerelmemet, hogy ne kelljen viszonoznia - mondta Lucien, és sírva borult a lábához.

Szegény fiú sírva fakadt: meddig kell még a paradicsom kapujában vesztegelnie. A költő könnyeit sírta, aki hatalmában megalázva vélte magát; a gyermek könnyeit, aki kétségbeesik, mert a kívánt játékot megtagadták tőle.

- Sohasem szeretett! - kiáltott föl.

- Maga sem hiszi, amit mond - felelte az asszony, akinek hízelgett ez a hevesség.

- Bizonyítsa hát be, hogy az enyém - mondta eszeveszetten Lucien.

E pillanatban belépett Stanislas, anélkül, hogy jönni hallották volna; látta Lucient, amint könnyes szemmel Louise térdére hajtja fejét. Stanislast kielégítette ez a kellőképpen gyanús látvány, és gyorsan visszahúzódott du Châtelet mellé, aki ott állt a szalon ajtajában. Bargetonné hirtelen felugrott, de nem érte utol a két kémet, akik sietve visszavonultak, mint alkalmatlan látogatók.

- Ki járt itt voltaképpen? - kérdezte a cselédségtől.

- Chandour és du Châtelet urak - felelte Gentil, az öreg komornyik.

Sápadtan, reszketve tért vissza a budoárjába.

- Ha megláttak ebben a helyzetben, el vagyok veszve - szólt.

- Annál jobb! - kiáltott fel a költő.

Az asszony mosolygott a szerelmes önzés felkiáltásán. Vidéken az ilyen eseteket súlyosbítja az, hogy hogyan beszélik el. Egy szempillantás alatt mindenki megtudta, hogy Lucient rajtakapták, amint Naïs előtt térdelt. Chandour, akit boldoggá tett, hogy ez az ügy fontos egyéniséggé avatta, először is a kaszinóban beszélte el az esetet, aztán házról házra járt vele. Du Châtelet sietve megjegyezte mindenütt, hogy ő nem látott semmit; de ezzel kivonván magát a dologból, csak annál erősebb ösztönzést adott Stanislasnak, hogy beszéljen; engedte, hogy túlozza a részleteket; Stanislas pedig, elmésnek találván magát, valahányszor elmondta a dolgot, mindig újabb részleteket fűzött hozzá. Este az egész társaság összecsődült Amélie-nél; mert akkorára már a leghitetlenebb verziók keringtek Angoulême nemesi köreiben, ahol az eset minden elbeszélője követte Stanislas példáját. Asszonyok, férfiak egyforma türelmetlenséggel várták, hogy megtudják az igazat. Azok az asszonyok, akik arcukat eltakarva, leghangosabban kiáltozták: botrány! erkölcstelenség! - éppen Amélie, Zéphirine, Fifine és Lolotte voltak, akikre többé vagy kevésbé rá volt sütve a meg nem engedett szerelem bélyege. A legkülönbözőbb hangnemekben variálták a kegyetlen témát.

- No, tudják - mondta az egyik -, ez a szegény Naïs!... Ami engem illet, én nem hiszem, egész kifogástalan élete cáfolja a dolgot. Sokkal büszkébb is, semhogy egyéb lehetne Chardon úr számára, mint pártfogója. De ha igaz a dolog, szívemből sajnálom.

- Annál sajnálatra méltóbb, mert iszonyúan nevetségessé teszi magát; hiszen anyja lehetne Lulu úrnak, ahogy Jacques elnevezte. Ez a poétácska legfeljebb huszonkét éves, Naïs pedig, köztünk maradjon, megvan negyven.

- Én - mondja du Châtelet - úgy találom, hogy éppen Rubempré úr helyzete bizonyítja Naïs ártatlanságát. Az ember nem borul térdre, hogy olyasmit kérjen újra, amit már megkapott.

- No, az attól függ - mondta huncut ábrázattal Francis, Zéphirine rosszalló pillantását vonva magára.

- De hát mondja el már nekünk, hányadán áll ez a dolog! - sürgették Stanislast, titkos bizottsággá alakulva a szalon egyik sarkában.

Stanislas végre már egész kis elbeszélést szerkesztett össze, teli malacságokkal, s olyan kézmozdulatokkal és pózokkal kísérte, melyek bámulatosan bűnös színben tüntették fel a dolgot.

- Hihetetlen! - ismételgették többen.

- Délben! - mondta az egyik asszony.

- Naïs lett volna az utolsó, akit ilyesmivel meg tudok gyanúsítani.

- Vajon mitévő lesz most?

Aztán jött a kommentárok, a föltevések végtelen sora!... Du Châtelet védelmezte Bargetonnét; de olyan ügyetlenül, hogy csak felszította a pletyka tüzét, nemhogy kioltotta volna. Lili, akit végtelenül elszomorított az angoulême-i Olympus legszebb angyalának bukása, könnyes szemmel sietett megvinni a hírt a püspökségre. Amikor már egészen bizonyos volt, hogy az egész város erről beszél, a boldog du Châtelet elment Bargetonnéhoz, ahol - ó, jaj! - csak egy asztalnál játszottak whistet; diplomatikusan felkérte Naïst, hogy vonuljon vissza vele beszélgetni a budoárjába. Mind a ketten leültek a kis díványra.

- Bizonyára tudja - mondta halkan du Châtelet -, hogy miről beszél az egész város.

- Nem én - felelte az asszony.

- Nos hát - folytatta -, sokkal jobb barátja vagyok, semhogy eltitkoljam ön előtt. Sőt módot kell adnom önnek, hogy megszüntesse ezeket a rágalmakat, amelyeket kétségtelenül Amélie talált ki, aki olyan önhitt, hogy az ön vetélytársának képzeli magát. Ma délelőtt látogatóba jöttem önhöz azzal a majom Stanislasszal, s az néhány lépéssel előttem járt; amikor idáig értünk - mondta a budoár ajtajára mutatva -, azt állítja, hogy olyan helyzetben látta önt Rubempré úrral, amely nem engedte meg, hogy belépjen; egészen elképedve tért vissza hozzám, és magával cipelt, időt sem engedve arra, hogy tájékozódjam; már Beaulieu-nél voltunk, amikor megmondta a visszahúzódás okát. Ha tudom, nem mozdulok el öntől, hogy az ön javára tisztázzam ezt az ügyet; de ha már egyszer eltávoztunk, a visszatérés nem bizonyított többé semmit. Mármost, akár rosszul látott Stanislas, akár jól, *kell hogy hazugságban maradjon.* Drága Naïs, ne engedje, hogy egy ostoba fráter tönkretegye az életét, a becsületét, a jövendőjét; hallgattassa el azonnal. Tudja, milyen itt az én helyzetem. Ámbár szükségem van mindenkire, tökéletesen önnek szentelem magamat. Rendelkezzék az életemmel: az öné. Bár a sóhajtásaimat nem hallgatta meg, a szívem mindig az öné marad, s én minden alkalommal be fogom bizonyítani, mennyire szeretem. Igen, őrködni fogok ön felett, mint egy hűséges szolga, jutalom reménye nélkül, csupán azért, mert nekem gyönyörűség önt szolgálni, még tudta nélkül is. Ma délelőtt mindenütt azt mondtam, hogy a szalon ajtajában voltam, és nem láttam semmit. Ha megkérdezik, hogy kitől tudja ezeket a pletykákat, hivatkozzék rám. Büszke volnék, ha bevallott védelmezője lehetnék; de, négyszemközt mondva, a férje az egyetlen, aki elégtételt kérhet Stanislastól... Még ha az a kis Rubempré elkövetett volna is valami bolondságot, egy asszony becsülete nem lehet kényre-kegyre kiszolgáltatva az első szeleburdinak, aki a lábához borul. Ezt mondtam én.

Naïs egy főhajtással mondott köszönetet du Châtelet-nek, és elmélázva ült a helyén. Belefáradt a vidéki életbe, megundorodott tőle. Du Châtelet első szavára Párizs jutott eszébe. Bargetonné hallgatása kínos helyzetbe hozta agyafúrt bámulóját.

- Ismétlem - mondotta -, rendelkezzék velem.

- Köszönöm - felelte az asszony.

- Mit szándékozik cselekedni?

- Majd meglátom.

Hosszú csönd...

- Hát annyira szereti ezt a kis Rubemprét?

Az asszony akaratlanul is gőgösen mosolyodott el, összefonta karját, s a budoár függönyére nézett. Du Châtelet távozott, anélkül hogy beleláthatott volna ebbe a büszke asszonyi szívbe. Amikor Lucien s az a négy hűséges öregúr, aki a pletykákkal nem törődve, eljött kártyázni,

távozott a házból: Bargetonné megállította az urát, aki éppen hálószobájába akart vonulni, s már kinyitotta száját, hogy jó éjszakát kívánjon a feleségének.

- Jöjjön velem, kedvesem, beszélnem kell magával - mondta az asszony bizonyos ünnepélyességgel.

Bargeton úr utánament feleségének a budoárba.

- Uram - mondotta Bargetonné -, talán hibát követtem el, amikor Rubempré úr iránt tanúsított pártfogásomba bizonyos melegséget vittem, amit ő is meg ennek a városnak ostoba lakói is félreértettek. Ma délelőtt Lucien a lábamhoz borult, itt ni, és szerelmi vallomást tett nekem. Stanislas abban a pillanatban lépett be, amikor fölemeltem ezt a gyermeket. Megfeledkezett arról a kötelességről, amit úriembernek az udvariasság minden körülmények között megparancsol az asszonyokkal szemben, s azt állította, hogy gyanús helyzetben talált ezzel a fiúval, akivel én akkor érdeme szerint bántam el. Ha ez a szeleburdi fiatalember tudná, hogy milyen rágalmakat idézett elő a bolondsága - ismerem őt -, inzultálná Stanislast, és kényszerítené, hogy verekedjék meg vele. Ez valósággal nyilvános bevallása lenne a szerelmének. Nem szükséges elmondanom önnek, hogy a felesége ártatlan; de gondolhatja, hogy mind a kettőnkre nézve volna valami meggyalázó abban, ha Rubempré úr védene meg engem. Menjen el tüstént Stanislashoz, és vonja komolyan felelősségre a reám szórt sértő pletykákért; ne feledje el, hogy nem engedheti békésen elintézni az ügyet, hacsak nagyszámú komoly tanú előtt vissza nem von mindent. Így megszerzi minden tisztességes ember becsülését, okos és lovagias ember módjára viselkedik és jogot szerez az *én* becsülésemre. Gentilt lóháton elküldöm Escarbasba, hogy apám legyen a segédje; öreg már, de olyan embernek ismerem, hogy lába alá tiporja ezt a kinyalt frátert, aki egy Nègrepelisse lány jó hírét meri bemocskolni. A fegyverválasztás joga az öné, verekedjenek pisztollyal, ön kitűnő lövő.

- Megyek - mondta Bargeton úr, s azzal vette sétapálcáját és kalapját.

- Jól van, barátom - mondta megindultan a felesége -, ilyennek szeretem a férfit. Ön igazi úriember.

Csókra nyújtotta neki homlokát, s az aggastyán boldogan, büszkén csókolta meg. Az asszony, aki valamelyes anyai érzéssel viseltetett e nagy gyermek iránt, nem tudta visszatartani könnyét, amikor hallotta, hogy az utcai kapu bezárult mögötte.

„Mennyire szeret - gondolta magában. - Szegény ember, ragaszkodik az élethez, és mégis szívesen vesztené el a kedvemért."

Bargeton urat nem zavarta, hogy másnap szembe kell állnia valakivel, és hidegen bele kell néznie egy felé irányított pisztoly csövébe - nem, csak egyetlen dolog zavarta, s emiatt reszketett egész úton, míg Chandourhoz ment. - „Mit mond majd? - gondolta magában. - Naïs megtaníthatott volna a mondókámra!" És törte fejét, hogy kigondoljon néhány mondatot, amely nem teszi nevetségessé.

De az olyan emberek, akik - mint Bargeton úr is - a korlátolt szellemüktől és jelentéktelenségüktől rájuk kényszerített hallgatásban töltik életüket -, megfelelő körülmények között tudnak valami sablonos ünnepélyességgel viselkedni. Minthogy keveset beszélnek, természetesen kevés ostobaságot szalasztanak ki a szájukon; meg aztán, mert sokat gondolkoznak azon, amit mondaniuk kell, az önbizalom hiánya kényszeríti őket, hogy alaposan megtanulják szónoklataikat, s ezeket nagyszerűen mondják el - olyan jelenség ez, mint amikor Bálám szamarának megoldódik a nyelve. És Bargeton úr valóban felsőbbrendű ember módjára viselkedett. Igazolta azoknak véleményét, akik úgy tekintettek rá, mint valami pythagoreus filozófusra. Este tizenegy órakor lépett be Stanislashoz, és nagy társaságot talált ott. Némán

üdvözölte Amélie-t, és mindenkire rámosolygott, megszokott, együgyű mosolyával, amely a jelen körülmények között mélységesen ironikusnak tűnt. Nagy csönd támadt ekkor, mint a természetben, vihar közeledtével. Châtelet, aki visszatért ide, jelentős módon nézegetett fölváltva Bargeton úrra és Stanislasra, akihez udvariasan lépett oda a megsértett férj.

Du Châtelet megértette, hogy mit jelent ez a látogatás olyan órában, amikor ez az aggastyán már ágyban szokott feküdni; nyilván Naïs mozgatja gyönge karját, és mert Amélie mellett elfoglalt helyzete jogot adott neki, hogy beleavatkozzék a házaspár ügyeibe, fölállt, félrevonta Bargeton urat, és megkérdezte:

- Stanislasszal akar beszélni?

- Igen, vele - mondta a jó öreg boldogan, hogy közvetítőre akadt, aki talán beszélni fog helyette.

- Hát akkor menjen Amélie hálószobájába - felelte az adóhivatali igazgató, aki örült a párbajnak, amely özveggyé tehette Bargetonnét, s egyúttal megakadályozhatta abban, hogy feleségül menjen Lucienhez, a párbaj okozójához.

- Stanislas - szólt du Châtelet Chandourhoz -, Bargeton bizonyára azért jön, hogy felelősségre vonja önt, amiatt, amit Naïsról beszélt. Jöjjön a felesége szobájába, és viselkedjenek mind a ketten úriemberek módjára. Ne lármázzon, mutassa magát nagyon udvariasnak, szóval legyen hideg és méltóságos, mint egy angol.

Stanislas és du Châtelet egyszerre mentek oda Bargetonhoz.

- Uram - szólalt meg a megsértett férj -, ön azt állítja, hogy a feleségemet gyanús helyzetben találta Rubempré úrral.

- Chardon úrral - igazította ki ironikusan Stanislas, aki nem nagy véleménnyel volt Bargeton szellemi képességeiről.

- Úgy is jó - folytatta a férj. - Ha nem vonja vissza szavait a most itt levő társaság jelenlétében, kérem, hogy keressen párbajsegédet magának. Az apósom, Nègrepelisse úr eljön önért hajnali négy órakor. Tegyük meg mind a ketten a szükséges intézkedéseket, mert az ügyet csak ezen a módon lehet elintézni. A pisztolyt választom, mert én vagyok a sértett fél.

Bargeton úr útközben soká rágódott ezen a szónoklaton, élete leghosszabb szónoklatán; szenvedély nélkül, s a legegyügyűbb ábrázattal mondta el. Stanislas elsápadt, s azt gondolta magában: „Mit is láttam én voltaképpen?” De mert választania kellett ama szégyen között, hogy az egész város előtt meghazudtolja saját szavait, ennek a némának jelenlétében, aki, úgy látszott, nem érti a tréfát, és a félelem, a rettentő félelem között, amely lángoló kezével szorongatta a torkát: a távolabbi veszedelmet választotta.

- Jól van. Tehát holnap - mondta Bargeton úrnak, azt gondolván, hogy majd csak rendezni lehet valahogy a dolgot.

A három férfi visszatért a szalonba, és mindenki vizsgálgatta az arckifejezésüket: du Châtelet mosolygott, Bargeton úr tökéletesen olyan volt, mintha otthon lenne, de Stanislas sápadtnak látszott. Erre a látványra néhány asszony kitalálta, hogy mi lehetett a beszélgetés tárgya. - Párbajozni fognak - ezt a két szót adta tovább suttogva az egész társaság.

A társaság egyik fele azt gondolta, hogy Stanislasnak nincs igaza - sápadtsága és magaviselete hazugságra vallott; a másik fele bámulta Bargeton úr magatartását. Du Châtelet iparkodott komolyan és titokzatosan viselkedni. Bargeton úr ott maradt néhány percig, hogy az arcokat tanulmányozza, aztán eltávozott.

- Vannak pisztolyaid? - súgta du Châtelet Stanislas fülébe, s az tetőtől talpig megborzongott.

Amélie mindent megértett és elájult; az asszonyok sietve vitték hálószobájába. Iszonyú felfordulás támadt, mindenki egyszerre beszélt. A férfiak a szalonban maradtak, és egyhangúan kijelentették, hogy Bargeton úr csak jogával élt.

- Hitte volna, hogy ez a jámbor képes lesz így viselni magát? - szólalt meg Saintot úr.

- Ó - jegyezte meg a könyörtelen Jacques -, fiatal korában kitűnő fegyverforgató volt. Az apám gyakran beszél nekem Bargeton hőstetteiről.

- Eh, húsz lépésnyire állítja őket egymástól, és egyik sem fog találni, ha lovassági pisztolyokat választ - mondta Châtelet-nek Francis.

Amikor mindenki elment, Châtelet megnyugtatta Stanislast és feleségét; megmagyarázta nekik, hogy simán fog menni minden, s hogy egy hatvanesztendős meg egy harminchat esztendős ember párbajában az utóbbi részen van minden előny.

Másnap reggel, amikor Lucien éppen reggelizett Daviddal, aki apja nélkül érkezett vissza Marsacból, Chardonné elképedve lépett be a szobába.

- Lucien, tudod-e a nagy újságot, amiről még a piacon is beszélnek? Bargeton úr kis híján megölte Chandour urat, ma reggel öt órakor a Tullaye úr rétjén... erre a névre szójátékot lehet faragni. Úgy látszik, Chandour azt beszélte tegnap, hogy rajtaért téged Bargetonnéval.

- Ez hazugság! Bargetonné ártatlan - kiáltott föl Lucien.

- Egy falusi ember, akitől a részleteket hallottam, mindent látott a szekeréről. Nègrepelisse úr három órakor hajnalban bejött, hogy segédje legyen Bargeton úrnak; azt mondta Chandournak, hogy ha a veje szerencsétlenül jár, ő fog bosszút állni érte. A lovasezred egyik tisztje kölcsönadta pisztolyait, és Nègrepelisse úr többször is kipróbálta. Du Châtelet nem akarta engedni, hogy kipróbálják, de a tiszt, akit döntőbírónak kértek föl, azt mondta, hogy nem akarnak gyermek módra viselkedni, jó állapotban levő fegyvereket kell használniuk. A tanúk huszonöt lépésnyire állították fel egymástól a két ellenfelet. Bargeton úr úgy viselkedett, mintha sétán volna. Elsőnek lőtt, s a nyakán találta el Chandourt, aki elesett, viszonozni sem tudta a lövést. A kórházi kirurgus éppen az imént jelentette ki, hogy Chandournak egész életére ferde marad a nyaka. Azért akartam elmondani neked ennek a párbajnak a kimenetelét, hogy ne menj el Bargetonnéhoz, vagy ne mutogasd magad Angoulême-ben, mert Chandour barátai provokálhatnának.

E pillanatban a nyomdászinas bevezette Gentilt, Bargetonék komornyikját, aki átadta Lucien-nek Louise levelét.

> Kétségtelenül tudja már, barátom, Chandour és az uram párbajának kimenetelét. Ma nem fogadunk senkit; legyen óvatos, ne mutatkozzék, az irántam való érzése nevében kérem erre. Nem gondolja, hogy a szomorú nap felhasználásának legjobb módja volna, ha eljönne meghallgatni az Ön Beatricéjét, akinek életét egészen megváltoztatta ez az esemény s akinek ezernyi mondanivalója van az Ön számára?

- Szerencse - mondta David -, hogy az esküvőnk holnaputánra van kitűzve; lesz okod, hogy ritkábban járj Bargetonnéhoz.

- Kedves David - felelte Lucien -, arra kér, hogy még ma látogassam meg. Azt hiszem, engedelmeskednem kell neki, ő jobban fogja tudni, mint mi, hogyan kell viselkednem a mostani körülmények közt.

- Hát itt minden készen van? - kérdezte Chardonné.

- Jöjjön, nézze meg - kiáltott fel David boldogan, hogy megmutathatja, micsoda változáson ment keresztül az első emeleti lakás, ahol minden ragyogóan új volt.

Annak a szelíd szellemnek levegője érzett itt, amely a fiatal háztartásokban uralkodik, ahol még a narancsvirág, a menyasszonyi fátyol ékesíti a benső életet, ahol a szerelem tavasza tükröződik mindenben, ahol minden csupa fehér, csupa tisztaság, csupa virág.

- Ève úgy fog itt élni, mint egy hercegkisasszony - mondta az anya -, de maga túlságosan sok pénzt költött, bolondságokat követett el!

David mosolygott, és nem felelt, mert Chardonné elevenére tapintott egy titkos sebnek, amely a szegény szerelmeseknek kegyetlen szenvedéseket okozott: a valóság annyira meghaladta számításait, hogy a fészer fölött már nem tudta folytatni az építkezést. Az anyósa még sokáig nem kaphatja meg a neki szánt lakást. Nagylelkű embernek a legsúlyosabb szenvedés, ha nem tarthatja meg az ilyenfajta ígéreteket, amelyek bizonyos tekintetben a gyöngédség apró hiúságai közé tartoznak. David gondosan titkolta szűkös helyzetét, hogy kímélje Lucien szívét, akinek túlságosan nyomasztó lett volna az érte hozott áldozat.

- Ève és barátnői szintén jól dolgoztak - mondta Chardonné. - A kelengye, a házi fehérnemű mind kész. A lányok annyira szeretik, hogy tudta nélkül rózsaszín zsinórral szegett fehér barhenttel borították be a matracait. Milyen csinos ez! Kedvet ád az embernek a házasságra.

Anya és leánya minden megtakarított pénzüket arra használták, hogy fölszereljék David házát azokkal a dolgokkal, amikre a fiatalember sohasem gondol. Tudván, hogy milyen fényűzéssel rendezkedik be - mert szó volt egy Limoges-ból rendelt porcelánkészletről -, iparkodtak összhangot teremteni David vásárlásai s a maguk hozzájárulása között. A szerelemnek és nagylelkűségnek ez a kis harca odajuttatta a két leendő házasfelet, hogy mindjárt házaséletük kezdetén anyagi zavarok közt éljenek, a polgári jólét összes jeleitől körülvéve, amelyek már fényűzésszámba mentek olyan elmaradt városban, aminő Angoulême volt akkor.

Amint Lucien meglátta, hogy anyja és David átmennek a hálószobába, amelynek kék és fehér kárpitját, csinos bútorzatát ismerte már, megszökött Bargetonnéhoz. Amikor belépett, Naïs éppen villásreggelizett férjével, aki reggeli sétájáról jó étvággyal tért vissza, s evett, nem törődve a történtekkel. Nègrepelisse úr, az öreg falusi nemes, ez a tiszteletet parancsoló alak, a régi francia nemesség maradványa, ott ült a leánya mellett. Amikor Gentil bejelentette Rubempré urat, a fehér hajú aggastyán kutató pillantást vetett rá - ahogy az apa siet megítélni azt a férfiút, akit lánya kitüntetett. Lucien feltűnő szépsége oly élénken hatott rá, hogy nem tudta eltitkolni helyeslő pillantását; de leánya viszonyában, úgy látszik, inkább valami könnyű szerelmecskét látott, mint szenvedélyt, inkább szeszélyt, mint tartós lángolást. A villásreggeli bevégződött, Louise fölkelhetett, s otthagyhatta apját és férjét, jelt adva Luciennek, hogy kövesse.

- Barátom - mondta, egyszerre szomorú és vidám csengésű hangon -, Párizsba megyek, apám pedig magával viszi Bargetont Escarbasba, s ott tartja, amíg én távol leszek. D'Espard-né Blamont-Chauvry leány, akivel d'Espard-ék, a Nègrepelisse család idősebbik ága révén vagyunk rokonságban, most igen befolyásos személyiség saját erejéből is, meg rokonai miatt is. Ha hajlandó lesz tartani a rokonságot, sűrűn fogok érintkezni vele; befolyásával állást szerezhet Bargetonnak. Ha buzgólkodom az érdekében, az udvar jelölheti a Charente-vidék képviselőjének, s ez elősegítené a megválasztását. A képviselőség aztán hasznára lehet azoknak a lépéseknek, amelyeket Párizsban szándékozom tenni. Drága gyermekem, te sugalltad nekem azt a gondolatot, hogy az életemet megváltoztassam. A ma reggeli párbaj arra kényszerít, hogy egy időre bezárjam a házam kapuját, mert lesznek olyan emberek, akik

Chandourék pártját fogják mi ellenünk. Ilyen helyzetben, mint a miénk és kisvárosban mindig szükség van távollétre, hogy a gyűlöletnek ideje legyen lecsillapodni. De vagy sikert aratok, és nem látom viszont többé Angoulême-et, vagy nem - s akkor Párizsban várom meg azt az időt, amikor a nyarat mindig Escarbasban tölthetem, a telet Párizsban. Ez az egyetlen, valamirevaló asszonyhoz illő életmód, s én túlságos későn kezdtem meg. Ma elkészülök mindennel, éjfél után indulok, ön pedig elkísér, ugye? Előre fog menni. Mansle és Ruffec között fölveszem a kocsimba, és nemsokára Párizsban leszünk. Ott kell élni, drágám, minden felsőbbrendű embernek. Csak magunkkal egyenrangú szellemek között érezhetjük jól magunkat, máshol mindenütt szenvednünk kell. Különben is Párizs a szellemi világ fővárosa, egyetlen színtere az ön sikereinek. Száguldjon át azon a távolságon, amely elválasztja tőle! Ne engedje vidéken elposhadni az eszméit, érintkezzék minél előbb azokkal a nagy emberekkel, akik a tizenkilencedik század képviselői lesznek. Közeledjék az udvarhoz és a hatalomhoz. Sem a kitüntetések, sem a méltóságok nem keresik meg a tehetséget, amely valami kisvárosban senyved el. Különben is mondjon nekem egyetlen remekművet, amit vidéken alkottak! Ellenben nézze, mily ellenállhatatlanul vonzotta a szegény fenséges Jean-Jacques-ot ez a szellemi nap, amely a dicsőséget megteremti, a vetélkedés súrlódásával hevítve föl a szellemeket. Sietnie kell, hogy elfoglalja helyét abban a plejádban, amelyet minden korszak létrehoz. El sem hiszi, milyen hasznos egy ifjú tehetségnek, ha az előkelő társaság ajánlja. Bevezetem d'Espard-néhoz; senki sem juthat be egykönnyen ebbe a szalonba, ahol minden jelentékeny személyiséget meg fog találni, a minisztereket, a nagyköveteket, a kamara szónokait, a legbefolyásosabb főrendeket, a gazdag vagy híres embereket. Nagyon ügyetlennek kéne lennie, hogy érdeklődésüket föl ne ébressze, hiszen maga szép, fiatal és csupa lángész. A nagy tehetség sohasem kicsinyes, ezek az emberek támogatni fogják. Ha a világ megtudja, milyen magasan áll: óriási értéke lesz a műveinek. Művész számára az a nagy probléma, hogy hogyan mutassa meg magát. Ott ezer alkalmat talál, hogy vagyont, szinekúrát, királyi kegydíjat szerezzen. A Bourbonok oly lelkesen pártolják az irodalmat és művészetet! Éppen ezért legyen vallásos és királypárti költő. Nemcsak hogy ez a helyes, de a szerencséjét is ezzel alapíthatja meg. Hiszen nem az ellenzék, nem a szabadelvűség osztogatja az állásokat, a jutalmakat, nem ezek csinálják meg az író szerencséjét. Szóval induljon meg a helyes úton, és tartson arrafelé, amerre minden lángeszű ember. Most tudja a titkomat, hallgasson, mint a sír, és intézze úgy a dolgot, hogy utánam jöhessen. Vagy nem akar? - tette hozzá elcsodálkozva kedvese hallgatásán.

Lucient elkábította az a gyors pillantás, amelyet e csábító szavak közben Párizsra vetett. Azt hitte, hogy mind mostanáig csak fél agyvelővel gondolkozott; úgy tetszett neki, mintha az agya másik felét csak most fedezné föl, úgy megnövekedtek a gondolatai; olyannak látta magát Angoulême-ben, mint kő alá húzódott békát egy mocsár fenekén. Párizs, a ragyogó Párizs, minden vidéki képzelet előtt eldorádó gyanánt jelenik meg; föltűnt előtte aranypalástban, királyi drágakövekkel koszorúzott fejjel, a tehetségek felé kitárt karokkal. Híres emberek testvéri öleléssel fogadják majd ott. Ott minden szeretettel mosolyog a lángelmére. Nincsenek féltékeny kurtanemesek, akik maró élcekkel próbálják megalázni az írót, és nincs ostoba közöny a költészet iránt. Onnan áradnak szerte a költők művei, ott fizetik meg ezeket igazán, ott mutatják meg az egész világnak. A kiadók, mihelyt a *IX. Károly íjászá*-nak első oldalát elolvasták, a pénztárcájukba nyúlnak, s azt kérdik tőle: mennyit kíván? Egyébiránt azt is fölfogta, hogy ilyen utazás után, amelynek körülményei összeházasítják őket, Bargetonné egészen az övé lesz, és együtt fognak élni.

Arra a szóra, hogy „nem akar?" egy könnycseppel felelt, átölelte Louise-t, szívéhez szorította, és heves csókot nyomott a nyakára. Aztán hirtelen megállt, mintha valami emlék villanna föl benne, és felkiáltott:

- Uramisten, holnapután van a húgom esküvője!

Ez a kiáltás volt a nemes és tiszta gyermek utolsó lehelete. Azokra a hatalmas kötelékekre, amelyek az ifjú szívet családjához, első jó barátjához, minden gyermeki érzelemhez fűzik, rettentő fejszecsapás zúdult le a következő pillanatban.

- Ugyan bizony - kiáltott föl a gőgös Nègrepelisse lány -, mi köze a húga esküvőjének a mi szerelmünkhöz? Olyan fontosnak találja, hogy díszvendég legyen ezen a polgári és munkáslakodalmon, hogy ezeket a nemes élvezeteket nem tudja föláldozni a kedvemért? Szép áldozat! - mondta megvetően. - Én ma reggel a férjemet küldtem el, hogy megverekedjék ön miatt! Menjen, uram, hagyjon! Csalódtam önben.

Szinte aléltan esett a díványra. Lucien odarohant hozzá, bocsánatáért könyörgött, s elátkozta a családját, Davidot meg a húgát.

- Ó, mennyire hittem önben! - mondta az asszony. - Cante-Croix-nak anyja volt, akit bálványozott, de egy levelemért, amelyben azt írtam neki: - *Meg vagyok elégedve* - meg tudott halni a csatában. És ön, amikor arról van szó, hogy velem utazhatik, nem tud lemondani egy lakodalmi ebédről!

Lucien meg akarta ölni magát, s a kétségbeesése oly őszinte, oly mélységes volt, hogy Louise megbocsátott neki, de éreztette vele, hogy jóvá kell tennie ezt a hibát.

- Menjen hát - mondta végül -, legyen titoktartó, és holnap éjfélkor legyen száz lépésnyire Mansle-on túl.

Lucien kicsinynek érezte a földet a lába alatt, s amíg Davidhoz visszatért, úgy üldözték a reménységei, mint Oresztészt a fúriák, mert ezernyi nehézséget látott maga előtt, amelyek mind bennfoglaltattak ebben a rettentő kérdésben: - Hát a pénz? Annyira félt David éleslátásától, hogy bezárkózott csinos dolgozószobájába, s ott próbált magához térni az új helyzet okozta kábultságából. Itt kell hát hagynia ezt a drágán berendezett lakást, céltalanná kell tennie ezt a sok áldozatot! Lucien azt gondolta, hogy az anyja lakhatnék itt; ilyenformán David megtakaríthatná az udvar végében tervezett költséges építkezést. Ez az elutazás rendbe hozhatja a családja ügyeit - ezernyi kényszerítő okot talált a szökésre, mert semmi sem olyan jezsuita, mint a vágy. Tüstént elrohant Houmeau-ba, a húgához, hogy tudtára adja sorsa fordulatát, és értekezzék vele. Amint Postel üzlethelyisége elé ért, azt gondolta, hogy ha más mód nincs, apja utódjától fogja kölcsönkérni azt a pénzt, amire az első esztendőben szüksége lesz.

„Ha Louise-zal élek, napi egy tallér valóságos vagyon lesz nekem, s ez csak ezer frank egy esztendőre - gondolta magában. - Márpedig én fél év alatt gazdag leszek!”

Ève és az anyja mélységes titoktartás pecsétje alatt meghallgatták Lucien vallomásait. Sírt mind a kettő, míg a becsvágyó fiú beszélt, s amikor Lucien tudni akarta a bánatuk okát, megmondták neki, hogy mindenüket ráköltötték az asztali és házi fehérneműre, Ève kelengyéjére meg egy sereg más beszerzésre, amire David nem gondolt, ők pedig boldogan végezték el, mert a nyomdász tízezer frankos hozományt ismert el Ève részéről. Lucien ekkor közölte velük a kölcsön gondolatát, s anyja magára vállalta, hogy kér Posteltől ezer frankot egy esztendőre.

- De Lucien - mondta elszoruló szívvel Ève -, hát nem is leszel itt az esküvőmön? Ó, gyere vissza, inkább várok néhány napig. Hiszen csak megengedi, hogy két hét múlva visszajöjj, ha már egyszer elkísérted! Csak engedj nekünk egy hetet, nekünk, akik fölneveltünk téged az ő számára! Rossz vége lesz a házasságunknak, ha te nem vagy itt az esküvőn... De vajon elég lesz-e neked ezer frank? - kérdezte hirtelen másra csapva át. - Igaz, hogy a ruhád istenien illik rád, de még sincs több ennél az egynél! Csak két finom inged van, a hat másik durva vászon.

Csak három batiszt nyakkendőd van, a másik három közönséges muszlin; aztán meg a zsebkendőid sem szépek. Párizsban nem lesz húgod, aki kimossa a fehérneműdet aznap, amikor szükséged van rá. Sokkal több kell mindenből. Csak egy nankingnadrágod van, ami az idén készült, a tavalyiak szűkek már, hát ruhát kell csináltatnod Párizsban, s ott nem olyanok az árak, mint Angoulême-ben. Csak két fehér mellényed van, amit föl lehet venni, a többit már én foltozgattam. Azt tanácsolom, vígy magaddal kétezer frankot.

E pillanatban belépett David, úgy látszik, hallotta az utolsó szavakat, mert hallgatva nézett hol a fiúra, hol a leányra.

- Ne titkolózzatok előttem - mondotta.

- Nos hát - kiáltott fel Ève -, Lucien elmegy: vele.

- Postel - mondta Chardonné, aki visszatért, és nem vette észre Davidot - hajlandó az ezer frankot kölcsönadni, de csak fél esztendőre, és a sógorodtól elfogadott váltót kíván, mert azt mondja, hogy te az ő számára nem vagy fedezet.

Az anya megfordult, megpillantotta a vejét, és mind a négyen mélységesen hallgattak. A Chardon család érezte, mennyire kihasználta már Davidot. Mind szégyellték magukat. A nyomdásznak könny csordult ki a szeméből.

- Hát nem leszel itt az esküvőmön? - mondotta. - Nem maradsz velünk? Én pedig már mindenemet elpazaroltam! Ó, Lucien, amikor ezeket a nyomorúságos kis menyasszonyi ékszereket hoztam Ève-nek, nem tudtam - mondta szemét törülgetve, és zsebéből ékszertokokat húzva elő -, nem tudtam, hogy megbánom ezt a vásárlást. - Néhány szattyánbőrrel bevont skatulyát tett az asztalra az anyósa elé.

- Miért is gondol rám annyit? - mondta Ève, angyali mosollyal hozva helyre, amit a szava vétett.

- Édes mama - mondta a nyomdász -, közölje Postel úrral, hogy számíthat az aláírásomra, mert látom az arcodon, Lucien, hogy erősen elszántad magadat az utazásra.

Lucien lágyan, szomorúan hajtotta meg a fejét, s egy kis szünet után így szólt:

- Ne tartsatok gonosznak, drága kedveseim. - Átkarolta Ève-et és Davidot, magához vonta, szívéhez szorította őket s azt mondta: - Várjátok meg a végét, majd megtudjátok, mennyire szeretlek. Mire volna jó, David, a mi emelkedett gondolkodásunk, ha törődnénk azokkal a kis ceremóniákkal, amelyekkel a törvény körülcirkalmazta az érzelmeket? Ha távol leszek is, veletek lesz a lelkem. Gondolatban egyesülni fogunk. A végzetemnek be kell teljesülnie. A kiadók nem jönnek el ide, hogy megkeressék *IX. Károly íjászá*-t vagy a *Margitvirágok*-at. Előbb vagy utóbb meg kell tenni azt, amit ma teszek, de sohasem tehetem kedvezőbb körülmények között. Az egész szerencsém abban rejlik, hogy Párizsban mindjárt első lépésemmel bejutok d'Espard márkiné szalonjába.

- Igaza van - mondta Ève. - Hiszen maga is azt hajtogatta, hogy minél előbb Párizsba kell mennie.

David kézen fogta Ève-et, bevezette abba a szűk kamrácskába, ahol a lány hét esztendő óta aludt, és fülébe súgta:

- Kétezer frankra van szüksége, azt mondtad, szerelmem? Postel csak egyet ad kölcsön.

Ève rettentő pillantást vetett vőlegényére, s ez a pillantás minden szenvedését elárulta.

- Hallgass ide, imádott Ève-em, rosszul fogjuk kezdeni az életünket. Igen, a kiadásaim mindenemet fölemésztették. Csak kétezer frankom marad, s ennek a fele nélkülözhetetlen, ha működésben akarom tartani a nyomdát. Ha ezer frankot adok a bátyádnak, azzal a kenyerünket adom oda, a nyugalmunkat veszélyeztetem. Ha egyedül volnék, tudnám, hogy mit tegyek; de ketten vagyunk. Határozz.

Ève eszeveszetten dobta magát a kedvese karjaiba, szerelmesen megcsókolta, és sírva súgta a fülébe:

- Tégy úgy, mintha egyedül volnál, majd dolgozom én, hogy újra megkeressem ezt a pénzt!

Bár soha még vőlegény és menyasszony tüzesebb csókot nem váltott, mint ők ketten, David otthagyta a lesújtott Ève-et és visszatért Lucienhez.

- Ne búsulj - szólt hozzá -, megkapod a kétezer frankot.

- Menjetek Postelhez - mondta Chardonné -, mert mind a kettőtöknek alá kell írni a váltót.

Amikor a két barát visszajött, térden állva, imádkozva találták Ève-et és az anyját. Tudták, mennyi reménységet fog megvalósítani Lucien visszatérése, de ebben a pillanatban csak azt érezték, hogy micsoda veszteséget jelent a búcsú, túlságos drágának találták a jövendő boldogságot, ennek a válásnak árán, amely össze fogja zúzni az életüket, s ezernyi félelemmel gyötri őket Lucien sorsa miatt.

- Ha valaha elfelejtenéd ezt a jelenetet - súgta David Lucien fülébe -, utolsó ember volnál a világon.

A nyomdász szükségesnek ítélte ezeket a komoly szavakat; egyformán rettegett Bargetonné hatásától és Lucien jellemének veszedelmes ingatagságától, amely éppen úgy vethette a jó útra, mint a rosszra. Ève hamarosan elkészült Lucien poggyászával. Ez az irodalmi Hernando Cortez igen kevés terhet vitt magával. Magán tartotta legjobb redingote-ját, legjobb mellényét és két finom inge közül az egyiket. Egész fehérneműje, híres frakkja, holmija és kéziratai olyan vékony csomagot alkottak, hogy David, el akarván rejteni Bargetonné szeme elől, azt indítványozta: elküldi majd a delizsánsszal üzletbarátjához, egy papírkereskedőhöz, s megírja neki, hogy őrizze, míg Lucien nem rendelkezik vele.

Bármily óvatosan titkolta is Bargetonné a távozását, du Châtelet megtudta, és tudni akarta azt is, vajon egyedül utazik-e vagy Lucien társaságában. Elküldte komornyikját Ruffecbe, azzal a megbízással, hogy kémleljen ki minden hintót, amely fogatot vált a postán.

„Ha megszökteti a poétáját - gondolta magában -, akkor az enyém lesz."

Lucien másnap hajnalban indult el Daviddal együtt, aki egy bricskát meg egy lovat szerzett, azt híresztelvén, hogy üzleti ügyekről akar tárgyalni az apjával - ez a kis hazugság igen hihető volt a jelenlegi körülmények között. A két barát elment Marsacba, s a vén Medvénél töltötte a nap egy részét, este aztán elmentek Mansle-on túl, hogy megvárják Bargetonnét, aki reggel felé érkezett meg. Lucien, amikor megpillantotta a vén, hatvanesztendős hintót, amelyet a kocsiszínben annyiszor nézegetett, olyan izgalmat érzett, amilyent talán soha, s David karjaiba vetette magát, aki így szólt hozzá:

- Adja Isten, hogy ez is javadra történjék!

A nyomdász visszaült rozoga bricskájába, és szorongó szívvel tűnt el: szörnyű előérzet gyötörte, amikor Lucien párizsi sorsára gondolt.

MÁSODIK RÉSZ

Egy vidéki nagyság Párizsban

Sem Lucien, sem Bargetonné, sem Gentil, sem Albertine, a szobalány, nem beszéltek soha ennek az útnak az eseményeiről; de hihető, hogy a személyzet állandó jelenléte igen kínossá tette a szerelmes ifjú számára, aki a szöktetés összes gyönyöreiben reménykedett. Lucien életében először utazott postakocsin; elképedve látta, hogy útközben Angoulême-től Párizsig szinte az egész pénz elszóródik, amit ő egyesztendei életre szánt. Mint az olyan emberek szokták, akik a gyermekkor báját egyesítik a tehetség erejével, ő is elkövette azt a hibát, hogy az új dolgok láttára kifejezést adott naiv csodálkozásának. Jól tanulja ki a férfi az asszonyt, mielőtt a maguk valóságában elárulná neki izgalmait és gondolatait. A gyöngéd és nagy szerelmes mosolyog a gyerekességeken és megérti; de ha csak egy kis hiúság is van benne, nem bocsátja meg kedvesének, ha gyermeknek, hiúnak vagy kicsinyesnek mutatta magát. Sok asszony annyi túlzást visz imádatába, hogy bálványát mindig istennek akarja látni; ellenben azok, akik nem önmagukért, hanem magáért szeretik a férfit, kicsinyességeiben is éppen úgy imádják, mint nagyszerű tulajdonságaiban. Lucien még nem sejtette meg, hogy Bargetonné szerelme a gőgjébe van beoltva. Elkövette azt a hibát, hogy nem kereste a magyarázatát Louise néhány önkéntelen mosolyának utazás közben, amikor ő szabadon átengedte magát az odújából kiszabadult kölyökpatkány vidám ficánkolásának, ahelyett hogy féken tartotta volna az érzelmeit.

Az utasok még napkelte előtt megérkeztek az Echelle utcai Gaillard-Bois-szállodába. Mind a ketten annyira fáradtak voltak, hogy Louise mindenekelőtt le akart feküdni, és le is feküdt, előzetesen megparancsolván Luciennek, hogy kérjen egy szobát az ő lakosztálya fölött. Lucien délután négy óráig aludt. Bargetonné költötte fel, hogy ebédelni hívja. Amikor megtudta, hány óra van, sietve öltözködött fel, és Louise-t egy nyomorúságos szobában találta, amely a hozzá hasonlókkal együtt valóságos szégyene Párizsnak, mert bármekkora igényeket támasszanak is itt az eleganciát illetően, egyetlen szálloda sincs még, ahol minden gazdag utas feltalálhassa az otthonát. Bár Lucien szemét elfátyolozta még a hirtelen ébredés köde, egy új Louise-t talált ebben a hideg, naptalan, fakult függönyű szobában, amelynek felkefélt padlója nyomorúságosnak látszott, bútorai kopottak, ízléstelenek, ócskák vagy alkalmi vételek voltak. Valóban, vannak emberek, akiknek megjelenése, sőt értéke is megváltozik, ha elszakadtak azoktól az alakoktól, dolgoktól és helyektől, amelyek keretül szoktak szolgálni nekik. Az élő emberi arcnak megvan a maga sajátos légköre, ahogy például a flamand képek clair-obscurje nélkülözhetetlen azoknak az alakoknak az életéhez, amelyeket a festő lángelméje rajtuk megörökített. A vidéki ember majdnem mind ilyen. És aztán Bargetonné méltóságosabbnak, elmélázóbbnak látszott, mint szabad lett volna olyan pillanatban, amikor a korláttalan boldogság megkezdődött. Lucien nem panaszkodhatott: Gentil és Albertine szolgálták ki őket. Az ebéd nem volt olyan bőséges és ízletes, mint vidéken. A spekuláció kiszabta adagok egy szomszédos vendéglőből kerültek oda, szegényesen felszolgálva. Párizs nem szép ezekben a kicsinységekben, amelyeket a közepes anyagi helyzetű ember kénytelen elviselni. Lucien megvárta az étkezés végét, hogy kikérdezze Louise-t, akinek megváltozását érthetetlennek találta. Nem csalódott. Míg ő aludt, komoly esemény történt, mert az erkölcsi életben a latolgatás megy eseményszámba. Délután két órakor Sixte du Châtelet jelentkezett a szállodában, felköltötte Albertine-t, úrnőjével óhajtott beszélni, s olyan hamar visszatért, hogy Bargetonnénak alig engedett időt a felöltözködésre. Naïs, akinek kíváncsiságát izgatta du Châtelet úrnak ez a különös megjelenése - hiszen azt hitte, hogy sikerült jól elrejtőznie -, három óra tájban fogadta az adóügyi igazgatót.

- Eljöttem ön után, megkockáztatva, hogy orrot kapok a hivatalomban - mondta meghajolva du Châtelet -, mert előre láttam, hogy mi történik önnel. De mit bánom én, veszítsem el az állásomat, legalább ön nem fog elveszni!

- Mit akar ezzel mondani? - kiáltott fel Bargetonné.

- Jól látom, hogy szereti Lucient - folytatta a férfi gyöngéden, rezignált ábrázattal -, mert nagyon kell szeretnie egy embert, hogy ne gondoljon semmire, hogy megfeledkezzék az illendőség parancsáról, ön, aki olyan jól ért hozzá! Hát azt hiszi, drága, imádott Naïs, hogy elfogadják önt d'Espard-nénál, vagy Párizsnak bármelyik szalonjában, mihelyt megtudták, hogy úgyszólván megszökött egy fiatalemberrel, méghozzá Bargeton és Chandour párbaja után? Férjének escarbasi tartózkodása a különválás látszatát kelti fel. Ilyen esetben úriember azon kezdi, hogy megverekszik a feleségéért, aztán szabadjára engedi. Szeresse Rubempré urat, pártfogolja, csináljon belőle, amit akar, de ne maradjanak együtt! Ha valaki tudná itt, hogy egy kocsiban tették meg az utat, indexre tenné az a társaság, amellyel érintkezni akar. Különben is, Naïs, ne hozzon ekkora áldozatokat egy olyan fiatalemberért, akit még nem hasonlított össze senkivel, akit nem vetett alá semmiféle próbának, s aki elfelejti önt egy párizsi nő kedvéért, ha azt hiszi, hogy arra nagyobb szüksége van a becsvágya szempontjából, mint önre. Nem akarok ártani annak, akit ön szeret, de engedje meg, hogy az ön érdekét előbbre valónak tartsam, mint az övét, és annyit mondjak: „Tanulmányozza ezt az embert! Ismerje meg jól lépésének egész jelentőségét." Ha minden ajtót zárva talál, ha az asszonyok nem hajlandók fogadni önt, legalább ne bánja meg ezt a nagy áldozatot, gondolhasson arra, hogy az, akiért az áldozatot hozta, mindig méltó lesz rá és megéri. D'Espard-né annál is kényesebb és szigorúbb, mert ő maga különválva él az urától, anélkül hogy a világ rájöhetett volna a szakításuk okára; de a Navarreins-ek, a Balmont-Chauvryk, a Lenoncourt-ok, összes rokonai felsorakoztak körülötte; a legbegombolkozottabb asszonyok eljárnak hozzá, és tisztelettel fogadják, úgyhogy d'Espard márki húzta a rövidebbet. Mihelyt egyszer meglátogatta, el fogja ismerni, hogy a tanácsom helyes volt. Megjósolhatom önnek, én, aki ismerem Párizst: mihelyt belép a márkinéhoz, az kétségbe lesz esve, ha megtudja, hogy ön a Gaillard-Bois-szállodában lakik egy patikus fiával, akármennyire adja is ez a fiú Rubempré nemesurat. Sokkal ravaszabb, sokkal agyafúrtabb vetélytársai lesznek itt, mint Amélie volt, s ezek hamarosan megtudják, kicsoda, hol lakik, honnan jő, és mit csinál. Látom, hogy az inkognitóra számított; de ön azok közé tartozik, akik nem élhetnek inkognitóban. Hiszen minden léptennyomon összetalálkozik Angoulême-mel. Akár egy Charente-vidéki képviselővel, aki feljő a kamara megnyitására, akár a tábornokkal, aki Párizsban tölti szabadságát; elég, ha Angoulême egyetlen lakosa észreveszi, és máris furcsa fordulatot vesz az élete; semmi más nem lesz többé, csak Lucien kedvese. Ha bármiben szüksége lesz rám, a főadóbérlőnél vagyok szállva, a Faubourg-Saint-Honoré utcában, két lépésnyire d'Espard márkinétól. Elég jól ismerem Carigliano marsallnét, Sérisynét és a miniszterelnököt, hogy bemutassam önt náluk; de d'Espard-nénál annyi emberrel fog találkozni, hogy nem lesz szüksége rám. Nem önnek kell kívánnia, hogy eljusson ebbe vagy abba a szalonba, önt hívják mindenüvé.

Du Châtelet nyugodtan beszélhetett, Bargetonné nem szakította félbe; meg volt döbbenve a megjegyzései helyességétől. Angoulême királynője valóban inkognitóra számított.

- Igaza van, kedves barátom - mondotta -, de hát mitévő legyek?

- Engedje meg - felelte Châtelet -, hogy keressek önnek egy megfelelő bútorozott lakást; így olcsóbban fog élni, mint szállodában s amellett otthon lesz; ha hisz a szavamnak, aludjék már ma este egy ilyen lakásban.

- De hogyan tudta meg a címemet? - kérdezte az asszony.

- A kocsiját könnyű volt felismerni, és különben is nyomon követtem. Sèvres-ben a postakocsis, aki hozta, megmondta a címét az én kocsisomnak. Megengedi, hogy szállásmestere legyek? Hamarosan írok önnek, és tudatom, hogy hol találtam lakást.

- Jó, nem bánom - mondta Bargetonné.

Ez a szó semmiségnek látszott, és benne volt minden. Du Châtelet báró a társaság nyelvén beszélt egy társaságbeli asszonnyal. A párizsi öltözködés teljes eleganciájában mutatkozott előtte; csinos bricskán, szép lovakkal érkezett, Bargetonné véletlenül az ablakhoz ment, hogy gondolkozzék a helyzetén, és látta a vén gavallér távozását. Néhány pillanat múlva aztán megjelent előtte a hirtelen fölkeltett, hirtelen felöltözött Lucien, tavalyi nankingnadrágjában, silány kis redingote-jában. Szép volt, de nevetséges öltözetben. Tessék a belvederei Apollót vagy Antoniust vízhordónak felöltöztetni, felismeri-e valaki a görög vagy római véső isteni alkotását? A szem elvégzi az összehasonlítást, még mielőtt a szív kiigazítaná ezt a gyors, gépies ítéletet. Lucien és du Châtelet ellentéte sokkal erősebb volt, semhogy szembe ne tűnt volna Louise-nak. Amikor hat óra tájban befejezték a vacsorát, Bargetonné intett Luciennek, hogy üljön le mellé egy hitvány, sárga virágú vörös, kalikó díványra.

- Édes Lucien - szólalt meg -, ha már elkövettünk egy olyan őrültséget, amely mind a kettőnknek egyformán vesztét okozza, nem gondolod, hogy okos dolog helyreütni ezt a hibát? Drága gyermekem, mi sem együtt nem lakhatunk Párizsban, sem azt a gyanút nem engedhetjük föltámadni, hogy együtt jöttünk ide. A te jövőd erősen függ az én helyzetemtől, s ezt semmi módon sem szabad elrontanom. Én tehát még ma este elköltözöm innét néhány lépésnyire; te pedig itt maradsz ebben a szállodában, s aztán mindennap találkozhatunk anélkül, hogy ez ellen bárkinek is kifogása lehetne.

Louise elmagyarázta a társaság törvényeit Luciennek, s az nagy szemeket meresztett rá. Nem tudta még, hogy az asszony, ha az őrültségéből kigyógyul, kigyógyul szerelméből is, de annyit megértett, hogy ő már nem az angoulême-i Lucien. Louise csak önmagáról, saját érdekeiről, jó híréről, a társaságról beszélt neki; s hogy az önzését mentegesse, megpróbálta elhitetni vele, hogy őróla van szó. Semmi joga nem volt Louise-ra, aki olyan hirtelen visszaváltozott Bargetonnévá, s ami súlyosabb: semmi hatalma nem volt rajta. Nem is tudta visszatartani a szeméből kibuggyanó könnycseppeket.

- Ha én az ön dicsősége vagyok, ön még sokkal több énnekem - egyetlen reményem, egész jövendőm. Úgy képzeltem, hogy ha magáévá teszi sikereimet, magáévá kell tenni a szerencsétlenségemet is, és íme, máris elválunk.

- Elítéli a viselkedésemet - mondta az asszony -, szóval, már nem szeret. - Lucien olyan fájdalmas arckifejezéssel nézett rá, hogy kénytelen volt így folytatni. - Drága kicsikém, itt maradok, ha akarod, elveszejtjük magunkat, és minden támasz nélkül maradunk. De majd ha egyformán nyomorultak leszünk, és mindkettőnket eltaszít magától a világ; amikor a sikertelenség - mert hiszen mindennel számolni kell - visszahajít bennünket Escarbasba: jusson eszedbe, szerelmem, hogy én előre láttam ezt a véget, s azt tanácsoltam neked, hogy érvényesülj a társaság törvényei szerint, engedelmeskedjél ezeknek a törvényeknek.

- Louise - felelte Lucien, átölelve az asszonyt -, megrémít, hogy ilyen józannak látlak. Gondold, hogy gyermek vagyok, hogy egészen rábíztam magam a te drága akaratodra. Én erőszakkal akartam diadalmaskodni embereken és dolgokon; de ha a te segítségeddel gyorsabban arathatok sikert, mint egyedül, boldog leszek, hogy neked köszönöm egész szerencsémet. Bocsáss meg! Sokkal több vagy nekem, semhogy ne félnék mindentől. Az én szememben a különválás a teljes elválás előfutára; és a teljes elválás - az a halál.

- De édes gyermekem, hiszen olyan keveset kíván tőled a társaság - felelte az asszony. - Csak arról van szó, hogy itt aludjál, s egész nap nálam lehetsz, anélkül hogy bárki is kifogásolhatná.

Egy-két cirógatás végképp megnyugtatta Lucient. Egy óra múlva Gentil levélkét hozott, amelyben du Châtelet tudtára adta Bargetonnénak, hogy lakást talált neki az Új-Luxembourg utcában. Megmagyaráztatta magának, hogy merre van az, nem volt túlságosan messze az Echelle utcától, s azt mondta Luciennek: - Szomszédok vagyunk. - Két óra múlva Louise beült egy kocsiba, melyet du Châtelet küldött érte, és átköltözött új otthonába. A lakás azok közé tartozott, amiket kárpitosok rendeznek be, és adnak bérbe gazdag képviselőknek vagy rövid időre Párizsba érkezett előkelő személyeknek - fényűző volt, de kényelmetlen. Tizenegy óra felé Lucien visszatért a kis Gaillard-Bois-szállodába, s Párizsból még nem látott többet, csak azt a részét a Saint-Honoré utcának, mely az Új-Luxembourg és az Echelle utca közé esik. Lefeküdt nyomorúságos kis szobájában, amelyet akaratlanul is összehasonlított Louise nagyszerű lakásával. Abban a pillanatban, amikor ő kilépett Bargetonnétól, odaérkezett Châtelet báró, a külügyminisztertől jövet, fényes báli ruhában. Azért jött, hogy számot adjon mindarról, amit Bargetonné helyett elintézett. Louise nyugtalan volt, ijesztette ez a fényűzés. A vidéki erkölcsök végre is hatással voltak rá, aprólékossá vált a számadásaiban; annyira rendszerető volt, hogy Párizsban fukarnak kellett látszania. Körülbelül húszezer frankot hozott magával, a főadóbérlőtől kiállított utalvány alakjában, s ezzel az összeggel akarta fedezni a rendes jövedelmét meghaladó kiadásokat, négy esztendőn keresztül; máris attól félt, hogy nem lesz elég pénze, és adósságba keveredik. Châtelet tudtára adta, hogy a lakása csak hatszáz frankjába kerül havonként.

- Semmiség - mondta, amikor észrevette Naïs borzongását. - Kocsi áll a rendelkezésére havi ötszáz frankért, ez összesen ötven arany. Ezenkívül már csak a toilette-jére lesz gondja. Olyan asszony, aki az előkelő társasággal érintkezik, nem is rendezkedhetik be másképpen. Ha Bargeton urat főadóbérlővé akarja tenni, vagy állást akar szerezni neki a király udvartartásában, nem élhet szegényesen. Itt csak a gazdagoknak adnak. Szerencse, hogy itt van Gentil, aki kíséri és Albertine, aki öltözteti, mert a cselédség tönkreteszi az embert Párizsban. Ritkán fog itthon étkezni, hiszen divatba jő majd a társaságban.

Bargetonné és a báró Párizsról csevegtek. Du Châtelet elbeszélte a napi újdonságokat, azt az ezernyi semmiséget, amit az embernek tudni kell, különben nem tekintik párizsinak. Aztán tanácsokat adott Naïsnak, hogy hol vásároljon: Herbault-nál rendelje meg a sapkáit, Juliette-nél kalapjait és fejkötőit; megadta neki egy varrónő címét, aki Victorine-t helyettesítheti; végül éreztette vele, hogy az angoulême-i bőrt feltétlenül le kell vedlenie. Utolsó elmés ötlete után pedig nyomban eltávozott.

- Holnap - mondta hanyagul - kétségtelenül kapok egy páholyt valamelyik színházba, s eljövök önért meg Rubempré úrért, mert ugyebár megengedik, hogy házigazdájuk legyek Párizsban?

„Több nagylelkűség van a jellemében, mint gondoltam volna” - mondta magában Bargetonné, amikor hallotta, hogy Lucient is meghívja.

Júniusban a miniszterek nem szokták tudni, mitévők legyenek színházi páholyaikkal: a kormánypárti képviselők s a választóik a szőlőjükben dolgoznak, vagy az aratásra ügyelnek, legkövetelőbb ismerőseik falun vannak vagy utaznak; ezért aztán ilyenkor Párizs színházainak legszebb páholyaiban sajátságos vendégek jelennek meg, akiket a törzsközönség nem lát többé viszont, s akik valami kopott, tarkabarka hímzéshez teszik hasonlóvá a nézőteret. Du Châtelet gondolt már arra, hogy ezt a körülményt felhasználva, sok költség nélkül megszerezhetné Naïsnak azokat a szórakozásokat, amelyekre a vidékieknek leginkább fáj a foguk.

Másnap először esett meg, hogy Lucien kereste Louise-t, és nem találta otthon. Bargetonné elment hazulról néhány halaszthatatlan vásárlás miatt. Tanácsot tartott a női öltözködésnek ama komoly és híres tekintélyeivel, akiket Châtelet emlegetett előtte, mert megírta már d'Espard márkinénak, hogy megérkezett Párizsba. Noha Bargetonnében megvolt az az önbizalom, amit a hosszú uralkodás ád meg, sajátságos módon félt attól, hogy vidékinek talál látszani. Volt annyi tapintata, hogy tudja: mennyire függ két asszony viszonya az első benyomásoktól, s bár képesnek tartotta magát, hogy hamar fölemelkedjék a d'Espard-ékhoz hasonló felsőbbrendű asszonyok színvonalára, érezte azt is, hogy első felléptekor jóakaratra lesz szüksége, és semmi esetre sem akart a sikernek semmiféle kellékéről lemondani. Végtelenül hálás is volt Châtelet-nek, hogy megmutatta neki, miként alkalmazkodhatik a párizsi előkelő társasághoz. Különös véletlenségből a márkiné olyan helyzetben volt, hogy boldogan tett szolgálatot valakinek, aki a férje családjához tartozott. D'Espard márki minden látható ok nélkül visszavonult a világtól, nem foglalkozott sem saját ügyeivel, sem politikával, sem családjával, sem feleségével. A márkiné ilyenformán a maga ura lett, és szükségét érezte annak, hogy a világ helyeselje a viselkedését; boldog volt hát, hogy ez alkalommal helyettesítheti a márkit és gyámolíthatja ennek a családját. Tüntetni akart a gyámkodásával, hogy még nyilvánvalóbbá tegye férje hibáját. Még aznap írt *Bargetonné, született Nègrepelisse úrasszonynak* egy bájos levelet, amelynek formája olyan szép volt, hogy belső ürességét csak nagy sokára lehetett fölismerni:

> Boldoggá teszi az a szerencsés véletlen, amely családjával összeköttetésbe hozott olyan valakit, akiről már sok szépet hallott, s akit szeretne megismerni, mert a párizsi barátságok nem oly szilárdak, hogy ne kívánkoznék még valaki után, akit szerethessen ezen a világon; és ha ez nem történhetik meg, ezt az illúziót is el kell temetni a többivel együtt. Teljesen rendelkezésére bocsátja magát unokatestvérének, és meg is látogatta volna, ha gyengélkedése otthon nem tartja; de máris lekötelezettjének tekinti magát, amiért reá gondolt.

A körutakon és a Paix utcán való első bolyongása közben Lucien, mint minden jövevény, sokkal inkább törődött a dolgokkal, mint az emberekkel. Párizsban először is a tömegek ragadják meg a figyelmet: a boltok fényűzése, a házak magassága, a kocsik forgataga, a túlzott fényűzés s a végtelen nyomor állandó ellentétei - ezek fogják meg az embert mindenekelőtt. Az erős képzeletű fiatalembert annyira meglepte ez az idegen sokaság, hogy úgy érezte, saját személye valósággal elenyészik. Akit vidéken valamennyire megbecsülnek, s ott léptennyomon találkozik jelentőségének bizonyítékaival, nem képes megszokni értékének ezt a teljes, hirtelen elvesztését. Valaminek lenni otthon és semminek Párizsban, ez a két állapot átmenetet kíván meg; s aki túlságos hirtelen esik egyikből a másikba, úgy érzi, mintha megsemmisülne. Irtózatos sivatagnak ígérkezett Párizs egy ifjú költő számára, ki eddig visszhangot talált minden érzelemre, bizalmas barátot minden gondolatának meghallgatására s egy lelket, aki osztozott jelentéktelenebb benyomásaiban is. Lucien szép kék frakkja még David ismerősénél volt, s így aztán zavarba hozta ruhájának szegényes, hogy ne mondjam, züllött volta, amikor Bargetonnéhoz ment, akinek közben már haza kellett érkeznie; ott találta nála du Châtelet bárót, s az mindkettőjüket elvitte vacsorázni a Rocher-de-Cancale-ba. Lucien elkábult a párizsi forgatagtól, s egy szót sem tudott szólni Louise-hoz, hiszen hárman ültek a kocsiban; de megszorította a kezét, s az asszony barátságosan válaszolt mindazokra a gondolatokra, amiket ő ily módon fejezett ki.

Vacsora után Châtelet a Vaudeville-színházba vitte két vendégét, Lucien titkos bosszúságot érzett du Châtelet láttára, s átkozta a véletlent, mely ezt az embert Párizsba sodorta. Az adóhivatali igazgató saját becsvágya érdekében iparkodott gyümölcsöztetni utazását; remélte,

hogy kinevezik egy közigazgatási hivatal főtitkárának, s bejuthat az államtanácsba, mint a folyamodványok előadója; azért jött, hogy számon kérje a neki tett ígéreteket, mert olyan ember, mint ő, csak nem maradhat adóhivatali igazgató, inkább nem lesz semmi sem, és vagy megválasztatja magát képviselőnek, vagy visszatér a diplomáciai szolgálatba. Alakja mind nagyobbra nőtt; Lucien határozatlanul megérezte már az öreg gavallérban a párizsi életet ismerő, társaságbeli ember fölényét; különösen azért szégyellte magát, hogy szórakozásaiért neki tartozik köszönettel. Ott, ahol a költő nyugtalan volt, és zavarba jött, a császári hercegnő egykori titkára úgy mozgott, mint a hal a vízben. Du Châtelet mosolygott azokon a habozásokon, csodálkozásokon, kérdéseken, apró hibákon, amelyek elárulták, hogy vetélytársa nem ismeri a társasélet szokásait; mint ahogy a vén tengeri farkasok is csúfot űznek az újoncból, aki még nem bírja a tengert. Lucient, aki most először látott párizsi színházat, ez a gyönyörűség kárpótolta sok zavarának kellemetlenségeiért.

Ezt az estét az tette nevezetessé, hogy titokban sok gondolatát tagadta meg, amit a vidéki életről táplált. A kör kitágult, a társadalom más arányokat öltött. Néhány elegánsan, üdén öltözött, csinos párizsi nő szomszédsága észrevétette vele, hogy milyen elavult Bargetonné ruhája, bármennyi ambícióval öltözött is; sem az anyag, sem a szabás, sem a szín nem divatos. Hajviselete, amely Angoulême-ben annyira meghódította, irtózatosan ízléstelennek tűnt fel azokhoz a leleményes, finom hajdíszekhez képest, amelyekkel itt minden asszony kellette magát. - Vajon így marad-e? - gondolta magában, nem is sejtvén, hogy Bargetonné már az egész napot átalakulásának előkészületeire használta fel. Vidéken nincs választék, nem lehet összehasonlításokat tenni: az arcoknak valami konvencionális szépséget ád a megszokás. Az az asszony, aki vidéken csinos teremtés számba megy, semmi figyelmet nem ébreszt Párizsban, mert csak ennek a közmondásnak alkalmazásával lehet szépnek tartani: *vakok közt a félszemű király.* Most Lucien tette meg azt az összehasonlítást, amelyet előző napon Bargetonné tett közte és Châtelet között. Bargetonné viszont a maga részéről különös gondolatokba merült a kedvesét szemlélve. Szegény poétának sajátos szépsége ellenére is rossz volt a megjelenése. Túlságosan rövid ujjú redingote-ja, hitvány vidéki kesztyűje, szűk mellénye hallatlan nevetségessé tette az erkélyen ülő fiatalemberek mellett: Bargetonné szánalmasnak találta. Châtelet, aki minden igény nélkül foglalkozott vele, és mélységes szenvedélyt eláruló gonddal ügyelt rá; Châtelet, aki elegáns volt, és könnyedén viselkedett, akárcsak a színész, aki újra színháza deszkáira lép: Châtelet, mondom, két nap alatt visszanyerte a fél esztendő alatt elveszített területet. Bár általában nem szokás elismerni, hogy az érzelmek hirtelen változnak meg - bizonyos, hogy két szerelmes gyakran hamarább válik el egymástól, mint amily hamar összekerült. Bargetonnéban és Lucienben egyaránt forrongott már az a kölcsönös kiábrándulás, amelynek Párizs volt az oka. Itt megnövekedtek az élet arányai, a poéta szemében, Louise szemében pedig új ábrázatot öltött fel a társaság. Mindegyiknek csak egy véletlenre volt már szüksége, hogy az őket összefűző kötelékek elszakadjanak. Ez a Lucienre nézve rettentő fejszecsapás nem is késett sokáig. Bargetonné letette a költőt a szállodája kapuja előtt, maga pedig hazatért du Châtelet társaságában, ami sehogyan sem tetszett szegény szerelmesnek.

„Vajon mit mondanak majd rólam?” - gondolta magában Lucien, miközben fölment szomorú szobájába.

- Rendkívül unalmas ez a szegény fiú - mondta mosolyogva du Châtelet, amikor a kocsi ajtaja rájuk csukódott.

- Ilyen minden ember, akinek szívében és agyában a gondolatok egész világa lakik. Az olyan emberek, akiknek sok-sok kifejeznivalójuk van, hosszan megálmodott, szép művek alakjában, némiképpen megvetik a társalgást, ezt az üzletet, amelyben a szellem elporlódik, mert

aprópénzre váltja fel önmagát - mondta a büszke Nègrepelisse lány, akinek volt bátorsága, hogy védelmezze Lucient, nem annyira Lucien, mint saját maga miatt.

- Ezt készséggel elismerem - folytatta a báró -, csakhogy mi az emberekkel és nem a könyvekkel élünk. Nézze, drága Naïs, látom, hogy semmi sincs kettejük között, s ez boldoggá tesz. Ha elhatározza, hogy valami olyan érdekességet ad az életének, amely eddig hiányzott belőle, könyörgök, ne ez az állítólagos lángész legyen az. Ha csalódnék benne! Ha néhány nap alatt, miközben igazi tehetségekkel, komolyan figyelemre méltó emberekkel hasonlította össze, akikkel meg fog ismerkedni - rájönne, drága, szép szirén, hogy nem egy lanttal fölfegyverzett férfiút vitt ragyogó hátán a kikötőbe, hanem egy modortalan, jelentéktelen, ostoba és elbizakodott majmocskát, aki talán szellemes lehet Houmeau-ban, de Párizsban végtelenül közönséges fickó! Végre is itt hetenként jelennek meg olyan verseskötetek, amelyek közül még a legrosszabb is többet ér Chardon úr egész költészeténél. Az Isten szerelméért, várjon, és hasonlítsa össze másokkal! Holnap, pénteken előadás van az Operában - mondta, amikor a kocsi befordult az Új-Luxembourg utcába. - D'Espard-nénak rendelkezésére áll a főkamarások páholya, és bizonyos, hogy elviszi önt. Én majd Sérisyné páholyába megyek, hogy lássam önt dicsősége ragyogásában. A *Danaidák*-at adják.

- Isten önnel - mondta az asszony.

Bargetonné másnap iparkodott olyan délelőtti ruhát összeállítani, amelyben meglátogathatja unokatestvérét, d'Espard-nét. Kissé hideg volt, és angoulême-i ócskaságai között semmi jobbat nem talált, mint egy bizonyos zöld bársonyruhát, meglehetősen furcsa díszítésekkel. Lucien viszont szükségét érezte annak, hogy elmenjen híres kék frakkjáért, mert megirtózott sovány redingote-jától, s mindig jól öltözötten akart mutatkozni, arra gondolván, hogy véletlenül összetalálkozik d'Espard márkinéval, vagy váratlanul elmehet hozzá. Bérkocsiba ült, hogy tüstént elhozza poggyászát. Két óra alatt elköltött három vagy négy frankot, és volt alkalma, hogy elgondolkozzék a párizsi élet financiális arányairól. Amikor a lehető legelőkelőbben felöltözött, elment az Új-Luxembourg utcába, s a kapu előtt összetalálkozott Gentillel, aki egy pompásan feltollazott urasági vadász társaságában álldogált ott.

- Éppen a nagyságos úrhoz készültem; a nagyságos asszony ezt a levélkét küldi - mondta Gentil, aki nem ismerte a tisztességtudás párizsi formuláit, és hozzá volt szokva a vidéki erkölcsök kedélyességéhez.

A vadász inasnak nézte a költőt. Lucien felbontotta a levelet, s megtudta belőle, hogy Bargetonné d'Espard márkinénál tölti a napot, estére pedig az Operába megy, de azt írta Luciennek, hogy legyen ott, mert az unokatestvére megengedte neki, hogy helyet adjon páholyában az ifjú költőnek, akinek a márkiné boldogan szerzi meg ezt az örömet.

„Hát szeret! Bolondság volt a félelmem - gondolta magában Lucien -, még ma este bemutat az unokanővérének!"

Ugrált örömében, és vidáman akarta eltölteni azt az időt, amely ettől a boldog estétől elválasztja. A Tuiléria felé rohant, s azt gondolta, hogy ott sétálgat majd mindaddig, míg ebédelni nem megy Véryhez. És ugrabugrálva, boldogságában szinte szárnyra kapva érkezett a Feuillantinusok teraszára; végigfutott rajta, szemügyre véve a sétálókat, a csinos asszonyokat és imádóikat, az elegáns ficsúrokat, akik kettesével, karonfogva jártak, s egy szempillantással üdvözölték egymást, ha összetalálkoztak. Micsoda különbség e terasz és Beaulieu közt! Ebben a nagyszerű kalitkában valamivel csinosabb madarak vannak ám, mint Angoulême-ban! A színeknek egész fényűzése, amely India vagy Amerika madarain ragyog, az európai madarak szürke színeivel összehasonlítva! Lucien két keserves órát töltött a Tuiléria-kban, szigorú lelkiismeret-vizsgálatot tartott, és megítélte magát. Mindenekelőtt: az elegáns ficsúrok közül

egyetlenegy sem viselt frakkot. Ha frakkos férfit látott, az valami törvényen kívül álló aggastyán, valami szegény ördög, a Marais-ból jött tőkés vagy irodaszolga volt.

Az izgatott lelkű, átható pillantású költő, minekutána rájött, hogy van délelőtti és esti öltözet, fölismerte a saját rongyai rútságát is, s ama hiányosságokat, amelyek a frakkját nevetségessé tették: a szabása divatjamúlt, kék színe hamis, gallérja bántóan esetlen, szárnyai a sok hordástól egymás felé görbültek, gombjai kivörösödtek, nadrágja élein pedig végzetes fehér vonalak tűntek föl. A mellénye túlságosan rövid volt, s a szabása oly groteszkül vidékies, hogy hirtelen begombolta a frakkját, csakhogy elrejthesse. Végül nankingnadrágot csak közönséges embereken látott. Az úriemberek színpompás tarka szöveteket viseltek, vagy mindig kifogástalan fehér holmit! Egyébiránt minden nadrágnak talpallója volt, az övé pedig igen rosszul fért meg a csizmája sarkával, amely ellen az összezsugorodott szövet szélei heves ellenszenvet mutattak. Fehér nyakkendője két végét a húga hímezte ki, aki du Hautoy úron és Chandouron ilyen nyakkendőket látván, sietve készített hasonlókat a bátyjának. Nemcsak hogy senki sem viselt délelőtt fehér nyakkendőt - kivéve a komoly embereket, néhány öreg bankárt, vagy szigorú hivatalnokot -, de szegény Lucien még meg is pillantott túl a rácson, a Rivoli utca gyalogjáróján egy fűszereslegényt, aki kosarat cipelt a fején, s az angoulême-i ifjú látta a nyakkendője két végét, amit valami imádott grizett keze hímezhetett ki! Erre a látványra Lucien ütést érzett a mellében, azon az egyelőre kevéssé ismert helyen, ahol érzékenységünk húzódik meg, s ahová, mióta csak érzelmek vannak a világon, túlságos örömében vagy fájdalmában kezét szokta tenni az ember.

Ne tessék azt mondani minderre, hogy gyerekség! Persze a gazdagok, akik sohasem ismerték az ilyenféle szenvedést, valami kicsinyes és hihetetlen dolgot találhatnak ebben; de a nincstelenek szorongó aggodalmai éppen annyi figyelmet érdemelnek, mint azok a válságok, amelyek felforgatják a föld hatalmasainak és kiváltságosainak életét. Meg hát nem egyformán nagy-e a fájdalom mindkét részen? A szenvedés mindent megnövel. Cseréljük ki csak a szavakat: a többé vagy kevésbé szép ruha helyett beszéljünk egy szalagról, egy kitüntetésről, egy címről. Ezek a csekélynek látszó dolgok nem gyötörtek-e meg ragyogó életeket? A ruha kérdése különben is óriási kérdés azoknál, akik gazdagabbnak akarnak látszani, mint amilyenek, mert gyakran ez a legjobb módja annak, hogy csakugyan azzá legyenek valamikor. Lucien homlokát elöntötte a hideg verejték arra a gondolatra, hogy este ilyen öltözetben kell megjelennie d'Espard márkiné, egy királyi főkamarás rokona előtt - akihez válogatott nagyságok szoktak eljárni.

„Olyan vagyok, mint egy patikus fia, mint egy kereskedősegéd" - gondolta magában vad dühvel, amint elvonulni látta maga előtt a Saint-Germain-negyed családjainak kecses, kacér, elegáns ifjait, akik valamennyien hasonlítottak egymáshoz körvonalaik finomságában, magatartásuk nemességében, arcuk kifejezésében, s mind különböztek egymástól abban a keretben, amelyet mindegyik kiválasztott magának, hogy azon belül érvényesüljön. Valamennyien bizonyos rendezői művészettel juttatták érvényre előnyös tulajdonságaikat - Párizsban ehhez éppoly jól értenek a fiatalemberek, mint az asszonyok. Lucien anyjától örökölte azt az értékes, fizikai előkelőséget, amelynek kiváltságai ott ragyogtak a szeme előtt; de az arany még nyers érc volt, feldolgozatlan. A haja rosszul volt nyírva. Ahelyett, hogy hajlékony halcsontokkal emelte volna magasra az arcát, érezte, hogy valósággal el van temetve egy hitvány inggallérban; nyakkendője minden ellenállás nélkül engedte lekókadni szomorú fejét. Melyik asszony sejtette volna meg csinos lábát az Angoulême-ből hozott esetlen csizmában? Melyik fiatalember irigyelhette volna meg csinos termetét ebben a kék zsákban, amelyet ő mindmostanáig frakknak tartott? Elragadó gombokat látott ragyogó fehér ingeken, az ő gombjai meg vörösek! Ezek az elegáns urak mind csodálatos kesztyűket viselnek, ő meg olyanokat, mint egy zsandár. Az egyik gyönyörű fogantyús sétapálcával hadonászott. A másik mandzsettás inget

hordott, s a mandzsettákat finom, apró aranygombok tartották. Egyik, miközben egy asszonnyal beszélt, bájos lovaglóostort hajlítgatott, s néhány sárcsöppel bepettyezett nadrágjának bő ráncai, pengő sarkantyúi, szorosra fűzött kis redingote-ja mutatta, hogy tüstént visszaül valamelyikre ama két ló közül, amelyeket egy öklömnyi lovászinas fogott kantáron. A másik olyan lapos órát húzott ki mellényzsebéből, mint egy ötfrankos, s úgy nézte meg, mint aki korán vagy későn érkezett egy találkozóra.

Miközben ezeket a csinos semmiségeket figyelte, amelyeknek létezéséről sem volt sejtelme, föltárult előtte a nélkülözhetetlen fölösleges dolgok világa, s megborzongott arra a gondolatra, hogy óriási tőke kell ahhoz, ha valaki a csinos fiú mesterségét akarja folytatni. Minél jobban csodálta ezeket a boldog és elfogulatlan ábrázatú fiatalembereket, annál inkább érezte, hogy milyen furcsa az ő ábrázata - rá van írva, hogy nem tudja, hová vezet az út, amelyen jár; nem tudja, hol a Palais-Royal, pedig kiszúrja a szemét, s a Louvre-t kérdi egy járókelőtől, aki azt feleli neki: „Épp előtte vagyunk." Lucien látta, hogy feneketlen mélység választja el ettől a világtól: gondolkozott, hogy hatolhatna át a szakadékon, mert hasonlítani szeretett volna a karcsú, kényes párizsi ifjúsághoz. Ezek a patríciusok mind istenien öltözött és istenien szép asszonyokat köszöntöttek, olyan asszonyokat, akiknek egy csókjáért Lucien darabokra vagdaltatta volna magát, mint Königsmarck grófnő apródja. Ezekhez a királyi nőkhöz hasonlítva Louise úgy rajzolódott ki emlékezetének homályában, mint valami öregasszony. Nem egy olyan asszonnyal találkozott össze, akiről szó lesz a XIX. század történetében, akinek szelleme, szépsége, szerelmei éppoly híresek, mint az egykori királyasszonyoké. Látott elhaladni egy felséges leányt, Des Touches kisasszonyt, akit Camille Maupin néven oly jól ismernek; kitűnő írónő, éppoly naggyá teszi szépsége, mint fölényes szelleme, s nevét halkan ismételték a sétáló ifjak és az asszonyok.

„Ó - gondolta magában -, itt a költészet."

Micsoda Bargetonné ehhez az angyalhoz képest, aki ragyog az ifjúságtól, reménytől, jövendőtől, a mosolygása édes, fekete szeme oly nagy, mint az ég, s úgy lángol, mint a nap? Kacagott, Firmianinéval, Párizs egyik legbájosabb asszonyával beszélgetve. Lucienben ugyan megszólalt egy hang: „Az értelem az az emelőrúd, amellyel a világot ki lehet mozdítani sarkaiból", de egy másik hang viszont azt kiáltotta oda neki, hogy az értelem támasztópontja a pénz. Nem akart ott maradni saját romjai közt, vereségének színterén, s megindult a Palais-Royal felé, előbb megkérdezve az utat, mert nem ismerte még a környék helyszínrajzát. Belépett Véryhez, s hogy Párizs gyönyöreivel megismerkedjék, olyan ebédet rendelt, amely kigyógyítja kétségbeeséséből. Egy palack bordeaux-i bor, ostendei osztriga, hal, fogoly, makaróni és gyümölcs - ez volt vágyainak *non plus ultrá*[12]-ja. Élvezte ezt a kis dőzsölést, és arra gondolt, hogy este megcsillogtatja szellemét d'Espard márkiné előtt, és szellemi gazdagságának feltárásával teszi jóvá furcsa öltözködésének szegénységét. Álmaiból a pincér számlája ébresztette fel, elragadva tőle azt az ötven frankot, amelyről azt hitte, hogy még sokra mehet vele Párizsban. Ez az ebéd annyiba került, mint egy havi élete Angoulême-ben. Tisztelettel csukta be ennek a palotának a kapuját, s azt gondolta, hogy ide sem teszi be többé a lábát.

„Ève-nek igaza volt - gondolta magában, miközben a Kőgalérián át hazafelé tartott, hogy újra pénzt vegyen magához. - Párizsban más árak vannak, mint Houmeau-ban."

Útközben megcsodálta a szabók műhelyeit, a délelőtt látott ruhákra gondolt és felkiáltott:

- Nem, nem mutatkozom ilyen ízléstelen gúnyában d'Espard márkiné előtt!

---

[12] Netovábbja. (latin)

Mint a szarvas, olyan gyorsan futott a Gaillard-Bois-szállodáig, felment a szobájába, kivett a pénzéből száz tallért, és visszatért a Palais-Royalba, hogy tetőtől talpig felöltözködjék. Látott a Palais-Royalban cipészeket, fehérneműárusokat, mellénykészítőket, fodrászokat - tíz boltban volt szétszórva az ő leendő eleganciája. Az első szabó, akihez belépett, annyi frakkot próbáltatott föl vele, ahányat akart, s meggyőzően állította, hogy valamennyi a legutolsó divat szerint készült. Amikor eltávozott tőle, már tulajdonosa volt egy zöld frakknak, egy fehér nadrágnak és egy fantázia-mellénynek, összesen kétszáz frankért. Hamarosan talált egy pár igen elegáns és lábára illő csizmát. Végül, amikor mindent bevásárolt, amire szüksége volt, a fodrászt szobájába rendelte, ahová minden kereskedő elhozta a maga áruját. Este hét órakor bérkocsiba ült, s az Operába hajtatott, olyan hajzattal, mint egy körmeneti Szent János-szobor - mellénye és nyakkendője jó volt, csak kissé kényelmetlenül érezte magát így először ebben a szoros tokban. Bargetonné utasítása szerint a főkamarások páholyát kérdezte. A jegyszedő, amikor meglátta ezt a fiatalembert, aki kölcsönzött eleganciájában holmi vőfélyhez hasonlított, megkérte, hogy mutassa a jegyét.

- Jegyem nincs.

- Akkor nem mehet be - felelték neki szárazon.

- De én d'Espard márkiné társaságához tartozom - mondotta.

- Azt nem kötelességünk tudni - mondta az alkalmazott, akaratlanul is észrevehetetlen mosolygást váltva ellenőrtársaival.

E pillanatban hintó állt meg az előcsarnok előtt. Egy vadász, akit Lucien nem ismert meg, leeresztette a hintó hágóvasát, s az ajtaján két díszesen öltözött asszony lépett ki. Lucien félreállt az útjukból, mert nem akarta, hogy a jegyszedő valami szemtelen szóval állítsa félre.

- De hiszen ez a hölgy d'Espard márkiné, akit uraságod állítólag ismer - szólt a jegyszedő ironikusan Lucienhez.

Lucien annál inkább elképedt, mert Bargetonné mintha nem ismerte volna meg új díszében; de amikor odalépett hozzá, rámosolygott, és azt mondta:

- Szerencsés véletlenség, jöjjön!

A jegyszedők elkomolyodtak, Lucien követte Bargetonnét, aki még az Opera hatalmas lépcsőházában bemutatta Rubempréját unokanővérének.

A főkamarások páholya a nézőtér egyik sarkában van, mindenfelé látni lehet belőle, és mindenfelől látják is az embert. Lucien leült Louise mögé egy székre, boldogan, hogy a homályban maradhat.

- Rubempré úr - mondta behízelgő hangon a márkiné -, ön először van az Operában, tekintse át az egészet, fogja ezt a széket, és üljön előre, megengedjük.

Lucien engedelmeskedett; éppen véget ért az opera első felvonása.

- Jól használta fel az idejét - súgta fülébe Louise, a Lucien változásán érzett meglepetés első pillanatában.

Louise a régi maradt. A divatos d'Espard márkinénak, a párizsi Bargetonnénak szomszédsága annyira ártott neki, a tündöklő párizsi asszony oly feltűnővé tette a vidéki nő tökéletlenségeit, hogy Lucien, akit a ragyogó nézőtér s ez a kiváló asszony kétszeresen is felvilágosított az előkelő társaságot illetően, végre a valóságos asszonyt látta a szegény Naïs de Nègrepelisseben, azt, akit a párizsiak láttak benne: egy nagy, száraz, foltos képű, hervadt, túlságosan vörös, szögletes, affektált, kényeskedő, nagyigényű asszonyt, akinek a beszéde vidékies, s ami a

legfőbb, rosszul öltözik! Valóban, egy párizsi ruha ráncai, ha régi is ez a ruha, még mindig ízlésre vallanak, az ember érti, megsejti, hogy mi volt - de egy régi vidéki ruha megmagyarázhatatlan, egyszerűen nevetséges. Sem a ruhában, sem az asszonyban nem volt semmi báj, semmi üdeség: a ruha bársonya éppen olyan foltos, mint az arc bőre. Lucien elszégyellte magát, amiért ezt a csupa csont-bőr asszonyt szerette, és megfogadta magában, hogy felhasználja Louise-nak első erkölcsösködő rohamát, és faképnél hagyja.

Kitűnő szeme volt, és látta, hogy lornyett szegeződik erre a kiváltképpen arisztokratikus páholyra. A legelegánsabb asszonyok nyilván Bargetonnét vették szemügyre, mert mind mosolyogva beszéltek egymással. Lehet, hogy d'Espard-né megértette a szarkazmus okát az asszonyi mozdulatokból és mosolygásokból, de annyi bizonyos, hogy teljesen érzéketlen volt iránta. Először is mindenkinek föl kellett ismerni vendégében a vidékről jött szegény rokont, aki minden párizsi családot megnyomoríthat. Aztán meg unokanővére egy kis félelmet árult el, amikor öltözködésről beszélt vele; ő megnyugtatta, mert látta, hogy Naïs fölveszi a párizsi modort, ha egyszer sikerül felöltöznie. Ha Bargetonné híján is volt a tapasztalatoknak, megvolt benne a nemes asszony született előkelősége s az a *valami,* amit *race*[13]-nak lehet nevezni. Jövő hétfőn majd elégtételt szerez magának. Különben is, a márkiné tudta, hogy mihelyt a közönség értesül, hogy az asszony az ő unokanővére, abbahagyja a gúnyolódást, és még egyszer megrágja a véleményét, mielőtt ítélne. Lucien nem is sejtette, mennyire megváltoztathatja Louise-t egy nyaka köré csavart sál, egy csinos ruha, egy elegáns hajdísz és d'Espard-né tanácsai. A márkiné már a lépcsőn feljövet megmondta unokanővérének, hogy ne tartsa a kezében széthajtott zsebkendőjét. A jó vagy rossz ízlés ezernyi ilyesféle apró árnyalattól függ, amit okos asszony gyorsan felfog, némely asszony pedig sohasem fog megérteni. Bargetonné, aki máris tele volt jóakarattal, sokkal okosabb volt, semhogy észre ne vegye, miben hibázott. D'Espard-né bizonyos volt abban, hogy növendéke becsületére fog válni, és nem tagadta meg tőle a nevelést. És végül: a két asszony közt szövetség keletkezett, amit kölcsönös érdekük szilárdított meg. Bargetonné egyszerre beállt a divatos bálvány táborába, akinek modora, szelleme és környezete meghódította, elvakította, megbabonázta. Felismerte d'Espard-néban az ambiciózus, előkelő hölgy titokzatos hatalmát, s azt gondolta magában, hogy úgy érvényesülhet, ha bolygójává szegődik ennek a napnak, tehát őszintén csodálta. A márkinét meghatotta ez a naiv hódítás, érdeklődött unokanővére iránt, mert gyöngének és szegénynek látta; meg aztán kapóra jött neki, hogy tanítványa van, akivel iskolát csinálhat, s legfőbb kívánsága volt, hogy Bargetonnéban afféle udvarhölgyre tegyen szert, rabszolganőre, aki dicséretét zengi - ami még ritkább kincs a párizsi asszonyok közt, mint az irodalmi világban egy hűséges kritikus.

Ezalatt azonban a közönség kíváncsisága sokkal feltűnőbbé vált, semhogy a jövevény észre ne vegye, és d'Espard-né udvariasan tévútra akarta vezetni az izgatottság okát illetően.

- Ha látogatóink jönnek - mondta -, talán megtudjuk majd, minek köszönhetjük azt a tisztességet, hogy a hölgyek annyit foglalkoznak velünk...

- Erősen gyanakszom, hogy a párizsi asszonyok az én ócska bársonyruhámon és vidéki ábrázatomon mulatnak - szólt nevetve Bargetonné.

- Nem, nem magán mulatnak, van itt valami, amit nem értek - tette hozzá a márkiné, a költőre pillantva, akit most először nézett meg, s úgy találta, hogy különösen van öltözve.

- Ni, ott van du Châtelet úr - mondta e pillanatban Lucien, s fölemelte az ujját, hogy megmutassa Sérisyné páholyát, ahová az újramázolt vén gavallér éppen most lépett be.

---

[13] Nemes fajta. (francia)

Erre a mozdulatra Bargetonné ajkába harapott bosszúságában, mert a márkiné nem tudott visszafojtani egy csodálkozó pillantást és mosolyt, amely oly megvetően mondta: „honnan jő ez a fiatalember?" - hogy Louise megalázva érezte magát szerelmében, ami a legkeserűbb érzés egy francia nő számára, s amit sohasem bocsát meg a kedvesének. Ebben a világban, ahol a kis dolgok oly nagyra nőnek, egy mozdulat, egy szó tönkreteszi a kezdőt. A jó modornak s az előkelő társasági hangnak legfőbb érdeme éppen az, hogy összhangzó egészet alkot, amelyben minden jól összeolvad, semmi sem kirívó. Még azok is, akik akár tudatlanságból, akár a gondolatnak valami heveskedése miatt nem tartják meg ennek a tudománynak törvényét, mind megértik, hogy ezen a téren, akárcsak a zenében, egyetlen disszonancia tökéletes tagadása magának a művészetnek, amelynek minden föltételét végre kell hajtani a legcsekélyebb dologban is, különben - megsemmisül.

- Ki ez az úr? - kérdezte a márkiné Châtelet-re mutatva. - Hát maga ismeri már Sérisynét?

- Ó, hát ez a hölgy a híres Sérisyné, akinek annyi kalandja volt, és mégis mindenütt fogadják!

- Hallatlan dolog ez, drágám - felelte a márkiné -, megmagyarázható, de meg nem magyarázott dolog! A legfélelmesebb emberek a barátai. És miért? Senki sem mer ennek a titoknak végére járni. Hát az az úr Angoulême arszlánja?

- Ó, du Châtelet báró - mondta Naïs, aki Párizsban hiúságból megadta imádójának azt a címet, amelyet különben elvitatott tőle - olyan ember, aki sokat beszéltet magáról. Útitársa volt Montriveau úrnak.

- Ah - mondta a márkiné -, valahányszor ezt a nevet hallom, mindig eszembe jut a szegény Langeais hercegnő, aki úgy tűnt el, mint egy hulló csillag. Nézze csak - folytatta egy páholyra mutatva -, ott van Rastignac úr és Nucingenné, egy szállító, bankár, ügyvivő és nagyban dolgozó ócskás felesége - olyan emberé, aki vagyonával tukmálja rá magát a párizsi társaságra, s azt mondják róla, hogy nemigen válogatja meg az eszközöket, ha a vagyona növeléséről van szó; az a legfőbb gondja, hogy elhiggyék a Bourbonok iránti ragaszkodását, s már az én házamba is be próbált jutni. A felesége azt hitte, hogy elég, ha elfoglalja Langeais hercegnő páholyát, azzal már együtt jár a hercegnő bájossága, szelleme és sikere is! Mindegyre megismétlődik a szajkó története, aki pávatollakba öltözik!

- Hogyan tarthatják el a fiukat Párizsban Rastignacék, amikor tudtommal ezer tallér járadékuk sincs? - kérdezte Lucien Bargetonnétól, elcsodálkozva a fiatalember öltözködésének eleganciáján.

- Látszik, hogy ön Angoulême-ből jön - felelte a márkiné, meglehetős ironikusan, lornyettjét le sem véve a szeméről.

Lucien nem értette meg, egészen elmerült a páholyok nézegetésében; kitalálta, hogy milyen ítéleteket mondhatnak ott Bargetonnéról, s milyen kíváncsian néznek őrá. Louise viszont nagyon szenvedett, amiért a márkiné oly kevéssé becsülte meg Lucien szépségét. Hát nem olyan szép, mint hittem! - gondolta magában. - Most már csak egy lépés kellett, hogy kevésbé elmésnek is találja. Közben legördült a függöny. Châtelet látogatóba ment Carigliano hercegnőhöz, akinek páholya szomszédos volt d'Espard-né páholyával; odaköszönt Bargetonnénak, s az főhajtással viszonozta. Egy társaságbeli asszony meglát mindent, s a márkinénak feltűnt Châtelet előkelő magatartása. E pillanatban négy párizsi híresség lépett be a márkiné páholyába.

Első volt Marsay úr, akit az tett híressé, hogy mily sok nő ostromolja; feltűnő, lányos szépség, de ezt a puha szépséget ellensúlyozta tigrisre emlékeztető merev, nyugodt, vad és rideg pillantása: szerették és rettegtek tőle. Lucien is szép volt; de a tekintete oly szelíd, kék szeme

oly ártatlan, hogy nem lehetett kiolvasni belőle azt az erőt, hatalmat, amely annyira vonzza az asszonyokat. Különben is: a költőnek még neve sem volt, ellenben Marsay szelleme magával ragadta az embert, Marsay bizonyosan tudta, hogy tetszik mindenkinek, végül pedig: természetéhez alkalmazott öltözködésével minden vetélytársát porba tiporta maga körül. Tessék elképzelni, mivé lehetett a szomszédságában Lucien, aki formátlan, faragatlan, merev és új volt, mint a ruhái. Marsay megszerezte magának azt a jogot, hogy szemtelenségeket mondjon - mert szellemes volt, és bájos modorba tudta burkolni szemtelenségeit. Az a fogadtatás, amelyben a márkiné részesítette, tüstént megértette Bargetonnéval ennek a férfiúnak hatalmát.

A következő vendég az egyik Vandenesse gróf volt, az, akinek az a feltűnő kalandja volt Lady Dudleyvel, szelíd és elmés, szerény fiatalember, aki éppen az ellenkező tulajdonságok révén érvényesült, mint Marsay, s akit a márkiné unokanővére, Mortsauf grófné, melegen beajánlott hozzá. A harmadik: Montriveau tábornok, Langeais hercegnő vesztének okozója.

A negyedik: Canalis, a kor egyik legkiválóbb költője, fiatalember, akinek dicsősége még csak most hajnalodott fel, s aki - büszkébb lévén nemesi rangjára, mint tehetségére, d'Espard márkiné lovagjának szerepét játszotta, hogy így rejtse el Chaulieu hercegnő iránt érzett szenvedélyét. Affektálással elhomályosított bájossága ellenére is meg lehetett már sejteni benne azt a roppant becsvágyat, amely később a politikai viharokba belevetette. Szinte nőies szépsége, behízelgő mosolyai rosszul leplezték mélységes önzését és akkor még bizonytalan egzisztenciájának örökös számításait: de az, hogy a negyvenévesnél idősebb Chaulieu hercegnőt választotta ki, megszerezte neki az udvar támogatását, a Saint-Germain-negyed tapsait és a liberálisok sértegetéseit, akik klerikális költőnek nevezték.

E négy jelentékeny egyéniség láttára Bargetonné megértette, mért törődik a márkiné oly keveset Luciennel. Amikor aztán megkezdődött a társalgás, s ezek a finom, kényes elmék mind megnyilatkoztak, csupa olyan mondásban, amelyben több értelem és mélység volt, mint mindabban, amit Naïs egy egész esztendő alatt hallott vidéken; különösen amikor a nagy költő megszólaltatta vibráló hangját, amelyen megérzett a kor pozitív szelleme, de költészettel megaranyozva - Louise megértette, amit előző nap du Châtelet mondott neki: Lucien nem volt már semmi. Mindenki oly kegyetlen közömbösséggel nézte a szegény ismeretlent, annyira úgy ült ott, mint egy idegen, aki nem érti a társalgás nyelvét, hogy a márkiné végre is megszánta.

- Engedje meg - szólt Canalishoz -, hogy bemutassam önnek Rubempré urat. Ön sokkal magasabb polcot foglal el az irodalmi világban, semhogy jó szívvel ne fogadhatna egy kezdőt. Rubempré úr Angoulême-ből jő, kétségtelenül szüksége lesz azok támogatására, akik itt napvilágra tudják juttatni a lángelmét. Nincsenek még ellenségei, akik a támadásaikkal megcsinálják a szerencséjét. Nem volna-e érdemes megpróbálkozni azzal az eredeti vállalkozással, hogy a barátság révén juttassa ahhoz, amit önnek a gyűlölet szerzett meg?

A négy úriember ekkor Lucienre nézett mindaddig, míg a márkiné beszélt. Marsay, bár két lépésnyire állt a jövevénytől, felkapta a lornyonját, hogy megnézze; tekintete Lucienről Bargetonnéra, Bargetonnéról Lucienre röppent, összepárosítva őket egy gúnyos gondolattal, amely kegyetlenül meggyötörte mind a kettőt - úgy vizsgálgatta őket, mint két érdekes állatot -, és mosolygott. Ez a mosoly tőrdöfés volt a vidéki nagyságnak. Félix de Vandenesse könyörületes arcot vágott. Montriveau úgy tekintett Lucienre, mintha csontja velejéig ki akarná ismerni.

- Asszonyom - mondta meghajolva Canalis -, engedelmeskedni fogok önnek, bár a személyes érdek azt parancsolja, hogy ne kedvezzünk a vetélytársainknak; de ön hozzászoktatott bennünket a csodákhoz.

- Nos hát, szerezze meg nekem azt az örömet, hogy eljön hozzám hétfőn vacsorára Rubempré úrral együtt, ott kényelmesebben beszélhetnek irodalmi dolgokról, mint itt; megpróbálom összehívni az irodalomnak egynéhány zsarnokát, s az irodalompártoló hírességeket, az *Ourika* szerzőjét és néhány fiatal költőt, rendes úriembereket.

- Márkiné - mondta Marsay -, ha ön a tehetségéért támogatja ezt az urat, én a szépségéért fogom pártfogolni; olyan tanácsokat adok neki, amelyek Párizs legszerencsésebb dandy-jévé teszik. Aztán még lehet költő is, ha majd úgy tetszik neki.

Bargetonné hálás pillantással mondott köszönetet az unokanővérének.

- Nem tudtam, hogy ön féltékeny az elmés emberekre - szólt Montriveau Marsay-hez. - A boldogság megöli a költőket.

- Talán ezért akar ez az úr megházasodni - folytatta a dandy, Canalishoz fordulva, hogy lássa: megsebezte-e ez a szó a márkinét.

Canalis vállat vont, a márkiné pedig, Chaulieu hercegnő barátnője, elnevette magát.

Lucien, aki úgy érezte magát ruhájában, mint egy egyiptomi múmia a tokjában, szégyellte, hogy ő nem felel semmit. Végre így szólt lágy hangján, a márkinéhoz:

- Az ön jósága, asszonyom, arra kényszerít, hogy csupa sikerem legyen.

E pillanatban belépett du Châtelet, és fülön csípte az alkalmat, hogy Montriveau, Párizs egyik királya, támogassa a márkinénál. Üdvözölte Bargetonnét, s bocsánatot kért d'Espard-nétól, amiért így betört a páholyába; de oly rég nem látta útitársát! Montriveau és ő most először találkoztak, amióta a sivatag közepén elváltak egymástól.

- A sivatagban elválni, s az operában találkozni! - kiáltott fel Lucien.

- Igazi fölismerési jelenet - mondta Canalis.

Montriveau bemutatta du Châtelet bárót a márkinénak, az pedig annál is kedvesebben fogadta a császári hercegnő egykori titkárát, mert látta már, hogy három páholyban jól fogadták, tudta, hogy Sérisyné csak jó pozíciójú embereket bocsát a közelébe, és végül mert Montriveau útitársa volt. Ez utóbbi jogcím oly sokat ért, hogy Bargetonné észrevehette a négy úriember hangján, pillantásán és modorán, hogy vita nélkül maguk közé tartozónak ismerik el du Châtelet-t. Naïs egyszerre megértette, miért viselkedett Châtelet oly szultáni gőggel Angoulême-ben. Du Châtelet végre észrevette Lucient, száraz és hideg fejbiccentéssel üdvözölte, úgy, ahogy az ember lebecsülését akarja kifejezni valaki iránt, jelezve a társaságbeli emberek előtt, hogy mily végtelenül csekély pozíciót foglal el az illető. Köszönését gúnyos arckifejezéssel kísérte, mintha azt kérdezte volna: „Hát ez hogyan pottyant ide?" Du Châtelet-t jól megértették a többiek, mert Marsay odahajolt Montriveau-hoz, s a fülébe súgta úgy, hogy a báró is meghallhassa:

- Ugyan kérdezze meg tőle, ki ez a furcsa fiatalember, aki éppen olyan, mint valami felöltöztetett próbabábu egy szabó kapujában.

Du Châtelet egy pillanatig fülébe suttogott útitársának, mintha megújítaná vele az ismeretséget, és kétségtelen, hogy darabokra tépte a vetélytársát. Lucient meglepte az a gyors szellem, az a finomság, amellyel ezek az emberek formába öntötték a válaszaikat; elkápráztatta az, amit elmésségnek, élcnek neveznek, de mindenekfölött a beszéd fesztelensége s a modor könnyedsége. Azt a fényűzést, amely délelőtt a dolgokban rémítette el, most az eszmékben látta viszont. Törte a fejét, miféle csoda segítségével találnak ezek az emberek csak úgy rögtönözve ragyogó ötleteket, olyan visszavágásokat, amilyeneket ő csak hosszú gondolkozás

után lett volna képes kieszelni. Aztán ez az öt társaságbeli ember nemcsak a szót vitte könnyedén, hanem ruhájában is könnyedén érezte magát, nem volt rajtuk semmi új és semmi régi. Semmi sem csillogott rajtuk, és minden magára vonta a tekintetet. Mai fényűzésük olyan volt, mint a tegnapi s aminő a holnapi is lesz. Lucien megsejtette, hogy ő olyan köztük, mint aki életében először öltözködött ki.

- Kedvesem - szólt Marsay Félix de Vandenesse-hez -, ez a kis Rastignac úgy röpül a magasba, mint egy papírsárkány. Most már Listomère márkinénál van. Újra haladt, lornyonoz bennünket! Kétségtelenül ismeri ezt az urat - folytatta a dandy Lucienhez szólva, de anélkül hogy ránézne.

- Nem is valószínű - felelte Bargetonné -, hogy ne jutott volna hozzá a neve ennek a nagy embernek, akire büszkék vagyunk, hiszen a nővére legutóbb hallotta, amikor Rubempré úr igen szép verseket olvasott fel nálunk.

Félix de Vandenesse és Marsay üdvözölték a márkinét, és átmentek Listomère-néhez, Vandenesse nővéréhez. Megkezdődött a második felvonás, és mindenki magára hagyta d'Espard-nét, az unokanővérét és Lucient; egyik, hogy elmagyarázza Bargetonné kilétét azoknak az asszonyoknak, akik kíváncsiak voltak rá, másik, hogy elmondja a poéta érkezését, és csúfolódjék az öltözködésén, Canalis visszatért Chaulieu hercegnő páholyába, és ott is maradt. Lucien boldog volt, hogy az előadás másra terelte a figyelmet.

Bargetonnénak Luciennel kapcsolatos aggodalmait erősen megnövelte az a figyelem, melyet az unokanővére du Châtelet báró iránt tanúsított - egészen más volt ez, mint pártfogó udvariassága Luciennel szemben. A második felvonás alatt Listomère-né páholya folyvást tele volt vendégekkel, élénk társalgás folyt benne, és Bargetonnéról meg Lucienről volt szó. Nyilván a fiatal Rastignac volt a páholy *mulattatója,* ő indította meg azt a párizsi nevetést, amely mindennap más táplálékot keres, iparkodik hamar kimeríteni az adott témát, s egy pillanat alatt valami ócska, kopott dolgot csinálni belőle. D'Espard-né nyugtalankodni kezdett; de ismerte a párizsi erkölcsöket, és tudta, hogy minden megszólás hamarosan eljut azok fülébe, akiket sért; várta a felvonás végét.

Amikor az érzelmek úgy megfordulnak, mint Luciennél és Bargetonnénál, különös dolgok történnek rövid idő alatt: az erkölcsi forradalmakat hihetetlenül gyors hatású törvények segítik diadalra, Louise még emlékezett azokra a bölcs és politikus szavakra, amelyeket du Châtelet mondott neki Lucienről, a Vaudeville-színházból hazatérőben; minden mondat egy-egy jóslat volt, és Lucien szinte parancsszóra teljesítette valamennyit. Miközben kiábrándult Bargetonnéból, amint Bargetonné is belőle, szegény fiú sorsa kissé hasonlított Jean-Jacques Rousseau-éhoz, már annál is inkább, mert d'Espard-né varázsa alá került, és tüstént beleszeretett. Fiatalemberek, vagy akik vissza tudnak emlékezni ifjúkori izgalmaikra, meg fogják érteni, hogy ez a szenvedély végtelenül valószínű és természetes. Modorának könnyedsége, kényes beszéde, finom hanghordozása úgy tüntette fel a költő szemében ezt a törékeny, nemes, előkelő, irigyelt asszonyt, ezt a királynőt, mint Bargetonnét Angoulême-ben. Ingatag jelleme hamarosan arra ösztökélte, hogy vágyakozzék az előkelő asszony pártfogására; a biztos eszköz az volt, hogy birtokba vegye d'Espard-nét; akkor minden az övé! Ha Angoulême-ben sikert aratott, miért ne aratna sikert Párizsban? Akaratlanul és az Operának ránézve egészen új bűbája ellenére is minden pillanatban magára vonta tekintetét ez a nagyszerű Célimène, s minél többet látta, annál inkább vágyott a látására! Bargetonné észrevette Luciennek egyik szikrázó pillantását; megfigyelte és látta, hogy többet törődik a márkinéval, mint az előadással. Szívesen beletörődött volna abba, hogy Danaosz ötven leányáért hagyják cserben; de amikor egy, a többinél nagyra törőbb, lángolóbb, jelentősebb pillantás megmagyarázta neki, hogy mi történik Lucien szívében, féltékenykedni kezdett, nem annyira a

jövő, mint inkább a múlt miatt. - Énrám sohasem nézett így - gondolta magában. - Istenem, Châtelet-nek igaza volt! - Ebben a pillanatban rájött szerelme tévedésére. Amikor egy asszony odáig jut, hogy megbánja gyöngeségeit, mintegy spongyával törli végig az életét, hogy eltüntessen mindent. Bár Lucien minden pillantása bántotta, nyugodt maradt.

A felvonásközben visszatért Marsay, és magával hozta Listomère urat. A komoly férfiú s a fiatal gavallér hamarosan tudtára adta a gőgös márkinénak, hogy az a felcicomázott vőfély, akit szerencsétlenségére bebocsátott a páholyába, éppoly kevéssé nemes és Rubempré, mint ahogy egy zsidónak nincs keresztneve. Lucien egy Chardon nevű patikusnak a fia. Rastignac, aki igen jól van tájékozva az angoulême-i dolgokról, két páholyt megkacagtatott már annak a múmiafélének rovására, akit a márkiné unokanővérének mondott, dicsérve ennek a hölgynek az óvatosságát, amiért patikust hozott magával, nyilván, hogy szereivel fönntartsa mesterséges életét. Marsay végül előadott egynéhányat abból az ezernyi elmésségből, amelynek egy pillanatra át szokták engedni magukat a párizsiak, s aztán éppoly gyorsan elfelejtik, mint ahogy elmondták - de valamennyi mögött ott volt Châtelet, ennek a karthágói árulásnak a végrehajtója.

- Drágám - szólt d'Espard-né legyezője mögött Bargetonnéhoz -, az Istenért, mondja meg, csakugyan Rubemprénak hívják a maga pártfogoltját?

- Az anyja nevét vette föl - felelte zavartan Naïs.

- De mi az apja neve?

- Chardon.

- És mi volt ez a Chardon?

- Patikus.

- Meg nem engedhetem, édesem, hogy Párizs gúny tárgyává tegyen egy asszonyt, akit én magam mellé fogadtam. Eszem ágában sincs idevárni az élcelődőket, akik boldogok lesznek, hogy együtt találnak egy patikus fiával; hallgasson rám, menjünk innét mind a ketten, de tüstént.

D'Espard-né meglehetős szemtelen arcot vágott, anélkül, hogy Lucien sejthette volna, mivel adott okot arckifejezésének megváltozására. Azt gondolta, hogy a mellénye ízléstelen, s ebben igaza volt; hogy a frakkja szabása túlságosan divatos - és igaza volt ebben is. Titkos keserűséggel jött rá, hogy ügyes szabónál kell ruházkodnia, s megfogadta magában, hogy holnap elmegy a leghíresebbhez, hogy jövő hétfőn versenghessen azokkal, akiket a márkinénál talál. Bármennyire elmerült is gondolataiba, figyelmesen nézte a harmadik felvonást, és nem vette le szemét a színpadról. Miközben e páratlan látványosság pompáját szemlélte, átengedte magát d'Espard-néról szőtt álmainak. Kétségbe ejtette az a hirtelen hidegség, amely különös ellentétben állt azzal az értelmi tűzzel, amit ő vitt ebbe az új szerelembe, nem törődve az óriási nehézségekkel - látta őket, de fogadkozott, hogy majd csak legyőzi. Kibontakozott mély elmerültségéből, hogy ismét lássa új bálványát - de amint a fejét megfordította, észrevette, hogy egyedül van; valami könnyed neszt hallott, az ajtó becsukódott, d'Espard-né magával vitte unokanővérét. Lucient végtelenül meglepte, hogy ily kurtán-furcsán cserbenhagyták, de éppen, mert megmagyarázhatatlannak találta a dolgot, nem gondolt rá tovább.

Amikor a két asszony kocsiba szállt s a Richelieu utcán át a Saint-Honoré-negyed felé haladt, a márkiné leplezett haraggal szólalt meg:

- Drága fiacskám, mit gondolt maga? Várja meg, míg egy patikus fia igazán híres emberré lesz, és csak akkor érdeklődjék iránta. Chaulieu hercegnő nem vallja még be Canalis-t, pedig az híres ember és nemes. Nem a fia, nem is a kedvese, ugyebár? - kérdezte a gőgös asszony, kutató, világos pillantást vetve az unokanővérére.

„Micsoda boldogság, hogy távol tartottam magamtól ezt az emberkét, és semmit sem engedtem meg neki!" - gondolta magában Bargetonné.

- Nos hát - folytatta a márkiné, aki a feleletet kiolvasta unokanővére szeméből -, könyörgök magának, hagyja faképnél. Csak úgy fölvenni egy előkelő nevet? Hiszen ez olyan vakmerőség, amit a társaság megbüntet. Elhiszem, hogy az anyja neve; de hát gondolja meg, drágám, hogy csak a királynak van joga rendelettel átruházni a Rubempré nevet a család egyik leányának fiára; s ha rangján alul kötött házasságot, akkor ez a kegy óriási. Hogy elnyerhesse az ember, ahhoz hatalmas vagyon, érdem és előkelő pártfogás szükséges. Ez a felcicomázott boltos-öltözködés azt bizonyítja, hogy a fiú nem gazdag és nem úriember, az arca szép, de igen ostobának találom, sem viselkedni nem tud, sem beszélni, egyszóval *nincs nevelése.* Micsoda véletlenségnek köszönheti a maga pártfogását?

Bargetonné megtagadta Lucient, mint ahogy Lucien is megtagadta őt a lelke mélyén; irtózatosan félt, hogy unokanővére meg találja tudni utazásának igazi okát.

- Édes rokon, kétségbe vagyok esve, hogy kompromittáltam magát.

- Engem nem lehet kompromittálni - mondta mosolyogva d'Espard-né. - Én csak magára gondolok.

- De hiszen meghívta hétfőn vacsorára.

- Majd beteg leszek - felelte hirtelen a márkiné -, maga értesíti, és mind a két nevén elzáratom előtte a kapumat.

Lucien látván, hogy a felvonásközben mindenki az előcsarnokba megy, elhatározta, hogy ő is sétál ott egyet. Első tapasztalata az volt, hogy azok közül, akik d'Espard-né páholyában jártak, senki sem köszönti, még csak ügyet sem vet rá, s a vidéki költő fölötte különösnek találta ezt. Aztán du Châtelet, akihez csatlakozni próbált, leste a szeme sarkából, és állandóan elkerülte. Amikor az előcsarnokban sétálgató férfiakat látva meggyőződött, hogy a ruhája nevetséges, visszaült a páholya sarkába, s az előadás hátralevő részében sorjában bámulta meg az ötödik felvonás balettjének pompás látványosságát, a híres *Poklot,* aztán a nézőteret, páholyról páholyra, végre pedig mélységes gondolkozásba merült szemtől szembe a párizsi társasággal.

„Ez hát az én birodalmam - gondolta magában -, ez az a világ, amelyet meg kell hódítanom."

Gyalog tért haza és végiggondolta mindazt, amit d'Espard-né udvarlói beszéltek - modoruk, mozdulataik, belépésük és távozásuk -, mindez csodálatos hűséggel rögződött meg az emlékezetében. Másnap délfelé első dolga az volt, hogy elmenjen Staubhoz, a kor leghíresebb szabójához. Nagy könyörgéssel és készpénzfizetéssel elérte azt, hogy a ruhái elkészüljenek ama nevezetes hétfőre. Sőt, Staub még egy gyönyörű redingote-ot, nadrágot és mellényt is ígért neki a sorsdöntő napra. Lucien ingeket, zsebkendőket, egyszóval egész kis kelengyét rendelt magának egy fehérneműsnél, egy híres cipésznél pedig mértéket vetetett cipőre és csizmára. Szép sétapálcát vett Verdiernél, kesztyűt és inggombokat Irlande-nénál, egyszóval iparkodott fölemelkedni a dandyk magaslatára. Amikor minden szeszélyét kielégítette, elment az Új-Luxembourg utcába, és Louise-t nem találta otthon.

- D'Espard márkinénál vacsorázik, és későn fog hazajönni - mondta Albertine.

Lucien egy kétfrankos vendéglőben vacsorázott meg a Palais-Royalban, és korán feküdt le. Vasárnap tizenegy órakor ment Louise-hoz; még nem kelt fel. Két órakor újra megjelent.

- Őnagysága nem fogad még - mondta Albertine -, de egy kis levelet adott a nagyságos úr számára.

- Még nem fogad - ismételte Lucien -, de hiszen én nem vagyok akárki...

- Nem tudom - mondta igen szemtelen arccal Albertine.

Lucien, akit nem annyira Albertine válasza lepett meg, mint inkább az, hogy levelet kap Bargetonnétól, fogta az írást, s az utcán olvasta el ezeket a kétségbeejtő sorokat:

> D'Espard-né gyöngélkedik, nem fogadhatja Önt hétfőn; én sem érzem jól magamat, de azért felöltözöm, és elmegyek hozzá, hogy társasága legyen. Kétségbeejt ez a kis akadály; de az Ön tehetsége megnyugtat, Ön sarlatánság nélkül is meg fogja találni a maga útját.

- És még alá sem írta! - gondolta magában Lucien, aki már a Tuilériakban volt, bár észre sem vette, hol jár. A tehetséges emberek hatodik érzéke gyaníttatta vele, milyen katasztrófát jelentett be ez a hideg levélke. Gondolataiba merülve, céltalanul bandukolt, és nézegette a XV. Lajos tér műemlékeit. Szép idő volt. Szép hintók haladtak el a szeme előtt szakadatlan sorban a Champs-Elysées nagy sugárútja felé. Csatlakozott a sétálók tömegéhez, és látta azt a három-négyezer kocsit, amely vasárnaponként, ha szép az idő, elárasztja ezt a környéket, és rögtönzött Longchamp-má teszi. Elkápráztatta a lovak, a ruhák és libériák fényűzése, csak ment, ment előre, s eljutott az épülő Diadalívig. Mit érzett akkor, amikor visszatérőben közeledni látta magával szemközt d'Espard-nét és Bargetonnét, csodálatos lovaktól vont hintóban, amely mögött ott libegtek a vadász tollai, akinek aranyhímzésű zöld frakkjáról megismerte a hölgyeket! Valami torlódás miatt megállt a kocsisor, Lucien láthatta az átváltozott Louise-t - nem lehetett ráismerni: - ruhája színei úgy voltak megválogatva, hogy érvényre juttassák az arcbőrét; a ruha gyönyörűséges volt; kecsesen elrendezett haja jól illett neki, s választékos ízlésű kalapja még d'Espard márkinéé mellett is feltűnt, aki pedig irányítója volt a divatnak. Van valami meghatározhatatlan módja a kalap viselésének: ha kissé hátratolja az ember, szemtelen kifejezést ád az arcnak; ha nagyon a szemébe húzza, alattomosnak látszik; ha félrecsapja, az hetykeségre vall; igazi úriasszony úgy teszi föl a kalapját, ahogy akarja, és mindig jól áll neki. Bargetonné tüstént megoldotta ezt a különös problémát. Karcsú derekára csinos öv simult. Eltanulta unokanővére mozdulatait, viselkedését; úgy ült, mint az, egy elegáns illatszertartóval játszadozott, amely kis lánccal volt jobb keze ujjára akasztva, s ily módon mutogatta szép kesztyűs, finom kezét, és mégsem látszott, hogy mutogatni akarja. Egyszóval: hasonlóvá lett d'Espard-néhoz, anélkül hogy majmolta volna; méltó rokona volt a márkinénak, s az büszkének látszott a tanítványára. A gyalogúton sétáló férfiak és asszonyok elnézték a ragyogó hintót, amelynek oldalán egymásnak volt támasztva a d'Espard és a Blamont-Chauvry családok címerpajzsa.

Lucien csodálkozott, hogy mily sokan köszönnek a két asszonynak: nem tudta, hogy az egész Párizs - ami húsz szalont jelent - tud már Bargetonné és d'Espard-né rokonságáról. Lovagló fiatalemberek, akik között Luciennek föltűnt Marsay és Rastignac, csatlakoztak a hintóhoz, hogy a Bois-ba kísérjék a két asszonyt. Lucien könnyen megértette a két gavallér mozdulataiból, hogy gratulálnak Bargetonnénak az átváltozásához. D'Espard-né ragyogott a bájtól és az egészségtől; szóval csak ürügy volt a gyöngélkedése, hogy ne kelljen fogadnia őt, mert nem tette át más napra a vacsoráját. A dühös poéta közeledett a hintóhoz, lassan ment, s amikor a két asszony láthatta, köszönt nekik: Bargetonné nem akarta észrevenni, a márkiné pedig

rászegezte lornyonját, és nem fogadta köszönését. A párizsi arisztokrácia visszautasítása más volt, mint az angoulême-i uralkodó osztályé; a kurtanemesek, miközben iparkodtak Lucient megsérteni, elismerték a hatalmát, és emberszámba vették; ellenben d'Espard-né számára mintha nem is lett volna a világon. Nem ítélet volt ez, hanem az igazságszolgáltatás megtagadása. Halálos hidegség dermesztette meg a szegény költőt, amikor Marsay is végignézte lornyonjával; a párizsi arszlán oly furcsán ejtette le a lornyonját - Lucien úgy érezte, mintha a guillotine kése lett volna. A hintó továbbhaladt. A megvetett emberen erőt vett a düh, a bosszúvágy: megfojtja Bargetonnét, ha keze közé kerül; Fouquier-Tinville-nek képzelte magát azért a gyönyörűségért, hogy vérpadra küldhesse d'Espard-nét; szerette volna Marsay-t valami olyan válogatott kínzásoknak alávetni, aminőket a vadak találnak ki. Látta lovon elhaladni Canalis-t, elegánsan, ahogy a legsimább szavú költőhöz illett; a legcsinosabb asszonyokat köszöntötte.

„Uramisten! Pénzt mindenáron!" - gondolta magában Lucien - a pénz az egyetlen hatalom, amely előtt ez a társaság meghajol. Nem! - kiáltotta neki a lelkiismerete - hanem a dicsőség, a dicsőség pedig: munka. Munka! Ez a David szava. Úristen, miért vagyok én itt? De győzni fogok! Hintóban, vadásszal fogok végighajtani ezen az úton! D'Espard márkinékon fogok uralkodni.

Miközben dühöngve így gondolkozott, Hurbainnál ebédelt két frankért. Másnap kilenc órakor elment Louise-hoz, hogy szemére vesse barbárságát: nemcsak hogy Bargetonné nem volt otthon, de a portás még csak föl sem engedte a lépcsőn, az utcán maradt, ott állt lesben, egészen délig. Délben du Châtelet lépett ki Bargetonnétól, szeme sarkából meglátta a költőt és kikerülte. A vérig sebzett Lucien utánaeredt vetélytársának; du Châtelet, amikor érezte, hogy sarkában van, megfordult és köszönt neki, azzal a szemmel látható szándékkal, hogy ez udvariasság után továbbvitorlázzék.

- Az Isten szerelmére, uram - mondta Lucien -, szánjon rá egy másodpercet, egy szavam volna önhöz. Ön barátságot mutatott irántam, s erre hivatkozom, hogy egy csekély szolgálatot kérjek öntől. Ön éppen Bargetonnétól távozik: magyarázza meg nekem, miért lettem kegyvesztett nála és d'Espard-nénál?

- Chardon úr - felelte du Châtelet, színlelt kedélyességgel -, tudja, miért hagyták ott önt azok a hölgyek az Operában?

- Nem - felelte a szegény poéta.

- Nos hát, Rastignac úr mindjárt az első pillanatban elárulta önt. Ez a fiatal dandy, amikor önről kérdezgették, egyszerűen megmondta, hogy az ön neve Chardon, nem pedig Rubempré; hogy az anyja gyermekágyas asszonyokat ápol, apja pedig életében patikus volt Houmeau-ban, Angoulême külvárosában; hogy húga bájos leány, aki remekül tud inget vasalni, s nemsokára férjhez megy egy Séchard nevű, angoulême-i nyomdászhoz. Ilyen a világ. Mihelyt az ember megmutatja magát, tüstént rágni kezdik. Marsay úr eljött d'Espard-néhoz, hogy kinevesse önt, s a két hölgy tüstént elmenekült, mert azt hitte, kompromittálva van az ön társaságában. Ne próbáljon egyikhez se elmenni. Bargetonnét nem fogadná az unokanővére, ha tovább is érintkeznék önnel. Önnek van tehetsége, iparkodjék elégtételt szerezni magának. A világ lenézi önt, nézze le ön is a világot. Húzódjék meg egy padlásszobában, alkosson remekműveket, ragadjon a kezébe valami hatalmat, s majd lábánál látja a világot; akkor megfizethet neki minden kínzásért: szeget szeggel. Minél több barátságot mutatott ön iránt Bargetonné, annál jobban fog idegenkedni öntől. Így változnak az asszonyok érzelmei. De e pillanatban nem arról van szó, hogy visszahódítsa Naïs barátságát, csak arról, hogy ne tegye ellenségévé, s ennek a módjára megtanítom. Őnagysága írt önnek: küldje vissza neki minden levelét, ezt az

úri viselkedést méltányolni fogja; később, ha majd szüksége lesz rá, nem fog többé ellenség módjára viselkedni. Ami engem illet, én oly nagy véleménnyel vagyok az ön jövőjéről, hogy mindenütt védelmeztem, s ezentúl is, ha tehetek valamit az érdekében, mindig készen állok a szolgálatára.

Lucien olyan komor, sápadt és levert volt, hogy nem is viszonozta a párizsi levegőtől megfiatalodott, vén gavallér szárazan udvarias köszönését.

Visszaért a szállodájába, s ott találta magát Staubot, aki nem annyira azért jött, hogy felpróbálja rá a ruháit, amit különben megcselekedett - mint inkább azért, hogy a Gaillard-Bois fogadósnéjától megtudja, milyen anyagi viszonyok között él ismeretlen rendelője. Lucien postakocsin érkezett, és múlt csütörtökön Bargetonné kocsin hozta haza a Vaudeville előadásáról. Ez az információ kielégítő volt.

Staub gróf úrnak szólította Lucient, s megmutatta neki, hogy milyen ügyesen juttatta érvényre bájos termetét.

- Egy fiatalember, aki így van felöltözve - mondta -, elmehet sétálni a Tuileriákba; két hét alatt feleségül vesz valami gazdag angol nőt.

A német szabónak ez a tréfája s a ruha tökéletessége, a posztó finomsága, az a báj, amit a tükörbe nézve fölfedezett magában - ezek az apróságok kissé elverték Lucien rossz kedvét. Olyasmi ötlött az eszébe, hogy Párizs a véletlenség fővárosa, s egy pillanatra hinni kezdett a véletlenben. Nincs-e a kezében egy kötet költemény, s egy nagyszerű regény kézirata, a *IX. Károly íjásza?* Reménykedni kezdett végzetében. Staub másnapra ígérte a redingote-ot s a többi ruhát.

Másnap megjelent a cipész, a fehérneműs és a szabó, valamennyien számlával fölfegyverkezve. Lucien - aki még a vidéki szokások varázsos hatalma alatt állt, nem tudta elküldeni és kifizette őket; de amikor kifizette, csak háromszázhatvan frankja maradt a Párizsba hozott kétezerből: egy hete volt itt! Mindamellett felöltözött, és sétálni ment a Feuillantinusok teraszára. Itt elégtételt szerzett magának a múltakért. Oly jól volt öltözve, olyan bájos, olyan szép volt, hogy sok asszony megnézte, s kettőt vagy hármat annyira megfogott a szépsége, hogy vissza is fordultak utána. Lucien tanulmányozta a fiatalemberek járását, viselkedését, s kezdte megtanulni a finom modort, miközben folyvást háromszáhatvan frankja járt az eszében.

Este magányos szobájában az a gondolata támadt, hogy földeríti a Gaillard-Bois-szállodabeli életének problémáját, ahol a legegyszerűbb ételeket fogyasztotta, abban a hiszemben, hogy takarékoskodik. Elkérte a számláját, mint aki el akart költözni, s megállapította, hogy vagy száz frankkal tartozik. Másnap a diáknegyedbe rohant; ezt David ajánlotta neki mint olcsó helyet. Hosszú keresés után végre a Cluny utcában, a Sorbonne mellett, talált egy nyomorúságos garniszállodát, s ott kapott szobát annyi pénzért, amennyit rá akart szánni. Tüstént kifizette a Gaillard-Bois fogadósnéját, s még aznap elköltözött a Cluny utcába. A költözködés csak egy fuvar árába került.

Amint szegényes szobáját birtokába vette, összegyűjtötte Bargetonné valamennyi levelét, csomagot készített belőle, asztalára tette, s mielőtt írni kezdett neki, végiggondolta ezt a végzetes hetet. Már elfelejtette, hogy ő, nagy szelesen, elsőnek tagadta meg szerelmét, nem törődve azzal, mi lesz Párizsban az ő Louise-ából; nem látta saját hibáit, csak mostani helyzetét; vádolta Bargetonnét; ahelyett, hogy felvilágosította volna őt, vesztét okozta. Megharagudott, fejébe szállt a gőg, és haragja tetőpontján a következő levél írásába fogott:

Asszonyom!

Mit mondana arról az asszonyról, akinek megtetszett egy szegény, félénk gyermek, csupa nemes hiedelmekkel a szívében, melyeket a férfi később illúzióknak nevez - s aki a kacérság báját, elméje finomságait, az anyai szeretet szépséges látszatát mind felhasználta, hogy elcsavarja e gyermek fejét? Bőkezűen szórja a legcsábítóbb ígéreteket, kártyavárakat épít, hogy elkápráztassa a gyermeket, magával viszi, hatalmába keríti, hol szidja bizonytalansága miatt, hol hízeleg neki; amikor a gyermek elhagyja családját, és vakon követi őt, elvezeti egy óriási tenger partjára, mosolyogva beülteti egy törékeny lélekvesztőbe, s egyedül, segítség nélkül indítja neki a viharnak; ő maga ott marad a sziklán, kacagni kezd, és jó szerencsét kíván neki. Ez az asszony Ön, az a gyermek én vagyok. E gyermek kezében van egy emlék, amely elárulhatná az Ön jótékonyságának vétkeit s azokat a kegyeket, amelyekben bizalmas órák során részesítette. Talán pirulnia kellene a hullámokkal küszködő gyermek láttára, ha arra gondolna, hogy valamikor keblén melengette. Amikor ezt a levelet olvassa, hatalmában lesz az a bizonyos emlék. Módjában lesz, hogy elfelejtsen mindent. Ama szép reménységek után, amelyeket az Ön ujja mutatott nekem az égben, most a nyomor valóságát látom Párizs sarában. Míg Ön ragyogva, imádattól környezve jár abban a pompázó világban, amelynek küszöbéhez elvezetett, én dideregni fogok a nyomorúságos padlásszobában, ahová Ön kergetett. De talán egyszer lelkifurdalás fogja el, a lakomák, a gyönyörűségek közepette, talán eszébe jut a gyermek, akit az örvénybe taszított. Nos, asszonyom, gondoljon rá lelkifurdalás nélkül. Ez a gyermek nyomorúsága mélyéből felajánlja önnek az egyetlent, ami megmaradt neki - a bocsánatot egy utolsó pillantás alakjában. Igen, asszonyom, az Ön jóvoltából mindentől megfosztva állok itt. Semmim sincs... De hát nem semmiből teremtették-e a világot? A lángésznek utánoznia kell Istent: azon kezdem, hogy olyan irgalmas vagyok, mint ő, bár nem tudom, leszek-e olyan erős valaha. Önnek csak akkor kell reszketnie, ha rossz útra térek; akkor bűntárs lesz a vétkeimben. Ó, sajnálom Önt, hogy többé semmi része nem lehet abban a dicsőségben, amely felé engem a munka fog vezetni.

Amikor megírta ezt a nagyhangú levelet, amely azonban tele volt azzal a sötét méltósággal, amit huszonegy esztendős művészek gyakran túlzásba visznek, Lucien gondolatban visszaszállott családja körébe: újra látta a csinos lakást, amelyet David díszített fel számára, vagyona egy részének feláldozásával; megjelentek előtte az egyszer már megízlelt nyugodt, szerény, polgári örömök; anyjának, húgának, Davidnak képe lebegett körülötte, újra hallotta a sírást, amely elutazásának pillanatában hangzott föl körülötte, és maga is sírt, mert egyedül volt Párizsban, barátok, pártfogók nélkül.

Néhány nap múlva ezt írta Lucien a húgának:

Drága Ève-em!

Szomorú előjoga a leánytestvéreknek, hogy több bánatban, mint örömben osztozzanak, ha megosztják művészetnek szentelt testvérük életét - s már félni kezdek, hogy nagyon is terhedre leszek. Nem éltem-e máris vissza mindnyájatok jóságával, akik feláldoztátok magatokat értem? Múltamnak ez az emléke, amely úgy teli van a családi élet örömeivel, támogatott mostani életem magányosságában. A fészkére visszatérő sas szárnyain hatoltam át a bennünket elválasztó távolságokon, hogy az igazi érzések körébe jussak, amikor már átéltem a párizsi élet első nyomorúságait és első csalódásait. Meglobbant-e a gyertyátok lángja? Kigurult-e az üszök a kandallóból? Csengett-e a fületek? Mondta-e az anyám: Lucien ránk gondol? Felelte-e David: most küszködik az emberekkel és a

gondokkal? Drága Ève-em, ezt a levelet egyedül neked írom. Csak neked tudom meggyónni, ami jó s ami rossz történni fog velem, s pirulok mindkettő miatt, mert itt a jó éppen olyan ritka, amilyen ritkának a rossznak kellene lenni. Sok mindent megtudsz kevés szóból: Bargetonné elszégyellte magát miattam, megtagadott, kiutasított, elcsapott, ideérkezésem kilencedik napján. Láttomra félrefordította a fejét, én pedig, hogy kövessem őt abba a társaságba, ahol szárnyamra akart bocsátani, ezerhétszázhatvan frankot elköltöttem abból a kétezerből, amit Angoulême-ből hoztam, s amit ti olyan nehezen szereztetek meg. Azt kérded, hogy mire? Drága húgocskám, Párizs furcsa egy örvény: lehet itt ebédelni tizennyolc souért, s egy elegáns vendéglőben a legegyszerűbb ebéd ötven frankba kerül; vannak négy- és kétfrankos mellények meg nadrágok, divatos szabó pedig nem csinál ilyesmit száz frankon alul. Egy souba kerül, ha esős időben át akarsz menni az utcai árkon. A legkisebb kocsiút harminckét sou. Eddig az előkelő városrészben laktam, most pedig a Cluny-szállodában, a Cluny utcában, Párizs egyik legszegényebb és legsötétebb kis utcájában, amely három templom és a Sorbonne régi épületei közé van beszorítva. Bútorozott szobám van a szálloda negyedik emeletén; bár nagyon piszkos és csupasz, mégis tizenöt frankot fizetek érte havonként. A reggelim egy kétsous zsemle és egy souért tej, de igen jól ebédelek huszonkét souért, egy bizonyos Flicoteaux vendéglőjében, éppen a Sorbonne téren. Télig nem fogok többet költeni hatvan franknál havonként, mindent beleszámítva - legalábbis remélem. Így hát a kétszáznegyven frankom kifutja a négy első hónapra. Addig bizonyosan eladom *IX. Károly íjászá*-t és a *Margitvirágok*-at. Egyáltalán ne nyugtalankodjál hát miattam. Igaz, hogy a jelen hideg, kopár, kicsinyes, de a jövendő ege kék, ragyogó, gazdag. Legtöbb nagy ember átment azokon a bajokon, amelyek nekem fájnak, de nem sújtanak le. Plautus, a nagy vígjátékíró molnárlegény volt. Machiavelli esténként írta a *Fejedelmet,* napközben pedig a munkások közt élt. És végül a nagy Cervantes, aki a lepantói ütközetben vesztette el a karját, hozzájárulván a híres nap győzedelméhez - akit *aljas vén nyomoréknak* neveztek a korabeli firkászok, kiadó híján tíz évig várt felséges *Don Quijoté*-jának első és második része között. Ma már mégsem tartunk itt. A baj és a nyomor csak az ismeretlen tehetséget éri; de ha napvilágra jutott az író, meggazdagodik, és én is gazdag leszek. Egyébiránt a gondolat az életem, fél napomat a Sainte-Geneviève könyvtárban töltöm, itt szerzem meg azt a tudást, ami hiányzik nekem, s ami nélkül nem sokra mennék. Ma tehát majdnem boldog vagyok. Néhány nap alatt vidám szívvel alkalmazkodtam a helyzetemhez. Mindjárt napkeltével nekifogok egy olyan munkának, amit szeretek - anyagi létem biztosítva van -, sokat gondolkodom, tanulok, és nem látom be, hol lehetne most sebet ejteni rajtam, hiszen lemondtam már a nagyvilágról, ahol a hiúságom minden pillanatban szenvedhetne. Minden kor kiváló embereinek az a kötelessége, hogy a világtól elvonulva éljenek. Hiszen ők az erdő madarai! Énekelnek, elbűvölik a természetet, és senkinek sem szabad látni őket. Így cselekszem én is, ha csakugyan meg tudom valósítani elmém nagyratörő terveit. Nem várom vissza Bargetonnét. Olyan asszony, aki így viselkedik, nem érdemli meg, hogy emlékezzünk rá. Azt sem bánom, hogy Angoulême-et elhagytam. Igaza volt annak az asszonynak, hogy belevetett Párizsba, s rábízott a magam erejére. Ez a város az írók, a gondolkozók, a költők hazája. Csak itt terem a dicsőség, és látom, hogy milyen szép az aratás a mi napjainkban. Csak itt találhatja meg az író a múzeumokban és gyűjteményekben az elmúlt idők lángelméinek élő alkotásait, amelyek fölhevítik és ösztökélik a képzeletet. Csak itt nyújtanak okulást és táplálékot a szellemnek az örökké nyitva álló óriási könyvtárak. És végül Párizsban a levegőben, a legkisebb részletekben is szellem van, amelynek lehelete, bélyege meglátszik az irodalmi alkotásokon. Itt többet lehet tanulni, ha kávéházban, a színházban félóra hosszat beszélget az ember, mint vidéken tíz

esztendő alatt. Itt valóban minden látványosság, összehasonlítás és okulás. Végtelen olcsóság, végtelen drágaság - ez Párizs, ahol minden méh megtalálja a maga sejtjét, ahol minden lélek megemésztheti azt, ami neki való. Szóval, még ha szenvedek is ebben a pillanatban, nem bánok semmit. Ellenkezőleg, szép jövendő tárul föl előttem, s felvidítja egy pillanatra bánatos szívemet. Isten veled, drága húgom, ne várd, hogy rendszeresen írjak: Párizs egyik jellemző sajátsága az, hogy az ember igazán nem tudja, hogyan múlik az idő. Ijesztően gyors itt az élet. Ölelem anyámat, Davidot és téged, nagyobb szeretettel, mint valaha.

A Flicoteaux név sok ember emlékezetébe van beleírva. Kevés diák lakott a diáknegyedben a Restauráció első tizenkét esztendejében, aki nem látogatta az éhségnek és nyomornak ezt a templomát. A három tál ételből álló vacsora tizennyolc souba került egy kis üveg borral vagy egy palack sörrel, s huszonkét souba egy palack borral. Az ifjúságnak ezt a barátját kétségtelenül programjának egyik pontja akadályozta meg abban, hogy óriási vagyont szerezzen - ez a pont óriási betűkkel van rányomtatva konkurrenseinek hirdetéseire, és így hangzik: SZABAD KENYÉRFOGYASZTÁS! vagyis a gyakorlatban visszaélés a kenyérfogyasztással. Sok dicső férfiúnak volt tápláló édesapja Flicoteaux. Bizonyos, hogy nem egy híres ember szíve gyönyörködhetik ezernyi kimondhatatlan emlékben, amikor meglátja azt a Sorbonne térre és az Új-Richelieu utcára nyíló kisablakos homlokzatot, amelyen II. vagy III. Flicoteaux a júliusi forradalomig meghagyta azt a barna mázolást, azt a régies és tiszteletre méltó külsőt, amely mélységes megvetését hirdette a látszattal űzött sarlatánságnak - annak a reklámnak, amellyel manapság majdnem minden vendéglős a gyomor rovására csalogatja a szemet. A megsütésre nem szánt, kitömött vadak és ama fantasztikus halak helyett, amelyek igazolják a csepűrágó mondását: „Láttam egy szép potykát, majd egy hét múlva megveszem”; az újdonságok helyett, amelyeket inkább *ódonságoknak* kéne nevezni, amelyek csalóka kirakatokba vannak kiteregetve, a káplárok s a falusi leányok gyönyörűségére - a becsületes Flicoteaux számos melléklettel földíszített salátás tálakat állított ki, és főtt szilva halmazával gyönyörködtette a fogyasztó szemét, aki bizonyos lehetett abban, hogy a többi hirdetésen annyit emlegetett *dessert* szó itt nem csalás. A négyfelé vágott hatfontos kenyerek megnyugtatták az embert a szabad kenyérfogyasztás ígéretét illetően. Ez volt a fényűzése ennek a vendéglőnek, amelyet Molière tréfás neve miatt dicsőített volna a maga idejében. A Flicoteaux-vendéglő még most is fennáll, és élni fog mindaddig, míg a diákok élni akarnak. Csak esznek ott, se többet, se kevesebbet nem tesznek ennél; de úgy esznek, ahogy dolgozik az ember, zordon vagy vidám buzgalommal, jellemek vagy körülmények szerint.

Ez a híres vendéglő két egymást derékszögben metsző hosszú, keskeny, alacsony teremből állt: egyik a Sorbonne térről, másik az Új-Richelieu utcáról kapta a világítást; mindkettőnek asztalai valami apátság refektóriumából kerülhettek oda, mert hosszúságukban volt valami kolostori jelleg, és a terítékek előre el voltak készítve az előfizetők számozott fémgyűrűbe húzott szalvétáival. I. Flicoteaux csak minden vasárnap változtatta az asztalneműt; de II. Flicoteaux, azt mondják, már kétszer váltotta hetenként, mióta a konkurrencia fenyegette dinasztiáját. Ez a vendéglő egyszerűen műhely a maga szerszámaival, nem pedig elegáns bankett-terem, a gyönyörűségek helye: mindenki gyorsan távozik innét. Benn nagy a sürgés-forgás. A pincérek ácsorgás nélkül jönnek-mennek, mind el vannak foglalva, mind nélkülözhetetlen. A fogások nem túlságosan változatosak. Burgonya állandóan van, s még ha Írországban egy árva szem sem termett volna - mindenünnen hiányozhatnék, de Flicoteaux-nál akkor is volna. Harminc esztendeje szerepel az étlapján a Tiziano kedves szőke színében, vagdalt zöldséggel teliszórva - és olyan kiváltságnak örvend, amiért irigyelhetik az asszonyok: amilyennek 1814-ben látta az ember, olyannak fogja találni 1840-ben. A birkakotlett, a marhaszelet ugyanazt jelenti ennek a vendéglőnek az étlapján, amit a fajdkakas vagy a tok

Vérynél; rendkívüli fogás, már délelőtt meg kell rendelni. A tehénhús az uralkodó, s a borjú csak úgy hemzseg a legleleményesebb formákban. Amikor a keszeg és a makréla elönti az Óceán partjait, akkor bőségesen szerepel Flicoteaux-nál. Itt minden összefügg a földművelés jó vagy rossz sorsával és a francia évszakok szeszélyeivel. Olyan dolgokat lehet itt megtanulni, amelyekről sejtelmük sincs a gazdagoknak, a tétleneknek, akik közömbösek a természet körforgása iránt. A diáknegyedben tanyázó diák a lehető legpontosabban ismeri a jó és rossz időjárást; tudja, mikor ütött be a bab meg a borsó, mikor van bőségesen káposzta a vásárcsarnokban, miféle salátából van a legtöbb, s hogy jó-e vagy sem a céklatermés. Egy régi rágalom, amelyet Lucien ideérkezése pillanatában ismételtek meg, állandóan összefüggésbe hozta a bifsztek megjelenését a lovak hirtelen halandóságával.

Kevés párizsi vendéglő nyújt ilyen szép látványt. Itt egyéb sincs, mint ifjúság és hit, vidáman elviselt nyomor, bár néha nem hiányoznak a lángoló és komoly, sötét és nyugtalan ábrázatok sem. A ruházkodás általában hanyag. Föl is tűnik, ha egy törzsvendég jól öltözötten érkezik. Mindenki tudja, mit jelent ez a rendkívüli öltözet: találkát, színházat, vagy látogatást magasabb körökben. Mondják, hogy fonódott itt néhány barátság olyan diákok között, akik később híres emberekké váltak, amint meg is látjuk majd ebben a történetben. Mindamellett, kivéve a földieket, akik ugyanabban a sarokban bújnak össze, általában ritkán derül föl az étkezők komolysága, talán mert a túlságosan megkeresztelt bor nem engedi, hogy a szívüket kiöntsék. Flicoteaux régi vendégei emlékezhetnek néhány zordon és rejtelmes személyiségre, akik a legfagyosabb nyomor ködeibe burkolóztak, két-három esztendeig ebédeltek ott, és eltűntek anélkül, hogy bármiféle világosság derült volna e párizsi lidércekre a legkíváncsibb törzsvendégek szemében is. A Flicoteaux-nál kezdődő barátságokat a szomszéd kávéházakban pecsételték meg egy likőrös puncs lángjai mellett, vagy egy kis csésze, valamilyen szesszel megkeresztelt feketekávé melegénél.

A Cluny-szállodában való megtelepedésének első napjaiban Lucien is, mint minden újonc, félénken és szabályosan viselkedett. Az elegáns élet szomorú kísérlete után, amely tőkéjét fölemésztette, a munkára vetette magát azzal az első nekihevüléssel, amelynek oly gyorsan véget szoktak vetni a nehézségek s azok a szórakozások, amelyeket Párizs a legfényűzőbb és a legszegényebb egzisztenciáknak is tud nyújtani, s leküzdeni csak az igazi tehetség vad energiájával vagy a becsvágy zordon akaratával lehet. Lucien fél öt tájban állított be Flicoteaux-hoz, amikor már észrevette, hogy előnyös az elsők közt érkezni; ilyenkor még változatosabbak a fogások s az ember megtalálja, amit szeret. Mint minden költői lélek, ő is megszeretett egy helyet, s a választása elég ésszerűséget árult el. Mindjárt első nap kiválasztott egy asztalt a kassza közelében, ahol a vendégek arcáról és röptében elfogott beszélgetésükből megsejtette, hogy irodalmi pályatársai ülhetnek. Különben is, valahogy ösztönszerűen megérezte, hogy ha a kassza mellett helyezkedik el, tárgyalásokba bocsátkozhatik a vendéglő gazdáival. Lassacskán megismerkednek egymással, és pénzügyi bajok idején kétségtelenül számíthat a szükséges hitelre. Leült hát egy kis, négyszögletes asztalhoz a kassza mellett, ahol csak két terítéket látott, a gyűrűbe nem húzott fehér szalvétákkal, alighanem futóvendégeknek voltak szánva. Sovány, sápadt fiatalember ült vele szemközt, valószínűleg éppoly szegény, mint ő; máris megviselt szép arca arra vallott, hogy elröppent reménységek vénítették meg a homlokát, s hagytak a lelkében olyan barázdákat, amelyekben az elvetett mag nem csírázott ki. Lucient valami ellenállhatatlan rokonszenv s a költészet jelei vonzották az ismeretlen felé.

Ezt a fiatalembert, az elsőt, akivel az angoulême-i költő egyheti apró udvariasságok és semmitmondó megjegyzések után néhány szót válthatott, Étienne Lousteau-nak hívták. Éppen úgy, mint Lucien, Étienne is elhagyta szűkebb hazáját, egy berryi várost, immár két esztendeje. Élénk gesztusai, ragyogó pillantása, néhány szűkszavú kifejezése arra vallott, hogy keservesen ismeri az irodalmi életet. Étienne Sancerre-ből jött, zsebében egy tragédiával, s az

vonzotta ide, ami Lucient is markában tartotta: a dicsőség, a hatalom, a pénz. Előbb néhány napig egymás után ott ebédelt, nemsokára csak időnként mutatkozott. Lucien, amikor öt-hat napi távollét után egyszer újra ráakadt poétájára, remélte, hogy másnap viszontlátja; de másnap valami ismeretlen foglalta el a helyét. Ha a két fiatalember tegnap látta egymást, a tegnapi beszélgetés lángja visszatükröződik a mai beszélgetésen; de ezek az időközök arra kényszerítették Lucient, hogy mindig újra megtörje a jeget, s megint csak messzebbre tolták azt a meghittséget, amely az első hetekben bizony kevéssel haladt előre. Lucien kikérdezte a kasszában ülő hölgyet, s megtudta, hogy jövendőbeli barátja egy kis újság munkatársa, ahova cikkeket ír az új könyvekről, s beszámolókat az Ambigu-Comique-, a Gaieté-, a Panorama-színház új darabjairól.

A fiatalember egyszerre komoly személyiséggé vált Lucien szemében. Remélte, hogy kissé intimebb beszélgetést kezdhet vele, s egynémely áldozatra is hajlandó volt, hogy megszerezze ezt a barátságot, amelyre oly nagy szüksége van a kezdőnek. Az újságíró két hétig elmaradt. Lucien nem tudta még, hogy Étienne csak akkor ebédel Flicoteaux-nál, mikor nincs pénze, s ez adja arcának azt a sötétes kiábrándult kifejezést, ez okozza azt a hidegséget, amelyet Lucien hízelgő mosolyokkal és lágy szavakkal szokott ostromolni. Mindamellett alaposan meg kellett fontolni ezt a barátságot, mert úgy látszott, hogy az obskurus újságíró költséges életet él, amelyben likőrök, feketék, puncsok, színházak és vacsorák is szerepelnek. Márpedig a diáknegyedben való megtelepedésnek első napjaiban Lucien úgy viselkedett, mint egy szegény gyermek, akit elkábítottak a párizsi élet első tapasztalatai. Amikor az árakat kitanulmányozta, és összevetette erszényével, Lucien nem merte utánozni Étienne viselkedését, mert félt, hogy újra elköveti azokat a baklövéseket, amelyeket még most is erősen bánt. Még mindig igája alatt volt a vidék vallásos meggyőződéseinek; ha a legkisebb rossz gondolata támadt is, két őrző angyala, Ève és David megjelent szeme előtt, s eszébe juttatta, hogy mit remélnek tőle, mennyi boldogsággal tartozik öreg édesanyjának, mennyi ígéret terheli lángelméjét.

Délelőttjeit a Sainte-Geneviève könyvtárban töltötte, s a történelmet tanulmányozta. Első kutatásai alapján óriási tévedéseket fedezett fel IX. Károly íjászáról szóló regényében. Amikor a könyvtárat bezárták, visszament nedves, hideg szobájába, hogy javítgassa a munkáját, egész fejezeteket átdolgozzon vagy töröljön. Amikor Flicoteaux-nál megebédelt, lement a Commerce-közbe, a Blosse-féle kölcsönkönyvtárban elolvasta az új irodalmi műveket, az újságokat, folyóiratokat, verseskötéteket, hogy le ne maradjon a szellemi élet haladása mögött, éjféltájban aztán ismét visszatért nyomorúságos szállodai szobájába, anélkül hogy akár fát, akár gyertyát pazarolt volna. Olvasmányai oly gyökeresen megváltoztatták felfogását, hogy átnézte a virágokról szóló szonettgyűjteményét, a drága *Margitvirágok*-at, s úgy átdolgozta, hogy száz sor sem maradt változatlan. Szóval, Lucien kezdetben a szegény, vidéki gyerekek ártatlan és tiszta életét élte, akik még fényűzést is találnak Flicoteaux-nál, mert étlapját az apai házéval hasonlítják össze; szórakozásképpen lassan elsétálgatnak a Luxembourg-kert fasorai alatt, dagadó szívvel nézegetik a szép asszonyokat a szemük sarkából, ki sem teszik a lábukat a diáknegyedből, s a munkának szentelik magukat, jövendőjükre gondolva.

De Lucien, a született költő, akin nemsokára óriási vágyak vettek erőt, gyöngének bizonyult a színlapok csábításaival szemben. A Théâtre-Français, a Vaudeville, a Varieté, a Vígopera, ahová számozatlan földszinti helyre járt, vagy hatvan frankját emésztették föl. Melyik diák tudott volna ellenállni annak a boldogságnak, hogy láthassa Talmát, azokban a szerepekben, amelyeket ő tett emlékezetessé? A színház, minden költői lélek első szerelme, lenyűgözte Lucient. Színészek és színésznők tiszteletet parancsoló személyiségek voltak a szemében; el sem tudta képzelni, hogy valaki átléphet a rivaldán, és bizalmasan érintkezhetik velük. Gyönyörűségeinek szerzőit csodálatos lényeknek tartotta, s az újságok is úgy bántak velük,

mint az állam fontos tényezőivel. Drámaíróvá lenni, előadatni a darabját, micsoda dédelgetett álom! És vannak vakmerő emberek, mint Casimir Delavigne, akik megvalósították ezt az álmot!

Ezek a termékeny gondolatok, az önmagában való hit pillanatai, amelyeket rendesen kétségbeesés követett, izgatták Lucient, s megtartották a munka és a takarékosság szent útján, sok fanatikus vágy tompa morajának ellenére is. Túlzott józanságból megtiltotta magának, hogy lábát is betegye a Palais-Royalba, a kárhozat helyére, ahol egyetlen napon ötven frankot költött el Vérynél, s majdnem ötszáz frankot ruhára. Amikor engedett a kísértésnek, hogy lássa Fleuryt, Talmát, a két Baptiste-ot, vagy Michot-t, nem ment tovább annál a homályos galériánál, ahol már fél hattól kezdve sort kellett állni, és a későn jövők kénytelenek voltak fél frankért szerezni helyet a pénztár közelében. Gyakran kétórai várakozás után sok csalódott diák fülében csendültek meg ezek a szavak: *nincs több jegy!*

Előadás után Lucien lesütött szemmel tért haza, körül sem nézve az utcán, amely akkor csupa eleven csábítás volt. Talán akadt egy-két afféle végtelenül egyszerű kalandja, amely óriási helyet szokott elfoglalni a félénk fiatal képzeletben. Egy napon, amikor a pénzét megszámolta, megrémült, hogy mennyire fogytán van, s hideg verejték lepte el a gondolatra, hogy most már kénytelen lesz kiadót keresni, s valami fizetett munka után nézni. A fiatal újságíró, akivel a maga részéről egyoldalú barátságot kötött, nem járt többé Flicoteaux-hoz. Lucien valami véletlenre várt, de az csak nem akart jelentkezni. Párizsban csak az számíthat a véletlenre, akinek igen sok ismerőse van; az ismeretségek száma növeli a siker lehetőségeit minden téren, s a véletlen is a nagy seregek pártján van. Lucienből nem veszett ki még a vidéki ember előrelátása, s nem akarta megvárni azt a pillanatot, amikor már csak néhány tallérja van; elhatározta, hogy nekivág a kiadóknak.

Egy meglehetősen hideg szeptemberi reggelen végigment a La Harpe utcán, hóna alatt fogva két kéziratát. Elment az Augustinus rakpartig, sétált a gyalogjárón, fölváltva nézegette a Szajna vizét s a könyvkereskedők boltjait, mintha valami jó szellem azt tanácsolta volna neki, hogy inkább a vízbe vesse magát, mint az irodalomba. Szívbe markoló habozások után, amikor már alaposan tanulmányozta a többé-kevésbé gyengéd, biztató, morcos, vidám vagy szomorú arcokat, amelyeket az ablaküvegen át vagy a küszöbön megfigyelt, észrevett egy házat, amely előtt sürgő-forgó segédek könyveket raktak egy kocsira. Expediálás folyt; a falakat plakátok borították. Kapható: A REMETE, *d'Arlincourt vikomt*-tól (III. kiadás). LÉONIDE, *Victor Ducange*-tól, öt tizenkettedrét kötet, finom papíron. Ára tizenkét frank. ERKÖLCSI INDUKCIÓ, *Kératry*-tól.

„Ezek boldogok" - gondolta magában Lucien.

A plakát, a híres Ladvocat új és eredeti találmánya, akkor először virágzott ki a falakon. Párizst nemsokára egészen tarkabarkára festették e hirdetési mód utánzatai, amelyek a városi jövedelmek egyik forrásává lettek. Végre Lucien, aki nemrég oly nagy volt még Angoulême-ben, és oly kicsi lett Párizsban, nyugtalanul dobogó szívvel végigsettenkedett a házak fala mellett, s minden bátorságát összeszedte, hogy belépjen egy boltba, amely tele volt segédekkel, vevőkkel - és talán szerzőkkel is - gondolta Lucien.

- Vidal úrral vagy Porchon úrral szeretnék beszélni - szólt egy segédhez.

Ezt olvasta a nagybetűs cégtáblán: *Vidal és Porchon bizományos könyvkereskedők, Franciaország és a külföld részére.*

- Mind a kettő el van foglalva - felelte egy vezető segéd.

- Majd várok.

Otthagyták a boltban, és ő vizsgálgatni kezdte a könyvcsomagokat; két óra hosszat nézegette a címeket, nyitogatta a könyveket, olvasott egy-egy lapot innen is, onnan is. Végül odatámaszkodott egy kis zöldfüggönyös üveges ajtóhoz, amely mögött alighanem Vidal vagy Porchon rejtőzködött, és a következő beszélgetést hallotta:

- Akar átvenni belőle ötszáz példányt? Akkor öt frankjával adom, tizenhárom-tizenkettőre.

- Mibe kerülnének így?

- Tizenhat souval kevesebbe.

- Négy frank négy sou - mondta Vidal vagy Porchon, annak, aki a könyveit ajánlgatta.

- Igen - felelte az eladó.

- Elszámolásra? - kérdezte a vevő.

- Ne vicceljen! Aztán másfél év múlva fizetne ki, egy évre szóló váltókkal.

- Nem, tüstént érvényes váltókkal - felelte Vidal vagy Porchon.

- Mi a határidő, kilenc hónap? - kérdezte a könyvkereskedő vagy a szerző, aki kétségtelenül egy könyvet kínálgatott.

- Nem, kedvesem, egy esztendő - felelte valamelyik a két bizományos könyvkereskedő közül.

Egy percnyi hallgatás.

- Véremet veszi! - kiáltott föl az ismeretlen.

- De hát el tudunk helyezni egy év alatt ötszáz példány *Léonide*-ot? - felelte a bizományos könyvkereskedő, Victor Ducange kiadójának. - Ha a könyvek úgy mennének, ahogy a kiadók szeretnék, milliomosok volnánk, kedves mester; de hát úgy mennek, ahogy a közönség viszi. Walter Scott regényeit kötetenként tizennyolc souért, példányonként három frank tizenkettőért adják, s ön azt akarja, hogy drágábban áruljam a könyveit? Ha azt akarja, hogy nyomjam ezt a regényt, adjon engedményt. - Vidal!

Egy kövér ember otthagyta a kasszát, és a tollat füle mögé dugva, odament.

- Hány Ducange-ot helyeztél el utolsó utadon? - kérdezte tőle Porchon.

- Kiszórtam kétszáz darab *Calais-i kis öreg*-et, de hogy ezeket elhelyezhessem, le kellett mocskolnom két más munkát, amelyiknél nem kaptunk olyan nagy engedményt, s azokból aztán szép kis *fülemülék* lettek.

Később megtudta Lucien, hogy a „fülemüle” gúnynevet azoknak a munkáknak adták a könyvkereskedők, amelyek csöndesen megülnek a polcon, a raktárak mélységes magányában.

- Különben is tudod - folytatta tovább Vidal -, hogy Picard regényeket akar kihozni. Húsz százalék engedményt ígérnek nekünk, a rendes könyvkereskedői engedményen kívül, hogy megszervezzük a sikert.

- Hát jó, legyen egy év - felelte siralmas hangon a kiadó, akit földre sújtott Vidalnak Porchonhoz intézett bizalmas megjegyzése.

- Rendben van? - kérdezte szárazon Porchon az ismeretlentől.

- Igen.

A könyvkereskedő kiment, Lucien hallotta, amint Porchon így szólt Vidalhoz:

- Már háromszáz példányt kértek tőlünk, jól kihúzzuk majd a leszámolást, öt frankjával adjuk a *Léonide*-ot, a magunk részéről hat hónapra követeljük a fizetést és...

- És - mondta Vidal - megkerestünk ezerötszáz frankot.

- Ó, jól láttam én, hogy meg van szorulva.

- Rossz üzletet csinált! Négyezer frankot fizet Ducange-nak kétezer példányért. - Lucien megállította Vidalt, elállva a kalitka ajtaját.

- Uraim - szólt a két üzlettárshoz -, van szerencsém jó napot kívánni.

A könyvkereskedők alig fogadták köszönését.

- Egy Walter Scott modorában írott francia történelmi regény szerzője vagyok. A címe *IX. Károly íjásza,* felajánlom önöknek megvételre.

Porchon hűvös pillantást vetett Lucienre, és letette tollát az íróasztalra. Vidal brutális arccal nézett a szerzőre, és azt felelte neki:

- Kérem, mi nem vagyunk kiadók, csak bizományosok. Ha a magunk számlájára csinálunk meg egy könyvet, az ilyen műveletet csak beérkezett emberekkel hajtjuk végre. Különben is csak komoly könyveket vásárolunk, történelmet, összefoglalásokat.

- De hiszen az én könyvem nagyon komoly, arról van szó benne, hogy a közönség helyes világításban lássa a katolikusok küzdelmét, akik az abszolút kormányzathoz ragaszkodtak, a protestánsokkal, akik a köztársaságot akarták megteremteni.

- Vidal úr! - kiáltotta egy segéd. Vidal elszelelt.

- Nem mondom, uram, hogy a könyve nem remekmű - folytatta Porchon, meglehetősen udvariatlan gesztussal -, de mi csak kész könyvekkel foglalkozunk. Menjen olyanokhoz, akik kéziratokat vásárolnak, például Doguereau apóhoz, a Coq utcában, a Louvre mellett, az regényekben dolgozik. Kár, hogy előbb nem szólt, az imént láthatta itt Pollet-t, aki konkurrense Doguereau-nak és a Fa-galériák könyvkereskedőinek.

- Kérem, van egy verseskötetem...

- Porchon úr! - kiáltotta valaki.

- Verseskötet! - kiáltott föl haragosan Porchon. - Hát kinek néz maga engem - tette hozzá, szeme közé nevetve a fiatalembernek, s azzal eltűnt a bolt hátsó szobájában.

Lucien ezernyi gondolatba mélyedve ment át az Új Hídon. Amit ebből a kereskedelmi tolvajnyelvből megértett, abból megsejtette, hogy a könyvkereskedőnek olyasvalami a könyv, mint a rövidárusnak a gyapjúsipka - árucikk, amit drágán kell eladni és olcsón vásárolni.

„Csalódtam” - gondolta magában, mert mégiscsak megdöbbentette, hogy az irodalom ilyen brutális és anyagias alakban jelent meg előtte.

A Coq utcában észrevett egy szerény boltot, amely előtt elment már egyszer; cégtáblájára zöld alapon sárga betűkkel ezek a szavak voltak festve:

DOGUEREAU KÖNYVKERESKEDŐ

Emlékezett, hogy többször is látta ezeket a szavakat a Blosse-kölcsönkönyvtár köteteinek borítékán. Belépett - azzal a belső remegéssel, amelyet minden képzelőtehetséggel fölruházott embernek okoz az a bizonyosság, hogy küzdelem előtt áll. Furcsa vén embert talált a boltban,

a Császárság-korabeli könyvkereskedelem egyik eredeti figuráját. Doguereau nagy, négyszögletes szárnyú fekete kabátot viselt, pedig akkor a halfark formájában végződő frakk divatozott. Közönséges szövetből készült mellénye volt különböző színű kockákkal, s a mellényzseb tájékáról egy acéllánc, meg egy rézkulcs fityegett le bő fekete térdnadrágjára. Az órája akkora lehetett, mint egy vöröshagyma. Ezt a ruházatot posztószegélyű, vasszürke harisnya és ezüstkapcsokkal díszített cipő egészítette ki. Az aggastyán kalap nélkül volt, és fején meglehetős költői módon szóródtak szét őszülő hajszálai. Doguereau apó, ahogy Porchon elnevezte, frakkjával, térdnadrágjával és cipőjével irodalomtanárra emlékeztetett, kereskedőre pedig mellénye, órája és harisnyája vallott. Arckifejezése nem hazudtolta meg ezt a különös keveréket: oktató, dogmatikus, beesett képe volt, akár a retorikai osztály tanárának s eleven szeme, gyanakvó szája, nyugtalan mozgása, mint egy könyvkereskedőnek.

- Doguereau urat keresem - mondta Lucien.

- Én vagyok.

- Egy regényt írtam - folytatta Lucien.

- Ön túlságosan fiatal - felelte a könyvkereskedő.

- De kérem, a koromnak semmi köze a dologhoz.

- Az igaz - szólt a vén könyvkereskedő, és elvette a kéziratot. - Tyű, az ördögbe is! *IX. Károly íjásza,* jó cím. Nohát, fiatalember, mondja el nekem két szóban a tárgyát.

- Kérem, ez történeti mű, Walter Scott zsánerében, a protestánsok és katolikusok küzdelmét úgy jellemeztem benne, mint két kormányzati rendszer harcát, amely komolyan fenyegeti a trónt. Én a katolikusok pártjára álltam.

- Hohó, fiatalember, hisz önnek vannak ötletei! Jó, elolvasom a könyvét, megígérem. Jobb szerettem volna egy Radcliffe asszony modorában írt regényt; de ha ön szorgalmas ember, ha van egy kis stílusa, van koncepciója, vannak eszméi, ért a dolgok beállításához, akkor nagyon örülök, ha szolgálatára lehetek. Hiszen egyéb sem kell nekünk, mint jó kézirat.

- Mikor jöhetek el?

- Ma este falura megyek, holnapután jövök vissza, akkorára elolvasom a munkáját, s ha megfelel nekem, még aznap megköthetjük a szerződést.

Lucien, amikor ilyen kedélyesnek látta, arra a végzetes gondolatra jutott, hogy előhozakodjék a *Margitvirágok* kéziratával.

- Kérem, írtam én egy kötetre való verset is...

- Ó, maga poéta? Akkor nem kell a regénye - mondta az öreg, és visszanyújtotta neki a kéziratot. - A rímfaragók mindig megbuknak, ha prózában akarnak dolgozni. Prózában nincsenek verspótló, henye szavak, ott föltétlenül mondani kell valamit.

- De kérem, hiszen Walter Scott is írt verseket...

- Az igaz - mondta Doguereau. Ismét megszelídült, és magánál tartotta a kéziratot. - Hol lakik? Majd meglátogatom.

Lucien megadta a címét, semmi rejtett gondolattal nem gyanúsítva meg az öreget; nem ismerte föl benne a régi iskolából való könyvkereskedőt, annak a kornak emberét, amikor a könyvkereskedők szerették volna egy padlásszobába zárva, éhkoppon tartani Voltaire-t és Montesquieu-t.

- Éppen a diáknegyeden keresztül járok haza - mondta az öreg könyvkereskedő, amikor a címet elolvasta.

Derék ember - gondolta Lucien, miközben elköszönt tőle. - Hát mégis találkoztam valakivel, aki barátja az ifjúságnak, egy műértővel, aki tud valamit. Ez aztán az ember! Megmondtam én Davidnak: a tehetség könnyen érvényesül Párizsban.

Lucien boldogan, könnyű léptekkel ért haza, s a dicsőségről álmodozott. Nem gondolt többé azokra a baljóslatú szavakra, amelyek az imént Vidal és Porchon üzletében ütötték meg a fülét, legalábbis ezerkétszáz frankot érzett a zsebében. Ezerkétszáz frank egész esztendős párizsi tartózkodást jelent - s ebben az esztendőben új műveket írhat meg. Hány tervet épített föl erre a reménységre! Hány édes álmot látott, azt képzelve, hogy a munkára alapíthatja az életét! Lakást szerzett, berendezkedett, kis híja, hogy valósággal is be nem szerzett egyet s mást. Csak azzal tudta elverni a türelmetlenségét, hogy folyvást olvasott Blosse kölcsönkönyvtárában. Két nap múlva az öreg Doguereau, akit meglepett Lucien első munkájának gazdag stílusa, elragadtak a szélsőséges jellemek, amit megengedhetővé tett az a kor, amelyben a történet játszott, s megkapta a képzeletnek az a hevessége, amellyel fiatal szerzők szokták első tervüket papírra vetni - bizony nem volt elkényeztetve Doguereau apó! -, elment a szállodába, ahol az ő jövendőbeli Walter Scottja lakott. Elhatározta magában, hogy ezer frankért örökáron megveszi *IX. Károly íjászá*-t, s szerződéssel leköti Lucient több más munkára. A szálloda láttára meggondolta magát a vén róka.

„Olyan fiatalembernek, aki itt lakik, csak szerény igényei lehetnek; az szereti a tanulást, a munkát: elég lesz, ha csak nyolcszáz frankot adok neki."

A fogadósné, akinél Lucien de Rubempré úr után kérdezősködött, azt felelte:

- Negyedik emelet!

A könyvkereskedő fölnézett, s a negyedik emelet fölött csak az eget látta.

„Ez a fiatalember - gondolta - csinos, sőt nagyon szép; ha sok pénzt keres, elforgácsolja az erejét, nem dolgozik többet. Mindkettőnk érdekében csak hatszáz frankot ajánlok neki; de pénzben, nem váltóban." Fölment a lépcsőn, és hármat koppantott Lucien ajtaján; a fiatalember ajtót nyitott neki. A szoba kétségbeejtően csupasz volt. Az asztalon egy csupor tej és kétsous cipó. A lángelmének ez a nyomorúsága szemet szúrt a derék Doguereau-nak.

„Csak maradjon meg továbbra is - gondolta - az egyszerű szokások, mértékletes táplálkozás, szerény igények mellett." - Örülök, hogy láthatom - szólt Lucienhez. - Lássa, kérem, így élt Jean-Jacques, akihez ön sok tekintetben hasonlít. Az ilyen lakásokban ragyog a lángész tüze, itt készülnek a szép alkotások. Így kellene élni az íróknak, ahelyett hogy kávéházakban, vendéglőkben züllenek, vesztegetik az idejüket, a tehetségüket s a mi pénzünket. - Leült. - Fiatalember, a regénye nem rossz. Valamikor a retorikai osztály tanára voltam, ismerem Franciaország történelmét, kitűnő dolgok vannak benne. Egy szó, mint száz, önnek jövője van.

- Ó, uram!

- Igen, igen, mondom, szívesen dolgozom önnel. Megveszem a regényét.

Luciennek kitágult a szíve, reszketett boldogságában - végre bejut az irodalmi világba, kinyomtatják a művét!

- Megveszem négyszáz frankért - mondta Doguereau mézesmázos hangon, s olyan pillantást vetve Lucienre, mintha nagyon megerőltetné a nagylelkűségét.

- Kötetét? - kérdezte Lucien.

- Az egész regényt - mondta Doguereau, egyáltalán nem csodálkozva Lucien meglepetésén. - De - tette hozzá - készpénzzel fizetek. Ön kötelezi magát, hogy hat esztendeig évenként két regényt ír nekem. Ha az első elfogy egy fél év alatt, a következőkért hatszázat fizetek. Akkor aztán évenként két regényt számítva, lesz havi száz frankja, az élete biztosítva van, boldog lehet. Vannak íróim, akiknek csak háromszázat fizetek egy regényért. Kétszáz frankot adok egy fordításért angolból. Valamikor szédületes ár lett volna ez.

- Uram, mi nem érthetjük meg egymást, kérem, adja vissza a kéziratomat - mondta jéggé dermedve Lucien.

- Itt van - mondta az öreg könyvkereskedő. - Uraságod nem ért az üzlethez. A kiadó, amikor egy írónak első regényét adja ki, ezerhatszáz frankot kockáztat nyomtatási költségben és papirosban. Könnyebb regényt írni, mint ekkora summát felkutatni. Nálam száz regény kézirata hever, de nincs százhatvanezer frank a pénztáramban. Húsz éve vagyok könyvkereskedő, de sajnos, ennyit még nem kerestem. Regények kinyomtatásával nem lehet vagyont szerezni. Vidal és Porchon csak napról napra terhesebb föltételekkel veszi át tőlünk a könyveket. Ön csak az idejét kockáztatja, de nekem kétezer frankot kell kiguberálnom. Ha csalódtunk a várakozásunkban, mert hát *habent sua fata libelli,* én kétezer frankot vesztek; ön pedig egyszerűen ír egy verset a közönség ostobaságáról. Ha majd gondolkozott azon, amit volt szerencsém elmondani önnek, akkor újra eljön hozzám.

- El fog jönni hozzám - ismételte fölényes gesztussal a könyvkereskedő, válaszul Lucien önkéntelen gőgös kézmozdulatára. - Nemhogy olyan könyvkereskedőt találna, aki kétezer frankot hajlandó megkockáztatni egy ismeretlen fiatalember kedvéért, de egy kereskedősegédet sem talál, aki fáradni hajlandó ennek a macskakaparásnak az elolvasásával. Én olvastam, és figyelmeztethetem néhány nyelvi hibára. Ön ilyesmiket mond: *kívánom megjegyezni,* ahelyett, hogy *meg kívánom jegyezni,* vagy: *dacára,* ahelyett, hogy *ellenére.*

Lucien arca elárulta megszégyenülését.

- Amikor viszontlátom önt, akkorára elvesztett száz frankot - tette hozzá Doguereau -, mert akkor már csak száz tallért fizetek a regényéért.

Fölállt, köszönt, de a küszöbön még azt mondta:

- Ha önnek nem volna tehetsége, nem volna jövője, ha nem érdeklődném az iparkodó fiatalemberek iránt, nem ajánlottam volna ilyen szép föltételeket. Száz frank havonként! Gondolja meg! Egyébként a fiókban tartott regény nem olyan, mint az istállóba zárt ló: nem eszik semmit. Igaz, hogy nem is hoz a konyhára.

Lucien fogta a kéziratát, lecsapta a földre, és dühösen kiáltott föl:

- Inkább elégetem!

- Poétaesze van - mondta az öreg.

Lucien bekapta a cipót, felhajtotta a tejet, és lement az utcára. A szobája nem volt elég nagy, abban úgy forgott körös-körül, mint az állatkertben a ketrecbe zárt oroszlán.

A Sainte-Geneviève könyvtárban, ahová menni akart, mindig látott egy körülbelül huszonöt esztendős fiatalembert ugyanabban a sarokban, aki azzal a kitartó szorgalommal dolgozott, amelyet semmi sem tud sem elvonni, sem megzavarni, s amelyről meg lehet ismerni az irodalom munkásait. Ez a fiatalember kétségtelenül régóta jár ide, az alkalmazottak, sőt maga a könyvtáros is kedvében jártak; a könyvtáros megengedte neki, hogy haza is vigyen

könyveket, s Lucien látta, hogy ezeket másnap mindig visszahozza a szorgalmas ismeretlen, akit a költő testvérének ismert nyomorúságában és reménységében. Kis termetű, sovány, sápadt ifjú volt; meglehetősen rosszul gondozott, sűrű hajzata alatt szép homlok rejtőzködött, keze szép volt, s a közömbös tekintetet azzal vonta magára, hogy kissé hasonlított Bonaparténak Robert Lefebvre nyomán metszett arcképéhez. Ez a metszet valóságos költemény: lángoló melankóliáról, visszafojtott becsvágyról, rejtett aktivitásról beszél. Ha jól megvizsgálja az ember, lángészt és tartózkodást, ravaszságot és nagyságot talál benne. A szemében annyi a szellem, mint egy asszonyi szemben. Pillantása mohón kutatja a teret, és vágyakozik legyőzni való nehézségek után. Hosszasan szemlélné az ember akkor is, ha Bonaparte neve nem volna aláírva.

Az a fiatalember, aki ezt a metszetet valósággá varázsolta, rendesen hosszúnadrágot viselt, vastag talpú cipőbe belegyűrve, közönséges posztóból készült redingote-ot, fekete nyakkendőt, fehéresszürke, nyakig begombolt posztómellényt és olcsó kalapot. Szemmel láthatóan megvetett minden fölösleges piperét. Ezt a titokzatos ismeretlent, aki magán viselte azt a bélyeget, amelyet a lángész nyom rabszolgáinak homlokára, Lucien állandóan látta Flicoteaux-nál, mint elmaradhatatlan törzsvendéget. Éppen csak azért evett, hogy éljen; nem is gondolt az ételekkel, amelyeket nyilván megszokott már: csak vizet ivott. A könyvtárban is, Flicoteaux-nál is mindig bizonyos méltósággal viselkedett, s ezt kétségtelenül az a tudat tartotta fönn benne, hogy valami nagy dolog tölti be az életét, és ez nem engedi, hogy bárki is megközelítse. A tekintete gondolkozó volt. Az elmélkedés állandóan megülte nemes szabású, szép homlokát. Éles, fekete, eleven szeme, mely mindent azonnal észrevett, elárulta azt a szokását, hogy mélyére hatol a dolgoknak. Mozdulatai egyszerűek voltak, magatartása komoly. Lucien akaratlanul is tiszteletet érzett iránta. Már többször is megnézték egymást, mintha beszélgetni akarnának a könyvtár vagy a vendéglő kapujában, de egyik sem merte megszólítani a másikat.

Ez a hallgatag fiatalember a terem végében foglalt helyet, amely háttal fordult a Sorbonne tér felé. Lucien tehát nem válthatott szót vele, bár vonzotta ez a szorgalmas, ifjú ember, akin megismerszettek a felsőbbrendűség kifejezhetetlen jelei. Mint később rájöttek, szűz és félénk természet volt mind a kettő, alávetve mindazoknak a félelmeknek, amelyeknek izgalmait szeretik a magányosok. Ha hirtelen össze nem találkoznak a Luciennel történt szerencsétlenség pillanatában, talán sohasem kerülnek kapcsolatba. De Lucien, amikor a Grès utcába belépett, észrevette a fiatal ismeretlent, aki a Sainte-Geneviève könyvtárból jött vissza.

- A könyvtár be van zárva, uram, nem tudom, miért - mondta ez.

E pillanatban Luciennek csupa könny volt a szeme, s meghajlása, amellyel köszönetet mondott az ismeretlennek, ékesebben szólt minden szónoklatnál, s két fiatalember között tüstént megnyitotta a szívek kapuját. Mind a ketten lefelé indultak a Grès utcán a La Harpe utca felé.

- Akkor hát sétálni megyek a Luxembourg-kertbe - mondta Lucien. - Ha már egyszer elment hazulról az ember, nehéz hazatérni és dolgozni.

- Az ember nem találja meg többé a kellő gondolatmenetet - folytatta az ismeretlen. - Ön mintha szomorúnak látszanék.

- Különös esetem volt az imént - mondta Lucien.

Elmondta látogatását a rakparti könyvkereskedésben, aztán beszélgetését az öreg könyvkereskedővel, s hogy milyen ajánlatot tett az neki; megnevezte magát, és szólt néhány szót a helyzetéről. Körülbelül egy hónap óta hatvan frankot költött kosztra, harminc frankba került a szállodai szobája, húszba a színház, tízbe a kölcsönkönyvtár - ez összesen százhúsz frank; most már csak százhúsz frankja maradt.

- Uram - mondta az ismeretlen -, az ön története az enyém is és még ezer vagy ezerkétszáz fiatalemberé, amennyi évenként feljön a vidékről Párizsba. Mi még nem vagyunk a legszerencsétlenebbek. Látja ezt a színházat? - mondotta az Odéon tetőzetére mutatva. - Egy napon ennek a térnek egyik házába költözött egy tehetséges ember, aki meghengergőzött a nyomorúság legmélyebb örvényeiben; házas volt, ez még fokozottabb szerencsétlenség, amely egyelőre egyikünket sem sújtja; a feleségét szerette, kincse vagy nyomorúsága volt, ahogy tetszik, két gyermek; füle sem látszott ki az adósságból, de bízott a tollában. Bead az Odéonhoz egy ötfelvonásos színművet, elfogadják, kivételes gyorsasággal tűzik műsorra, a színészek próbálják és az igazgató sürgeti a próbákat. Ötszörös szerencse: öt külön dráma, sokkal nehezebb a valóságban elérni, mint megírni öt felvonást. A szegény szerző, aki egy padlásszobában lakik - innen láthatja is -, utolsó filléreit költi el, hogy megélhessen a darab előadásáig, felesége zálogba teszi ruháit, az egész család kenyéren és vízen él. Az utolsó próba napján, egy nappal az előadás előtt, a család ötven frankkal tartozott a környéken, a péknek, a tejesasszonynak, a házmesternek. A költő csak a legszükségesebb holmit tartotta meg magának: egy frakkot, egy inget, egy nadrágot, egy mellényt és egy pár cipőt. Biztosra veszi a sikert, megcsókolja feleségét, jelenti neki, hogy vége minden búnak, bajnak. - Végre semmi sem támad ellenünk - kiált fel. - Csak a tűz - mondja az asszony -, nézz oda, az Odéon ég. Uram, az Odéon égett. Hát ne panaszkodjék. Önnek van ruhája, nincs felesége, gyereke, a szerencse, százhúsz frank erejéig ott lapul a zsebében, és semmivel sem tartozik senkinek. A darab különben százötven előadást ért a Louvois-színházban. A király kegydíjat adott a szerzőnek. Buffon azt mondta, hogy a lángész: türelem. Csakugyan a türelem az, ami az emberben legjobban hasonlít ahhoz a módszerhez, amelyet a természet alkalmaz a teremtésben. Mi a művészet, uram? Sűrített természet.

A két fiatalember akkor a Luxembourg-kertben járt fel s alá, Lucien hamarosan megtudta az őt vigasztalni iparkodó ismeretlennek azóta híressé vált nevét. A fiatalember Daniel d'Arthez volt, ma egyike korunk legkiválóbb íróinak, s ama ritka emberek közé tartozik, akikben egy költőnk szép gondolata szerint „a szép tehetség szép jellemmel párosul".

- Olcsón senki sem lehet nagy emberré - mondta szelíd hangján Daniel. - A lángész könnyekkel öntözi meg alkotásait. A tehetség: erkölcsi lény, s mint minden élőlénynek, ennek is van betegségekre hajlamos gyermekkora. A Társadalom éppen úgy visszalöki a tökéletlen tehetséget, mint ahogy a Természet elsodorja a gyönge vagy rosszul alkotott teremtményeket. Aki az emberek fölé akar emelkedni, annak elő kell készülnie a küzdelemre, és nem szabad meghátrálnia semmi nehézség elől. A nagy író olyan mártír, aki nem fog meghalni - ennyi az egész. Ön homlokán viseli a lángész bélyegét - szólt d'Arthez Lucienhez, egész alakját befogva pillantásával -, de ha nincs meg szívében a lángész akarata, angyali türelme; hogy ha - bármi távol veti is a céltól a sors szeszélye - újra nem kezdi az utat a végtelenség felé, mint ahogy a teknősbéka, akármilyen országban legyen is, megindul az óceán felé: akkor mondjon le mindenről már ma.

- Ön tehát el van készülve a kínszenvedésre? - szólt Lucien.

- Mindenfajta megpróbáltatásra, rágalomra, árulásra, vetélytársaim igazságtalanságára; az üzletemberek arcátlanságára, agyafúrtságára, kapzsiságára - felelte rezignált hangon a fiatalember. - Ha szép, amit az ember alkotott, mit árt az első veszteség?

- Nem akarná elolvasni és megítélni az enyémet? - kérdezte Lucien.

- Szívesen - mondta d'Arthez. - A Quatre-Vents utcában lakom, abban a házban, ahol korunk egyik legkiválóbb embere, legnagyobb lángelméje, a tudomány csodás fenoménje, Desplein, a legnagyobb ismert sebész szenvedte első mártíriumát, az élet és a dicsőség első nehézségeivel

küszködve Párizsban. Ez az emlék minden este megadja nekem itt azt az adag bátorságot, amelyre másnap reggel szükségem van. Abban a szobában lakom, ahol ő gyakran kenyeret és cseresznyét evett, mint Rousseau, csakhogy Thérèse nélkül. Jöjjön egy óra múlva, otthon leszek.

A két költő elvált egymástól; kimondhatatlan mélabús gyöngédséggel szorítottak kezet. Lucien hazament a kéziratáért. Daniel d'Arthez a zálogházba ment, becsapta az óráját, hogy két köteg fát vehessen, és befűthessen a barátjának, mert hideg volt. Lucien pontosan érkezett, és mindenekelőtt egy, a saját szállodájánál is kevésbé tisztességes külsejű házat látott, sötét kapualjjal s a végében sötét lépcsővel. Daniel d'Arthez ötödik emeleti szobájának két rozoga ablaka között feketére festett fa könyvszekrény állt, tele megcédulázott irattartókkal. Szűk, festett faágy, amilyen a kollégiumokban szokott lenni, kéz alatt vásárolt éjjeliszekrény és két karosszék volt a szoba hátterében, ezekből kikandikált a lószőr. A falakat füst és idő színezte skót tapéta borította. Írásokkal megrakott hosszú asztal állt a kandalló és az egyik ablak között. A kandallóval szemközt hitvány fiókos szekrény mahagónifából. A kőpadlót egészen beborította egy durva szőnyeg. Ez a szükséges fényűzés fűtést takarított meg. Egy közönséges birkabőrrel bevont íróasztalszék, amelynek egykori vörös színét fehérre fakította a sok használat, és hat ütött-kopott szék egészítette ki a bútorzatot. A kandallón ellenzős, régi gyertyatartót pillantott meg Lucien, négy viaszgyertyával. Amikor ennek a fényűzésnek az okát kérdezte, minden egyeben a keserves nyomorúság ismertetőjeleit látván, d'Arthez azt felelte neki, hogy nem tudja elviselni a faggyúgyertya szagát. Ez ritka érzékenység bizonyítéka volt.

A felolvasás hét óra hosszat tartott. Daniel áhítatosan hallgatott, egy szót sem szólt, egy megjegyzést sem tett - a legritkább bizonysága ez a jó ízlésnek, amire csak íróember képes.

- Nos? - szólt Lucien Danielhez, mikor letette a kéziratot a kandallóra.

- Szép és jó úton jár - felelte komolyan a fiatalember -, de művét át kell dolgozni. Ha nem akarja Walter Scottot majmolni, önálló modort kell teremtenie magának, márpedig ön utánzó. Éppen úgy, mint ő, hosszú párbeszédekkel kezdi a regényét, hogy az alakjait beállítsa; amikor már kibeszélték magukat, akkor következik a leírás és a cselekvés. Utolsó helyen áll az az ellentét, amely minden drámai jellegű műhöz szükséges. Cserélje fel a probléma tényezőit. Helyettesítse ezeket a terjedelmes beszélgetéseket, amik Scottnál nagyszerűek, de önnél színtelenek, leírásokkal, erre nagyon alkalmas a mi nyelvünk. Legyen önnél a párbeszéd az a várható következmény, amely összegezi az előkészületeit. Fogjon bele tüstént a cselekménybe. Markolja meg a tárgyat, hol a közepén, hol a végén; egyszóval tegye változatossá a tervrajzait, hogy sohase lássák egyformának. Akkor új lesz, még ha alkalmazza is a francia történelemre a skót író párbeszédes, drámai formáját. Walter Scottban nincs szenvedély, ő ezt nem ismeri, vagy talán hazájának szenteskedő erkölcsei nem engedték, hogy ismerje. Az ő szemében az asszony a megtestesült kötelességtudás. Ritka kivételekkel valamennyi hősnője egy és ugyanaz a személy, csak *egy sablont* használ a lefestésükre, ahogy a festők szokták mondani. Valamennyi Clarisse Harlowe-ból származik - és minthogy valamennyit egy eszmére vezette vissza, kénytelen volt mindig ugyanazt a típust rajzolni, többé-kevésbé eleven színezés változataival. Az asszony a szenvedély erejével bontja meg a társadalom rendjét. A szenvedélynek végtelen sok megnyilvánulása van. Fesse hát a szenvedélyeket, akkor rendelkezésére áll az a sok lehetőség, amelytől ez a nagy lángelme megfosztotta magát, hogy a szemérmes Angliában minden család olvashassa a könyveit. Ön Franciaországban szembeállíthatja a katolicizmus bájos hibáit és csillogó erkölcseit a kálvinizmus zordon alakjaival, történelmünk legszenvedélyesebb korszakában. Nagy Károlytól kezdve minden autentikus uralkodónk koráról érdemes legalább egy munkát írni, némelyikről négyet vagy ötöt is - ilyenek XIV. Lajos, IV. Henrik, I. Ferenc. Így megírhatja Franciaország festői történetét,

lefestheti a ruhákat, bútorokat, házakat, a lakások belsejét, a magánéletet, és egyben kifejezheti a kor szellemét, ahelyett, hogy kínos aprólékossággal beszélné el az ismert tényeket. Egyik módja az eredetiségnek, ha kiigazítja azokat a népszerű tévedéseket, amelyek legtöbb királyunk alakját eltorzítják. Legyen bátorsága első munkájában méltó helyre állítani Catherine nagy és hatalmas alakját, akit feláldozott a még ma is fölötte lebegő előítéleteknek. És végül, IX. Károlyt rajzolja olyannak, amilyen volt, s ne olyannak, amilyenné a protestáns írók tették. Csak tízesztendei kitartás s öné a dicsőség és a gazdagság!

Kilenc óra volt. Lucien utánozta leendő barátjának titkos cselekedetét, amikor meghívta vacsorára Edonhoz, ahol tizenkét frankot költött. Vacsora közben Daniel elárulta Luciennek reménységei és tanulmányai titkát. D'Arthez lehetetlennek tartotta, hogy kiváló tehetségnek ne legyenek mély metafizikai ismeretei. Ez idő szerint végigtanulmányozta a régi és modern idők minden filozófusát, hogy szellemi kincseiket elsajátítsa. Akárcsak Molière, ő is mély filozófus akart lenni, mielőtt komédiákat írna. Tanulmányozta a megírt és az élő világot, a gondolatot és a tényeket. Barátai tudós természetbúvárok, fiatal orvosok, politikai írók és művészek voltak, szorgalmas, komoly, nagy jövőjű emberek. Lelkiismeretes és rosszul fizetett cikkekből élt, amiket életrajzi, enciklopédikus, vagy természettudományi lexikonok számára írt; se többet, se kevesebbet, mint amennyi arra kellett, hogy megélhessen és tovább szőhesse gondolatait. D'Artheznek volt egy szépirodalmi műve is, amelyhez csupán azért fogott, hogy a nyelv lehetőségeit tanulmányozhassa. Ezt a könyvet, amelyet még nem fejezett be, és szeszélyesen hol elővett, hol félretett, nagy nyomorúsága napjaira tartogatta. Magas szárnyalású filozófiai munka volt, regény formájában. Bármily szerénykedve leplezte le magát Daniel, Lucien szemében óriásnak tűnt fel. Tizenegy órára, amikor a vendéglőből távoztak, Lucien már meleg barátságot érzett e hangos szavakat kerülő, erényes ember, ez öntudatlanul is fenséges természet iránt. A költő nem vitatkozott Daniel tanácsain, hanem betű szerint megfogadta. Ez a szép tehetség, amelyet már megérlelt a gondolkodás s a magányos, kiadatlan, önmaga és nem más számára készült kritika: egyszerre föltárta előtte a képzelet legnagyszerűbb kapuját. A vidéki fiú ajkát égő üszök érintette meg, s a szorgos párizsi ifjú szava előkészített talajra lelt az angoulême-i költő agyában. Lucien hozzáfogott a műve átdolgozásához.

A vidéki nagyság boldog volt, hogy Párizs sivatagában talált egy szívet, az ő szívében is élő nagylelkű érzelmekkel; azt tette hát, amit minden, szeretetre éhes fiatalember: ráakaszkodott d'Arthezre, mint valami krónikus betegség, felszaladt érte a könyvtárba menet, vele sétált a Luxembourg-kertben, ha szép volt az idő és minden este elkísérte szegényes szobájáig, minekutána vele vacsorázott Flicoteaux-nál - egyszóval úgy hozzábújt, mint egyik katona a másikhoz Oroszország fagyos síkságain. Daniellel kötött ismeretségének első napjaiban Lucien némi fájdalommal vette észre, hogy az ő jelenléte zavarja kissé Daniel bizalmas barátait. Ezeknek a felsőbbrendű lényeknek a beszélgetése, akikről d'Arthez izzó lelkesedéssel beszélt neki, olyan tartózkodás határai közt mozgott, amely ellentétben volt lelkes barátságuk szemmel látható bizonyságaival. Lucien ilyenkor tapintatosan távozott - fájt neki a kiközösítő ítélet, és gyötörte a kíváncsiság, amelyet ezek az ismeretlen személyiségek keltettek föl benne; mert valamennyien keresztnéven szólították egymást. Valamennyiüknek, akárcsak d'Artheznek, homlokán ragyogott valami sajátos lángész bélyege. Sok titkos ellenkezés után, amit Daniel az ő tudta nélkül győzött le, végre méltónak nyilvánították Lucient, hogy beléphessen a nagy szellemek társaságába. Akkor aztán megismerkedhetett ezekkel az emberekkel, akiket a legélénkebb rokonszenv és intellektuális életük komolysága kötött össze, s akik majdnem minden este találkoztak egymással d'Arthez szobájában. Mind megérezték benne a nagy írót; vezérüknek tekintették, amióta elvesztették ennek a kornak egyik legrendkívülibb szellemét, egy misztikus lángelmét, első vezérüket, aki, e helyen

mellőzhető okokból, visszatért szűkebb hazájába, s akit Lucien gyakran hallott emlegetni Louis néven. Könnyű lesz megérteni, mennyire fölébreszthették ezek az emberek egy költő érdeklődését és kíváncsiságát, ha röviden bemutatjuk azokat, akik azóta, mint d'Arthez is, dicsőségük tetőpontjára hágtak: mert többen közülük elbuktak a küzdelemben.

A még ma is élők közé tartozott Horace Bianchon, akkor az Hôtel-Dieu kórház bennlakó orvosa, azóta már a párizsi egyetem egyik dicsősége, akit most sokkal jobban ismernek, semhogy szükséges volna személyét lefesteni, vagy jellemét és elméjének természetét megmagyarázni.

Aztán Léon Giraud, a mély filozófus, a vakmerő elméletalkotó, aki megbolygat minden rendszert, megítéli, kifejezi, megformulázza s odavonszolja bálványának, az EMBERISÉGnek lábához; mindig nagy, még tévedéseiben is, amiket jóhiszeműsége megnemesít - a rettenthetetlen munkás, tudósa egy erkölcsi és politikai iskolának, amelynek érdemét egyedül az idő tudja majd megítélni. Ha meggyőződései más területre vitték is, mint ahová társai emelkedtek, azért hűséges barátjuk maradt.

A művészetet Joseph Bridau képviselte, a fiatal iskola egyik legjobb festője. Ama titkos szerencsétlenségek nélkül, amelyekre túlságosan befolyásolható természete kárhoztatta, Joseph, aki egyébként még nem mondta ki utolsó szavát, folytatója lehetett volna az olasz iskola nagy mestereinek: rajzban Rómára, színben Velencére emlékeztet: de a szerelem megöli, és nemcsak a szívét döfi keresztül: a szerelem nyilakat röpít az agyába is, megzavarja az életét, s a legkülönösebb cikcakkos vonalakat járatja be vele. Ha egy-egy futó viszony túlságosan boldoggá vagy túlságosan szerencsétlenné teszi, Joseph hol vázlatokat küld a kiállításra, amelyeken a szín elmossa a rajzot, hol olyan képeket, amelyeket képzelt bánatok súlya alatt akart befejezni, s amelyeknek rajza annyira elfoglalta, hogy a színt, bár kénye-kedve szerint bánik vele, nem lehet rajtuk megtalálni. Állandóan megtéveszti a közönséget is, barátait is. Hoffmann imádta volna a művészet mezején vakmerően elszórt megjegyzéseiért, szeszélyeiért, fantáziájáért. Amikor teljes erejében van, föl tudja kelteni a csodálatot, kiélvezi, s ilyenkor megriad, amiért nem dicsérik elhibázott műveit, amelyekben lelki szemeivel látja mindazt, amit a közönség szeme hiányzónak érez. A legnagyobb mértékben szeszélyes: barátai láttak már olyat, hogy megsemmisítette egy befejezett képét, mert úgy találta, hogy nagyon „ki van nyalva". - Túlságosan meg van csinálva - mondotta -, túlságosan iskolás. - Eredeti és néha fenséges, megvan benne minden szerencsétlensége és minden boldogsága azoknak az ideges szervezeteknek, amelyekben betegséggé válik a tökéletesség. Szelleme testvére Sterne szellemének, de irodalmi megdolgozás nélkül. Élcei, gondolatsziporkái hallatlanul zamatosak. Ékesen szóló és tud szeretni, de csak a maga szeszélyes módján, mert szeszélyeit éppen úgy beleviszi érzelmeibe, mint művészi modorába. Ennek a társaságnak éppen az volt a drága benne, amit a nyárspolgár hibának tartott volna.

Ott volt végül Fulgence Ridal, a mai színpadi szerzők közt a legnagyobb komikus erő; költő, aki nem törődött a dicsőséggel, aki csak legközönségesebb alkotásait vetette a színpadra, egyébként agyának szerájában őrizte, maga és barátai számára a legcsinosabb jeleneteket; a közönségtől csak annyi pénzt kívánt, amennyi a függetlenségéhez kellett és semmit sem akart csinálni többé, ha ezt egyszer elérhette. Lusta volt és termékeny, mint Rossini; kénytelen volt akár a nagy komikus költők, mint Molière és Rabelais, színéről és visszájáról szemlélni mindent, szkeptikus volt, tudott nevetni és nevetett is mindenen. Fulgence Ridal nagy, gyakorlati filozófus. Világismerete, megfigyelő lángelméje, a dicsőség megvetése, a dicsőséget ő parádénak nevezte - mindez nem szárította ki a szívét. Olyan tevékeny mások érdekében, amilyen közömbös, ha önmagáról van szó; ha megmozdul, bizonyosan csak barátjáért teszi. Hogy valóban rabelais-i álarcát meg ne hazudtolja, nem ellensége a jól megterített asztalnak,

de nem is keresi éppen; melankolikus és vidám egyszerre. Barátai *az ezred kutyájának* nevezik, és semmi sem jellemzi jobban ennél a gúnynévnél.

A társaságnak másik három tagja, legalábbis annyira felsőbbrendű ember, mint az imént vázolt négy barát, később egyenként elhullott a harcban: legelőször Meyraux, aki meghalt azután, hogy kicsiholta a híres vitát Cuvier és Geoffroy-Saint-Hilaire között, azt a nagy kérdést, amely két táborra bontotta a tudományos világot e két lángelme körül, néhány hónappal annak halála előtt, aki a szűk, elemző tudomány mellett kardoskodott, a panteistával szemben, aki még él, s akit Németország tisztel. Meyraux barátja volt annak a Louisnak, akit a korai halál hamarosan elragadott a szellemi világtól.

E két emberhez, akikre már rányomta bélyegét a halál, s akikről ma nemigen tudnak, bármi óriási volt is tudásuk és lángelméjük, hozzá kell számítani Michel Chrestient, egy emelkedett gondolkozású republikánust, aki európai államszövetségről álmodozott, s akinek 1830-ban nagy része volt Saint-Simon híveinek erkölcsi mozgalmában. Ez a Saint-Justtel és Dantonnal felérő politikus, aki azonban egyszerű és szelíd volt, mint egy fiatal leány, csupa illúzió és szeretet, dallamos hangja elragadta volna Mozartot, Webert, Rossinit, és úgy énekelte Béranger bizonyos dalait, hogy a hallgató szíve megmámorosodott a költészettől, szerelemtől vagy a reménytől - ez a Michel Chrestien, aki szegény volt, mint Lucien, Daniel és összes barátai, diogenesi nemtörődömséggel kereste meg a kenyerét. Tartalomjegyzékeket készített nagy munkákhoz, prospektusokat a könyvkereskedők számára, elveiről pedig némán hallgatott, mint a sír a halál titkairól. Ez a vidám bohémje az intelligenciának, ez a nagy államférfi, aki talán megváltoztatta volna a világ képét, egyszerű katona gyanánt esett el a Saint-Merry kolostornál. Valami kereskedő golyója megölte itt a legnemesebb emberek egyikét, akik valaha francia földet tapostak. Michel Chrestien nem a saját elvéért halt meg. Az ő államszövetsége sokkal jobban fenyegette az európai arisztokráciát, mint az európai köztársasági propaganda; ésszerűbb volt, kevésbé bolondos, mint azok a rettentő eszmék valami meghatározatlan szabadságról, amiket eszeveszett fiatalok hirdetnek, akik a Konvent örököseinek tüntetik fel magukat. A nemes plebejust megsiratták mindazok, akik ismerték; senki sincs közöttük, akinek gyakran eszébe ne jutna ez a nagy, ismeretlen politikus.

Ez a kilenc ember olyan társaságot alkotott, ahol a tisztelet és a barátság békét teremtett a legellentétesebb eszmék és elvek között is. Daniel d'Arthez, mint picardiai nemes, éppoly erős meggyőződéssel ragaszkodott a monarchiához, mint Michel Chrestien az európai föderalizmushoz. Fulgence Ridal gúnyolódott Léon Giraud filozófiai nézetein, ez viszont megjósolta d'Artheznek a kereszténység és a család végét. Michel Chrestien, aki hitt Krisztusnak, az egyenlőség isteni törvényhozójának vallásában, védelmezte a lélek halhatatlanságát Bianchon boncolókése ellen, aki mindenekfölött analitikus volt. Megvitattak mindent, anélkül, hogy civakodtak volna. Nem volt bennük hiúság, hiszen saját magukon kívül nem volt hallgatóságuk. Egymás elé terjesztették a munkájukat, s az ifjúság bűbájos jóhiszeműségével kértek tanácsot egymástól. Ha komoly dologról volt szó, az ellentétes vélemény képviselője lemondott a maga nézetéről, s barátja álláspontjára helyezkedett - annál is könnyebben lehetett segítségére, mert maga pártatlan volt egy olyan ügyben vagy munkában, amely kívül esett az ő eszméinek körén. Majdnem valamennyiükben szelíd és türelmes szellem lakozott - ez a két tulajdonság is felsőbbrendű voltukat bizonyította. Az Irigység, megcsalatkozott reményeinknek, elvetélt tehetségeinknek, elmaradt sikereinknek, megsebzett nagyralátásunknak ez az irtózatos kincsesháza, ismeretlen volt előttük. Egyébiránt mind különböző úton jártak. De aztán jól is érezte magát, akit, mint Lucient, befogadtak a társaságukba. Az igazi tehetség mindig kedélyes és naiv, nyílt és nem gombolkozik be; ha csipkelődő megjegyzést tesz, az is cirógatja az elmét, és sohasem akarja a hiúságot megbántani. Mihelyt a tisztelet okozta első izgalom elmúlt, végtelenül kellemesen érezte magát az ember e válogatott ifjú társaságban. A

bizalmasság ellenére is tudatában volt mindenki saját értékének, mindenki mély tiszteletet érzett a másik iránt; és végül, mert mindegyik érezte, hogy jótevő lekötelezett is lehet, ha rákerül a sor: kényeskedés nélkül fogadtak el egymástól akármit. Az elragadó és csöppet sem fárasztó beszélgetések a legkülönbözőbb tárgyakat ölelték fel. Nyílt könnyűségű szavak röppentek el, gyorsan és mélyrehatóan. Különös ellentét volt a külső nagy nyomorúság s a szellemi kincsek ragyogása közt. Itt mindenki csak azért gondolt az élet valóságaira, hogy baráti tréfálkozásra használja fel.

Egy napon, amikor a hideg túlságos korán köszöntött be, d'Arthezhez öt barátja érkezett meg, mind egy gondolattal - valamennyi fát hozott a köpönyege alatt, mint a falusi mulatságokon, ahol minden meghívottnak kell egy tál ételt hozni, és mindenki pástétommal állít be. Mind meg voltak áldva azzal az erkölcsi szépséggel, amely visszahat a külső formára, s éppen úgy, mint a munka és a virrasztás, isteni árnyalattal aranyozza meg az ifjú arcokat - valamennyiük arcvonásai kissé meggyötörtek, amelyeket szabályossá és meghitté tesz az élet tisztasága s a gondolkodás tüze. Mindnek költői módon széles homloka volt. Eleven, csillogó szemük mocsoktalan életre vallott. A nyomorúság szenvedéseit, ha nagyon beléjük mart, oly vidáman viselték el, olyan hévvel vállalták valamennyien, hogy ezek nem mosták le arcukról azt a derűt, amely azokat a fiatalembereket jellemzi, akik még nem követtek el súlyos hibákat, nem aljasították le magukat semmiféle megalkuvással, amire a rosszul tűrt nyomor, a mindenáron való érvényesülés vágya s az a könnyű engedékenység viszi az embert, amellyel az írók fogadják vagy megbocsátják az árulásokat. A barátságot felbonthatatlanná teszi és varázserejét megkétszerezi a bizonyosság; ez hiányzik a szerelemből. Ezek a fiatalemberek bizonyosak voltak egymás felől: egyikük ellensége valamennyi ellensége lett, és legfontosabb érdekeiket is sutba dobták volna szívük szent szolidaritásáért. Képtelenek lévén bármiféle aljasságra, valamennyien félelmetes *nemet* szögezhettek szembe minden váddal, s teljes biztonsággal védelmezhették egymást. Mert szívük egyformán nemes volt, s mert érzelem dolgában egyformán erősek voltak valamennyien, elgondolhattak mindent és elmondhattak egymásnak mindent a tudomány és az értelem területén; ez volt az alapja érintkezésük ártatlanságának, szavuk vidámságának. Bizonyosak lévén, hogy megértik egymást, szellemük kénye-kedve szerint csatangolt szanaszét; nem is teketóriáztak maguk közt, bevallották egymásnak bánatukat, örömüket, szívük szerint gondolkoztak és szenvedtek. Azok a bűbájos finomságok, amelyek a *két barát*-ról szóló mesét a nagy lelkek valóságos kincsévé teszik, mindennapos dolgok voltak náluk. Mindebből aztán könnyű megérteni, miért voltak olyan szigorúak, ha arról volt szó, hogy új lakót bocsássanak be a maguk körébe. Sokkal inkább tudatában voltak nagyságuknak és boldogságuknak, semhogy új és ismeretlen elemek bebocsátásával meg akarták volna zavarni.

Az érzelmeknek és érdekeknek ez a szövetsége, minden megrázkódtatás és csalódás nélkül tartott húsz teljes esztendeig. Ezt a nemes plejádot csak a halál tudta megfogyasztani, mely Louis Lambert-t, Meyraux-t és Michel Chrestient elragadta tőlük. Amikor 1832-ben ez utóbbi elesett, Horace Bianchon, Daniel d'Arthez, Léon Giraud, Joseph Bridau, Fulgence Ridal minden veszéllyel dacolva elhozták testét a Saint-Merry kolostorból, és megadták neki a végtisztességet - hadd égjen szégyen a Politika arcán. Éjnek idején elkísérték drága maradványait a Père-Lachaise temetőbe. Horace Bianchon leküzdött minden nehézséget, s nem hátrált meg egy elől sem; közbenjárt a minisztereknél, és megvallotta nekik, hogy régi barátság fűzte az elhunyt föderalistához. Megható jelenet volt, és mélyen belevéződött ama néhány barát emlékezetébe, aki csatlakozott az öt híres férfiúhoz. Az elegáns temető látogatóinak szemébe tűnik egy örök időre megvásárolt sírhely; gyepes sírhant fölött fekete fakereszt, s rajta vörös betűkkel ez a név: MICHEL CHRESTIEN. Ez az egyetlen síremlék

ebben a stílusban. Az öt barát ilyen egyszerűséggel akarta megtisztelni ennek az egyszerű embernek emlékét.

Itt a hideg padlásszobában megvalósultak hát az érzelem legszebb álmai. Testvérek, akik mind egyformán kiválóak voltak a tudomány különböző területein, kölcsönös jóhiszeműséggel világosították fel egymást, elmondva egymásnak mindent, még rossz gondolataikat is - óriási volt valamennyinek a tudása, s a nyomor lombikjában állta meg a próbát valamennyi. Lucien, amikor már bebocsátották a kiválasztottak közé, s azok egyenlőnek ismerték el magukkal, a költészetet és a szépséget képviselte közöttük. Szonetteket olvasott fel, s ezeket megcsodálták. Úgy kérték egy-egy szonettjét, ahogy ő Michel Chrestient kérte, hogy egy dalt énekeljen el neki. Párizs sivatagának közepette oázist talált Lucien, a Quatre-Vents utcában.

Október elején Lucien pénze maradványait arra használta fel, hogy egy kis fát szerezzen, és minden anyagi támasz nélkül maradt buzgó munkájának közepette - ez a munka regényének átdolgozása volt. Daniel d'Arthez tőzeget égetett, és hősiesen viselte a nyomort: nem panaszkodott, rendezetten élt, mint egy vénlány, annyira rendszeresen, akár valami fösvény. Ez a lelkierő feltüzelte a Lucienét is, aki jövevény lévén a társaságban, irtózott attól, hogy nyomorúságáról beszéljen. Egy délelőtt már el is ment a Coq utcába, hogy eladja Doguereaunak *IX. Károly íjászá*-t, de nem találkozott vele. Lucien nem tudta, mennyi elnézés lakozik a nagy szellemekben. Mindegyik barátja jól ismerte a költők sajátos gyöngeségeit, a levertségeket, amik az olyan ember erőfeszítéseit követik, akit végtelenül felizgatott a természet szemlélése, hiszen küldetésének érzi, hogy reprodukálja. Ezek az emberek, akik a maguk bajait annyi energiával viselték el, gyöngéden érezték át Lucien szenvedéseit. Megértették, hogy pénzszűkében van. Ezért a meghitt beszélgetésben, elmélyült gondolatok közt, a költői ábrándokkal és bizalmas hangulatban eltöltött esték egyikén, melyek során kibontotta szárnyait az értelem, és szabadon csapongott a nemzetek jövőjében s a történelem távlataiban - az egyik ilyen estén olyan baráti gesztussal lepte meg Lucient a társaság, amelyből kiderült, mily kevéssé értette meg a költő új barátait.

- Lucien barátom - szólt hozzá Daniel -, te tegnap nem vacsoráztál Flicoteaux-nál, s mi tudjuk, hogy miért.

Lucien nem tudta visszafojtani könnyeit, végigperegtek arcán.

- Nem bíztál bennünk - mondta Michel Chrestien -, ezt megjegyezzük magunknak: keresztet írunk a kandallóra, s amikor tíznél tartunk...

- Valamennyien találtunk - mondta Bianchon - valami rendkívüli munkát; én Desplein helyett ápoltam egy gazdag beteget; d'Arthez cikket írt az *Enciklopédikus szemlé*-nek; Chrestien egyik este ki akart menni énekelni a Champs-Elysées-re, egy kendővel és négy gyertyával; de szerencséjére egy leendő politikus megbízást adott neki egy röpiratra, és Michel aprópénzre válthatta Machiavellit; Léon Giraud ötven frankot kért kölcsön a kiadójától, Joseph vázlatokat adott el. Fulgence-nak pedig vasárnap játszották a darabját telt ház mellett.

- Itt van kétszáz frank - mondta Daniel -, fogadd el, és többé ilyesmi meg ne történjék.

- No nézd csak, még összecsókol bennünket, mintha valami rendkívüli dolgot cselekedtünk volna - mondta Chrestien.

Hogy megérthessük, micsoda gyönyörűséget érzett Lucien az angyali szellemek eleven gyűjteményében, e különböző eredetiségekkel teli fiatalemberek között, akik mind a maguk tudományából merítették az eredetiségüket - elég lesz azokat a válaszokat közölnünk, amelyeket Lucien másnap egy családjához írott levelére kapott, valóságos kis remekművére az érzékenységnek és jóakaratnak egy rettentő kiáltására, amelyet a nyomorúság tépett ki a lelkéből.

David Séchard levele Lucienhez

Édes Lucien, csatoltan küldök egy kilencvennapos lejáratú váltót a te rendeletedre, kétszáz frank értékben. Beválthatod Métivier papírkereskedőnél, párizsi levelezőnknél, a Serpente utcában. Édes Lucienem, sem égen, sem földön nincs semmink. A feleségem vezeti a nyomdát, s olyan önfeláldozással, olyan türelemmel és buzgósággal végzi a feladatát, hogy áldom az Istent, amiért ilyen angyalt adott nekem feleségül. Ő maga állapította meg, hogy lehetetlenség a legkisebb segítséget is küldenünk neked. De én, barátom, erősen hiszem, hogy jó úton jársz, ilyen nagy és nemes szívek társaságában; hogy nem téveszthetted el szép rendeltetésedet, amikor Daniel d'Arthez, Michel Chrestien és Léon Giraud szinte isteni szelleme segít és Meyraux, Bianchon és Ridal a tanácsadóid, akiket drága leveledből ismertünk meg. Ève tudta nélkül aláírtam tehát ezt a váltót, és majd csak módját ejtem, hogy lejáratkor kifizessem. Ne térj le az utadról: nehéz út, de dicsőséges lesz. Inkább ezer bajt szenvednék el, semhogy azt tudjam rólad, hogy a fertőbe jutottál Párizsban, ahol ez oly gyakori. Legyen lelkierőd, hogy ezután is, mint eddig, elkerüld a rossz helyeket, a hitvány embereket, hígvelejűeket s az íróknak bizonyos fajtáját, amelyet párizsi tartózkodásom idején megtanultam a maga értéke szerint becsülni. Egyszóval, légy méltó versenytársa azoknak a mennyei szellemeknek, akiket megszerettettél velem. Nemsokára meglátod viselkedésed jutalmát. Isten veled, kedves testvérem, boldoggá tettél, nem vártam tőled ennyi lelkierőt.

David

Ève Séchard levele Lucien Chardonhoz

Édes bátyám, a leveled mindnyájunkat megríkatott. Tudják meg azok a nemes szívek, akikhez jó angyalod vezetett: egy anya és egy szegény fiatalasszony este-reggel imádkoznak érettük; és ha a legforróbb imádság felhatol az Isten trónusához, akkor mindnyájatoknak megszerzi az ő kegyelmét. Igen, bátyám, mindnyájuk neve bele van vésve a szívembe. Ó, meglátom őket valamikor. Ha gyalog kell is odamennem, megköszönöm nekik irántad való barátságukat, mert ez a barátság balzsamot csöpögtet nyílt sebeimre. Mi, édes bátyám, úgy dolgozunk itt, mint szegény munkásemberek. Az uram, ez az ismeretlen nagy ember, akit napról napra jobban szeretek, mert minden percben új kincseket fedezek fel a szívében, elhanyagolja a munkáját, és én sejtem, miért: a te nyomorúságod, a mienk s az anyánké, valósággal a sírba viszi. A mi imádott Davidunk olyan, mint Prometheus, akit a keselyű marcangol: a horgas csőrű, sápasztó bánat. Saját magára nem gondol ez a nemes lélek, de abban reménykedik, hogy nekünk vagyont szerez. Egész nap a papírgyártással kísérletezik; megkért, hogy foglalkozzam helyette az üzlettel, de abban is segít, amennyire legfőbb elfoglaltsága megengedi. Fájdalom, áldott állapotban vagyok. Más körülmények közt boldoggá tett volna ez az esemény, de mostani helyzetünkben elszomorít. Szegény anyám újra megfiatalodott, ismét van ereje, hogy folytassa fárasztó mesterségét, a betegápolást. A pénzgondokat nem számítva, boldogok volnánk. Az öreg Séchard egy fillért sem ad a fiának; David meglátogatta, hogy számodra kölcsönkérjen tőle valamit, mert kétségbe ejtette leveled. „Ismerem Lucient, elveszti a fejét, és bolondokat fog cselekedni" mondotta. Jól összeszidtam. „Hogy az én bátyám valami hibát követne el?... feleltem neki. - Lucien tudja, hogy meghalnék bánatomban." Anyám meg én, anélkül, hogy David sejtené, zálogba tettünk néhány holmit; anyám majd kiváltja, ha valahonnét megkapja a pénzét. Ilyenformán szert tettünk száz frankra, s ezt postán küldöm neked. Ne haragudj, amiért az első

leveledre nem válaszoltam. Olyan helyzetben voltunk, hogy éjszaka sem pihenhettünk, úgy dolgoztam mint egy férfi. Ó, sose hittem volna, hogy ilyen erős vagyok. Bargetonné lelketlen, szívtelen asszony: önmagának tartozott volna azzal, még ha téged nem szeretett is többé, hogy pártfogoljon és segítsen, amikor már kitépett a karjaink közül, és bedobott abba az irtózatos párizsi tengerbe, ahol Isten áldására van szükség, hogy igazi barátokra találjon valaki, az emberek és az érdekek nagy áradatában. Rajta nincs mit sajnálkoznod. Szeretném, ha egy önfeláldozó asszony, egy másik én volna melletted; de most nyugodt vagyok, mert tudom, hogy olyan barátaid vannak, akikben tovább élnek a mi érzéseink. Bontsd ki szárnyaidat, drága, szép, lángeszű bátyám! Te leszel a mi dicsőségünk, mint ahogy a szerelmünk is te vagy.

Ève

Édes gyermekem, én csak áldásomat küldhetem azok után, amiket a húgod írt, és biztosíthatlak, hogy imádságom és minden gondolatom, sajnos, csak te vagy, azok rovására, akiket magam körül látok; mert némely szívben mindig a távollevőknek van igaza és ilyen szív a te

Anyádé

Így hát két nap múlva Lucien visszaadta barátainak a szívesen felajánlott kölcsönt. Talán soha nem látta szebbnek az életet, de hiúságának rezdülését nem tudta elrejteni barátainak mélyen járó tekintete és kifinomult érzékenysége elől.

- Azt mondaná az ember, hogy félsz tartozni nekünk - kiáltott fel Fulgence.

- Ó, ez az öröm nagyon súlyos dolog az én szememben - mondta Michel Chrestien -, megerősíti a megfigyelésemet: Lucien hiú.

- Poéta - mondta d'Arthez.

- Haragusztok rám, ilyen természetes érzés miatt?

- Javára kell betudni, hogy nem titkolta előttünk - mondta Léon Giraud -, most még őszinte, de félek, hogy később tartani fog tőlünk.

- Ugyan miért? - kérdezte Lucien.

- Mert olvasunk a szívedben - felelte Joseph Bridau.

- Van benned - szólt hozzá Michel Chrestien - valami ördögi szellem, s ezzel a magad szemében mindig igazolni fogod az elveinkbe legjobban beleütköző dolgokat is: nem az eszmékben, hanem a cselekvésben leszel szofista.

- Ó, ettől félek - mondta d'Arthez. - Lucien, te csodálatos vitákat fogsz rendezni önmagadban; a vitában nagy leszel, de a vége helytelen cselekedet lesz... Sohasem leszel összhangban önmagaddal.

- De mire építitek hát ezt a vádbeszédet? - kérdezte Lucien.

- A hiúságod, drága poétám, olyan nagy, hogy még a barátságba is beleviszed - kiáltott fel Fulgence. - Minden ilyesféle hiúság irtózatos önzésre vall, márpedig az önzés halálos méreg a barátságnak.

- Ó, Istenem! - kiáltott fel Lucien - hát nem tudjátok, mennyire szeretlek?

- Ha úgy szeretnél, mint mi téged, nem adtad volna vissza olyan sietve, olyan nagy léhhel-péhhel azt, amit mi olyan gyönyörűséggel adtunk neked.

- Mi semmit sem kölcsönzünk egymásnak, mi adunk - mondta brutálisan Joseph Bridau.

- Ne gondolj durvának minket, édes fiam - szólt Michel Chrestien -, mi csak előrelátók vagyunk. Attól félünk, hogy egy napon többre becsülöd majd egy kis bosszú gyönyörűségét a mi tiszta barátságunk örömeinél. Olvasd el Goethe *Tassó*-ját, annak a szép lángelménék legnagyobb alkotását, s meglátod majd benne, hogy a költő szereti a ragyogó szöveteket, a díszlakomákat, a diadalmeneteket, a ragyogást: nos hát, légy te Tasso, de az ő őrültsége nélkül. Hívnak a világ gyönyörűségei? Maradj itt... Helyezd át az eszmék világába mindazt, amit a hiúságaidtól követelsz. Ha már mindenképpen őrültnek kell lenned, légy erényes a tetteidben és bűnös az eszméidben, ahelyett hogy - amint d'Arthez mondta neked - helyesen gondolkoznál, és rosszul cselekednél.

Lucien lehajtotta fejét: a barátainak igaza volt.

- Bevallom, hogy nem vagyok olyan erős, mint ti - mondotta, bűbájos pillantást vetve rájuk. - Nincs olyan derekam, olyan vállam, hogy elbírjam Párizst, és bátran tudjak harcolni. A természet más temperamentumot, más képességeket adott nekünk, s ti mindenki másnál jobban ismeritek a bűn és az erény visszáját. Én bevallom nektek, hogy már kifáradtam.

- Majd támogatunk - mondta d'Arthez -, éppen erre való a hű barátság.

- Az a segítség, amit most kaptam, nem sok időre való, s egyformán szegények vagyunk valamennyien; hamarosan üldözni fog a szükség. Chrestien, akinek tollát az első jöttment is bérbe veheti, nem tehet semmit a kiadóknál. Bianchon kívül áll az üzleteknek ezen a körén. D'Arthez csak a tudományos művek vagy különlegességek kiadóit ismeri, azoknak semmi befolyásuk nincs a szépirodalmi újdonságok kiadóira. Horace, Fulgence, Ridal és Bridau olyan eszmekörben dolgoznak, amely száz mérföldnyire veti őket a kiadóktól. El kell szánnom magamat valamire.

- Szánd el magad arra, amire én: szenvedj! - mondta Bianchon. - Szenvedj erős lélekkel, és bízzál a munkában!

- De az, ami nektek csak szenvedés, nekem a halál! - mondta élénken Lucien.

- Mielőtt a kakas hármat szólana - mondta mosolyogva Léon Giraud -, ez az ember elárulta már a Munka ügyét, a Restség és Párizs bűneinek ügyéért.

- Hová juttatott titeket a munka? - szólt nevetve Lucien.

- Ha az ember Párizsból elindul Itáliába, nem találja Rómát félúton - mondta Joseph Bridau. - Te azt szeretnéd, ha a sült galamb mindjárt a szájadba repülne.

- Az csak a francia főrendek legidősebb fiainak szokott a szájába repülni - mondta Michel Chrestien. - Mi a magunk részéről lelőjük, megkopasztjuk, megsütjük, s így találjuk jobb ízűnek.

A beszélgetés tréfásra fordult, és más tárgyra szökkent.

Ezek az élesen látó szellemek és kényes érzésű szívek iparkodtak elfeledtetni kis veszekedésüket Luciennel, aki megértette most, milyen nehéz félrevezetni őket. Nemsokára valami belső kétségbeesés fogta el, és ezt gondosan eltitkolta barátai előtt, mert könyörtelen mentoroknak hitte őket. Délvidéki lelkében, amely olyan gyorsan futott végig az érzelmek egész skáláján, a legellentétesebb elhatározások fogantak meg.

Többször is beszélt arról, hogy az újságírásra veti magát, s barátai mindig azt mondták: - Attól őrizkedjél!

- Ez a sírja lenne a szép, szelíd Luciennek, akit mi szeretünk és ismerünk - mondta d'Arthez.

- Nem tudnál ellenállni az élvezet és a munka állandó ellentétének, amivel az újságíró élete tele van: márpedig az ellenállás az erény alapja. Oly boldog volnál, amiért hatalmat gyakorolhatsz, amiért életre-halálra úr vagy a szellem alkotásai fölött, hogy két hónap alatt telivér újságíró válnék belőled. Újságírónak lenni, annyi, mint prokonzullá lépni elő az irodalom köztársaságában. Aki mindent elmondhat, meg is tehet mindent! Ez a bölcs mondás Napóleontól származik, és könnyű megérteni.

- Hát nem lesztek ti mellettem? - szólt Lucien.

- Akkor már nem leszünk - kiáltott fel Fulgence. - Újságíró létedre éppoly kevéssé gondolnál ránk, mint ahogy a csillogó, körülrajongott operai balerina nem gondol vissza a falujára, a teheneire, a fapapucsára, amikor selyemmel bélelt hintajában ül. Benned túlságosan is megvannak az újságíró jó tulajdonságai: a gondolat csillogása és gyorsasága. Sohasem tudnál elhallgatni egy elmésséget, még ha a barátodat megríkatná is. Látom az újságírókat a színházak folyosóin - borzadok tőlük. Az újságírás pokol, feneketlen örvénye a méltatlanságoknak, hazugságoknak, árulásoknak, s ezen csak úgy lehet áthatolni, ebből csak úgy lehet tisztán napvilágra jutni, ha az embert Vergilius isteni babérja támogatja, mint Dantét.

Mentül inkább óvta ettől az úttól Lucient a társasága, annál inkább csábította az a vágy, hogy megismerje a veszélyt, s töprengeni kezdett magában: nem volna-e nevetséges, ha ismét nyakára engedné nőni a nyomort, anélkül, hogy bármit is tett volna ellene? Látván, hogy mily rosszul járt első regényével, nem érzett valami erős kísértést, hogy másodikat írjon. Különben is miből élne addig, amíg írja? Ami türelem lakozott benne, azt kimerítette egyhavi nélkülözés. Nem csinálhatná ő nemesen ugyanazt, amit az újságírók lelkiismeretlenül és emberi méltóság nélkül cselekszenek? Barátai megsértették bizalmatlanságukkal, be akarta nekik bizonyítani lelkierejét. Talán még segítségükre is lehet valamikor, az ő dicsőségük hírnöke lesz!

- Különben is micsoda barátság az, amely fél a cinkosságtól? - kérdezte egy este Michel Chrestientől, akit Léon Giraud-val együtt hazakísért.

- Nem félünk mi semmitől - felelte Michel Chrestien. - Ha szerencsétlenségedre megölnéd a kedvesedet, segítenénk neked, hogy eltitkold a bűnödet, s azért tudnálak még becsülni; de ha kém lenne belőled, irtózva hagynálak ott, mert ez elvi hitványság és aljasság volna. No, látod, ez két szóban kifejezve az újságírás. A barátság megbocsátja a tévedést, a szenvedély meggondolatlan cselekedetét; de könyörtelennek kell lennie akkor, ha valaki önszántából elalkussza a lelkét, a szellemét, a gondolatát.

- Hát nem lehetnék újságíró azért, hogy eladjam a verseskötetemet és a regényemet; s aztán tüstént otthagyjam az újságot?

- Machiavelli így viselkednék, Lucien de Rubempré nem - mondta Léon Giraud.

- Nos hát - kiáltott fel Lucien -, majd bebizonyítom nektek, hogy fölérek Machiavellivel.

- Ó - kiáltott fel Michel, megszorítva Léon kezét -, most vesztébe küldted. - Lucien - mondotta -, van háromszáz frankod. Ebből három hónapig kényelmesen megélhetsz; nos hát, dolgozzál, írj egy másik regényt, d'Arthez és Fulgence segítenek a megtervezésében, növekedni fogsz,

regényíró lesz belőled. Én - én majd belépek a gondolatnak egy ilyen *lupanar*[14]-jába, újságíró leszek három hónapig, eladom a könyveidet valami kiadónak, akinek támadni fogom a kiadványait, cikkeket írok, és íratok a kedvedért; megszervezzük a sikert, nagy ember leszel, és mégis a mi Lucienünk maradsz.

- Nagyon lenézel engem, ha azt hiszed, hogy én elpusztulok ott, ahonnan te épkézláb kerülsz ki - mondotta a költő.

- Bocsáss meg neki, Istenem, hiszen csak gyermek! - kiáltott fel Michel Chrestien.

Lucien, amikor a d'Artheznél töltött estéken mozgékonyabbá kezdett válni a szelleme, tanulmányozta a kis újságok tréfáit és cikkeit. Bizonyos volt abban, hogy legalábbis annyit ér, mint a legszellemesebb újságíró, s titokban megpróbálkozott a gondolatnak ezzel a gimnasztikájával; egy reggel aztán azzal a diadalmas gondolattal ment el hazulról, hogy szolgálatra jelentkezik a sajtó könnyű csapatainak valamelyik ezredesénél. Legkifogástalanabb ruhájába öltözködött, s átment a hidakon, azt gondolván magában, hogy az írók, az újságírók, a színpadi szerzők, egyszóval jövendőbeli testvérei, valamivel több gyöngédséget és önzetlenséget fognak tanúsítani iránta, mint a kiadóknak az a két fajtája, amelyiken a reményei megtörtek. Rokonszenvvel találkozik majd, valami jó és szelíd érzéssel, aminőt a Quatre-Vents utcai társaságban talált.

A siker és bukás váltakozó előérzetének izgalmai között, amiket az erős képzeletű emberek annyira szeretnek, eljutott a Saint-Fiacre utcába, a Montmartre körút mellett, ahhoz a házhoz, ahol a kis újság szerkesztősége és kiadóhivatala volt. Amikor meglátta, úgy dobogott a szíve, mint a serdülő ifjúnak, ha rossz hírű házba lép be. Mindamellett fölment a félemeleti helyiségekbe. Az első szobában, amelyet egy félig deszkából összerótt s aztán a mennyezetig berácsozott közfal két egyenlő részre osztott, egy félkarú hadirokkantat talált, aki fél kezével több rizsma papírt tartott a fején, foga közt pedig azt a könyvecskét, amelyet a Bélyegzőhivatal követel meg. Ez a szegény ember, akinek sárgás arca teli volt szórva vörös bibircsókkal, ami a *Kolokynthos*[15] melléknevet szerezte meg neki, a rácsozat mögött megmutatta neki az újság cerberusát. Ez a személyiség egy kitüntetést viselő, öreg katonatiszt volt; orra tövét körülnőtte a szürke bajusz, fején fekete selyemsapkát viselt, és széles kék redingote-ja úgy betakarta, mint teknősbékát a héja.

- Milyen naptól kívánja uraságod számítani az előfizetést? - kérdezte tőle a császár egykori tisztje.

- Nem előfizetni jöttem - felelte Lucien. A költő megpillantott a szemközt levő ajtón egy táblát, ezekkel a szavakkal: SZERKESZTŐSÉG - és alatta: *Idegeneknek tilos a bemenet.*

- Akkor bizonyosan valami reklamáció - folytatta Napóleon katonája. - Hja, persze, persze, keményen bántunk Mariette-tel. Mit csináljak, kérem, még magam sem tudom, miért. De ha elégtételt kíván, rendelkezésére állok - tette hozzá, rápillantva néhány vívótőrre és párbajpisztolyra, erre a modern fegyvergyűjteményre, amely egy sarokban nyalábba volt rakva.

- Azt még kevésbé. Azért jövök, hogy a főszerkesztővel beszéljek.

- Négy óra előtt soha sincs itt senki.

- Lássa, öreg Giroudeau, mégiscsak tizenegy hasáb ez, ami öt frankjával ötvenöt frankot jelent; én csak negyvenet kaptam, szóval még tizenöttel tartozik, ahogy mondtam...

---

[14] Bordélyház. (latin)

[15] Tök. (görög)

E szavakat egy kis alamuszi ábrázatú férfi mondta; bőre halvány, mint a félig főtt tojás fehérje; két szeme gyöngéd kék színű, de ijesztően gonosz tekintetű - az ábrázat gazdája pedig egy vékony fiatalember, aki a nyugalmazott katona testének sötét tömege mögött rejtőzködött. Ez a hang megdermesztette Lucient - volt benne valami a macska nyávogásából és a hiéna asztmás fuldoklásából.

- Az ám, maga kis népfölkelő - felelte a nyugalmazott katonatiszt -, csakhogy maga a címeket meg az üres helyeket is számítja, nekem pedig Finot megparancsolta, hogy adjam össze a sorokat, és osszam el annyival, ahány sor esik egy hasábra. Ha ezt a fojtogató műveletet végrehajtotta az ember a maga közleményein, akkor három hasábbal kevesebbet adnak.

- Szóval az üres helyekért nem fizet az uzsorás! Bezzeg az üzlettársának felszámítja szerkesztőségi átalányba. Elmegyek Étienne Lousteau-hoz, Vernou-hoz...

- Én nem szeghetem meg a parancsot, kicsikém - mondta a katonatiszt. - Micsoda, nem röstell tizenöt frank miatt kiabálni kenyéradó édesapja ellen, maga, aki oly könnyen írja a cikkeket, ahogy én egy szivart elszívok! Nohát, egy punccsal kevesebbet fizet a barátainak, vagy egy biliárdjátszmával többet nyer meg, azzal rendben van minden!

- Finot-nak még nagyon sokba fog kerülni ez a garasoskodás - felelte a munkatárs, s azzal fölkelt és távozott.

- Nem azt mondaná az ember, hogy ez az úr Voltaire és Rousseau egy személyben? - dörmögte a pénztáros, s közben a vidéki költőre nézett.

- Majd visszajövök négy óra felé - mondta Lucien.

Míg a vita folyt, Lucien meglátta a falakon Benjamin Constant, Foy tábornok és a liberális párt tizenhét nevezetes szónokának arcképét, kormányellenes karikatúrák között. De legfőképpen a szentély ajtaját nézegette, nyilván ott csinálják azt az elmés lapot, amely mindennap mulattatja őt, s amelynek joga van nevetségessé tenni a királyokat, a legkomolyabb eseményeket, vagyis: egy elmésséggel kérdésessé tenni akárminek a komolyságát.

Elment kószálni a körutakra. Ez az élvezet egészen új volt neki, de olyan vonzó, hogy az órásboltok kirakatában már négyet mutattak az órák, s ő észre sem vette, hogy még nem reggelizett. Hirtelen visszafordult a Saint-Fiacre utca felé, fölment a lépcsőn, kinyitotta az ajtót, az öreg katonát már nem találta helyén, és csak a rokkantat látta, amint a lebélyegzett papiroson ülve, kenyérhéjat rágcsált, és rezignált arccal őrizte a posztját, beletörődve az újság munkájába éppen úgy, mint egykor a katonai gyakorlatokba, s éppoly keveset értve meg az egészből, mint ahogy azt nem tudta: mire valók azok a hirtelen menetelések, amiket a császár elrendelt. Luciennek az a vakmerő gondolata támadt, hogy megcsalja ezt a félelmetes személyiséget; kalapját fején hagyva haladt el mellette, s mintha csak a házhoz tartoznék, kinyitotta a szentély ajtaját.

Mohó szeme elé a szerkesztőségi szobában egy zöld terítős, kerek asztal, és hat darab, madárcseresznyefából készült szék tárult - az utóbbiak még új szalmafonattal. A szoba padozatának színes köveit már beeresztették, de még nem súrolták fel; a padozat mégis tiszta volt, ami arra vallott, hogy a közönség meglehetősen ritkán tapodhatja. A kandallón tükör, porlepte, közönséges óra, két gyertyatartó, amelynek szögeibe brutálisan volt beledöfve két viaszgyertya - és végül szétszórt névjegyek. Az asztalon régi újságok fintorogtak egy tintatartó körül, amelyben a beszáradt tinta lakkhoz hasonlított, s amely napraforgószerűen összecsavart lúdtollakkal volt fölékesítve. Hitvány papírdarabkákon néhány olvashatatlan írású, szinte hieroglifszerű cikket olvasott, amiket felül behasítottak a szedők - erről a jelről ismerik meg tudniillik a már kiszedett cikkeket. Aztán itt-ott szürke papírlapokon karikatúrákat

csodálhatott meg, amelyeket elég elmésen rajzoltak olyan emberek, akik azzal próbálták agyonütni az időt, hogy kezük gyakorlásaképpen agyonütöttek valamit. A vizeszöld tapétára kilenc különböző rajz volt feltűzködve a *Remete* című könyvről, amely hallatlan európai sikerével nyilván untatta már az újságírókat.

„A *Remete* megjelenik vidéken és bámulatba az asszonyokat ejti." - „Egy kastélyban olvassák a *Remeté*-t." - „A *Remete* hatása a háziállatokra." - „A vadaknak elmagyarázzák a *Remeté*-t, s arat fényes sikert." - „A *Remeté*-t fordították kínai nyelvre le, s a szerző Pekingben mutatja a császárnak be." - „A Vad-Hegy erőszakot követ el Elodie-n."

Lucien igen szemérmetlennek találta ezt a karikatúrát, de azért kacagott rajta.

„Az újságírók mennyezet alatt, körmenetben hordozzák a *Remeté*-t meg." - „A *Remete* szétver egy sajtót, és megsebzi a Medvéket." - „A *Remete,* ha olvassák visszafelé, nagyszerű szépségeivel bámulatba az akadémikusokat ejti."

Lucien egy címszalagon megpillantott egy rajzot, amely az egyik munkatársat ábrázolta, amint a kalapját nyújtja s alatta ez volt: *Finot, mi lesz a százasommal?* Aláírva egy olyan név, amely azóta nevezetessé vált, de dicső sohasem lesz. A kandalló és ablak között volt egy fiókos asztal, egy mahagóni karszék, egy papírkosár s egy hosszúkás szőnyeg, afféle „kandalló előző", az egészet pedig vastag porréteg borította. Az ablakokat csak kis függönyök takarták. A fiókos asztal tetején körülbelül húsz könyv, amit napközben raktak oda, metszetek, zeneművek, „à la Charte" dohányszelencék, a *Remete* kilencedik kiadásának egy példánya - mert ez még mindig aktuális tárgya volt az elmésségnek - és vagy tíz felbontatlan levél.

Amikor Lucien végigtanulmányozta ezt a furcsa berendezést, gondolatai végtelen messzeségbe száguldottak, mikor az óra ötöt ütött, visszatért a rokkanthoz, hogy kikérdezze. Kolokynthos már végzett a kenyérhéjjal, s az őrt álló katona türelmével várta a kitüntetést viselő tisztet, aki talán a körúton sétált. E pillanatban egy asszony jelent meg az ajtó küszöbén; már előbb hallatszott a lépcsőházban a ruhája suhogása s az a könnyű lépés, amit nem lehet félreismerni. Meglehetősen csinos volt.

- Uram - szólt Lucienhez -, tudom, miért dicsérik önök Virginie kisasszony kalapjait, és mindenekelőtt elő akarok fizetni egy esztendőre; de mondja meg, milyen föltételek mellett kapja ő...

- Nagysád, én nem tartozom az újsághoz.

- Ah!

- Októbertől tetszik előfizetni? - kérdezte a rokkant.

- Mit reklamál, nagysád? - szólalt meg az öreg katonatiszt, aki ebben a pillanatban megjelent.

A tiszt tárgyalásba bocsátkozott a szép masamóddal. Amikor Lucien megunta a várást, és visszatért az első szobába, hallotta ezt az utolsó mondatot:

- Ó, kérem, nagyon boldog leszek. Csak jöjjön el Florentine kisasszony a boltomba, és válasszon ki, amit akar. Nálam talál kalapot. Így hát rendben van minden; nem beszélnek többet Virginie-ről, erről a kontárról, akinek soha egyetlen új ötlete nincs, nem úgy, mint nekem!

Lucien hallotta, amint bizonyos számú tallérok hulltak a kasszába.

Aztán a katonatiszt hozzáfogott rendes, napi elszámolásához.

- Uram, már egy órája vagyok itt - mondta meglehetősen bosszús képpel a költő.

- Nem jöttek be - mondta Napóleon veteránja, udvariasságból úgy téve, mintha izgatná a dolog. - Nem is csodálkozom. Már jó ideje nem látom őket. Lássa, kérem, a hónap közepén vagyunk. Ezek a fickók csak akkor jönnek be, amikor fizetik őket, 29-e és 30-a között.

- És Finot úr? - kérdezte Lucien, aki megjegyezte a főszerkesztő nevét.

- Az ott van a Feydeau utcában. Kolokynthos, öregem, amikor nyomdába viszed a papírt, vigyél el neki mindent, ami ma érkezett.

- De hát hol szerkesztik az újságot? - kérdezte Lucien halkan.

- Az újságot? - szólt a kiadóhivatali tisztviselő, miközben átvette Kolokynthostól a Bélyegző-hivataltól visszajáró pénzt - az újságot?... Hm, hm! Öregem, holnap hatkor légy a nyomdában, hogy szemmel tarthasd a kihordókat. Az újságot, uram, az utcán csinálják, a munkatársak lakásán, a nyomdában, tizenegy óra és éjfél között. A császár idejében, uram, nem ismerték még ezeket a papírpiszkító lebujokat. Ó, a császár kirázatta volna ezeknek a firkászoknak a lelkét, négy gránátossal meg egy káplárral, s nem tűrte volna, hogy szavakkal bosszantsák, ahogy ezek cselekszik. No de elég a szóból. Ha az unokaöcsém jól jár vele, s a *Másiknak* a fiáért harcolnak benne, hm, hm! Ez végre is nem baj. No, úgy veszem észre, az előfizetők nem rohamozzák tömött sorokban a kiadóhivatalt, itt hagyom az őrhelyemet.

- Uram, úgy látszik, ön tájékoztatva van az újság szerkesztését illetően.

- Pénzügyi tekintetben, hm, hm! - mondta a vén katona, felharákolva a nyálkát a gégéjéből. - Kinek milyen a tehetsége, öt vagy három frankot kap egy hasábért, a hasáb pedig ötven sor, negyven betűvel, nem számítva az üres helyet - ez az egész. Ami a munkatársakat illeti, azok fránya jószágok, kis tacskók, akiket én a trénbe se osztottam volna be, s amiért szarkalábakat írnak fehér papirosra, olyan arcokat vágnak, mintha lenéznének egy vén dragonyos kapitányt, a császári gárdából, aki őrnagyi címmel ment nyugdíjba, és Európa valamennyi fővárosába bevonult Napóleonnal.

Lucien, miközben az ajtó felé tuszkolta Napóleon katonája, aki kék redingote-ját kefélte, és szemmel láthatóan távozni akart - összeszedte a bátorságát, és elébe állt.

- Azért jöttem, hogy munkatársa legyek a lapnak - mondta -, és esküszöm, hogy mélységesen tisztelem a császári gárda kapitányát, aki azoknak a bronz-embereknek parancsolt...

- Jól van, kis regrutám - mondta a katonatiszt, Lucien hasára csapva -, de miféle munkatársnak akar belépni? - folytatta a vén harcos félresodorva az útból Lucient, és lefelé indulva a lépcsőn. Csak azért állt meg, hogy szivarra gyújtson a házmesternél. - Ha előfizetéssel jönnek, vegye át és jegyezze föl, Chollet néni. Mindig csak előfizetés, én nem is tudok egyébről, csak előfizetésről - beszélt tovább, Lucien felé fordulva, aki nyomába iparkodott. - Finot az unokaöcsém, családomnak egyetlen tagja, aki enyhített a helyzetemen. De aztán, ha valaki bele akar kötni Finot-ba, szembe is találja magát az öreg Giroudeau-val, a dragonyos kapitánnyal, aki mint egyszerű közlegény indult el a Sambre-et-Meuse-hadsereggel, öt évig vívómester volt az első huszárezrednél, az olaszországi hadseregben! Egy, kettő és már a túlvilágon is van, aki mukkanni mer! - tette hozzá, kitörést csinálva, mintha vívna. - No hát, kicsikém, a mi munkatársaink többféle hadtestre oszlanak; van olyan munkatárs, aki dolgozik, és zsoldot is kap; van olyan, aki dolgozik, de nem kap semmit, az ilyet volontérnek hívjuk; és végül az a munkatárs, aki nem csinál semmit - az nem is a legostobább, mert legalább nem követ el hibákat, úgy tesz, mintha íróember volna, hozzá tartozik az újsághoz, ebédeket fizet nekünk, kószál a színházakban, kitart egy színésznőt, nagyon boldog. Mi akar maga lenni?

- Hát jó dolgozó és ennélfogva jól fizetett munkatárs.

- Maga is olyan, mint minden regruta, aki Franciaország marsallja akar lenni! Higgyen az öreg Giroudeau-nak, balra át, rohamlépés, menjen szivarvéget szedni az utcára, mint ez a derék ember, akin messziről látom, hogy katona volt. Hát nem szörnyűség, hogy egy vén katona, aki ezerszer járt a halál torkában, szivarvéget gyűjtöget Párizsban? Uramisten, hát koldus lett belőled, mintha nem is harcoltál volna a császárért? Egyszóval, fiacskám, az az egyén, akit ma délelőtt látott, egy hónap alatt negyven frankot keresett. Maga jobban fogja csinálni nála? Finot szerint ez a legszellemesebb munkatársa.

- Amikor ön Sambre-et-Meuse-be ment, tudta, hogy veszélyes helyre megy.

- Hát persze!

- No és?

- Hát jó, látogassa meg Finot-t, az unokaöcsémet - derék fiú az, a legtisztességesebb fiú a világon, csak tudja megtalálni; mert úgy mozog, mint a csík. Az ő mesterségében, lássa, nem írni kell, hanem íratni. Úgy látszik, hogy ezek a fráterek jobban szeretnek színésznőkkel mulatni, mint a papírt pusztítani. Ó, fránya jószágok ezek! Viszontlátásra!

A pénztáros meglóbálta félelmetes ólmos botját, *Germanicus* egyik védelmezőjét, s a körúton hagyta Lucient, aki most, hogy belepillantott a szerkesztőség rejtelmeibe, éppen úgy elképedt, mint amikor megismerte az irodalom végső eredményeit Vidal és Porchon üzletében. Lucien tízszer is elszaladt Andoche Finot-hoz, az újság főszerkesztőjéhez, a Feydeau utcába, de sohasem találta otthon. Kora reggel Finot még nem tért haza. Délben a várost járta - azt mondták, ebben és ebben a kávéházban reggelizik. Lucien elment a kávéházba, hallatlan irtózását legyőzve kérdezősködött Finot után a limonádésnál: Finot éppen elment. Lucien végre is kifáradt, költött, mesebeli lénynek tekintette Finot-t, s egyszerűbbnek találta fölkeresni Étienne Lousteau-t Flicoteaux-nál. A fiatal újságíró kétségtelenül megmagyarázza majd a rejtélyt, amely saját újságjának élete fölött lebeg.

Ama százszor áldott naptól fogva, amikor megismerkedett Daniel d'Arthezzel, Lucien megváltoztatta a helyét Flicoteaux-nál: a két barát egymás mellett ebédelt, s halkan beszélgetett komoly irodalomról, megírásra váró tárgyakról s a feldolgozás, a kezdet és a befejezés problémáiról. E pillanatban Daniel d'Arthez kezében volt *IX. Károly íjászá*-nak kézirata, egész fejezeteket dolgozott át, ő írta a regény szép részleteit. Ő írta elébe azt a nagyszerű előszót, amely talán a könyvnél is többet ér, és annyi világosságot derített az ifjú irodalomra. Egy napon, amikor Lucien éppen leült Daniel mellé, aki várta, és kezében nyugtatta a kezét, meglátta az ajtóban Étienne Lousteau-t, amint elfordította a kilincset. Lucien hirtelen kihúzta kezét Daniel kezéből, s azt mondta a pincérnek, hogy régi helyén akar ebédelni, a kassza közelében. D'Arthez olyan angyali pillantást vetett Lucienre, amelyben a szemrehányást megbocsátás enyhíti, s ez a pillantás úgy beléfúródott a költő szívébe, hogy újra megfogta és megszorította Daniel kezét.

- Számomra fontos dologról van szó, majd elmondom - szólt Danielhez.

Lucien már a helyén volt, amikor Lousteau leült; ő köszönt elsőnek, a beszélgetés csakhamar megkezdődött, s oly gyorsan haladt célja felé, hogy miközben Lousteau befejezte az ebédjét, Lucien már el is ment a *Margitvirágok* kéziratáért. Engedelmet kapott, hogy bemutathassa szonettjeit az újságírónak, és számított ennek tüntető jóindulatára, hogy kiadót szerez neki, vagy beviszi az újsághoz. Amikor visszatért, meglátta a vendéglő sarkában Danielt, aki szomorúan könyökölt az asztalra és mélabúsan nézett rá; de nyomortól marcangolva, nagyravágyástól ösztökélve, úgy tett, mintha nem látná eszmei testvérét, s utánament Lousteau-nak. Napnyugta előtt az újságíró és az újonc leültek a fák alatt a Luxembourg-kertnek azon a részén, amely a Csillagvizsgáló nagy fasorától az Ouest utca felé vezet. Ez az utca akkor egy

hosszú ingovány volt, palánkok és pocsolyák szegélyezték; házak csak a Vaugirard utca felé voltak benne, s oly kevesen jártak rajta, hogy ebben az órában, amikor egész Párizs ebédelt, két szerelmes összeveszhetett és megpecsételhette a kibékülést, tolakodó pillantások veszedelme nélkül. Egyetlen zavaró elem az a veterán lehetett, aki az Ouest utcai kis rácsos kapu előtt őrködött, ha ugyan ennek a tiszteletre méltó hadfinak eszébe jutott, hogy egyhangú sétája közben megszaporázza kissé a lépéseit. Ebben a fasorban, egy fapadon, két hársfa között, hallgatta meg Étienne a *Margitvirágok* közül mintául kiválasztott szonetteket. Étienne Lousteau kétesztendei inaskodás után nyeregbe került mint munkatárs, s akadt néhány barátja a kor hírességei között, tekintélyes személyiség volt hát Lucien szemében. Miközben a *Margitvirágok* kéziratát kibontogatta, a vidéki költő szükségesnek tartotta, hogy valami előszófélét mondjon.

- A szonett, uram, a legnehezebb költői művek közé tartozik. Ezt a kis versfajtát általában elhanyagolják. Franciaországban senki sem tudott Petrarcával versengeni, hiszen a nyelve végtelenül hajlékonyabb a miénknél, s a gondolatnak olyan játékait engedi meg, amiket a mi *pozitivizmusunk* (bocsásson meg ezért a szóért) visszautasít. Én tehát eredetinek találtam, hogy egy szonettgyűjteménnyel lépjek föl először. Victor Hugo kisajátította az ódát. Canalis a rövid költeményt, Béranger monopolizálja a dalt, Casimir Delavigne magának kaparintotta meg a tragédiát és Lamartine a meditációt.

- Klasszikus ön, vagy romantikus? - kérdezte Lousteau.

Lucien csodálkozó arca oly tökéletes tudatlanságot árult el az irodalom köztársaságának aktuális dolgait illetően, hogy Lousteau szükségesnek tartotta fölvilágosítani.

- Kedvesem, ön egy elkeseredett harc közepébe pottyant bele, gyorsan állást kell foglalnia. Az irodalom régóta különböző zónákra van felosztva; de nagy embereink két táborra oszlanak. A királypárti írók romantikusok, a szabadelvűek klasszikusok. Az irodalmi vélemények eltérése összekapcsolódik a politikai vélemények eltérésével, s emiatt tűzzel-vassal folyik a háború, folyik a tinta, mint az árvíz, röpködnek az éles epigrammák, a kihegyezett rágalmak, a kifogyhatatlan gúnynevek a most születő és a levitézlett nagyságok között. Sajátságos, sőt bizarr dolog, hogy a királyhű romantikusok az irodalmi szabadságot követelik, s eltörlését azoknak a törvényeknek, amelyek a megállapított formákat adják meg az irodalmunknak; ellenben a szabadelvűek fönn akarják tartani a dráma hármas egységét, az alexandrinus ritmusát és a klasszikus formákat. Az irodalmi vélemények tehát minden táborban ellentétbe kerülnek a politikai véleményekkel. Ha ön eklektikus, senki sem fogja pártját. Melyikükhöz csatlakozik?

- Melyik párt az erősebb?

- A szabadelvű újságoknak sokkal több az előfizetője, mint a királyhű és kormánypárti lapoknak; de azért Canalis keresztülvágja magát, ámbár monarchista és vallásos, és bár az udvar meg a papság pártfogolja. - Eh, szonettek, ez még Boileau előtti irodalom - mondta Étienne, amikor észrevette, hogy Lucient megrémíti a választás kényszerűsége. Legyen romantikus. A romantikusok pártja fiatalemberekből áll, a klasszikusok pedig vén parókák - a romantikusok fognak győzni.

A „paróka” szó a legújabb sütetű élce volt a romantikus újságírásnak, amely ezt a szót húzta a klasszikusok fejébe.

- A *Százszorszép!* - mondta Lucien, kiválasztván az elsőt ama két szonett közül, amelyek megmagyarázták a címet, és mintegy bevezetésül szolgáltak.

Óh, százszorszépek, tarka színpompátok
Nemcsak szemet gyönyörködtetni jó:
A lélek mélyén titkon megbúvó
Sok drága óhajt mind eláruljátok;

Ezüstbe foglalt, arany porzót látok:
Kincs nyugszik ottan, Istennek való;
S eretekben rejtelmes vérfolyó,
Mint a sikerben rejlő bánat, átok.

Tán mert az a nap szökkentett virágba,
Mely Jézust támasztá fel szebb világra,
Hogy szárnya szórja erény harmatát:

Szirmotok ősszel azért látjuk újra,
És emlegetjük, könnyekbe borulva,
Ifjúságunk, s csalárd kéjek hadát.

Lucient sértette, hogy Lousteau tökéletesen mozdulatlanul hallgatta végig a szonettet; nem ismerte még azt a lehangoló érzéketlenséget, amellyel a kritika állandó gyakorlása ruházza fel az embert, s jellemző vonása a prózába, drámába, versbe egyaránt beléunt újságírónak. A tapsokhoz szokott költő eltitkolta csalódását; felolvasta azt a szonettet, amelyet Bargetonné és új barátai körének egyik-másik tagja legjobban szeretett.

„Ez talán mégiscsak kihúz belőle egy szót" - gondolta.

Második szonett

A M a r g i t v i r á g

Margitvirág vagyok s a bársony réten,
Virág-csillagok közt legszebb valék.
Csupán szépségemért szeretve még,
Azt hittem, örök hajnal lesz a létem.

De végzetes keggyel, mit sohse kértem,
Tudást adott, ó, jaj, nekem az ég,
Homlokomon igazság lángja ég,
S a szenvedést a halál hozza nékem.

A nyugalom, csend messze elkerül;
A szerelmes kitépi szívemet,
Jövőjét kérdve: szeret? nem szeret?

Nincs virág, melyet ily kegyetlenül
Dobnának el: a titkomat kitudván,
Lábbal taposnak rajtam, mint a dudván.

A költő, amikor az olvasást befejezte, ránézett kritikusára. Étienne Lousteau a faiskola növendékeit nézegette.

- Nos hát - szólt Lucien.

- Nos hát, mit akar, kedvesem? Szó nélkül hallgatni: Párizsban annyi, mint egy dicshimnusz.

- Megelégelte? - kérdezte Lucien.

- Csak folytassa - felelte meglehetősen nyersen az újságíró.

Lucien felolvasta a következő szonettet; de halálos dermedtség szállt a szívére, és Lousteau törhetetlen hidegvére megfagyasztotta az előadást. Ha több tapasztalata van az irodalmi életben, tudhatta volna, hogy ilyen körülmények között az író hallgatása és nyersesége azt a féltékenységet árulja el, amit egy szép mű okoz, a hangos bámulat viszont azt a boldogságot jelenti, amit egy gyönge munka szerez neki, megnyugtatván hiúságát.

Harmadik szonett

A k a m é l i a

Minden virág a természet szava;
„Szerelmet", „Szépséget" jelent a rózsa,
Az ibolya a „Lelket" illatozza,
„Egyszerűség" a liliom hava.

De mesterkélt szörny a kamélia,
Mézéből, méltóságából kifosztva;
Virágait hideg évszakba' hozza.
S fanyar-szüzen kacérkodik maga.

S mégis örülök, páholyok korlátján
Alabástrom-szirmát tárulni látván;
Szép asszonyokat koronázva meg.

Kik lelki vágyódást ébresztenek,
Nemeset, tisztát, miként a hideg
Görög szobor, a Fidiászi márvány.

- Hát mit gondol szegény szonettjeimről? - kérdezte meg kereken Lucien.

- Akarja az igazságot hallani? - mondta Lousteau.

- Elég fiatal vagyok, hogy szeressem az igazságot, és sokkal inkább szeretnék sikert aratni, semhogy meg ne hallgatnám. Megharagítani nem fog, legföljebb kétségbe ejt - felelte Lucien.

- Nos, hát kedvesem, az elsőnek nyakatekertsége elárulja, hogy Angoulême-ben készült: bizonyára sok fáradságába került, s így nem tud lemondani róla; a másodikon és harmadikon már megérzik Párizs, de olvasson föl még egyet - tette hozzá olyan mozdulattal, amelyet a vidéki nagyság elbájolónak talált.

Ettől a kéréstől felbátorítva, Lucien nagyobb bizakodással olvasta föl azt a szonettet, amelyet d'Arthez és Bridau legjobban szeretett, talán a színei miatt.

Ötvenedik szonett

A t u l i p á n

Tulipán vagyok, holland föld virága;
A fösvény flamand szeme fölragyog,
S azt tartja: hagymámért gyémánt se drága,
Ha tiszta fajta, nagy, erős vagyok.

Miként Jolanda, bő ráncú ruhába,
Hűbéri büszkeségtől duzzadok;
Rámfestve címereknek cifrasága,
Arany, bíbor, ezüstös szalagok.

Az isteni kertész önnön kezével
Szőtt nékem lágy, finomselymű ruhát,
Mely nappal verseng királyok mezével;

A kert hozzám hasonlót sohse lát,
A természet mást meg nem tagadott
Kelyhemtől, egyet csak: az illatot.

- Nos? - szólt Lucien, egy pillanatnyi hallgatás után, amelyet végtelen hosszúnak érzett.

- Kedvesem - mondta komolyan Étienne Lousteau, Lucien cipőjét nézegetve, amit az Angoulême-ből hozott magával, s most koptatta el -, azt tanácsolom, subickolja a cipőjét a tintájával, hogy a subickot megtakarítsa, faragjon fogpiszkálót a tollaiból, hogy úgy lássék, mintha ebédelt volna, amikor Flicoteaux-tól jövet ennek a szép kertnek fasorában sétál, és aztán keressen valami állást. Legyen végrehajtói írnok, ha van hozzá szíve; menjen irodába, ha jól tud ülni, vagy legyen katona, ha szereti a katonazenét. Önben három poétára való tehetség is van; de amíg érvényesülni tud, hatszor is éhen hal, ha költői terméséből szándékozik megélni. Márpedig a maga zöld beszédei szerint az a szándéka, hogy az írásaiból éljen meg. Én nem ítélem meg a költészetét, sokkal fölötte áll mindazoknak a verseknek, amelyek a könyvkereskedők raktárait megtöltik. Ezek az elegáns „fülemülék", amelyeket finom velinpapirosuk miatt valamivel drágábban adnak el, mint a többieket, majdnem valamennyien a Szajna partján lelnek tanyára, ott tanulmányozhatja az éneküket, ha egy napon tanulságos zarándokutat tesz Párizs rakodópartjain, Jeromos apó kirakatától, a Notre-Dame-hídtól kezdve, egészen a Királyok Hídjáig. Ott megtalálhatja az összes *Költői kísérletek*-et, az *Ihletek*-et, a *Fölemelkedés*-eket, a *Himnuszok*-at, az *Énekek*-et, a *Balladák*-at, az *Ódák*-at, egyszóval mindazt, ami hét esztendő alatt a „csalogányok" fészkeiben kikelt, múzsáikat belepte a por, sárral fecskendezték be a bérkocsik, s erőszakot követett el rajtuk minden járókelő, aki a cím vignettáját akarja látni. Ön nem ismer senkit, nincs bejárása egy újsághoz sem, *Margitvirág*-ai ilyen szűziesen lepréselve fognak elhervadni, ahogy a kezében tartja őket: sohasem fognak kinyílni a nyilvánosság napfényén, a széles margók mezején, virágdíszekkel felcicomázva, amikkel oly pazarul bánik a kitűnő Dauriat, a híres emberek kiadója, a Fagaléria király. Szegény gyermekem, én is úgy jöttem ide, mint ön, illúziókkal a szívemben, a művészet szeretete ösztökélt, ellenállhatatlan lendület ragadott a dicsőség felé: amit találtam, az a mesterségem realitása volt, a kiadás nehézségei és a nyomor keserű valósága. Azóta elfojtott rajongásom, első forrongásom akkor eltakarta előlem a világ szerkezetét; látni kellett ezt, bele kellett akadni minden fogaskerékbe, beleütni a fejem a tengelyekbe, összemocskolódni az olajtól, hallgatni a láncok és lendítőkerekek zörgését. Ön is meg fogja tudni, mint én, hogy a szép álmok helyén emberek, szenvedélyek és kényszerűségek mozognak. Szükségképpen bele fog keveredni irtózatos harcokba könyv és könyv, ember és ember, párt és párt között, ahol rendszeresen kell verekedni, hogy az embert el ne hagyják az övéi. Ezek az aljas harcok kiábrándítják a lelkét, megrontják a szívét, kifárasztják, és mindez semmiért; mert minden erőfeszítése gyakran csak arra jó, hogy diadalra segítsen egy embert, akit gyűlöl, egy másodrangú tehetséget, akit akarata ellenére kénytelen lángész gyanánt feltálalni. Az irodalmi életnek is megvannak a maga kulisszái. A rohammal elnyert, vagy igazán megérdemelt siker - ez az, aminek a közönség tapsol: a mindig borzalmas eszközöket, a kifestett statisztákat, a klakőröket és a díszletezőket elrejtik a kulisszák. Ön még a közönség soraiban van. Még nem

késő: mondjon le, mielőtt rátenné a lábát annak a trónusnak első lépcsőjére, amelyért annyi becsvágy vetekedik, és ne becstelenítse meg önmagát, mint én teszem, hogy megélhessek. (Egy könny nedvesítette meg Étienne Lousteau szempilláját.) Tudja, hogyan élek én? - folytatta őrjöngő dühvel. - Az a kis pénz, amit a családom adhatott nekem, hamarosan elfogyott. Minden segítség nélkül álltam, amikor már elfogadták egy darabomat a Théâtre Français-ban. A Théâtre Français-ban egy herceg vagy egy királyi főkamarás pártfogása nem elég, hogy soron kívül adják az ember darabját: a színészek csak az elől hátrálnak meg, aki a hiúságukat fenyegeti. Ha volna hatalma megíratni, hogy a hősszerelmesnek asztmája van, a primadonnának valahol fisztulája, hogy a szubrettnek rossz szagú a szája - akkor már holnap adnák a darabját. Nem tudom, hogy én magam két esztendő alatt szert tudok-e tenni ekkora hatalomra, ehhez nagyon sok barátra van szükség. Hol, hogyan és mivel keressem meg a kenyeremet - ezen töprengve, átéltem az éhség első rohamait. Sok kísérlet után, amikor már írtam névtelenül egy regényt, amiért Doguereau kétszáz frankot fizetett, és nem sokat nyert rajta, nyilvánvalónak láttam, hogy csak az újságírásból élhetek meg. De hogy jusson be az ember egy ilyen helyre? Nem beszélem el önnek hiábavaló lótás-futásaimat, könyörgéseimet, sem azt a fél esztendőt, amikor mint számfölötti dolgoztam, és egész napon hallgatnom kellett, hogy elriasztom az előfizetőket, holott, ellenkezőleg, én csaltam őket lépre. Hagyjuk ezeket a megaláztatásokat. Ma a bulvárszínházakról írok majdnem ingyen, Finot-nak, annak a kövér fickónak az újságjába, aki havonként kétszer-háromszor még a Voltaire-kávéházban reggelizik (de ott ön nem fér hozzá). Finot a főszerkesztő. Én abból élek, hogy eladom a jegyeket, amelyeket a színházak igazgatóitól kapok, mert így akarják megfizetni albérletbe adott jóindulatomat az újságnál - s eladom a kiadótól kapott könyveket, amelyekről írnom kell. Egyszóval, amikor már Finot ki van elégítve, trafikálok azoknak az iparágaknak a természetbeli adományaival, amelyek ellen vagy mellett a főszerkesztő engedélyével cikket írok. A *Kármin-arcvíz,* a *Szultána-kenőcs,* a *Cephalos-olaj,* a *Brazíliai-keverék* húsz-harminc frankot fizetnek egy hetyke hangú cikkért. Kénytelen vagyok megnyugtatni a kiadót, ha kevés példányt küld az újságnak: az újságnak jár kettő, azt Finot adja el, énnekem is kettő kell, amit eladjak. Azt a kiadót, aki fösvénykedik a példányokkal, agyonütjük, még ha remekmű jelenik is meg nála! Aljasság ez, de hát ebből a mesterségből élek én is, mint száz más! Ne higgye, hogy a politikai világ sokkal szebb ennél az irodalmi világnál: mind a kettő csupa korrupció. Mindenki veszteget, vagy őt vesztegetik meg. Ha egy kissé jelentős kiadói vállalkozásról van szó, a kiadó megfizet, nehogy megtámadjam. A jövedelmeim egyenes arányban vannak a megjelenő prospektusokkal. Ha szaporán jelennek meg a prospektusok, csak úgy dől a pénz a zsebembe, ilyenkor megvendégelem a barátaimat. Ha a kiadóknál nincs üzlet, Flicoteaux-nál vacsorázom. A színésznők megfizetik a dicshimnuszokat is, de a legügyesebbek a bírálatért fizetnek, a hallgatástól félnek legjobban. Egy kritika, amely egyenesen arra készült, hogy máshol visszavágjanak rá, többet ér és drágább is, mint egy közönséges dicshimnusz, amit másnap elfelejtenek. A polémia, kedvesem, a híresség piedesztálja. Ezzel a mesterséggel, hogy az eszmék és az ipari, irodalmi meg a színészi hírnevek kardcsörtetője vagyok, ötven tallért keresek havonként, azonkívül eladhatok egy regényt ötszáz frankért, és kezdek már félelmes ember számba menni. Amikor majd ahelyett, hogy Florine-nál élnék egy drogista költségén, aki az angol lordot játssza, a saját bútoraim közt fogok lakni, átmegyek egy nagy újsághoz, ahol rovatom lesz - azon a napon, kedvesem, nagy színésznő lesz Florine-ból; ami engem illet, még nem tudom, mi lehet belőlem: miniszter vagy tisztességes ember, minden meglehet még. (Fölemelte megalázkodott fejét, s egy vádló, rettentő, kétségbeesett pillantást vetett a fák lombjaira.) És nékem egy elfogadott szép tragédiám van! És az írásaim közt van egy költemény, amely ismeretlenül fog elpusztulni! És én jó voltam! A szívem tiszta volt: most a Panorama-színház egyik színésznője a kedvesem, nekem, aki szép szerelmekről álmodoztam

az előkelő társaság legkülönb asszonyai között! És most, ha a kiadó megtagad az újságomtól egy példányt, lerántok egy könyvet, akármilyen szép!

Lucien könnyekig meghatva megszorította Étienne kezét.

- Az irodalmi világon kívül - mondta az újságíró, miközben fölkelt és a Csillagvizsgáló nagy fasora felé indult, ahol a két költő sétálni kezdett, mintha tüdejük több levegőre szomjazna - senki sem ismeri azt a szörnyű odisszeát, amelyen keresztül eléri az ember azt, amit a tehetségek különböző fajtái szerint felkapottságnak, divatnak, jó hírnek, tekintélynek, hírességnek, a közönség kegyének neveznek, e különböző lépcsőfokokat, amelyek a dicsőség felé vezetnek, de a dicsőséget nem helyettesíthetik soha. Ez a ragyogó erkölcsi jelenség ezernyi véletlenségből alakul ki, amelyek oly gyorsan váltakoznak, hogy két ember sohasem érvényesül egy és ugyanazon az úton. Canalis és Nathan két különböző eset, és egyik sem fog megismétlődni. D'Arthez, aki agyondolgozza magát, valami más véletlenségnek köszönheti majd a hírességét. A sóvárogva kívánt hírnevet rendesen a diadalmas szajhaság szerzi meg. A hírnév a legalantasabb irodalomban szegény utcai lány, aki a sarkon fagyoskodik; a másodrangú irodalomban kitartott nő, aki az újságírás rossz hírű házaiból került ki, s akinek én a stricije vagyok; a fényes irodalomban ragyogó, szemtelen kurtizán, akinek saját lakása van, aki adót fizet, nagyurakat fogad, megvendégeli és kínozza őket, libériás inast, kocsit tart, és megváratja vérszomjas hitelezőit. Ó, azok, akiknek - mint egykor nekem és mint ma önnek - fényes szárnyú angyal a dicsőség, fehér tunikában, egyik kezében zöld pálma, a másikban lángoló pallos, és van benne valami az elvont, homályos mitológiai fogalomból, meg a külvárosba száműzött, erényes, szegény leányból is, akit az erény csillaga s nemes bátorság erőfeszítése vezérel a gazdagsághoz, és mocsoktalan jellemmel száll vissza az égbe (ha ugyan nem hal meg bemocskolva, kifosztva, erőszakkal megalázva, elfeledve, s nem kerül a szegények temetőjébe); azok az emberek, akiknek bronzpánt van az agyuk körül, s a szívük még a tapasztalás hótakarója alatt sem hűlt ki egészen - azok az emberek ritkák ezen a földön, amelyet itt lát előttünk - mondotta a lenyugvó nap fényében füstölgő nagy városra mutatva.

Barátai társaságának képe hirtelen elvonult Lucien szeme előtt, de aztán ismét magával ragadta Lousteau, aki folytatta irtózatos panaszait.

- Ritkán, elszórtan élnek önök ebben a forrongó üstben - olyan ritkák, mint az igazi szerelmesek a szerelem világában, olyan ritkák, mint a becsületesen szerzett vagyon a pénz világában. Hiábavaló volt annak a tapasztalása, aki régebben elmondta nekem azt, amit most én mondok önnek - mint ahogy az enyém is kétségtelenül hiábavaló lesz az ön számára. Ugyanez a heves vágy minden esztendőben ugyanannyi vagy talán egyre több éretlen ambíciót sodor ide a vidékről, s ez mind emelt fővel, gőgös szívvel indul rohamra a Divat ellen, az ezeregyéjszakabeli Turandot hercegkisasszony ellen, akinek mindenki szeretne Kalaf hercege lenni. De senki sem tudja megfejteni a rejtvényt. Mind a szerencsétlenség vermébe hullanak, az újságírás sarába, a könyvkiadók üzleteinek mocsarába. Szegény koldusok, életrajzi cikkeket böngésznek össze, szószokat és rövid híreket írnak az újságoknak, vagy pedig könyveket, amiket a fércművek számító kalmárai rendelnek náluk, akik jobban szeretik a két hét alatt eladható butaságot, mint egy remekművet, amely lassabban kél el. Ezek a hernyók, amelyeket eltaposnak, mielőtt pillangó lehetne belőlük, szégyenből és gyalázatból élnek, készek megmarni vagy dicsérni egy szülemlő tehetséget, a *Constitutionnel,* a *Quotidienne,* a *Débats* valamelyik basájának parancsára, a kiadók egy intésére, egy féltékeny kollégájuk kérésére, gyakran egy ebédért. Aki keresztülgázolt az akadályokon, az megfeledkezik a kezdet nyomorúságairól. Én magam fél esztendeig gyártottam olyan cikkeket, amelyekbe beleöltem a szellemem legjavát egy hitvány fráter helyett, aki úgy tett, mintha ő írta volna, s ezeknek a mintáknak alapján

rovatot kapott egy újságnál: nem vett maga mellé munkatársul, még csak öt frankot sem adott nekem, és mégis kénytelen vagyok kezet nyújtani neki, és megszorítani az övét.

- De miért? - kérdezte gőgösen Lucien.

- Szükségem lehet arra, hogy elhelyezzek tíz sort a rovatában - felelte hidegen Lousteau. - Szóval, kedvesem, munkával nem lehet szerencsét csinálni az irodalomban, itt ki kell zsákmányolni a más munkáját. Az újságok tulajdonosai a vállalkozók, mi vagyunk a kőművesek. Éppen ezért, minél középszerűbb valaki, annál gyorsabban érvényesül; lenyel mindent, beleegyezik mindenbe, hízeleg az irodalmi szultánok apró, aljas szenvedélyeinek, mint például egy limoges-i jövevény, Hector Merlin, aki már politikai munkatársa a jobbközép egyik lapjának, s dolgozik a mi kis lapunkba is: láttam, amikor fölszedte egy főszerkesztő leejtett kalapját. Ez a fickó, aki nem bánt senkit, átcsúszik az egymással verekedő, vetélkedő ambíciók között. Önt szívemből sajnálom. Magamat látom önben, ilyen voltam valaha, és bizonyos vagyok, hogy egy-két esztendő alatt olyanná lesz, amilyen én vagyok. Talán valami titkos féltékenységet, valami személyes érdeket fog gyanítani ezekben a keserű tanácsokban; pedig hát ezeket a kárhozottnak kétségbeesése diktálja, aki nem menekülhet többé a pokolból. Senki sem meri elmondani azt, amit én a szíven talált ember fájdalmával, a szemétdombon tengődő Jób gyanánt kiáltok oda önnek; íme, itt vannak a fekélyeim!

- Akár ezen a harctéren, akár másutt, mindenképpen küzdenem kell - mondta Lucien.

- Hát tudja meg - folytatta Lousteau -, ez a harc szakadatlan lesz, ha van tehetsége, mert a legnagyobb szerencséje az volna, ha nem lenne. Az ön ma még tiszta lelkiismeretének szigorúsága meg fog hajolni azok előtt, akiknek kezében látja a saját sikerét, akik egy szavukkal az életet adhatják önnek, és nem akarják kimondani azt a szót: mert higgye el nekem, a divatos író szemtelenebb, kegyetlenebb az újonnan érkezetthez, mint a legbrutálisabb kiadó. Ahol a kiadó csak az esetleges veszteséget látja, ott az író vetélytárstól fél: egyik kiteszi a szűrét, a másik eltiporja. Szegény gyermekem, ön, hogy szép könyveket írhasson, a szerelmet, az életet, az energiát fogja kiírni tékozló lendülettel a szívéből, s kitárja szívét, szenvedélyek, érzelmek, szép mondatok alakjában! Igen, írni fog, ahelyett hogy cselekedne, énekelni fog, ahelyett hogy harcolna, könyveiben fog szeretni, gyűlölni, élni; de amikor minden gazdagságát a stílusába ölte, minden aranyát és bíborát az alakjára pazarolta, amikor rongyokban fog járni Párizs utcáin, boldogan, hogy konkurrenciát csinált az anyakönyvnek, s a világra hozott egy Adolphe Corinne, Clarisse, vagy Manon nevű lényt - amikor elrontotta az életét és tönkretette a gyomrát, hogy életet adjon neki: akkor látni fogja, hogy ezt az alakot megrágalmazzák, elárulják, eladják, a feledés katakombáiba deportálják az újságírók, és eltemetik az ön legjobb barátai. Vajon meg tudja-e várni azt a napot, amikor a teremtménye feltámad? Ki támasztja föl? Mikor? Hogyan? Van egy nagyszerű könyv, a hitetlenség *piantó*-ja:[16] *Obermann* - magányosan bujdosik a könyvkereskedők elhagyott raktáraiban, s azok ironikusan már régóta fülemülének nevezik: mikor jön el ennek a húsvétja? Senki sem tudja! Mindenekelőtt próbáljon kiadót találni, aki elég vakmerő lesz, hogy kinyomassa a *Margitvirágok*-at. Arról nincs is szó, hogy fizessen érte, csak arról, hogy kinyomassa. Próbálja meg, és érdekes dolgokat fog látni.

Ez a kíméletlen szónoklat, a benne kifejezett szenvedélyek sokféle hangsúlya hógörgeteg gyanánt zuhant Lucien szívére, és dermesztő hideggel árasztotta el. Hallgatva állt egy pillanatig. Végre kirobbant szívéből az érzés, mintha a nehézségek irtózatos költészete izgatta volna. Lucien megszorította Lousteau kezét, és odakiáltotta neki:

---

[16] Panaszdal. (olasz)

- Győzni fogok!

- Jó - mondta az újságíró -, ismét egy keresztény, aki leszáll az arénába, hogy odakínálja magát a vadállatoknak. Kedvesem, ma este premier van a Panorama-színházban, csak nyolc órakor kezdődik, most hat óra, vegye föl a legjobb ruháját, egyszóval öltözzék az alkalomhoz illően. Jöjjön el értem. A La Harpe utcában lakom, a Servel-kávéház fölött, a negyedik emeleten. Előbb beszólunk Dauriat-hoz. Megmaradt a szándéka mellett, ugye? Nahát akkor ma este megismertetem a könyvkiadók egyik királyával és néhány újságíróval. Előadás után a barátnőmnél vacsorázunk, barátainkkal, mert a mi vacsoránkat igazán nem lehet étkezésnek számítani. Ott fogja találni Finot-t, az újságom főszerkesztőjét és tulajdonosát. Ismeri a Vaudeville-beli Minette jó mondását: *az idő hosszú böjt.* Nos hát, nekünk a véletlenség a böjt, azzal kell megpróbálkoznunk.

- Sohasem fogom elfelejteni ezt a napot - mondta Lucien.

- Vegye magához a kéziratot, és öltözzék fel elegánsan, nem annyira Florine, mint a kiadó miatt.

A pajtáskodó hang, amely az irodalmi harcot festő költőnek lángoló szózatát követte, éppoly élénken hatott Lucienre, mint nemrég ugyanezen a helyen d'Arthez komoly, áhítatos szava. A tapasztalatlan fiatalembert föllelkesítette a gondolat, hogy hamarosan állni fog a harc közte és az emberek között, és nem is gyanította azoknak az erkölcsi szerencsétlenségeknek a valóságát, amiket az újságíró feltárt előtte. Nem tudta, hogy két különböző út, két rendszer között áll, az egyiket barátainak társasága, a másikat az újságírás képviseli, s az egyik hosszú, tisztességes, biztos; a másik csupa zátony és veszedelem, sáros csatorna, ahol be kell mocskolódni a lelkiismeretének.

Jelleme arra ösztökélte, hogy a rövidebbik, látszólag kellemesebb utat válassza, s hogy megragadja a döntő és gyors eszközöket. E pillanatban semmi különbséget nem talált d'Arthez nemes barátsága és Lousteau könnyed pajtáskodása között. Eleven szelleme neki való fegyvert látott az újságírásban, úgy érezte, hogy ügyesen forgatja majd - és kezébe is akarta ragadni. Elkábították új barátjának ajánlatai, akinek keze kecsesnek látszó hányavetiséggel csapott az övébe, és nem tudhatta, hogy a sajtó hadseregében mindenkinek szüksége van barátokra, mint ahogyan a tábornoknak szüksége van katonákra! Lousteau elszántnak látta őt és besorozta, abban a reményben, hogy magához kötheti. Az újságíró még első barátjánál tartott, amint Lucien első pártfogójánál; egyik káplárrá akart előlépni, a másik katona akart lenni.

Lucien vidáman tért vissza szállodájába, s ott oly gondosan öltözött fel, mint azon a gyászos napon, amikor d'Espard márkiné páholyában az Operában akarta mutogatni magát. De most már jobban állt neki a ruhája, azóta magához formálta. Felvette szép, világos, feszes nadrágját, csinos, negyvenfrankos, gombos csizmáját és báli frakkját. Sűrű, finom szőke haját felbodoríttatta, parfümmel szóratta be, ragyogó fürtökben engedte hátraomlani. Homlokát megszépítette ez a vakmerőség, amit értékének és jövendőjének érzéséből merített. Kimanikűröztette nőies kezét, mandulavágású körmei tisztán, rózsaszínűen csillogtak. Fekete szaténgallérja fölött megvillantak állának fehér, gömbölyded vonalai. Soha csinosabb fiatalember nem ereszkedett le a diáknegyed magaslatairól. Lucien olyan szép volt, mint egy görög isten.

Bérkocsiba ült, és háromnegyed hétkor odaért a ház kapujába, ahol a Servel-kávéház volt. Kérdésére a házmesterné felküldte a negyedik emeletre, s meglehetősen bonyolult helyrajzi tájékoztatást adott neki. Ez adatokkal fölfegyverkezve nagy nehezen rátalált egy hosszú, sötét folyosó végén nyitott ajtóra, s fölismert egy tipikus diáknegyedbeli szobát. A fiatalemberek nyomorúsága üldözte itt is, mint a Cluny utcában, d'Artheznél, mint Chrestiennél, mint mindenütt! De erre a nyomorúságra mindig rásüti bélyegét annak az ifjúnak a jelleme, aki

elszenvedi. Itt sötét és siralmas volt a nyomor képe. Függönytelen diófa ágy, előtte kéz alatt vásárolt rongyos szőnyeg; az ablakokon a rossz kandalló és a szivar füstjétől megsárgult függönyök; a kandallón egy Carcel lámpa, Florine ajándéka, amely még eddig elkerülte a zálogházat; aztán egy fakó mahagóni szekrény, egy írásokkal megrakott asztal, rajta két-három felborzolt lúdtoll; semmi más könyv, mint amit tegnap este vagy napközben hoztak haza: ilyen volt a bútorzata ennek a szobának, amelyben nem akadt egyetlen értékes tárgy sem, ellenben mocskos hadsereg gyűlt össze benne, egyik sarkában ásítozó rossz cipőkből és szétrongyolt ócska harisnyákból, másikban széttaposott szivarvégekből, piszkos zsebkendőkből, háromszorosan kifordított nyakkendőkből. Szóval afféle irodalmi hadiszállás volt, teli haszontalan dolgokkal, egyébiránt elképzelhetetlenül üres és csupasz. A délelőtt olvasott könyvekkel megrakott éjjeliszekrényen ott csillogott Fumade piros tekercse. A kandalló fedőlapján egy borotva, egy pár pisztoly és egy pár szivarskatulya hevert. Egyik falon Lucien vívómaszkot és keresztbe rakott vívótőröket látott. Három szék és két karosszék, amelyek ennek az utcának legutolsó garniszállójához sem lettek volna méltók, tették teljessé a berendezést. Ez a piszkos és szomorú szoba nyugalom és méltóság nélkül szűkölködő életre vallott: a gazdája éppen csak alszik és hirtelenében dolgozik benne, csak kényszerűségből vert itt tanyát, érzi, hogy el fogja hagyni, mihelyt lehet. Mily nagy a különbség e cinikus rendetlenség és d'Arthez tiszta, tisztes nyomorúsága között!... Mintha az emlékezés távolából intő szót hallott volna Lucien, de nem hallgatta meg, mert Étienne egy tréfával leplezte el a bűn meztelenségét.

- No, hát itt a kutyaólam, az előkelő szállásom a Bondy utcában van, a drogistánk bútorozta be Florine számára az új lakást; ma este fogjuk fölszentelni.

Étienne Lousteau fekete nadrágot, jól kifényesített cipőt és nyakig begombolt kabátot viselt; az ingét, amely helyett Florine kétségtelenül másikat ád majd neki, bársonygallér takarta el, kalapját pedig kikefélte, hogy újnak lássék.

- Menjünk - mondta Lucien.

- Még nem, egy könyvkereskedőt várok, hogy pénzmagra tegyek szert, hátha játszani fogunk. Egy fityingem sincs és különben is kesztyűt kell vennem.

A két barát e pillanatban lépéseket hallott a folyosóról.

- Ez ő - mondta Lousteau. - Majd meglátja, kedvesem, milyen alakot ölt a Gondviselés, amikor a költők előtt nyilatkozik meg. Mielőtt Dauriat-t, a divatos könyvkereskedőt nézné meg teljes dicsőségében, látni fogja legalább az Augustinus rakpart könyvkereskedőjét, a leszámítoló könyvkereskedőt, az irodalmi ócskavasast, aki valamikor salátát árult Normandiában. No jön már, maga vén uzsorás? - kiáltott fel Lousteau.

- Itt vagyok - mondta egy repedtfazék hang.

- Pénzt hozott?

- Pénzt? Pénzük már nincs a könyvkereskedőknek - felelte egy fiatalember, aki belépésekor kíváncsi arccal nézett Lucienre.

- Először is ötven frankkal tartozik nekem - folytatta Lousteau. - Aztán itt van két példány *Egyiptomi utazás,* amelyről azt mondják, hogy valóságos csoda, s csak úgy hemzsegnek benne a metszetek, ez biztosan elkél; Finot-t megfizetik két cikkért, amit nekem kell megírnom. *Item* Victor Ducange-nak, a Marais-ban nagyhírű szerzőnek két legutolsó regénye. *Item* két példány, egy kezdőnek, Paul de Kocknak második könyvéből, aki ugyanabban a zsánerben dolgozik. *Item* két Yseult de Dôle, csinos, vidéki munka. Összesen száz frank, szabott áron. Szóval száz frankkal tartozik nekem kis Barbet.

Barbet megnézte a könyveket és gondosan megvizsgálta a vágásukat meg a borítékukat.

- Ó, tökéletes állapotban vannak - kiáltott fel Lousteau. - Az *Utazás* föl sincs vágva, sem a Paul de Kock, sem Ducange, sem az ott, a kandallón, *Gondolatok a szimbolikus ábrázolásról* - azt ingyen adom; a mítosz olyan komoly, hogy odaadom, csak meg ne egye a moly.

- De hát akkor - kérdezte Lucien -, hogy fogja megírni a cikkeit?

Barbet mélységes csodálkozó pillantást vetett Lucienre, aztán kacagva ismét Étienne-re pillantott:

- Látszik, hogy ez az úr nem író - szerencséjére.

- Nem, Barbet, nem. Ez az úr költő, mégpedig olyan nagy költő, aki maga alá fogja gyűrni Canalist, Béranger-t és Delavigne-t. Messzire fog jutni, hacsak a Szajnába nem ugrik, s még akkor is eljut Saint-Cloud-ig.

- Ha szabad volna tanácsot adnom uraságának - mondta Barbet -, azt mondanám, hogy hagyja faképnél a verset, és térjen át a prózára. A Szajna partján nem kell már a vers.

Barbet hitvány redingote-ot viselt, melyet egyetlen gomb fogott össze, a gallérja zsíros volt, kalapját a fején tartotta, félcipőt viselt és félig kinyílt mellénye mögött jó, durva, erős vászonból készült ing látszott. Kerek arcában mohó szeme ellenére is volt valami kedélyesség; de pillantásán megérzett az olyan ember határozatlan nyugtalansága, aki megszokta, hogy pénzt kérjenek tőle - és van pénze. Gömbölyűnek és könnyednek látszott, annyira ki volt párnázva vékony csontú teste. Valamikor kereskedősegéd volt, de két évvel ezelőtt kibérelt a Szajna-parton egy nyomorúságos kis boltot, onnét szaladgált az újságírókhoz, a szerzőkhöz, a nyomdászokhoz; olcsón megvásárolta tőlük az ingyen kapott példányokat, s ezzel körülbelül tíz-húsz frankot keresett napjában. Sok pénzt tett félre, megszimatolta, ha valaki pénzszűkében volt, folyvást kutatott valami jó üzlet után, megszorult szerzőknél, tizenöt-húsz százalék levonásával leszámította a könyvkereskedők váltóit, ezektől aztán másnap megvásárolt néhány jó könyvet, amit a közönség keresett nála; az árakat lenyomta azzal, hogy készpénzben fizet, pénz helyett pedig átnyújtotta nekik saját váltójukat. Valamikor iskolába is járt, s a tudását arra használta fel, hogy gondosan elkerülje a modern költészetet és regényirodalmat. Szerette a kis vállalkozásokat, a hasznos kézikönyveket, amelyek teljes tulajdonjoga ezer frankba került, s amelyeket kénye-kedve szerint kihasználhatott, mint például: *Franciaország története gyermekek számára. Könyvvitel húsz leckében. Növénytan fiatal lányok számára.* Elszalasztott két vagy három jó könyvet, hússzor is odahívta magához a szerzőt, és nem tudta rászánni magát, hogy a kéziratát megvásárolja. Mikor szemére vetették gyávaságát, rámutatott egy hírhedt pörről szóló tudósításra, amelynek kéziratához ingyen jutott: egyszerűen kivágta az újságból, s ez két- vagy háromezer frankot hozott neki.

Barbet afféle reszkető kiadó volt, aki dión és kenyéren él, kevés váltót ír alá, bolhássza a számlákat, lenyír belőlük, amennyit lehet, maga hordja ki a könyveit, az Isten tudja hová, de elhelyezi őket és fölszedi értük a pénzt. Réme volt a nyomdászoknak, akik nem tudták, hogy fogjanak ki rajta: levonással fizette ki őket, s megnyirbálta a számlájukat, amikor megsejtette, hogy sürgős szükségük van pénzre; aztán nem fordult többé azokhoz, akiket megnyomorított, mert félt valami csapdától.

- No hát, folytatjuk-e még az üzleteinket? - kérdezte Lousteau.

- Hát fiacskám - felelte bizalmaskodva Barbet -, hatezer eladatlan kötet van a boltomban. Márpedig egy régi könyvkereskedő mondása szerint a könyv csak akkor kincs, ha - nincs. Rosszul megy az üzlet.

- Ha elmenne a boltjába, kedves Lucien - mondta Étienne -, egy tölgyfa pulton, amely valami kocsmárosnak a csődtömegéből származik, találna egy el nem koppantott gyertyát, mert így lassabban ég. Ebben a semleges világításban üres polcokat pillantana meg. Ezt a semmit egy kisfiú őrzi, a markába fúj, topog a földön, vagy csapkod a karjával, mint a bakon ülő kocsis. Nézzen körül: nincs több könyv ott, mint nálam. Senki sem találhatja ki, hogy Barbet mivel kereskedik.

- Itt van egy százfrankos váltó, háromhónapos lejáratra - mondta Barbet, aki akaratlanul is elmosolyodott, amikor a bélyeges papirost kihúzta a zsebéből -, és viszem a könyveit. Lássa, kérem, nem adhatok már készpénzt, nagyon nehéz már eladni akármit. Gondoltam, hogy szüksége van rám, nem volt egy fillérem sem, hát aláírtam egy váltót, hogy lekötelezzem, mert nem szeretem odaadni az aláírásomat.

- Szóval még nagyrabecsülésemet és hálámat is méltóztatik óhajtani - mondta Lousteau.

- Érzelmekkel ugyan nem lehet váltót fizetni, de azért elfogadom - felelte Barbet.

- Csakhogy nekem kesztyű kell, a divatárusok pedig képesek lesznek arra a hitványságra, hogy visszautasítsák a maga írását - mondta Lousteau. - Nézze csak, ott van egy nagyszerű metszet, első levonat, ott ni, a szekrény első fiókjában, nyolcvan frankot ér - ott a cikk, mert írtam ám egy nagyon mulatságos cikket egy festményről: *Hippokrates visszautasítja Artaxerxes ajándékait.* Ezt kellett lerántanom. Ó, ez a szép rajz ráillik minden orvosra, aki visszautasítja a párizsi satrapák túlságosan nagylelkű adományait. A metszet alatt talál még vagy harminc románcot. No, vegye el az egészet és adjon negyven frankot.

- Negyven frankot - mondta a könyvkereskedő olyasféle hangot adva, mint az ijedt tyúk -, legfeljebb húszat! Még azt is elveszíthetem - tette hozzá Barbet.

- Hol az a húsz frank? - kérdezte Lousteau.

- Becsületemre, nem tudom, nálam van-e - mondta Barbet a zsebében kotorászva. - No, itt van. Maga kifoszt engem, az ujja köré csavar.

- No, gyerünk - mondta Lousteau, aki elvette Lucien kéziratát, és tintával vonalat húzott a zsineg alá, amellyel át volt kötve.

- Van még valamije? - kérdezte Barbet.

- Nincs semmim, kedves kis Shylock. - Majd felhajtok neked egy nagyszerű üzletet (amin ezer tallért veszítesz, bosszúból, amiért így kiraboltál) - súgta Étienne Luciennek.

- És a cikkei? - kérdezte Lucien, miközben a Palais-Royal felé robogtak.

- Eh, ön nem tudja, hogy szokás az ilyesmit összeütni? Ami az *Egyiptomi utazás*-t illeti, kinyitottam a könyvet, s itt-ott kiolvastam belőle valamit, anélkül hogy felvágtam volna; fölfedeztem benne tizenegy nyelvtani hibát. Erről írok egy hasábot, és azt mondom, hogy a szerző megtanulta ugyan az obeliszknek nevezett egyiptomi kavicsokra vésett kacsák nyelvét, de a saját nyelvét viszont nem ismeri, s ezt be is bizonyítom. Azt írom majd, hogy nem természetrajzról és régiségekről kellett volna beszélnie, hanem helyesebb lett volna, ha csak Egyiptom jövőjével foglalkozik, a civilizáció haladásával, meg azzal, hogy milyen módon lehetne Egyiptomot ismét Franciaországhoz csatolni: miután meghódította és elvesztette, ismét magához fűzheti erkölcsi hatásának erejével. Erről a tárgyról aztán következik egy hazafias szósz, az egész megspékelve Marseille-ről, a Levantéról és a hazai kereskedelemről szóló tirádákkal.

- De mit szólna akkor, ha *ezt* csinálta volna meg?

- Nos hát, azt mondanám, hogy kár volt bennünket politikával untatni, foglalkozott volna inkább a művészettel, festette volna le az országot, a maga festői, sajátos mivoltában. A kritikus ilyenkor lamentálni kezd. Azt mondja: fülig vagyunk a politikában, unjuk már, azt találjuk mindenütt. Visszasírnám azokat a bájos útirajzokat, amelyek elmagyarázták nekünk a hajózás nehézségeit, a tengerszorosokon való átkelés szépségeit, az Egyenlítő elhagyásának gyönyöreit, egyszóval mindazt, amit tudniuk kell azoknak, akik sohasem fognak utazni. És miközben az ember helyesli ezeket, kicsúfolja az olyan utazókat, akik nagy esemény gyanánt tálalnak fel egy leszálló madarat, egy röpülő halat, egy halászatot, a földrajzi pontok fölvételét, a mélységek kutatását. Az ember mindig újra követeli ezeket a teljesen érthetetlen, tudományos dolgokat, amelyeknek mindig varázsos hatásuk van, mint mindennek, ami mély, titokzatos, felfoghatatlan. Az előfizető nevet, megkapta, ami neki kell. Ami a regényeket illeti, Florine a világ legnagyobb regényolvasója, ő elmondja nekem a tartalmukat, s én az ő véleménye szerint ütöm össze a cikkeket. Ha őt untatta az, amit *irodalmi frázisnak* szokott nevezni, akkor becsülni kezdem a könyvet, és új példányt kéretek a könyvkereskedőtől, ez pedig el is küldi, mert boldog, hogy kedvező kritikát kap.

- Uramisten! de hát a kritika, a szent kritika! - mondta Lucien, akiben mélyen belegyökereztek társaságának nézetei.

- Kedvesem! - mondta Lousteau -, a kritika olyan kefe, amit könnyű szövethez nem lehet használni, mert összetépi. Nézze csak, ne beszeljünk a mesterségemről. Látja itt ezt a jelet? - kérdezte, megmutatva neki a *Margitvirágok* kéziratát. - Egy kis tintával odaragasztottam a zsineget a papiroshoz. Ha Dauriat elolvassa a kéziratát, bizonyos, hogy nem tudja pontosan ugyanarra a helyre visszatenni a zsineget. Ilyenformán mintegy le van pecsételve a kézirata. Ez hasznos dolog az ön kísérlete szempontjából. És jegyezze meg, hogy nem egyedül és pártfogó nélkül fog belépni abba a boltba, mint azok a fiatalemberek, akik tíz kiadónál jelentkeznek, míg egyet találnak, aki székkel kínálja meg őket...

Lucien kitapasztalta már ennek a ténynek az igazságát.

Lousteau kifizette a kocsist, három frankot adott neki, nagy elképedésére Luciennek, akit meglepett a szörnyű nyomorúság után ez a bőkezűség. A két barát ezután belépett a Fa-galériába, ahol ez idő tájt az *Újdonságok*-hoz címzett könyvkereskedés székhelye volt. A Fa-galéria ebben a korban a leghíresebb párizsi érdekességek közé tartozott. Nem fölösleges lefesteni ezt a nyomorúságos bazárt, mert harminchat évig oly nagy szerepet játszott a párizsi életben, hogy kevés negyvenesztendős ember van, akinek ma is gyönyörűséget ne szerezne ez a fiatalember szemében hihetetlennek látszó leírás.

A hideg, magas és széles Orléans-galériának, e virágtalan üvegháznak a helyén, barakkok, vagy pontosabban szólva, deszkabódék voltak, meglehetősen rosszul festett kis bódék, gyér világosságukat a kert és az udvar felől kapták, ablaknak nevezett szelelőlyukakon, amelyek a városon kívül fekvő kurtakocsmák legpiszkosabb nyílásaihoz hasonlítottak. A boltok hármas sora két, körülbelül tizenkét láb magas galériát alkotott. A középső bódésor a két galériára nyílt, amelynek levegője dögletes bűzt árasztott rájuk, tetőzete pedig világosságot engedett be a mindig piszkos üvegeken keresztül. Ezeket a zugokat annyira megdrágította a közönség odacsődülése, hogy bár némelyik alig volt hat láb széles és nyolc-tíz láb hosszú, ezer tallérra rúgott a bérük. A kert és az udvar felől megvilágított boltokat kis zöld rácsok oltalmazták, talán azért, hogy a tolongó tömeg le ne rombolja az üzletek hátát alkotó rossz vakolatfalakat.

Itt volt hát egy körülbelül két-három lábnyi szabad sáv, ahol a tudomány előtt ismeretlen botanikának legfurcsább termékei vegetáltak, különböző, nem kevésbé virágzó iparok termékeivel együtt. Egy rózsabokron makulatúra-papír ékeskedett, úgyhogy a szóvirágokat e

rosszul gondozott, de bűzösen öntözött kert elvetélt virágai tették illatossá. Mindenféle színű szalagok vagy kiadói prospektusok virítottak a lombok között. Piperecikkek cafatjai fojtották el a növényzetet: zöld ágakon egy szalagcsokrot pillantott meg az ember, és ha éppen megcsodált egy virágot, csalódva vette észre, hogy a dália nem egyéb szaténcsokornál. Ennek a furcsa palotának mind a két oldalán ott ékeskedett az, ami bizarrságot a párizsi piszok létre tud hozni: lemosott meszelés, kifoltozott vakolat, régi festés, fantasztikus címtábla. Végül pedig a párizsi közönség szörnyen bepiszkolta a zöld rácsokat a kert felé is, az udvar felé is. Így hát mindenfelől, mintha valami ocsmány és émelyítő szegély óvta volna a galériák megközelítésétől a kényes ízlésű embereket; de a kényes ízlésű emberek éppoly kevéssé riadtak vissza ezektől a borzalmaktól, mint a tündérmesék hercegei a sárkányoktól és egyéb akadályoktól, amelyeket valami rossz szellem varázsol közéjük és szívük hercegnője közé.

Ezeken a galériákon éppen úgy, mint ma, egy középfolyosó haladt végig, és éppen úgy, mint ma, azon a két oszlopsoron át is meg lehetett közelíteni őket, amit még a Forradalom előtt kezdtek építeni s aztán pénz híján félbehagytak. A Théâtre Français-hoz vezető szép kőgaléria akkor aránytalanul magas, szűk folyosót alkotott, amely oly gyatrán volt befödve, hogy gyakran beleesett az eső. Ezt Üveges-galériának nevezték, hogy megkülönböztessék a Fa-galériáktól. Egyébiránt valamennyi odú tetőzete oly rossz állapotban volt, hogy az Orléans családnak pöre támadt egy híres kasmír- és szövetkereskedővel, akinek egy éjszakán tekintélyes értékű áruja ment tönkre. A kereskedő megnyerte a pört. Némely helyen dupla kátrányos vászon alkotta a tetőt. Az Üveges-galériának, ahol Chevet vetette meg vagyonának alapjait, s a Fa-galériáknak padozata a párizsi talaj volt, amelyet mind magasabbra töltött fel a járókelők csizmáin és cipőin odahordott sár. A láb minduntalan belebotlott a megkeményedett, hepehupás sárba, amit folyvást félresöpörtek a kereskedők, s az újoncok csak egy kis gyakorlat után szokták meg rajta a járást.

A siralmas sárhalmaz, az esőtől és portól bemocskolt ablaküvegek, a lapos, kívülről rongyokkal fedett bódék, a megvedlett piszkos falak: mindebben együtt volt valami a cigánytáborból, a vásári bódéból, a félbehagyott műemlékeket borító ideiglenes tákolmányokból: ez a fintorgó arckifejezés - mind csodálatosan illett azokhoz a különböző üzletekhez, amik itt nyüzsögtek e szemérmetlen, orcátlan, csámcsogással és őrült vígsággal teli csűrben, ahol az 1789-es forradalomtól egészen az 1830-as forradalomig óriási üzleteket csináltak.

Húsz esztendőn keresztül szemközt volt vele a tőzsde, a Palais-Royal földszintjén. Így hát a közvélemény, a hírnév itt viharzott föl és itt csöndesült el, éppen úgy, mint a politikai és kereskedelmi üzletek. Tőzsdenyitás előtt és zárás után itt a galériákban adtak találkozót az emberek. A bankárok és kereskedők Párizsa gyakran töltötte meg zsúfolásig a Palais-Royal udvarát, s mindenki ide menekült, ha esőre fordult az idő. Ennek az Isten tudja, hogyan keletkezett épületnek sajátságosan jó akusztikája volt. Gyakran verte föl kacagás. Ha az egyik végében veszekedtek, a másik végében mindjárt tudták, miről van szó. A könyvkereskedők és a költészet, a politika és próza birodalma volt ez, masamódoké és végül örömlányoké, akik csak este érkeztek. Itt virultak az újdonságok és a könyvek, a fiatal és régi dicsőségek, a politikai szószék összeesküvései és a könyvkereskedelem hazugságai. Itt adták el az újdonságokat a közönségnek, s az csökönyösen csakis itt vásárolta meg. Itt egyetlen este több ezer példányban kelt el Paul-Louis Courier egyik-másik röpirata, vagy az *Egy királyleány kalandjai,* ez volt az első puskalövés, amellyel az Orléans-ház megtámadta XVIII. Lajos alkotmányát.

Akkoriban, amikor Lucien megjelent ott, néhány boltnak elég elegáns homlokzata és kirakata volt; de ezek a kertre vagy udvarra néző sorokhoz tartoztak. Amíg csak ezt a furcsa kolóniát le nem rombolták Fontaine mérnök csákányai, a két galéria közti boltok teljesen nyitottak voltak,

gerendákkal megtámogatva, mint a vidéki vásárosbódék, s a szem végigjárhatta a két galériát, az áru fölött vagy az üveges ajtókon keresztül. Minthogy fűtésről szó sem lehetett, a kereskedők csak lábmelegítőket alkalmazhattak, s maguk tartottak tűzőrséget, mert a legkisebb meggondolatlanság negyedóra alatt lángba boríthatta ezt a rengeteg deszkát, amelyet kiszárított a nap, s úgyszólván amúgy is lángba borított már a prostitúció; agyon volt halmozva fátyolszövettel, muszlinnal, papirosokkal, a légvonat néha meg-meglobogtatta mindezeket. A divatárusok boltjai tele voltak lehetetlen kalapokkal, nem annyira árucikkek, mint inkább dísztárgyak voltak ezek, százával felaggatva vasból készült kalaptartókra, ezernyi színárnyalatuk zászlódíszbe öltöztette a galériákat. Húsz esztendeig minden sétáló azon töprengett, hogy vajon micsoda fejeken fogják pályafutásukat befejezni ezek a poros kalapok. Rendesen csúnya, de pergő nyelvű masamódlányok fogták meg a nőket, furfangos szavakkal, a vásárcsarnokok hagyományos nyelvén. Egy grizett, akinek nyelve és szeme egyformán fürge volt, tábori széken ülve ingerkedett a járókelőkkel:

- Nem vásárolna egy csinos kalapot, nagysád?

- Nagyságos úr, engedje, hogy eladjak magának valamit!

Bőséges és festői szótárukat még változatosabbá tette a hanghordozásuk, a járókelőkre vetett pillantásaik és róluk mondott kritikájuk. A könyvkereskedők és a masamódok jó egyetértésben éltek. Abban a körben, amelyet oly fellengzősen Üveges-galériának neveztek, a legfurcsább foglalkozási ágak kerültek össze. Itt telepedtek meg a hasbeszélők, a mindenféle sarlatánok, azok a mutatványosbódék, ahol semmit sem lehet látni, és ahol az egész világot megmutatják az embernek. Itt telepedett meg először valaki, aki hét-nyolcszázezer frankot keresett meg a vásárokat járva. A cégére fekete keretben forgó nap volt s e körül vörös festékkel ezek a szavak: *Itt olyasmit lát az ember, amit Isten nem láthat soha. Belépti díj két sou.* A kikiáltó sohasem engedte be a nézőt egyedül, sem pedig kettőnél több látogatót egyszerre. Ha belépett az áldozat, szemközt találta magát egy nagy tükörrel. Egyszerre csak megszólalt egy hang, amely elborzasztotta volna a berlini Hoffmannt - megszólalt, mint egy szerkezet, amelynek megnyomják a rugóját. „Uraim, olyasmit látnak itt, amit Isten sohasem láthat, vagyis: magukhoz hasonlót. Istenhez hasonló pedig nincsen!" Az ember szégyenkezve távozott, és nem merte bevallani ostobaságát.

Az összes kis ajtókból hasonló hangok hallatszottak, egyik valami kozmorámát dicsért, a másik Konstantinápoly látképét, a harmadik bábszínházat, a negyedik sakkozó automatáját, az ötödik kutyáit, amelyek kiválasztják a legszebb hölgyet a társaságból. Itt élte virágkorát a hasbeszélő Fitz-James, a Borel-kávéházban, mielőtt a Montmartre-ra ment meghalni, a Műszaki Főiskola növendékei közé. Voltak itt gyümölcs- és virágárusok, meg egy híres szabó, akinek katonai paszományai esti világításban úgy ragyogtak, mint a nap.

Délelőtt, sőt délután két óráig némák, sötétek és elhagyatottak voltak a Fa-galériák. A kereskedők úgy tereferéltek, mintha otthon volnának. A párizsi nép itteni találkozója csak három óra tájban kezdődött, akkor, amikor a tőzsde nyit. Mihelyt a tömeg megérkezett, a könyvkereskedők kirakataiban ingyen olvasmányra leltek az irodalomra éhes és pénztelen fiatalemberek. A kirakott könyvekre felügyelő segédek irgalmas szívvel békén hagyták a lapokat forgató szegény ördögöket. Ha egy kis alakú, kétszázlapos könyvről volt szó, mint például *Smarra, Peter Schlemihl, Jean Sbogar, Jocki* - azt kétszerre felfalta az olvasó. Ebben az időben nem voltak még olvasótermek, meg kellett venni a könyvet, hogy elolvashassa az ember; de aztán olyan példányszámban keltek is el a regények, hogy az ma mesének látszik. Egyszóval, volt valami meghatározhatatlan francia ebben az alamizsnában, amelyet a fiatal, mohó és szegény intelligenciának adtak.

A rettentő bazár költészete napnyugtával ragyogott fel. Valamennyi szomszédos utcából ott járt-kelt egy sereg örömleány, aki büntetlenül sétálhatott ezen a helyen. Párizs minden részéből idecsődültek *Palais-Royalozni.* A Kő-galériák privilegizált „házak" tulajdonában voltak, amelyek fizettek azért a jogért, hogy hercegnők módjára felöltöztetett lányokat állítsanak ki bizonyos árkádok között s a kert megfelelő helyén, ellenben a Fa-galériák szabad vadászterületét alkották a prostitúciónak, a tulajdonképpeni „Palais"-t - s ez a szó akkoriban a prostitúció templomát jelentette. Akármelyik nő eljöhetett ide, távozhatott áldozata társaságában, s elvihette, ahova neki tetszett. Ezek a nők aztán esténként olyan tekintélyes tömeget vonzottak a Fa-galériákba, hogy csak lassan, lépésben lehetett járni, mint körmeneten vagy álarcosbálon. Ez a lassúság senkinek sem volt kellemetlen: időt engedett egymás megvizsgálására. A nők olyan viseletben jelentek meg, amilyen már nincs a világon; ruhájuk a hátuk közepéig és elöl is mélyen ki volt vágva; bizarr hajviseletük arra való volt, hogy a tekintetet magára vonja: egyik cauxi-frizurát viselt, másik spanyolt, egyiknek fürtjei fel voltak bodorítva, mint egy pincsikutyának, a másik sima fonatokban hordta a haját; fehér harisnyában feszülő lábszáruk, amelyet, Isten tudja, hogyan, de mindig jókor mutattak meg - ez az egész becstelen költészet oda van már. A kérdések és válaszok szabadszájúsága, a cinizmus, amely annyira illik a környezethez - nincs meg többé sem az álarcosbálon, sem azokon a híres bálokon, amelyeket manapság rendeznek. Irtózatos és vidám volt az egész. Ragyogó vállak és keblek csillantak föl a majdnem mindig sötét férfiruhák között, s nagyszerű ellentéteket alkottak. A hangok zűrzavara és a lépések csoszogása folytonos morajjá szűrődött, amely kihallatszott a kert közepéig, mint valami generálbasszus, kicifrázva az örömleányok kacagásával, vagy olykor-olykor egy-egy veszekedés kiáltásaival. Elegáns, sőt jelentékeny emberek taszigálódtak itt gyanús képű népséggel. Ebben a természetellenes keveredésben volt valami izgató, ami a legérzéketlenebb emberre is hatott. Ide is járt egész Párizs, amíg csak lehetett; sétáltak még azon a deszkapallón is, amelyet építés közben a mérnök rakott a pincék fölé. Óriási és egyhangú sajnálkozás kísérte ezeknek a piszkos faodúknak az összeomlását.

Néhány nappal ezelőtt telepedett meg Ladvocat könyvkereskedő annak az átjárónak sarkán, amely közepén kettéválasztotta a galériákat, a ma már elfelejtett, de vakmerő fiatal Dauriat előtt, aki megtörte azt az utat, ahol azóta a konkurrense ragyogott. Dauriat boltja az egyik kertre néző soron volt, Ladvocaté az udvarra nyílott. Dauriat boltja két részre oszlott, az egyik nagy könyvraktár volt, a másik iroda. Lucien, aki először járt itt este, elkábult ettől a látványtól, amelynek sem a vidékiek, sem a fiatalemberek nem tudtak ellenállni. Hamarosan elvesztette szeme elől vezetőjét.

- Ha olyan szép volnál, mint ez a fiú, szerelemből mennék veled - szólt egy örömleány egy öregúrhoz, Lucienre mutatva.

Lucien halálosan elszégyellte magát, s nehezen leírható elképedéssel és izgalommal követte az áradatot. Kínozták a nők pillantásai, hívogatták a gömbölyded fehérségek, a kábító, vakmerő keblek; belekapaszkodott a kéziratába, és szorongatta, hogy el ne lopják tőle - a jámbor!

- Hohó, kérem - kiáltott fel, amikor valaki karon fogta; azt hitte, hogy valami szerző megkívánta költeményeit.

Megismerte Lousteau barátját, és az így szólt hozzá:

- Tudtam jól, hogy végre is idekerül!

A költő ott állt az üzlet ajtajában, ahová Lousteau bevezette; a helyiség tele volt emberekkel, akik mind arra a pillanatra vártak, amikor végre beszélhetnek a könyvkereskedelem szultánjával. A nyomdászok, papírkereskedők és rajzolók a segédek köré csődültek, és faggatták őket a folyamatban levő vagy tervezett üzletekről.

- Nézze, itt van Finot, az újságom főszerkesztője - egy tehetséges fiatalemberrel beszél, Félicien Vernou-val, egy kis huncuttal, aki olyan komisz, mint valami titkos betegség.

- Egy premierről kell írnod, öregem - mondta Finot Vernou-val együtt közeledve Lousteau-hoz. - A páholyról már intézkedtem.

- Eladtad Braulard-nak?

- Hát ha eladtam is? Majd csak beülsz valahová. Mit akarsz kérni Dauriat-tól? Ja, igaz: megegyeztünk, hogy megütjük a dobot Paul de Kock érdekében, Dauriat kétszáz példányt vett át belőle, Victor Ducange pedig nem akar regényt adni neki. Dauriat azt mondja, hogy egy új szerzőt akar lanszírozni, ugyanebben a zsánerben. Paul de Kockot fölébe fogod helyezni Ducange-nak.

- De hiszen közös darabom van Ducange-zsal a Gaîté-ben! - mondta Lousteau.

- Ej, hát majd azt mondod neki, hogy a cikket én írtam, és irtózatosan levágtam benne, te pedig enyhítettél rajta - akkor még hálával is tartozik neked.

- Nem tudnád beváltani nekem ezt a kis százfrankos bont Dauriat pénztárosával? - kérdezte Étienne Finot-tól. - Tudod, hogy ma együtt vacsorázunk Florine lakásszentelésén.

- Igen, igen, meghívsz bennünket - mondta Finot, úgy téve, mintha megerőltetné az emlékező-tehetségét. - No, Gabusson - mondta Finot, átnyújtva a pénztárosnak Barbet váltóját -, adjon helyettem kilencven frankot ennek az embernek. Írd a nevedet a váltó hátára, öregem.

Lousteau elvette a pénztáros tollát, mialatt az a pénzt számolta, és aláírta a váltót. Lucien csupa szem, csupa fül volt, s egy szótagot sem vesztett el a beszélgetésből.

- De ez még nem elég, édes barátom - folytatta Étienne -, nem is mondok köszönetet, hiszen mi életre-halálra egyek vagyunk. Be kell mutatnom ezt az urat Dauriat-nak; szeretném, ha rávennéd, hogy meghallgasson bennünket.

- Miről van szó? - kérdezte Finot.

- Egy verseskötetről - felelte Lucien.

- Huh - mondta megborzongva Finot.

- Ez az úr - szólalt meg Vernou, Lucienre pillantva - nem régóta érintkezhetik a kiadókkal, különben a lakása legrejtettebb zugába dugta volna már a kéziratát.

E pillanatban egy szép fiatalember, Émile Blondet, aki nemrég aratta első sikerét nagy jelentőségű cikkeivel a *Débats*-nál, belépett, kezet nyújtott Finot-nak és Lousteau-nak, s könnyedén üdvözölte Vernou-t.

- Gyere velünk vacsorázni éjfélkor, Florine-hoz - szólt hozzá Lousteau.

- Veletek tartok - mondta a fiatalember. - De ki lesz ott?

- Ó, hát ott lesz - mondta Lousteau - Florine és Matifat, a drogista, Du Bruel, a szerző, aki az első nagy szerepet írta Florine-nak, egy kis öreg, Cardot apó a vejével, Camusot-val, aztán Finot...

- Illendően csinálja a dolgokat az a te drogistád?

- Nem fog megmérgezni - mondta Lucien.

- Ez az úr nagyon szellemes - szólt komolyan Blondet, Lucienre nézve -, ő is részt vesz a vacsorán, Lousteau?

- Igen.

- Akkor jól mulatunk majd.

Lucien fülig pirult.

- Soká tart még, Dauriat? - kérdezte Blondet, megkocogtatva a Dauriat íróasztala fölött levő ablakot.

- Rendelkezésedre állok, barátom.

- Jól van - szólt Lousteau a pártfogoltjához. - Ez a fiatalember, aki majdnem olyan fiatal, mint ön, a *Débats*-nál van. A kritika fejedelmei közé tartozik: rettegnek tőle, Dauriat ki fog jönni, hogy udvaroljon neki, s akkor elmondhatjuk ügyünket a vignetták és a könyvnyomtatás basájának. Máskülönben tizenegy óráig sem kerülne ránk a sor. Percről percre növekszik a kihallgatásra várók tömege.

Lucien és Lousteau ekkor közelebb léptek Blondet-hez és Vernouhoz, s csoportot alkottak a bolt végében.

- Mit csinál a gazdája? - kérdezte Blondet Gabussontól, az első segédtől, aki fölkelt, hogy üdvözölje.

- Most megvásárol egy hetilapot és talpra akarja állítani, hogy ellensúlyozza vele a *Minerve* hatását, amely túlságosan Eymery szolgálatára szorítkozik és a *Conservateur*-ét, amely túlságosan elvakult romantikus.

- Jól fog fizetni?

- Hát mint mindig... túlságosan jól - mondta a pénztáros.

E pillanatban belépett egy fiatalember, akinek mostanában jelent meg egy nagyszerű regénye, amely gyorsan elkelt, s a legszebb sikert érte el, második kiadását pedig Dauriat nyomatta. Luciennek feltűnt ez a fiatalember, mert rendkívüli, bizarr megjelenésén megérzett a művészttermészet.

- Ez Nathan - súgta Lousteau a vidéki költő fülébe.

Nathan ifjú arcának vad, gőgös kifejezése ellenére is levett kalappal lépett az újságírókhoz, s majdnem alázatosan állt meg Blondet előtt, akit még csak látásból ismert. Blondet és Finot fönntartották a kalapjukat.

- Uram, boldog vagyok, hogy a véletlen alkalmat ád...

- Olyan zavarban van, hogy pleonazmusba esik - szólt Félicien Lousteau-hoz.

- ...hogy fejezzem ki önnek hálámat, azért a szép cikkért, amit a *Débats*-ban kegyeskedett rólam írni. Felerészben ön csinálta a könyvem sikerét.

- Dehogy, kedvesem, dehogy - mondta Blondet olyan arccal, amelynek pártfogó kifejezése a kedélyesség álcája mögé rejtőzött. - Ördögbe is, önnek tehetsége van, és végtelenül örülök, hogy megismerhetem.

- Minthogy a cikke már megjelent, nem lesz olyan színe a dolognak, hogy meghunyászkodom a hatalom előtt: fesztelenül állhatunk egymással szemben. Akar-e megtisztelni és megörvendeztetni azzal, hogy holnap velem vacsorázik? Finot is ott lesz. Lousteau, öregem, remélem, te sem maradsz el? - tette hozzá Nathan, megszorítva Étienne kezét. - Ó, ön jó úton van, uram - mondta Blondet-nak -, a Dussault-ok, a Fiévée-k, a Geoffroy-k örökébe lép!

Hoffmann beszélt önről Claude Vignonnak, a tanítványának, aki barátom, s azt mondta neki, hogy nyugodtan hal meg, mert a *Débats* örökké élni fog. Ugyebár, nagyszerűen fizetik?

- Hasábonként száz frankot kapok - felelte Blondet. - Ez nem sok, amikor állandóan olvasni kell, és száz könyvet is elolvas az ember, míg egyet talál, amelyikkel érdemes foglalkozni, mint például az önével. Az ön könyve gyönyörűséget szerzett nekem, becsületszavamra.

- És azonkívül ezerötszáz frankot - mondta Lousteau Luciennek.

- De ön politikával is foglalkozik - folytatta Nathan.

- Igen, hébe-hóba - felelte Blondet.

Lucien, aki úgy érezte magát, mint egy sárgacsőrű, csodálta Nathan könyvét, úgy tisztelte a könyv íróját, mint egy istent, és elképedve látta, hogy így csúszik-mászik egy kritikus előtt, akinek nevét és jelentőségét nem ismerte. „Vajon tudnék én így viselkedni valaha? Hát le kell mondani az embernek a méltóságáról? - gondolta magában. - Tedd föl a kalapodat, Nathan! Te szép könyvet írtál, a kritikus meg csak egy cikket!" - Ezek a gondolatok felkorbácsolták a vért ereiben. Minduntalan félénk fiatalembereket, szűkölködő szerzőket pillantott meg, akik beszélni szerettek volna Dauriat-val, de mert teli látták a boltot, lemondtak arról, hogy kihallgatást kapjanak, s távozóban azt mondták: - Majd eljövök máskor. - Két vagy három politikus, a politikai hírességek csoportjában a képviselőház összehívásáról és közügyekről beszélgetett. Annak a hetilapnak, amelyről Dauriat tárgyalt, joga volt politikáról írni.

Ebben az időben a sajtónak kevés lehetősége volt politikai véleménynyilvánításra. Az újságírás privilégiumáért - éppen olyan versenyfutás folyt, mint a színháznyitás jogáért. A politikusok csoportjának közepén a *Constitutionnel* egyik legbefolyásosabb részvényese állott. Lousteau nagyszerű cicerone volt. A beszélgetés minden mondata nagyobbra növelte Dauriat alakját Lucien szemében, aki látta, hogy a politika és az irodalom összetalálkozik ebben a boltban. A vidéki nagyság irtóztató tanulságokra tett szert, amikor látnia kellett, hogy egy kitűnő költő prostituálja itt a múzsát egy újságíró kedvéért, és megalázza a művészetet, mint ahogy az asszony is megalázott prostituálttá vált a nemtelen galériák alatt. A pénz, a pénz - ez a megfejtése minden rejtvénynek. Lucien magányosnak, ismeretlennek érezte magát és érezte azt is, hogy csak egy kétes barátság szála fűzi a sikerhez, a szerencséhez. Vádolta d'Arthez körének gyöngéd, igazi barátait, hogy hamis színekben festették előtte a világot, nem engedték, hogy tollal a kezében belevesse magát ebbe a tülekedésbe. „Ma már Blondet volnék" - kiáltott föl a lelke mélyén.

Lousteau, aki az imént úgy kiáltozott a Luxembourg-kert fölött, mint egy megsebzett sas - Lousteau, aki akkor oly nagynak tűnt a szemében, egyszerre kicsivé zsugorodott. Most úgy találta, hogy a divatos kiadó a fontos ember, tőle függnek mindezek az egzisztenciák. A költő, kéziratát kezében tartva, félelemhez hasonló remegést érzett. A bolt közepén márványszínűre festett fatalapzatokon mellszobrokat látott. Byron, Goethe és Canalis szobrait - ez utóbbitól egy kötetet remélt Dauriat, s azt akarta, hogy ha boltjába lép, meglássa, mily magas polcra helyezi őt a könyvkereskedelem. Lucien akaratlanul is csökkenni érezte saját értékét; a bátorsága gyöngült, sejteni kezdte, mekkora hatással lesz sorsára ez a Dauriat, és türelmetlenül várta a megjelenését.

- Nos, gyermekeim - mondta egy kövér, kis ember, akinek arca meglehetősen hasonlított egy római prokonzuléhoz, de kedélyesség enyhítette, amely elbolondította a felületes embereket -, tulajdonosa vagyok az egyetlen hetilapnak, amelyet meg lehet vásárolni. Kétezer előfizetője van.

- Ne tréfálj! A Bélyegző-hivatal szerint hétszáz van, s már az is nagyon szép - mondta Blondet.

- Legszentebb becsületszavamra, ezerkétszáz van. Kétezret mondtam - tette hozzá halkan -, ezek miatt a papírkereskedők és nyomdászok miatt. Tapintatosabbnak gondoltalak, kicsikém - folytatta fennhangon.

- Vesz társakat is maga mellé? - kérdezte Finot.

- Az attól függ - mondta Dauriat. - Akarsz egy harmadrészt negyvenezer frankért?

- Nem bánom, ha elfogadja munkatársaknak Émile Blondet-t, Claude Vignont, Scribe-t, Théodore Leclercq-t, Félicien Vernou-t, Jay-t, Jouy-t, Lousteau-t...

- Hát Lucien de Rubemprét miért nem? - vágott közbe vakmerően a vidéki költő.

- És Nathant - fejezte be Finot.

- Hát a sétálók közül ne szedjek föl munkatársakat? - mondta szemöldökét összeráncolva a kiadó. Azzal odafordult a *Margitvirágok* szerzőjéhez: - Kihez van szerencsém? - kérdezte Lucientől.

- Egy pillanatra kérem, Dauriat - felelte Lousteau. - Ezt az urat én hoztam ide. Hallgasson meg, amíg Finot gondolkozik az ajánlatán.

Lucien ingét átáztatta a verejték, amikor a könyvkiadás félelmes nagyvezérének hideg, elégedetlen arcát látta, aki tegezte Finot-t, holott Finot magázta őt, aki *kicsikémnek* szólította a félelmes Blondet-t, királyi büszkeséggel nyújtotta kezét Nathannak, és bizalmaskodva intett neki.

- Új üzlet, kicsikém! - kiáltott fel Dauriat. - Hát nem tudod, hogy ezerkétszáz kéziratom van! Igenis, uraim - kiáltotta -, ezerötszáz kéziratot ajánlottak föl nekem, kérdezzék csak meg Gabussontól. Nemsokára egész hivatalra lesz szükségem, hogy a kéziratok raktárát rendben tartsa, s egy lektorátusra, hogy megbírálja; szavazóülések lesznek, jelenléti bárcákkal és egy örökös titkár, aki benyújtja nekem a jelentéseket. Fiókintézete leszünk az Akadémiának s az akadémikusokat jobban fogják fizetni a Fa-galériában, mint az Institut-ben.

- Nem is rossz gondolat - mondta Blondet.

- De igenis, rossz - folytatta Dauriat. - Nekem nem az az üzlet, hogy azoknak a zavaros írásait bogarásszam, akik íróvá lesznek, mert nem lehetnek se kapitalisták, se csizmadiák, se káplárok, se inasok, se hivatalnokok, se adóvégrehajtók! Ide csak kész hírnévvel lehet bejutni! Legyen híres az úr, akkor aranyhegyet talál nálam. Van nekem három, magam csinálta nagy emberem, három hálátlan! Nathan már hatezer frankot akar a könyve második kiadásáért, amikor az első ezer frankot sem hozott, ellenben háromezerért írattam róla cikkeket, Blondet két cikkéért ezer frankot fizettem és egy ötszáz frankos ebédet...

- De hát uram, ha minden kiadó azt mondja, amit ön, hogyan adja ki az ember az első könyvét? - kérdezte Lucien, akinek szemében Blondet rettentő sokat vesztett értékéből, amikor megtudta, hogy mennyi pénzzel szerezte meg Dauriat a *Débats* cikkeit.

- Ahhoz nekem semmi közöm - mondta Dauriat, gyilkos pillantást vetve a szép Lucienre, aki kellemeskedő arccal nézett rá. - Én nem szórakozom azzal, hogy kiadjak egy könyvet, és kétezer frankot kockáztassak kétezer frank nyereségért; én irodalmi spekulációkat csinálok: negyven kötetet adok ki tíz-tízezer példányban, mint Panckoucke és mint Baudouinék. A hatalmam és a cikkek, amiket megíratok, sikerre visznek egy százezer talléros üzletet, ahelyett, hogy egy kétezer frankos kötetet vinnének sikerre. Éppen annyi bajjal jár elfogadtatni egy új

nevet, egy szerzőt és könyvét, mint sikert aratni a *Külföldi színművek, Győzelmek és hódítások* vagy a *Forradalmi emlékiratok* gyűjteményével, amik egész vagyont jelentenek. Én nem azért vagyok itt, hogy leendő nagyságok lépcsője legyek, hanem hogy pénzt keressek és adjak belőle híres embereknek. A kézirat, amit százezer frankért vásárolok meg, nem olyan drága, mint amelyikért az ismeretlen szerző hatszáz frankot kér tőlem! Ha nem is vagyok éppen mecénás, van valami jogom az irodalom hálájára: már legalábbis kétszeresére emeltem a kéziratok árát. Elmondom önnek ezeket az érveket, mert maga Lousteau barátja, kicsikém - szólt Dauriat a költőhöz, felháborító bizalmaskodással csapva a vállára. - Ha szóba állnék mindazokkal a szerzőkkel, akik azt akarják, hogy kiadójuk legyek, be kellene zárnom a boltomat, mert végtelenül kellemes, de túlságosan drága beszélgetésekkel tölteném el az időmet. Még nem vagyok elég gazdag, hogy minden hiúság monológját végighallgathassam. Ilyesmit csak a színházban lehet látni a klasszikus tragédiákban.

A rettentő Dauriat fényűző öltözködése csakugyan támogatta a vidéki költő szemében ezt a kegyetlenül logikus szónoklatot.

- Mi ez? - kérdezte Dauriat Lousteau-tól.

- Egy nagyszerű verseskötet.

E szó hallatára Dauriat Talmához méltó mozdulattal fordult Gabusson felé:

- Gabusson barátom, ha mától fogva ide merészel valaki jönni, hogy kéziratot ajánljon föl nekem... hallották maguk is? - folytatta a három segédhez fordulva, akik könyvhalmazok alól bújtak elő gazdájuk haragos hangjának hallatára, Dauriat közben körmeit és szép kezét nézegette - aki kéziratot hoz, attól megkérdezik, hogy vers-e vagy próza. Ha vers, küldjék el azonnal. A versek valóságos férgek, felfalják a kiadókat.

- Bravó, ezt jól mondta Dauriat - kiáltották az újságírók.

- Igaz is - kiáltott fel a kiadó, Lucien kéziratával föl s alá járva a boltjában -, önöknek sejtelmük sincs, uraim, micsoda bajokat okozott Lord Byron, Lamartine, Victor Hugo, Casimir Delavigne, Canalis és Béranger sikere. Az ő dicsőségüknek köszönhetjük, hogy valósággal megrohantak bennünket, mint a vadak. Bizonyos vagyok, hogy e pillanatban ezer felajánlott verseskötet van a kiadóknál, és valamennyi félbeszakított, se füle, se farka históriákkal kezdődik, szabadon *A kalóz* és *Lara* után. Eredetiség ürügyével a fiatalemberek nyakra-főre gyártják az érthetetlen strófákat, a leíró költeményeket, amelyekben a fiatal iskola újnak képzeli magát, mert föltalálja, amit már Delille megcsinált. Két esztendő óta úgy nyüzsögnek a költők, mint a cserebogarak. Tavaly húszezer frankomba került ez a mulatság. Kérdezzék csak meg Gabussontól. Lehet, hogy vannak a világon halhatatlan költők, én ismerek szép, üde, rózsaszín arcú ifjakat, akiknek még a szakálla se nőtt ki - mondta Luciennek -, de a kiadók szemében, fiatalember, csak négy költő van: Béranger, Casimir Delavigne, Lamartine és Victor Hugo; no, mert Canalis... az csak újságcikkeknek köszönheti a nagyságát.

Lucien nem érzett magában annyi bátorságot, hogy kiegyenesítse a derekát, és büszkén viselkedjék a befolyásos emberek előtt, akik tele torokból nevettek. Megértette, hogy megölné a nevetségesség, de erősen viszketett a marka, és szeretett volna nekiugrani a kiadónak, szerette volna megbolygatni nyakkendője csokrának sértő harmóniáját, elszakítani a mellén csillogó aranyláncot, földhöz csapni és összetiporni az óráját. A felingerelt hiúság ajtót nyitott benne a bosszúnak, és örök gyűlölséget esküdött ennek a kiadónak, miközben rámosolygott.

- A költészet olyan, mint a nap, amely örök életű erdőket növeszt, s azokban aztán szúnyogok, legyek, moszkitók teremnek - mondta Blondet. - Nincs olyan erény, amellyel valami bűn ne járna együtt. Az irodalom létrehozza a kiadókat.

- Meg az újságírókat - mondta Lousteau.

Dauriat hangosan fölkacagott.

- Hát mi ez végre is? - kérdezte a kéziratra mutatva.

- Olyan szonettek, hogy Petrarca elbújhat mellettük.

- Hogy érted ezt? - kérdezte Dauriat.

- Mint mindenki - mondta Lousteau, aki ravasz mosolyt látott minden ajkon.

Lucien nem haragudhatott meg, de izzadt a páncélja alatt.

- No, hát elolvasom - mondta Dauriat, királyi mozdulattal, amely jelezte ennek az engedménynek egész nagyságát. - Ha a szonettjeid a tizenkilencedik század szintjén állanak, nagy költőt csinálok belőled, kicsikém.

- Ha annyi szellem van benne, amilyen szép, akkor nem kockáztat sokat - mondta a Kamara egyik leghíresebb szónoka, aki a *Constitutionnel* egyik munkatársával és a *Minerve* szerkesztőjével beszélgetett.

- Tábornok úr - mondta Dauriat -, a dicsőség tizenkétezer frank ára újságcikkbe és ezer tallér ára ebédbe kerül, kérdezze csak meg a *Remete* szerzőjétől! Ha Benjamin Constant úr hajlandó cikket írni erről a fiatal költőről, hamar megkötöm vele az alkut.

Amikor a „tábornok" szót és a híres Benjamin Constant nevét hallotta a vidéki nagyság, a kis bolt valósággal az Olympus arányait kezdte ölteni a szemében.

- Lousteau, beszélnem kell veled - mondta Finot -, de hát majd találkozunk a színházban. Dauriat, belemegyek az üzletbe, de csak bizonyos föltételekkel. Menjünk a dolgozószobájába.

- Gyere, kicsikém - mondta Dauriat, maga előtt bocsátva Finot-t, és tíz várakozónak intve, hogy sajnálja, de nem ér rá; már-már eltűnt az ajtóban, amikor Lucien türelmetlenül útjába állott.

- Ön magánál tartotta a kéziratomat: mikorra ad választ?

- Hát, kis poétám, gyere vissza három vagy négy nap múlva, majd meglátjuk.

Lousteau magával ragadta Lucient, és nem hagyott időt neki, hogy üdvözölje Vernou-t, Blondet-t, Raoul Nathant, Fox tábornokot vagy Benjamin Constant-t, akinek a *Száz napról* szóló műve éppen most jelent meg. Lucien csak egy pillanatra látta finom, szőke fejét, hosszúkás arcát, elmés szemét, kellemes száját - szóval azt az embert, aki húsz esztendeig madame de Staël Potemkinje volt s aki előbb Napóleonnal, most a Bourbonokkal hadakozott, de meg volt róla írva, hogy győzelmének súlya alatt kell meghalnia.

- Micsoda bolt! - kiáltott fel Lucien, amikor a bérkocsiban ült, Lousteau mellett.

- A Panorama-színházhoz, de gyorsan. Egy frank ötvenet fizetek az útért - mondta Étienne a kocsisnak. - Ez a Dauriat olyan fickó, aki több mint másfél millió frank ára könyvet ad el egy évben; úgyszólván minisztere az irodalomnak - felelte Lousteau, akinek hiúságát kellemesen csiklandozta Lucien felkiáltása, s most a tanítómestert játszotta előtte. - A kapzsisága van akkora, mint a Barbet-é, csakhogy nagy tömegben gyakorolja. Dauriat ért a formákhoz, bőkezű, de hiú; ami tudományát illeti, az abból rakódik össze, amit maga körül hall; a boltja olyan hely, ahová nagyon érdemes ellátogatni. Beszélgetni lehet ott a mai kor legnagyszerűbb embereivel. Ott, barátom, a fiatal ember egy óra alatt többet tanulhat, mint ha tíz esztendeig sápadozik a könyvek fölött. Ott cikkeket beszélnek meg, témákat csereberélnek, összeköttetések szövődnek híres vagy befolyásos emberekkel, akiknek esetleg hasznát lehet venni.

Összeköttetés nélkül manapság nincs siker. Amint látja, minden a véletlentől függ. A legveszedelmesebb dolog a világon, ha valaki szellemes, de egyedül, egy zugba elhúzódva.

- De micsoda szemtelen hang uralkodik ott - mondta Lucien.

- Eh, mi valamennyien fütyülünk Dauriat-ra - felelte Étienne. - Ha valakinek szüksége van rá, annak kitapossa a belét; ha neki van szüksége a *Journal des Débats*-ra, akkor Émile Blondet az ujja körül forgatja. Ó, látni fog még ennél különbeket is, ha irodalmi pályára lép. Nos hát: mit mondtam?

- Igen, igaza van - felelte Lucien. - Még kegyetlenebb szenvedést álltam ki ebben a boltban, mint az ön szavai után vártam volna.

- És miért engedné át magát a szenvedésnek? Mindaz, ami nekünk az életünkbe kerül: a téma, amely fárasztó éjszakákon meggyötörte az agyvelőnket; a sok száguldozás a gondolat mezőin, az örök emlék, amelyeket a vérünkkel alkottunk meg - a kiadók szemében nem egyéb jó vagy rossz üzletnél. A kiadók vagy eladják a kéziratát vagy nem. Rájuk nézve ennyi az egész probléma. A könyv nekik kockára tett tőkét jelent. Minél szebb a könyv, annál kevesebb az eshetőség, hogy eladható. Minden kiváló ember fölébe emelkedhetik a tömegeknek, a sikere tehát egyenes arányban van azzal az idővel, ami alatt műve értékét megismerhetik. Várni egyetlen kiadó sem akar. A mai könyvet holnap el kell adni. Ez lévén a rendszer, a kiadók visszautasítják a tartalmas könyveket, amelyeknek magasabb fajta és lassúbb elismerésre van szükségük.

- Igaza van d'Artheznek! - kiáltott föl Lucien.

- Ismeri d'Arthezt? - szólt Lousteau. - Nem tudok veszedelmesebb valamit elképzelni ezeknél a magányos gondolkodóknál, akik - mint ez a fiú is - azt hiszik, hogy magukhoz kényszeríthetik a világot. Ezek majd haláluk után fognak dicsőséget aratni, fanatizálják az ifjúi képzeletet egy olyan hiedelemmel, amely hízeleg a magukban érzett óriási erőnek, és nem engedik mozgolódni a fiatalságot abban a korban, amikor a mozgás még lehetséges és hasznos. Én Mohamed módszerét tartom helyesnek, aki előbb megparancsolta a hegynek, hogy jöjjön oda hozzá, de aztán felkiáltott: „Ha te nem jössz hozzám, majd én megyek hozzád!"

Ez az ötlet, amelyben metszően nyilatkozott meg az értelem, Lucient habozásra késztette a d'Arthez körében hirdetett alázatos szerénység és Lousteau harcias tanításai között. Így aztán az angoulême-i költő csendben is maradt, mindaddig, míg a Temple körútra nem értek.

A Panorama-színház, amelynek helyén azóta bérház épült, bájos színház volt a Charlot utcával szemközt, a Temple körúton. Két igazgató megbukott már benne anélkül, hogy egyszer is sikert tudott volna aratni, bár ott játszotta első nagy szerepét Vignol, egyike azoknak a színészeknek, akik megosztoztak Potier örökén. Itt lépett fel Florine is, aki öt esztendővel később oly híres színésznővé vált.

A színházaknak, akárcsak az embereknek, megvan a maguk végzete. A Panorama-színház kénytelen volt az Ambigu-, a Gaîté-, a Porte-Saint-Martin- és a vaudeville-színházakkal versengeni; nem tudott megbirkózni ezeknek a manővereivel, a privilégiuma megnyirbálásával s a jó darabok hiányával. A szerzők nem akartak összeveszni a fennálló színházakkal, olyan színház kedvéért, amelynek élete problematikusnak látszott. De azért az igazgatóság sokat várt az új darabtól, egy afféle komikus melodrámától, amilyet egy Du Bruel nevű fiatal szerző írt, több híres ember szerzőtársa, ezúttal állítólag egyedül. A darab arra a célra készült, hogy első nagy szerepéhez juttassa Florine-t, aki ez ideig a Gaîté segédszínésznője volt, s ott egy esztendeje játszott apróbb szerepeket, föl is tűnt bennük, de nem tudott végleges szerződést

kapni, a Panorama tehát elcsalhatta a szomszédjától. Coralie, egy másik színésznő szintén ma este lépett föl először. Amikor a két barát megérkezett, Lucient elképesztette a sajtó hatalma.

- Ez az úr velem van - mondta Étienne a jegyszedőknek, s azok egy emberként hajoltak meg előtte.

- Nehezen fognak helyet találni - mondta a főjegyszedő.

- Már csak az igazgatói páholy szabad.

Étienne és Lucien elvesztegettek egy kis időt azzal, hogy a folyosókon kószáltak, és tárgyaltak a páholynyitogató asszonyokkal.

- Menjünk be a nézőtérre, majd beszélünk az igazgatóval, s az beültet a páholyába. Különben is bemutatom majd az est hősnőjének, Florine-nak.

Lousteau egy intésére a földszinti ajtónálló elővett egy kis kulcsot, s kinyitott egy vastag falba vesző ajtót. Lucien utánament a barátjának, s a kivilágított folyosóról egyszerre bekerült abba a sötét odúba, amely majdnem minden színházban összeköttetésül szolgál a nézőtér és a kulisszák között. A vidéki költő fölment néhány nyirkos lépcsőfokon, s felért a színpadra, ahol a legkülönösebb látvány várt rá. A keskeny kulisszatámasztók, a magas színpad, a lámpasorok, a közelről oly rettentő díszletek, a festett képű színészek, a durva anyagból készült, bizarr jelmezek, az olajfoltos ruhában szaladgáló díszletezők, a lelógó kötelek, a rendező, aki kalapban sétál a színpadon, az üldögélő segédszínészek, a felaggatott háttéri függönyök, a tűzoltók - a bolondos, szomorú, piszkos, irtóztató és ragyogó dolgoknak összessége oly kevéssé hasonlított ahhoz, amit Lucien a nézőtérről látott, hogy határtalanná vált a csodálkozása. Éppen egy *Bertram* című melodrámát fejeztek be, egy Maturin-tragédiából átdolgozott darabot, amelyet Nodier, Lord Byron és Walter Scott igen nagyra becsültek, de Párizsban semmi sikere nem volt.

- Ne engedje el a karomat, mert könnyen lebukhat egy süllyesztőbe, erdőt ereszthetnek a fejére, felfordíthat egy palotát, vagy beleakadhat egy kunyhóba - szólt Étienne Lucienhez. - Mondd, drágám, az öltözőben van Florine? - kérdezte egy színésznőtől, aki a végszavát leste, és befelé készült a színpadra.

- Igen, aranyom. Köszönöm, amit rólam írtál. Annál is kedvesebb volt tőled, mert hiszen Florine belépett a színházhoz.

- No, nehogy elrontsd a belépésedet, kicsikém - mondta Lousteau. - Rohanj be, föl a praclit! Szavald szépen: *Megállj, szerencsétlen!* - mert kétezer frank a bevétel.

Lucien nagy elképedésére a színésznő eltorzult arccal kiáltott fel: *Megállj, szerencsétlen!* - mégpedig úgy, hogy őt megdermesztette a rémület. Már nem is volt ugyanaz a nő.

- Lám, hát ez a színház - mondta Lousteau-nak.

- Ez is olyan, mint a Fa-galériák könyvesboltja, vagy mint egy irodalmi újság: valóságos boszorkánykonyha.

Megjelent Nathan.

- Ugyan kinek a kedvéért jön maga ide? - kérdezte tőle Lousteau.

- De hiszen a kis színházakról írok a *Gazette*-be, míg valami jobb nem akad.

- Hát akkor vacsorázzék velünk ma este, és bánjék jól Florine-nal, viszontszolgálat fejében - mondta Lousteau.

- Rendelkezésére állok - felelte Nathan.

- Amint tudja, most a Bondy utcában lakik.

- Ki az a szép fiatalember, aki veled jött, Lousteau-kám? - kérdezte a színésznő ismét visszatérve a színfalak mögé.

- Hohó, drágám, nagy költő az, és híres ember lesz belőle. Mivel együtt fognak vacsorázni, engedje meg, Nathan úr, hogy bemutassam önnek Lucien de Rubempré urat.

- Szép nevet visel - szólt Raoul Lucienhez.

- Lucien, ez Raoul Nathan úr - szólt Étienne új barátjához. - Szavamra mondom uram, tegnapelőtt olvastam a könyvét, és nem tudtam megérteni, hogy ha valaki megírta ezt a könyvet és az ön verseit, hogy alázatoskodhatik egy újságíró előtt...

- Meglátom, hogy beszél majd, amikor az első könyve megjelenik - felelte Nathan, és akaratlanul is ravaszkásan elmosolyodott.

- No, lám, lám, az ultrák és szabadelvűek kezet ráznak egymással - kiáltott fel Vernou, amikor a három fiatalembert megpillantotta.

- Délelőtt osztozom az újságom véleményében - mondta Nathan -, de este azt gondolom, amit akarok, *éjjel minden újságíró fekete.*

- Étienne - szólt Félicien Lousteau-hoz -, Finot velem jött, téged keres. És... itt is van.

- No, mi az, hát nincs hely? - kérdezte Finot.

- Magának mindig van helye a mi szívünkben - szólt hozzá a színésznő legédesebb mosolyával.

- No lám, kis Florville, hát már kiheverted a szerelmet? Azt mondják, megszöktetett egy muszka herceg.

- Ugyan, lehet is manapság megszöktetni valakit! - mondta Florville kisasszony, az, aki imént a „Megállj, szerencsétlen!"-t kiáltotta. - Tíz napot töltöttünk Saint Mandéban, a hercegem mindössze kártérítést volt kénytelen fizetni a színháznak. A direktor - folytatta nevetve Florville kisasszony - imádkozni fog Istenhez, hogy sok muszka herceg jöjjön ide, az efféle kártérítés tiszta haszon neki.

- Hát te, kicsikém - szólt Finot egy csinos parasztlányhoz, aki hallgatta őket -, hol loptad azokat a gyémántokat, amik a füledben lógnak? Neked talán indus herceged akadt?

- Nem, hanem egy padlóviasz-kereskedőm, egy angol, aki már elutazott. Nincs ám mindenkinek, mint Florine-nak és Coralie-nak, milliomos kereskedője, aki unatkozik a felesége mellett; Istenem, azok a szerencsés lányok!

- Elmulasztod a jelenésedet, Florville - kiáltott fel Lousteau -, fejedbe száll a barátnőd padlóviasza.

- Ha azt akarod, hogy sikered legyen - szólt a lányhoz Nathan -, ne kiáltsd mint valami fúria, hogy: *Meg van mentve!,* hanem menj be egészen nyugodtan, menj előre a rivaldáig, és mondd mély mellhangon: *Meg van mentve!,* mint ahogy Pasta mondja a *Tankréd*-ben: *Ó! Patria.* Eredj, no - tette hozzá, és a színpad felé taszította.

- Késő már, elszalasztja a belépést - mondta Vernou.

- Mit csinált? A közönség eszeveszetten tapsol - szólt Lousteau.

- Megmutatta a keblét, mikor térdre borult, ez az ő nagyágyúja - mondta a megpadlóviasztalanított színésznő.

- A direktor ideadja a páholyát, ott találkozunk majd - szólt Finot Étienne-hez.

Lousteau ekkor a színpad mögé vezette Lucient, s a kulisszák, folyosók és lépcsők útvesztőin keresztül feljutottak a harmadik emeletre, egy kis szobába, ahová Nathan és Félicien Vernou is utánuk ment.

- Jó napot, vagy jó estét, uraim - mondta Florine. - Uram - folytatta, egy kurta, kövér úriemberhez fordulva, aki egy sarokban húzódott meg -, ezek az urak döntik el sorsomat, a jövendőm a kezük között van; de remélem, hogy holnap reggel mind az asztalunk alatt lesznek, ha Lousteau úr nem feledkezett meg semmiről...

- Dehogy feledkeztem! Ott lesz Blondet is a *Débats*-tól - szólt hozzá Étienne -, az igazi Blondet, Blondet saját személyében, egyszóval: Blondet.

- Ó, drága Lousteau-kám, muszáj, hogy megcsókoljalak - mondta a leány, és nyakába ugrott.

A hálának e tüntető megnyilvánulására komoly képet vágott Matifat, a kövér férfiú. Florine tizenhat esztendős volt és sovány. Szépsége, mint egy sokat ígérő virágbimbó, csak a művészeknek tetszhetett, akik jobban szeretik a vázlatot, mint a kész képet. Vonásaiban egész ravaszsága megnyilatkozott, s ez idő tájt Goethe Mignonjára emlékeztetett. Matifat, a Lombard utcai gazdag drogista, azt gondolta, hogy egy kis bulvárszínésznő nem fog sokba kerülni neki; de Florine tizenegy hónap alatt hatvanezer frankját emésztette föl. Lucien végtelenül különösnek találta ezt a derék, becsületes kereskedőt, akit Terminus isten gyanánt kuksolt a tíz négyszöglábnyi, különben csinos tapétás odú sarkában, amely tükrös öltözőasztallal, egy dívánnyal, két székkel, szőnyeggel, kandallóval és több szekrénnyel volt telezsúfolva. Egy szobalány éppen spanyol jelmezbe öltöztette a színésznőt. A bonyodalmas darabban - afféle imbroglio volt - egy grófnő szerepét játszotta Florine.

- Ez a lány öt esztendő múlva a legszebb színésznő lesz Párizsban - szólt Nathan Félicienhez.

- Ó, drágáim - mondta Florine, visszafordulva a három újságíróhoz -, legyen rám gondjuk holnap: először is kocsikat foglaltattam le ma éjszakára, mert tökrészegen fogom magukat hazaküldeni. Matifat olyan borokat, de olyan borokat kapott, hogy XVIII. Lajos is megirigyelhetné, és a porosz követ szakácsát fogadta föl.

- Óriási dologra vagyunk elkészülve, valahányszor Matifat urat látjuk - mondta Nathan.

- Jól tudja, hogy Párizs legveszedelmesebb embereit látja vendégül - felelte Florine.

Matifat nyugtalan arccal nézte Lucient, mert a fiatalember nagy szépsége fölébresztette féltékenységét.

- De hisz itt van valaki, akit nem ismerek - mondta Florine, észrevéve Lucient. - Melyikük hozta ide Flórencből a belvederei Apollót? Ez az úr olyan csinos, mint egy Girodet-figura.

- Kisasszony - mondta Lousteau -, ez az úr vidéki költő, és én elfelejtettem bemutatni. Maga olyan szép ma este, hogy lehetetlen a gyermekes és tisztességes udvariasság szabályaira gondolni...

- Gazdag, hogy verseket ír? - kérdezte Florine.

- Olyan szegény vagyok, mint a templom egere - felelte Lucien.

- Ez nagyon csábító ránk nézve - mondta a színésznő.

Du Bruel, a darab szerzője lépett be most, egy redingote-ba bújt, karcsú fiatal emberke - volt benne valami a bürokratából, a földbirtokosból és a tőzsdeügynökből.

- Kis Florine, remélem, jól tudja a szerepét, nem fog belesülni. Vigyázzon a második felvonás nagy jelenetére - erő és finomság! Mondja el szépen, hogy: *Nem szeretem önt,* ahogy megbeszéltük.

- Minek vállal olyan szerepeket, ahol efféle mondatok vannak? - szólt Matifat Florine-hoz.

A drogista megjegyzését általános nevetés fogadta.

- Mit bántja az magát, vén csacsim - szólt hozzá a lány -, amikor nem magához beszélek. Ó, boldoggá tesz az együgyűségével - tette hozzá, az írókra pillantva. - Becsületszavamra, külön fizetnék neki minden butaságáért, csakhogy tönkremennék bele.

- Igen ám, de rám néz, amikor ezt mondja, éppen úgy, mint amikor a szerepét tanulja, attól pedig félek - felelte a drogista.

- No, hát majd Lousteau-kámra nézek - felelte a lány.

A folyosókon csengettyűszó hallatszott.

- Menjenek el mind - mondta Florine -, még egyszer el akarom olvasni a szerepemet, hátha sikerül megértenem.

Lucien és Lousteau utolsónak távoztak. Lousteau megcsókolta Florine vállát, és Lucien hallotta, amikor a színésznő így szól:

- Ma este lehetetlen. Ez a vén szamár azt mondta a feleségének, hogy falura utazik.

- Csinosnak találja? - kérdezte Étienne Lucientől.

- De kedvesem, ez a Matifat!... - kiáltott fel Lucien.

- Ej, gyermekem, magának fogalma sincs még a párizsi életről - felelte Lousteau. - Vannak kényszerűségek, amelyek előtt meg kell hajolni. Olyasmi ez, mintha férjes asszonyt szeretne, ennyi az egész. Az ember beletörődik.

Étienne és Lucien beléptek egy földszinti proszcéniumpáholyba, ott találták a színház igazgatóját és Finot-t. A szemközti páholyban ült Matifat, Camusot nevű barátjával, egy selyemkereskedővel, aki Coralie-t pártfogolta, s egy tisztes kis öregnek, az apósának társaságában jelent meg. Ez a három nyárspolgár tisztogatta a lornyettje üvegét, és nézte a földszintet, amelynek mozgolódása nyugtalanította őket. A páholyokban az első előadások bizarr társasága ült: újságírók a kedvesükkel, kitartott nők a szeretőjükkel, néhány öreg színházi törzsvendég, aki mohón lesett az első előadásokra, és előkelő társaságbeli emberek, akik szeretik az efféle izgalmakat. Egyik első emeleti páholyban ült családjával együtt az a pénzügyi főigazgató, aki Du Bruelt elhelyezte egy pénzügyi hivatalban, ahol a vaudeville-gyáros ingyen szedte föl a fizetését. Lucien már ebéd óta egyik csodálkozásból a másikba esett. Az irodalmi élet két hónap óta szegényen és csupaszon állt a szeme előtt, Lousteau szobájában irtózatos volt, a Fa-galériákban alázatos és egyben szemtelen - de itt furcsa pompában és különös ábrázattal bontakozott ki előtte. A nemességnek és alantasságnak, a lelkiismerettel való megalkuvásnak, a fölénynek és hitványságnak, az árulásnak és gyönyörnek, a nagyságnak és szolgaságnak ez a keveréke úgy elképesztette, mintha valami hallatlan látványosságra figyelt volna.

- Hiszi, hogy pénzt fog csinálni Du Bruel darabjával? - kérdezte Finot a direktortól.

- A darab afféle cselszövényes játék, amelyben Du Bruel Beaumarchais-t akarta utánozni. A bulvárközönség nem szereti ezt a zsánert, az azt akarja, hogy teletömjék izgalommal. Itt nem méltányolják a szellemet. Ma este minden Florine-tól és Coralie-tól függ, akik elragadóan bájosak és szépek. A szoknyájuk jó rövid, spanyol táncot járnak, hát magukkal ragadhatják a

közönséget. Mindent egy kártyára tettem ezzel az előadással. Ha az újságok írnak rólunk egy-két szellemes cikket, és sikerünk van, százezer tallért nyerhetek.

- No, már látom, hogy csak erkölcsi siker lesz - mondta Finot.

- A három szomszéd színház intrikál, mindenképpen fütyülni fognak; de volt rá gondom, hogy kijátsszam a gonosz szándékot. Túlfizettem az ideküldött klakőröket, rosszul fognak fütyülni. Aztán itt van három kereskedő, aki biztosítani akarja Coralie és Florine sikerét, mindegyik megvett száz-száz jegyet, s odaadta olyan ismerőseinek, akik képesek kidobni a rendzavarókat. A rendzavarók kétszeresen meg vannak fizetve, tűrni fogják, hogy kidobják őket, s az ilyen hecc mindig jó hangulatba hozza a közönséget.

- Háromszáz jegy! Arany emberek! - kiáltott fel Finot.

- Az ám, csak lenne még két csinos színésznőnk, akit olyan bőkezűen támogatnak, mint Florine-t és Coralie-t, akkor kinn volnék a vízből.

Már két órája folyvást az csengett Lucien fülében, hogy a pénz minden kérdést megold. Színházban és kiadóknál és újságíróknál szó sem volt művészetről és dicsőségről. A pénzverőgép nagy kalapácsa összetörte fejét és szívét szabályosan megismétlődő ütéseivel. Miközben a zenekar a nyitányt játszotta, akaratlanul is szembeállította az izgatott földszint tapsaival és füttyeivel annak a nyugodt és tiszta költészetnek képét, amelyet David nyomdájában élvezett, amikor mind a ketten maguk előtt látták a művészet csodáit, a lángész nemes diadalait, a fehér szárnyú dicsőséget. S amikor eszébe jutottak a d'Arthez baráti körében eltöltött esték, könny csillant meg a szemében.

- Mi baja? - kérdezte Étienne Lousteau.

- Posványban látom a költészetet - mondotta.

- Eh, kedvesem, magának még illúziói vannak.

- De hát muszáj itt csúszni-mászni és meghajolni a kövér Matifat-k és Camusot-ék előtt, mint ahogy a színésznők meghajolnak az újságíróknak, mi pedig a kiadóknak!

- Kicsikém - súgta fülébe Étienne, Finot-ra mutatva -, látja ezt a nehézkes fickót, aki szellemtelen, tehetségtelen, de annál mohóbb - aki vagyont akar mindenáron, mert ügyes üzletember -, aki Dauriat boltjában negyven százalékot szedett el tőlem, miközben úgy tett, mintha lekötelezne?... Nos hát, naponta kapja a leveleket, amelyekben nem egy jövendőbeli lángész térden állva könyörög neki száz frankért.

Luciennek undortól szorult össze a szíve, és eszébe jutott az a felírás, amit a szerkesztőség zöld terítőjén látott: *Finot, mi lesz a százasommal?*

- Inkább a halál - mondotta.

- Inkább az élet - felelte Étienne.

Abban a pillanatban, amikor a függöny felgördült, az igazgató távozott és a színfalak mögé ment, hogy egyről-másról rendelkezzék.

- Kedvesem - mondta ekkor Finot Étienne-nek -, Dauriat szavát adta nekem, hogy egy harmadrész erejéig bevesz a hetilap tulajdonosai közé. Felajánlottam harmincezer frank készpénzt, azzal a feltétellel, hogy főszerkesztő és kiadóhivatali igazgató leszek. Felséges üzlet. Blondet azt mondta nekem, hogy megszorító törvények készülnek a sajtó ellen, és csak a meglevő újságok maradhatnak fenn. Fél esztendő múlva már egymillió kell, ha új lapot akar alapítani valaki. Lekötöttem hát az üzletet, pedig nincs tízezer franknál több pénzem. Hallgass ide. Ha meg tudod vétetni Matifat-val a részem felét, tehát egyhatodrészt, harmincezer

frankért, megteszlek a kis lapom főszerkesztőjének, havi kétszázötven frank fizetéssel. Te leszel a strohmannom. Azt akarom, hogy mindig irányíthassam a lap szerkesztését, vigyázhassak minden érdekemre, és mégse lehessen észrevenni, hogy befolyásom van rá. Minden cikkért fizetnék neked hasábonként öt frankot, így hát naponta tizenöt frank hasznod lehet, ha te csak hármat fizetsz, s felhasználod az ingyen kéziratokat. Ez is négyszázötven frank havonta. De azt a hatalmat fenn akarom tartani, hogy embereket és üzleteket kényemkedvem szerint támadtassak, védelmeztessek a lapban - azt persze nem bánom, ha szabadjára engeded gyűlölségedet és baráti érzelmeidet, csak az én politikámat ne zavarják. Meglehet, hogy kormánypárti vagy ultra leszek, még nem tudom; de suba alatt meg akarom őrizni szabadelvű összeköttetéseimet. Neked mindent elmondok, mert jó fiú vagy. Talán neked adatom majd az országgyűlési rovatot abban az újságban, ahol most én csinálom, mert bizonyára nem tarthatom meg. Szóval használd fel Florine-t erre a kis kupeckedésre, és mondd neki, hogy jól szorongassa meg a drogistáját: csak negyvennyolc óra időm van, hogy lemondjak, ha nem tudok fizetni. Dauriat harmincezer frankért adta el a másik harmadrészt a nyomdászának és a papírkereskedőjének. Ilyenformán *gratis* jutott a maga harmadához, sőt tízezret még nyer is rajta, hiszen az egész csak ötvenezer frankjába került. De egy esztendő múlva ezt a folyóiratot kétszázezer frankért lehet eladni az udvarnak, ha - amint mondják - lesz annyi józan esze, hogy csökkentse az újságok számát.

- Szerencséd van - kiáltott föl Lousteau.

- Ha átélted volna azt a nyomorúságot, amit én, nem ejtenéd ki ezt a szót. De mostanság, látod, gyógyíthatatlan szerencsétlenségben szenvedek: egy kalapos fia vagyok, aki még most is árulja a kalapokat a Coq utcában. Rajtam csak forradalom segíthet, ha pedig a társadalom teljesen föl nem fordul, milliókra kell szert tennem. Nem tudom, hogy a kettő közül nem a forradalom-e a könnyebb. Ha a barátod nevét viselném, a legjobb úton volnék. Csitt, jön a direktor. Isten veled - mondta föltekintve Finot -, az Operába megyek, holnap pedig talán párbajom lesz: most megírok és *F*-fel szignálok egy dörgedelmes cikket két táncosnő ellen: - mind a kettőnek tábornok a barátja. Erősen rámászok az Operára.

- Ugyan, ugyan - mondta a direktor.

- Igenis, mert mindenki piszkoskodik velem - felelte Finot. - Ez elveszi a páholyaimat, amaz nem hajlandó ötven példányra előfizetni. Ultimátumot nyújtottam be az Operaházhoz: most száz előfizetést és havi négy páholyt akarok. Ha elfogadják, az újságomnak lesz nyolcszáz olyan előfizetője, aki kapja a lapot, és összesen ezer olyan, aki fizet. Tudom, hogyan kell szert tenni még kétszáz előfizetésre: januárra ezerkétszáznál tartunk.

- Végre is tönkretesz minket - mondta a direktor.

- No, hiszen magának is van joga jajgatni, azzal a rongyos tíz előfizetésével. Két jó cikket írattam magáról a *Constitutionnel*-be.

- Ó, önre nem panaszkodom! - kiáltott fel a direktor.

- Viszontlátásra holnap este, Lousteau - folytatta Finot. - Majd a Français-ban adod meg a választ, ott premier van; és mert úgysem tudom megcsinálni a cikket, hozd el a páholyjegyemet a szerkesztőségből. Téged részesítlek előnyben: kínlódtál a kedvemért, hálás vagyok neked. Félicien Vernou azt ajánlja nekem, hogy egy éven keresztül vállalja a fizetéseket és húszezer frankot ad a lap tulajdonjogának egyharmadáért, de én föltétlen úr akarok maradni. Isten veled.

- Ezt se hiába hívják Finot-nak[17] - szólt Lucien Lousteau-hoz.

- Akasztófára való fickó; jól egyengeti a maga útját - felelte Étienne, egyáltalán nem törődve azzal, hogy meghallja-e vagy sem az ügyes férfiú, aki most csukta be maga után a páholy ajtaját.

- Ez?... - mondta a direktor -, milliomos lesz, köztiszteletnek fog örvendeni és talán barátai is lesznek...

- Uramisten - mondta Lucien -, micsoda rablóbarlang! És ön azzal a gyönyörűséges leánnyal indíttatja meg ezt az üzletet? - folytatta Florine-ra mutatva, aki szemezgetett velük.

- Sikerülni is fog neki. Ön még nem ismeri ezeknek a széplányoknak az odaadását és ravaszságát - felelte Lousteau.

- Jóvá teszik minden hibájukat, minden bűnüket azzal, hogy végtelenül tudnak szeretni, ha szeretnek - folytatta helyette a direktor. - Egy színésznő szenvedélye éppen azért szép, mert a legrikítóbb ellentétben van a környezetével.

- Olyan ez, mintha az ember a sárban találna egy gyémántot, amely méltó, hogy a leggőgösebb koronát ékesítse - felelte Lousteau.

- De - szólalt meg újra a direktor - Coralie szórakozott. - A mi barátunk, anélkül, hogy sejtené, meghódította Coralie-t, s elrontatja vele az összes effektusait; már nem tud végszóra bevágni, most másodszor nem hallja a súgót. Kérem, húzódjék ebbe a sarokba - szólt Lucienhez. - Ha Coralie szerelmes önbe, megmondom neki, hogy elment.

- Nem, nem! - kiáltott fel Lousteau. - Mondja inkább, hogy ez az úr velünk vacsorázik, azt tehet vele, amit akar, akkor aztán úgy játszik majd, mint Mars kisasszony.

A direktor elment.

- Mondja, barátom - szólt Lucien Étienne-hez -, hát ön minden lelkifurdalás nélkül kéret Florine kisasszonnyal harmincezer frankot ettől a drogistától, olyasvalaminek a feléért, amit Finot most vásárolt meg ugyanezen az áron?

Lousteau nem engedett időt Luciennek, hogy befejezze okoskodását.

- De hát honnan csöppen maga ide, kedvesem? Az a drogista Matifat nem ember, hanem pénzszekrény, amit a szerelem a kezünkre játszott.

- De hát a lelkiismerete?

- A lelkiismeret, kedvesem, egy bot, mindenki kezébe veszi, hogy a szomszédját megverje vele, de önmaga ellen sohasem használja. Ugyan ki az ördögre haragszik? A véletlen egy nap alatt olyan csodát tesz a kedvéért, amilyenre én két esztendeig vártam, s most azzal szórakozik, hogy latolgatja az eszközöket! Micsoda! Ön jó eszű ember, el fog jutni ahhoz a szellemi függetlenséghez, amelyre a mai világban szükségük van a szellem kalandorainak, és mégis olyan lelkiismereti aggodalmak közt topog, mint egy apáca, aki azzal vádolja magát, hogy bűnös mohósággal ette meg a lágytojást?... Ha Florine közbenjárása sikerül, én főszerkesztő leszek, kétszázötven frank fizetésem lesz, átveszem a nagy színházakat, átengedem Vernounak a vaudeville-színházakat, ön pedig a kengyelbe teszi a lábát, mert elfoglalja a helyemet az összes bulvárszínházakban. Akkor három frankot kap hasábonként, megír naponta egyet, havonként harmincat, ami kilencven frankot jelent; hatvan frank ára könyvet adhat el Barbet-

[17] Finaud - kiejtve ugyanúgy hangzik, mint Finot - a. m. ravasz fráter. (francia)

nek; aztán a színházaitól tíz-tíz jegyet kérhet havonként, összesen negyven jegyet, s ezt negyven frankért adhatja el a színházi Barbet-nek, akivel majd én összeköttetésbe hozom. Ilyenformán havonként kétszáz frankhoz juttatom önt. Ha Finot-nál hasznosítani tudja magát, ő az új hetilapjában elhelyezhet egy százfrankos cikket, föltéve, hogy tündöklő tehetségnek bizonyul: mert ott már alá kell írni mindent, és semmit sem lehet csak úgy bekefélni, mint a kis újságban. Akkor aztán van száz tallérja havonként. Kedvesem, vannak tehetséges emberek, például az a szegény d'Arthez, aki mindennap Flicoteaux-nál vacsorázik, azok tíz esztendő múlva ha megkeresnek száz tallért. Ön egy évben négyezer frankot kereshet a tollával, nem is számítva azt, amit a kiadóktól kaphat, ha azoknak is ír. No mármost: egy helyettes megyefőnök is csak ezer tallér fizetést húz, s amellett átkozottul unatkozik a kerületében. Nem beszélek arról a gyönyörűségről, hogy ingyen járhat színházba, mert ezt a gyönyörűséget hamarosan elunja; csakhogy bejáratos lesz négy színház kulisszái közé is. Legyen csak egy-két hónapig szigorú és szellemes, a színésznők agyon fogják halmozni meghívásokkal, közös kirándulásokkal, a szeretőik udvarolni fognak önnek; csak olyankor fog Flicoteaux-nál vacsorázni, amikor nem lesz másfél frank a zsebében, és nem hívták meg sehová. Ma öt órakor még a Luxembourg-ban nem tudta, merre facsarodjék, holnap pedig a közé a száz kiváltságos személyiség közé fog tartozni, akik rákényszerítik Franciaországra a véleményüket. Ha sikerül a tervünk, három nap múlva azzal, hogy kitalál harminc viccet, s ezeket leközli naponta hármasával, megkeserítheti bárkinek az életét: török basa módjára uralkodik színházai valamennyi színésznőjén, megbuktathat akármilyen jó darabot, és egész Párizst odacsődítheti egy komisz fércműhöz. Ha Dauriat nem hajlandó ingyen kinyomatni a *Margitvirágok*-at, kényszerítheti, hogy alázatosan fölkeresse önt, és megvásárolja kétezer frankért. Legyen ügyes, és helyezzen el három különböző újságban három cikket, amelyek halálos veszedelemmel fenyegetik Dauriat-nak valamelyik spekulációját, vagy egy könyvét, amelyikre számít; - fel fog kúszni a padlásszobába, és állandóan ott marad, mint egy kúszónövény. Ami végül a regényét illeti, hát a kiadók, akik e pillanatban mind többé-kevésbé udvariasan kidobnák önt, sorba állva fognak várakozni a lakásán, s azt a kéziratot, amit Doguereau apó négyszáz frankra becsült, fölárverezik négyezerig! Lássa, ezek a jó oldalai az újságírómesterségnek. Ezért is zárjuk el minden jövevénynek az útját az újságok felé; nemcsak óriási tehetség, de nagy szerencse is kell, hogy valaki bejuthasson oda. És ön még fitymálja a szerencséjét!... Lássa, ha nem találkozunk össze Flicoteaux-nál, morfondírozhatna még három esztendeig, vagy éhezhetne, mint d'Arthez a padlásszobájában. Mire d'Arthez olyan tudós lesz, mint Bayle és olyan nagy író, mint Rousseau, akkorára mi már megcsináltuk a szerencsénket, s urai leszünk az ő szerencséjének, az ő dicsőségének is. Finot képviselő lesz, egy nagy lap tulajdonosa; mi pedig aszerint, hogy mik akarunk lenni: Franciaország főrendjei, vagy foglyok az adósok börtönében.

- Finot pedig el fogja adni azt a nagy lapot annak a miniszternek, aki több pénzt ad érte, mint ahogy eladja a dicshimnuszát Bastienne asszonynak, amikor leszólja Virginie kisasszonyt, és bebizonyítja, hogy az előbbinek a kalapjai többet érnek azoknál, amiket először dicsért az újság! - kiáltott fel Lucien, akinek eszébe jutott a szerkesztőségben látott jelenet.

- Maga naiv, kedvesem - felelte Lousteau szárazon. - Finot három évvel ezelőtt még lyukas cipőben járt, Tabarnál ebédelt tizennyolc souért, tíz frankért nyélbe ütött egy prospektust, s hogy mi tartotta össze a ruháját, az éppen olyan mélységes misztérium, mint a szeplőtlen fogantatás; Finot-nak most saját tulajdona egy százezer frankra becsült újság, egy sereg előfizetője van, akinek nem szállítja a lapot, egy sereg, akinek szállítja, s azokkal a közvetett adókkal, amelyeket a nagybátyja szed be, húszezer frankot keres évenként; mindennap pompásan vacsorázik, egy hónap óta bricskája van - holnap már egy hetilap élén áll, a tulajdonjog egyhatod részét ingyen kapja, havonként ötszáz frank fizetése lesz, s ehhez még szerez ezer

frankot, ingyen kéziratokkal, amelyeket megfizettet a társaival. Ha Finot hajlandó lesz ötven frankot fizetni egy oldalért, ön lesz az első, aki boldogan hoz neki három ingyen cikket. Majd ha hasonló helyzetben lesz, megítélheti Finot-t: csak az ítélhet meg valakit, aki egy szinten áll vele. Óriási jövő áll ön előtt, ha vakon engedelmeskedik a szakmai gyűlöletnek, ha támadásba kezd, amikor Finot azt mondja: támadj! - és dicshimnuszt zeng, mikor ő így szól: dicsérj! Személyes bosszút akar állni valakin? Kerékbe törheti barátját vagy ellenségét egy mondattal, amit mindennap beletehet az újságunkba, csak ennyit kell szólnia: Lousteau, öljük meg ezt az embert! A hetilap aztán egy nagy cikkel újra meggyilkolhatja áldozatát. És végül, ha önre nézve nagyon fontos a dolog, Finot, akinél addigra nélkülözhetetlenné teszi magát, módot ad önnek egy utolsó pörölycsapásra, valami nagy újságban, amelynek tíz- vagy tizenkétezer előfizetője van.

- Szóval azt hiszi, hogy Florine rá tudja majd venni a drogistáját erre az üzletre - szólt elkábulva Lucien.

- Meghiszem azt. No, vége a felvonásnak, máris megyek, hogy egy-két szót szóljak neki - ma éjszaka rendbe jön a dolog. Florine, ha egyszer kitanítottam, olyan okos lesz, mint ön meg én együttvéve.

- Ez a becsületes kereskedő meg tátott szájjal ül ott, bámulja Florine-t és nem is sejti, hogy harmincezer frankot akarnak kicsikarni belőle!...

- Már megint ostobaságokat beszél! Mintha bizony meglopnák! - kiáltott fel Lousteau. - De, kedvesem, hiszen, ha a minisztérium megvásárolja a lapot, fél esztendő múlva a drogista talán ötvenezer frankot kap a harmincezer helyett. Meg aztán Matifat nem az újságot fogja látni, hanem Florine érdekeit. Ha az emberek megtudják, hogy Matifat és Camusot (mert hiszen osztozni fognak az üzleten) tulajdonosai egy folyóiratnak, minden újságban jóindulatú cikkek fognak megjelenni Florine-ról és Coralie-ról. Florine híressé lesz, kap talán egy havi tizenkétezer frankos szerződést egy másik színházban, s ennyibe kerülnének az újságíróknak adott ajándékok és vacsorák is. Ön nem ismeri az embereket és nem ért az üzlethez.

- Szegény ember - mondta Lucien -, ez most egy kellemes éjszakára számított.

- Eh - folytatta Lousteau -, agyon fogják gyötörni mindaddig, míg csak írásban be nem bizonyítja Florine-nak, hogy megvásárolta Finot-tól azt a bizonyos hatodrészt. Én pedig másnap főszerkesztő leszek, és ezer frankot fogok keresni havonként. Vége a nyomorúságnak! - kiáltott fel Florine kedvese.

Lousteau kiment, magára hagyta Lucient, aki megdöbbenve szédült bele a gondolatok örvényébe s magasból nézte a valóságos világot. Most, hogy már látta a Fa-galériákban a könyvkiadás titkos rugóit és a dicsőség boszorkánykonyháját, sétált a színház kulisszái között - a költő meglátta az emberi lelkiismeret visszáját, a párizsi élet fogaskerekeinek működését, mindennek belső szerkezetét. Bámulta a színpadon forgolódó Florine-t, és irigyelte Lousteau boldogságát. Néhány pillanat óta megfeledkezett már Matifat-ról. Meghatározhatatlan ideig maradt így, talán öt percig is. Egy örökkévalóság volt ez. Lángoló gondolatok gyújtották föl a lelkét, mint ahogy az érzékei is izzottak a színésznők láttára, akik buja tekintettel, pirosra festett orcával, vakító kebellel, érzéki, spanyol szoknyában mutogatták lábszárukat és zöld-rojtos, piros harisnyájukat, a cipellőjük pedig olyan volt, hogy az maga is lángba boríthatta volna a földszintet.

Kétfajta rontó igézet haladt párhuzamos vonalban egymás felé, mint két hullám, amelyek áradáskor össze akarnak csapni; mind a kettő forgatta-sodorta a költőt, aki ott könyökölt a páholy zugában, karját a piros bársonykorlátra támasztotta, kezét lelógatta, szemét a színpad függönyére meresztette, s annál is fogékonyabb volt a villámokból és felhőkből összekevert

élet varázslatai iránt, mert ez az élet tűzijáték gyanánt ragyogott fel az ő munkás, homályba vesző, egyhangú életének mélységes éjszakája után. Egyszerre csak egy szempár szerelmes ragyogása villant rá Lucien figyelmetlen szemére, átsütve a színház függönyén. A költő felriadt zsibbadtságából, és megismerte Coralie perzselő szemét; lehajtotta fejét, és Camusot-ra nézett, aki ekkor lépett be a szemközti páholyba.

A művészetnek ez a barátja derék, kövér selyemáru-kereskedő volt a Bourdonnais utcában és bíró a kereskedelmi törvényszéken, négy gyermek apja, törvényes házasságban élt immár második feleségével, nyolcvanezer frank évi jövedelme volt, viszont ötvenhat év nyomta a vállát, fejét hósipka gyanánt borította a szürke haj, s álszent arckifejezésén megismerszett az olyan ember, aki utolsó szép éveit élvezi, s nem akar úgy távozni a siralom völgyéből, hogy az örömből ki ne vette légyen a részét, minekutána a kereskedőélet ezernyi keserűségét végig-szenvedte. Friss vajszínű homlokán, pirosló szerzetesi ábrázatán a legnagyobb fokú benső ujjongás látszott meg: Camusot a felesége nélkül volt itt, és hallhatta, hogy Coralie-t eszeveszetten tapsolják. Coralie-ban összpontosult ennek a gazdag nyárspolgárnak minden hiúsága, az ő oldalán a régi vágású nagyurat játszotta, elhitette magáról, hogy felerészben ő szerezte a sikerét, annál is inkább, mert ő fizetett meg érte. A viselkedését szentesítette Camusot apósának, egy púderes hajú, huncut szemű, egyébként igen méltóságos kis öregnek jelenléte. Lucienben újra felébredt az undor: eszébe jutott az a tiszta, rajongó szerelem, amelyet egy esztendeig érzett Bargetonné iránt. A költői szerelem kibontotta fehér szárnyait: ezernyi emlék vette körül kéklő horizontjával Angoulême nagy fiát, aki visszaesett álmodozásába. A függöny fölemelkedett, Coralie s Florine voltak a színen.

- Drágám, úgy gondol ez rád, mint a halálra - mondta Florine halkan, miközben Coralie a szerepe szerint válaszolt neki...

Lucien nem tudta visszafojtani a nevetését, és ránézett Coralie-ra. Ez a lány, Párizs egyik legbájosabb, leggyönyörűbb színésznője, Perinné és Fleuriet kisasszony vetélytársa - hozzájuk hasonlított, s maga is az ő sorsukra jutott - az a fajta nő volt, aki kénye-kedve szerint tudja varázshatalmát éreztetni a férfiakkal. Felséges, zsidó típusú arca volt, sárgás, elefántcsont árnyalatú, hosszú, tojásdad arc, gránátalma pirosságú száj, finom metszésű áll, mint egy serleg széle. Hollószeme szinte perzselte szemhéjait, felkunkorodó szempillái alig leplezték sóvárgó tekintetét, amelyben mindig jókor villant fel a sivatag mohó lángolása. A szemét olajzöld karika vette körül, fölötte szép ívben húzódott a buja szemöldök. Barna homlokán, amelyet két ébenfekete hajfonat koszorúzott, s ezeken, mint a lakkon, csillogott a színpad világítása - ezen a homlokon a gondolat fénye tündökölt; azt hitte volna az ember, hogy lángész lakik alatta. De Coralie, mint annyi más színésznő, éppenséggel nem volt elmés, csak valami iróniát szedett fel a színfalak mögött; nem volt művelt, csak budoár-tapasztalatokat szerzett; csak az érzékek szellemessége és a szerelmes asszonyok jósága volt meg benne. De hát miért is lett volna fontos, hogy ez a külső mit takar, amikor úgy elkápráztatta a szemet gömbölyű, sima karjával, kecsesen vékonyodó ujjaival, arányos vállával, az *Énekek éneké*-ben lefestett keblével, mozgékony, hátrahajló nyakával, imádnivalóan elegáns és piros selyembe bújtatott lábszáraival? Keleties, költői szépségét még jobban kiemelte színházaink konvencionális spanyol jelmeze. Coralie gyönyörűsége volt az egész közönségnek. Ezer szem tapadt karcsú derekára, feszes, mintás szoknyájára, mely buján ringva követte spanyol nőhöz illően telt csípőjének mozdulatait. Volt egy pillanat, amikor Lucien - látván, hogy a nő egyedül neki játszik, és annyit se törődik Camusot-val, mint a kakasülőn szórakozó csibész egy almahéjjal: fölébe helyezte az érzéki szerelmet a tiszta szerelemnek, a gyönyört a vágynak, s a kéjelgés démona kegyetlen gondolatokat sugallt neki.

„Semmit sem tudok arról a szerelemről, amely örökös eszem-iszomban, a test gyönyörűségeiben fetreng - gondolta magában. - Idáig inkább éltem a Gondolatban, mint a Tettben. Aki mindent le akar festeni, annak ismernie kell mindent. Most itt van az első fényűző vacsorám, első tivornyám, egy furcsa társaságban - miért ne élvezném ezeket a híres gyönyörűségeket, mint a múlt század nagyurai ringyóik között? Még ha csak azért tenném is, hogy fölemeljem őket az igazi szerelem szép régióiba, nem a kurtizánoktól és a színésznőktől kell-e megtanulni a szerelem gyönyörét, teljességét, mámorát, furfangjait és cselvetéseit? Hiszen végtére is ez az érzékek költészete. Két hónapja még istenségeknek láttam ezeket a nőket, akiket hozzáférhetetlen sárkányok őriznek; most itt van egy, akinek szépsége fölülmúlja Florine-ét, akiért irigyeltem Lousteau-t; miért ne venném hasznát a szeszélyének, amikor a legnagyobb urak legnagyobb kincseikkel vásárolják meg ezeknek a nőknek egy éjszakáját? A nagykövetek, amikor ilyen örvényekbe vetik magukat, nem törődnek sem a tegnappal, sem a holnappal. Együgyű volnék, ha finnyásabb lennék a hercegeknél, különösen, amikor még nem is szeretek senkit."

Lucien nem gondolt többé Camusot-ra. Előbb még mélységes undorral beszélt Lousteau-nak erről a gyűlöletes osztozkodásról - most maga is beleesett ebbe a verembe, úszott a vágyban, magával ragadta a szenvedély jezsuita okoskodása.

- Coralie bolondul magáért - szólt hozzá a belépő Lousteau. - Hallatlan pusztítást tett a kulisszák között a maga leghíresebb görög szobrokhoz méltó szépsége. Maga örülhet, kedvesem. Coralie tizennyolc esztendős korára néhány nap alatt hozzájuthat a szépségével évi hatvanezer frank jövedelemhez. Most még nagyon tisztességes. Három évvel ezelőtt az anyja hatvanezer frankért eladta, idáig csak kellemetlenségekben volt része, és keresi a boldogságot. A kétségbeesés kergette a színházhoz, irtózott Marsay-tól, aki elsőnek vásárolta meg; amikor ebből a gályarabságból kiszabadult, mert a mi arszlánjaink királya hamarosan elhagyta, akkor bukkant erre a jó Camusot-ra, akit nem túlságosan szeret: de mert ez apai módon bánik vele, valahogy elviseli, és engedi szeretni magát. Visszautasította már a legcsábítóbb ajánlatokat, és ragaszkodik Camusot-hoz, aki legalább nem kínozza. Szóval maga az első szerelme. Ó, mintha szíven ütötték volna, amikor magára pillantott - és Florine most beszél a fejével az öltözőjében, mert sír a maga hidegsége miatt. A darab meg fog bukni, Coralie nem tudja már a szerepét, vége a szerződésének a Gymnase-nál, amit Camusot készített elő a számára!...

- Ugyan!... Szegény lány! - mondta Lucien, akinek mindenféle hiúságát csiklandozták ezek a szavak, és szívét duzzasztotta az önhittség. - Kedvesem, egy este több esemény történik velem, mint az életem első tizennyolc esztendejében.

És Lucien elbeszélte szerelmét Bargetonné iránt, meg Châtelet báró iránt való gyűlölségét.

- No lám, az újságnak úgy sincs állandó alakja, akit nyúzzon, erre rávetjük magunkat. Ez a báró Császárság-korabeli gavallér, kormánypárti, éppen jó nekünk, gyakran láttam az Operában. A maga előkelő hölgyét is ismerem: sokszor ül d'Espard márkiné páholyában. A báró udvarol a maga egykori kedvesének, ennek a csupa csont asszonynak, ennek a szálkás halnak. Várjon csak! Finot éppen most küldött hozzám egy sürgős levelet - az újság kézirat nélkül maradt, megtréfált egyik huncut munkatársunk, a kis Hector Merlin, akinek a honoráriumából levonták az üres félsorokat. Finot kétségbeesésében összecsap egy cikket az Opera ellen. Kedvesem, írjon cikket erről a darabról, figyeljen oda, gondoljon a cikkre. Én bemegyek a direktor szobájába, kigondolok három hasábra valót a maga emberéről és gőgös szép hölgyéről - no, azok holnap rosszul fogják érezni magukat!

- Most már tudom, hol s hogyan csinálják az újságot! - mondta Lucien.

- Mindig így csinálják - felelte Lousteau. - Tíz hónapja vagyok itt, s az újság este nyolckor mindig kópia nélkül van.

A francia nyomdászok tolvajnyelvén kópiának hívják a kiszedni való kéziratot, nyilván abban a föltevésben, hogy a szerzők csak másolatát küldik be a művüknek. De az is meglehet, hogy ez a szó ironikus fordítása a latin *copiá*-nak (a gondolatok és a stílus bősége), mert a kópia mindig hiányzik!...

- A nagy terv, ami sohasem fog megvalósulni; az, hogy néhány számot előre elkészítsünk - folytatta Lousteau. - Lám, már tíz óra, és nincs egy sor sem. Majd szólok Vernou-nak és Nathannak, hogy kölcsönözzenek nekünk vagy húsz gyilkos megjegyzést a képviselőkről, *Cruzoé* kancellárról, a miniszterekről, szükség esetén a barátainkról is - hadd zárjuk le elmésen a számot. Ilyenkor legyilkolná az ember a tulajdon édesapját is, úgy tesz, mint a kalóz, aki a zsákmányolt tallérokkal tölti meg az ágyúját, hogy az életét megmenthesse. Csinálja szellemesre azt a cikket, és nagy lépéssel halad előre Finot szemében; ő már számításból sem fukarkodik az elismeréssel. Ez a legjobb és legmegbízhatóbb fajtája az elismerésnek, kivéve persze a zálogházi elismervényeket.

- Micsoda emberek hát az újságírók!... - kiáltott fel Lucien. - Hát csak úgy le kell ülni egy asztalhoz és szellemesnek lenni?...

- Éppen úgy, ahogy egy lámpát gyújt meg az ember: míg csak az olaj ki nem fogy belőle.

Abban a pillanatban, amikor Lousteau kinyitotta a páholy ajtaját, belépett a direktor és Du Bruel.

- Uram - mondta a darab szerzője -, engedje meg, hogy az ön nevében azt mondjam Coralie-nak, hogy elmegy vele vacsora után, különben megbukik a darabom. Szegény leány, már azt sem tudja, mit beszél, mit csinál - sírni fog, amikor nevetni kellene, és nevet, amikor sírni kellene. Máris fütyül a közönség. Ön még megmentheti a darabot. Hiszen az az élvezet, ami önre vár, igazán nem szerencsétlenség.

- Uram, én nem szoktam meg, hogy vetélytársaim legyenek - mondta Lucien.

- Ne mondja ezt neki! - kiáltott fel a direktor, a szerzőre pillantva. - Coralie olyan lány, hogy kidobja Camusot-t az ablakon, örökre szakít vele, és tönkreteszi magát. Az Arany Gubó tulajdonosa havonként kétezer frankot ád Coralie-nak, fizeti az összes jelmezeit és a klakkját.

- Minthogy az ön ígérete engem semmire nem kötelez, hát mentse meg a darabját - mondta szultáni gőggel Lucien.

- De ne vágjon olyan arcot, mintha elutasítaná azt a bájos leányt! - mondta könyörögve Du Bruel.

- No jó, ha már cikket kell írnom a darabjáról, és mosolyognom kell a szerelmes színésznőjére, hát legyen! - kiáltott fel a költő.

A szerző eltűnt, de előbb intett Coralie-nak, aki ettől fogva csodálatosan játszott. Bouffé, aki egy vén *alcade* szerepét játszotta, amelyben először árulta el azt a tehetséget, hogy aggastyánnak tudja maszkírozni magát, mennydörgő tapsok közt jelentette ki: *Tisztelt hölgyeim és uraim, a darabot, amelyet szerencsénk volt előadni, Raoul és Du Bruel urak írták.*

- Nini, hát Nathan is ludas a darabban - mondta Lousteau -, most már nem csodálom, hogy jelen van az előadáson.

- Coralie! Coralie! - kiáltozta a földszint, helyéről fölemelkedve.

Abból a páholyból, ahol a két kereskedő ült, egy mennydörgő hang kiáltotta: - És Florine!

- Florine és Coralie! - ismételte ekkor néhány hang.

A függöny újra fölemelkedett, s megjelent Bouffé a két színésznővel, akiknek Matifat és Camusot egy-egy koszorút dobott; Coralie fölszedte a magáét, és odanyújtotta Luciennek. Luciennek olyan volt ez a színházban töltött két óra, mint valami álom. Akármilyen rútak voltak is a kulisszák, már azokkal megkezdődött a varázslat. A még ártatlan költő ott szívta be a feslett erkölcsök, a kéj levegőjét. A kellékekkel zsúfolt, piszkos folyosókon, ahol olajos színpadi lámpák füstölögnek, úgy uralkodik ez, mint valami lelket emésztő pestis. Itt már nem szent és nem valóságos többé az élet. Itt nevetnek minden komoly dolgon, s a lehetetlent igaznak látják. Az egész olyan volt Luciennek, mint a narkotikum. Coralie pedig végképpen megrészegítette és feltüzelte. A csillárt kioltották. A teremben már csak a páholynyitogató nők voltak, akik furcsa zajt ütöttek, amint kivitték a pótszékeket, és bezárták a páholyokat. A rivalda, amint egyszerre oltották ki, mint egyetlen gyertyát, dögletes bűzt árasztott. A függöny fölemelkedett. A zsinórpadlásról egy lámpa ereszkedett le. A tűzoltók megkezdték körútjukat a színházi szolgákkal. A színpad tündéri világára, a csinos asszonyokkal teli páholyok látványára, a vakító fényre, az új díszletek és jelmezek ragyogó varázslatára most a hideg, a borzalom, a homály, az üresség következett. Irtózatos volt.

Lucien kimondhatatlanul meg volt lepve.

- No, hát jössz már, kicsikém? - kérdezte Lousteau a színpadról.

- Ugorj ide a páholyból! - kiáltott neki az újságíró.

Lucien egy ugrással a színpadon termett. Alig ismerte meg Florine-t és Coralie-t hétköznapi ruhájukban, közönséges köpönyegben és vattázott felsőkabátban, fekete fátylas kalapban - olyanok voltak, mint a gubóba visszabújt lepkék...

- Lenne oly szíves a karját nyújtani? - kérdezte Coralie reszketve.

- Szívesen - mondta Lucien, s amikor megfogta a karját, érezte, hogy a színésznő szíve úgy dobog, mint egy kis madáré.

A színésznő odabújt a költőhöz, s oly gyönyörűséget érzett, mint a macska, amikor gazdája lábához dörgölődik olvadékony melegséggel.

- Hát együtt vacsorázunk! - szólt hozzá a színésznő.

Kimentek mind a négyen, és két bérkocsit találtak a Fossés-du-Temple utcára nyíló színpadi bejárónál. Coralie felültette Lucient abba a kocsiba, amelyben már Camusot ült az apósával, a derék Cardot-val. A negyedik helyet Du Bruelnek ajánlotta fel. A direktor Florine-nal, Matifat-val és Lousteau-val indult el.

- Átkozottul rosszak ezek a bérkocsik - mondta Coralie.

- Miért nincs magánfogata? - felelte Du Bruel.

- Miért? - kiáltott fel bosszúsan a leány. - Azt nem akarom megmondani Cardot úr előtt, mert bizonyosan ő nevelte a vejét. Elhinné-e, hogy Cardot úr, bár nem fiatal és nem dalia, ötszáz frankot ád havonként Florentine-nak, amiből éppen hogy a kosztját, kvártélyát és a színházi cipőit fizetheti. Az öreg Rochegude márki, akinek hatszázezer frank járadéka van, már két hónap óta kínálgat nekem egy hintót. De én művésznő vagyok, és nem afféle leány.

- Holnapután meglesz a kocsija, kisasszony - mondta Camusot -, de eddig sohasem kérte.

- Hát kérni kell az ilyesmit? Ej, ha az ember szeret egy nőt, csak nem engedi, hogy a sárban baktasson, s kitegye magát annak, hogy gyalogszerrel járva, kitörje a lábát? Csak a rőfös lovagok szeretik, ha valakinek sáros a szoknyája szegélye.

Coralie, miközben olyan keserű hangon ejtette ki ezeket a szavakat, hogy összetörte Camusot szívét, rátalált Lucien lábára, és két lába közé szorította; megfogta s megszorította a kezét. Akkor aztán elhallgatott, s egészen belemerült abba a végtelen gyönyörűségbe, amely kárpótolja ezeket a szegény teremtéseket minden elmúlt bánatukért, szerencsétlenségükért, s olyan költészetet ébreszt a lelkükben, amelyet nem ismerhetnek más asszonyok, akiknek életéből szerencsére hiányoznak ezek az erős ellentétek.

- Ön a végén oly jól játszott, mint Mars kisasszony - szólt Du Bruel Coralie-hoz.

- Igen - mondta Camusot -, eleinte zavarta valami a kisasszonyt; de a második felvonás közepétől kezdve őrjítően szép volt. Felerészben neki köszönheti a sikerét.

- Ő pedig felerészben nekem köszönheti az övét - mondta Du Bruel.

- Mit veszekszenek ezen, amikor semmi közük hozzá! - mondta elváltozott hangon a leány.

Amikor egy pillanatra sötétben maradtak, a színésznő ajkához emelte Lucien kezét, megcsókolta, és könnyeivel áztatta. Ez a csontja velejéig felkavarta Lucient. A szerelmes kurtizán alázatosságában valami olyan erkölcsi nagyszerűség van, amit az angyalok is megirigyelhetnének.

- Ha uraságod megírja a cikkét - szólt Du Bruel Lucienhez -, egy bájos bekezdést írhat a mi drága Coralie-nkról.

- Ó, tegye meg nekünk ezt a kis szívességet - mondta Camusot olyan hangon, mintha térden állna Lucien előtt -, örök időkre készséges szolgájává tesz.

- Ehhez magának semmi köze! - kiáltott fel dühöngve a színésznő -, az úr azt fogja írni, amit akar, maga pedig kocsit vegyen nekem, ne dicséretet.

- Azt nagyon olcsón fogja megkapni - felelte udvariasan Lucien. - Sohasem írtam még újságba, nem ismerem az újságíró-erkölcsöket, a tollam szűzen szegődik az ön szolgálatába...

- Az mulatságos lesz - mondta Du Bruel.

- Itt vagyunk a Bondy utcában - mondta Cardot, a kis öreg, akit egészen lesújtott Coralie kitörése.

- A tollad szüzességéért én a szívem szüzességét adom cserébe - mondta Coralie, amikor egy pillanatra egyedül maradt Luciennel a kocsiban.

Coralie fölment Florine-hoz a hálószobájába, hogy felvegye odaküldött ruháját. Lucien nem ismerte még azt a fényűzést, amit a színésznőknél vagy a kedveseiknél szoktak kifejteni a meggazdagodott kereskedők, akik élvezni akarják az életet. Ámbár Matifat-nak nem volt olyan tekintélyes vagyona, mint Camusot barátjának, és elég szegényesen csinálta a dolgát, Lucient mégis meglepte a művésziesen dekorált ebédlő aranyos szögfejekkel kivert zöld posztó bevonata, szép lámpái és virágokkal megrakott jardinière-jei - a barna díszítésű sárga selyemmel bevont szalon, ahol az akkoriban divatos bútorok ragyogtak, egy Thomire-féle csillár s egy perzsa mintájú szőnyeg. Az óra, a kandeláberek, a kandalló, minden jó ízlésre vallott. Matifat mindent Grindot-val, egy fiatal építésszel rendeztetett be, aki házat épített neki, és ismervén ennek a lakásnak rendeltetését, különös gondot fordított rá. Matifat mindig csak kereskedő maradt; óvatosan nyúlt a legapróbb tárgyhoz is, mintha mindig szeme előtt állt volna a számla - s úgy tekintette ezeket a nagyszerű dolgokat, mint valami ékszereket, amit meggondolatlanul kiszedtek a ládikából.

Hát ennyit mindenesetre kénytelen leszek megtenni Florentine kedvéért - ezt a gondolatot lehetett kiolvasni Cardot apó szeméből.

Lucien most hirtelen megértette, hogy miért nem törődik Lousteau saját szobájának nyomorúságos állapotával. Étienne titkos királya volt ezeknek a lakomáknak, és élvezte mindezeket a szép dolgokat. Egészen házigazda módjára büszkélkedett a kandalló előtt, miközben a direktorral beszélgetett, aki Du Bruelnek gratulált.

- Kéziratot, kéziratot! - kiáltotta a belépő Finot. - Az összes zugfirkászaim cserbenhagytak. A szedők az én cikkemen dolgoznak, és mindjárt készen lesznek vele.

- Azonnal megleszünk! - mondta Étienne. - Találtunk egy asztalt s egy kis melegséget Florine budoárjában. Ha Matifat úr szíves lesz papírt és tintát szerezni nekünk, nyélbe ütjük az újságot, amíg Florine és Coralie öltözködik.

Cardot, Camusot és Matifat eltűntek, és sürgölődve kerestek tollat, tollkést, mindent, amire a két írónak szüksége volt. E pillanatban a kor egyik legcsinosabb táncosnője, Tullia rohant be a szalonba.

- Fiacskám - mondta Finot-nak - megkapod a száz előfizetésedet, az igazgatóságnak nem kerül semmibe, ki van már osztva az énekesek, a zenekar és a balett között. Az újságod olyan szellemes, hogy senkinek sem lesz oka panaszra. Megkapod a páholyokat is. És itt az első negyedévi előfizetés, készpénzben - mondta, két bankjegyet nyújtva át. - Szóval, ne dorongolj le engem.

- El vagyok veszve! - kiáltott fel Finot. - Nincs vezércikkem a holnapi számra, mert a lerántó cikket törölni kell...

- Micsoda mozgás! Isteni Lais! - kiáltott fel Blondet, aki nyomon követte a táncosnőt Nathannal, Vernou-val és Claude Vignonnal, akit magával hozott. - Itt maradsz, és velünk vacsorázol, drágám, különben úgy szétmorzsoltatlak, ahogy magadfajta pillangókat szokás. Minthogy táncosnő vagy, itt senki sem fog féltékenykedni a tehetségedre. A szépségedre talán igen, de ti mind a hárman sokkal okosabbak vagytok, semhogy a nyílt színen féltékenykednétek egymásra.

- Uramisten! Barátaim, Du Bruel, Nathan, Blondet, mentsetek meg! - kiáltott fel Finot. - Öt hasábra van szükségem.

- Én kettőt megtöltök a darabbal - mondta Lucien.

- Az én tárgyam is kiad egyet - szólt Lousteau.

- Nos hát ti, Nathan, Vernou, Du Bruel, csináljátok meg a vicceket a lap végére. Az a derék jó Blondet megírhatja nekem az első oldal két kis hasábját. Szaladok a nyomdába. Szerencse, hogy kocsin jöttél, Tullia.

- Igen ám, csakhogy benne ül a herceg meg egy német miniszter - mondta a táncosnő.

- Hívjuk meg a herceget miniszterestül - szólt Nathan.

- A német jól iszik, remekül hallgat, s annyi vakmerőséggel traktáljuk, hogy megírja majd haza az udvarnak - kiáltott fel Blondet.

- Van-e köztünk elég komoly személyiség, aki lemenjen és beszéljen vele? - kérdezte Finot. - Ugyan, Du Bruel, te bürokrata vagy, hozd fel Rhétoré herceget meg a minisztert, és nyújtsd a karodat Tulliának. Uramisten, milyen szép Tullia ma este...

- Tizenhárman leszünk! - kiáltott fel elsápadva Matifat.

- Nem, tizennégyen - mondta a belépő Florentine -, én őrködni fogok mylord Cardot fölött!

- Különben is - mondta Lousteau - Blondet magával hozta Claude Vignont.

- Inni hoztam - felelte Blondet, kezébe kapva egy tintatartót. - Halljátok, gyerekek, szellemesek legyetek ám azért az ötven üveg borért, amit megiszunk! - mondta Nathannak és Vernounak. - Különösen Du Bruelt piszkáljátok, az vaudeville-író, egy-két rossz vicc kitelik tőle, emeljétek fel a szellemesség magaslatára.

Lucienbe lelket öntött a vágy, hogy ilyen nevezetes személyiségek előtt mutassa meg oroszlánkörmeit, s megírta első cikkét Florine budoárjának kerek asztalán, rózsaszín viaszgyertyák világánál, amelyeket Matifat gyújtott meg neki.

PANORAMA-SZÍNHÁZ

A BAJBA JUTOTT ALCADE ELSŐ ELŐADÁSA
IMBROGLIO HÁROM FELVONÁSBAN
FLORINE KISASSZONY ELSŐ FELLÉPTE
CORALIE KISASSZONY
BOUFFÉ

Jönnek, mennek, vitatkoznak, sétálnak, keresnek valamit, és nem találnak semmit, minden tótágast áll. Az alcade elvesztette leányát és megtalálja hálósipkáját; de a hálósipka nem illik a fejére, nyilván egy tolvaj hagyta ott. Hol a tolvaj? Jönnek, mennek, beszélnek, sétálnak, keresnek, egyre lázasabban. Az alcade végül is talál egy férfit a lánya nélkül, s megtalálja a lányát, férfi nélkül, ami igen kielégítő megoldás a derék bírónak, de a közönségnek korántsem az. A nyugalom helyreáll, az alcade vallatni akarja a férfit. Az öreg alcade leül egy öreg alcade-karosszékbe, és helyrehúzogatja alcade-mandzsettáit. Spanyolország az egyetlen ország, ahol alcade-ok tartoznak a nagy mandzsettákhoz, s az alcade-ok nyaka körül viszont fodros gallérok meredeznek, amelyek Párizsban csak fél akkora terjedelműek, s csak fél olyan komolyak.

Ez az alcade, aki annyit totyogott, kicsi, izgága, öreges lépésekkel - ez Bouffé, Potier örököse, fiatal színész, aki oly jól játssza az aggastyánokat, hogy a legelaggottabb aggastyánokat is megkacagtatja. Száz aggastyánra való hosszú öregség lakik kopasz homlokában, mekegő hangjában s a két pipaszár lábban, amely kövér potroha alatt remeg. Olyan öreg ez a fiatal színész, hogy megijeszti az embert - félni kezdünk, hogy ránk is átszármazik az öregsége, mint valami ragadós betegség. És milyen csodálatos egy alcade! Milyen bájos, nyugtalan mosoly, milyen fontoskodó butaság! Mennyi ostoba méltóság! Mennyi bírói habozás! Mily jól tudja ez az ember, hogy fölváltva minden hamis és igaz lehet! Mennyire megérdemli, hogy egy alkotmányos király minisztere legyen.

Az alcade minden kérdésére kérdéssel válaszol az ismeretlen, Bouffé felel, de úgy, hogy bár csupa kérdést kap feleletül, az alcade mindent földerít a kérdéseivel. Ez az elsőrangúan komikus jelenet, amelyen Molière lehelete érzik, vidám kedvre derítette az egész közönséget. Minden rendbe jő; én azonban képtelen vagyok elmondani, hogy mi világos, mi marad homályban - ott volt az alcade leánya, akit egy igazi andalúziai lány játszott, spanyol nő, akinek spanyol a szeme, spanyol az arcszíne, spanyol a termete, spanyol a járása, szóval tetőtől talpig spanyol, tőrével együtt, amit a harisnyakötőjében visel, szerelmében, amit a szívében hordoz, s a keresztjével, amit szalagon hord a keblén.

A felvonás végén valaki megkérdezte tőlem, milyen sikere van a darabnak, s én azt feleltem: zöld sarkú, piros harisnyát visel, a lába ilyen pici, lakkcipő van rajta, s a lábszára a legszebb lábszár egész Andalúziában! Ó, az alcade leánya, ha őt látja az ember,

összeszalad szájában a - szerelem -, irtózatos vágyakat kelt az emberben, szeretnénk fölugrani a színpadra, s fölajánlani neki egy kunyhót, meg a szívünket, vagy harmincezer frank járadékot és a tollunkat. Ez az andalúziai nő Párizs legszebb színésznője. Coralie - ha már a nevén kell neveznünk -, egyformán tud grófnő vagy grizett lenni, s nem lehet tudni, melyik formájában tetszenék jobban. Az lesz belőle, ami akar, arra született, hogy mindent megcsináljon - lehet-e ennél jobbat mondani egy bulvárszínház művésznőjéről?

A második felvonásban egy párizsi spanyol nő jelent meg, kaméa arcával és gyilkoló szemével. Most már magam is kérdezősködtem, hogy honnan jő, s azt felelték, hogy a kulisszák közül lépett ki és Florine kisasszony a neve; de szavamra mondom, nem tudtam elhinni, annyi tűz volt a mozdulataiban, annyi hév a szerelmében.

Az alcade leányának a vetélytársa felesége egy nagy úrnak, akit Almaviva köpenyéből vágtak ki, hiszen van abban elég matéria, száz bulvár-nagyúr számára is. Florine-nak ugyan nem volt zöld sarkú, piros harisnyája, sem lakkcipője, de volt egy mantillája, egy fátyla, s mint előkelő hölgy, nagyszerűen tudott vele bánni! Csodálatosan bebizonyította, hogy a nőstény tigris macskává is tud változni. A két spanyol nő éles szóváltásából megértettem, hogy itt valami féltékenységi dráma játszódik le. Amikor aztán már minden rendbe jött volna, az alcade ostobasága újra összezavarta az egészet. Mind valahányan: fáklyahordók, gazdag emberek, inasok, Figarók, nagyurak, alcade-ok, lányok, asszonyok újra kezdték a keresést, jövést-menést, forgolódást. A cselszövés újra összebonyolódott, s én nem bántam, hadd bonyolódjék, mert ez a két nő, a féltékeny Florine és a boldog Coralie, újra belegabalyítottak spanyol szoknyájuk és mantillájuk ráncaiba, s a szemem elé dugták piciny lábacskájukat.

Eljutottam a harmadik felvonásig anélkül, hogy bajt csináltam volna - nem adtam okot a rendőrtiszt közbelépésére, nem botránkoztattam meg a közönséget -, s azóta hiszek a köz- és valláserkölcs hatalmában, amellyel a képviselőház annyit foglalkozik, hogy az ember azt hinné: nincs már erkölcs Franciaországban. Sikerült megértenem, hogy egy férfiról van szó, aki két nőt szeret, de őt nem szeretik, de ő nem szereti a nőket, azaz, hogy nem szereti az alcade-okat, vagy az alcade-ok nem szeretik őt; de mindenesetre derék úriember, aki szeret valakit, saját magát, vagy jobb híján az Istent, mert végül barátnak megy. Aki többre kíváncsi, menjen el a Panorama-színházba. Most már kellőképpen tudja mindenki, hogy először azért kell odamenni, hogy megszokjuk ezeket a diadalmas, zöld sarkú, piros harisnyákat, ezt a sokat ígérő lábacskát, ezt a szemet, amely átszűri a nap sugarait, az andalúziainak öltözött párizsi nő és a párizsinak öltözött andalúziai nő furfangjait; másodszor pedig el kell menni azért, hogy élvezzük a darabot, amely az aggastyán alakjával megpukkaszt nevettünkben, a szerelmes nagyúr alakjával pedig megríkat. A darab mindkét tekintetben sikerült. A szerző, akinek állítólag egyik nagy költőnk a társa, rohammal vívja ki a sikert: egy-egy szerelmes széplány a fegyver mindkét kezében; nem csoda, hogy a közönséget majd megöli az izgalom és a gyönyörűség. Úgy érzi a néző, mintha ennek a két lánynak a lába szellemesebb volna a szerzőnél. Mindamellett, amikor a két vetélytárs távozott, szellemesnek találtuk a párbeszédet, s ez elég diadalmasan bizonyítja, hogy a darab kitűnő. A szerző nevét olyan tapsok közt hirdették ki, hogy a színház építője nyugtalankodni kezdett; de a szerző, aki megszokta a csillár alatt forrongó részeg Vezúv háborgásait, nem reszketett: a neve Du Bruel. Ami a két színésznőt illeti, azok eltáncolták a híres sevillai bolerót, amelynek egykor megkegyelmeztek a zsinati atyák, s buja mozdulatai ellenére most is engedélyezte a cenzúra. Ez a boleró elegendő, hogy odavonzzon minden idős úriembert, aki nem tudja, mitévő legyen maradék szerelmével s könyörületességből figyelmeztetem ezeket, hogy alaposan tisztogassák meg lornyettjük üvegjét.

Miközben Lucien ezt a cikket írta, amely forradalmat csinált az újságírásban új és eredeti modorával, Lousteau is írt egy úgynevezett erkölcsrajzot, *Az egykori szépfiú* címen, s ez így kezdődött:

> A Császárság-korabeli szépfiú még mindig magas és karcsú, jól konzervált ember; fűzőt visel és a becsületrend keresztjét. A neve valahogy olyanformán hangzik, hogy Potelet; s hogy a mai udvar jól fogadja, a Császárság bárója megnemesítette önmagát egy „du" szócskával: most du Potelet-nek hívják, de forradalom esetén persze hajlandó lesz visszaváltozni Potelet-vé. Egyébiránt az embernek is két vége van, mint a nevének, s most a Saint-Germain-negyedben udvarolgat, minekutána dicsőséges, hasznos és kellemes uszályhordozója volt ama férfiú egyik húgának, akit a szemérem tilt megneveznem. Du Potelet ugyan megtagadja a császári hercegnő mellett teljesített szolgálatait, de azért még ma is románcokat énekel intim jótevőjéről...

A cikk sűrű szövedéke volt a személyeskedésnek, aminőket akkoriban szoktak gyártani - elég ügyetlenül, mert ezt a műfajt sajátságosan tökéletesítették azóta, különösen a *Figaró*-ban. Volt benne egy tréfás párhuzam, Bargetonné közt, akinek Châtelet báró udvarolt, meg egy szálkás hal között - s ez a párhuzam tetszett az olvasónak, ha nem ismerte is azt a két személyt, akikből a cikk csúfot űzött. Châtelet-t egy gémmel hasonlította össze. Ellenállhatatlan kacagást keltett a gém szerelme, amely nem tudja elnyelni a szálkás halat, mert az háromfelé törik, amikor leejti. Ez a folytatásokban közölt tréfa tudvalevően óriási feltűnést keltett a Saint-Germain-negyedben, s egyike volt annak az ezer és egy oknak, ami miatt a törvényhozás oly szigorúan megrendszabályozta a sajtót. Egy óra múlva Blondet, Lousteau és Lucien visszatért a szalonba, ahol a vendégek csevegtek: a herceg, a miniszter és négy nő, a három kereskedő, a színház igazgatója, Finot és a három szerző. Egy szedőgyerek ott volt már, hogy kéziratot kérjen az újságnak.

- A szedők hazamennek, ha semmit sem viszek nekik - mondotta.

- Nesze, itt van tíz frank és várjanak! - felelte Finot.

- Kérem, ha ezt odaadom nekik, beszednek valamit, ahelyett hogy kiszednének, és vége az újságnak.

- Megrémít ennek a gyereknek az esze - mondta Finot.

A miniszter éppen ragyogó jövőt jósolt a szedőgyereknek, amikor a három szerző belépett. Blondet egy végtelenül szellemes cikket olvasott fel, amely a romantikusokat támadta. Lousteau cikke megkacagtatta a hallgatóságot. Rhétoré herceg azt tanácsolta, hogy csúsztasson a cikkbe valami közvetett bókot d'Espard márkinéra, nehogy túlságosan megharagítsa a Saint-Germain-negyedet.

- Most olvassa fel ön, amit írt! - szólt Finot Lucienhez.

Mikor Lucien, félelmében remegve, befejezte a felolvasást, a szalon csak úgy zengett a tapstól, a színésznők összecsókolták az újoncot, a három kereskedő majd agyonszorongatta, Du Bruel könnyes szemmel fogta meg a kezét, s végül a direktor ebédre hívta.

- Nincsenek többé gyermekek - mondta Blondet. - Minthogy Chateaubriand úr már megcsinálta Victor Hugóra azt a szót, hogy *fenséges gyermek,* kénytelen vagyok egyszerűen annyit mondani önnek, hogy olyan ember, akinek szelleme, szíve és stílusa van.

- Ez az úr munkatársa a lapomnak - szólt Finot, köszönetet mondva Étienne-nek s a kizsákmányoló ravasz tekintetével pillantva rá.

- Milyen vicceket csináltatok? - kérdezte Lousteau Blondet-tól és Du Brueltől.

- Itt vannak Du Bruel viccei - mondta Nathan.

Demosthenes vikomt úr, látván, hogy a d'A... vikomt mennyire érdekli a közönséget, így nyilatkozott tegnap: - no, talán végre nyugton hagynak engem.

Egy hölgy azt mondta egy ultrának, aki helytelenítette Pasquier úr szónoklatát, mint Decazes rendszerének folytatását: - Igaz, igaz, de a lábikrái nagyon királypártiak.

- Ha így kezdődik, nem is kérek belőle többet, jól van minden - mondta Finot. - Szaladj, vidd el ezt nekik - szólt a szedőgyerekhez. - Az újság egy kicsit oda van kenve, de azért a legjobb számunk - mondta az írók csoportja felé fordulva, akik már kissé alattomosan kezdték nézegetni Lucient.

- Szellemes ez a fickó - mondta Blondet.

- Jó a cikke - szólt Claude Vignon.

- Asztalhoz! - kiáltotta Matifat.

A herceg karját nyújtotta Florine-nak, Coralie megfogta Lucien karját, a táncosnőnek pedig egyik oldalán Blondet volt, a másikon a német miniszter.

- Nem értem, miért támadja Bargetonnét és Châtelet bárót, akit, mint mondják, a Charente-vidék megyefőnökének s a folyamodványok előadójának neveztek ki.

- Bargetonné kidobta Lucient, mint valami senkit - mondta Lousteau.

- Egy ilyen szép fiatalembert! - jegyezte meg a miniszter.

A vacsora, amelyet új ezüstneművel, és sèvres-i porcelánon, damasztabroszokon tálaltak fel, hallatlanul fényűző volt. Chevet készítette, a borokat Camusot, Matifat és Cardot barátja, a Saint-Bernard rakpart leghíresebb kereskedője válogatta össze. Lucien, aki most először látta közelről a párizsi fényűzést, egyik meglepetésből a másikba esett, de elrejtette csodálkozását, mint olyan ember, akinek Blondet kijelentése szerint szelleme van, szíve és stílusa.

Az udvaron átjövet Coralie azt súgta volt Florine fülébe:

- Itasd le Camusot-t úgy, hogy elaludjon a lakásodon.

- *Megfőzted* hát az újságíródat? - kérdezte Florine, a színésznők világában használatos jellegzetes kifejezéssel.

- Nem, drágám: szeretem - felelte Coralie, csodálatos kis mozdulatot téve a vállával.

Ezeket a szavakat Lucien fülébe juttatta az ötödik főbűn, és most is fülébe csengtek. Coralie csodaszépen volt felöltözve, s a ruhája ügyesen kiemelte sajátos szépségeit; mert minden asszonynak megvannak a maga egyéni tökéletességei. Ruhájának, éppen úgy, mint Florine-énak, megvolt az az érdeme, hogy egy eddig ismeretlen, gyönyörű anyagból, az úgynevezett *selyemmuszlinból* készült. Ez az újdonság néhány napig Camusot tulajdona volt, aki, mint az Arany Gubó főnöke, a lyoni gyárak párizsi atyaistenei közé tartozott. Ilyenformán a szerelem és a ruha - festéke és illatszere a nőnek - egyaránt felfokozta a boldog Coralie csábító bájait. Óriási csábítás fiatal embereknek, a biztosra várt gyönyörűség, amely nem fog kisiklani a kezükből. Meglehet, hogy ez a bizonyosság vonzza őket a rossz hírű helyekre; meglehet, hogy ez a titka a hosszú hűségnek is. A tiszta, őszinte szerelemnek - egyszóval: az első szerelemnek szövetsége azzal a szeszélyes nekihevüléssel, amely néha erőt vesz ezeken a szegény teremtéseken - meg Lucien nagy szépségének bámulata elméssé tette Coralie szívét.

- Szeretnélek akkor is, ha csúnya és beteg volnál - súgta Lucien fülébe, amikor asztalhoz ültek.

Milyen költőnek való mondás ez! Camusot eltűnt, Lucien sem látta már, amikor Coralie-ra nézett. Egy ízig-vérig élvezetre és élményekre termett ember, akit untatott a vidék egyhangúsága, vonzottak Párizs örvényei, kifárasztott a nyomor, kínzott a kényszerű önmegtartóztatás - aki beleunt a Cluny utcai szerzetesi életbe, az eredménytelen munkába -, az ilyen nem húzódhatott vissza erről a ragyogó lakomáról. Luciennek egyik lába már Coralie ágyában volt, másik pedig az Újság lépvesszején, amely után annyit futott, anélkül hogy elérhette volna. Amikor már annyiszor silbakolt hiába a Sentier utcában, most fehér asztal mellett találta az Újságot, bort nyakaló, vidám, kedélyes fiú képében. Éppen az imént állt bosszút minden fájdalmáért; egyik cikk még holnap átdöf két szívet, bár hiába akarta beleönteni minden dühét és fájdalmát, amivel torkig lakatták. Amikor Lousteau-ra nézett, azt gondolta magában: - Ez az igazi barát! - nem is sejtve, hogy Lousteau máris fél tőle, mint veszedelmes vetélytárstól. Lucien hibát követett el, amikor egész elmésségét elárulta: egy színtelen cikk nagyszerű szolgálatot tett volna neki. Blondet ellensúlyozta Lousteau emésztő irigységét: azt mondta Finot-nak, hogy meg kell hódolni a tehetség előtt, ha ekkora ereje van. Ez az ítélet irányította Lousteau viselkedését: meg fogja beszélni Finot-val, hogyan zsákmányolja ki ezt a veszedelmes jövevényt, továbbra is megtartva szűkös helyzetében. Ez az elhatározás gyorsan született meg, s a két férfi egész jelentőségében meg is értette, két mondatot súgva egymás fülébe.

- Tehetséges ember.

- Sokat fog követelni.

- Nono!

- Jól van!

- Sohasem tudok félelem nélkül együtt vacsorázni francia újságírókkal - mondta nyugodt, méltóságos kedélyességgel a német diplomata, Blondet-ra pillantva, akit látott már Montcornet grófnénál. - Van Blüchernek egy mondata, amit önök vannak hivatva megvalósítani.

- Mi az? - kérdezte Nathan.

- Amikor Blücher 1814-ben Saackennel a Montmartre magaslataira érkezett - bocsássanak meg, uraim, hogy eszükbe juttatom ezt az önökre nézve végzetes napot -, a brutális Saacken azt mondta: most fölégetjük Párizst! - Eszébe se jusson. Franciaországot csak *ez* fogja megölni! - felelte Blücher rámutatva erre a nagy rákos fekélyre, amely lángolóan és füstösen terült el a lábuk előtt, a Szajna völgyében. Áldom Istenemet, hogy az én hazámban nincsenek újságok - folytatta a miniszter egy kis szünet után. - Még most sem tértem magamhoz abból az ijedtségből, amit ez a papírsapkás emberke okozott nekem, akinek tízesztendős korára annyi esze van, mint egy vén diplomatának. Úgy is érzem ma este, hogy oroszlánokkal és párducokkal vacsorázom, akik a tiszteletemre békésen nyalogatják a körmüket.

- Annyi bizonyos - mondta Blondet -, hogy ha akarjuk, elmondhatjuk és bebizonyíthatjuk egész Európának, hogy excellenciád ma este egy kígyót hányt ki, hogy majdnem megölte a kígyó mérgével Tullia kisasszonyt, legcsinosabb táncosnőnket, s mindezekkel kapcsolatban bölcselkedhetünk Éva anyánkról, a bibliáról, az eredendő és maradandó bűnről. De legyen nyugodt, hiszen a vendégünk.

- Mulatságos história volna - mondta Finot.

- Tudományos értekezéseket nyomtatnánk ki az összes kígyókról, amiket az emberi szívben és testben találtak, s úgy térnénk át a diplomáciai testületre - mondta Lousteau.

- Mutogatnánk egy kígyót ebben a cseresznyepálinkás üvegben - mondta Vernou.

- A végén ön maga is elhinné - szólt Vignon a diplomatához.

- Uraim, ne ébresszék föl alvó karmaikat - kiáltott fel Rhétoré herceg.

- Az újság befolyása és hatalma még csak most hajnallik - mondta Finot -, az újságírás gyermekkorát éli, de még nagyra fog nőni. Tíz év múlva minden meghódol a publicisztikának. A gondolat mindent megvilágít, mindent...

- Megrothaszt - mondta Blondet, félbeszakítva Finot-t.

- Jó megjegyzés - szólt Claude Vignon.

- Királyokat ültet trónra - mondta Lousteau.

- És monarchiákat pusztít el - tette hozzá a diplomata.

- Ha sajtó nem volna - mondta Blondet -, nem kellene föltalálni; de hát megvan és mi belőle élünk.

- Bele is halnak majd - mondta a diplomata. - Hát nem látják, hogy a tömegek uralma, feltéve, hogy önök felvilágosítják, megnehezíti majd az egyéni nagyságot; hogy amikor elvetik az okoskodás magvait az alacsony néposztályok keblében, lázadást aratnak és önök lesznek annak első áldozatai? Mit törnek össze Párizsban, amikor az utca fellázad?

- Az utcai lámpákat - mondta Nathan -, de mi sokkal szerényebbek vagyunk, semhogy félnünk kellene, minket legföljebb megrepesztenek.

- Az önök népe olyan szellemes, hogy semmiféle kormányzatot nem enged kifejlődni - mondta a miniszter. - Ha nem így volna, önök a tollukkal újra kezdenék Európa meghódítását, amit a kardjuk nem volt képes a birtokukban megtartani.

- Az újság: betegség - mondta Claude Vignon. - Ezt a betegséget hasznosítani lehetne, de a kormány le akarja győzni. Ebből harc támad. Ki fog elbukni? Ez a kérdés.

- A kormány - mondta Blondet -, ezt kiáltozom torkom szakadtáig. Franciaországban a szellem mindennél erősebb, s az újságokban a szellemes emberek szellemén kívül megvan még Tartuffe szenteskedése is.

- Blondet, Blondet - mondta Finot -, túlságosan messzire ragadtatod magadat: itt előfizetők is vannak.

- Te tulajdonosa vagy egy ilyen méregraktárnak, hát van mitől félned - én fütyülök a boltjaitokra, ha belőlük élek is!

- Blondet-nak igaza van - mondta Claude Vignon. - Az újság, ahelyett hogy szent hivatás volna, a pártok eszközévé lett; eszközből üzletté; és mint minden üzlet, becstelen és rossz-hiszemű. Ahogy Blondet mondja, minden újság - bolt, ahol olyan színű szavakat árulnak a közönségnek, amilyeneket akar. Ha a púposoknak volna újságjuk, az reggel, este a púposok szépségét, jóságát, szükséges voltát bizonyítgatná. Az újság már nem arra való, hogy fölvilágosítsa a közvéleményt, hanem hogy hízelegjen neki. Ilyenformán bizonyos idő múlva minden újság hitvány, szenteskedő, nyomorult, hazug, gyilkos lesz; eszméket, rendszereket, embereket öl, s éppen ezért virágzik majd. Meglesz az a kellemes oldala, ami minden erkölcsi testületnek: elkövetheti a rosszat, és senki sem felelős érte. Én Vignon, te Lousteau, te Blondet, te Finot, mi mind csupa Aristidesek, Plátók, Catók, plutarchosi hősök leszünk;

ártatlanok leszünk valamennyien, moshatjuk a kezünket, akármilyen aljasság történik is. Napóleon megmagyarázta ezt a morális, vagy ha úgy tetszik immorális jelenséget egy fenséges mondással, amelyre a Konvent tanulmányozása közben jött rá: *a kollektív bűnökért senki sem felelős.* Az újság a legkegyetlenebb viselkedést is megengedheti magának, és senki sem hiszi, hogy az őt személyesen is bemocskolja.

- De a hatalom megszorító törvényeket fog alkotni - mondta Du Bruel -, a törvények már készülnek is.

- Eh, mit ér a törvény a francia szellemmel szemben - mondta Nathan -, az a leghatalmasabb választóvíz a világon.

- Eszméket csak eszmékkel lehet ellensúlyozni - folytatta Vignon. - Csak a terror és a zsarnokság fojthatja el a francia szellemet, hiszen a mi nyelvünk hallatlanul alkalmas a célzásra, a kétértelműségre. Minél szigorúbb a törvény nyomása, annál erősebben robban ki a szellem, mint a gőz egy szellentyűs gépből. Például a király valami jót cselekszik: ha az újság ellene van, a miniszter csinál mindent - és megfordítva. Ha az újság kitalál valami aljas rágalmat, azt kívülről hozták neki. Ha valaki panaszkodik, az újság megússza a dolgot egy bocsánatkéréssel. Ha a törvény elé idézik, panaszkodik, hogy nem kértek tőle helyreigazítást; de próbáljon csak kérni valaki; nevetve tagadja meg, csekélységnek tünteti fel a bűnét. Egyszóval, ha az áldozat győz, akkor is földre tiporja. Ha megbüntetik, ha sok bírságot kell fizetnie, úgy tünteti fel a panasztevőt, mint a szabadságnak, a hazának és a felvilágosodásnak ellenségét. Tolvajnak fogja mondani X. urat, s közben azt magyarázgatja, hogy ő az ország legbecsületesebb embere. Ilyenformán: a bűnei semmiségek! A támadói szörnyetegek! És kellő időben akármit elhitethet azokkal, akik mindennap olvassák. Aztán, ami nem tetszik neki, az mindig hazafiatlan lesz - és sohasem marad hazugságban. Felhasználja a vallást a vallás ellen, az alkotmányt a király ellen; csúffá teszi a bíróságot, ha sérti az érdekeit; dicséri, ha meghajol a nép szenvedélye előtt. Izgató meséket eszel ki Bobèche módjára, handabandázik, hogy előfizetőket szerezhessen. Az újság azon nyersen, szőröstül-bőröstül fölfalná tulajdon édesapját, csakhogy a közönséget érdekelje és mulattassa. Olyan, mint a színész, aki tulajdon fia hamvait szórja az urnába, hogy igazi könnyeket tudjon sírni - olyan, mint a szerető, aki mindent feláldoz a barátjának.

- Szóval az újság: a nép, fólió alakban - kiáltott fel Blondet, félbeszakítva Vignont.

- Ez a szenteskedő, nagylelkűségre képtelen nép - folytatta Vignon - ki fogja közösíteni kebléből a tehetséget, mint ahogy Athén száműzte Arisztidészt. Meglátjuk még, hogy az újságok, amiket eleinte becsületes emberek vezettek, később a leggyöngébb tehetségek irányítása alá kerülnek, akikben megvan a gumi szívós rugalmassága, ami hiányzik a szép lángelmékből - vagy pedig fűszeresek irányítása alá, akiknek lesz elég pénzük, hogy akárki tollát megvásárolják. Már most is látunk ilyeneket! De tíz esztendő múlva az első kölyök, aki az iskola porát lerázta, nagy embernek fogja hinni magát, felmászik egy újság hasábjaira, hogy megpofozza az elődeit, s a lábuknál fogva rángatja le őket, hogy a helyüket elfoglalhassa. Napóleonnak nagyon igaza volt, amikor szájkosarat tett a sajtóra. Fogadni mernék, hogy az ellenzéki lapok, ha ők juttathatnának uralomra egy kormányt, ugyanazokkal az érvekkel, ugyanazokkal a cikkekkel támadnák, amelyeket ma a királyi kormány ellen írnak - mihelyt az új kormány bármit is megtagadna tőlük. Minél több engedményt tesznek az újságíróknak, annál többet követelnek az újságok. A beérkezett újságírók helyét kiéhezett, szegény újságírók foglalják el. Ez a fekély gyógyíthatatlan, egyre rosszabb indulatú, egyre szemtelenebb; minél nagyobb lesz a baj, annál jobban fogják tűrni, míg csak a rengeteg nyelvelő újság úgy össze nem zavarodik, mint hajdan Bábel építőinek nyelve. Mi valamennyien tudjuk, hogy az újságok hálátlanságban túltesznek majd a királyokon, spekulációban és számításban a leg-

piszkosabb kereskedelmen, fel fogják falni a tehetségünket, mert mindennap az ő komisz pálinkájukat árultatják velünk; de azért valamennyien folytatni fogjuk az újságírást, mint akik a higanyt bányásszák, noha tudják, hogy bele fognak halni. Ott van ni, Coralie mellett, egy fiatalember, hogy is hívják? Igen, Lucien! Szép fiú, költő, és ami még többet ér neki, szellemes, nos hát: be fog lépni a gondolatnak egy ilyen nyilvánosházába, amelyet újságnak neveznek, ott fogja elszórni legszebb eszméit, kiszárítani az agyát, megrontani a lelkét, s ott fogja elkövetni azokat a névtelen aljasságokat, amik az eszmék háborújában a rablóvezérek hadicseleit, fosztogatásait, gyújtogatásait, árulásait helyettesítik. Amikor ő is, mint ezren mások, elpazarolta szép tehetségét a részvényesek javára, ezek a méregkereskedők éhen vesztik, ha szomjas, és szomjan, ha éhes.

- Köszönöm - mondta Finot.

- De hiszen, Istenem - folytatta Claude Vignon -, én tudtam ezt, én benn vagyok a fegyházban, és örülök az új fegyenc érkezésének. Blondet meg én különbek vagyunk, mint X. vagy Y. úr, aki a tehetségünkkel spekulál, s azok mégis mindig ki fognak zsákmányolni bennünket. A mi eszünk mögött szív is van, hiányoznak belőlünk a kizsákmányoló kegyetlen tulajdonságai. Mi lusták, szemlélődök, elmélkedők, ítélkezők vagyunk: ki fogják szívni az agyvelőnket, s azzal vádolnak majd, hogy rosszul viseltük magunkat.

- Azt hittem, jobban fogunk szórakozni magukkal! - kiáltott fel Florine.

- Florine-nak igaza van - mondta Blondet -, bízzuk a társadalom betegségeinek gyógyítását azokra a sarlatán államférfiakra. Hogy is mondta Charlet: Beleköpni a tálba? Soha!

- Tudjátok, mire emlékeztet most Vignon? - kérdezte Lousteau, Lucienre mutatva - egy afféle Pélican utcai vastag nőszemélyre, aki így szól a kisdiákhoz: Kicsikém, te még fiatal vagy ahhoz, hogy idegyere...

Az ötlet megkacagtatta a társaságot, de Coralie-nak tetszett. A kereskedők ettek-ittak, és közben odafüleltek.

- Micsoda egy nemzet, amelyben ennyi jó és ennyi rossz van együtt! - mondta a miniszter Rhétoré hercegnek. - Uraim, önök olyan tékozlók, akik nem képesek tönkretenni magukat.

Ilyenformán a véletlen kegyelméből Lucien minden figyelmeztetést megkapott a mélység szélén, amelybe nemsokára lehullott. D'Arthez elindította a költőt a munka nemes ösvényén, s fölébresztette benne azt az érzelmet, amely előtt eltűnnek az akadályok. Lousteau, bárha önzésből, megpróbálta elriasztani, igazi színében festve le előtte az újságírást és az irodalmat. Lucien nem akart hinni ennyi piszkos romlottságban; de most saját fülével hallotta, amint az újságírók világgá kiáltották a maguk betegségét, látta őket munka közben, amint tápláló dajkájuk belébe túrnak, hogy a jövőt megjósolhassák. Ezen az estén a maguk valóságában látta a dolgokat. Ahelyett, hogy borzalom fogta volna el, amikor szíve mélyéig látott annak a párizsi romlottságnak, amelyet Blücher oly jól jellemzett: mámorosan élvezte ezt az elmés társaságot.

Ezeket az embereket, akik oly rendkívüliek voltak bűneik damaszkuszi vértezetében s a hideg boncolgatás ragyogó sisakjában, felsőbbrendűnek találta d'Arthez baráti körének komoly és lelkes tagjainál. Meg aztán most élvezte a gazdagság első gyönyörűségeit, elkápráztatta a fényűzés, hatalmába kerítette a jól megrakott asztal; szeszélyes ösztönei fölébredtek, most először ivott válogatott borokat, most ismerkedett meg az előkelő konyhák fogásaival; látott egy minisztert, egy herceget a táncosnőjével, akik az újságírók közé keveredtek, és bámulták ezeknek kegyetlen hatalmát; iszonyú viszketegséget érzett, hogy uralkodjék ezen a királyi társaságon s elég erőt is érzett magában, hogy legyőzze. És végül Coralie-t, akit néhány

szavával boldoggá tett, az ünnepi gyertyák fényében, az ételek gőzén s a mámor ködén keresztül nézte meg - fenségesnek találta, oly széppé tette a szerelem! Ez a lány különben is Párizs legcsinosabb, legszebb színésznője volt. D'Arthez körének, a nemes értelem mennyországának el kellett buknia ily tökéletes kísértésben. Lucien szerzői hiúságát szakértők csiklandozták meg, leendő vetélytársai dicsérték a cikkét. A cikk sikerének és Coralie meghódításának kettős diadala az övénél kevésbé fiatal fejet is megszédíthetett volna.

Vitatkozás közben mindenki sokat evett, és rengeteget ivott. Lousteau, Camusot szomszédja, észrevétlenül kétszer vagy háromszor is cseresznyepálinkát töltött a kereskedő borába, és ösztökélte a hiúságát, hogy ivásra bírja. Ezt a manővert olyan ügyesen csinálta, hogy a kereskedő semmit sem gyanított - a maga nemében éppoly ravasznak hitte magát, mint az újságíró. Az éles tréfálkozás akkor kezdődött, amikor a vacsora utáni csemegéket s a borokat hordták körül. A diplomata, mint kiváló értelmű férfiú, mihelyt meghallotta azoknak az ostobaságoknak a morajját, amelyek ilyen szellemes embereknél az orgiákat befejező groteszk jelenetek előhírnökei szoktak lenni - jelt adott a hercegnek és a táncosnőnek, és mind a hárman eltűntek. Amint Camusot elázott, Coralie és Lucien, akik vacsora közben tizenöt esztendős szerelmesek módjára viselkedtek, elmenekültek a lépcsőn, és bérkocsiba vetették magukat. Camusot az asztal alatt volt, Matifat azt hitte, eltűnt a társaságból a színésznővel; otthagyta dohányzó, iszogató, nevető, vitatkozó vendégeit, és utánament Florine-nak, amikor az lefeküdt. A hajnal még az asztalnál érte a társaságot, vagyis inkább Blondet-t, a rettenthetetlen ivót, az egyetlent, aki még beszélni tudott, és pohárköszöntőt intézett az alvókhoz a rózsaujjú hajnal tiszteletére.

Lucien még nem szokta meg a párizsi orgiákat; eszén volt, amikor a lépcsőn lement, de a szabad levegőn felszabadult a részegsége is, mégpedig rettenetesen. Coralie és a szobalánya képtelenek voltak fölcipelni a költőt annak a Vendôme utcai szép háznak az első emeletére, ahol a színésznő lakott. A lépcsőn Lucien majdnem rosszul lett, s a részegség ocsmány tünetei jelentkeztek rajta.

- Gyorsan, Bérénice! - kiáltott fel Coralie. - Teát! Készíts teát!

- Semmi az egész, csak a levegő - mondta Lucien. - Meg hát soha életemben nem ittam ennyit.

- Szegény kicsike. Olyan ártatlan, mint a bárány - mondta Bérénice, a kövér normandiai leányzó, aki éppen olyan csúnya volt, amilyen szép Coralie.

Lucient végre öntudatlan állapotban lefektették Coralie ágyába. A színésznő Bérénice segítségével levetkőztette a költőt, olyan gondosan, annyi szeretettel, mint anya kisgyermekét. Lucien folyton-folyvást azt mondogatta:

- Semmi az egész, csak a levegő. Köszönöm, mama.

- Milyen kedvesen mondja, hogy mama! - kiáltott fel Coralie, és megcsókolta a haját.

- Milyen gyönyörűség ilyen angyalt szeretni! Ugyan hol csípte fel, kisasszony? Nem hittem volna, hogy van a világon olyan szép férfi, amilyen a kisasszony leányban - mondta Bérénice.

Lucien aludni akart, nem tudta, hol van, nem látott, nem hallott, Coralie beletöltögetett néhány csésze teát, aztán engedte aludni.

- Nem látott meg bennünket a házmesterné, vagy valaki más? - kérdezte Coralie.

- Nem, én vártam a kisasszonyt.

- Victoire nem tud semmit?

- Dehogy tud - mondta Bérénice.

Tíz órával később, déltájban, Lucien felébredt, és szeme találkozott Coralie szemével, aki csöndesen virrasztott álma fölött. A költő mindent megértett. A színésznő még mindig utálatosan bemocskolt, szép ruhájában volt; ereklye gyanánt szándékozta megőrizni. Lucien ráismert a jutalmát kívánó, igaz szerelem önfeláldozására és finomságára: csak nézte Coralie-t. Coralie egy pillanat alatt levetkőzött, és mint a gyík, odasiklott Lucien mellé. Öt órakor a költő isteni gyönyörűségektől elringatva aludt el, közben homályosan látta a színésznő fehér és rózsaszínű szobáját, a fényűzésnek elragadó alkotását, a csodák és válogatott kacérságok egész világát, amely felülmúlta azt, amit Lucien már megbámult Florine-nál. Coralie talpon volt. Hét órára a színházban kellett lennie, hogy eljátssza az andalúziai nő szerepét. Még egyre nézegette gyönyörűségben elszenderedett poétáját, megmámorosodott, és nem tudott betelni ezzel a nemes szerelemmel, mely az érzékeket a szívvel, a szívet az érzékekkel egyesítette, hogy együtt emelje magasba. Feloldozása volt szerelmének ez az istenítés, amely megengedi, hogy itt a földön két személyben érezzünk, s fönn az égben egy személyben szeressünk. De különben is, kinek ne szolgált volna mentségül Lucien emberfölötti szépsége? A színésznő, miközben a szerelemtől boldogan az ágy előtt térdelt, úgy érezte, mintha szentté magasztosulna. Ezt a gyönyörűséget Bérénice zavarta meg.

- Itt van Camusot, és tudja, hogy a kisasszony is itt van! - kiáltott a leány.

Lucien hirtelen felugrott és vele született nagylelkűségében első gondolata az volt, hogy Coralie-nak ártani ne találjon valahogy. Bérénice fölemelt egy függönyt. Lucien belépett egy csodaszép öltözőfülkébe, ahová Bérénice és úrnője hallatlan gyorsasággal hordták be Lucien ruháit. Amikor a kereskedő megjelent, a költő csizmája ötlött Coralie szemébe: Bérénice miután titokban kifényesítette, a tűz elé rakta, hogy megmelegítse. A cseléd és úrnője megfeledkeztek az áruló csizmáról. Bérénice nyugtalan pillantást váltott úrnőjével és kiment. Coralie karosszékébe vetette magát és azt mondta Camusot-nak, hogy üljön le vele szemközt a hintaszékbe. A derék ember, aki imádta Coralie-t, nézegette a csizmát, és nem merte szemét kedvesére emelni.

„Megharagudjam ezért a pár csizmáért, és hagyjam el Coralie-t? Elhagyni - megharagudni ilyen csekélységért? Csizma akadhat mindenütt. Ez ugyan jobb helyen volna egy csizmadia kirakatában, vagy egy körúton sétáló férfi lábán. De azért itt lábatlanul sok mindent árul el, ami nem fér össze a hűséggel. Csakhogy ötvenhat éves vagyok: kötelességem, hogy vak legyek, mint a szerelem."

Ezt a gyáva monológot semmivel sem lehet mentegetni. A csizma nem hasonlított a ma divatozó cipőhöz, amelyet egy szórakozott ember esetleg nem vesz észre; az akkori divatnak megfelelően, hosszú szárú, igen elegáns, bojtos csizma volt, amely csillogni szokott a majdnem mindig világos színű, feszes nadrágon, s a tárgyak úgy meglátszottak benne, mint a tükörben, így hát a csizma majd kiszúrta a szemét a derék selyemkereskedőnek, és őszintén szólva, beleszúrt a szívébe is.

- Mi baja? - kérdezte Coralie.

- Semmi - felelte.

- Csengessen! - mondta Coralie mosolyogva Camusot gyávaságán. - Bérénice - szólt a normand cselédlányhoz, mihelyt belépett -, ugyan szerezzen nekem csizmahúzót, hogy újra fölhúzzam ezt az átkozott csizmát. Ne felejtse este elhozni az öltözőmbe.

- Micsoda?... Ez a maga csizmája?... - szólt Camusot, s egyszerre könnyebben lélegzett.

- Eh, mit gondolt hát? - kérdezte gőgös arccal a színésznő. - Vén csacsi, csak nem hiszi, hogy?... Ó, még képes volna azt hinni! - mondta Bérénice-nek. - Férfiszerepet játszom, Izé úr

darabjában és még sohasem öltöztem férfiruhába. A színházi csizmadia elhozta ezt a csizmát, hogy próbáljam benne a járást, míg elkészíti azt a párt, amelyre mértéket vett; fölhúztam a lábamra, de annyit kínlódtam, hogy le is vetettem, pedig hát mégis kénytelen leszek újra fölvenni.

- Ne vegye föl, ha szorítja - mondta Camusot, akit annyira szorított ez a csizma.

- Bizony, jobban is tenné a kisasszony - mondta Bérénice -, ahelyett, hogy úgy megkínozza magát, mint előbb. Sírt, nagyságos úr, márpedig, ha én férfi volnék, soha nem sírna az az asszony, akit szeretek! Jobban tenné, ha finom szattyánbőr csizmát viselne. De a színház olyan fösvény! A nagyságos úr bizony rendelhetne neki...

- Igen, igen - felelte a kereskedő. - Most fölkel? - kérdezte Coralie-től.

- Azonnal; csak hat órakor jöttem haza, kerestem magát mindenütt, kénytelen voltam maga miatt hét óra hosszat megtartani a kocsimat. Lám, így törődik velem! A borosüveg miatt megfeledkezik rólam. Nekem ügyelnem kellett magamra, hiszen most minden este játszani fogok, amíg az *Alcade* jó házakat csinál. Nem szeretném meghazudtolni annak a fiatalembernek a cikkét.

- Szép az a gyerek - mondta Camusot.

- Úgy találja? Én nem szeretem az ilyen férfiakat, túlságosan nőiesek; meg aztán nem is tudnak úgy szeretni, mint maguk, vén csacsi kereskedők. Maguk unatkoznak otthon!

- A kisasszonnyal vacsorázik a nagyságos úr? - kérdezte Bérénice.

- Nem, nem, nagyon rossz ízű a szám.

- Jól odavolt tegnap. Bizony, Camusot papa, én nem szeretem az olyan embert, aki iszik...

- Meg fogom ajándékozni valamivel ezt a fiatalembert - mondta a kereskedő.

- Igen, igen, jobb szeretem így megfizetni őket, mint azt csinálni, amit Florine. No, vén rosszcsont, induljon, vagy pedig adja ide a kocsimat, hogy el ne késsem.

- Holnapra meglesz a kocsi, amikor a direktorral ebédelek a Rocher-de-Cancale-ban; vasárnap nem fogja adni az új darabot.

- Jöjjön, én vacsorázni megyek - mondta Coralie, és elhurcolta magával Camusot-t.

Egy órával később Bérénice, Coralie gyermekkori játszótársa, akinek elméje éppoly ravasz és fürge volt, amilyen vaskos a teste, kiszabadította Lucient.

- Maradjon itt, Coralie egyedül fog visszajönni, sőt ki is adja az útját Camusot-nak, ha bosszantja magát - szólt Bérénice Lucienhez -, de, drága úrficskám, maga sokkal angyalibb lélek, hogysem tönkretenné a kisasszonyomat. Ő maga mondta nekem, hogy hajlandó itthagyni mindent, kimenni ebből a paradicsomból, hogy együtt éljen magával a padlásszobájában. Persze a féltékenyek, az irigyek tüstént elmagyaráznák neki, hogy magának egy árva fityingje sincs, meg hogy a diáknegyedben él. Én, lássa, utánuk mennék és vezetném a háztartásukat. De éppen most vigasztaltam meg szegény kicsikét. Ugye, úrficskám, maga okosabb ember, semhogy ilyen ostobaságokat követne el? Hiszen majd meglátja, hogy az a kövér bácsi csak a testet kapja meg, és maga a drága, a kedves, az isten, akinek Coralie a lelkét is odaadja. Ha tudná, milyen édes az én Coralie kisasszonyom, amikor segítek neki a szerepeit tanulni! Megenni való! Megérdemelte, hogy Isten leküldje hozzá egyik angyalát, hiszen utálta már az életét is. Olyan szerencsétlen volt az anyjával, aki verte, aki eladta! Bizony, úrficskám, egy anya a tulajdon gyermekét! Ha nekem lányom volna, úgy szolgálnám, mint az én kis Coralie-mat - gyermek helyett ő az én gyermekem. Most először van jó dolga, mióta ismerem, most először

tapsolták meg. Úgy látszik, hogy a maga írása után nagy klakkot csődítettek be a második előadásra. Amíg maga aludt, itt járt Braulard, és együtt próbált vele.

- Kicsoda? Braulard? - kérdezte Lucien, aki mintha már hallotta volna ezt a nevet.

- A klakkfőnök. Megállapodott vele, hogy a szerepnek melyik részénél lépjenek közbe az emberei. Florine ugyan barátnőjének mondja magát, de megtörténhetik, hogy ki akarja játszani, s magának akarja megkaparintani az egész sikert. Az egész bulvár lázban van a maga cikke miatt. Ennél szebb ágyat egy hercegnek sem lehetne vetni, hogy szerelmeskedjék benne - mondotta, csipkés takarót borítva az ágyra.

Meggyújtotta a gyertyákat, Lucien szeme káprázott a gyertyafényben, és csakugyan azt hitte, hogy valami tündérmesébe csöppent. Camusot az Arany Gubó legszebb szöveteit válogatta ki falikárpitnak és ablakdrapériának. A költő királyi szőnyegen lépdelt. A faragott palisszanderfa bútorok csillámló fényrezdüléseket fogtak el a faragások mélyedéseiben. A fehér márványkandallón a legdrágább csecsebecsék ragyogtak. Az ágy előtt hóddal szegett hattyúprém szőnyegecske hevert. Piros selyemmel bélelt, fekete bársonypapucsok beszéltek a *Margit-virágok* költőjére váró gyönyörűségekről. A selyemmel kárpitozott mennyezetről csodaszép lámpa lógott le. Mesébe illő virágállványok voltak minden sarokban, tele válogatott virágokkal, szép fehér erikákkal, illattalan kaméliákkal. Mindenfelé az ártatlanság képei. Lehetetlen volt elképzelni, hogy színésznő lakik itt, színházi erkölcsökkel. Bérénice észrevette Lucien elképedését.

- No, ugye csinos? - szólt hozzá hízelgő hangon. - Nem jobb itt szeretni, mint egy padlásszobában? Beszélje le erről a bolond elhatározásáról - folytatta, miközben egy nagyszerű asztalkát tolt Lucien elé, amely az úrnője ebédlőjéből ellopott fogásokkal volt megrakva, hogy a szakácsnő ne gyaníthassa a szerető jelenlétét.

Lucien igen jól vacsorázott. Bérénice domborművekkel díszített ezüstneművel s darabonként egy aranyat érő festett tányérokon szolgálta fel az ételt. Ez a fényűzés úgy hatott a lelkére, ahogy egy utcai lány valami kis diákra, meztelen húsával és jól feszülő, fehér harisnyájával.

- Milyen boldog ez a Camusot! - kiáltott fel.

- Boldog? - felelte Bérénice. - Bizony, odaadná az a vagyonát, ha a maga helyében lehetne, s azt a vén, szürke haját elcserélhetné a maga fiatal, szőke fürtjeivel.

A legpompásabb borral kínálta meg Lucient, amit csak Bordeaux tőkéi neveltek a leggazdagabb ánglius számára, s aztán rávette, hogy feküdjék le újra, míg Coralie haza nem jön, aludja ki magát egy kicsit előre - és Lucien csakugyan kívánkozott is vissza ebbe a csodálatos ágyba. Bérénice kiolvasta ezt a vágyat a költő szeméből, és boldog volt úrnője helyett is. Fél tizenegykor egy szerelemtől sugárzó pillantás ébresztette föl Lucient. Coralie ott volt mellette, a leggyönyörűségesebb éjjeli toilette-ben. Lucien kialudta már magát, s most csak a szerelemtől volt részeg. Bérénice visszavonult, és csak ennyit kérdezett: - Holnap hány órakor tetszik parancsolni?

- Tizenegykor hozd az ágyba a reggelit. Két óra előtt senkinek sem vagyok itthon.

Másnap két órakor a színésznő és kedvese felöltözködve ültek egymással szemközt, mintha a költő látogatást tett volna pártfogoltjánál. Coralie megfürdette, megfésülte, felöltöztette Lucient; hozatott neki egy tucat szép inget, egy tucat nyakkendőt, egy tucat zsebkendőt Colliau-tól s egy tucat kesztyűt is cédrusfa ládikóban. Amikor kocsizörgést hallott a kapu előtt, az ablakhoz sietett Luciennel. Mind a ketten látták, amint Camusot kiszáll egy pompás kis kocsiból.

- Nem hittem volna - mondta a színésznő -, hogy valaki ennyire gyűlölhessen egy embert, ennyire gyűlölhesse a fényűzést...

- Sokkal szegényebb vagyok, semhogy megengedhetném, hogy tönkretegye magát - mondta Lucien, ily módon hajtva fejét a caudiumi iga alá.

- Szegény kis cicuskám - mondta a színésznő, szívére szorítva Lucient -, hát igazán szeretsz? Megkértem az urat - szólt Camusot-hoz, Lucienre mutatva -, hogy jöjjön el hozzám ma délelőtt. Gondoltam, talán elmehetünk kocsikázni a Champs-Elysées-re: kipróbáljuk a kocsit.

- Menjenek egyedül - mondta szomorúan Camusot -, nem ebédelhetek magukkal, elfelejtettem, hogy a feleségem nevenapja van.

- Szegény Musot! Hogy fog unatkozni! - mondta a leány, és nyakába ugrott a kereskedőnek.

Részeg volt a boldogságtól arra a gondolatra, hogy Luciennel kettesben próbálják ki a kocsit, hogy egyedül mehet vele a Bois-ba; s az öröm rohamában úgy látszott, mintha szeretné Camusot-t; ezernyi cirógatással halmozta el.

- Szeretném, ha mindennap megajándékozhatnám egy kocsival - mondta a szegény ember.

- Itt az idő, két óra - szólt a színésznő Lucienhez. Észrevette rajta a szégyenkezést, s bűbájos mozdulattal vigasztalta meg.

Coralie lerohant a lépcsőn, magával vonszolva Lucient, aki hallotta, amint a kereskedő fóka módjára szuszogva igyekszik utánuk, de nem tudja utolérni őket. A költő a világ legrészegítőbb gyönyörűségét érezte. A boldogságtól fenségessé varázsolt Coralie ragyogóan ízléses, elegáns toilette-tel káprázтatta el a közönség szemét. A Champs-Elysées Párizsa megbámulta a két szerelmest. A Bois de Boulogne egyik fasorában kocsijuk találkozott d'Espard márkiné és Bargetonné hintajával. Csodálkozó arccal nézték Lucient, de az megvető pillantást vetett rájuk, mint költőhöz illett, aki előre érzi dicsőségét, s nemsokára éreztetni fogja hatalmát. Ez a két asszony ültette lelkébe a bosszúszomjat, mely azóta is emészti; s Lucien életének talán legédesebb és talán döntő pillanata volt, amikor most egyetlen pillantásában éreztethette velük, hogy mit forgat a fejében. Lucient újra hatalmukba kerítették a gőg fúriái; ismét meg akart jelenni az előkelő társaságban, csattanós elégtételt szerezni magának, és visszatért lelkébe minden társadalmi kicsinyesség, amit a dolgozó ifjú, d'Arthez körének tagja, nemrégiben még lábával tiport. Csak most értette meg annak a támadásnak egész jelentőségét, amelyet Lousteau végzett el helyette: Lousteau a szenvedélyeit szolgálta, ellenben d'Arthez köre, ez a kollektív mentor, úgy tett, mintha le akarná küzdeni ezeket a szenvedélyeket unalmas erények és munkák érdekében, amelyeket Lucien kezdett hiábavalónak találni. Dolgozni! Hiszen ez a gyönyörűségre vágyó lélek halála! Nemhiába merülnek az írók olyan könnyen a színésznők és a könnyűvérű asszonyok *far nienté*[18]-jébe, lakomáiba és fényűző életük gyönyörűségeibe! Lucien ellenállhatatlan vágyat érzett, hogy folytassa azt az életet, melyet ezen a két bolond napon megkezdett.

A Rocher-de-Cancale-ban nagyszerű volt a vacsora. Lucien ott találta Florine vendégeit, mindössze a minisztert, a herceget, a táncosnőt és Camusot-t helyettesítette két híres színész és Hector Merlin a szeretőjével, egy pompás asszonnyal, aki du Val-Noble-nénak neveztette magát, s a legszebb és legelegánsabb volt amaz asszonyok között, akik akkor Párizsban egy kivételes társaságot alkottak, amelynek tagjait manapság szemérmesen *lorette*-eknek nevezik. Lucien negyvennyolc óra óta valóságos paradicsomban élt, most értesült a cikke sikeréről.

[18] Semmittevés. (olasz)

Amikor látta, hogy ünneplik és irigylik, a költő visszanyerte egész biztonságát, szelleme sziporkázott: az a Lucien de Rubempré volt már, aki hónapokon át ragyogott az irodalomban és a művészvilágban. Finot tagadhatatlan ügyességgel tudta megszimatolni a tehetséget, amit ő nagyban fogyasztott, s úgy megérzett, mint a mesebeli emberevő óriás az emberszagot; bókolt Luciennek, s megpróbálta besorozni a vezénylete alatt álló újságírócsapatba, Lucien pedig kapott a hízelgésein. Coralie megfigyelte ennek a szellemevőnek a furfangjait, és óvatosságra akarta inteni Lucient.

- Ne kösd le magadat, kicsikém - szólt a költőjéhez -, várj még, ezek ki akarnak zsákmányolni, majd beszélünk este a dologról.

- Eh - felelte Lucien -, elég erőt érzek magamban, hogy éppen olyan komisz és olyan furfangos legyek, mint ők.

Finot, aki az üres félsorok miatt nyilván nem veszett össze Hector Merlinnel, bemutatta őt Luciennek és Lucient Merlinnek. Coralie és du Val-Noble-né barátkoztak, udvariaskodtak, nyalták-falták egymást. Du Val-Noble-né vacsorára hívta Lucient és Coralie-t.

Hector Merlin, a legveszedelmesebb a vacsorán jelenlevő valamennyi újságíró között, felbiggyesztett ajkú, száraz kis ember volt. Mérhetetlen becsvágy és határtalan irigység lappangott benne; boldoggá tette mindaz a rossz, ami körülötte történt, felhasználta a maga szította viszálykodást. Nagyon szellemes volt, de gyenge akaratú, és ezt az akaratot azzal az ösztönnel pótolta, amely a parvenüket az aranytól és hatalomtól beragyogott tájak felé vezeti. Luciennel kölcsönösen ellenszenvesnek találták egymást. Nem nehéz megmagyarázni, miért. Merlin szerencsétlenségére fennhangon mondta el Luciennek azt, amit Lucien magában gondolt.

A vacsora végén látszólag a legmegindítóbb barátság kötelékei egyesítették ezeket az embereket, akik kölcsönösen többre tartották magukat a többieknél. Mindenki Luciennel, az új jövevénnyel kacérkodott. Nyíltan beszéltek. Egyedül Hector Merlin nem nevetett. Lucien megkérdezte tőle hűvössége okát.

- Látom, hogy ön illúziókkal lép be az irodalom és az újságírás világába. Hisz a barátságban. Mi mind barátok vagy ellenségek vagyunk, aszerint, ahogy a körülmények parancsolják. Legelőször is egymást döfjük le azzal a fegyverrel, amelyet a többiek ellen kellene használnunk. Hamarosan észre fogja venni, hogy szép érzelmekkel nem ér el semmit. Ha jó, akkor csináljon rossz embert magából. Legyen harapós, számításból. Ha ezt az alaptörvényt senki sem mondta meg önnek, hát én bizalmasan megmondom, és higgye meg, hogy ez csakugyan nagy bizalom a részemről. Ha azt akarja, hogy szeressék, sohase távozzék a kedvesétől, amíg egy kicsit meg nem ríkatta; ha szerencsét akar csinálni az irodalomban, sértsen meg mindig mindenkit, még a barátait is, ríkassa meg mindenkinek a hiúságát: mindenki hízelegni fog önnek.

Hector Merlin boldogan vette észre Lucien arckifejezésén, hogy szava úgy hatolt be az újonc szívébe, mint a tőr hegye. Kártyázni kezdtek. Lucien egész pénzét elvesztette, Coralie elvitte magával, s a szerelem gyönyörűségei feledtették vele a játék rettentő izgalmait, amelyeknek később áldozatává lett. Másnap, amikor a színésznőtől távozott, és visszatért a diáknegyedbe, tárcájában találta az elvesztett pénzt. Ez a figyelem eleinte elszomorította, vissza akart menni a színésznőhöz, hogy visszaadja a megalázó ajándékot: de már a La Harpe utcában járt, és folytatta útját a Cluny-szálloda felé. Útközben folyvást Coralie figyelmességén gondolkozott, s bizonyságát látta benne annak az anyai szeretetnek, amit az efféle nők kevernek szenvedélyeikbe. Ezeknél a szenvedély minden érzelmet magába olvaszt. Amint egyik gondolata a másikba kapcsolódott, Lucien végre is talált egy okot, hogy elfogadja a pénzt: „Szeretem, férj és feleség módjára fogunk együtt élni, nem hagyom el soha!”

Ha csak nem Diogenész valaki, meg kell értenie, hogy Lucien így gondolkozott, amikor felmászott szállodájának sáros, bűzös lépcsőjén, kinyitotta ajtajának csikorgó zárját, s viszontlátta nyomorúságában és csupaszságában irtóztató szobájának piszkos padozatát és szánalmas kandallóját. Asztalán találta regénye kéziratát és Daniel d'Artheznek ezt a kis levelét.

> Barátaink majdnem meg vannak elégedve a művével, kedves poétám. Azt mondják, hogy most már több bizalommal terjesztheti barátai és ellenségei elé. Olvastuk a Panorama-színházról szóló bájos cikkét, s azt hisszük, hogy ugyanannyi irigységet ébreszt az irodalmi világban, amennyi sajnálkozást mibennünk.
>
> Daniel

- Sajnálkozást? Mit akar ezzel mondani? - kiáltott fel Lucien, megütődve a levél udvarias hangján. - Hát idegen ő már d'Arthez körében? Most, hogy beleharapott abba a gyönyörűséges gyümölcsbe, amelyet a kulisszák Évája nyújtott oda neki, még erősebben ragaszkodott Quatre-Vents utcai barátainak tiszteletéhez és barátságához. Néhány percig gondolataiba mélyedt, látta jelenét itt, ebben a szobában, és elképzelte jövőjét Coralie-nál. Leült és hol becsületes, hol aljas habozások közt szemügyre vette, milyen állapotban adták vissza barátai a regényét. Hogy elcsodálkozott! Ezeknek a még ismeretlen nagy embereknek ügyes és önfeláldozó tolla fejezetről fejezetre kincsekkel díszítette művének szegényes részleteit. Tartalmas, tömör, szabatos, izmos párbeszéd helyettesítette az eredeti beszélgetéseket; összehasonlította ezekkel a szavakkal, amelyeken megérzett a kor szelleme, és csak most értette meg, hogy közönséges fecsegés volt, amit eddig írt. Kissé lágy vonalú arcképei elevenné, jellemzővé, színessé váltak; valamennyit hozzákapcsolták az emberi élet érdekes jelenségeihez a nyilván Bianchontól származó, finoman megformált fiziológiai megfigyelések, melyek életet adtak az alakoknak. Szószaporító leírásai most a lényegre szorítkoztak, és elevenek voltak. Csenevész, rosszul öltözött gyermeket adott oda, s egy gyönyörűséges, fehér ruhás, rózsaszín övvel és szalagokkal ékesített leányt, elragadó teremtést látott viszont. Rászakadt az éj, miközben könnyes szemmel, ennyi nagyságtól földre sújtva, a lecke teljes értékét átérezve, bámulta ezeket a javításokat, amelyek többre tanították irodalom és művészet dolgában, mint négyesztendei munkája, olvasmányai, összehasonlításai és tanulmányai. Egy rosszul felfogott vázlat helyreigazítása, egy elevenbe vágó mesteri kézvonás mindig többet mond minden elméletnél és megjegyzésnél.

- Micsoda barátok! Micsoda szívek! Milyen boldog vagyok! - kiáltott fel, szívéhez szorítva a kéziratot.

Magával ragadta a költői és változékony természetek nekihevülése, és elfutott Danielhez. De azért, amikor a lépcsőn fölment, mégsem hitte magát egészen méltónak ezekhez a szívekhez, amelyeket semmi sem téríthetett el a becsület ösvényéről. Egy hang azt súgta neki, hogy ha Daniel szeretné Coralie-t, nem fogadta volna el Camusot-val együtt. Tudta azt is, hogy ez a kör mily mélységesen irtózik az újságíróktól, és tudta, hogy ő már újságíró egy kicsit. Barátait, az éppen eltávozott Meyraux kivételével, együtt találta - kétségbeesett lelkiállapotuk minden arcon meglátszott.

- Mi bajotok van, barátaim? - kérdezte Lucien.

- Éppen most tudtunk meg egy szörnyű katasztrófát: korunk legnagyobb szelleme, legkedvesebb barátunk, aki két esztendeig világosságunk volt...

- Louis Lambert - mondta Lucien.

- Önkívületi állapotban van, és semmi remény, hogy magához térjen - mondta Bianchon.

- Meg fog halni: a teste érzéketlen lesz, s feje az égbe magaslik - tette hozzá ünnepélyesen Michel Chrestien.

- Úgy fog meghalni, ahogy élt - mondta d'Arthez.

- A szerelem tűzcsóva gyanánt röpült lelke hatalmas birodalmába, és elhamvasztotta az agyát - mondta Léon Giraud.

- Igen - szólt Joseph Bridau -, olyan magasságokba emelte, ahol mi már elveszítjük szemünk elől.

- Mi vagyunk sajnálatra méltók - mondta Fulgence Ridal.

- Hátha meggyógyul! - kiáltott fel Lucien.

- Azok szerint, amiket Meyraux mond, lehetetlen kigyógyítani - felelte Bianchon. - Az agya olyan jelenségek színhelye, amelyeken az orvostudománynak semmi hatalma nincs.

- Mégis vannak gyógyszerek... - mondta d'Arthez.

- Igen - szólt Bianchon -, most csak önkívületi állapotban van, de hülyévé tehetjük.

- Ó, hogy nem lehet a betegség démonának más fejet fölajánlani az övé helyett! Én odaadnám a magamét! - kiáltott fel Michel Chrestien.

- És mi lenne akkor az európai föderációból? - kérdezte Daniel d'Arthez.

- Igaz - felelte Michel Chrestien -, elsősorban az emberiség tulajdonai vagyunk, csak azután adhatjuk oda magunkat *egy* emberért.

- Mindnyájatok iránt hálás szívvel jöttem ide - mondta Lucien. - Aranyra váltottátok az én garasaimat.

- Hála! Minek nézel te bennünket? - szólt Bianchon.

- A gyönyörűség a mi részünkön volt - folytatta Fulgence.

- Nos hát, újságíróvá lett? - szólt hozzá Léon Giraud. - Első szereplésének a híre már a diáknegyedbe is eljutott.

- Még nem vagyok az - felelte Lucien.

- Hála Istennek! - kiáltott fel Michel Chrestien.

- Megmondtam én - folytatta d'Arthez. - Lucien szíve tudja, mit ér a tiszta lelkiismeret. Boldog, aki, mint a beteg a szentség felvétele után, este nyugodtan teheti párnájára a fejét, és azt gondolhatja magában: „Nem ítéltem meg mások munkáját, nem okoztam szomorúságot senkinek; szellememet nem forgattam meg tőr gyanánt egy ártatlannak lelkében sem, a tréfám nem tett tönkre semmiféle boldogságot, még csak a boldog butaságot sem zavarta meg, és nem fárasztotta igazságtalanul a lángelmét; megvetően lemondtam a csípős megjegyzések könnyű diadalairól; egyszóval sohasem tagadtam meg a meggyőződésemet."

- De hát - mondta Lucien -, én azt hiszem, lehet az ember ilyen akkor is, ha újságba dolgozik. Ha csakugyan nem akadna más mód, hogy megéljek, rá kellene fanyalodnom.

- Ó, ó, ó! - mondta Fulgence, minden felkiáltásnál emelve a hangját - megadjuk magunkat.

- Újságíró lesz belőle - mondta komolyan Léon Giraud. - Ó, Lucien, ha velünk akarnál az lenni - mi most kiadunk egy lapot; sohasem fogja megsérteni sem az igazságot, sem a méltányosságot, s az emberiségre nézve hasznos tanításokat fogja terjeszteni -, akkor talán...

- Nem lesz egyetlen előfizetőtök - szakította félbe cinikusan Lucien.

- Lesz nekik ötszáz, de az fölér ötszázezerrel - felelte Michel Chrestien.

- Tőkére lenne szükség - folytatta Lucien.

- Nem - mondta d'Arthez -, hanem önfeláldozásra.

- Olyan szagod van, mint egy illatszerboltnak - mondta Michel Chrestien, komikus mozdulattal megszagolva Lucien fejét. - Láttak egy csillogó-villogó hintóban, egy herceghez illő szeretővel, Coralie-val: s micsoda lovak! Akármelyik dandy megirigyelné!

- Hát mi rossz van ebben? - mondta Lucien.

- Ezt úgy mondod, mintha lenne valami rossz benne - kiáltotta oda Bianchon.

- Én - mondta d'Arthez - egy Beatricét kívántam volna Luciennek, egy nemes lelkű asszonyt, igazi élettársat...

- De hát mondd, Daniel, nem mindenütt egyformán szerelem a szerelem? - kérdezte a költő.

- Ó - felelte a republikánus -, ebben a kérdésben arisztokrata vagyok. Nem tudnék olyan nőt szeretni, akit egy színész a közönség szeme láttára arcon csókol, akit a kulisszák közt tegeznek, aki megalázkodik a földszint előtt, és rámosolyog, aki fölemelt szoknyában és férfinak öltözve mutogatja azt, amit egyedül én akarok látni. Vagy, ha szeretnék ilyen asszonyt, meg kellene válnia a színháztól és megtisztítanám a szerelmemmel.

- És ha nem hagyhatná ott a színházat?

- Megölne a fájdalom, a féltékenység ezernyi szenvedése. A szerelmet nem lehet úgy kitépni a szívből, ahogy egy fogat kihúznak.

Lucien elkomorodott, és gondolkozóba esett. „Ha megtudják, hogy eltűröm Camusot-t, meg fognak vetni" - gondolta magában.

- Nézd, barátom - szólt hozzá ijesztő kedélyességgel a vad republikánus -, lehet, hogy nagy író lesz belőled, de azért mindig kis ripacs maradsz.

Azzal fogta a kalapját, és elment.

- Durva ez a Michel Chrestien - mondta a költő.

- Durva és hasznos, mint a fogorvos húzóvasa - mondta Bianchon. - Michel látja a jövődet, és ebben a pillanatban talán sirat az utcán.

D'Arthez szelíden vigasztalta Lucient, és megpróbált lelket verni belé. Egy óra múlva a költő távozott a baráti körből - kínozta a lelkiismerete, amely úgy kiáltotta oda neki: - Újságíró leszel! - mint Macbethnek a boszorkány: - Király leszel!

Az utcáról felnézett a türelmes d'Arthez halványan megvilágított ablakaira, és elszomorodott szívvel, nyugtalan lélekkel ment haza. Valami előérzet azt súgta neki, hogy igazi barátai most utoljára szorították szívükhöz. Amikor a Sorbonne térről befordult a Cluny utcába, megismerte Coralie fogatát.

A színésznő csakhogy egy pillanatra láthassa poétáját, hogy egyszerűen jó estét kívánhasson neki, elkocsizott a Temple körútról a Sorbonne-ig. Amikor Lucien kedvese megpillantotta a padlásszobát, könny szökött a szemébe; szeretett volna olyan szegény lenni, mint ő, és sírt, miközben berakta az ingeket, kesztyűket, nyakkendőket és zsebkendőket a szálloda rettentő fiókos szekrényébe. Oly őszinte és oly nagy volt a kétségbeesése, annyi szerelmet fejezett ki, hogy Lucien, akinek szemrehányást tettek, amiért színésznő a kedvese, valóságos szentnek látta Coralie-t, aki kész rá, hogy fölöltse a nyomorúság szöges övét. A bűbájos teremtés azzal

az ürüggyel jött ide, hogy meghívja barátját a vacsorára, melyet a Camusot-, Coralie- és Lucien-társaság rendez viszonzásképpen a Matifat-, Florine- és Lousteau-társaságnak, s megkérdezze Lucientől, nem akar-e még valakit meghívni, aki hasznára lehetne. Lucien azt felelte neki, hogy majd megbeszéli a dolgot Lousteau-val. A színésznő néhány perc múlva elfutott, nem mondta meg Luciennek, hogy Camusot várja odalenn.

Másnap Lucien már nyolc órakor elment Étienne-hez; nem találta otthon és Florine-hoz szaladt. Az újságíró és a színésznő a csinos hálószobában fogadta, ahol házastársak módjára rendezkedtek be, s ott fényesen meg is reggeliztek mind a hárman.

- De kicsikém - mondta neki Lousteau, amikor már asztalnál ültek, és Lucien szóba hozta Coralie vacsoráját -, azt tanácsolom, gyere velem Félicien Vernou-hoz, hívd meg, és köss vele olyan barátságot, amilyent már ilyen figurával lehet. Félicien talán bejuttat ahhoz a politikai újsághoz, amelyiknek a tárcarovatát üti össze, s ott aztán kedved szerint írhatsz nagy cikkeket, a vonal fölött. Az a lap is, mint a mienk, a liberális párthoz tartozik; liberális leszel, ez a népszerű párt - egyébiránt, ha át akarnál nyergelni kormánypárti oldalra, annál előnyösebb lenne a helyzeted, mert már félnének tőled. Hector Merlin s az ő du Val-Noble-néja nem hívtak meg Coralie-val vacsorára? Hozzájuk jár néhány nagyúr, fiatal dandy és milliomos.

- Meghívtak - felelte Lucien -, és te is ott leszel Florine-nal.

Lucien és Lousteau pénteki mámorukban és vasárnapi vacsora közben eljutottak a tegeződésig.

- Nos hát, Merlinnel találkozunk az újságnál, ezt a fickót Finot már nem is fogja lepipálni; okosan teszed, ha jól bánsz vele, s meghívod a vacsorára kedvesével együtt: hamarosan hasznát veheted, mert a gyűlölködő embernek mindenkire szüksége van és szívességet fog tenni neked, hogy szükség esetén számíthasson a tolladra.

- A maga első szereplése elég föltűnést keltett, hogy semmi se gátolja a haladását - szólt Florine Lucienhez -, gyorsan használja ki, különben egykettőre elfelejtik.

- Az üzlet - szólalt meg újra Lousteau -, a nagy üzlet meg van kötve. Ez a tehetségtelen Finot igazgatója és főszerkesztője Dauriat hetilapjának, tulajdonosa egy hatodrésznek, ami semmibe sem került neki, és havi hatszáz frank fizetése van. Én, kedvesem, ma reggel óta főszerkesztője vagyok a mi kis újságunknak. Minden úgy történt, ahogy múlt este előre láttam: Florine felséges volt, jobb, mint Talleyrand herceg.

- Mi az élvezetek révén férkőzünk a férfiakhoz - mondta Florine -, a diplomaták a hiúságukat fogják meg. A diplomaták előtt kelletik magukat, előttünk ostobaságokat követnek el - tehát mi vagyunk az erősebbek.

- Az üzlet megkötésekor - mondta Lousteau - Matifat kiagyalta az egyetlen jó viccet, ami egész méregkeverő életében kitelhet tőle: ez az üzlet - mondta - nem is lépi túl a foglalkozásom kereteit!

- Gyanakszom, hogy Florine súgta neki! - kiáltott fel Lucien.

- Egy szó, mint száz - folytatta Lousteau -, nyeregben ülsz.

- Maga burokban született - mondta Florine. - Hány fiatalemberke kínlódik Párizsban hosszú esztendőkig, anélkül, hogy cikkét be tudná juttatni valami újságba! Magának is bizonyosan az lesz az útja, ami Émile Blondet-nak. Már látom - tette hozzá, és csúfolódó mosollyal egy színházi kifejezést használt -, hogy fél esztendő alatt *szép maszk* lesz magából.

- Hát én nem vagyok már három esztendeje Párizsban? - mondta Lousteau. - És Finot csak tegnap óta ad havi háromszáz frankot a főszerkesztésért, tegnap óta fizet öt frankot egy hasábért és százat a hetilapjának egy oldaláért.

- No, hát maga nem szól semmit? - kiáltott fel Florine, Lucienre pillantva.

- Majd meglátjuk - mondta Lucien.

- Kedvesem - felelte Lousteau sértődött arccal -, én úgy elintéztem helyetted mindent, mintha testvérem volnál, de Finot-ért nem vállalok felelősséget. Finot-nak hatvan fráter jár a nyakára, s ezek két napon belül lefelé fognak nála licitálni. Én ígéretet tettem a nevedben, nem bánom, te nemet mondhatsz, ha akarsz. Nem is sejted, milyen szerencsés vagy - folytatta kis szünet után az újságíró. - Tagja leszel egy klikknek, amelynek minden tagja különböző újságokban támadja az ellenségeit, és valamennyien összetartanak.

- Mindenekelőtt menjünk Félicien Vernou-hoz - mondta Lucien. Sietett összeköttetésbe jutni ezekkel a félelmes ragadozókkal.

Lousteau kocsiért küldött, s a két barát elment a Mandar utcába, ahol Vernou lakott, egy sötét lépcsőházas, régi ház második emeletén. Lucien erősen elcsodálkozott, amikor ezt a keserű, gőgös és begombolkozott kritikust egy végtelenül közönséges ebédlőben találta, amely egyenletes közökben bemohosodott téglaszínű silány tapétával volt bevonva, és arany keretbe foglalt tusrajzok díszítették. Asztalnál ült egy asszonnyal, aki oly csúnya volt, hogy csak törvényes felesége lehetett, valamint két csöpp gyerekkel, akik korláttal elzárt magas gyerekszékekben ültek. Félicien meglehetősen bosszús arcot vágott, amiért házikabátban ütöttek rajta, amely felesége kartonruhájának maradványaiból készült.

- Reggeliztél már, Lousteau? - kérdezte, székkel kínálva Lucient.

- Florine-tól jövünk - mondta Étienne -, s ott reggeliztünk.

Lucien folyvást Vernou-nét nézegette, aki derék, kövér szakácsnéhoz hasonlított; meglehetősen tiszta volt, de végtelenül közönséges. Vernou-né kendőt viselt a háló-főkötője fölött, amelynek szalagja meg volt kötve az állán, és összeszorított arca valósággal kibuggyant belőle. Gallérját egy gomb tartotta össze, a pongyoláján nem volt öv, bő ráncokban omlott le a testén, s oly esetlenül burkolta be, hogy lehetetlen volt valami sarokkőhöz nem hasonlítani. Kétségbeejtően egészségesnek látszott, az arca majdnem violaszínű volt, s az ujjai megannyi véres hurkához hasonlítottak. Az asszony láttára Lucien egyszerre megértette, miért viselkedik Vernou olyan félszegen a társaságban. Betege a házasságnak, nincs ereje ahhoz, hogy elhagyja feleségét és gyermekeit, de eléggé költő, hogy folyvást szenvedjen miattuk. De elégedetlen mindennel, hiszen folyton elégedetlenkedik önmagával is. Lucien megértette a keserű kifejezést, amely irigy arcát jéggé dermesztette, megértette a fanyar visszavágásokat, amelyeket beszélgetésébe szokott keverni, megértette maró mondatait, amelyek mindig olyan hegyesek és kidolgozottak voltak, mint a tőr.

- Menjünk át a dolgozószobámba - mondta fölállva Félicien -, bizonyosan irodalmi dolgokról van szó.

- Igen is, meg nem is - felelte Lousteau. - Egy vacsoráról van szó, öregem.

- Azért jöttem - szólt Lucien -, hogy Coralie nevében megkérjem...

Erre a névre Vernou-né fölkapta a fejét.

- ...vacsorázzék velünk mához egy hétre - folytatta Lucien. - Az a társaság lesz nála, amelyik Florine-nál volt, s azonkívül du Val-Noble-né, Merlin és még mások. Kártyázni is fogunk.

- De barátom, azon a napon Mahoudeau-néhoz kell mennünk - válaszolt az asszony.

- Ej, baj is az - mondta Vernou.

- Megharagudnék, ha nem mennénk, pedig nagyon jólesik neked, amikor beváltja a könyvkereskedők váltóit.

- Látod, kedvesem, ez az asszony képtelen megérteni, hogy egy éjfélkor kezdődő vacsora miatt az ember nyugodtan elmehet egy tizenegy órakor végződő estélyre. És én ennek az oldala mellett dolgozom - tette hozzá.

- Önnek oly élénk képzelőtehetsége van - felelte Lucien, s ezzel az egyetlen szavával halálos ellenségévé tette Vernou-t.

- Szóval - mondta Lousteau -, eljössz, de ezzel még nem intéztünk el mindent. Rubempré úr mostantól fogva közénk tartozik, hát légy szíves támogatni az újságodnál; mutasd be úgy, mint aki képes magasrendű irodalmat csinálni, hogy két cikket elhelyezhessen havonként.

- Igen, ha velünk akar tartani, támadni az ellenségeinket, mi is támadjuk az övéit, és védelmezzük barátainkat, akkor beszélek róla ma este az Operában - felelte Vernou.

- No, hát viszontlátásra holnap, kicsikém - szólt Lousteau, a legnagyobb barátsággal szorongatva Vernou kezét. - Mikor jelenik meg a könyved?

- Az Dauriat-tól függ - felelte a családapa -, én készen vagyok vele.

- Meg vagy elégedve?

- Hát igen is, meg nem is.

- Majd megcsináljuk a sikerét - mondta Lousteau, s azzal fölkelt, és köszönt kollégája feleségének.

Ezt a hirtelen távozást a két gyermek visítozása tette szükségessé, akik összevesztek, s kanalukkal kezdtek verekedni, kenyérlevest loccsantva egymás arcába.

- Fiacskám - szólt Étienne Lucienhez -, most egy olyan asszonyt láttál, aki tudtán kívül nagy pusztításokat fog véghezvinni az irodalomban. Ez a szegény Vernou nem tudja nekünk megbocsátani a feleségét. Jól felfogott közérdekből meg kellene szabadítani tőle. Meg volnánk mentve a kegyetlen cikkeknek, minden siker és minden szerencse ellen intézett támadásoknak egész özönétől. Mitévő legyen az ember, ha egy ilyen asszony és két ilyen szörnyű poronty van a nyakán? Láttad Rigaudint, a *Kisorsolt ház*-ban, Picard darabjában... nos hát, Vernou is úgy fog tenni, mint Rigaudin, ő nem verekszik, de összeveszejt másokat; képes kiszúratni fél szemét, hogy legjobb barátjának két szemét szúrják ki; láthatod majd, amint nyakára teszi a lábát minden hullának, mosolyog minden szerencsétlenségen, támadja a fejedelmeket, hercegeket, márkikat, nemeseket, mert ő maga paraszt; támadja a nőtlen híresség eket, mert neki felesége van, és folyvást erkölcsöt prédikál, védelmezi a házi örömöket s a polgári kötelességeket. Egyszóval, ez az erkölcsös kritikus nem fog irgalmazni senkinek, még a gyermekeknek sem. Itt él a Mandar utcában, olyan asszonnyal, aki eljátszhatná az *Úrhatnám polgár* mamamusiját, és a két kis Vernou-val, akik olyan rútak, mint a féreg; borsot akar törni a Saint-Germain-negyed orra alá, bár sohasem fogja betenni e körökbe a lábát, s úgy beszélteti a hercegnőket, ahogy a felesége beszél. Ez az ember üvölteni fog a jezsuitákra, sértegeti az udvart, megvádolja, hogy vissza akarja állítani a feudális jogokat, a majorátust - és keresztes háborút fog hirdetni az egyenlőségért, ő, aki senkivel sem tartja egyenlőnek magát. Ha legényember volna, ha társaságba járna, ha úgy tudna megjelenni, mint a kegydíjas királypárti költők, akik a becsületrend keresztjével feszítenek: optimista lenne. Az újságírásnak ezer

ehhez hasonló kiindulópontja van. Nagy hajítógép ez, amelyet kis gyűlölségek mozgatnak. Hát van-e kedved ezek után megházasodni? Vernou-nak nincs már szíve, az epe elöntött benne mindent. Éppen azért ő az igazi újságíró, a kétkezű tigris, aki mindent összemarcangol, mintha a tolla megveszett volna.

- Nőgyűlölő - mondta Lucien. - Van tehetsége?

- Szellem van benne, született *cikkgyáros*. Vernou cikkeket hordoz magában, és egész életében mindig csak cikkeket fog csinálni. A legnagyobb erőfeszítés sem képes könyvet csiholni az ő prózájából. Félicien nem tud elgondolni egy egységes művet, elrendezni annak részleteit, harmonikusan beleilleszteni a szereplőit egy tervrajzba, amely megkezdődik valahol, összebonyolódik, és halad egy döntő esemény felé. Vannak ötletei, de nem ismeri a tényeket; a hősei filozófiai vagy liberális utópiák lesznek; és végül a stílusában van valami keresett eredetiség, felfújt mondatai szétpukkannának, ha a kritika gombostűt szúrna beléjük. Ezért nagyon fél is az újságoktól, mint mindazok, akiknek szükségük van a dicséretek felfújt hólyagjaira, hogy a víz színén tarthassák magukat.

- Milyen jó cikk lenne abból, amit most elmondasz! - kiáltott fel Lucien.

- Ezeket a cikkeket, fiacskám, el kell mondani, de sohasem szabad leírni.

- Most főszerkesztő leszel - mondta Lucien.

- Hol tegyelek le? - kérdezte Lousteau.

- Coralie-nál.

- Ohó, szerelmesek vagyunk! - kiáltott fel Lousteau. - Nagy hiba! Tedd Coralie-t azzá, amivé én tettem Florine-t, háziasszonyoddá - de egyébként éljen a szabadság!

- Te egy szentet is kárhozatra juttatnál! - mondta Lucien.

- Démonokat nem lehet kárhozatra juttatni - felelte Lousteau.

Új barátjának könnyed, elmés hangja, életfelfogása, a párizsi cinizmus hamisítatlan alapelveivel keveredő paradoxonai, öntudatlanul is hatottak Lucienre. Elméletben elismerte ezeknek a gondolatoknak veszedelmességét, de gyakorlatban hasznosnak találta. A Temple körútra érve, a két barát megállapodott, hogy négy és öt között találkoznak a szerkesztőségben, ahol Hector Merlin is biztosan meg fog jelenni.

Lucient valóban hatalmába kerítette a kurtizánok őszinte szerelmének gyönyörűsége. Ezek oda tudják akasztani a horgot a lélek leggyengédebb helyére, hihetetlen hajlékonysággal alkalmazkodnak minden vágyhoz, és becézgetik az elpuhultságot, amelyből az erejüket merítik. Lucien szomjazott már a párizsi élvezetekre, szerette azt a könnyű, bőséges és pazar életet, amelyben a színésznőnél volt része. Örömmámorban találta Coralie-t és Camusot-t. A Gymnase jövő húsvétra szerződést ajánlott Coralie-nak, s a szerződés pontosan megfogalmazott feltételei a leány legszebb reményeit is fölülmúlták.

- Ezt a diadalt önnek köszönhetjük - mondta Camusot.

- Ó, az bizonyos, nélküle megbukott volna az *Alcade!* - kiáltott föl Coralie. - Ha az ő cikke nincs, még hat esztendőre ott rekedek a bulváron.

Nyakába ugrott Camusot szeme láttára. Lágy és gyors, szelíd és heves volt a színésznő kitörése: szeretett! Mint minden férfi, akit nagy fájdalom ért, Camusot földre sütötte a szemét, és Lucien csizmája varrásának mentén fölismerte azt a színes cérnát, amelyet a híres csizmadiák használnak, s amely sötétsárga színben rajzolódott ki a csizmaszár csillogó feketeségén. Ennek a cérnának különleges színe foglalkoztatta akkor, amikor arról monologizált, hogy mit

jelent ez a megmagyarázhatatlan csizma Coralie kandallója előtt. Elolvasta a bélés puha, fehér bőrén egy akkoriban híres csizmadia fekete betűs, nyomtatott címét: Gay, la Michodière utca.

- Szép csizmája van, kedves uram - mondta Luciennek.

- Neki mindene szép - mondta Coralie.

- Szeretnék az ön csizmadiájával dolgoztatni.

- Ó - mondta Coralie -, micsoda Bourdonnais utcabeli szokás elkérni valakitől a csizmadiája címét! Csak nem akar fiatalembernek való csizmát viselni? Szép legény volna, mondhatom. Csak tartsa meg a kihajtós csizmáját, az illik az ilyen meglett emberhez, akinek felesége, gyereke és szeretője van.

- Egy szó, mint száz, nagy szolgálatot tenne nekem, kedves uram, ha lehúzná egyik csizmáját - mondta a csökönyös Camusot.

- Nem tudnám újra felhúzni csizmahúzó nélkül - felelte Lucien.

- Bérénice majd hoz egyet, úgyis szükség van rá a háznál - szólt irtóztatóan hetyke arccal a kereskedő.

- Camusot papa - mondta Coralie, kegyetlenül megvető pillantást vetve rá -, legyen bátor legalább a gyávaságban! Mondja ki egészen, mit gondol. Úgy találja, hogy ennek az úrnak a csizmája hasonlít az enyémhez? Megtiltom, hogy lehúzza a csizmáját! - fordult Lucienhez. - Igenis, Camusot úr, ez a csizma ugyanaz, amelynek két szára tegnap a kandallóm előtt borult egymásra, s ez az úr öltözőfülkémben elbújva várt rá, az éjszakát pedig itt töltötte. Ezt gondolja, ugye? Hát gondolja, nem bánom. Ez a tiszta igazság. Megcsalom magát. Hát aztán? Nekem így tetszik.

Harag nélkül, a világ legközömbösebb arcával ült le, s nézegette Camusot-t és Lucient, akik nem mertek egymásra nézni.

- Csak azt fogom hinni, amit akar - mondta Camusot. - Ne tréfáljon, belátom, hogy nincs igazam.

- Vagy hitvány, erkölcstelen személy vagyok, aki egy perc alatt belehabarodott ebbe az úrba, vagy szegény, nyomorult teremtés, aki most először érezte az igazi szerelmet, amit minden asszony kerget. Akárhogy van is: hagyjon itt, vagy fogadjon el olyannak, amilyen vagyok - mondotta, királynői mozdulattal sújtva porba a kereskedőt.

- Igaz volna ez? - mondta Camusot, aki Lucien viselkedéséből jól látta, hogy Coralie nem tréfál, és most könyörgött, hogy vezessék félre.

- Szeretem a kisasszonyt - mondta Lucien.

E meghatott hangon kimondott szó hallatára Coralie nyakába ugrott poétájának, karjába szorította, s odafordította fejét a selyemkereskedő felé, hadd lássa, milyen csodálatos, szerelmes csoportképet alkot Luciennel.

- Szegény Musot, végy vissza mindent, amit nekem adtál, nem akarok tőled semmit, őrülten szeretem ezt a fiút, nem a szelleméért, hanem a szépségéért. Inkább kívánom vele a nyomorúságot, mint veled a milliókat.

Camusot egy karosszékbe roskadt, kezébe rejtette az arcát és hallgatott.

- Akarja, hogy elmenjünk? - kérdezte vadul a leány.

Lucien hátán végigszaladt a hideg: látta, hogy nyakába szakad egy asszony, egy színésznő, egy háztartás.

- Maradj itt, tarts meg mindent, Coralie - mondta gyönge, fájdalmas, szívből jövő hangon a kereskedő -, nem akarok visszavenni semmit. Hatvanezer frank ára bútorzat van itt, de nem tudnék beletörődni a gondolatba, hogy az én Coralie-m nyomorban van. Pedig hamarosan nyomorúságba jutsz. Akármilyen tehetséges az úr, eltartani nem tud. Lám, lám, ez vár reánk, öregekre! Hagyd meg nekem a jogot, Coralie, hogy meglátogathassalak néha: hasznodra lehetek. Különben is bevallom, hogy nem tudnék nélküled élni.

Ennek a szegény embernek a szelídsége, akit egész boldogságától megfosztottak abban a pillanatban, amikor a legboldogabbnak hitte magát, mélyen meghatotta Lucient, de Coralie-t nem.

- Gyere csak, szegény Musot, gyere, ahányszor akarsz - mondotta. - Jobban foglak szeretni, ha nem csallak meg.

Camusot elégedettnek látszott, hogy nem kergetik ki földi paradicsomából, ahol kétségtelenül szenvednie kell, de ahol - remélte - minden jogába visszasegíthetik még a párizsi élet véletlenségei s a Lucient kerülgető csábítások. Az agyafúrt öreg kereskedő azt gondolta, hogy a szép fiatalember előbb-utóbb hűtlenségeket enged meg magának, s hogy kémkedhessen rá, hogy befeketíthesse Coralie előtt, barátjuk akart maradni. A szenvedélynek ez az aljassága megrémítette Lucient. Camusot vacsorára hívta őket a Palais-Royalba, Véryhez, s a meghívást el is fogadták.

- Micsoda boldogság! - kiáltotta Coralie, amikor Camusot elment. - Vége a diáknegyedbeli padlásszobának, itt maradsz, nem hagyjuk el többet egymást, a látszat kedvéért kiveszel egy kis lakást a Charlot utcában, aztán - mienk az élet!

És olyan tűzzel kezdte járni spanyol táncát, hogy egész, fékezhetetlen szenvedélye megérzett rajta.

- Ötszáz frankot kereshetek havonként, ha sokat dolgozom - mondta Lucien.

- Nekem éppen annyim van a színháznál, nem számítva a fellépti díjakat. A ruháimról mindig gondoskodni fog Camusot, hiszen szeret. Havi ezerötszáz frankból úgy fogunk élni, mint a kiskirályok.

- És a lovak, a kocsis, az inas? - kérdezte Bérénice.

- Majd adósságokat csinálok! - kiáltott fel Coralie.

És megint táncra perdült Luciennel.

- Akkor el kell fogadnom Finot ajánlatát! - kiáltott fel Lucien.

- Gyerünk - mondta Coralie -, felöltözködöm, elviszlek az újságodhoz, s megvárlak a kocsiban a körúton.

Lucien leült egy díványra, nézte az öltözködő színésznőt, és komoly gondolatokba mélyedt. Inkább szabadjára engedte volna Coralie-t, semhogy ilyen házasság kötelezettségei szakadjanak a nyakába; de olyan szépnek, jó alakúnak, vonzónak látta, hogy megragadták a bohémélet festői oldalai, s odavágta kesztyűjét Szerencse-asszony arcába. Bérénice parancsot kapott, hogy ügyeljen fel Lucien költözésére és berendezkedésére. Aztán a diadalmaskodó, szépséges, boldog Coralie magával ragadta szeretett kedvesét, költőjét, és keresztülment egész Párizson, hogy a Saint-Fiacre utcába jusson. Lucien fürgén felszaladt a lépcsőn, és házigazda gyanánt lépett fel a szerkesztőségben. Kolokynthos, akinek még most is fején volt a bélyeges

papír, s az öreg Giroudeau még most is elég szenteskedő ábrázattal adták tudtára, hogy senki sincs bent.

- De hát a munkatársaknak kell találkozniuk valahol, hogy az újság dolgában megállapodjanak - mondotta.

- Az valószínű, de nekem a szerkesztéshez nincs közöm - mondta a császári gárda kapitánya, s azzal belemerült a címszalagok ellenőrzésébe, és folytatta örökös hümmögését.

E pillanatban szerencsés, vagy talán szerencsétlen véletlenből bejött Finot, hogy tudtára adja Giroudeau-nak állemondását, és figyelmeztesse, hogy vigyázzon az érdekeire.

- Ezzel az úrral nem kell ravaszkodni, a laphoz tartozik - szólt nagybátyjához Finot, majd megfogta és megszorította Lucien kezét.

- Ó, a laphoz tartozik? - kiáltott fel Giroudeau, akit meglepett unokaöccsének mozdulata. - No, ön könnyen jutott be ide, uram.

- Előre el akarom intézni a dolgát, hogy Étienne *be ne fűzze* - mondta Finot, ravaszul pillantva Lucienre. - Ez az úr hasábonként három frankot kap mindenért, amit ír, ide számítva a színházi beszámolókat is.

- Soha senkinek sem szabtál ilyen föltételeket - mondta Giroudeau, és csodálkozva nézett Lucienre.

- Övé lesz a négy bulvárszínház, legyen rá gondod, hogy a páholyait ne csípjék el, s átadják neki a színházjegyeket. Mindamellett tanácsolom, hogy küldesse a lakására - mondotta Lucien felé fordulva. - Ez az úr kötelezi magát, hogy a kritikán kívül tíz cikket ír a *Különfélék* rovatába, körülbelül két hasáb terjedelemben, havi ötven frankért egy esztendeig. Rendben van így?

- Igen - mondta Lucien, akinek kezét megkötötték már a körülmények.

- Bátyám - szólt Finot a pénztároshoz -, írd meg a szerződést, majd elmenőben aláírjuk.

- Mi a neve ennek az úrnak? - kérdezte Giroudeau, felállva és lekapva fekete selyemsapkáját.

- Lucien de Rubempré úr, az *Alcade*-ról szóló cikk szerzője - mondta Finot.

- Fiatalember! - kiáltott fel a vén katona, rákoppantva Lucien homlokára - önnek itt arany-bányája van. Nem vagyok irodalmár, de olvastam a cikkét és gyönyörűségem telt benne. Ez már aztán vidámság, ez igen! Mondtam is mindjárt: ez előfizetőket hoz nekünk. És jöttek is. Ötven példányt adtunk el.

- Ugye, az Étienne Lousteau-val kötött szerződésem le van másolva két példányban? Alá lehet írni? - kérdezte Finot a nagybátyjától.

- Igen - felelte Giroudeau.

- Ennek az úrnak a szerződését keltezd tegnapról, hogy Lousteau-t kösse a megegyezésünk. - Finot karon fogta új munkatársát, valami színlelt pajtáskodással, amely meghódította a költőt, s e szavakkal kezdte fölvezetni a lépcsőn: - Így aztán kész pozíciója van. Magam fogom bemutatni munkatársaimnak. Ma este pedig Lousteau bevezeti a színházakba. Havi százötven frankot kereshet a kis lapunknál, amit Lousteau fog szerkeszteni; iparkodjék jól megférni vele. A huncut már azért is haragudni fog rám, hogy az ön dolgában megkötöttem a kezét, de ön tehetség, s nem akarom, hogy egy főszerkesztő önön tölthesse ki a szeszélyeit. Köztünk maradjon, havonként két oldalt is írhat a heti szemlében, kétszáz frankot fizetek érte. Ne szóljon erről a megegyezésről senkinek, mert ez a sok megsértett hiúság mind bosszút állna

rajtam a jövevény szerencséje miatt. A szemlének írt havi két oldal négy cikk legyen; kettő alá írjon álnevet, hogy ne keltse azt a látszatot, mintha mások elől venné el a kenyeret. Blondetnak és Vignonnak köszönheti a pozícióját, mert azok úgy vélekednek, hogy önnek jövője van. Hát ne fuserálja el a szerencséjét. Főképpen ne bízzék a barátaiban. Ami minket kettőnket illet, szeretném, ha mindig megértenők egymást. Szolgáljon engem, és én is szolgálatára leszek önnek. Negyven frank ára páholyt és jegyet adhat el, s hatvan frank ára könyvet. Ebből és az írásaiból négyszázötven frankja lesz havonként. Egy kis elmességgel legalább kétszáz frankot kereshet még azonkívül a kiadóktól, azok megfizetik cikkeit és prospektusait. De ugyebár, ön az én emberem? Számíthatok önre?

Lucien hallatlan örömmel és elragadtatással szorította meg Finot kezét.

- Ne tegyünk úgy, mintha már értenénk egymást! - súgta a fülébe Finot, miközben betaszította egy manzárdszoba ajtaját a ház ötödik emeletén, egy hosszú folyosó végén.

Lucien ekkor megpillantotta Lousteau-t, Félicien Vernou-t, Hector Merlint és két másik munkatársat, akiket nem ismert - valamennyi egy zöld terítős asztal körül ült, jó tűz mellett, széken vagy karosszékben, dohányoztak, nevetgéltek. Az asztalon nagy halom papír, volt rajta egy valóságos tintatartó, tintával teli, s egy csomó meglehetősen rossz toll, amivel azonban mégiscsak írtak. Most megértette az újdonsült újságíró, hogy itt készül a nagy mű.

- Uraim - mondta Finot -, összejövetelünk tárgya az, hogy a mi kedves Lousteau-nkat kívánom az újság főszerkesztőjévé tenni, minthogy én kénytelen vagyok megválni tőle. Bár véleked̈eseim egy bizonyos szükségszerű átalakuláson mennek át, hogy főszerkesztője lehessek annak a szemlének, amelynek sorsát önök ismerik, a meggyőződésem azért a régi, és mi barátok maradunk. Teljesen az önök rendelkezésére állok, mint ahogy rendelkezésemre állnak önök is. A körülmények változhatnak, de az elvek nem változnak. Az elvek tengelye körül haladnak a politikai barométer mutatói.

Az összes munkatársak harsogó kacagásban törtek ki.

- Ki tanított ezekre a frázisokra? - kérdezte Lousteau.

- Blondet - felelte Finot.

- Szél, eső, vihar, állandó szép idő - mondta Merlin -, ezt mind együtt viseljük el.

- Egyszóval - folytatta Finot -, ne zavarodjunk bele a metaforákba: aki cikket akar hozni hozzám, az megtalálja Finot-t. Ez az úr - mondta, Lucient bemutatva - önök közé tartozik. Én már megkötöttem vele a szerződést, Lousteau.

Mindenki gratulált Finot-nak emelkedéséhez és sorsának fordulásához.

- No, most az egyik lábaddal rajtunk állsz, a másikkal azokon - szólt hozzá az egyik munkatárs, akit Lucien nem ismert -, Janus lesz belőled...

- Csak olcsó János ne legyen - mondta Vernou.

- Támadhatjuk tovább, akiket támadni szoktunk?

- Mindenkit, akit akartok - mondta Finot.

- Az újság csak nem hátrálhat meg? - szólt közbe Lousteau. - Châtelet úr megharagudott, most egy hétig nem hagyunk neki békét.

- Mi történt? - kérdezte Lucien.

- Eljött magyarázatot kérni - mondta Vernou. - A Császárság-korabeli szépfiú Giroudeau papával találkozott; s az a legtökéletesebb hidegvérrel Philippe Bridau-t nevezte meg a cikk szerzője gyanánt, Philippe pedig megkérdezte a bárót, hogy hány órakor és milyen fegyverekkel kíván elégtételt. Az ügy ennyiben maradt. Most éppen azzal foglalkozunk, hogy a holnapi számban bocsánatot kérjünk a bárótól. Minden mondat egy tőrdöfés lesz.

- Csak marjátok alaposan, majd eljön hozzám - mondta Finot. - Olyan látszata lesz a dolognak, mintha szolgálatot tennék neki, amikor titeket lecsöndesítelek - összeköttetésben van a kormánnyal, s kihalászunk az ügyből valamit, egy helyettes tanári állást vagy valami trafikot. Szerencsések vagyunk, hogy beugrott a komédiába. Ki akar az új lapomba első cikket írni Nathanról?

- Add ezt Luciennek - mondta Lousteau. - Hector és Vernou ki-ki a maga újságjába ír...

- Isten veletek, uraim, majd négyszemközt találkozunk Barbinnál - mondta nevetve Finot.

Luciennek néhányan gratuláltak, hogy bebocsáttatást nyert az újságírók félelmetes testületébe. Lousteau bemutatta: olyan ember, akire számítani lehet.

- Uraim, Lucien testületileg meghívja önöket vacsorára kedveséhez, a szép Coralie-hoz.

- Coralie átmegy a Gymnase-hoz - mondta Lucien Étienne-nek.

- Hát, uraim, abban megállapodunk, hogy Coralie-t valamennyien támogatjuk. Mindenki tegyen be néhány sort az újságjába erről a szerződésről, és beszéljen a tehetségéről. Rá kell fogni a Gymnase igazgatóságára, hogy van benne tapintat és ügyesség - nem tudom, mondhatjuk-e azt is, hogy szellem van benne?

- Mondhatjuk - felelte Merlin -, mert Frédéricnek van ott egy darabja, amit Scribe-bel közösen írtak.

- Ó, akkor a Gymnase igazgatója a legelőrelátóbb és legélesebb elméjű spekuláns - mondta Vernou.

- Igaz - mégse írjátok meg a cikkeket Nathan könyvéről, míg meg nem beszéltük egymással a dolgot, mindjárt megtudjátok, miért - mondta Lousteau. - Segítségére kell lennünk az új kollégának. Luciennek két elhelyezni való könyve van, egy szonettgyűjtemény meg egy regény. Egy-két cikkecske segítségével háromhónapos lejárattal nagy költőt kell csinálni belőle. Fel fogjuk használni a *Margitvirágok*-at, hogy lekicsinyeljük az *Ódák*-at, a *Balladák*-at, az *Elmélkedések*-et, az egész romantikus költészetet.

- Mulatságos lenne, ha a szonettek nem érnének egy fabatkát sem - mondta Vernou. - Mi a véleménye a szonettjeiről, Lucien?

- Igazán, milyennek találja őket? - kérdezte az egyik ismeretlen munkatárs.

- Uraim - szólt Lousteau -, becsületszavamra mondom, hogy jók.

- No, annak nagyon örülök - mondta Vernou -, majd elgáncsolom velük azokat a sekrestyés poétákat, úgyis nagyon untatnak már.

- Ha Dauriat ma este meg nem veszi a *Margitvirágok*-at, egyik cikket a másik után írjuk Nathan ellen.

- És mit szól ehhez Nathan? - kiáltott fel Lucien.

Az öt munkatárs elkacagta magát.

- El lesz ragadtatva - mondta Vernou -, majd meglátja, hogyan intézzük a dolgot.

- Szóval, az úr közénk tartozik? - mondta az egyik a két munkatárs közül, akiket Lucien nem ismert.

- Igen, igen, Frédéric, semmi bolondság! - Látod, Lucien - szólt Étienne az újonchoz -, hogyan viselkedünk veled szemben, te se hátrálj majd meg alkalomadtán. Valamennyien szeretjük Nathant és mégis megtámadjuk. Most pedig osztozzunk Nagy Sándor örökségén, Frédéric, akarod a Français-t és az Odéont?

- Ha az urak beleegyeznek - mondta Frédéric.

Mind bólintottak, de Lucien észrevette, hogy egyik-másiknak a szemében megvillan az irigység.

- Én megtartom az Operát, az Olaszokat és a Vígoperát - mondta Vernou.

- Jól van, Hector pedig átveszi a vaudeville-színházakat - szólt Lousteau.

- Hát én nem kapok színházat? - kiáltott fel a másik munkatárs, akit Lucien nem ismert.

- No, Hector átengedi neked a Variétés-t, a Lucien pedig a Porte-Saint-Martint - mondta Étienne. - Add oda neki a Porte-Saint-Martint, bolondja Fanny Beaupré-nak - szólt Lucienhez -, te megkapod cserébe a Cirque-Olympique-t. Nekem marad Bobino, a Funambules és Saqui asszony. Mármost: mi van készen a holnapi számra?

- Semmi.

- Semmi.

- Semmi.

- Uraim, legyenek szellemesek, amikor az én első számomat csináljuk. Châtelet báró és az ő Szálkás hala nem áll el egy hétig. A *Remete* szerzőjét is nagyon elkoptattuk már.

- Sosthenes-Demosthenes sem mulatságos többé - mondta Vernou -, mindenki eltanulta tőlünk.

- Ó, új halottak kellenek - mondta Frédéric.

- Mit szólnának, uraim, ha nevetségessé tennők a jobboldali erénycsőszöket? Ha például azt mondanók, hogy Bonald úrnak lábszaga van? - kiáltott fel Lousteau.

- Kezdjünk arcképsorozatot a kormánypárti szónokokról - mondta Hector Merlin.

- Csináld meg ezt, kicsikém - mondta Lousteau -, te ismered őket, egy párton vagy velük, kielégíthetsz egynémely belső gyűlölködést. Fogd nyakon Beugnot-t, Syries de Mayrinhacot és másokat. Ezeket a cikkeket előre meg lehet írni, s a lap legalább nem jön zavarba.

- Hátha kitalálnánk egy-két temetés-megtagadást, több-kevesebb súlyosbító körülménnyel? - mondta Hector.

- Ugyan, ne utánozzuk a nagy kormánypárti lapokat, amelyeknek egész *papi kartotékjaik* vannak, teli *kacsákkal* - felelte Vernou.

- Kacsákkal? - kérdezte Lucien.

- Kacsának nevezzük - felelte Hector - az olyan hírt, amely igaznak látszik, de csak azért találja ki az ember, hogy színesebbé tegye a Párizsi Rovatot, amikor szürke egy kicsit. A kacsa Franklin találmánya - ő találta fel a villámhárítót, a kacsát és a köztársaságot. Ez az újságíró oly jól becsapta az enciklopédistákat, tengerentúli kacsáival, hogy Raynal *A hindu filozófia történeté*-ben két ilyen kacsát közölt hiteles tény gyanánt.

- Ezt nem tudtam - mondta Vernou. - Melyik az a két kacsa?

- Annak az angolnak a története, aki eladja a megmentőjét, egy néger nőt, de előbb anyává teszi, hogy több pénzt kaphasson érte. Aztán a terhes leány fényes vádbeszéde, amellyel megnyeri pörét. Amikor Franklin Párizsba jött, Neckernél bevallotta ezeket a kacsákat, nagy megrökönyödésére a francia filozófusoknak. Hát így rontotta meg kétszer az Újvilág a régit.

- Az újság - mondta Lousteau - igaznak tekint mindent, ami valószínű. Mi ebből indulunk ki.

- Így jár el a büntető igazságszolgáltatás is - mondta Vernou.

- Nos hát, viszontlátásra itt, este kilenc órakor - szólt Merlin.

Mind fölkeltek, kezet szorítottak egymással, s az ülés a legmeghatóbb barátság jegyében végződött be.

- Ugyan mondd, mit csináltál Finot-val - kérdezte Étienne Lucientől -, hogy szerződést kötött veled? Te vagy az egyetlen, akivel szorosabb kapcsolatba lépett.

- Nem csináltam én semmit, ő tette az ajánlatot - mondta Lucien.

- Én a magam részéről boldog volnék, ha valami titkos megegyezésed lenne vele, annál erősebben ülnénk mind a ketten a nyeregben.

Étienne és Lucien a földszinten találták Finot-t, aki félrevonta Lousteau-t a szerkesztőség előszobájában.

- Írja alá a szerződést, hogy az új igazgató azt higgye, tegnap történt a dolog - mondta Giroudeau, két bélyeges papírt téve Lucien elé.

Miközben a szerződést olvasta, Lucien meglehetősen élénk vitatkozást hallott Étienne és Finot közt az újság természetbeni jövedelmeiről. Étienne követelte a maga részét ezekből az adókból, amiket Giroudeau szedett be. Finot és Lousteau kétségtelenül megalkudott, mert a két barát teljes egyetértésben lépett ki a szobából.

- Viszontlátásra nyolckor, a Fa-galériákban, Dauriat-nál - szólt Étienne Lucienhez.

Egy fiatalember jelentkezett, hogy munkatárs szeretne lenni - ugyanolyan félénk és nyugtalan ábrázattal, mint nemrégiben Lucien. Lucien titkos gyönyörűséggel nézte, hogyan csinálja végig Giroudeau az újonccal ugyanazokat a tréfákat, amikkel annak idején őt csapta be; saját érdeke tökéletesen megértette vele, hogy szükség van erre a furfangra, amely szinte áthághatatlan korlátokat emelt a kezdők és a manzárdszoba közé, ahova csak kiválasztottaknak volt bejárása.

- Nem szerzik már oly könnyen a pénzt a munkatársak - szólt Giroudeau-hoz.

- Ha többen lennének, mindegyikük kevesebbet kapna - felelte a kapitány. - No hát!

A nyugalmazott katona megforgatta ólmos botját, hümmögve távozott, s elképedve látta, hogy Lucien felszállt a körúton várakozó szép kocsiba.

- Most maguk a katonák és mi a civilek - szólt hozzá a vén hadfi.

- Becsületszavamra, úgy találom, hogy fiatal barátaink a legjobb gyerekek a világon - szólt Lucien Coralie-hoz. - Mától fogva újságíró vagyok és biztos, hogy megkereshetek havi hatszáz frankot, ha úgy dolgozom, mint az állat - de elhelyezhetem a két könyvemet és írok újat is, mert a barátaim megszervezik a sikert! Szóval, én is azt mondom, amit te, Coralie: mienk az élet!

- Neked sikered lesz, kicsikém; de ne légy olyan jó, amilyen szép vagy, mert akkor véged van. Légy gonosz az emberekkel, az előkelő.

Coralie és Lucien sétakocsikázásra indultak a Bois de Boulogne-ba, újra találkoztak ott d'Espard márkinéval, Bargetonnéval és Châtelet báróval. Bargetonné csábító arccal nézett Lucienre - ezt akár üdvözlésnek is lehetett tekinteni.

Camusot nagyszerű vacsorát rendelt. Coralie, tudván, hogy megszabadult tőle, olyan kedves volt a szegény selyemkereskedőhöz, hogy ez viszonyuk tizennégy hónapja alatt sohasem látta ilyen bájosnak, ilyen elragadónak.

„Ej - gondolta magában -, maradjunk csak vele, *akárhogy is!*"

Camusot titokban felajánlott Coralie-nak egy évi hatezer frankos államkölcsön-járadékot, amiről a felesége nem tudott, ha továbbra is a kedvese marad - s hajlandó volt szemet hunyni Luciennel való szerelmeskedése előtt.

- Mit, hogy én egy ilyen angyalt megcsaljak?... Ugyan, hát nézd meg őt, te szegény pénzeszsák, és nézd meg magadat! - mondta a leány, a poétára mutatva, akit Camusot kissé pityókosra itatott.

Camusot elhatározta, hogy megvárja, amíg a nyomor visszaadja neki Coralie-t, hiszen egyszer már kezébe juttatta a nyomor.

- Hát akkor csak barátod leszek - szólt, és homlokon csókolta.

Lucien együtt hagyta Coralie-t és Camusot-t, s a Fa-galériába ment. Mennyire megváltozott, amióta beavatták az újságcsinálás rejtelmeibe! Bátran belekeveredett a galériák hullámzó tömegébe, szemtelen arcot vágott, hiszen kedvese volt, s közömbös képpel állított be Dauriathoz, hiszen újságíró. Nagy társaságot talált ott, kezelt Blondet-val, Nathannal, Finot-val, az egész irodalmi világgal, amellyel már egy hete puszipajtáskodott; *valakinek* hitte magát, s azzal kecsegtette magát, hogy fölülmúlja a társait; az a kis pityókosság, ami dolgozott benne, nagy hasznára vált: szellemes volt és megmutatta, hogy tud együtt üvölteni a farkasokkal. Mindamellett nem élvezhette azt a csöndes, néma helyeslést, amelyre számított; észrevette a féltékenység első megrezzenését a társaságban, amely talán nem annyira nyugtalanul, mint inkább kíváncsian várta, milyen helyet foglal el az új kiválóság, s mit fog felfalni a sajtó koncain való általános osztozkodás közben. Finot aranybányát látott Lucienben; Lousteau úgy vélekedett, hogy jogai vannak vele szemben: egyedül ők mosolyogtak a poétára. Lousteau már egészen főszerkesztő módjára viselkedett, és erősen megkopogtatta Dauriat dolgozószobájának ablakát.

- Csak egy percet kérek, barátom - felelte a könyvkereskedő, amikor kinézett a zöld függöny fölött és megismerte.

Ez a perc egy óra hosszat tartott; aztán Lucien és barátja beléphetett a szentélybe.

- Nos hát, gondolkozott a barátunk dolgán? - kérdezte az újdonsült főszerkesztő.

- Mindenesetre - mondta Dauriat, szultáni módon dőlve hátra karosszékében. - Átfutottam a szonettgyűjteményt és elolvastattam egy jó ízlésű emberrel, egy jó kritikussal, mert én nem állítom magamról, hogy értek hozzá. Én, barátom, készen vásárolom a dicsőséget, mint az a bizonyos angol a szerelmet. Ön éppoly nagy költő, kicsikém, amilyen csinos fiú - mondta Dauriat. - Úri szavamra mondom, látja, nem könyvkereskedői szavamra, a szonettjei nagyszerűek, meg sem érzik rajtuk a munka, márpedig ez ritkaság, ha valakiben van ihlet és lendület. És végül ön tud rímelni, ez is az új iskola jó tulajdonságai közé tartozik. A *Margitvirágok* nagyon szép könyv, de nem üzlet, márpedig én csak nagy vállalkozásokkal foglalkozhatom.

Lelkiismeretességből nem akarom megvenni a szonettjeit, mert nem tudnám az érdekükben megütni a nagydobot - az ilyesmin nem lehet eleget nyerni, hogy a sikerre költhessen az ember. Ön különben is abba fogja hagyni a költészetet, s ez a könyv magában marad, ön fiatal, fiatalember! Az első verseknek azt a bizonyos gyűjteményét hozta ide, amit minden íróember megcsinál, amikor a kollégiumot otthagyja - eleinte büszke rá, később kutyába sem veszi. Az ön Lousteau barátja is bizonyosan dugdos egy költeményt az ócska harisnyái között. Ugye, hogy van versed, amiben hittél, Lousteau? - mondta Dauriat, ravasz, egyetértő pillantást vetve Étienne-re.

- Hogyan is tudnék különben prózát írni? - felelte Lousteau.

- No lássa, nekem sohasem szólt róla, mert ismeri a könyvkiadást és az üzleti életet - folytatta Dauriat. - Rám nézve nem az a kérdés - mondta hízelgő hangon -, hogy ön nagy költő-e vagy sem; ön nagy, igen nagy tehetség; ha kezdő volnék, elkövetném azt a hibát, hogy kiadjam a könyvét. De hát ma már azok, akiktől a tőkémet kapom, azonnal bezárnák előttem a pénzszekrényüket; elég nekik, hogy tavaly húszezer frankot vesztettem, most már semmiféle költészetről nem akarnak hallani, márpedig nekem ők parancsolnak. Mindamellett nem ez a kérdés. Én elhiszem, hogy ön nagy költő; de termékeny lesz-e? Szép szabályosan potyogtatja-e ezután a szonetteket? Fölviszi-e tíz kötetig? Lesz-e üzlet önből? Nos hát, nem, ön nagyszerű prózaíró lesz; önben sokkal több a szellem, semhogy sortöltő szótagokra pazarolja, önnek évi harmincezer frankot kell keresnie az újságoknál, s ezt nem fogja elcserélni háromezer frankért, amit igen nehezen szerezhet meg a strófáival és egyéb bolondériákkal!

- Tudja, Dauriat, hogy ez az úr tagja a szerkesztőségünknek? - kérdezte Lousteau.

- Igen - felelte Dauriat -, olvastam a cikkét, s az ő jól fölfogott érdekében nem adom ki a *Margitvirágok*-at. Igenis, uram, egy fél éven belül több pénzt lát tőlem azokért a cikkekért, amelyeknek írására fel fogom kérni, mint ezekért az eladhatatlan versekért.

- És a dicsőség? - kiáltott fel Lucien.

Dauriat és Lousteau elnevette magát.

- Ördögbe is - mondta Lousteau -, ennek még mindig vannak illúziói!

- A dicsőség! - felelte Dauriat - az tízesztendei kitartás a költőnek, a kiadónak pedig az az alternatíva, hogy százezer frankot nyer vagy veszít. Ha talál olyan bolondot, aki kinyomtatja a verseit, mához egy évre becsülni fog engem, amikor megtudja a másik üzleti eredményeit.

- Itt van a kézirat? - kérdezte hidegen Lucien.

- Itt van, barátom - felelte Dauriat, aki máris sajátságosan édeskés modorban kezdett tárgyalni Luciennel.

Lucien átvette a tekercset, s meg sem nézte, milyen állapotban van rajta a zsineg, annyira úgy látszott, mintha Dauriat olvasta volna a *Margitvirágok*-at. Távozott Lousteau-val és sem megdöbbenést, sem elégedetlenséget nem lehetett észrevenni rajta.

Dauriat kikísérte a két barátot a bolthelyiségbe, s közben a maga lapjáról meg a Lousteau-éról beszélt. Lucien hanyagul játszadozott a *Margitvirágok* kéziratával.

- Azt hiszed, Dauriat elolvasta vagy elolvastatta a szonettjeidet? - súgta a fülébe Étienne.

- Azt - felelte Lucien.

- Nézd meg a pecsétet.

Lucien észrevette, hogy a tinta és a zsineg tökéletesen össze van ragadva.

- Melyik szonett ragadta meg leginkább a figyelmét? - kérdezte Lucien a könyvkereskedőtől, elsápadva haragjában és dühében.

- Valamennyi figyelemre méltó, barátom - felelte Dauriat -, de különösen a *Margitvirágok*-ról szóló gyönyörű, az ritka, finom gonddal végződik. Abból sejtettem meg, hogy milyen sikere lesz az ön prózájának. Tüstént ajánlottam is önt Finot-nak. Írjon nekünk cikkeket, azokat jól megfizetik. Lássa kérem, szép dolog a dicsőség, de ne feledkezzék meg az anyagiakról sem és fogadjon el mindent, ami kínálkozik. Majd akkor írjon verseket, ha gazdag lesz.

A költő hirtelen kilépett a galériába, hogy a dühe ki ne törjön.

- Ugyan, te gyerek - mondta Lousteau, aki utána sietett -, nyugodj hát meg, nézd az embereket annak, amik: eszköznek. Akarsz bosszút állni rajta?

- Mindenáron! - felelte a költő.

- Itt van Nathan könyvének egyik példánya, most adta ide Dauriat, holnap jelenik meg a második kiadása; olvasd el újra és írj róla egy lerántó cikket. Félicien Vernou ki nem állhatja Nathant, mert azt hiszi, hogy annak a sikere árt a könyve leendő sikerének. Ezeknek a törpe szellemeknek a rögeszméi közé tartozik, hogy a nap alatt nincs helye két sikernek. Közöltetni is fogja cikkedet abban a nagy újságban, ahová dolgozik.

- De mit lehet mondani az ellen a könyv ellen, hiszen nagyon szép! - kiáltott fel Lucien.

- Ugyan, édesem, tanuld meg a mesterségedet! - szólt nevetve Lousteau. - Még ha remekmű volna is az a könyv, kell hogy a tollad alatt ostoba együgyűség, veszedelmes, egészségtelen munka váljék belőle.

- De hogyan?

- Hibákká változtatod a szépségeit.

- Erre az erőmutatványra képtelen vagyok.

- Kedvesem, az újságíró: erőművész; meg kell szokni a mestersége kellemetlen oldalait. Hogy lásd, milyen jó fiú vagyok, megmondom, mit kell ilyenkor cselekedni. Figyelj ide. Azon kezded, hogy szépnek találod a művet és szórakozhatsz például azzal, hogy megírod róla, amit igazán gondolsz. A közönség azt mondja magában: ebben a kritikusban nincs semmi féltékenység, bizonyosan pártatlan lesz. Ettől a pillanattól fogva lelkiismeretesnek tartja a kritikádat. Amikor aztán megszerezted az olvasóid becsülését, sajnálkozásodat fejezed ki, hogy meg kell rónod azt a rendszert, amely felé az ilyenfajta könyvek kormányozzák a francia irodalmat. Franciaország, mondod majd, az egész világ intelligenciáját kormányozza. Évszázadokon át a mai napig a francia írók vezették Európát az elemzés s a filozófiai vizsgálódás útján, stílusuk erejével s azzal az eredeti formával, amit az eszméknek adtak. Itt a nyárspolgárok kedvéért dicshimnuszok közt emlegeted Voltaire, Rousseau, Diderot, Montesquieu, Buffon nevét. Elmagyarázod, milyen könyörtelenül szigorú a francia nyelv, s bebizonyítod, hogy olyan, mint a gondolatot bevonó fénymáz. Axiómákat mondasz ki, például: a nagy író Franciaországban mindig nagy ember, mert a nyelv kényszeríti, hogy folyton gondolkozzék; ez más országokban nincs így stb. Bebizonyítod az állításodat, összehasonlítván Rabenert, a német szatirikus moralistát La Bruyère-rel; semmi sem ad olyan tekintélyt egy kritikusnak, mintha valami ismeretlen idegen szerzőről beszél. Kant piedesztálul szolgál Cousinnek. Ha aztán már ezen a területen vagy, bedobsz egy szót a köztudatba, amely összefoglalja és megmagyarázza az együgyűek számára múlt századbeli lángelméink rendszerét, s elnevezed az ő irodalmukat *eszmésített irodalomnak.* Ezzel a szóval fölfegyverkezve az összes nagynevű halottakat fejéhez vagdalhatod az élő szerzőknek. Akkor aztán megmagyarázod, hogy napjainkban új

irodalom keletkezett, amely visszaél a párbeszédekkel, a legkönnyebb irodalmi formával s a leírással, ami fölment a gondolkodás alól. Szembeállítod Voltaire, Diderot, Sterne, Lesage lényegbevágó, mélyenjáró regényeit a modern regénnyel, amely mindent képekkel fejez ki s amelyet Walter Scott túlságosan *dramatizált.* Ilyen műfajban csak a feltalálóknak van tere. A Walter Scott-szerű regény műfaj és nem rendszer - mondod -, villámokat szórsz arra a vészes műfajra, amely felhígítja és nyújtódeszkára teríti az eszméket - ez a műfaj minden rendű-rangú szellemnek hozzáférhető, ebben mindenki könnyűszerrel íróvá lehet, s végül is elnevezed a *képek irodalmának.* Ezt az egész érvelést rázúdítod Nathanra, kimutatod, hogy utánzó és csak látszólagos tehetség, bebizonyítod, hogy könyvében események foglalják el az érzelmek helyét. A mozgás még nem élet, a kép még nem eszme! Csak eressz szélnek ilyen szentenciákat, a közönség utánad mondja. Akármilyen érdemei vannak is ennek a műnek, végzetesnek és veszedelmesnek látszik, megnyitja a Dicsőség templomának kapuit a tömegek előtt - s a távolban rámutatsz az apró írócskák hadseregére, akik mind sietnek utánozni ezt a formát. Itt aztán dörgedelmes sirámok következhetnek az ízlés hanyatlásáról, s közbecsúsztathatod Étienne, Jouy, Tissot, Gosse, Duval, Jay, Benjamin Constant, Aignan, Baour-Lormian, Villemain, szóval a napóleoni liberális párt oszlopainak dicséretét, akik a Vernou lapjának pártfogói. Rámutatsz erre a dicsőséges falanxra, amely ellenáll a romantikusok betörésének, megmarad az eszme és a stílus pártján a képpel és a fecsegéssel szemben, tovább folytatja a voltaire-i iskolát, és szembehelyezkedik az angol és német iskolával, ugyanúgy, mint ahogy a baloldal tizenhét szónoka a népért harcol a jobboldal ultráival szemben. Ezeknek a neveknek a védelme alatt, amelyeket istenít a franciák óriási többsége, hiszen az mindig a baloldali ellenzék pártján lesz, összezúzhatod Nathant, akinek műve, bárha elsőrendű szépségek vannak benne, egy eszmék nélkül szűkölködő irodalomnak ad polgárjogot Franciaországban. Ettől a perctől fogva, értsd meg, már nem Nathanról és nem az ő könyvéről van szó, hanem Franciaország dicsőségéről. A becsületes és bátor tollak kötelessége, hogy energikusan szembeszálljanak ezzel az idegenből behozott szellemmel. Az ilyesmi hízeleg az előfizetőnek. Szerinted Franciaországnak helyén van az esze, nem olyan könnyű becsapni. Ha a kiadó olyan okokból, amelyeket nem akarsz részletezni, elővarázsolta is a siker látszatát, az igazi közönség hamar helyreigazította azt a tévedést, amit az előőrsül szolgáló ötszáz együgyű okozott. Azt mondod, hogy a kiadó, amikor már szerencséjére el tudott adni egy kiadást ebből a könyvből, nagy vakmerőséget követ el a másodikkal és sajnálkozásodat fejezed ki, hogy ilyen ügyes üzletember oly kevéssé ismeri hazája ösztöneit. No hát, ezek legyenek a cikkeid fő vonásai. Ezeket az okoskodásokat szórd teli szellemmel, ereszd föl egy kis ecetes szósszal és Dauriat-nak befütyültél vele. De meg ne feledkezz arról, hogy a végén sajnálkoznod kell egy olyan ember tévedésén, mint Nathan, akinek még szép alkotásokat köszönhet a jelenkori irodalom, ha más útra tér.

Lucien elképedve hallgatta Lousteau-t: az újságíró szavára felnyílt a szeme, olyan irodalmi igazságokat fedezett fel, amiket eddig még nem gyanított.

- De hiszen, amit mondasz - kiáltott fel -, nagyon okos és igaz!

- Máskülönben nem is támadhatnád meg Nathan könyvét - mondta Lousteau. - Látod, kicsikém, ez az első formája egy olyan cikknek, amit egy könyv lerántására írnak. Ez a kritikus dorongja. De van még számos más formula! Majd kinevelődöl lassanként. Amikor föltétlenül beszélned kell majd valakiről, akit nem szeretsz - néha meg van kötve a keze a laptulajdonosnak vagy a főszerkesztőnek -, megtanulod a semmitmondás művészetét. A cikk élére odateszi az ember annak a könyvnek a címét, amellyel foglalkoznia kell, általános elmélkedéssel kezdi, beszél a görögökről, a rómaiakról s végül azt mondja: ezek az elmélkedések elvezetnek bennünket X. Y. úr könyvéhez, amelyre legközelebb visszatérünk. A következő cikk aztán nem jelenik meg soha. Így lehet két ígéret között elsüllyeszteni a könyvet. Most nem Nathan

ellen írsz, hanem Dauriat ellen; szükség van a dorongra. A szép könyvet nem töri össze a dorong, a rossz könyvnek beszakítja a fejét: az első esetben csak a kiadót sebzi meg: a másodikban a közönségnek tesz szolgálatot. Az irodalmi kritikának ezeket a formáit használják a politikai kritikában is.

Étienne kegyetlen leckéje új területeket nyitott meg Lucien képzelete előtt, s most csodálatosan kezdte érteni a mesterségét.

- Menjünk a szerkesztőségbe - mondta Lousteau -, ott lesznek barátaink, s megállapodunk egy általános támadásban Nathan ellen - majd meglátod, milyen mulatságosnak találják ezt.

A Saint-Fiacre utcában együtt mentek fel a manzárdszobába, ahol az újság készült, s Lucien meglepetten és elragadtatva látta, milyen örömmel egyeztek bele a társaik, hogy Nathan könyvét lerántsák. Hector Merlin fölkapott egy darab papírt, s ezeket a sorokat írta rá, amiket aztán elvitt a lapjához:

> Nathan úr könyvének második kiadását hirdetik. Hallgatni akartunk erről a műről, de a siker látszata arra kényszerít, hogy cikket közöljünk, nem annyira a könyvről magáról, mint inkább a fiatal irodalom törekvéseiről.

A másnapi szám vicceinek élére ezt tette Lousteau:

> Dauriat könyvkereskedő új kiadásban adja ki Nathan úr könyvét. Úgy látszik, nem ismeri a Palais-Royalban népszerű közmondást: *Non bis in idem.*[19] Tisztelet a jobb sorsra érdemes bátorságnak!

Étienne szavai világot gyújtottak Lucien agyában, s az a vágy, hogy Dauriat-n megbosszulja magát, elfoglalta benne a lelkiismeret és az ihlet helyét. Három napig nem mozdult ki Coralie szobájából: a tűz mellett dolgozott. Bérénice szolgálta ki és fáradt pillanataiban a figyelmes, hallgatag Coralie becézgette. E három nap alatt megírt és letisztázott egy körülbelül háromhasábos kritikát, amelyben meglepő magaslatokra emelkedett föl. Elfutott az újsághoz - este kilenc óra volt -, ott találta a munkatársakat, és felolvasta nekik a cikkét. Komolyan hallgatták. Félicien egy kukkot sem szólt, fogta a kéziratot, és lerohant a lépcsőn.

- Mi baja ennek? - kiáltott fel Lucien.

- Nyomdába viszi a cikkedet - mondta Hector Merlin -, remekmű az, egy szót sem lehet se elvenni belőle, se hozzátenni.

- Neked csak meg kell mutatni az utat - mondta Lousteau.

- Kíváncsi vagyok, milyen arcot vág Nathan, amikor ezt holnap olvassa - szólt egy másik munkatárs, arcán édes elégedettséggel.

- Önnel muszáj jó barátságban lenni - mondta Hector Merlin.

- Hát jó a cikk? - kérdezte élénken Lucien.

- Blondet és Vignon rosszul lesz tőle - mondta Lousteau.

- Nézd csak - folytatta Lucien -, itt van egy kis cikk, amit neked firkantottam, s ha sikere lesz, egész sorozatot lehetne csinálni ilyesmikből.

- Olvasd föl - mondta Lousteau.

---

[19] Ne mondd kétszer ugyanazt. (latin)

Lucien erre fölolvasott neki egy bűbájos kis cikket, amely folytatásaival megcsinálta a lapocska szerencséjét - két hasábon rajzolgatta bennük a párizsi élet apró részleteit, egy-egy figurát, típust, mindennapos eseményt vagy valami furcsaságot. Ez a minta - *Párizsi járókelők* volt a címe - abban az új és eredeti modorban íródott, amelyben a gondolat a szavak összekoccanásából szikrázik ki, s a határozók és jelzők pattogása kelti föl a figyelmet. Ez a cikk annyira különbözött a Nathanról szóló komoly és mély cikktől, mint a *Perzsa levelek* a *Törvények szellemé*-től.

- Született újságíró vagy - szólt hozzá Lousteau. - Ez jön holnap, csinálj ilyet, amennyit akarsz.

- Hm - szólalt meg Merlin. - Dauriat dühös amiatt a két gránát miatt, amit belőttünk a boltjába. Éppen tőle jövök; káromkodott, mennydörgött, dühöngött Finot ellen, aki azt mondta neki, hogy eladta neked az újságját. Én felhúztam, és azt súgtam a fülébe; drágán fizet még a *Margitvirágok*-ért. Egy tehetséges ember kerül az útjába, és ön a pokolba küldi, amikor mi tárt karokkal fogadjuk!

- Dauriat-t le fogja sújtani az a cikk, amit most hallottunk - szólt Lousteau Lucienhez. - Látod már, fiacskám, hogy mi az újság? De a bosszúd már útban van! Châtelet báró eljött ma reggel, hogy megkérdezze a címedet, s ugyanakkor egy véres cikk jelent meg ellene - az egykori szépfiúnak szédül a feje, kétségbe van esve. Nem olvastad a lapot? Mulatságos ez a cikk. Nézd csak. *A Gém temetése és a Szálkás hal siratója,* Bargetonnét az előkelő társaságban már nem is híják másként, mint *Szálkás hal*-nak, Châtelet-t pedig *Gém báró*-nak.

Lucien fogta az újságot, és akaratlanul is nevetnie kellett Vernou elmésségének apró remekművén.

- Kapitulálni fognak - mondta Hector Merlin.

Lucien vidám kedvvel segített megcsinálni néhány élces és csípős megjegyzést, aminőkkel az újságot le szokták zárni, miközben a munkatársak beszélgettek, füstöltek, elmondták egymásnak aznapi kalandjaikat, kifigurázták kollégáik nevetséges tulajdonságait vagy meghányták-vetették jellemüknek valami új vonását. Ez a mindenekfölött gúnyos, elmés, rossznyelvű beszélgetés tájékoztatta Lucient az irodalmi világ erkölcseiről és személyiségeiről.

- Sétálok veled egyet, míg az újságot szedik - mondta Lousteau -, bemutatlak minden színházban, ahová bejáratos leszel, a jegyszedőknél és a kulisszák mögött; aztán megkeressük Florine-t és Coralie-t a Panorama-színházban, és *hetyegünk* velük egy kicsit az öltözőjükben.

Kart karba öltve járták végig a színházakat: Lucient felavatták mint újságírót, a direktorok bókoltak neki, és erősen megnézték a színésznők, akik mind tudták, hogy egyetlen cikke milyen híressé tette Coralie-t és Florine-t, egyiket a Gymnase szerződtette évi tizenkétezer frankkal, másikat a Panorama nyolcezerrel. Valóságos kis diadalmenet volt ez: megnövelte Lucient önnön szemében, s megértette vele hatalma nagyságát. A két barát tizenegy órára a Panorama-színházba ért, ahol Lucien fesztelensége csodákat művelt. Ott volt Nathan is, s kezét nyújtotta Luciennek, az pedig megfogta és megszorította.

- Kedves mesterek - szólt Nathan, kettejükre pillantva -, hát el akarnak temetni engem?

- Várj holnapig, kedvesem, meglátod, hogyan markol beléd Lucien! Szavamra, meg leszel elégedve. Olyan komoly kritikán, mint ez, csak nyerhet a könyv.

Lucien elpirult szégyenkezésében.

- Nagyon kemény? - kérdezte Nathan.

- Komoly - mondta Lousteau.

- Hát nem lesz baj belőle? - folytatta Nathan. - Hector Merlin azt mondta a Vaudeville folyosóján, hogy megnyúzott.

- Hadd mondjon ő, amit akar, ön várjon holnapig! - kiáltott fel Lucien, aztán Coralie öltözőjébe menekült, nyomon követve a színésznőt, mihelyt az csábító jelmezében kilépett a színpadról.

Amint Lucien másnap éppen Coralie-val reggelizett, kocsizörgést hallott, s a meglehetősen elhagyott utcában könnyű volt felismerni a könnyed patkócsattogásáról, arról, ahogyan a kocsi megállt, hogy a fogat elegáns, a ló telivér. Lucien csakugyan észrevette az ablakból Dauriat nagyszerű, angol lovát, s látta, amint a kiadó átadja a groomjának a gyeplőt, mielőtt leszáll.

- A kiadó! - kiáltotta oda Lucien a kedvesének.

- Várassa meg! - mondta Coralie tüstént Bérénice-nek.

Lucien elmosolyodott a leány biztonságán, aki oly csodálatosan azonosította magát az ő érdekeivel; odament hozzá, és őszintén, szívből megölelte. Határozottan elmésen viselkedett.

A szemtelen kiadó gyorsasága, a sarlatánok királyának hirtelen megalázkodása olyan körülményekkel függött össze, melyeket ma már szinte teljesen elfelejtettek, oly erősen átalakult tizenöt esztendő alatt a könyvkereskedés. 1816-tól 1827-ig, amikor az olvasótermek, amelyek eleinte újságolvasásra szolgáltak, csekély díjért új könyvek kölcsönzésére kezdtek vállalkozni, s amikor az időszaki sajtó adóterheinek megnövekedése megteremtette a hirdetést, a könyvkiadó nem tudott más módon a nyilvánosság elé jutni, mint az újságok tárcarovatába vagy egyéb rovataiba becsempészett cikkek segítségével. Egészen 1822-ig a francia lapok olyan kis alakban jelentek meg, hogy a nagy lapok is alig múlták fölül a mai kis újságok terjedelmét. Hogy az újságok zsarnokságának ellenállhassanak, Dauriat és Ladvocat elsőnek találták fel a plakátot, és magukra vonták Párizs figyelmét fantasztikus betűformákkal, bizarr színezéssel, keretdíszekkel, később pedig litográfiákkal, amelyek a plakátot valóságos költeménnyé tették a néző számára, s gyakran csalódást okoztak a műbarátok erszényének. A plakátok oly eredetivé váltak, hogy egy afféle mániákus, akit *gyűjtőnek* szokás nevezni, teljes gyűjteményt szedett össze a párizsi plakátokból. Az ilyenfajta hirdetésről, amely eleinte a boltok ablakaira és a körutak kirakataira szorítkozott, de később egész Franciaországban elterjedt, később lemondtak az újsághirdetés kedvéért. De azért a plakát, amely még akkor is szembeötlik, amikor az emberek már rég elfelejtették az újsághirdetést és gyakran magát a művet is, mindig fenn fog maradni, különösen mióta feltalálták annak a módját, hogy a falra fessék.

A hirdetés, amely pénzért mindenkinek a rendelkezésére áll, s az újságok negyedik oldalát éppoly termékeny mezővé tette a kincstár, mind a spekulánsok számára: az újságbélyeg, a postadíj és az óvadék szigorú törvényeinek köszönheti megszületését. Ezeket a megszigorításokat Villèle úr idejében találták föl, akkor pedig ő kipusztíthatta volna az újságokat, ha a végtelenségig engedi elszaporodni, ehelyett azonban kiváltságokat teremtettek, majdnem lehetetlenné téve az újságalapítást. Szóval 1821-ben az újságok élet és halál urai voltak a szellemi termékek és a kiadói vállalkozások terén. Irtózatos pénzbe került egy néhány soros hirdetés, amit a párizsi hírek rovatában közöltek. Annyi intrika folyt a szerkesztőségekben és este a nyomda csataterén, amikor a *tördelés* döntött arról, hogy ezt vagy azt a cikket lehet-e hozni vagy sem, hogy a nagy kiadók írókat tartottak zsoldjukban, velük íratták ezeket a kis cikkeket, amelyekben sok gondolatot kellett kevés szóba szorítani. Ezek az obskurus újságírók, akiket csak közlés után fizettek meg, gyakran ott maradtak éjjel a nyomdában, hogy lássák, amint sajtó alá kerülnek akár a nagy cikkek, amiket Isten tudja, hogyan, néha mégiscsak elsüthettek, akár az a néhány sor, amit azóta *reklámnak* neveznek. Manapság

annyira megváltoztak már az irodalom és a könyvkereskedelem erkölcsei, hogy sokan mesének tartanák azokat az óriási erőfeszítéseket, csábításokat, aljasságokat, cselszövéseket, amelyeket a reklám szüksége sugallt a könyvkereskedőknek, az íróknak, a dicsőség mártírjainak, ennek a sok rabnak, aki mind életfogytig tartó sikerre van ítélve. Ebédek, hízelgések, ajándékok - ez mind szokásos volt az újságírók megnyerésére. A következő anekdota minden állításnál jobban magyarázza, hogy milyen szoros szövetség volt kritika és kiadók között.

Egy nagystílű ember, akinek államférfiúi ambíciói voltak, ez idő tájt gáláns ifjú és egy nagy újság szerkesztője, kedvence lett egy híres kiadó cégnek. Egy vasárnap, amikor a gazdag kiadó falusi házában vendégelte meg a nevezetesebb lapok szerkesztőit, a ház úrnője - akkor még fiatal és csinos hölgy - magával vitte a parkba a kiváló írót. A cégvezető, egy hideg, komoly és rendszeres német, aki csak az üzletre gondolt, karonfogva sétált egy tárcaíróval, s valami vállalkozásáról beszélgetett vele, kikérve a tanácsát; beszélgetés közben kiérnek a parkból, bejutnak az erdőbe. Egy sűrű bozót mélyén a német észrevesz valamit, ami a gazdája feleségéhez hasonlít, előveszi lornyonját, int a fiatal szerkesztőnek, hogy hallgasson, menjen el, s maga is óvatosan indul visszafelé.

- Mit látott? - kérdezte tőle az író.

- Jóformán semmit - feleli -, a nagy cikkünk meg fog jelenni. Holnap legalábbis három hasábot kapunk a *Débats*-ban.

Egy másik eset meg fogja magyarázni a cikkeknek ezt a hatalmát. Chateaubriand egyik könyve - az utolsó Stuartról - „fülemüle" gyanánt penészedett egy könyvesboltban. Egyetlen cikk jóvoltából, amit egy fiatalember írt a *Journal des Débats*-ba, egy hét alatt elkelt a könyv. Abban az időben, mikor a könyvet meg kellett venni, ha olvasni akarta az ember, és nem lehetett olcsó pénzért kölcsönkapni, bizonyos liberális művekből, amelyeket az ellenzéki lapok földicsértek, tízezer példányt is eladtak. Igaz, hogy akkor még a belga kalózkiadások sem voltak divatban. Lucien barátainak előkészítő támadása és az ő cikke megakasztották Nathan könyvének sikerét. Nathan csak hiúságában szenvedett, neki nem volt mit veszítenie, őt már kifizették; de Dauriat harmincezer frankot veszíthetett. Valóban, az *újdonságokkal* foglalkozó könyvkereskedelem lényege ebben a kereskedelmi elméletben foglalható össze: egy rizsma fehér papír tizenöt frankot ér, ha pedig telenyomtatják, a sikerhez képest vagy öt frankot ér, vagy ötszázat. Ebben az időben egy dicsérő vagy támadó cikk gyakran eldöntötte ezt a pénzügyi kérdést. Dauriat, akinek ötszáz rizsma papírt kellett eladnia, sietett hát kapitulálni Lucien előtt. A kiadó szultánból rabszolgává lett. Egy darabig morogva várakozott, a lehető legnagyobb lármát csapta, és tárgyalásokat folytatott Bérénice-szel, azután végre bejuthatott Lucienhez. A büszke kiadó derűs arcot öltött, mint az udvaronc, amikor az udvarhoz lép be, de arckifejezésében keveredett az önelégültség és a kedélyesség.

- Ne zavartassák magukat, drágáim - mondta. - Milyen édes ez a két gerlice. Igazi Tuba és Tubáné. Ki hinné, kisasszony, hogy ez a lányos képű ember valójában acélkörmű tigris, aki úgy tud szétszaggatni egy hírnevet, ahogy a maga hálóköpenyét szaggatja szét bizonyosan, ha nem veti le elég hamar. - Elnevette magát, még mielőtt a tréfáját befejezte. - Kicsikém - folytatta, aztán helyet foglalva Lucien mellett -, Dauriat a nevem - mondta ismét félbeszakítva magát.

A kiadó szükségesnek találta, hogy előrukkoljon a nagyágyúval, a nevével, mert úgy találta, hogy Coralie nem fogadta őt elég melegen.

- Reggelizett-e már, nem hajlandó velünk tartani? - kérdezte a színésznő.

- De igen, sokkal jobb lesz az asztal mellett beszélgetni - felelte Dauriat. - Különben is, ha a reggelijüket elfogadom, jogom lesz, hogy vendégül lássam magukat ebédre Lucien barátommal együtt, mert mostantól fogva olyan szoros barátságba kell kerülnünk, mint a kesztyű a kézzel.

- Bérénice! Osztrigát, citromot, friss vajat és pezsgőt - mondta Coralie.

- Ön sokkal okosabb, semhogy ne tudná, mi szél hozott ide - mondta Dauriat, Lucienre pillantva.

- Azért jött, hogy megvásárolja a szonettjeimet.

- Csakugyan azért - felelte Dauriat. - Mindenekelőtt tegyük le a fegyvert mind a ketten.

Elegáns tárcát húzott ki a zsebéből, kivett három ezerfrankos bankjegyet, rátette egy tányérra, s udvaronc ábrázattal nyújtotta oda Luciennek: - Meg van elégedve nagyságod?

- Meg - felelte a poéta, akit valami ismeretlen boldogság árasztott el a nem remélt summa láttára.

Lucien erőt vett magán, de szeretett volna énekelni, táncolni, hinni kezdett valami csodalámpában, valami varázslatban - és most végre hitt a saját lángeszében.

- Szóval, a *Margitvirágok*-at megkaptam - mondta a könyvkereskedő. - De sohasem fogja megtámadni egy kiadványomat sem.

- A *Margitvirágok*-at megkapta, de a tollamat nem köthetem le, az a barátaimé, mint ahogy az ő tolluk az enyém is.

- No de végre, ön mostantól az én szerzőim közé tartozik. Nekem minden szerzőm egyszersmind barátom. Szóval nem fog ártani az üzleteimnek, vagyis előre értesít a támadásokról, hogy megelőzhessem.

- Rendben van.

- Az ön dicsőségére - mondta Dauriat, fölemelve a poharát.

- Látom, hogy olvasta a *Margitvirágok*-at - szólt Lucien.

Dauriat nem jött zavarba.

- Kicsikém, a *Margitvirágok*-at olvasatlanul megvásárolni a legszebb hízelgés, amit kiadó megengedhet magának. Ön fél év múlva nagy költő lesz, cikkeket írnak önről, félnek a tollától, minden fáradság nélkül eladhatom a könyvét. Ma ugyanaz az üzletember vagyok, aki négy nappal ezelőtt. Nem én változtam meg, hanem ön: múlt héten a szonettjei annyit értek nekem, mint holmi káposztalevelek, a mai helyzete *Messeniai ódák*-at csinált belőlük.

- Nos hát - mondta Lucien, akit az a szultáni gyönyörűség, hogy szép kedvese van meg a siker bizonyossága gúnyolódóvá és bűbájosan szemtelenné tett -, ha nem olvasta is a szonettjeimet, a cikkemet bezzeg olvasta.

- Bizony, barátom, különben nem jöttem volna olyan hamar. Fájdalom, nagyon szép az a rettenetes cikk. Ó, maga óriási tehetség, kicsikém. Higgyen nekem, használja ki azt, hogy fölkapták - mondta kedélyességgel takarva el a szó mélységes szemtelenségét. - De hát megkapta az újságot? Olvasta?

- Még nem - mondta Lucien -, pedig most először jelenik meg nagy prózai írásom, de Hector bizonyosan a lakásomra címeztette, a Charlot utcába.

- Ím, itt van, olvasd - mondta Dauriat, Talmát utánozva a *Manlius*-ban.

Lucien elvette a lapot, de Coralie kitépte a kezéből.

- Hiszen tudja, hogy nekem adta a tolla szüzességét - mondta nevetve.

Dauriat meglepően hízelgett és alázatoskodott, félt Lucientől, meghívta hát Coralie-val egy nagy vacsorára, amit a hét vége felé rendezett az újságíróknak. Magával vitte a *Margitvirágok* kéziratát, s azt mondta az ő költőjének, hogy amikor kedve tartja, nézzen be a Fa-galériákba, hogy aláírja a szerződést, ami már készen lesz nála. Híven ahhoz a királyi viselkedéshez, amellyel mindig megpróbált imponálni a fölületes embereknek és inkább mecénásnak akart látszani, mint könyvkereskedőnek, elismervény nélkül hagyta ott a háromezer frankot, hanyag mozdulattal utasította vissza a nyugtát, amit Lucien felajánlott, és távozóban kezet csókolt Coralie-nak.

- Nos, aranyom, hát mit gondolsz, láttál volna-e sok ilyen papírrongyot, ha ott maradsz abban a Cluny utcai odúban és bújod a Saint-Geneviève könyvtár könyveit? - szólt Coralie Lucienhez, aki egész életéről beszámolt neki. - Látod, a te Quatre-Vents utcai barátocskáid igazán együgyű fráterek lehetnek.

D'Arthez és barátai - együgyű fráterek! És Lucien nevetve hallgatta meg ezt az ítéletet! Elolvasta a cikkét nyomtatásban, élvezte a szerzőnek azt a kimondhatatlan gyönyörűségét, a hiúságnak azt az első örömét, amely csak egyetlenegyszer cirógatja így az elmét. Amint a cikkét újra meg újra elolvasta, egyre jobban átérezte jelentőségét és nagyságát. A nyomtatás azt jelenti a kéziratnak, amit a színpad az asszonynak, erős világításba helyezi a szépséget is, a hibákat is; éppen úgy tud ölni, mint életet adni: a hiba éppen olyan szembeszökővé válik, mint a szép gondolatok. A megmámorosodott Lucien nem gondolt többé Nathanra, Nathan csak egy lépcsőfok volt számára, úszott az örömben, gazdagnak látta magát. A gyermekifjúnak, aki nemrég szerényen ment le Angoulême-ben a Beaulieu-sétány lépcsőin, haza Postel houmeau-i padlásszobája felé, ahol akkor egész családja évi ezerkétszáz frankból élt - valóságos fejedelmi vagyon volt az összeg, amit Dauriat hozott. Egy most még elég eleven emlék, amelyet később kioltottak a párizsi élet folytonos gyönyörűségei, visszaröpítette lelkét a Mûrier térre. Eszébe jutott szép, nemes Ève húga, David és szegény édesanyja; tüstént elküldte Bérénice-t, hogy váltson föl egy ezrest, s azalatt egy kis levelet írt a családjának: aztán a postára szalasztotta, mert félt, hogy ha nem siet, nem adhatja oda azt az ötszáz frankot, amit az anyjának akart küldeni. Ő is, Coralie is jó cselekedetnek látta ezt az adósságfizetést. A színésznő megcsókolta Lucient, úgy vélte, hogy ő a legjobb fiú és a legjobb testvér, dédelgette, ölelgette, mert az efféle vonások boldoggá teszik a derék lányokat, akiknek szíve mindig kész az érzékenykedésre.

- Most - mondta a lány - egy egész hétig mindennap hivatalosak vagyunk vacsorára, farsangolunk egy kicsit, úgyis eleget dolgoztál.

Coralie élvezni akarta, hogy minden asszony irigyelni fogja barátja szépségét; újra elvitte Straubhoz, mert úgy találta, hogy nincs elég jól öltözve. Innét a Bois de Boulogne-ba ment a két szerelmes, aztán visszatért vacsorára du Val-Noble-néhoz, ahol Lucien együtt találta Rastignacot, Bixiou-t, Des Lupeaulx-t, Finot-t, Blondet-t, Vignont, Nucingen bárót, Beaudenord-t, Philippe Bridau-t, Contit, a nagy zenészt s az egész művész- és spekulánsvilágot, csupa olyan embert, aki mind a nagy fáradságok és nagy gyönyörök ellentéteit élvezi; valamennyi bámulatosan jól fogadta Lucient. A fiatalember bízott önmagában, sziporkázott, mintha nem is bocsátotta volna áruba szellemességét; ki is jelentették róla, hogy *erős legény,* ami akkoriban divatos dicséret volt ezek közt a félpajtások közt.

- Hm, látni kellene, mi van a belsejében - mondta Théodore Gaillard egy udvari protekciót élvező költőnek, aki királypárti újság alapításán gondolkozott, amelyet később *Ébredés* néven indítottak meg.

Ebéd után az újságírók elkísérték kedvesüket az Operába, ahol Merlinnek páholya volt - s odament az egész társaság is. Így hát Lucien diadalmasan jelent meg ott, ahol néhány hónappal ezelőtt oly csúfosan megbukott. Mutatkozott a folyosón, karonfogva sétált Merlinnel és Blondet-val, s farkasszemet nézett a dandykkel, akik annak idején úgy megugratták. Most lába alá tiporta Châtelet-t! Marsay, Vandenesse Manerville, a kor arszlánjai, egy-két szemtelen pillantást váltottak vele. Bizonyos, hogy a szép, az elegáns Lucienről volt szó d'Espard márkiné páholyában, ahol Rastignac hosszú látogatást tett: - mert a márkiné és Bargetonné lornyetten nézegették Coralie-t. Vajon megbánást ébresztett-e Lucien Bargetonné szívében? Ez a gondolat foglalkoztatta a poétát; az angoulême-i Corinna láttára ugyanolyan bosszúvágy dobogtatta meg a szívét, mint azon a napon, amikor ennek az asszonynak és unokanővérének megvetését kellett eltűrnie a Champs-Élysées-n.

- Nem hozott maga valami amulettet a hazájából? - szólt Blondet Lucienhez, amikor néhány nappal később tizenegy óra tájban lépett be hozzá és még ágyban találta. - Lucien szépsége - mondta Coralie-nak, akit homlokon csókolt - fönt is, lent is, mindenütt óriási pusztításokat tesz. Most el akarom rekvirálni magát, kedvesem - mondta megszorítva a poéta kezét -, tegnap az Olaszoknál Montcornet grófné megkért, hogy mutassam be a házánál. Remélem, nem utasít vissza egy bájos, fiatal asszonyt, akinél az előkelő társaság színe-javával találkozhatik.

- Ha Lucien kedves akar lenni - mondta Coralie -, nem megy el a maga grófnéjához. Mi szüksége neki arra, hogy az előkelő társaságban hurcolja meg a kravátliját? Unatkozni fog.

- Csak nem akarja magánzárkában tartani? - szólt Blondet. - Talán féltékeny az úriasszonyokra?

- Igenis! - kiáltott fel Coralie. - Azok rosszabbak, mint mi.

- Honnan tudod, cicuskám? - kérdezte Blondet.

- A férjeiktől - felelte. - Maga elfelejti, hogy Marsay-val voltam egy fél évig.

- Hát azt hiszi, kicsikém - mondta Blondet -, hogy nekem nagyon akaródzik bemutatni Montcornet grófnénál olyan szép embert, mint a magáé? Ha ellenére van, tegyünk úgy, mintha semmit sem szóltam volna. De itt, azt hiszem, nem annyira az asszonyról van szó; inkább békét és kegyelmet akarnak kérni Lucientől egy szegény ördögnek, az újságja céltáblájának. Ez a Châtelet báró olyan ostoba, hogy komolyan veszi az újságcikkeket. D'Espard márkiné, Bargetonné és Montcornet grófné szalonja érdeklődik a Gém iránt, s én megígértem, hogy kibékítem Bargetonnét Luciennel, Laurát Petrarcával.

- Ó - kiáltott fel Lucien, s mintha friss vér áramlana ereibe, úgy érezte a kielégített bosszú részegítő örömét -, most hát rájuk tiportam! Most, hogy ezt mondja, imádom a tollamat, imádom a barátaimat, imádom a sajtó végzetes hatalmát. Én még nem írtam cikket a Szálkás halról és a Gémről. - Elmegyek, kicsikém - mondta, derékon kapva Blondet-t -, igenis elmegyek, de majd csak akkor, mikor ez a párocska megérezte ennek a könnyű dolognak a súlyát! - Fölkapta és meglobogtatta a feje fölött a tollat, amellyel a Nathanról szóló cikket írta. - Holnap két kis hasábot vágok a fejükhöz. Aztán majd meglátjuk. Ne félj semmit, Coralie; itt nem szerelemről van szó, hanem bosszúról, s azt teljesnek akarom.

- Ez aztán ember! - mondta Blondet. - Csak akkor becsülhetnéd magadat érdemed szerint, Lucien, ha tudnád, milyen ritka az ilyen kitörés ebben a blazírt Párizsban. Nagy kutyafi lesz belőled - mondotta (azaz, hogy valamivel energikusabb kifejezést használt) -, azon az úton vagy, amely a hatalomhoz vezet.

- Oda is fog érni - mondta Coralie.

- Szép utat tett meg hat hét alatt.

- És ha majd csak egy holttestnyire lesz valami királyi pálcától, lépcsőnek használhatja fel Coralie testét.

- Csak az aranykorban szerettek úgy, ahogyan ti szeretitek egymást - mondta Blondet. - Gratulálok a nagy cikkedhez - folytatta Lucienre tekintve -, tele van új gondolatokkal. Ma már igazán mester vagy.

Lousteau Hector Merlinnel és Vernou-val jött látogatóba Lucienhez, akinek végtelenül hízelgett a figyelmük. Félicien száz frankot hozott Luciennek a cikkéért. Az újság szükségét érezte, hogy jutalmazza ezt a nagyszerű munkát, mert magához akarta kötni a szerzőt. Coralie, amint ezt az újságíró-káptalant megpillantotta, elküldött reggeliért a Kék Órába, a legközelebbi vendéglőbe; amikor Bérénice jelentette, hogy minden készen van, valamennyiüket átinvitálta az ebédlőbe. Csak étkezés közben derült ki a látogatás oka, amikor már mindenkinek fejébe szállt a pezsgő.

- Ugyebár - mondta Lousteau -, nem akarod ellenségeddé tenni Nathant? Nathan újságíró, vannak barátai, nagyon megtréfálhatna, amikor az első munkád megjelenik. Hiszen el akarod adni *IX. Károly íjászá*-t. Találkoztunk Nathannal ma délelőtt, kétségbe volt esve; no de majd írsz egy cikket, amiben agyba-főbe dicséred.

- Micsoda? Most, hogy megírtam azt a cikket a könyve ellen, azt akarjátok... - szólalt meg Lucien.

Émile Blondet, Hector Merlin, Étienne Lousteau, Félicien Vernou, valamennyien kacagva szakították félbe Lucient.

- Ugye, meghívod a holnaputáni vacsorádra? - kérdezte Blondet.

- A cikked - mondta Lousteau - nincs aláírva. Félicien nem olyan újonc, mint te, és egy *C* betűt tett alá, ezzel jelezheted mostantól fogva a cikkeidet az ő újságjában, amely tiszta baloldali lap. Mi valamennyien az ellenzékhez tartozunk. Félicien oly gyöngéd volt, hogy nem akarta megkötni jövendőbeli vélekedéseidet. Hector boltjában - az ő újságja a jobbközép szolgálatában van - *L*-et írhatsz a cikkeid alá. Az ember névtelenül támad, de a dicséretet bizony aláírja.

- Az aláírások nem nyugtalanítanak - mondta Lucien -, de nem tudom, mi jót mondhatnék a könyvről.

- Hát meg voltál győződve arról, amit írtál? - kérdezte Hector.

- Igen.

- No, kicsikém - mondta Blondet -, erősebb legénynek hittelek. Becsületszavamra mondom, a homlokod láttán azt képzeltem, hogy megvan benned a nagy szellemek mindenhatósága, akik elég erősek, hogy mindent két oldalról lássanak. Kicsikém, az irodalomban minden eszmének megvan a színe és a visszája; senki sem meri megmondani, melyik az egyik, melyik a másik. A gondolat birodalmában mindennek két oldala van. Az eszmék kétarcúak, Janus a kritika mítosza, és a lángész szimbóluma. Csak az Isten háromszögletű! Éppen azért áll versenyen

kívül Molière és Corneille, mert Alceste-tel azt mondják - *igen* - Philinte-val, Octave-val és Cinnával pedig azt, hogy *nem.* Rousseau, az *Új Héloïse*-ban, írt egy levelet a párbaj mellett és egyet a párbaj ellen, meg mernéd-e állapítani, hogy melyik az igazi véleménye? Melyikünk tudna dönteni Clarisse és Lovelace, Hector és Achilles között? Melyik a Homérosz hőse? Mi volt Richardson szándéka? A kritikának minden oldalról szemügyre kell vennie az irodalmi alkotást. Egyszóval, mi nagy pletykások vagyunk.

- Hát maga ragaszkodik ahhoz, amit ír? - kérdezte gúnyos arccal Vernou. - De hiszen mi fráziskereskedők vagyunk, és ebből az üzletből élünk. Majd ha valami nagy és szép művet akar alkotni, szóval egy könyvet, abba beleteheti a gondolatait, a lelkét, ahhoz kötheti magát, azt védelmezheti; de egy cikk, amit ma elolvasnak, holnap elfelejtenek, az szerintem csak annyit ér, amennyit fizetnek érte. Hiszen, ha ön fontosságot tulajdonít ilyen ostobaságoknak, akkor keresztet fog vetni, és segítségül hívja a szent lelket, amikor egy prospektus írásába fog.

Valamennyien csodálkoztak, hogy Luciennek lelkiismereti aggodalmai vannak, s végképpen foszlánnyá tépték *toga praetextá*-ját, hogy az újságírók *toga virilis*-ét[20] adják reá.

- Tudod, mivel vigasztalódott Nathan, amikor a cikkedet olvasta? - kérdezte Lousteau.

- Már honnan tudnám?

- Felkiáltott: - A kis cikkek elmúlnak, a nagy művek megmaradnak! Ez az ember holnapután idejön vacsorára, muszáj, hogy lábadhoz boruljon, nyalja a talpadat, s azt mondja neked, hogy nagy ember vagy.

- Bolond eset volna - mondta Lucien.

- Bolond? - mondta Blondet -, ennek így kell lenni.

- Hát nem bánom, barátaim - szólt kissé pityókásan Lucien -, de hogy csináljam?

- Nos hát - mondta Lousteau -, írj Merlin újságjába három szép hasábot, és ott cáfold meg önmagadat. Mi először kiélveztük Nathan dühöngését, aztán azt mondtuk neki, hogy nem-sokára hálával fog tartozni nekünk azért az erős polémiáért, amelynek segítségével egy hét alatt el fog kelni a könyve. Ebben a pillanatban csirkefogónak, gazembernek, huncutnak tart téged; holnapután nagy ember leszel, kiváló elme és plutarchosi jellem! Nathan úgy fog megölelni, mint legjobb barátját. Dauriat eljött, kaptál háromezer frankot: a művelet sikerült. Most Nathan becsülésére és barátságára van szükséged. Itt nem kell másnak pórul járni, csak a kiadónak. Csak az ellenségeinket kell feláldozni és üldözni. Ha olyan emberről van szó, aki nélkülünk szerzett nevet magának, valami kellemetlen tehetségről, akit meg kell semmisíteni, akkor nem adnánk ilyen választ; de Nathan a barátaink közé tartozik, és Blondet megtámadtatta egyszer a *Mercure*-ben azért a gyönyörűségért, hogy a *Débats*-ban felelhessen a támadásra. El is kapkodták a könyve első kiadását!

- Barátaim, becsületszavamra, képtelen vagyok két dicsérő szót írni erről a könyvről...

- Kapsz megint száz frankot - mondta Merlin. - Nathan máris szerzett neked tíz aranyat, nem is számítva azt a cikket, amit a Finot folyóiratába írhatsz, amiért száz frankot fizet Dauriat, százat meg a lap: összesen húsz arany.

- De mit csináljak? - kérdezte Lucien.

- Hát megmutatom, hogyan boldogulhatsz, fiacskám - felelte Blondet kissé elgondolkozva. - Azt mondod: az irigység, amely minden szép alkotásba beleharap, mint a féreg a szép és jó

[20] A gyermekek, illetve a szabad férfiak tógája Rómában. (latin)

gyümölcsbe, ezt a könyvet is megpróbálta megmarni. A kritikus, hogy hibákat találhasson benne, kénytelen volt ennek a könyvnek alkalmából elméleteket kovácsolni, és megkülönböztetni kétféle irodalmat: az eszmék és a képek irodalmát. Itt aztán azt mondod, kicsikém, hogy éppen az írásművészet legmagasabb foka, ha az ember képben fejezi ki az eszmét. Megpróbálod bebizonyítani, hogy a kép maga a költészet, s közben panaszkodol, hogy mily kevés költészet van a mi nyelvünkben, megemlíted a külföld szemrehányásait stílusunk *pozitivizmusa* miatt. Dicséred Canalist és Nathant, hogy mekkora szolgálatot tesznek Franciaországnak, amikor kiszabadítják a nyelvét a próza béklyóiból. Semmisítsd meg a múltkori érvelésedet, bizonyítsd be, hogy nagyot haladtunk a XVIII. század óta. Találd föl a *Haladást* (ez nagyszerű maszlag, a nyárspolgár mindig bekapja!). A mi fiatal irodalmunk képekkel dolgozik, s azokban koncentrálódik minden műfaj, a vígjáték és a dráma, a leírás, a jellem, a párbeszéd, s mindezt egy érdekes cselekmény csillogó szálai fonják egybe. A regény megköveteli az érzelmet, a stílust, a képet: legóriásibb alkotása a modern időknek. Kiszorítja a vígjátékot, amely a mai erkölcsök mellett lehetetlenné vált elavult törvényeivel: összefoglalja a tényt és az eszmét, amihez ötvöznie kell La Bruyère szellemét és mélyenjáró morálját, a Molière módjára ábrázolt jellemeket, Shakespeare nagy lendületét és a szenvedély legfinomabb árnyalatainak festését, az egyetlen kincset, amit elődeink meghagytak nekünk. Éppen ezért a regény magasan fölötte áll a XVIII. század hideg és matematikus vitastílusának, száraz elemzésének. Fontoskodva kijelented, hogy a regény nem más, mint szórakoztató hőskölteményi. Idézd *Corinne*-et, támaszkodjál madame de Staëlra. A XVIII. század kétségbe vont mindent, a XIX.-nek a dolga, hogy megoldja a kérdést: meg is oldja a valóság segítségével; csakhogy az élő, mozgásban levő valóság segítségével; és végül felhasználja a szenvedélyt, amit Voltaire nem ismer. Következik egy tiráda Voltaire ellen. Ami Rousseau-t illeti, ő csupa okoskodást és rendszert öltöztetett emberi alakba. Julie és Claire elvont fogalmak, nincs se húsuk, se csontjuk. Ezután más fekvésben variálhatod a témát, és elmondhatod, hogy a békének és a Bourbonoknak egy ifjú és eredeti irodalmat köszönhetünk - mert hiszen a jobbközép újságjába írsz. Csúfold ki a rendszergyártókat. Aztán szép lendülettel fölkiálthatsz: Lám, mennyi tévedés, mennyi hazugság van kollégánk cikkében! És miért? Hogy becsmérelje egy szép művet, megcsalja a közönséget, és erre a végső következtetésre lyukadhasson ki: a könyvet vásárolják, tehát senki sem vásárolja. *Proh pudor!*[21] Csak tedd bele ezt, hogy *proh pudor!* Ez a tisztes káromkodás föllelkesíti az olvasót. Végül jelentsd be a kritika hanyatlását. Tanulság: csak egy irodalom van, a szórakoztató könyvek irodalma. Nathan új úton indult meg, megértette a korát, és megfelelt e kor szükségleteinek. A kor szükséglete a dráma. A dráma a legfőbb vágya annak a századnak, melyben a politika nem egyéb, mint örökös pantomim. Hiszen, mondod majd, húsz esztendő alatt négy drámát is láttunk: a Forradalmat, a Direktóriumot, a Császárságot és a Restaurációt. Innen aztán föllendülsz a leghangzatosabb dicshimnuszba, és már el is kapkodták a második kiadást, mert jövő szombaton írsz egy ívet a szemlénkbe, s aláírod a teljes nevedet: Rubempré. Ebben a cikkben azt mondod: A szép alkotások jellemző vonása, hogy széles vitát keltenek. Ezen a héten ez az újság ezt meg azt mondta Nathan könyvéről, az a másik erősen visszavágott neki. Te megbírálod a C. és L. nevű kritikusokat, futtában bókolsz nekem a *Débats*-ban megjelent cikkemért, s végezetül kijelented, hogy Nathan könyve a legszebb alkotása a mai kornak. Ez annyi, mintha nem mondanál semmit: ezt minden könyvről elmondják. Egy hét alatt megkerestél négyszáz frankot, nem is számítva azt a gyönyörűséget, hogy valahol megírtad az igazat is. Az értelmes emberek C.-nek vagy L.-nek, vagy Rubemprének adnak igazat, de meglehet, hogy mind a háromnak. A mitológia, amely minden bizonnyal a legnagyszerűbb

[21] Micsoda gyalázat! (latin)

emberi találmányok közé tartozik, egy kút mélyére helyezte el az Igazságot - vödörre van szükség, hogy felhúzzuk onnét. Te egyszerűen három vödröt adsz a közönség kezébe. No, hát így van ez, fiacskám. És most rajta!

Luciennel forgott a szoba. Blondet megcsókolta mind a két orcáján, és azt mondta: - Megyek a boltomba.

Mindenki elment a maga boltjába; mert ezeknek az *erős legényeknek* boltszámba megy az újság. Úgy volt, hogy valamennyien viszontlátják egymást este a Fa-galériákban, ahol Lucien alá fogja írni a Dauriat-féle szerződést. Florine és Lousteau, Lucien és Coralie, Blondet és Finot a Palais-Royalban vacsoráztak; ahol Du Bruel vendégelte meg a Panorama-színház igazgatóját.

- Igazuk van! - kiáltott fel Lucien, amikor egyedül maradt Coralie-val - az emberek arra születtek, hogy eszközök legyenek az erős legények kezében. Négyszáz frank három cikkért! Doguereau alig akart ennyit adni egy könyvemért, amely kétesztendei munkámba került.

- Írj csak kritikákat - mondta Coralie -, szórakozzál! Én is andalúziai nő vagyok ma este, holnap cigánylánynak öltözöm, azután férfiruhába bújok. Tégy úgy, mint én, fintorgasd az arcodat a pénzükért, és éljünk boldogan.

Lucien megszerette a paradoxont, és fölültette szellemét erre a szeszélyes öszvérre, a Pegazusnak és Bálaám szamarának korcs ivadékára. Vágtatni kezdett a gondolat mezőin, miközben a Bois-ban kocsikázott és eredeti szépségeket fedezett fel Blondet tételeiben. Úgy ebédelt, ahogy boldog emberek szoktak, s aláírt Dauriat-nál egy szerződést, amellyel örök áron átengedte neki a *Margitvirágok* kéziratát, anélkül, hogy ebben bármi rosszat is látott volna: azután benézett az újsághoz, összeütött két hasábot, és visszatért a Vendôme utcába. Másnap reggelre a tegnapi gondolatok megfogantak a fejében, ahogy ez már történni szokott minden friss lélekben, ha képességei nincsenek még elkoptatva. Lucien gyönyörűséggel elmélkedett az új cikken, és nagy hévvel fogott hozzá. Tolla alatt megszülettek a szépségek, amiket az ellentmondás szokott létrehozni. Szellemes volt és gúnyolódó, sőt, újszerű nézeteket dolgozott ki az érzelem, a gondolat és a kép szerepéről az irodalomban. A leleményes és csiszolt költő vissza tudta idézni első benyomásait, amikor az olvasóteremben élvezte Nathan könyvét és így sikerült megdicsérnie. A véres és keserű kritikus, az ironikus gúnyolódó aztán a befejező mondatokban költővé változott; szavai felségesen gomolyogtak, mint a tömjéntartó illatos füstje az oltár felé.

- Száz frank, Coralie! - kiáltotta, felmutatva a nyolc papírlapot, amit teleírt, miközben a leány öltözködött.

Most már benne volt a lendületben, hát gyorsan megírta a rettentő cikket, amit Blondet-nak ígért Châtelet és Bargetonné ellen. Ezen a délelőttön kiélvezte az újságírók egyik legnagyobb, titkos gyönyörűségét, éles epigrammát csiszolt, kiköszörülte hideg pengéjét, amely az áldozat szívébe fog merülni, szépen faragott nyelét pedig az olvasó kezébe adják. A közönség csodálja a markolat elmés munkáját, nem gondol semmi rosszra, nem tudja, hogy a bosszút szomjazó elmésség acélja hogyan dúl fel egy ezer sebtől vérző, kiszámítottan összemarcangolt hiúságot.

Ez az irtózatos, sötét és magányos gyönyör, amit tanúk nélkül élvez az ember, olyan, mint a párbaj egy távollevővel, akit messziről ölnek meg egy toll pisztolycsövével, mintha az újságírónak olyan fantasztikus hatalma volna, akár az arab mesék talizmánhordozóinak, akik puszta vágyukkal ölni tudnak. Az epigramma a gyűlölet szellemessége, a gyűlöleté, amely magába szívja az ember minden gonosz szenvedélyét, mint ahogy a szerelem minden jó tulajdonságát egybe foglalja. Nincs is ember, aki ne lenne szellemes, amikor bosszút áll - ugyanabból az okból, amiért nincs ember, akinek a szerelem ne szerezne gyönyörűséget.

Bármily felszínes és közönséges is a szellemesség Franciaországban, mindig jól fogadják. Lucien cikke hivatva volt arra, hogy tetőpontjára emelje az újság rosszmájúságának, epésségének hírét, s ezt a hivatását be is töltötte: mélyen belédöfött két szívbe, súlyosan megsebezte Bargetonnét, egykori Lauráját, és vetélytársát, Châtelet bárót.

- No, kocsikázzunk egyet a Bois-ban, a lovak be vannak fogva, és toporzékolnak már - mondta Coralie -, nem kell agyondolgoznod magadat.

- Vigyük el Hectorhoz a Nathanról szóló cikket. Az újság igazán olyan, mint Achilles lándzsája: meggyógyítja a maga ütötte sebeket - mondta Lucien, miközben kijavított egy-két kifejezést.

A két szerelmes elindult, és teljes ragyogásában mutatta meg magát annak a Párizsnak, amely nemrég megtagadta Lucient, és most foglalkozni kezdett vele. Fölkelteni Párizs érdeklődését, amikor az ember megértette már, hogy mily végtelenül nagy ez a város, és mily nehéz valakinek lenni benne - ez a gyönyörűség megrészegítette Lucient.

- Kicsikém - mondta a színésznő -, menj a szabódhoz, sürgessük meg a ruháidat, vagy próbáld fel, ha készen vannak. Ha elmégy azokhoz a szép hölgyekhez, akarom, hogy eltörpüljön melletted az a szörnyeteg Marsay, a kis Rastignac, meg az Ajuda-Pintók, a Maxime de Trailles-ok, a Vandanesse-ek, szóval mind az a sok elegáns fickó. Gondold meg, hogy Coralie a kedvesed! De nehogy megcsalj!

Harmadnap - egy nappal a vacsora előtt, amelyre Lucien és Coralie hívták meg barátaikat - az Ambigu-színház új darabot játszott s erről Luciennek kellett írnia. Ebéd után Lucien és Coralie gyalog mentek a Vendôme utcából a Panorama-színház, a Temple körút Török-kávéház felőli oldalán, amely ez idő tájt divatos sétahely volt. Lucien meghallotta, amint irigykedve emlegetik a boldogságát s a kedvese szépségét. Némelyek azt mondták, hogy Coralie a legszebb nő Párizsban, mások kijelentették, hogy Lucien méltó hozzá. A költő a maga helyén érezte magát. Ez az élet az ő élete. D'Arthez körével alig találkozott már. Azon gondolkozott, vajon nem együgyűek-e kissé ezek a nagy szellemek, akiket két hónappal ezelőtt annyira csodált eszméikért és puritánságukért. Coralie meggondolatlan kifejezése: - „együgyű fráterek" - megfogant Lucien elméjében, és meg is hozta már a maga gyümölcseit. Elkísérte Coralie-t az öltözőjébe, lődörgött a színház kulisszái között, ahol valóságos szultán gyanánt viselkedett, ahol minden színésznő lángoló pillantásokkal és hízelgő szavakkal udvarolt neki.

- Az Ambigu-be kell mennem, ott van dolgom - mondotta.

Az Ambigu-ben telt ház volt. Luciennek nem akadt helye. Bement a kulisszák közé, és keserűen panaszkodott, hogy nem helyezték el. A rendező, aki még nem ismerte, azt mondta neki, hogy az újságjának két páholyt küldtek, és gorombán elutasította.

- No, majd aszerint beszélek a darabról, amit hallottam belőle! - mondta sértődött arccal Lucien.

- Megőrült maga? - szólt a fiatal primadonna a rendezőhöz. - Hiszen ez Coralie kedvese!

A rendező tüstént visszafordult Lucienhez, és ezt mondta:

- Kérem, rögtön beszélek az igazgató úrral.

Így hát a legapróbb részlet is az újság óriási hatalmát bizonyította Luciennek, és hízelgett a hiúságának. Az igazgató megjelent és engedelmet kért Rhétoré hercegtől meg Tulliától, a prímabalerinától, akik egy proszcéniumpáholyban ültek, hogy odaküldhesse hozzájuk Lucient. Mihelyt a herceg fölismerte a fiatal költőt, megadta beleegyezését.

- Ön két embert hajszolt a kétségbeesésbe - szólt hozzá az ifjú arisztokrata, Châtelet báróra és Bargetonnéra célozva.

- Hát még holnap mi lesz! - mondta Lucien. - Idáig a barátaim csak előcsatározásokat folytattak ellenük, de én ma éjszaka tüzes golyókkal kezdek lövöldözni. Majd meglátja holnap, hogy miért csúfolódunk Potelet-vel. A cikknek ez a címe: *Az 1811-beli Potelet az 1821-beli Potelet-hez.* Châtelet lesz azoknak az embereknek a típusa, akik megtagadják jótevőjüket, amikor a Bourbonokhoz csatlakoztak. Előbb éreztetem velük teljes hatalmamat, azután majd elmegyek Montcornet grófnéhoz.

Lucien szellemességtől sziporkázó beszélgetést folytatott a fiatal herceggel: mindenáron be akarta bizonyítani ennek a nagy úrnak, hogy milyen súlyosan tévedett d'Espard márkiné és Bargetonné, amikor őt semmibe vette; de kiszolgáltatta a maga gyönge oldalát is, mert magyarázgatni próbálta, hogy milyen jogon viseli a Rubempré nevet, amikor Rhétoré herceg rosszmájúságból Chardonnak szólította.

- Önnek - mondta a herceg - királypártivá kellene lennie. Megmutatta, hogy szellemes ember, most mutassa meg, hogy tud józan is lenni. Egyetlen módja annak, hogy egy királyi rendelettel visszaszerezze anyai őseinek címét és nevét, ha az udvarnak tett szolgálatok jutalmául kéri ezt. A szabadelvűek sohasem fogják gróffá tenni. Lássa, a Restauráció végül is le fogja gyűrni a sajtót, az egyetlen félelmetes hatalmat. Máris sokáig vártunk: szájkosarat rá! Használja fel a szabadság utolsó pillanatait és tegye félelmessé a nevét. Néhány esztendő múlva egy név meg egy cím biztosabb vagyon lesz Franciaországban, mint a tehetség. Így elnyerhet mindent: a szellem, a nemesség és a szépség segítségével akármilyen polcra feljuthat. Hát csak azért legyen most szabadelvű, hogy drágábban fizettesse meg csatlakozását a királyhoz.

A herceg felkérte Lucient, fogadjon el majd egy vacsorameghívást attól a minisztertől, akivel találkozott Florine-nál. Lucient egy pillanat alatt meghódították a nemes úr okoskodásai, s el volt ragadtatva, hogy megnyílnak előtte a szalonok, ahonnét néhány hónappal ezelőtt még örökre száműzve hitte magát. Bámulta a gondolat hatalmát. Tehát a sajtó és a szellem a mai társadalom mozgatóerői! Lucien megértette, hogy Lousteau talán meg is bánta már, hogy kinyitotta előtte a templom kapuit; maga is érezte, hogy nehezen átgázolható akadályokat kell azoknak becsvágya elé állítani, akik a vidékről Párizsba özönlenek. Ha egy költő úgy közeledik hozzá, ahogy ő vetette magát Étienne karjába - nem merte megkérdezni magától, hogyan fogadná. A fiatal herceg észrevette Lucien arcán a mély gondolkodás nyomait, és nem csalódott, amikor ennek az okát kutatta: föltárta a becsvágyó, gyenge akaratú, de mohó ifjú ember előtt az egész politikai szemhatárt, mint ahogy az újságírók megmutatták neki - akárcsak Jézusnak a sátán a templom tetejéről - az irodalmi világot és ennek kincseit.

Lucien semmit sem tudott arról a kis összeesküvésről, amelyet azok az emberek szőttek ellene, akiket e pillanatban sértegetett az újság - s ebben az összeesküvésben része volt Rhétoré hercegnek is. D'Espard márkiné társasága megrémült, amikor a fiatal herceg Lucien szelleméről beszélt nekik. Bargetonné megbízta, hogy tapogassa ki egy kissé az újságírót, s ő remélte, hogy találkozik vele az Ambigu Comique-ban. Sem az előkelő társaság, sem az újságírók nem valami mély lelkek, és fölösleges valami ravasz, szövevényes árulásra gondolni. Egyik fél sem dolgoz ki terveket; machiavellizmusuk úgyszólván csak rögtönzés, és annyiból áll, hogy mindig jelen vannak, mindenre készek, hasznot húznak a rosszból éppen úgy, mint a jóból, és kikémlelik a pillanatokat, amikor a szenvedély a kezükbe ad valakit. Florine vacsorája közben a fiatal herceg kitapasztalta Lucien jellemét, most megfogta a hiúságánál, s rajta próbálta ki leendő diplomata-mesterségét.

Lucien az előadás végén a Saint-Fiacre utcába rohant, hogy megírja cikkét a darabról. A kritikája számítóan fanyar és harapós volt; tetszelgett abban, hogy kipróbálja a hatalmát. A melodráma jobb volt, mint az, amit a Panorama-színházban játszottak; de látni akarta, hogy amint hallotta, valóban képes-e megölni egy jó darabot és sikerre juttatni egy rosszat. Másnap, amikor Coralie-val reggelizett, kibontotta az újságot, de előzetesen megmondta már a lánynak, hogy lerántotta az Ambigu Comique-ot. Alaposan meg volt lepve, amikor Bargetonnét és Châtelet-t kifigurázó cikke után elolvasta az Ambigu-ről szóló beszámolót, amelyet olyan szépen megcukroztak az éjszaka folyamán, hogy bár az ő ötletes elemzése megmaradt benne, az egész kritika végeredményben kedvező volt. A melodrámából minden bizonnyal kasszadarab lesz.

A dühe leírhatatlan volt: elhatározta, hogy megmondja a magáét Lousteau-nak. Nélkülözhetetlennek hitte már magát, s erősen fogadkozott, hogy rajta nem fognak uralkodni, s nem fogják kizsákmányolni, mint valami fajankót. Hogy végképpen megszilárdítsa hatalmát, egy cikkben összefoglalta és egyensúlyba hozta mindazokat a véleményeket, amiket Dauriat és Finot szemléiben írt Nathan könyvéről. Aztán, ha már benne volt, nyélbe ütött egy „Mindenfélék" cikket is a kis lap számára. A fiatal újságírók első forrongásukban szeretettel hozzák világra a cikkeiket, és oktalanul pazarolják el legszebb virágaikat.

A Panorama-színház direktora egy bohózat első előadását tűzte ki erre az estére, hogy Florine és Coralie szabadok legyenek. Vacsora előtt kártyázni fognak. Lousteau elment Lucien cikkéért - az már készen volt a kis darabról, amelyet látott a főpróbán -, hogy a szám kiszedése miatt ne kelljen nyugtalankodnia. Amikor Lucien fölolvasta neki a párizsi furcsaságokról szóló bájos cikkeinek egyikét, amelyek a lap szerencséjét megcsinálták, Étienne homlokon csókolta, s az újság gondviselésének nevezte.

- Hát akkor miféle szórakozás az, hogy megváltoztatod a cikkeim lényegét? - kérdezte Lucien, aki csak azért írta ezt az elmés cikket, hogy több erőt kölcsönözzön a panaszának.

- Én? - kiáltott fel Lousteau.

- Hát ki más változtatta meg a cikkemet?

- Kedvesem - felelte nevetve Étienne -, te még nem vagy tisztában a dolgok üzleti részével. Az Ambigu húsz példányra fizet elő nálunk, s ebből csak kilencet kap kézhez az igazgató, a karmester, a rendező, ezeknek a szeretői és a színház három társtulajdonosa. Minden bulvárszínház nyolcszáz frankot fizet ilyenformán az újságnak. Ugyanennyit érnek Finot páholyai, nem számítva a színészek és szerzők előfizetéseit. Szóval, a fickó nyolcezer frankot keres a bulvárszínházakon. Már most a kis színházról ítéld meg a nagyokat. Érted? Muszáj, hogy nagyon elnézők legyünk.

- Értem, hogy nem írhatom szabadon, amit gondolok...

- Eh, mit bánod te azt, ha egyszer neked is megvan a magad kis haszna! - kiáltott fel Lousteau. - Különben is, kedvesem, mi panaszod van a színház ellen? Kell valami okodnak lenni, hogy lerántsd a tegnapi darabot. Kompromittáljuk a lapot, ha csak úgy a lerántás kedvéért rántunk le valamit. Ha az újság igazságos volna a támadásaiban, semmi hatást nem tenne többé. Talán a direktor bántott meg?

- Nem tartott fönn helyet nekem.

- Jól van - mondta Lousteau. - Majd megmutatom a cikkedet a direktornak, megmondom neki, hogy megszelídítettelek, és jobban jársz, mint ha megjelent volna. Kérj tőle holnap jegyeket, negyvenet fog kiutalni minden hónapra, s én majd elviszlek egy emberhez, akivel megalkuszol, hogy elhelyezze; mindet megveszi tőled a helyárak ötven százalékáért. A színház-

jegyekkel ugyanolyan üzérkedés folyik, mint a könyvekkel. Megismersz majd egy másik Barbet-t, egy klakkfőnököt - nem is lakik messze innét, ráérünk, nem jönnél el most?

- De, kedvesem, Finot igazán aljas mesterséget folytat, amikor ilyen közvetett adókat szed be a gondolat mezejéről. Előbb vagy utóbb...

- Ugyan, hát honnan jössz te voltaképpen? - kiáltott fel Lousteau. - Minek tartod te Finot-t? Az ő színlelt kedélyessége, Turcaret-képe, tudatlansága alatt ott rejtőzködik kalapkereskedő szüleinek egész ravaszsága. Nem láttál a kalitkájában, a kiadóhivatali irodában, egy Császárság-korabeli vén katonát, Finot nagybátyját? Ez a nagybácsi nemcsak becsületes ember, de áldott szerencséjére együgyűnek is tartják. Ő az, aki minden pénzügyi műveletben kompromittálva van. Párizsban gazdagnak mondhatja magát a nagyra törő ember, ha van mellette valaki, aki hajlandó kompromittálni magát. A politikában is, mint az újságírásban, egész sereg eset van, amikor a vezérnek egyáltalán nem szabad szerepelni. Ha Finot politikai személyiséggé lenne, ez a nagybácsi lenne a titkára, s ez venné át saját számlájára azt az adósságot, amit a nagy üzletek után szed a hivatal. Giroudeau, akit az ember első pillanatra együgyűnek nézne, éppen elég ravasz, hogy ne lehessen eligazodni rajta. Őrnek állították oda, hogy bennünket agyon ne gyötörjenek a veszekedők, a kezdők, a reklamálók, és nem hiszem, hogy párja akadna más újságnál.

- Jól játssza a szerepét - mondta Lucien -, láttam munka közben.

Étienne és Lucien elmentek a Faubourg-du-Temple utcába, s ott a főszerkesztő megállt egy csinos külsejű ház előtt.

- Itthon van Braulard úr? - kérdezte a portástól.

- Micsoda úr? - szólt Lucien - hát a klakkfőnök - úr?

- Kedvesem, Braulard-nak húszezer frank évi jövedelme van, rendelkezik a bulvárszínházak szerzőinek névbélyegzőjével, és valamennyinek folyószámlája van nála, mint egy bankárnál. A szerzői jegyeket és a szabadjegyeket el szokás adni. Ezt az árucikket Braulard helyezi el. Csinálj egy kis statisztikát, meglehetősen hasznos tudomány ez, ha vissza nem élnek vele. Esténként ötven szabadjegy minden színházban, ez napi kétszázötven jegy; ha átlagban két frankot érnek, Braulard huszonöt frankot fizet ki naponként a szerzőknek és ugyanennyit nyerhet. Szóval, csupán a szerzői jegyekből majdnem négyezer frankot keres havonként, egy évben összesen negyvennyolcezer frankot. Tegyünk fel húszezer frank veszteséget, mert a jegyeket nem tudja mindig elhelyezni.

- Miért nem?

- Mert akik a pénztárnál váltják meg a jegyüket, konkurrenciát csinálnak a szabadjegyeseknek, akiknek nincs fenntartott helyük. És végül a színház fenntartja az elővételi jogokat. Aztán vannak napok, amikor túlságosan szép az idő, vagy rossz a darab. Így hát Braulard talán harmincezer frankot keres évenként ezen az egy cikken. Aztán ott vannak a klakőrjei, ez a másik iparága. Florine és Coralie is adófizetői; ha nem szubvencionálnák Braulard-t, senki sem tapsolná meg őket, valahányszor belépnek és távoznak a színpadról.

Lousteau halkan magyarázgatta ezeket Luciennek, míg a lépcsőn fölmentek.

- Különös egy hely ez a Párizs - mondta Lucien, látva, hogy minden zugban ott kuporog az érdek.

Takaros szolgáló vezette be a két újságírót Braulard úrhoz. A jegykereskedő egy nagy fiókos íróasztal előtt, karosszékben ült; fölkelt, amikor Lousteau-t megpillantotta. Braulard szürke flanellkabátot, talpallós nadrágot és piros papucsot viselt, szakasztott úgy, mint egy orvos

vagy ügyvéd. Lucien meglátta benne a meggazdagodott, alulról jött embert: közönséges arc, ravasz, szürke szem, igazi klakőrkéz, arcáról úgy peregtek le az orgiák, mint eső a háztetőről; szürkülő haj és meglehetősen fojtott hang.

- Ön bizonyosan Florine kisasszony miatt jön, ez az úr pedig Coralie kisasszony miatt - mondotta. - Jól ismerem önöket. Legyen nyugodt, uram - szólt Lucienhez -, megvásárolom a Gymnase-színház közönségét, gondom lesz a kedvesére, és értesítem, ha meg akarják tréfálni.

- Nem mintha ezt visszautasítanók, kedves Braulard - mondta Lousteau -, de most az újságnak az összes bulvárszínházaktól kapott jegyei miatt jövünk: én mint főszerkesztő, ez az úr pedig mint az összes színházak kritikusa.

- Igaz, igaz, Finot eladta a lapját. Tudtam erről az ügyről. Finot jól csinálja. A hét végén nálam lesz vacsorán. Ha önök is hajlandók megtisztelni, elhozhatják a hölgyeiket, nagy mulatságot csapunk, itt lesz Adèle Dupuis, Ducange, Frédéric du Petit-Méré, Millot kisasszony, a kedvesem, nagyokat fogunk nevetni, és még nagyobbakat inni.

- Most pénzzavarban lehet Ducange, hiszen elvesztette a pörét.

- Kölcsönöztem neki tízezer frankot, *Calas* sikerével majd visszaszerzem; de dolgoztam is azért a sikerért! Ducange szellemes ember, érti a dolgát... - Lucien azt hitte, hogy álmodik, amint azt hallotta, hogy ez az ember véleményt mond az írók tehetségéről. - Coralie befutott - szólt hozzá Braulard, az illetékes bíró ábrázatával. - Ha jól viseli magát, titokban támogatni fogom a cselszövések ellen, amikor először lép fel a Gymnase-ban. Hallgasson csak ide. Jól öltözött embereket helyezek el a karzatokon, akik mosolyogni fognak, és elragadtatva suttognak, hogy magukkal ragadják a közönséget. Így lehet megalapozni egy nőnek a sikerét. Coralie tetszik nekem, s ön meg lehet vele elégedve, a kisasszonynak szíve van. Ó, ki tudom én pisszegtetni, akit akarok...

- De hát mi lesz a jegyekkel? - kérdezte Lousteau.

- Hát azokért majd elmegyek az úrhoz minden hónap első napjaiban. Ez az úr barátja önnek, úgy fogom kezelni, mint önt magát. Öt színháza van, harminc jegyet kap mindenünnen - az körülbelül hetvenöt frank havonként. Parancsol talán előleget? - kérdezte a jegykereskedő, miközben visszatért fiókos íróasztalához, és kihúzta tallérokkal teli pénzesfiókját.

- Nem, nem - mondta Lousteau -, ezt a pénzt rossz napokra tartogatjuk...

- Uram - folytatta Braulard, Lucienhez fordulva -, a napokban elmegyek Coralie-hoz próbálni, meg fogjuk érteni egymást.

Lucien mélységes csodálkozással nézte Braulard dolgozószobáját, ahol könyvszekrényt, metszeteket és tisztességes bútorzatot látott. Amint a szalonon átment, itt is feltűnt neki a bútorzat, mely egyformán távol van a szegényességtől s a túlságos fényűzéstől. Úgy tetszett neki, hogy az ebédlő van legjobb karban, s ezen tréfálkozott is.

- De hiszen Braulard gasztronómus - mondta Lousteau. - Az ebédei méltók a pénztárához; emlegetni szokták a színházi világban.

- Jó boraim vannak - felelte szerényen Braulard. - No, itt vannak az én lelkesedésgyújtóim! - kiáltott fel, rekedt hangokat és különös lépések neszét hallva a lépcsőházból.

Távozóban Lucien látta elvonulni maga előtt a klakőrök és jegyüzérek bűzhödt csapatát, csupa tányérsapkás, ócska nadrágos, elnyűtt kabátos, gyanúsan kékeszöld képű, sáros, elnyomorodott, hosszú szakállú, vad és egyben ravasz tekintetű embert, ez a szörnyű csőcselék ott él és nyüzsög Párizs körútjain, délelőtt biztonsági zárakat, huszonöt sous arany ékszereket árusít,

este pedig klakkot alkot, és tapsol a karzaton - egyszóval alkalmazkodik Párizsnak minden piszkos kényszerűségéhez.

- Íme, a rómaiak! - mondta nevetve Lousteau. - Itt van a színésznők és drámaírók dicsősége. Közelről nézve ez sem szebb, mint a mienk.

- Nehéz dolog - felelte hazatérőben Lucien -, nehéz dolog akármiről is illúziókat táplálni Párizsban. Itt adót vetnek ki mindenkire, kereskednek mindennel és gyártanak mindent, még a sikert is gyártják.

Dauriat, a Panorama igazgatója, Matifat és Florine, Camusot, Lousteau, Finot, Nathan, Hector Merlin és du Val-Noble-né, Félicien Vernou, Blondet, Vignon, Philippe Bridau, Mariette, Giroudeau, Cardot és Florentine meg Bixiou voltak Lucien vendégei. Meghívta d'Arthez baráti körét is. Tullia, a táncosnő, akiről azt mondták, hogy nem bánik túlságos kegyetlenül Du Bruellel, szintén részt vett a társaságban, de a herceg nélkül; ott voltak azonkívül Nathan, Merlin, Vignon és Vernon újságjainak tulajdonosai. Vagy harmincan lehettek a vendégek Coralie ebédlőjében, nem is fértek többen.

Nyolc óra tájt a meggyújtott csillárok fényében a lakás bútorai, kárpitjai és virágai felöltötték azt az ünnepi jelleget, amely szinte álomszerűvé teszi a párizsi fényűzést. Lucien valami meghatározhatatlan boldogságot, kielégült hiúságot és reménységet érzett, amikor gazdának látta magát ezen a helyen; nem is értette már, ki és hogyan hajtotta végre ezt a varázslatot. Florine és Coralie, a színésznők képtelen mesterkéltségével és művészi pompával öltöztek ki, s úgy mosolyogtak a vidéki költőre, mint két angyal, aki az álmok palotájának kapuit akarja kinyitni előtte. Valóban, Lucien szinte álmodott. Életének képe oly hirtelen változott meg néhány hónap alatt, oly gyorsan emelkedett a legnagyobb nyomorból a legnagyobb jómódba, hogy némelykor nyugtalanság fogta el, mint azt, aki álma közben is tudja, hogy alszik. De azért a szép valóság láttára szeme olyan bizakodást fejezett ki, hogy az irigyei önhittségnek nevezhették volna. Megváltozott ő maga is. Mert mindennap boldog volt, a színe meghalványodott kissé, tekintete szerelmes ernyedtséget fejezett ki; szóval d'Espard márkiné mondása szerint látszott, hogy szeretik. Ez csak használt a szépségének. Hatalmának és erejének tudata meglátszott szerelemtől és tapasztalástól sugárzó arcán. Végre szemtől szembe látta az irodalmi világot és a társaságot s elhitte, hogy uralkodó módjára foroghat benne. A költő, aki csak a szerencsétlenség súlya alatt tudott gondolkozni, gondtalannak látta a jelent. A siker megduzzasztotta hajójának vitorláit, rendelkezésére álltak a tervei végrehajtásához szükséges eszközök: berendezett háztartás, olyan szerető, akiért egész Párizs irigyelte, fogat és végül kiszámíthatatlan összegek az asztalfiókjában. Lelke, szíve, szelleme egyaránt átváltozott; eszébe sem jutott, hogy e szép eredmények láttára mérlegelni kezdje az eszközöket.

Ez a fényes háztartás oly jogosan fölkeltheti a párizsi életet ismerő közgazdász gyanúját, hogy nem fölösleges megmutatni, milyen törékeny alapon nyugodott a színésznő s a költő anyagi boldogsága. Camusot, anélkül, hogy kompromittálta volna magát, felszólította Coralie szállítóit, hogy legalább három hónapig hitelezzenek neki. A lovak, a személyzet, mindez úgyszólván csoda módon állt tehát rendelkezésére a két élvezetvágyó gyermeknek, akik gyönyörűséggel ki is élveztek mindent. Coralie kézen fogta Lucient: hadd lássa már most, hogy milyen meglepetést szerez majd a vendégeknek az ebédlő ragyogó terítékeivel, negyven gyertyával a kandeláberekben, a főúri csemegékkel s a vacsorával, Chevet remekével. Lucien homlokon csókolta Coralie-t, és szívére szorította.

- Célhoz fogok érni, gyermekem - mondotta -, és megjutalmazlak ezért a sok szerelemért és önfeláldozásért.

- Ugyan! - mondta a leány. - Az a kérdés, meg vagy-e elégedve?

- Nehéz természetűnek kéne lennem, ha nem volnék.

- No, hát ez a mosoly megfizet mindenért - felelte a színésznő; mint a kígyó, simult Lucienhez, és emelte ajkát ajkához.

Florine, Lousteau, Matifat és Camusot éppen a kártyaasztalokat hozták rendbe. Már szállingóztak Lucien barátai. Ezek az emberek mind Lucien barátainak nevezték magukat. Kilenc órától éjfélig kártyáztak. Lucien, szerencséjére, semmiféle játékot nem tudott; de Lousteau ezer frankot vesztett, s ezt Lucientől kérte kölcsön, aki nem tagadhatta meg barátja kérését. Tíz óra tájban megjelent Michel, Fulgence és Joseph. Lucien egy sarokba húzódva beszélgetett velük; úgy látta, arcuk meglehetősen hideg és komoly, szinte kényszeredett. D'Arthez nem jöhetett, éppen a könyvét fejezte be. Léon Giraud a *Szemlé*-je első számának kiadásával volt elfoglalva. A baráti kör a három művészt küldte ki, akik a többieknél kevésbé érezhették magukat idegenül egy orgia közepén.

- Nos hát, gyermekeim - mondta Lucien, kissé fölényes hangon -, majd meglátjátok, hogy a *kis ripacsból* még *nagy politikus* lehet.

- Nagyon szeretném, ha tévedtem volna - mondta Michel.

- Coralie-val élsz, amíg jobb nem akad? - kérdezte tőle Fulgence.

- Igen - felelte Lucien erőltetett ártatlansággal. - Coralie-nak egy vén kereskedő volt az imádója, annak kitette a szűrét. Én boldogabb vagyok, mint a te Philippe testvéred, aki nem tudja, hogyan kormányozza Mariette-et - tette hozzá Joseph Bridau-ra nézve.

- Egyszóval - mondta Fulgence -, most te is olyan ember vagy, mint más, meg fogod csinálni a magad útját.

- Olyan ember, aki veletek szemben a régi marad, akármilyen helyzetbe kerül is - felelte Lucien.

Michel és Fulgence gúnyos mosollyal pillantottak egymásra: Lucien észrevette ezt, és megértette belőle, milyen nevetséges, amit mondott.

- Csodálatos szép ez a Coralie! - kiáltott fel Bridau. - Milyen pompás arcképet lehetne festeni róla.

- És milyen jó - felelte Lucien. - Szavamra mondom, angyali teremtés; hanem te meg fogod festeni az arcképét; ha akarod, használd fel modellnek képeden, melyet most festesz a velencei nőről, akit az öreg szenátorhoz vezetnek.

- Minden nő angyal, ha szeret - mondta Michel Chrestien.

E pillanatban Raoul Nathan rohant Lucienhez, őrjöngő barátsággal megfogta és megszorította a kezét.

- Édes barátom, ön nemcsak nagy ember, de szíve is van, ami manapság sokkal ritkább, mint a lángész - mondta. - Ön nem hagyja cserben a barátait. Egy szó, mint száz, öné vagyok életre-halálra, és sohasem fogom elfelejteni, amit ezen a héten cselekedett velem.

Lucien odavolt örömében, amikor látta, hogy akit a hírnév már szárnyra kapott, így hízeleg neki - és fölényes pillantást vetett három régi barátjára. Nathan berohanásának az volt az oka, hogy Merlin megmutatta neki a könyvét dicsérő cikknek a kefelevonatát, amely a másnapi újságban volt megjelenendő.

- Csak azzal a föltétellel írtam meg a támadó cikket - súgta Lucien Nathan fülébe -, hogy magam felelek rá. Barátja vagyok önnek.

Visszatért három régi barátjához, és boldog volt, hogy ez a jelenet igazolta azt a mondását, amelyen Fulgence nevetett.

- Most már, ha d'Arthez könyve megjelenik, olyan helyzetben vagyok, hogy használhatok neki. Ez az egy lehetőség már magában is arra bírna, hogy megmaradjak az újságírás mellett.

- Szabad vagy? - kérdezte Michel.

- Amennyire csak szabad lehet valaki, aki nélkülözhetetlen - felelte színlelt szerénykedéssel Lucien.

Éjféltájban asztalhoz ültek a vendégek, és megkezdődött az orgia. Luciennél szabadabb volt a beszéd, mint Matifat-nál, mert senki sem gyanította, hogy felfogás dolgában mekkora a különbség d'Arthez körének három kiküldöttje s az újságírók képviselői között. Ezeket az ifjú elméket elaljasította a *pro* és *contra* váltogatása, most birokra keltek, s a legszörnyűbb axiómáit vagdosták egymás fejéhez annak a jogtudománynak, amelyet akkoriban hozott a világra az újságírás. Claude Vignon meg kívánta őrizni a kritika fenséges jellegét; kikelt a kis lapok személyeskedő hangja ellen, s azt mondta, hogy végül az újságírók meg fogják utálni önmagukat. Lousteau, Merlin és Finot erre nyíltan védelmükbe vették azt a módszert, amelyet az újságírás tolvajnyelvén *blague*-nak neveznek s erősítgették, hogy éppen ez a bélyegző jelöli meg a tehetséget.

- Aki ezt a próbát megállja, az igazán erős legény - mondta Lousteau.

- Különben is - kiáltott fel Merlin -, a nagy emberek ünnepléséhez a gyalázkodás éppúgy hozzá tartozik, mint a római hadvezér diadalmenetéhez.

- Eh - mondta Lucien -, mindenki, akivel gúnyolódnak, azt fogja hinni, hogy diadalmenetet tart.

- Nem gondolod, hogy ez rád vonatkozik? - kiáltott fel Finot.

- Hát a szonettjeink - szólt Michel Chrestien -, azok nem érdemlik meg Petrarca diadalát?

- Az aranyhajú Laurából legalább az aranyakat megkapta már - mondta Dauriat, akinek elmésségét általános üdvriadal fogadta.

- *Faciamus experimentum in anima vili*[22] - felelte mosolyogva Lucien.

- Jaj azoknak, akiken az újság nem vitatkozik, s akiknek mindjárt kezdetben koszorúkat vág a fejéhez! Ezeket félreállítják egy fülkébe, mint egy szentet, s a kutya se ügyel rájuk többet - mondta Vernou.

- Azt mondják nekik, amit Champcenetz mondott Genlis márkinak, aki túlságos szerelmesen pislogott a feleségére: „Mehet, jó ember, maga már kapott" - szólt Blondet.

- Franciaországban gyilkos a siker - mondta Finot. - Sokkal féltékenyebbek vagyunk egymásra, semhogy ne akarnók elfelejteni és elfeledtetni mások diadalait.

- Valóban, az irodalomban az ellentmondás csiholja ki az életet - mondta Claude Vignon.

- Akárcsak a természetben, ahol két egymással küszködő erőből keletkezik! - kiáltott föl Fulgence. - Ha egyik diadalmaskodik a másikon: ez a halál.

- Mint a politikában - tette hozzá Michel Chrestien.

---

[22] Hitvány lelken végezzük a kísérletet. (latin)

- Éppen most bizonyítottam be - mondta Lousteau. - Dauriat ezen a héten kétezer példányt fog eladni Nathan könyvéből. És miért? Mert jól megvédelmezzük a megtámadott könyvet.

- Egy ilyen cikk - mondta Merlin, kezébe kapva másnapi újságjának kefelevonatát -, hogy is ne sózna el egy új kiadást?

- Olvassa föl! - mondta Dauriat. - Én mindenütt kiadó vagyok, még vacsora közben is.

Merlin felolvasta Lucien diadalmas cikkét, s az egész társaság megtapsolta.

- Hát meg lehetett volna írni ezt a cikket az első nélkül? - kérdezte Lousteau.

Dauriat kihúzta zsebéből a harmadik cikk kefelevonatát, s azt is felolvasta.

Finot figyelemmel hallgatta a cikket, amely az ő szemléjének második számába volt szánva; mint főszerkesztő még túlzásba is vitte a lelkesedést.

- Uraim - mondotta -, ha Bossuet a mi századunkban élne, az se írná meg másképpen.

- Meghiszem azt! - mondta Merlin. - Bossuet ma újságíró lenne.

- Éljen II. Bossuet! - kiáltott fel Claude Vignon, és ironikusan köszöntötte poharát Lucienre.

- Éljen az én Kolumbusz Kristófom - felelte Lucien, Dauriat-ra ürítve poharát.

- Bravó! - kiáltott fel Nathan.

- Gúnynév ez? - kérdezte rosszmájúan Merlin, egyszerre nézve Finot-ra és Lucienre.

- Ha így folytatják - mondta Dauriat -, nem tudjuk követni önöket, ezek az urak pedig - tette hozzá Matifat-ra és Camusot-ra mutatva - nem értik meg. A tréfa is olyan, mint a gyapjúfonál: ha túlságosan finomra sodorják, elszakad - mondta Bonaparte.

- Uraim - szólt Lousteau -, mi valamennyien egy komoly, érthetetlen, hallatlan, igazán meglepő tény tanúi vagyunk.

- Nem csodálatos, milyen gyorsasággal változott a mi barátunk vidékiből újságíróvá?

- Született újságíró - mondta Dauriat.

- Gyermekeim - szólalt meg Finot, fölállt s egy pezsgőspalackot tartott a kezében -, valamennyien támogattuk, valamennyien bátorítottuk házigazdánk első lépéseit az úton, ahol minden reményünket fölülmúlta. Két hónap alatt bebizonyította képességeit szép cikkeivel, amelyeket mindnyájan ismerünk: indítványozom, hogy jogerősen kereszteljük meg újságírónak.

- Ide egy rózsakoszorút a kettős győzelem jeléül! - kiáltott fel Bixiou, Coralie-ra nézve.

Coralie intett Bérénice-nek s az régi művirágokat szedett össze a színésznő skatulyáiból. Mihelyt a kövér szobalány elhozta a virágokat, hamar összekötöttek egy rózsakoszorút, aztán a legrészegebbek groteszkül mind felvirágozták magukat. Finot, mint főpap, néhány csepp pezsgőt öntött Lucien szép, szőke fejére és mulatságos komolysággal mondta ki a szent szavakat:

- A Bélyeg, az Óvadék és a Bírság nevében megkeresztellek újságírónak. Könnyű legyen neked a cikkírás.

- És fizessék is meg az üres helyek levonása nélkül - mondta Merlin.

E pillanatban Lucien észrevette Michel Chrestien, Joseph Bridau és Fulgence Ridal szomorú arcát, akik fogták kalapjukat, és a társaság hangos szidalmai között távoztak.

- Furcsa keresztények ezek - mondta Merlin.

- Fulgence jó fiú volt - folytatta Lousteau -, de *azok* elrontották a moráljukkal.

- Kik? - kérdezte Claude Vignon.

- Komoly fiatalemberek, akik a Quatre-Vents utcában tartanak fenn egy filozófiai és vallásos *kabarét,* ahol az Emberiség általános értelmén törik a fejüket... - felelte Blondet.

- Ó, ó, ó!

- ...Azt szeretném tudni - folytatta Blondet -, hogy vajon önmaga körül forog-e, vagy pedig előrehalad. Erősen haboztak az egyenes és a görbe vonal közt, értelmetlenségnek találták a bibliai háromszöget, s akkor megjelent előttük valami próféta, aki a csigavonal mellett döntött.

- Ennél veszedelmesebb ostobaságokat is találhatnak föl az emberek, ha a fejüket összedugják! - kiáltott fel Lucien, védelmezni akarva d'Arthez körét.

- Te üres beszédnek tartod ezeket az elméleteket - mondta Félicien Vernou -, de elkövetkezik egy pillanat, amikor puskalövésekké vagy guillotine-ná változnak át.

- Most még csak ott tartanak - mondta Bixiou -, hogy kutatják a pezsgő gondviselésszerű értelmét, a hosszú szárú nadrág humanitárius célját s a kis férget, amely a világot mozgatja. Bukott nagyságokat szednek össze, amilyen Vico, Saint-Simon, Fourier. Félek, hogy elcsavarják a fejét az én szegény Joseph Bridau-mnak.

- Tanítanak ott szellemi tornát és ortopédiát is? - kérdezte Merlin.

- Meglehet - felelte Finot -, mert Bianchon hajlamos az ilyen álmodozásokra.

- Eh - mondta Lousteau -, azért mégis nagy orvos lett belőle.

- Ugye d'Arthez a látható fejük? - szólt Nathan - s ez a kis ember állítólag valamennyiünket zsebre vág?

- Lángeszű ember! - kiáltotta Lucien.

- Jobb szeretek egy pohár xeresi bort - mondta mosolyogva Vignon.

E pillanatban mindenki saját jellemét magyarázgatta a szomszédjának.

Amikor szellemes emberek odáig jutnak, hogy önmaguknak akarják megmagyarázni, és kiadják kezükből a szívük kulcsát - akkor bizonyos, hogy részegek. Egy óra múlva az összes vendégek a legjobb barátságban voltak egymással, nagy férfiaknak, erős legényeknek, dicső jövőjű embereknek nevezték egymást. Lucien, mint házigazda, annyira-amennyire megőrizte világos eszét: olyan szofizmákat hallott, amelyek megdöbbentették és tökéletesen befejezték erkölcsi megrontását.

- Gyermekeim - mondta Finot -, a szabadelvű párt kénytelen felfrissíteni a vitaanyagát, mert e pillanatban nincs mit mondani a kormány ellen, s képzelhetitek, hogy ilyenkor milyen zavarban van az ellenzék. Ki volna hajlandó megírni egy röpiratot, és követelni a majorátus helyreállítását, hogy aztán kiabálni lehessen az udvar titkos szándékai ellen? A röpiratot jól megfizetik.

- Én! - mondta Merlin - nekem úgyis az a véleményem.

- A pártod azt mondaná, hogy kompromittálod - felelte Finot. - Félicien, vállald magadra ezt a röpiratot, Dauriat kiadja, mi pedig megőrizzük a titkot.

- Mit fizetnek? - kérdezte Vernou.

- Hatszáz frankot! Aláírni így fogod: C... gróf.

- Rendben van - mondta Vernou.

- Szóval, a kacsát most már a politika magaslatára emelitek - szólt Lousteau.

- Ez a Chabot esete átköltöztetve az eszmék régiójába - folytatta Finot. - Az ember bizonyos szándékot tulajdonít a kormánynak és föllázítja ellene a közvéleményt.

- Mindig mélységesen csodálkozni fogok azon, hogy engedheti át egy kormány az eszmék irányítását olyan fickóknak, mint mi vagyunk - mondta Claude Vignon.

- Ha a minisztérium elköveti azt az ostobaságot, hogy leszáll az arénába - beszélt tovább Finot -, katonásan fogadjuk; ha megsértődik, elmérgesítjük a kérdést, és elhidegítjük tőle a tömegeket. Az újság sohasem kockáztat semmit, a hatalom mindig mindent elveszthet.

- Franciaország ki van semmizve mindaddig, míg az Újságot törvényen kívül nem helyezik - folytatta Claude Vignon. Önök óráról órára haladnak - mondta Finot-nak. - Olyanok lesznek, mint a jezsuiták, csak éppen a hit, a szilárd vezető gondolat, a fegyelem és az egység fog hiányozni önökből.

Mindenki visszatért a játékasztalokhoz. A hajnal fénye nemsokára elsápasztotta a gyertyafényt.

- A te Quatre-Vents utcai barátaid olyan szomorúak voltak, mint valami halálraítéltek - szólt kedveséhez Coralie.

- Ők voltak a bírák - felelte a költő.

- A bírák mulatságosabbak - mondta Coralie.

Lucien idejét egy hónapig igénybe vették a vacsorák, ebédek, reggelik, estélyek és ellenállhatatlan áradat ragadta magával az élvezetek és könnyű munkák örvényébe. Abbahagyta a fontolgatást. A fontolgatás képessége az élet bonyodalmai között olyan pecsétje az erős akaratnak, melyet költők, gyönge vagy egyszerűen csak szellemes emberek sohasem tudnak hamisítani. Lucien, mint a legtöbb újságíró, napról napra élt, úgy költötte pénzét, ahogy megkereste, és nem gondolt a párizsi élet szabályos időközökben visszatérő terheire, amelyek annyira nyomják a bohémek vállát. Öltözködése, megjelenése a leghíresebb dandykkel állította egy sorba. Coralie, mint minden rajongó, szerette fölékesíteni bálványát; tönkretette magát, hogy drága poétájának megadhassa az elegáns világ elegáns fölszerelését, amelyet Lucien annyira irigyelt, amikor először sétált a Tuiléria kon. Kapott Lucien csodálatra méltó sétapálcákat, kapott egy bájos lornyettet, gyémántgombokat, gyűrűket a délelőtti nyakkendőihez, pecsétgyűrűket és végül káprázta tó mellényeket, mégpedig annyit, hogy összeillő színekbe öltözködhessék. Hamarosan elismert dandyvé lett. Azon a napon, amikor a német diplomata meghívásának eleget tett, átalakulása valami leplezett irigységet ébresztett az ott levő fiatalemberek között, akik elsők voltak a divatvilágban, mint például Marsay, Vandenesse, Ajuda-Pinto, Maxime de Trailles, Rastignac, Maufrigneuse herceg, Beaudenord, Manerville stb. A társaságbeli férfiak úgy féltékenykedtek egymásra, akárcsak az asszonyok. Montcornet grófné és d'Espard márkiné, akik kedvéért az ebédet rendezték, maguk közé ültették Lucient, és szinte ostromolták kacérkodásukkal.

- Miért is vonult vissza a társaságból? - kérdezte a márkiné. - Hiszen az nagyon is hajlott arra, hogy szívesen fogadja és ünnepelje magát. Haragszom is magára. Látogatással tartozott nekem, s még ma is várom azt a látogatást. Minap láttam az Operában, s oda se jött, köszönésre se méltatott.

- Asszonyom, az unokanővére oly határozottan kiadta az utamat...

- Maga nem ismeri az asszonyokat - felelte d'Espard márkiné, félbeszakítva Lucient. - Megsebezte a legangyalibb szívet s a legnemesebb lelket, akit ismerek. Nem tudja, mi mindent akart tenni Louise magáért, és milyen ügyes volt a terve. Igen, s amit ő a fejébe vesz, az sikerül is - tette hozzá, Lucien néma, tagadó mozdulatára. - Hiszen előre látható volt, hogy a férje, aki most meghalt - természetesen gyomorrontásban -, előbb vagy utóbb visszaadja a szabadságát. Azt hiszi, hajlandó lett volna ő felvenni a Chardon nevet? Rubempré grófné: szép név, érdemes lett volna megszereznie. Látja, a szerelem nem egyéb nagy hiúságnál, amelynek egyébiránt a házasságban összhangba kell jutnia mind a többi hiúsággal. Ha bolondulásig szeretném is magát, vagyis annyira, hogy a felesége legyek, akkor is igen keserves volna Chardonnénak hívatni magamat. Ezt csak elismerheti. Most már látta a párizsi élet nehézségeit, tudja, mennyi kerülőt kell itt tenni, hogy célhoz érjen az ember; nos, vallja meg, hogy Louise szinte lehetetlen kegyet akart megszerezni egy vagyontalan, ismeretlen embernek, hát semmit sem volt szabad elhanyagolnia. Ön nagyon elmés, de ha mi asszonyok szeretünk, túlteszünk a legelmésebb férfin is. Az unokanővérem fel akarta használni ezt a nevetséges Châtelet-t... Én különben hálás vagyok magának a gyönyörűségért, igen jól mulattam a Châtelet ellen írt cikkein - mondotta, másra terelve a szót.

Lucien nem tudta már, mit gondoljon. Az újságírás árulásaiba és csalárdságaiba be volt avatva, de nem ismerte az előkelő társaság árulásainak stílusát, így aztán, akármilyen élesen látott is, keserves leckék vártak még reá.

- Hogyan, asszonyom - mondta a költő, aki egyszerre igen kíváncsi kezdett lenni -, hát ön nem támogatja a Gémet?

- Ugyan! A társaságban kénytelenségből legkegyetlenebb ellenségeinkkel is udvariaskodunk, úgy teszünk, mintha unalmas emberekkel jól mulatnánk, és látszat szerint gyakran fel kell áldoznunk a barátainkat, hogy jobban szolgálhassuk őket. Hiába, maga még mindig újonc. Maga írni akar, és nem ismeri a nagyvilág szokásos csalárdságait? Az unokanővérem csak azért tett úgy, mintha föláldozná magát a Gém kedvéért, mert fel akarta használni ennek a befolyását a maga javára, hiszen a mi barátunkat igen jó szemmel látja a mostani kormány. Éppen ezért, hogy valamikor kibékíthessük kettejüket, megmagyaráztuk neki, hogy bizonyos tekintetben még hasznára is vannak a maga támadásai. Châtelet kárpótlást kapott a maga támadó cikkeiért. Ahogy Des Lupeaulx mondta a minisztereknek: amíg az újságok Châtelet-t püfölik, nyugton hagyják a kormányt.

- Blondet úr remélnem engedte, hogy lesz szerencsém magához otthonomban - mondta Montcornet grófné, miközben a márkiné átengedte Lucient gondolatainak. - Ott lesz néhány művész meg író és egy hölgy, aki roppantul szeretne megismerkedni magával, Des Touches kisasszony - olyan tehetség, hogy párját ritkítja az asszonyok között -, őhozzá bizonyosan el fog járni. Des Touches kisasszony, vagy ha úgy tetszik, Camille Maupin szalonja a legfigyelemreméltóbbak közé tartozik Párizsban, és a lány csoda módon gazdag. Azt mondták neki, hogy maga éppen olyan szép, amilyen szellemes, és ég a vágytól, hogy láthassa.

Lucien nem tehetett mást: hálálkodott és irigy pillantást vetett Blondet-ra. Egy Montcornet grófné modora és képességei és Coralie között akkora különbség volt, mint Coralie és egy utcai lány közt. A fiatal, szép és elmés grófné szépségét még sajátosabbá tette az északi nők

túlságos fehérsége; az anyja hercegnő volt, Serbelov-leány, s éppen ezért a miniszter ebéd előtt a legtiszteletteljesebb figyelemmel foglalkozott vele. A márkiné éppen végzett egy csirkeszárnnyal, hanyagul tolta félre a csontokat.

- Szegény Louise - szólt Lucienhez -, annyira szerette magát! Nekem megvallotta, hogy milyen szép jövőt szánt magának ábrándjaiban: sok mindent elviselt volna, de milyen megvetően viselkedett maga, amikor visszaküldte a leveleit! A kegyetlenséget meg tudjuk bocsátani, hiszen aki sérteget, az még hisz bennünk; de a közöny!... a közöny olyan, mint a sarkvidék jege: mindent eltemet. No, csak ismerje el, hogy kincseket veszített el a saját hibájából. Mire való a szakítás? Még ha csakugyan megsértették, akkor is meg kell csinálnia a szerencséjét, vissza kell hódítania a nevét. Louise gondolt minderre.

- Miért nem szólt róla semmit? - kérdezte Lucien.

- Ej, Istenem, én adtam tanácsot neki, hogy magát ne avassa a titokba. Négyszemközt bevallom: láttam, hogy nem ismeri a világot, és féltem magától; féltem, hogy a tapasztalatlansága, szeleburdi hevessége lerombolja vagy megzavarja az ő számításait és mindkettőnk terveit. Vissza tud most emlékezni az akkori énjére? Vallja meg, hogy egy véleményen volna velem, ha egykori képmását ma megpillantaná. A két ember közt nincs semmi hasonlóság. Ebben rejlett az egyetlen hiba, amit elkövettünk. De hát akad-e ezer között csak egy ember is, akiben ennyi szellemmel ilyen csodálatos alkalmazkodóképesség egyesül? Nem hittem, hogy maga ilyen meglepő kivétel lehet. Oly gyorsan alakult át, oly könnyen tanult bele a párizsi viselkedésbe, hogy egy hónappal ezelőtt meg sem ismertem a Bois de Boulogne-ban.

Lucien kifejezhetetlen gyönyörűséggel hallgatta az előkelő hölgyet: olyan bizalmas és naiv arccal mondta el hízelgő szavait, olyan mélységes érdeklődést mutatott iránta, hogy Lucien valami afféle csodában hitt, amilyen első estéje volt a Panorama-színházban. E boldog este óta mindenki mosolygós képpel nézett rá. Valami varázserőt tulajdonított saját fiatalságának, s most ki akarta próbálni a márkinét, de gondolatban megfogadta, hogy nem engedi felültetni magát.

- Mik voltak hát azok a tervek, amik azóta kártyavárként összeomlottak?

- Louise egy rendeletet akart kiharcolni a királytól, hogy ön viselhesse a Rubempré nevet és címet. El akarta temetni az egykori Chardont. Ez az első siker megalapozta volna a maga szerencséjét; akkor könnyű lett volna megszerezni, de most már a maga vélekedései miatt majdnem lehetetlen. Lehet, hogy képzelődésnek, semmiségnek fogja nevezni, amit mondtam, de mi ismerjük egy kissé az életet, s tudjuk, mennyire szilárd alapot ad a grófi cím, ha elegáns, elragadó fiatalember viseli. Jelentse be itt néhány fiatal angol milliomos lány vagy gazdag örökösnő előtt: *Chardon úr* vagy *Rubempré gróf úr* - nagyon különböző mozgolódás támad erre a két névre! A gróf, még ha eladósodott is, tárt karokra talál, s kellően feltálalt szépsége olyan, mint a gyémánt, gazdag foglalatban. Chardon urat még csak észre sem veszik. Ezt a felfogást nem mi teremtettük meg, uralkodik ez mindenütt, még a polgárok között is. Maga ebben a pillanatban hátat fordít szerencséjének. Nézze a csinos fiatal Félix de Vandenesse vikomtot - ő az egyik a király két magántitkára közül. A király meglehetősen szereti a tehetséges fiatalembereket, s ennek, amikor szűkebb hazájából megérkezett, nem volt súlyosabb a poggyásza, mint a magáé, maga pedig ezerszer szellemesebb nála; de nem tartozik nagy családhoz, nincs neve. Ismeri Des Lupeaulx-t? Az igazi neve hasonlít a magáéhoz, Chardinnek hívják, de egymillióért el nem adná Des Lupeaulx-i tanyáját - valamikor Des Lupeaulx gróf lesz, s talán igazi nagyúr válik az unokájából. Maga el van veszve, ha tovább is azon a helytelen úton halad, ahol megindult. Lássa, mennyivel józanabb Émile Blondet! Olyan újságnál van, amelyik a hatalmat támogatja, minden mai hatalmasság jó szemmel nézi,

veszedelem nélkül érintkezhetik a szabadelvűekkel, mert az elvei megbízhatók, előbb vagy utóbb érvényesül is; csakhogy ő meg tudta választani vélekedéseit is, pártfogóit is. Ez a csinos teremtés, a maga szomszédja, egy Troisville lány, akinek a családjában két főrend és két képviselő van, a neve jóvoltából gazdagon ment férjhez; gyakran rendez fogadásokat, befolyása lesz, és meg fogja mozgatni a politikai világot ezért a kis Émile Blondet-ért. Mire viheti maga a Coralie-jával? Csak annyira, hogy néhány éven belül fülig úszik az adósságban, és belefárad az élvezetekbe. Rosszul kamatoztatja a szerelmét, és rosszul rendezi be az életét. Hát ezt mondta nekem múltkor az Operában az az asszony, akit maga olyan gyönyörűséggel sérteget. Amikor azon sajnálkozott, hogy maga elpazarolja tehetségét és szép ifjúságát, igazán nem önmagával, hanem a maga érdekével törődött.

- Ó, ha ez igaz lenne! - kiáltott fel Lucien.

- Ugyan mi érdekem lenne, hogy hazudjam? - szólt a márkiné, gőgös és hideg pillantást vetve Lucienre, amely ismét visszalökte a fiatalembert a semmibe.

A meghökkent Lucien nem vette fel újra a társalgás fonalát, a megsértett márkiné pedig nem szólt többet hozzá. Bántotta ez, de elismerte, hogy ügyetlenséget követett el, s elhatározta, hogy helyrehozza. Montcornet grófné felé fordult és Blondet-ról beszélt neki; túlzottan feldicsérte a fiatal írót. A grófné jól fogadta a szavait, és d'Espard-né intésére meghívta legközelebbi estélyére; azt is megkérdezte tőle, hogy nem szeretne-e találkozni ott Bargetonnéval, aki gyásza ellenére is meg fog jelenni: nem valami nagy estélyről van szó, csak afféle bizalmas összejövetelről, baráti körben.

- A márkiné - mondta Lucien - azt állítja, hogy minden hibát én követtem el; nem az unokanővére dolga-e hát, hogy megbocsásson nekem?

- Vessen véget az ellene intézett nevetséges támadásoknak, amik különben erősen kompromittálják őt egy olyan emberrel, akivel egyáltalán nem törődik - s akkor hamar megköthetik a békét. Maga, amint hallom, azt hitte, hogy Louise kijátszotta, én pedig láttam, hogy nagyon szomorú volt, amiért maga elhagyta őt. Igaz, hogy magával és a maga kedvéért jött el vidékről?

Lucien mosolyogva nézett a grófnéra, de nem mert válaszolni.

- Hogy is tudott gyanakodni arra az asszonyra, aki ilyen áldozatokat hozott magáért! És különben is olyan szép és szellemes, hogy *mindennek ellenére* szeretni kellett volna. Bargetonné nem annyira önmagáért, mint a tehetségéért szerette magát. Higgyen nekem, az asszonyok inkább szeretik a szellemet, mint a szépséget - mondotta, miközben lopva Émile Blondet-ra pillantott.

Lucien a miniszter palotájában rájött, mi a különbség az előkelő társaság és ama kivételes társaság közt, ahol egy idő óta élt. E kétféle fényűzés közt semmi hasonlóság, semmi érintkező pont nem akadt. A szobák magassága és elrendezése ebben a lakásban, amely a Saint-Germain-negyedben a leggazdagabbak közé tartozott, a szalonok régi aranyozása, a díszítések roppant arányai, az apróságok komoly gazdagsága, minden idegen és új volt neki; de Lucien oly gyorsan megszokta a fényűző környezetet, hogy nem látszott meg rajta a csodálkozás. Magatartásában éppoly kevés volt a túlzott biztonság és önhittség, mint a hajlongó szolgalelkűség. Viselkedése tetszett azoknak, akik baráti szemmel nézhették, nem úgy, mint egyikmásik ifjú ember, akit féltékennyé tett sikere, szépsége és hirtelen bejutása az előkelő társaságba. Asztalbontás után karját nyújtotta d'Espard márkinénak, s az el is fogadta. Amikor Rastignac látta, hogy d'Espard-né udvarol Luciennek, felhasználta szűkebb honfitárs voltát, s eszébe juttatta, hogy már találkoztak du Val-Noble-nénál. Úgy látszott, hogy az ifjú nemes szorosabb összeköttetésbe akar lépni a vidékről származó nagy emberrel; meghívta, hogy

reggelizzék nála valamelyik délelőtt, s ajánlkozott, hogy bemutatja néhány aranyifjúnak. Lucien elfogadta ajánlatát.

- Ott lesz az a kedves Blondet is - mondta Rastignac.

A miniszter csatlakozott a csoportjukhoz, melyet Ronquerolles márki, Rhétoré herceg, Marsay, Montriveau tábornok, Rastignac és Lucien alkottak.

- Nagyon helyes - szólt Lucienhez, azzal a német kedélyességgel, amely mögé félelmes ravaszságát szokta rejteni -, békét kötött d'Espard-néval, a márkiné el van ragadtatva öntől, márpedig mindnyájan tudjuk - mondta körülnézve a férfiak közt -, hogy milyen nehéz az ő tetszését elnyerni.

- Igen, csakhogy imádja az elmésséget - mondta Rastignac -, az én kiváló földim pedig azzal kereskedik.

- Hamarosan rájön, hogy rossz üzletet csinál - mondta élénken Blondet -, eljön ő még hozzánk és nemsokára a pártunkhoz fog tartozni.

Lucien körül egész kórus fűzte tovább ezt a témát. A komoly férfiak mély értelmű kijelentéseket hullajtottak el ellentmondást nem tűrő hangon, a fiatalemberek pedig élcelődtek a szabadelvű párt rovására.

- Bizonyosan fej vagy írással döntött - mondta Blondet -, hogy a jobb- vagy a baloldalhoz csatlakozzék, de most már választani fog.

Lucien elnevette magát, mert eszébe jutott a jelenet, amely a Luxembourg-kertben játszódott le Lousteau és ő közötte.

- Bizonyos Étienne Lousteau-t választott vezetőjéül - folytatta Blondet -, egy kis újság harcias munkatársát, akinek szemében egy hasáb csupán egy ötfrankost jelent; politikai elmélete annyi, hogy hisz Napóleon visszatérésében, s amit én még nagyobb együgyűségnek tartok, a baloldali urak hálájában és hazafiságában. Luciennek, mint Rubemprénak, bizonyára arisztokratikus hajlamai vannak; mint újságírónak a hatalommal kell tartania, különben se Rubempré, se főtitkár nem lesz belőle soha.

Lucien, akit a diplomata whistezni hívott, a legnagyobb meglepetést keltette azzal a vallomásával, hogy nem ismeri ezt a játékot.

- Barátom - súgta fülébe Rastignac -, jöjjön hozzám korán azon a napon, amikor hajlandó lesz hitvány reggelimet elkölteni, s majd megtanítom whistezni, hiszen maga szégyent hoz Angoulême királyi városára. Csak Talleyrand mondását ismétlem: ha ezt a játékot nem tudja, nagyon szomorú öregsége lesz.

Bejelentették Des Lupeaulx-t, az államtanács egyik nagy kegyben álló előadóját, aki titkos szolgálatokat tett a kormánynak. Ez a ravasz, nagyra törő ember mindenüvé befurakodott. Üdvözölte Lucient; találkozott már vele du Val-Noble-nénál, s az üdvözlésen valami színlelt barátság érzett meg, ami félrevezette Lucient. Ez az ember mindenkivel barátkozott a politikában, hogy senki se törhessen rá meglepetésszerűen; amikor itt találta a fiatal újságírót, megértette, hogy Lucien ugyanannyi sikert fog aratni a társaságban, mint az irodalomban. Becsvágyó embert látott benne, s nem győzte eléggé bizonygatni és tanúsítani iránta való barátságát, hogy minél régebbinek tüntesse fel az ismeretségüket, és tévedésbe ejtse Lucient ígéreteinek és szavainak értékét illetően. Des Lupeaulx-nak elve volt, hogy jól ismerje azokat, akiktől meg akar szabadulni, ha az útját keresztezik.

Így hát Lucient jól fogadta az előkelő társaság. Rájött, mennyivel tartozik Rhétoré hercegnek, a miniszternek, d'Espard márkinénak és Montcornet grófnénak. Távozása előtt mindegyik asszonnyal beszélgetett néhány pillanatig és szinte két kézzel szórta bájos, szellemes mondatait.

- Micsoda elbizakodottság! - szólt Des Lupeaulx a márkinéhoz, amikor Lucien elment mellőle.

- Zölden fog megromlani - mondta mosolyogva Marsay -, önnek titkos okai lehetnek, márkiné, hogy elcsavarja a fejét.

Lucien az udvaron kocsijában találta Coralie-t, a leány eljött érte, hogy megvárja; a költőt meghatotta ez a figyelem, és elbeszélte neki az estéjét. Nagy csodálkozására a színésznő helyeselte az új gondolatokat, amelyek motoszkálni kezdtek a fejében, s biztatta, hogy álljon a kormány zászlaja alá.

- A szabadelvűeknél csak annyi hasznod lehet, hogy elpüfölnek velük együtt. Azok ölték meg Berry herceget. Hogy ezek megbuktatják a kormányt? Soha! Az ő segítségükkel nem mégy semmire; ha a másik párton vagy, Rubempré gróf lesz belőled. Szolgálatokat tehetsz, kinevezhetnek főrendnek, gazdag nőt vehetsz feleségül. Légy te csak ultra. Az különben is előkelő - tette hozzá kimondva azt a szót, amely az ő szemében a legfőbb érvet jelentette. - Du Val-Noble-né, akinél ebéden voltam, azt mondta, hogy Théodore Gaillard most már csakugyan megalapította azt az *Ébredés* című királypárti lapocskát, hogy a ti lapotoknak meg a *Tükör*-nek a tréfáira visszavágjon. Ha igazat beszél, Villèle és a pártja egy éven belül kormányra jut. Iparkodjál felhasználni ezt a változást, állj össze velük, amikor még semmik; de ne szólj egy szót se, se Étienne-nek, se a barátaidnak, mert azoktól kitelik, hogy csúnyán megtréfálnak.

Lucien egy hét múlva megjelent Montcornet grófnénál, s ott heves izgalommal látta viszont az asszonyt, akit valaha annyira szeretett, s akinek az ő tréfái összetörték a szívét. Átalakult ám Louise is! Azzá vált, ami vidéki élete nélkül amúgy is lett volna: előkelő hölggyé. Gyász-ruhájának bája és választékossága boldog özvegységre vallott. Lucien azt hitte, hogy neki is van valami része ebben a kacér öltözködésben, és nem is csalódott; de belekóstolt a friss húsba, mint az emberevő óriás, s egész este nem tudott dönteni a szép, szerelmes, gyönyörűséges Coralie és a száraz, gőgös, kegyetlen Louise között. Nem tudta elhatározni magát, nem tudta feláldozni a színésznőt az előkelő hölgy kedvéért. Bargetonné ismét szerelmet érzett Lucien iránt, szellemesnek, szépnek látta, és egész este várt erre az áldozatra; de hiábavaló volt a várakozása, hiábavalók voltak kiszámított szavai, kacér pillantásai - visszavonhatatlan bosszúvággyal távozott a szalonból.

- Nos, kedves Lucien - mondta jóságos hangon, amely csupa párizsias báj és nemesség volt -, büszkének kellene lennem magára, s maga engem választott első áldozatául. Megbocsátottam, gyermekem, mert azt gondoltam, hogy még ebben a bosszúban is van valami maradványa a szerelemnek.

Bargetonnét újra régi magaslatára emelte ez a felséges arckifejezéssel kiejtett mondat. Lucien, bár azt hitte, hogy ezerszer is igaza van, rájött, hogy ő a hibás. Nem esett szó sem arról a rettenetes búcsúlevélről, amellyel az asszony a szakítást bejelentette, sem a szakítás okairól. A társaságbeli asszonyok csodálatos tehetséggel kisebbítik a hibájukat, egyszerűen úgy, hogy tréfára veszik. Mindent el tudnak feledtetni egy mosolygással, egy meglepetést színlelő kérdéssel. Nem emlékeznek semmire, megmagyaráznak mindent, csodálkoznak, kérdeznek, okoskodnak, általánosítanak, veszekszenek, s végül úgy eltüntetik a hibájukat, mint szappan egy kis foltot: feketének tudtad őket s egy pillanat alatt fehérré, ártatlanná válnak. A férfi

pedig boldog, ha nem sütöttek rá valami helyrehozhatatlan bűnt. Egy pillanatra Lucien is, Louise is visszanyerte önmagáról táplált régi illúzióit, s a barátság nyelvén beszélt; de Lucient megrészegítette a kielégült hiúság és mámorossá tette Coralie - aki, valljuk be, könnyű élethez segítette -, s nem tudott határozottan válaszolni arra a kérdésre, amelyet Louise habozó sóhajjal kísért: Boldog? - Ha melankolikus hangon nemet mond - megcsinálta a szerencséjét. Azt hitte, szellemes lesz, ha elmagyarázza, kicsoda Coralie; azt mondta, a lány önmagáért szereti, egyszóval elmondta a szerelmes ember minden ostobaságát. Bargetonné az ajkát harapdálta. Ezzel minden meg volt mondva. D'Espard márkiné Montcornet grófnéval oda-lépett az unokanővéréhez. Lucien úgyszólván az est hősének látta magát: cirógatta, dédelgette, ünnepelte ez a három szép asszony, akik végtelen művészettel kerítették hálójukba. Ebben a szép, ragyogó világban sem kisebb tehát a sikere, mint az újságírás terén! A szép Des Touches kisasszony, aki oly híres volt Camille Maupin néven s akinek d'Espard márkiné és Bargetonné mutatták be Lucient, meghívta egyik szokásos szerdai vacsorájára, s úgy látszott, hogy izgatja ez a méltán híres férfiszépség. Lucien iparkodott bebizonyítani, hogy még szellemesebb, mint amilyen szép. Des Touches kisasszony vidám naivsággal és kedves, felületes barátsággal fejezte ki a bámulatát; ez a hang mindenkit lépre csal, aki nem ismeri alaposan a párizsi életet, ahol az élvezetek megszokása és folytonossága mindenkiben oly mohó vágyat kelt minden újság iránt.

- Ha én is annyira tetszeném neki, mint ő nekem - szólt Lucien Rastignachoz és Marsay-hoz -, rövidre fognók a regényt...

- Mind a ketten sokkal jobban értenek a regényíráshoz, semhogy valóságos regénybe kezd-hetnének - felelte Rastignac. - Két író sohasem szeretheti egymást. Mindig elkövetkezik egy bizonyos pillanat, amikor kellemetlenségeket mondanak egymásnak.

- Nem is járna rosszul - mondta nevetve Marsay. - Igaz, hogy a kedves leány már harminc-éves, de majdnem nyolcvanezer frank járadéka van. Imádnivalóan szeszélyes, s a szépsége olyan fajta, amelyik tartós szokott lenni. Coralie egy kis liba, kedvesem, jó arra, hogy pozíciót szerezzen magának - csinos fiúnak nem is szabad szerető nélkül maradnia, de ha nem hódítja meg valamelyik szépséget a jó társaságban, ez a színésznő végül is ártalmára lesz. No, rajta, kedvesem, üsse ki a nyeregből Contit, aki énekelni fog Camille Maupinnel. A költészet mindig előnyben volt a zene fölött.

Amikor Lucien hallotta Des Touches kisasszonyt és Contit, elröppentek a reménységei.

- Conti túlságosan jól énekel - mondta Des Lupeaulx-nak.

Lucien visszatért Bargetonnéhoz, s az elvezette abba a szalonba, ahol d'Espard márkiné tartózkodott.

- Nos hát, ön semmi áron nem akar érdeklődni iránta? - kérdezte Bargetonné az unoka-nővérétől.

- Chardon úrnak - mondta a márkiné, egyszerre szemtelen és kedves arccal - előbb olyan helyzetet kell elfoglalnia, hogy kellemetlenség nélkül pártját foghassuk. Legalábbis a mi pártunkhoz kellene tartoznia, hogy ki lehessen eszközölni azt a királyi rendeletet, amelynek birtokában az apja nyomorúságos nevét fölcserélhetné az anyja nevével.

- Két hónapon belül rendben lesz minden - mondta Lucien.

- Nos, akkor - mondta a márkiné - beszélek majd az apámmal és nagybátyámmal, akik a király mellett teljesítenek szolgálatot, s azok szóba hozzák a dolgot a kancellár előtt.

A diplomata és a két asszony jól rátapintott Lucien érzékeny pontjára. A költő el volt ragadtatva az arisztokrácia ragyogásától, s kimondhatatlan gyötrelmeket érzett, amikor Chardonnak szólították, s amikor látta, hogy a szalonokba csupa olyan ember lép, aki címek közé foglalt, hangzatos nevet visel. Bárhol is jelent meg a következő napokban, ez a fájdalom felélénkült benne. Egyébiránt ugyanilyen kellemetlen érzés fogta el, amikor le kellett ereszkednie a mesterségével járó munkához, miután előző este arisztokrata társaságban volt, ahol kellő pompában jelent meg Coralie fogatával és személyzetével. Megtanult lovagolni, hogy vágtathasson d'Espard-né, Des Touches kisasszony és Montcornet grófné hintaja mellett - ezt a kiváltságot annyira irigyelte, amikor Párizsba érkezett! Finot boldogan szerzett nélkülözhetetlen munkatársának állandó szabadjegyet az Operába, és Lucien nem egy estét pazarolt el ott; de mostantól fogva az akkori elegáns társaság külön világához tartozott. Rastignacnak és társaságbeli barátainak pompás reggelit adott viszonzásul; de elkövette azt a hibát, hogy Coralie-nál rendezte. Lucien túlságosan fiatal, túlságosan költő és túlságosan bizakodó volt - fogalma sem lehetett bizonyos árnyalatokról. Egy színésznő, egy derék, de semmi nevelésben nem részesült leány, igazán nem taníthatta meg az előkelő élet szabályaira. A vidéki fiú szemmel láthatóan bebizonyította ez ellenséges szándékú fiatalemberek előtt azt az érdekközösséget maga és a színésznő között, amit titokban minden fiatalember irigyel, de nyíltan valamennyi gáncsol. Még aznap este éppen Rastignac tréfálkozott ezen kegyetlenül, pedig ő is hasonló eszközökkel tartotta fenn magát a világban, de a látszatot oly jól megőrizte, hogy rágalomnak mondhatta a róla szóló pletykákat.

Lucien gyorsan megtanulta a whistet. Szenvedélyévé vált a játék. Coralie, hogy vetélytársakkal ne kelljen megküzdenie, nemhogy helytelenítette volna ezt, hanem még elő is segítette Lucien pazarlását, menthetetlenül elvakították az egész lelket betöltő érzelmek, amelyek sohasem látnak mást, mint a jelent és mindent feláldoznak, még a jövőt is, hogy egy múló pillanatot kiélvezhessenek. Az igazi szerelem igen sokban hasonlít a gyermekkorhoz: megvan benne ugyanaz a meggondolatlanság, oktalanság, pazarlás, bánat és öröm.

Ebben a korban virágzott a gazdag vagy szegény, de mindig dologtalan fiatalembereknek egy társasága, az úgynevezett életművészeké, akik valóban hihetetlen gondtalansággal „éltek", rettenthetetlen evők és még rettenthetetlenebb ivók voltak. Valamennyien hihetetlenül tudták pusztítani a pénzt, s a legdurvább tréfákkal keverték ezt a nem is őrült, hanem veszett életet. Nem hátráltak meg semmiféle lehetetlenség előtt, és büszkélkedtek gonosztetteikkel, amik azonban mégis megmaradtak bizonyos határok között. Eredeti szellemességük fátyolt borított csínyeikre - lehetetlen volt meg nem bocsátani nekik. Egyetlen más tény sem igazolja ennyire, hogy milyen barbárságba süllyesztette az ifjúságot a Restauráció. A fiatalemberek nem tudták mire felhasználni az erejüket, és nemcsak újságírásra, összeesküvésre, irodalomra és művészetre pazarolták, hanem a legfurcsább kicsapongások közepette szórták szét, annyi eleven erő és burjánzó energia volt az ifjú Franciaországban. Ez a szép ifjúság, ha munkaszerető volt, a hatalmat és gyönyört akarta; ha művész, kincseket akart; ha tétlen, szenvedélyeit akarta felkorbácsolni; minden körülmények között helyet követelt magának, azt pedig a politika sehol sem adott neki. Az életművészek majdnem valamennyien kiváló tehetséggel megáldott emberek voltak; némelyik elvesztette a tehetségét ebben a kimerítő életben, másik ellen tudott állni neki. A leghíresebb és legelmésebb életművészek egyike, Rastignac, végül is Marsay vezetése alatt komoly pályára lépett, és nagy nevet szerzett. Ez ifjú emberek tréfái oly hírhedtté váltak, hogy nem egy bohózatnak szolgáltattak tárgyat.

Lucient Blondet vezette be a tékozló fiúk társaságába. Ott ragyogott Bixiou mellett, aki a legrosszmájúbb elmék s a legfáradhatatlanabb gúnyolódók közé tartozott ebben a korban. Lucien élete tehát egész télen nem volt egyéb hosszú mámornál, amit az újságírás könnyű munkája szakított félbe; folytatta a kis cikkek sorozatát, és óriási erőfeszítéseket tett, hogy

időről időre megírjon néhány erősen átgondolt, szép kritikát. De csak kivételesen fogott valaminek a tanulmányozásába, erre csak a szükség kényszeríthette a költőt: a reggelik, ebédek, vidám kiruccanások, a társaságbeli estélyek meg a kártya minden idejét elfoglalták, s ami maradt, azt Coralie emésztette fel. Lucien nem akart a holnapra gondolni. Különben is látta, hogy állítólagos barátai mind úgy viselkednek, mint ő, költségeiket fedezték a drágán megfizetett kiadói prospektusok, bizonyos kivételesen honorált cikkek, amelyekre vakmerő spekulánsoknak volt szükségük - mind megették, amit kerestek, és nem sokat törődtek a jövővel. Amikor már befogadták egyenlőnek az újságírás és irodalom világába, észrevette Lucien, hogy mily hallatlanul nehéz volna a többiek fölé emelkednie: mindenki beleegyezett abba, hogy egyenlőnek tartsa magával, de senki sem akarta, hogy fölébe kerekedjék. Lassan, észrevétlenül lemondott tehát az irodalmi dicsőségről, és azt hitte, hogy könnyebb politikai karriert elérni.

- A cselszövés kevesebb ellenséges szenvedélyt ébreszt föl, mint a tehetség; a titkos mesterkedések senki figyelmét nem vonják magukra - mondta neki egy napon Châtelet, akivel kibékült Lucien. - A cselszövés egyébiránt fölötte áll a tehetségnek: a semmiből is tud valamit csinálni; ellenben a tehetség óriás erőforrásai csak vesztét okozzák az embernek.

Ebben a bőséges, fényűző életben, ahol a Holnap mindig valami orgia közben taposott a Tegnap sarkára, és ahol a munka mindig csak ígéret marad, Lucien folyvást főgondolatát üldözte: szorgalmasan látogatta az előkelő társaságot, udvarolt Bargetonnénak, d'Espard márkinénak, Montcornet grófnénak és soha, egyetlen estélyét sem mulasztotta el Des Touches kisasszonynak. Valami vidám kiruccanás előtt, valami írói vagy kiadói ebéd után érkezett a társaságba; egy fogadásban nyert vacsoráért távozott a szalonokból. A párizsi társalgás és a kártya fogyasztotta el azt a kevés gondolatot és erőt, amit kicsapongásai meghagytak neki. Lucienben nem volt már meg az a világos, hűvös látás, amire föltétlenül szüksége van, ha megfigyeléseket akar gyűjteni maga körül, ha fel akarja használni azt a finom tapintatot, amelyre a felkapaszkodott törtető minduntalan rászorul; nem tudta felismerni azokat a pillanatokat, amikor Bargetonné visszatért hozzá, sértődötten távozott mellőle, megkegyelmezett neki, vagy újra eltaszította. Châtelet észrevette, hogy milyen esélyei maradtak meg a vetélytársának, s barátjává lett Luciennek, hogy továbbra is visszatartsa abban a pazarló életben, amely minden erejétől megfosztja. Rastignac féltékeny volt a földijére, s különben is biztosabb és hasznosabb szövetségest talált a báróban, mint Lucienben, magáévá tette hát az ügyét. Éppen ezért néhány nappal az angoulême-i Petrarca és Laura találkozása után Rastignac összebékítette a költőt s a Császárság-korabeli szépfiút egy nagyszerű vacsorán, amit a Rocher-de-Cancale-ban rendezett.

Lucien mindig reggel tért haza, és déltájban kelt föl. Nem tudott ellenállni a készen várakozó otthoni szerelemnek. Így aztán akaratának rugója, amelyet folyvást gyöngített a lustasága és közönyössé tette a világos látás pillanataiban megfogamzott elhatározások iránt - ez a rugó tökéletesen elernyedt, s a nyomor legerősebb szorongatása sem tudta már visszaadni az erejét. A szelíd és gyöngéd Coralie, aki eleinte boldogan nézte Lucien szórakozásait, aki bátorította, mert ebben a pazarlásban zálogát látta a vonzódása tartósságának, s kötelékeknek érezte a pazarlás okozta kényszerűségeket: Coralie összeszedte a bátorságát, és azt tanácsolta barátjának, hogy ne feledkezzék meg a munkáról, s nemegyszer kénytelen volt eszébe juttatni, hogy ebben a hónapban keveset keresett. A két szerető ijesztő gyorsasággal adósodott el. Az ezerötszáz frank, ami a *Margitvirágok* árából megmaradt, s az első ötszáz, amit Lucien keresett, gyorsan elolvadt. Három hónap alatt a költő mindössze ezer frankot szerzett a cikkeivel, s azt hitte, rettentő sokat dolgozott. De Lucien már egészen eltanulta az életművészek vidám okoskodását az adósságról. Az adósság huszonöt éves korban igen csinos dolog; később már senki sem bocsátja meg. Figyelemre méltó, hogy bizonyos, igazán költői lelkekből,

amelyekben az akarat meggyöngül; amelyek azért éreznek, hogy érzéseiket képekben fejezzék ki: rendesen hiányzik az az erkölcsi érzék, amelynek minden megfigyelést kísérnie kell. A költők szívesebben fogadnak magukba benyomásokat, mintsem mások lelkébe hatoljanak, és ott tanulmányozzák az érzelmek gépezetét. Így Lucien sem kérte számon az életművészektől eltűnt társaikat, nem látta a jövőjét állítólagos barátainak, akik közül egyikre örökség várt, másik biztosan számíthatott valamire, ennek elismert tehetsége volt, amannak vakmerő hite saját jó csillagában és előre megfontolt szándéka, hogy megkerülje a törvényeket. Lucien hitt a maga jövőjében, mert rábízta magát Blondet mély axiómáira:

„Majd csak rendbe jön minden - semmi baj nem történhetik azzal, akinek semmije sincs. - Csak azt a vagyont veszíthetjük el, amit keresünk. - Aki az árral úszik, mindig eljut valahová. - Elmés ember, ha megvetette lábát a társaságban, akkor csinálja meg a szerencséjét, amikor akarja!”

Erre a csupa gyönyörűség télre szüksége volt Théodore Gaillard-nak és Hector Merlinnek, hogy megtalálják a szükséges tőkét az *Ébredés* alapításához, amelynek első száma 1822 márciusában jelent meg. Az üzletet du Val-Noble-nénál ütötték nyélbe. Ez az elegáns és elmés kurtizán, aki káprázta tó lakására mutatva, így szólt: - Íme, az én *Ezeregyéjszakám* eredménye! - bizonyos hatással volt a bankárokra, nagyurakra s királypárti írókra, akik mind megszokták, hogy az ő szalonjában tárgyaljanak meg olyan üzleteket, amelyeket másutt nem is lehetett megtárgyalni. Hector Merlinnek, az *Ébredés* leendő főszerkesztőjének Lucien lesz a jobb keze - már amúgy is benső barátja, s emellett megígérték neki egyik kormánypárti lap tárcarovatát. Lucien frontváltoztatását titokban készítették elő, a társadalmi élet gyönyörűségei között. Nagy politikusnak képzelte magát, hogy ezt a hatásos meglepetést el tudta titkolni, s erősen számított a kormány bőkezűségére, hogy számláit rendezhesse és eloszlathassa Coralie titkos gondjait.

A színésznő folyvást mosolygott, és titkolta előtte a bajokat, de Bérénice vakmerőbb volt, s tájékoztatta Lucient. Lucien, mint minden költő, elérzékenyedett egy pillanatra a szerencsétlenség miatt, megígérte, hogy dolgozni fog, megfeledkezett az ígéretéről és kicsapongásokba fojtotta ezt a múló gondot. Amikor Coralie felhőket vett észre Lucien homlokán, megszidta Bérénice-t, s azt mondta poétájának, hogy majd csak rendbe jő minden.

D’Espard márkiné és Bargetonné vártak Lucien pálfordulására, hogy, mint mondták, Châtelet útján a miniszterhez forduljanak azért a névváltoztató rendeletért, amelyre oly hevesen vágyakozott a költő. Lucien megígérte, hogy d’Espard-nénak ajánlja a *Margitvirágok*-at, s a márkinénak láthatóan hízelgett ez a megtiszteltetés, amely ritka volt az íróknál, amióta ők maguk is hatalmasságokká váltak. Amikor Lucien este elment Dauriat-hoz és megkérdezte, hányadán van a könyve, a könyvkereskedő kitűnő okokkal magyarázta meg neki, hogy miért nem adhatja még sajtó alá. Ez vagy az a folyamatban levő munka elfoglalja minden idejét; most adnak ki egy új Canalis-kötetet, s azzal nem jó összeütközni, Lamartine *Emelkedései*-nek második része sajtó alatt van, s két jelentékeny versgyűjteménynek nem szabad egyszerre megjelenni - különben is bízzék meg Lucien a kiadója ügyességében. Eközben Luciennek sürgős szüksége volt pénzre és Finot-hoz fordult, aki előleget adott neki a cikkeire. Amikor vacsoránál kissé szomorúan magyarázgatta helyzetét az életművész barátainak, azok tréfával, jegelt pezsgővel fojtották el az aggodalmait. Adósság! Nincs az igazi erős legény adósság nélkül! Az adósság kielégített igényt, követelődző szenvedélyt jelent. Az ember nem is érvényesülhet másképpen, mint ha a szükség vaskeze szorongatja.

- A nagy férfiaknak a hálás zálogház! - kiáltotta felé Blondet.[23]

- Aki mindent akar, az sok mindennel tartozik! - kiáltotta Bixiou.

- Nem, aki sokkal tartozik, annak sok mindene volt! - felelte Des Lupeaulx.

Az életművészek be tudták bizonyítani ennek a gyermeknek, hogy adóssága lesz az arany ösztöke, amellyel a szerencséje szekerébe fogott lovakat döfködheti. Meg aztán folyvást Caesart emlegették, negyven milliónyi adósságával. II. Frigyes, aki az apjától egy aranyat kapott egy hónapra, s egymást követték a híres, megrontó példák: nagy emberek, akiket hibáikban mutattak be, nem pedig mindenható bátorságukban és alkotásaikban!

Végül is több hitelezője lefoglalta Coralie kocsiját, lovait és bútorzatát olyan összegekért, amelyek együttvéve sem rúgtak többre négyezer franknál. Amikor Lucien Lousteau-hoz folyamodott, hogy visszakérje tőle a kölcsönadott ezer frankot, ez bélyeges papírokat mutatott neki, amikből kiderült, hogy Florine ugyanolyan helyzetben van, mint Coralie, de a hálás Lousteau felajánlotta neki, hogy megteszi a szükséges lépéseket *IX. Károly íjászá*-nak elhelyezése érdekében.

- Hogy jutott idáig Florine? - kérdezte Lucien.

- Matifat megijedt - felelte Lousteau -, faképnél hagyott, de ha Florine is úgy akarja, drágán megfizet az árulásért! Majd elmondom neked az esetet.

Három nappal azután, hogy Lucien hiába járt Lousteau-nál, a két szerető szomorúan reggelizett a tűz mellett a szép hálószobában; Bérénice rántottát sütött nekik a kandallóban, mert a szakácsnő a kocsissal meg a többi személyzettel együtt eltávozott. A lefoglalt bútorzatot nem adhatták el. Az egész háztartásban nem volt már egyetlen arany- vagy ezüsttárgy sem, semmi igazi érték, mindezt már csak zálogházi nyugták képviselték, amelyek igen tanulságosan kis nyolcadrét kötetet alkottak. Bérénice mindössze két terítékre való evőeszközt őrzött meg. A kis újság megbecsülhetetlen szolgálatokat tett Luciennek és Coralie-nak, mert féken tartotta a szabót, a masamódot és a varrónőt. Mind rettegtek, hogy magukra haragítják az újságírót, s az rossz hírét kelti üzletüknek. Lousteau reggeli közben érkezett meg és felkiáltott:

- Hurrá! Éljen *IX. Károly íjásza!* Elsütöttem száz frank ára könyvet, osztozzunk, gyermekeim!

Átadott Coralie-nak ötven frankot, és elküldte Bérénice-t, hogy hozzon valami komoly harapnivalót.

- Hector Merlin meg én tegnap kiadókkal ebédeltünk, és ügyes célzásokkal előkészítettük a regényed eladását. Azt mondtuk, alkudozásban vagy Dauriat-val, de Dauriat krajcároskodik, mindössze négyezer frankot akar adni kétezer példányért, te pedig hatezret követelsz.

Kétszer olyan nagynak festettünk, mint Walter Scott. Páratlan regényeket hordozol a fejedben! Nem egy könyvet kínálsz, hanem egész nagy üzletet; nem egyetlen, többé-kevésbé értékes regény szerzője vagy, hanem egész sorozat lesz belőled! Ez a szó, hogy sorozat, nagyszerűen hatott. Szóval, ne feledkezz meg a szerepedről, az íróasztalodban készen van már: *A király unokahúga* vagy *Franciaország XIV. Lajos alatt. - I. Szoknyavadász* vagy *XV. Lajos első napjai. - A királynő és a bíboros* vagy *Párizs a Fronde alatt. - Concini fia* vagy *Richelieu cselszövése!...* Ezeket a regényeket hirdetik majd a borítékon. Ezt a manővert úgy hívják, hogy: lóvá tenni a sikert. Az ember addig ugráltatja a könyvcímeket a borítékon, míg csak híres könyvek nem lesznek belőlük s akkor sokkal nagyobbá teszik a meg nem írt, mint a

[23] A párizsi Pantheon feliratára utal: „A nagy férfiaknak a hálás haza”.

megírt könyvei. A *„Sajtó alatt”* az irodalmi jelzálogkölcsön! No, mulassunk egy kicsit. Itt a pezsgő. Elképzelheted, Lucien, hogy az embereink olyan tágra meresztették a szemüket, akár a te csészealjaid... hát itt még vannak csészealjak?

- Le vannak foglalva - mondta Coralie.

- Értem és folytatom - mondta Lousteau. - A kiadók összes kéziratidban hinni fognak, ha egyetlenegyet is látnak. Az a szokásuk, hogy látni szeretik a kéziratot, és úgy tesznek, mintha elolvasnák. Hagyjuk meg a kiadóknak a maguk hiúságát: egy könyvet sem olvasnak el, különben nem adnának ki annyit! Hector meg én sejtettük, hogy ötezer frankért hajlandó volnál átengedni háromezer példányt két kiadásra. Add ide az *Íjász* kéziratát, holnapután a kiadónál reggelizünk, és behúzzuk őket.

- Kik azok? - kérdezte Lucien.

- Két társ, mind a kettő jó fiú, üzleti dolgokban elég bőkezű, a nevük: Fendant és Cavalier. Az egyik Vidal és Porchon egykori első segédje, a másik az Augustinus-rakpart legügyesebb vigéce; egy esztendeje csinálták meg az üzletüket. Elvesztettek némi kis pénzt angolból fordított regényeken, s a két fickó most hazai regényekkel szeretne üzletet csinálni. Úgy hírlik, a két zugkiadó csak a mások tőkéjét kockáztatja, de neked, azt hiszem, meglehetősen közömbös, kié a pénz, amit kapsz.

Harmadnap a két újságíró reggelire volt hivatalos a Serpente utcába, Lucien egykori lakásának környékére, ahol Lousteau még mindig fenntartotta La Harpe utcai szobáját; Lucien pedig, aki odament a barátjáért, ugyanabban az állapotban találta a szobát, mint azon az estén, amikor őt bevezették az irodalmi világba, csakhogy most már nem csodálkozott rajta: nevelése beavatta az újságíró-élet nehézségeibe, és mindent megértett. A vidéki nagyság felvette, eljátszotta, elvesztette jó egynéhány cikk árát, s közben elvesztette cikkíró kedvét is; nem egy hasábot írt meg azzal az ötletes módszerrel, amelyre Lousteau tanította, amikor a La Harpe utcából lementek a Palais-Royalba. Hatalmába került Barbet-nak és Braulard-nak, könyvekkel és színházjegyekkel üzérkedett, nem riadt vissza semmiféle dicshimnusztól, semmiféle támadástól; sőt e pillanatban valami örömet érzett, hogy minden lehető hasznot kifacsarhat Lousteauból, mielőtt hátat fordít a szabadelvűeknek, akiket annál is eredményesebben szándékozott megtámadni, mert hiszen alaposan megismerte őket. Lousteau viszont a maga részéről Lucien terhére ötszáz frank készpénzt vett fel a Fendant és Cavalier-cégtől provízió fejében, amiért a leendő Walter Scottot megszerezte a francia Scott után kutató kiadónak.

A Fendant és Cavalier-cég afféle minden tőke nélkül alapított kiadóüzlet volt, amilyen sok keletkezett akkoriban és fog is keletkezni mindig, amíg csak a papírkereskedők és nyomdászok hiteleznek a kiadóknak annyi időre, hogy hét vagy nyolc „kiadványnak” nevezett kártyájukat kijátszhassák. A szerzőket akkor is, mint ma, hat-, kilenc- és tizenkét hónapos lejáratú váltókkal fizették ki, azzal az indokolással, hogy a könyvkereskedők egymás közt még hosszabb lejáratú váltókkal fizettek a megvásárolt könyvekért. A kiadók ugyanilyen pénzzel fizették a papírkereskedőket és nyomdászokat, akiknek ilyenformán az egy-két tucat kiadvánnyal rendelkező kiadócég egy esztendeig *gratis* volt a kezükben. Két vagy három sikert számítva, a jó üzletek eredménye kiegyenlítette a rosszakét: a kiadók valahogy fenntartották magukat, és könyveiket egymás után dobták piacra. Ha valamennyi művelet kétes volt, vagy szerencsétlenségükre jó könyv akadt a kezükbe, amely csak akkor kelhetett el, amikor az igazi közönség megismerte és megszerette; ha a váltóikat drágán számították le, ha őket magukat is bukások károsították meg - nyugodtan, gondtalanul csődöt jelentettek, hiszen előre készültek erre az eredményre. Ilyenformán minden eshetőség mellettük szólt, a spekuláció nagy zöld asztalán mások tőkéjével játszottak, nem a magukéval. Ebben a helyzetben volt Fendant és

Cavalier is; Cavalier az ügyességét hozta a társascégbe, Fendant a szorgalmát. A közkereseti társaság nagyon megérdemelte ezt a címet, mert az alapja néhány ezer frank volt, amit a két vállalkozó kedvese nagy nehezen kuporgatott össze, s ebből mindketten elég tekintélyes fizetést szabtak ki maguknak, amit lelkiismeretesen arra költöttek el, hogy ebédeket adtak újságíróknak és szerzőknek vagy színházba jártak, mert állítólag csak ott lehet üzleteket kötni. Mind a két fél-csirkefogót ügyes embernek tartották; de Fendant furfangosabb volt, mint Cavalier. Cavalier a nevének megfelelően,[24] utazgatott, Fendant pedig Párizsban irányította az ügyüket. Társulásuk az volt, ami két könyvkereskedő társulása mindig is lesz: valóságos párbaj.

A két üzlettárs a Serpente utca egyik ósdi palotájának földszintjét foglalta el és dolgozószobájukat raktárrá átalakított, nagy szalonokon át lehetett megközelíteni. Sok regényt adtak már ki, mint például *Az északi torony, A benáreszi kereskedő, A kripta kútja, Thököly,* egy Galt nevű angol szerző regényei, amelyeknek nem volt sikerük Franciaországban. Walter Scott dicsősége annyira ráterelte a kiadók figyelmét az angol irodalom termékeire, hogy igazi normand létükre mind Anglia meghódításáról álmodoztak; úgy keresték ott a Walter Scottokat, ahogy később aszfaltot kerestek a kavicsos földeken, kátrányt a mocsarakban, vagy ahogy nyerni iparkodtak a még csak tervben levő vasutakon.

A párizsi kereskedelem egyik legnagyobb együgyűsége, hogy mindig a hasonlóságokban keresi a sikert, holott az ellentétekben van. A siker, különösen Párizsban, megöli a sikert. Éppen ezért Fendant és Cavalier *A strelicek vagy; Oroszország száz évvel ezelőtt* cím alá becsületes nagy betűkkel tették oda: *Walter Scott stílusában.* Fendant és Cavalier szomjaztak a sikerre: egyetlen jó könyv segítségével eladhatták felhalmozódott készleteiket, s csurgott a nyáluk a gondolatra, hogy cikket írnak róluk az újságokban. Ez fő tétele volt akkor a könyveladásnak, mert végtelenül ritka, hogy egy könyvet a valóságos értéke miatt vásároljanak, és majdnem mindig az értékétől független okokból adják ki. Fendant és Cavalier az újságírót látták Lucienben, könyvében pedig olyan üzletet, amelynek kezdeti sikerével kihúzhatnak egy hónapot. Az újságírók dolgozószobájukban találták az üzlettársakat, a szerződést előkészítették, a váltókat aláírták. Lucien csodálkozott ezen a gyorsaságon. Fendant sovány kis ember volt, s a képe semmi jót sem ígért: kalmük-ábrázat, alacsony homlok, tömpe orr, összeszorított száj, fürge kis fekete szem, kusza vonások, fakó bőr, repedtfazék hang - szóval a tökéletes csirkefogó összes külsőségei; de kiegyenlítette ezeket a hátrányokat mézesmázos szavával és beszélgetés közben mindig elérte célját. Cavalier pufók fiatalember volt; inkább delizsánszkocsisnak lehetett volna nézni, mint könyvkiadónak: hirtelenszőke hajzatot viselt, az arca vörös volt, a nyaka vastag, és úgy folyt belőle a szó, mint egy vigécből.

- Nem fogunk alkudozni - mondta Fendant, Lucienhez és Lousteau-hoz fordulva. - Olvastam a könyvet, nagyon irodalmi alkotás és nekünk annyira megfelel, hogy már nyomdába is adtam a kéziratot. A szerződést a megállapított alapon szerkesztettük meg; különben sem térünk el soha az itt megállapított feltételektől. A váltóink hat, kilenc és tizenkét hónapra szólnak, könnyűszerrel leszámítoltatja, s a leszámítolási költségeket megtérítjük. Fenntartottuk magunknak a jogot, hogy más címet adjunk a könyvnek. *IX. Károly íjásza* nem tetszik nekünk, nem csiklandozza eléggé az olvasó kíváncsiságát, több Károly nevű király is volt, hát még íjász mennyi a középkorban! Ha azt mondaná, hogy Napóleon katonája! de IX. Károly íjásza? Cavalier kénytelen volna előadásokat tartani a francia történelemből, valahányszor egy példányt el akar helyezni vidéken.

[24] Lovas. (francia)

- Ha ismerné azokat, akikkel nekünk dolgunk van! - kiáltott fel Cavalier.

- Jobb cím lenne a *Szent Bertalan-éj* - folytatta Fendant.

- *Medici Katalin* vagy *Franciaország IX. Károly alatt* - mondta Cavalier - jobban hasonlítana egy Walter Scott címhez.

- Egyszóval majd elhatározzuk, mire a könyvet kinyomják - folytatta Fendant.

- Ahogy önnek tetszik - mondta Lucien -, csak az én ízlésemnek is megfeleljen majd a cím.

Amikor a szerződést elolvasták, aláírták s a példányokat kicserélték, Lucien leírhatatlan elégültséggel vágta zsebre a váltókat. Aztán mind a négyen fölmentek Fendant-hoz, s a világ legközönségesebb reggelijét költötték el: osztrigát, bifszteket, pezsgőben párolt vesét és brie-i sajtot; de ezekhez a fogásokhoz pompás borok járultak: Cavalier ismerte egy borkereskedő vigécét. Amikor éppen asztalhoz ültek, megjelent a nyomdász, akinél munkába adták a regényt, s Lucien nagy meglepetésére korrektúrát hozott neki a könyve két első ívéről.

- Gyorsan akarunk dolgozni - szólt Fendant Lucienhez -, számítunk a könyvére, és átkozottul ránk férne egy kis siker.

A reggeli déltájban kezdődött és csak öt órakor ért véget.

- Most aztán hol találjunk pénzt? - kérdezte Lucien.

- Menjünk el Barbet-hoz - felelte Étienne.

A két barát kissé felhevülten és beborozottan megindult az Augustinus-rakpart felé.

- Coralie-t végtelenül meglepte Florine és Matifat szakítása; Florine csak tegnap mondta el neki, és téged hibáztatott miatta - annyira haragos volt, hogy szinte el akart hagyni téged - szólt Lucien Lousteau-hoz.

- Igaz - mondta Lousteau, aki megfeledkezett az óvatosságról és kitárta szívét Lucien előtt. - Barátom, hiszen te barátom vagy, Lucien, mert ezer frankot adtál kölcsön nekem, és még csak egyszer kérted vissza: óvakodjál a kártyától. Ha nem játszanám, boldog lennék. Fűnek-fának tartozom. Most is nyomomban vannak a kereskedelmi törvényszék fogdmegei, és ha a Palais-Royalba megyek, kénytelen vagyok kikerülni a veszedelmes zátonyt.

Az életművészek nyelvén zátonyt kerülni Párizsban annyit jelent, mint kerülő úton járni, akár azért, hogy hitelező karjába ne fusson az ember, akár, hogy elkerülje a környéket, ahol találkozni lehet vele. Lucien sem járt már egészen közömbösen az utcán, és ismerte ezt a manővert, bár a nevét nem tudta.

- Hát sokkal tartozol?

- Potomság! - felelte Lousteau. - Ezer tallér kihúzna a vízből. Rászántam magam, hogy megjavulok, abbahagyom a kártyát, s hogy az adósságaimat rendezhessem, csináltam egy kis *revolverezést.*

- Mi az a revolverezés? - kérdezte Lucien, akinek ismeretlen volt az a szó.

- A revolverezés az angol sajtó találmánya és nemrég hozták be Franciaországba. A *revolverező* az az ember, aki állásánál fogva rendelkezni tud az újsággal. Látszat szerint egy újság igazgatójának vagy főszerkesztőjének soha nincs része a revolverezésben. Azért vannak a világon a Giroudeau-k, a Philippe Bridau-k. Ezek a brigantik fölkeresnek valakit, aki bizonyos okokból nem óhajtja, hogy foglalkozzanak vele. Sok embernek nyomja a lelkiismeretét valami többé vagy kevésbé érdekes, kisebb-nagyobb ballépés. Sok a gyanús vagyon Párizsban, amit többé-kevésbé törvényes úton, gyakran bűnös üzelmekkel szereztek, és nagyszerű

anekdotákat lehetne írni róla - például, amikor Fouché csendőrsége körülveszi a rendőrfőnök kémjeit, akik nem lévén beavatva a hamis angol bankók gyártásának titkába, éppen el akarták csípni a miniszter pártfogása alatt álló, titkos nyomdászokat; meg aztán Galathione herceg gyémántjai, a Maubreuil-eset, a Pombreton-örökség stb. A revolverező kezébe kerített valami bizonyítékot, valami fontos okmányt és találkozót kér a meggazdagodott embertől. Ha a kompromittált nem fizet, a revolverező figyelmezteti, hogy a sajtó kikezdi és leleplezi a titkait. A gazdag megijed és fizet. A művelet sikerült. Belefogsz valami veszedelmes vállalkozásba és tönkretehet egy támadó cikksorozat: nyakadra küldenek egy revolverezőt, s az ajánlatot tesz, hogy vásárold meg a cikkeket. Miniszterekhez küldenek revolverezőket, s azok megegyeznek velük, hogy az újság csak politikai cselekedeteiket fogja támadni, de a személyüket nem; némelyik kiszolgáltatja a személyét és csak a kedvesének kér kegyelmet. Des Lupeaulx, az a csinos államtanácsi előadó, akit ismersz, állandóan ilyen alkudozásokat folytat az újságírókkal. Ez a fickó nagyszerű pozíciót teremtett magának a hatalom központjában összeköttetéseivel; a sajtó megbízottja és a miniszterek nagykövete egy személyben; kupeckedik az emberi hiúságokkal, sőt kiterjeszti üzletét a politikai ügyekre is, biztosítja az újságok hallgatását valami kölcsön vagy koncesszió ügyében, amit versenytárgyalás és nyilvánosság nélkül engedélyeztek, s amiből részt kapnak a szabadelvű bank hiénái. Te is megrevolverezted egy kicsit Dauriat-t, s ezer tallért adott neked, hogy Nathant ne rántsd le. A tizennyolcadik században, amikor az újságírás még csecsemőkorát élte, röpiratokkal revolvereztek, s ezeknek a megsemmisítését vásárolták meg a kegyencnők és nagyurak. A revolverezés feltalálója tulajdonképpen Aretino, ez a nagy-nagy olasz, aki úgy juttatta hatalomra a királyokat, ahogy manapság egy-egy újság színészeket juttat szerződéshez.

- Mit eszeltél ki Matifat ellen, hogy megkapd az ezer tallért?

- Hat újságot Florine-ra uszítottam, és Florine panaszkodott Matifat-nak. Matifat megkérte Braulard-t, kutassa ki a támadások okát. Finot félrevezette Braulard-t. Finot, akinek a javára *revolvereztem,* azt mondta a drogistának, hogy te rántatod le Florine-t Coralie érdekében. Giroudeau fölkereste Matifat-t, és bizalmasan közölte vele, hogy minden rendbe jöhet, ha hajlandó tízezer frankért eladni Finot szemléjének hatodrész tulajdonjogát. Finot ezer tallért ígért nekem siker esetére. Matifat már-már megkötötte az üzletet, mert boldog volt, hogy visszakap tízezer frankot a megkockáztatott harmincötezerből - Florine tudniillik néhány nap óta azt mondogatta neki, hogy Finot szemléje rosszul áll. Nemhogy osztalékot fizetne, hanem újabb tőkebefizetésre szorul. Mármost a Panorama-színház igazgatója, mielőtt csődbe ment, kénytelen volt néhány szívességi váltót aláíratni; s hogy Matifat hajlandó legyen ezeket elhelyezni, tudtára adta, hogyan tréfálta meg őt Finot. Matifat, mint ravasz kereskedő, faképnél hagyta Florine-t, megtartotta a maga hatodrészét, s markába nevetett. Finot meg én odavagyunk a kétségbeeséstől. Szerencsétlenségünkre olyan embert támadtunk meg, aki nem ragaszkodik a kedveséhez - szívtelen, lelketlen nyomorult fráter. Sajnos, Matifat üzletét nem támadhatja meg a sajtó, az ő érdekei sérthetetlenek. Egy drogistát nem szokás megkritizálni, mint kalapokat, divatcikkeket, színházakat, vagy művészi kérdéseket. A kakaó, a bors, a festék, a festőfa, az ópium leránthatatlan dolgok. Florine kétségbe van esve, a Panorama holnap becsukja a boltot, nem tudja, mitévő legyen.

- Minthogy a színházat bezárják, Coralie néhány nap múlva fellép a Gymnase-ban - mondta Lucien -, ő segítségére lehet Florine-nak.

- Soha - mondta Lousteau. - Coralie nem okos lány, de azért nem is olyan buta, hogy vetélytársat szerezzen magának. Átkozottul rosszra fordultak a dolgaink. De Finot-nak annyira sürgős, hogy visszakapja azt a hatodrészt...

- És miért?

- Az üzlet kitűnő, kedvesem. Van remény, hogy háromszázezer frankért lehet eladni az újságot. Finot akkor megkapna egy harmadrészt, meg a províziót, amit a társai fizetnek, s amin Des Lupeaulx-val osztozik. Éppen ezért most indítványozok is neki valami revolverezést.

- De hiszen a revolverezés az olyasmi, hogy: pénzt vagy életet.

- Annál is több - mondta Lousteau. - Pénzt vagy becsületet. Tegnapelőtt egy kis újság, amelynek a tulajdonosától megtagadtak valami hitelt, megírta, hogy a főváros egyik kiválóságának gyémántberakásos zsebórája sajátságos módon a királyi gárda egyik katonájának kezébe került, s a lap kilátásba helyezte, hogy el fogja beszélni ezt az *Ezeregyéjszaká*-ba illő kalandot. A nevezetes személyiség sietve ebédre hívta a főszerkesztőt. A főszerkesztő kétségtelenül nyert valamit, de a jelenkor történelme elvesztette az óráról szóló anekdotát. Valahányszor azt látod, hogy a sajtó acsarkodva támad valami nagyfejűt, tudd meg, hogy ennek a mélyén valami leszámítolás vagy egyéb szolgálat megtagadása rejtőzik. A magánélet szellőztetésétől félnek a legjobban a gazdag angolok, s a revolverezés nagy helyet foglal el az angol sajtó titkos jövedelmei közt - ez a sajtó végtelen sokkal aljasabb, mint a mienk. Hozzájuk képest mi valóságos gyerekek vagyunk. Angliában öt-hatezer frankért vásárolnak meg egy kompromittáló levelet, hogy újra eladják.

- Milyen módot találtál, hogy Matifat-t nyakon csíphesd? - kérdezte Lucien.

- Kedvesem - mondta Lousteau -, ez a hitvány boltos rendkívül mulatságos leveleket írt Florine-nak: helyesírás, stílus, tartalom, mind végtelenül komikus ezekben a levelekben. Matifat nagyon fél a feleségétől. Anélkül, hogy megneveznők, anélkül, hogy panaszt tehetne, megtámadjuk házi istenségei közt, ahol biztonságban hiszi magát. Képzeld el, milyen dühös lesz, ha meglátja az első folytatását egy kis erkölcsrajzi regénynek, amelynek *Egy drogista szerelmei* lesz a címe! Ekkor azonban jóakaratúan értesítik arról, hogy a véletlen egy bizonyos újság szerkesztőségének kezébe juttatta a leveleket, amikben ő a kis Cupidóról beszél, a *szívfájdalmat* „ly”-nal írja s azt mondja Florine-ról, hogy az ő segítségével hatol át az élet sivatagán, ami úgy hat, mintha tevének tartaná a leányzót. Szóval, van ebben a mulatságos levelezésben elég anyag, hogy az előfizetők két hétig hahotázzanak. Megijesztjük majd, hogy valami névtelen levél tájékoztatni fogja a kis tréfa hátteréről. Most csak az a kérdés, hajlandó lesz-e Florine vállalni a látszatot, hogy ő üldözi Matifat-t? Még mindig vannak elvei, azaz hogy reményei. Talán magának tartja meg a leveleket, és részesedni akar a haszonból. Ravasz leány, az én nevelésem. De ha megtudja, hogy a kereskedelmi törvényszék nem tréfadolog, ha Finot tisztességes ajándékot ad neki és szerződéssel kecsegteti, megkapom tőle a leveleket, én pedig készpénzért átadom Finot-nak. Finot a nagybátyjához juttatja a levelezést, Giroudeau pedig kapitulációra bírja a drogistát.

Ez a vallomás kijózanította Lucient; először arra gondolt, hogy irtózatosan veszélyes barátai vannak; aztán eszébe jutott, hogy nem kéne összeveszni velük, mert szüksége lehet félelmes befolyásukra abban az esetben, ha d’Espard márkiné, Bargetonné és Châtelet nem állják szavukat. Étienne és Lucien ekkor a rakpartra értek, Barbet nyomorúságos boltja elé.

- Barbet - szólt Étienne a könyvkereskedőhöz -, van ötezer frank ára váltónk Fendant és Cavalier-tól, hat, kilenc és tizenkét hónapra, hajlandó-e leszámítolni?

- Átveszem ezer tallérért - felelte Barbet rendíthetetlen nyugalommal.

- Ezer tallér! - kiáltott fel Lucien.

- Ezt nem kapja meg senkinél - folytatta a könyvkereskedő. - Azok az urak három hónapon belül csődbe kerülnek; de tudok náluk két jó könyvet, amit nehéz eladni - ők nem várhatnak, megveszem tőlük készpénzért és átnyújtom nekik a váltójukat: ilyen módon kétezer frankkal olcsóbban kapom.

- Akarsz kétezer frankot veszteni? - kérdezte Étienne Lucientől.

- Nem! - kiáltotta Lucien, aki elszörnyedt ettől az első üzleti tárgyalástól.

- Pedig nincs igazad - felelte Étienne.

- Sehol sem tudja elhelyezni a váltóikat - mondta Barbet. - Ennek az úrnak a könyve az utolsó kártyája Fendant és Cavalier-nak; csak úgy tudják kinyomatni, ha letétben hagyják a példányokat a nyomdásznál, és a siker is csak egy fél évre menti meg őket, mert előbb-utóbb úgyis felfordulnak. Ezek az emberek több kupica pálinkát isznak meg, mint ahány könyvet eladnak. Nekem üzlet az ő váltójuk, tőlem többet kaphat értük, mint a leszámítoló bankosoktól, akik jól megnézik, mennyit ér ez a két aláírás. A leszámítoló abból él, hogy tudja: vajon három aláírás közül ér-e mindegyik harminc százalékot csőd esetén. Ön először is csak két aláírást adhat, s egyik sem ér tíz százalékot sem.

A két barát egymásra nézett, s meglepetve hallotta ettől a fatuskótól a magyarázatot, amely néhány szóban összefoglalta a váltóleszámítolás lényegét.

- Elég a frázisokból, Barbet! - mondta Lousteau. - Melyik leszámítolóhoz mehetünk?

- Chaboisseau apó, a Saint-Michel rakparton, a múlt hónap végén kisegítette Fendant-t. Ha visszautasítja az ajánlatomat, próbálkozzék nála; de visszajön még hozzám, s akkor nem adok többet kétezerötszáz franknál.

Étienne és Lucien elment a Saint-Michel rakpartra, ahol Chaboisseau, a könyvkereskedelem egyik váltóleszámítolója lakott, egy sötét lépcsőházas kis házban; a második emeleten találtak rá, igen eredeti módon bebútorozott lakásban. Ez a milliomos zugbankár szerette a görög stílust. A szobáján görög párkányzat futott végig. A fal mellett nemes vonalú ágy bíbor függönye görögös redőkben hullott alá; olyan volt, akár egy David-kép háttere. Még a Császárság korából származott, amikor minden ebben az ízlésben készült. A karosszékek, asztalok, lámpák, gyertyatartók, a legkisebb tárgyak is, amiket a gazdájuk kétségtelenül türelmesen válogatott össze a bútorkereskedőknél, az antik világ finom és törékeny, de elegáns kecsességét árasztották magukból. Ez a mitológiai és könnyed berendezés furcsa ellentétet alkotott a bankár erkölcseivel. Érdekes, hogy a legnagyobb különcök éppen a pénzzel kereskedő emberek között akadnak. Ezek úgyszólván a gondolat kéjencei. Mivel mindent megszerezhetnek, természetesen elfásulnak, és óriási erőfeszítésekkel iparkodnak saját közömbösségüktől megszabadulni. Aki hozzáértéssel tanulmányozza őket, mindig talál a szívük helyén valami mániát, amelynél fogva hozzájuk lehet férkőzni. Chaboisseau látszólag úgy elsáncolta magát az antik világba, mint valami bevehetetlen táborba.

- Remélem, méltó a cégérhez - mondta mosolyogva Étienne.

A púderes hajú, apró Chaboisseau zöldes redingote-ot, mogyorószínű mellényt, fekete térdnadrágot, tarka mintás harisnyát és recsegő cipőt viselt; kezébe vette és vizsgálgatni kezdte a váltókat, aztán komoly képpel visszaadta Luciennek.

- Fendant és Cavalier igen kedves fiúk, értelmes fiatalemberek, de nekem e pillanatban nincs pénzem - mondta szelíd hangon.

- A barátom nagyon szerény lesz az összeg tekintetében - felelte Étienne.

- Semmi pénzért nem venném át ezeket a váltókat - mondta a kis ember, s a szavai úgy csaptak le Lousteau ajánlatára, mint a guillotine kése egy ember fejére.

A két barát távozott; amint keresztülmentek az előszobán, ahová Chaboisseau óvatosan kikísérte, Lucien észrevett egy halom könyvet, amit a bankár - egykori könyvkereskedő - megvásárolt. Ezek közt hirtelen szemébe villant a regényírónak Ducerceau építész műve, Franciaország királyi palotáiról és híres kastélyairól, amelyekről a szerző igen pontos tervrajzokat közöl.

- Átengedné nekem ezt a könyvet? - kérdezte Lucien.

- Igen - felelte Chaboisseau, aki bankárból ismét könyvkereskedővé változott.

- Mi az ára?

- Ötven frank.

- Drága, de szükségem van rá - mással pedig sajnos nem tudom kifizetni, mint ezekkel a váltókkal, amiket ön nem akar elfogadni.

- Van egy hat hónapra szóló ötvenfrankos váltója, azt elveszem - mondta Chaboisseau, akinek kétségtelenül éppen ekkora számlamaradványa volt a Fendant és Cavalier-cégnél.

A két barát visszatért a görög szobába, s ott Chaboisseau egy kis számlát készített, levont hat százalék kamatot és hat százalék províziót, ami harminc frank levonást jelentett; rávezette a számlára az ötven frankot is, a Ducerceau árát és szép tallérokkal teli pénztárcájából kiszedett négyszázhúsz frankot.

- Ugyan, Chaboisseau úr, ezek a váltók vagy mind jók, vagy mind rosszak, miért nem számítolja le a többit is?

- Most nem számítolok, csak visszaadtam az ön pénzéből - felelte a derék férfiú.

Étienne és Lucien még mindig nevetett Chaboisseau-n, anélkül, hogy megértették volna, amikor elértek Dauriat-hoz, ahol Lousteau megkérte Gabussont, hogy ajánljon neki egy váltóleszámítolót. A két barát órára fizetett bérkocsit fogadott, és elhajtatott a Poissennière körútra Gabusson ajánlólevelével, aki különben előkészítette őket, hogy a legbizarrabb, legkülönösebb *egyénnel* lesz dolguk - az ő kifejezése szerint.

- Ha Samanon nem fogadja el ezeket a váltókat - mondta Gabusson -, akkor senki.

Samanon a földszinten antikvárius volt, az első emeleten zsibárus, a másodikon tiltott metszeteket árult, s mindezeken felül még zálogkölcsönüzleteket is folytatott. Hoffmann egyetlen regényalakja, Walter Scott egyetlen aljas fösvénye sem fogható ahhoz, amire a társadalmi és párizsi őstermészet ragadtatta magát, amikor ezt az embert megteremtette, ha ugyan Samanont embernek lehet nevezni. Lucien nem tudott visszafojtani egy irtózó mozdulatot, amikor megpillantotta ezt a száraz, kis öreget, akinek csontjai majd hogy át nem döfték tökéletesen kicserzett bőrét, amely számos zöld és sárga folttal volt teli pettyegtetve, mint egy közelről nézett Tiziano- vagy Paolo Veronese-kép. Samanon egyik szeme mozdulatlan és üveges volt, a másik eleven és csillogó. Leszámításkor nyilván ennek a halott szemnek vette hasznát, a másiknak segítségével pedig obszcén metszeteit adta el. Kis lapos parókájának fekete színe vörösbe játszott, s fehér haja kimeredt alóla; sárga homlokának fenyegető tartása volt, kiugró állkapcsai fölött négyszög alakú mélyedés volt az arcán, s még mindig fehér fogai kilátszottak az ajka közül, akárcsak a lónak, amikor ásít. Két szemének ellentéte és szájának görbülése meglehetősen kegyetlen kifejezést adott az arcának. Szakállának kemény, hegyes szőre úgy döfhetett, mint megannyi tű. Kopott kis redingote-ja már egészen taplóvá keshedt;

színehagyott szakálla elkoptatta fekete nyakkendőjét, melyből ráncos pulykanyak meredt elő; mindez arra vallott, hogy nem túlságosan igyekszik sötét ábrázatának hatását jóvátenni az öltözködésével. A két újságíró irtózatosan piszkos irodájában ülve találta; éppen cédulákat ragasztott végeladáson vásárolt ócska könyvek hátára. Az újságírók összenéztek; tekintetük felvetette azt az ezernyi kérdést, amit ilyen teremtés létezése támaszthat az emberben, aztán üdvözölték, s átnyújtották neki Gabusson levelét meg Fendant és Cavalier váltóit. Miközben Samanon olvasott, a homályos boltba belépett egy rendkívül intelligens külsejű ember, kis redingote-ban, amelyet mintha valami bádogtetőből szabtak volna ki, oly kemény volt a belétapadt idegen anyagoktól.

- Szükségem van a frakkomra, a fekete nadrágomra, meg a szatén mellényemre - szólt Samanonhoz, és átnyújtott neki egy megszámozott cédulát. Samanon meghúzta egy csengettyű rézfogóját, s erre tüstént lejött egy asszony.

- Add kölcsön az úrnak a ruháit - mondotta, kezet nyújtva az írónak. - Magával öröm dolgozni; de egyik barátja idehozott nekem egy úrfit, aki alaposan becsapott.

- Lehet is ezt becsapni - mondta a művész a két újságírónak, végtelen komikus mozdulattal mutatva Samanonra.

Ez a nagy ember - éppen mint a *lazzaronik,*[25] akik egy napra vissza akarják szerezni ünneplő ruhájukat a *Monte di Pietà*[26]-ból, átadott másfél frankot, amit a leszámítoló sárga, repedezett bőrű keze elvett, és bedobott a pénztárába.

- Micsoda furcsa üzletet csinálsz? - kérdezte Lousteau a nagy művésztől, aki az ópiumszenvedély áldozata volt, s a tündérpaloták szemlélésébe elmerülve, semmit sem tudott vagy akart alkotni.

- Ez az ember sokkal többet ád az elzálogosítható holmira, mint a zálogház, s azonfelül rémítő jó szíve van: visszakölcsönzi olyan alkalmakkor, amikor muszáj kiöltözni. Ma este Kellerékhez megyek vacsorára a kedvesemmel. Könnyebben szerzek másfél frankot, mint kétszázat, s most eljöttem a ruhatáramért, amely fél esztendő alatt száz frankot hozott ennek a jóságos uzsorásnak. Samanon fölfalta már a könyvtáramat is - könyvenként.

- És garasonként - egészítette ki nevetve Lousteau.

- Ezerötszáz frankot adok önnek - szólt Samanon Lucienhez.

Lucien olyat ugrott, mintha a leszámítoló izzó vasnyársat döfött volna a szívébe. Samanon figyelmesen vizsgálgatta a váltókat, különösen a dátumokat.

- És még így is - mondotta -, meg kell látogatnom Fendant-t, hogy könyveket helyezzen nálam letétbe, ön nem sokat ér - mondta Luciennek -, Coralie-val él együtt, s annak a bútorai le vannak foglalva.

Lousteau ránézett Lucienre, aki visszavette a váltóit s e szavakkal ugrott ki a boltból a körútra: - Az ördög ez az ember? A költő néhány pillanatig elnézte a kis boltot, amelynek láttán minden járókelő kénytelen volt mosolyogni, olyan szánalmas volt, olyan silányak és piszkosak a megcédulázott könyvekkel telirakott kis ládák - mindenki azt kérdezhette magában: - Ugyan miféle üzlet lehet ez?

---

[25] Nápoly legszegényebb nép osztályának a neve.

[26] Zálogház. (olasz)

Néhány pillanat múlva a nagy ismeretlen, aki tíz esztendő múlva részt vett a saint-simonisták óriási, de meg nem alapozott vállalkozásában, előkelően öltözve lépett ki a boltból, rámosolygott a két újságíróra, és a Panorama-köz felé indult velük, hogy ott befejezze öltözködését, vagyis cipőjét kifényesíttesse.

- Ha Samanont belépni látják egy kiadóhoz, papírkereskedőhöz vagy nyomdászhoz, az el van veszve - mondta a művész a két írónak. - Samanon olyan ezekben az esetekben, mint a hullaszállító, aki azért jön, hogy mértéket vegyen a koporsóra.

- Most már aligha fogják leszámítolni a váltóidat - szólt ekkor Étienne Lucienhez.

- Amit Samanon visszautasít - mondta az ismeretlen -, azt senki sem fogadja el, mert ő az *ultima ratio!*[27] Egyik kéme ő Gigonnet-nek, Palmának, Werbrustnek, Gobsecknek s a többi cápának a párizsi pénzpiacon, s velük előbb vagy utóbb összetalálkozik minden ember, aki a gazdagodás útján vagy a tönk szélén áll.

- Ha ötven százalékra nem tudod leszámítoltatni a váltóidat - folytatta Étienne -, akkor tallérokra kell felváltani.

- Hogyan?

- Add oda Coralie-nak, ő majd Camusot-nak mutatja be. - Te felháborodol ezen - folytatta Lousteau, akit Lucien heves mozdulattal hallgattatott el. - Micsoda gyerekség! Hát fel tudnád áldozni a jövendődet ilyen együgyűségért?

- Mindenképpen elviszem ezt a pénzt Coralie-nak - mondta Lucien.

- Ez is ostobaság! - kiáltott fel Lousteau. - Négyszáz frankkal semmit sem hozhatsz rendbe ott, ahol négyezerre van szükség. Tartsunk meg annyit, amennyiből leihatjuk magunkat - és játsszál!

- Jó tanács - mondta a nagy ismeretlen.

Frascatitól néhány lépésnyire bűvös hatása volt ezeknek a szavaknak. A két barát elküldte a kocsit és fölment a játékterembe. Előbb nyertek háromezer frankot, lecsúsztak ötszázig, újra nyertek háromezer-hétszázat; aztán öt frankig estek vissza, megint volt kétezer frankjuk, ezt föltették párosra, hogy egyszerre megduplázzák; a páros már ötször nem jelentkezett, rátették hát az egész összeget; ismét páratlan jött ki. Lucien és Lousteau ekkor kétórai emésztő izgalom után lerohantak a híres pavilon lépcsőjén. Száz frankot megtartottak maguknál. A kétoszlopos, kis előcsarnok lépcsőin, a bádogeresz alatt, amelyet sok szem nézegetett szeretettel vagy kétségbeeséssel, Lousteau Lucien lángoló tekintetének láttára azt mondta:

- Ne együnk meg többet ötven franknál.

A két újságíró újra fölment. Egy óra alatt feljutottak ezer tallérig; most abban a véletlenben bizakodván, amely előbb leégésüket okozta, az ezer tallért föltették a vörösre, amely már ötször jött ki. Fekete jött ki. Hat óra volt.

- Ne együnk többet, csak huszonöt frank árát! - mondta Lucien.

Ez az újabb kísérlet nem tartott sokáig, a huszonöt frank tíz tétre elveszett. Lucien dühösen tette föl az utolsó huszonöt frankját, az évei számára és nyert. Leírhatatlanul reszketett a keze, amikor megfogta a gereblyét, hogy magához húzza azokat a tallérokat, amiket a bankár egyenként odavetett neki. Tíz aranyat adott Lousteau-nak s azt mondta: - Rohanj Véryhez.

---

[27] Végső érv; végső menedék. (latin)

Lousteau megértette Lucient, és elment, hogy megrendelje az ebédet.

Lucien, amint egyedül maradt a játszóteremben, vörösre tette föl harminc aranyát és nyert. Fölbátorította a titkos hang, amit némelykor hall a játékos, a vörösön hagyta az egészet és újra nyert; mintha tűz égett volna a belsejében. A belső hang ellenére a feketére tette föl a százhúsz aranyat és vesztett. Ekkor az a gyönyörűséges érzés fogta el, amely az irtóztató izgalmakat szokta követni a játékosnál, amikor már nincs semmi kockáztatnivalója, visszatér a valóságos életbe, és távozik abból a lángoló palotából, ahol gyorsan tűnő álmait kergette. Utánament Lousteau-nak Véryhez, az ételre vetette magát, amint La Fontaine mondja, és borba fojtotta a gondjait. Kilenc órára olyan tökéletesen részeg volt, hogy nem értette, miért küldi a Vendôme utcai házmesterné a Lune utcába.

- Coralie kisasszony elköltözött a lakásból, és abban a házban telepedett meg, amelynek a címe föl van írva erre a papirosra.

Lucien sokkal részegebb volt, semhogy akármin is csodálkozni tudott volna, visszaült a bérkocsiba, a Lune utcába vitette magát, s gondolatban szójátékot csinált az utca nevére. Aznap délelőtt derült ki a Panorama-színház csődje. A megrémült színésznő - hitelezői engedelmével - sietve eladta egész bútorzatát a kis Cardot apónak, s az, hogy a lakás rendeltetése meg ne változzék, beleköltöztette Florentine-t. Coralie mindent kifizetett, mindent rendezett, és kielégítette a háztulajdonost is. Amíg ez a művelet tartott, amit ő *nagymosásnak* nevezett, Bérénice kéz alatt vásárolt nélkülözhetetlen bútorokkal berendezett egy kis, háromszobás lakást, a Lune utca egyik házának negyedik emeletén, macskaugrásnyira a Gymnase-tól. Itt várta Coralie Lucient; egész fényűző életéből csupán mocsoktalan szerelmét és ezerkétszáz frankot tudott megmenteni, Lucien részegségében elbeszélte szerencsétlenségét Coralie-nak és Bérénice-nek.

- Jól tetted, angyalom - mondta a színésznő, és karjába szorította -, Bérénice majd beváltatja azokat a váltókat Braulard-ral.

Lucient másnap reggel részegítő gyönyörökkel ébresztette Coralie. A színésznő most sokkal jobban szerette, sokkal inkább dédelgette, mintha a szív legdrágább kincseivel akart volna kárpótlást adni szegényes új háztartásáért. Elragadóan szép volt, haja kibújt a köréje csavart kendő alól, bőre fehér volt és üde, a szeme kacagó s a szava vidám, mint a kelő nap sugara, amely bemosolyog az ablakon, hogy megaranyozza ezt a bájos nyomort. A szoba még elég tisztességes volt, piros szegélyes világoszöld tapéta fedte a falát és két tükör díszítette - egyik a kandallón, másik a fiókos szekrényen. A padló csupasz és hideg kövét olcsó szőnyeg takarta; Bérénice vásárolta megtakarított pénzéből Coralie parancsa ellenére. A két szerelmes ruhatára megfért egy tükrös almáriumban és a fiókos szekrényben. A mahagóni bútorok kék pamutszövettel voltak bevonva. Bérénice egy ingaórát, két porcelán vázát, négy pár ezüst evőeszközt és hat kiskanalat mentett meg a pusztulásból. Az ebédlő megelőzte a hálószobát, egy ezerkétszáz frankos kishivatalnok otthon érezhette volna magát benne. A konyha a folyosó másik oldalán volt. Odafönn Bérénice hált egy manzárdszobában. A házbér csupán száz tallérra rúgott. Az irtózatos ház nagykapuja csak dísz volt, nem nyílott, s a házmester az egyik elfalazott kapuszárny mögött lakott, innen leste a tizenhét lakót egy kis ablakon át. Az ilyen méhkast közjegyzői stílusban bérháznak nevezik.

Lucien egy íróasztalt, egy karosszéket, tintát, tollat és papírt pillantott meg. Bérénice vidámsága, aki számított Coralie-nak a Gymnase-ban való felléptére s a színésznőé, aki a szerepét nézegette, egy kék szalaggal átkötött papírfüzetet - elűzte a kijózanodott poéta nyugtalanságát és szomorúságát.

- Csak a társaságban meg ne tudjanak valamit a lecsúszásunkról, kimászunk valahogy a bajból - mondta Lucien. - Végre is négyezer-ötszáz frank lesz a kezünkben. Kihasználom az új helyzetemet a királypárti újságokban. Holnap megindul az *Ébredés,* most már értem az újságírómesterséget és hasznát veszem a tudományomnak!

Coralie, aki csak szerelmet látott ezekben a szavakban, ajkon csókolta Lucient. Eközben Bérénice megterített a tűz mellett, s föltálalta a szerény reggelit, amely mindössze rántottából, két kotlettből és tejeskávéból állt. Kopogtattak. Három őszinte barát, d'Arthez, Léon Giraud és Michel Chrestien jelent meg Lucien csodálkozó szeme előtt. Mélyen meg volt hatva és felajánlotta nekik, hogy osszák meg a reggelijét.

- Nem - mondta d'Arthez. - Komolyabb dolgok miatt jöttünk, nemcsak azért, hogy egyszerűen vigasztaljuk, mert mindent tudunk, jártunk a Vendôme utcában. Ön ismeri a politikai nézeteimet, Lucien. Más körülmények között örülnék, ha azt látnám, hogy elfogadja az elveimet; de mint a szabadelvű újságok munkatársa, olyan pozíciót szerzett magának, hogy a jellemét, az egész életét örökre bemocskolja, ha átmegy az ultrák közé. Azért jövünk, hogy könyörögjünk önnek a barátságunk nevében - bármennyire meglazult is -, hogy ne ejtsen ilyen foltot önmagán. Eddig támadta a romantikusokat, a jobboldalt és a kormányt; most nem védelmezheti a kormányt, a jobboldalt és a romantikusokat.

- Én magasabb rendű okokból cselekszem, a végén ki fog derülni, hogy igazam van - mondta Lucien.

- Talán nem érti, hogy milyen helyzetben vagyunk - mondta Léon Giraud. - A kormány, az udvar, a Bourbonok, az abszolutista párt, vagy ha mindent össze akar foglalni egy általános kifejezésben, az a rendszer, amely az alkotmányos rendszerrel szemben áll, s amely csupa eltérő frakciókra bomlik, mihelyt arról van szó, hogy milyen úton-módon kell elfojtani a forradalmat: abban az egyben legalább megegyezik egymással, hogy a sajtót el kell nyomni. Az *Ébredés,* a *Villám,* a *Fehér lobogó* alapítása mind azért történt, hogy ezek a lapok megfeleljenek a szabadelvű sajtó rágalmaira, sértéseire és gúnyolódásaira - jóllehet én ezt helytelenítem, hiszen sajnos félreismerték a mi szent hivatásunk nagyságát, és éppen ez indított bennünket arra, hogy egy tiszteletre méltó, komoly lapot adjunk ki és rövid időn belül megbecsülésre, tekintélyre és tiszteletet követelő befolyásra tegyünk szert - mondta közbevetve -, nos hát, ez a király- és kormánypárti tüzérség, a megtorlás első kísérlete, s azért állítják fel, hogy megfizessenek a szabadelvűeknek: szemet szemért, fogat fogért. Mit gondol, Lucien, mi fog történni? Az előfizetők legnagyobbrészt balpártiak. A sajtóban is, mint a háborúban, a győzelem a nagyobb seregek pártján lesz. Önöket hitvány, hazug frátereknek, a nép ellenségeinek fogják kikiáltani: a másik párton levők a haza védelmezői, tisztességes emberek, mártírok lesznek, ámbár talán még képmutatóbbak és álnokabbak, mint önök. Ez a megoldás növelni fogja a sajtó veszedelmes befolyását, mert törvényesíti és megszenteli a leggyűlöletesebb vállalkozásokat is. A sértegetés, a személyeskedés közjoggá fog válni, amit elismernek az előfizetők érdekében és kölcsönös gyakorlattal a bírói ítélet rangjára emelnek. Amikor majd egész terjedelmében világosan megmutatkozik a baj, vissza fognak térni a megszorító és tiltó törvények, visszajő a cenzúra, amit Berry herceg meggyilkolásával kapcsolatban rendeltek el, s a kamarák megnyitása óta felfüggesztettek. Tudja, milyen következtetést fog levonni ebből a harcból a francia nép? El fogja hinni a szabadelvű sajtó gyanúsításait, hinni fogja, hogy a Bourbonok meg akarják támadni a forradalom tényleges megszerzett eredményeit - s egy szép napon fölkel, és elkergeti a Bourbonokat. Ön nemcsak hogy bemocskolja az életét, de egy napon a legyőzött párthoz is fog tartozni. Ön még túlságosan fiatal, túlságosan újonc a sajtóban; igen kevéssé ismeri a dolgok titkos rugóit, és sokkal több féltékenységet ébresztett, semhogy kibírhatná azt az általános felzúdulást, amely a szabadelvű

lapokban fog majd ön ellen támadni. Magával ragadja a pártok dühe, hiszen azok még mindig lázban őrjöngenek; csakhogy ez a láz az 1815-ös és 1816-os brutális cselekedetekből átment az eszmékbe, a kamarák szóharcaiba és a sajtó vitáiba.

- Barátaim - mondta Lucien -, nem vagyok én az a szeleburdi, az a poéta, akinek önök hisznek. Akármi történjék is, én akkorára olyan előnyt szereztem, amit a szabadelvű párt diadala soha nem adhat meg nekem. Az én dolgom rendben lesz, mire önök győznek.

- Majd levágjuk a... hajadat - mondta nevetve Michel Chrestien.

- Akkor már gyermekeim lesznek - felelte Lucien -, s aki a fejemet vágja le, semmit sem vág le.

A három barát nem értette meg Lucient, akiben nagyvilági összeköttetései roppant erősen kifejlesztették a nemesi gőgöt s az arisztokratikus hiúságot. A költő - egyébiránt joggal - óriási vagyont látott szépségében és szellemében, ha ezeket a Rubempré gróf neve és címe támogatja. D'Espard márkiné, Bargetonné és Montcornet grófné úgy tartották ezen a cérnaszálon, mint gyerek a cserebogarat. Lucien is már csak egy megszabott körben tudott repülni. Megrészegítették a szavak, amiket három nappal ezelőtt mondtak ki Des Touches kisasszony szalonjaiban: „Hozzánk tartozik, helyesen gondolkodik!" Megrészegítették Lenoncourt, Navarreins és Grandlieu hercegek, Rastignac, Blondet, a szép Maufrigneuse hercegné, d'Esgrignon gróf, Des Lupeaulx, szóval a legbefolyásosabb s az udvarnál legjobb szemmel látott királypártiak bókjai.

- Hát akkor nincs több szavunk - felelte d'Arthez. - Neked mindenki másnál nehezebb lesz, hogy tisztán őrizd meg és becsülhesd magadat. Sokat fogsz szenvedni - hiszen ismerlek -, amikor látnod kell majd, hogy éppen azok vetnek meg, akikért föláldoztad magad.

A három barát hidegen búcsúzott Lucientől, kezet sem nyújtott neki.

Lucien néhány pillanatig szomorúan, elgondolkozva ült a helyén.

- Ugyan, ne törődj ezekkel az együgyűekkel - mondta Coralie; Lucien ölébe vetette magát, és nyaka köré fonta szép, üde karját -, ezek komolyan veszik az életet, pedig az egész élet csak tréfa. Különben is, Lucien de Rubempré gróf lesz belőled. Ha kell, kacérkodni fogok a kancelláriával. Tudom, mivel lehet megfogni azt a kéjenc Des Lupeaulx-t, aki a rendeletet alá fogja íratni. Hiszen mondtam neked: ha már csak egy lépcsőre lesz szükséged, hogy kezedbe ragadhasd a zsákmányodat, lépcsőnek ott lesz Coralie holtteste!

Lucien másnap kinyomatta nevét az *Ébredés* munkatársai közt. Ezt a nevet diadalmasan jelentette a prospektus, amelyet a kormány jóvoltából százezer példányban osztogattak. Lucien megjelent a diadalt ünneplő lakomán, amely kilenc óra hosszat tartott, Robert-nél, két lépésnyire Frascati-tól, s a királypárti sajtó nagyfejűi vettek részt benne: Martainville, Auger, Destains és egy sereg író, akik ez idő tájt *monarchiában és vallásban utaztak,* egy szentesített kifejezés szerint.

- Most aztán megadtuk a szabadelvűeknek - mondta Hector Merlin.

- Uraim - felelte Nathan, aki ehhez a zászlóhoz állott, mert helyesen gondolta, hogy színházigazgatói terveinek jobban megfelel, ha a hatalom mellette van, mint ha ellene -, ha háborút viselünk ellenük, legyen komoly háború; ne lődözzünk parafadugókkal! Támadjunk meg minden klasszikus és szabadelvű írót, kor és nem különbsége nélkül, hányjuk őket tréfaélre, és ne adjunk kegyelmet senkinek...

- Legyünk tisztességesek, ne engedjük lekenyerezni magunkat a kiadók tiszteletpéldányaival, ajándékaival, pénzével. Csináljuk meg az újságírás restaurációját.

- Jól van - mondta Martainville -, *justum et tenacem propositi virum*.[28] Legyünk könyörtelenek és harapósak. Azzá teszem La Fayette-et, ami: Első Bohóccá!

- Én - mondta Lucien - magamra vállalom a *Constitutionnel* hőseit, Mercier őrmestert, Jouy úr összes műveit és a baloldal kiváló szónokait!

Az újságírók életre-halálra szóló háborút határoztak el, és szavaztak meg egyhangúan éjfél után egy órakor, és lángoló puncsba fojtották a köztük levő árnyalatokat és összes eszméiket.

- *Nagyszerű monarchikus és vallásos ivászatot rendeztünk* - mondta a küszöbön a romantikus irodalom egyik leghíresebb képviselője.

Ezt a történeti jelentőségű mondást az ebéden részt vevő kiadók egyike kifecsegte, másnap megjelent a *Tükör*-ben, de az árulást Luciennek tulajdonították. Az ő zászlóhagyása irtózatos hűhó kitörésére adta meg a jelt a szabadelvű lapoknak. Lucien állandó céltáblájukká lett, s a legkegyetlenebb módon verték el rajta a port: elmondták szonettjeinek szerencsétlen sorsát, tudtára adták a közönségnek, hogy Dauriat inkább elveszít ezer tallért, semhogy kinyomassa, elnevezték Szonettelen költőnek.

Egy reggel, ugyanabban az újságban, ahol Lucien oly ragyogóan tűnt fel, a következő sorokat olvasta; egyenesen az ő kedvéért íródtak, mert a közönség nem is igen érthette meg ezt a tréfát:

> Ha Dauriat könyvkiadó csökönyösen vonakodik nyilvánosságra hozni a leendő francia Petrarca szonettjeit, mi nagylelkű ellenfelek módjára viselkedünk, s megnyitjuk hasábjainkat e költemények előtt. Igen érdekesek lehetnek arról az egyről ítélve, amelyet a szerző egyik barátja volt szíves rendelkezésünkre bocsátani.

És az iszonyú reklám alatt a költő keservesen zokogva olvasta a következő szonettet:

> Gyanús kis növényt leltek a virágok
> Maguk között egy nyári reggelen.
> Hogy származása még sem nemtelen
> S virul majd szépen: bizonyítni vágyott.
>
> Megtűrték hát. De ily hálát ki látott?
> Szurkálni kezdett, ím, a szemtelen.
> A többiből kifogy a türelem:
> „Ej, bizonyítsd hát úri származásod!”
>
> És kivirágzott. Soha kócnyelőt
> Ki nem fütyöltek úgy, ahogyan őt,
> Közönséges virágát megpillantván.
>
> A kert ura nem állott meg a gáncsnál:
> Kitépte. Egy szamár bőg síri hantján
> Hisz nem volt egyéb szemtelen bogáncsnál.[29]

---

[28] Igazságos és elvhű férfiak. (latin)

[29] Bogáncs = chardon: szójáték Lucien nevével.

Vernou Lucien játékszenvedélyéről beszélt, s úgy harangozta be az *Íjász*-t, mint nemzetellenes művet, amelyben a szerző katolikus gyilkosoknak fogja pártját kálvinista áldozataikkal szemben. Egy hét alatt elmérgesedett a veszekedés. Lucien számított Lousteau barátjára, aki ezer frankjával tartozott, s akivel titkos egyezsége volt; csakhogy Lousteau esküdt ellenségévé lett Luciennek. Következésképpen: Nathan három hónap óta szerette Florine-t, és nem tudta, hogy üsse el Lousteau kezéről, akinek különben valóságos őrangyala volt a leány. Amikor Florine nyomorult, kétségbeesett helyzetbe került, és szerződés nélkül állt, Nathan mint Lucien szerzőtársa meglátogatta Coralie-t s megkérte, hogy ajánljon fel Florine-nak szerepet az ő egyik darabjában; kijelentette, hogy föltételes szerződést szerez a Gymnase-ban az állástalan színésznőnek. Florine-t megrészegítette a becsvágy és nem habozott. Volt már ideje, hogy kiismerje Lousteau-t. Nathanban irodalmi és politikai becsvágy dolgozott; ugyanannyi energia volt benne, amennyi kielégítésre várakozó vágy - Lousteau-ból pedig a rossz hajlamok kiölték az akaraterőt. A színésznő új ragyogástól környezve akart megjelenni a világban; kiszolgáltatta Nathannak a drogista leveleit, Nathan pedig visszavásároltatta ezeket Matifat-val, az újság tulajdonjogának hatodrésze ellenében, amire Finot-nak fájt a foga. Florine ekkor nagyszerű lakást kapott a Hauteville utcában, s Nathant fogadta pártfogójául, az egész újságíró- és színészvilág szeme láttára. Lousteau-t úgy lesújtotta ez az esemény, hogy sírva fakadt egy ebéd végén, amelyet vigasztalására rendeztek a barátai. Az orgián úgy vélekedtek a résztvevők, hogy Nathan végeredményben jogosan cselekedett. Néhány író, köztük Finot és Vernou, tudta róla, hogy szenvedélyesen szereti Florine-t; de valamennyien megegyeztek abban, hogy Lucien, amikor nyélbe ütötte ezt az üzletet, megsértette a barátság legszentebb törvényeit. A pártszellem és új barátainak ez a mohó kiszolgálása menthetetlenné teszi az újdonsült királypárti viselkedését.

- Nathant a szenvedélyek logikája ragadta magával, ellenben ez a vidéki nagyság, ahogy Blondet nevezi, egyszerűen csak számít! - kiáltott fel Bixiou.

Így hát egyhangúan elhatározták, hogy Luciennek, a betolakodónak, a lehetetlen fráternek, aki az egész világot el akarta nyelni, pusztulnia kell - és alaposan meg is fontolták, hogyan. Vernou gyűlölte Lucient és magára vállalta, hogy nem veszi le róla a szemét. Finot, hogy Lousteau-nak ne kelljen ezer tallért kifizetnie, megvádolta Lucient, hogy ötvenezer frank nyereségtől ütötte el, amikor kiszolgáltatta Nathannak a Matifat ellen indított művelet kulcsát. Nathan Florine tanácsára megszerezte Finot támogatását, mert tizenötezer frankért eladta neki a maga *kis hatodrészét.* Lousteau elvesztette az ezer tallérját és érdekeinek ezt az óriási megsértését nem bocsátotta meg Luciennek. A hiúság sebei gyógyíthatatlanná válnak, ha ezüst rozsda hatol beléjük. Semmi szó, semmi kép nem fejezheti ki a hiúságában megsértett író dühét, sem azt az energiát, amely tüstént fölébred benne, mihelyt a gúnyolódás mérges nyilai szurkálni kezdik. Akinek energiáját és ellenállását a támadás csigázza fel, hamar összeroskad. A nyugodt ember tudja munka közben, hogy milyen mélységes feledés vár egy sértő cikkre, tehát csak ő lehet igazán bátor az irodalmi harcokban. Ilyenformán első szempillantásra a gyönge látszik erősnek, de az ellenállóképessége csak rövid ideig tart.

Az első két héten a dühöngő Lucien csak úgy ontotta cikkeit a királypárti újságokba, ahol Hector Merlinnel osztozott a kritika terheiben. Mindennap harcban állott az *Ébredés* hasábjain és szellemessége egész erejével szórta a tüzet, egyedül Martainville támogatta minden hátsó gondolat nélkül; őt nem avatták be azokba a tréfákkal megpecsételt egyezségekbe, amelyeket a két párt újságírói (akiket titkos cinkosság egyesített) ivás után vagy Dauriat-nál, a Fa-galériákban, vagy a színházi kulisszák mögött kötöttek meg ellene. Ha Lucien megjelent a Vaudeville-színház folyosóján, már nem bántak úgy vele, mint baráttal szokás; csak a vele egy párton levők nyújtottak kezet neki, holott Nathan, Hector Merlin, Théodore Gaillard szemér-

metlenül cimborált Finot-val, Lousteau-val, Vernou-val s még néhány efféle újságíróval, akiket *a jó fiú* melléknévvel tüntettek ki.

Ez idő tájban a Vaudeville folyosója volt az irodalmi pletykák székhelye, afféle budoár, ahol minden párt emberei megjelentek, politikusok és vezető tisztviselők egyaránt. A legfőbb bíróság elnöke egy ülésen szemrehányást tett az egyik bírónak, hogy a kulisszákat söprögeti talárjával, s aztán összetalálkozott a megkorholt bíróval a Vaudeville folyosóján. Végül Lousteau is kezet adott ezen a helyen Nathannak. Finot majdnem minden este eljárt ide. Lucien, ha ráért, itt tanulmányozta ellenségeinek érzelmeit, s a szerencsétlen mindig csak könyörtelen hidegséget tapasztalt náluk.

Ebben az időben a pártszellem sokkal komolyabb gyűlölségeket idézett elő, mint manapság. A mai enyhe légkör éppen abból adódik, hogy akkor annyira túlfeszítették a húrt. Manapság a kritikus kezet nyújt annak, akinek a könyvét lerántotta. Az áldozat kénytelen megölelni az áldozópapot, különben a gúny vesszőfutását kell végigszenvednie. Ha nem fogadja el a feléje nyújtott kezet, vadnak, összeférhetetlennek, hiúnak, megközelíthetetlennek, gyűlölködőnek, bosszúvágyónak mondják az írót. Manapság, ha egy szerzőt hátulról ledöfött az árulás, ha kikerülte az aljas képmutatás kelepcéjét, eltűrte a leggonoszabb bánásmódot - a gyilkosai jó napot kívánnak neki, s számot tartanak becsülésére, sőt barátságára is. Minden mentségre és igazolásra talál olyan korban, amikor bűnnek kiáltották ki az erényt, bizonyos bűnöket pedig erénnyé magasztosítottak. Ma a cinkosság szent és sérthetetlen szabadságjog. A legellentétesebb nézetek legfőbb képviselői halk szavú, udvarias elmésségeket intéznek egymáshoz. Akkoriban még - ha ugyan emlékszik erre valaki - bátorságra volt szükségük bizonyos királypárti és bizonyos szabadelvű íróknak, ha ugyanabban a színházban akartak megjelenni. A leggyűlölködőbb, provokáló szavak hangzottak el. A pillantások olyanok voltak, mint megannyi töltött pisztoly, s a legkisebb szikrától eldördülhetett a veszekedés lövése. Ugyan ki nem érte káromkodáson a szomszédját, amikor olyan valaki lépett a színházba, aki különösképpen célpontjában állt a két párt kölcsönös támadásainak?

Csak két párt volt akkor, királypártiak és szabadelvűek, romantikusok és klasszikusok, ugyanaz a gyűlölet két formában - ez a gyűlölet érthetővé tette a Konvent vérpadjait. Lucien első lépéseinek heves szabadelvűsége és voltaire-ianizmusa után lett dühödt királypárti és romantikus, egész súlyával nyomta tehát az az ellenséges érzés, amely Martainville feje fölött lebegett, akitől ekkor legjobban irtóztak a szabadelvűek: és egyedül Martainville védelmezte és szerette őt. Ez a szolidaritás ártott Luciennek. A pártok hálátlanok előretolt őrszemeik iránt és készséggel feláldozzák elveszett bárányaikat. Különösen a politikában kénytelenek a sereg zömével tartani, akik érvényesülni akarnak. A kis lapok legfőbb rosszmájúsága éppen az volt, hogy összepárosította Lucient és Martainville-t. A szabadelvűek egymás karjába vetették őket. Akár igazi volt ez a barátság, akár nem, mind a kettőre nézve azzal az eredménnyel járt, hogy epés cikkeket írt róluk Félicien, aki kétségbe volt esve Lucien társasági sikerei miatt és mint a költő valamennyi régi cimborája, szintén hitte, hogy hamarosan karriert csinál. A költő állítólagos árulását a legsúlyosabb mellékkörülményekkel mérgesítették el és cifrázták ki. Lucient kis Júdásnak nevezték. Martainville-t pedig nagy Júdásnak, mert - joggal vagy sem - Martainville-t vádolták azzal, hogy a Pecq hídját kiszolgáltatta az idegen hadseregeknek. Lucien nevetve válaszolta Des Lupeaulx-nak, hogy ami őt illeti, ő bizonyára a szamarak hídját árulta el. Lucien fényűzése, bár külsőséges volt és csak reménységekre volt alapítva, fölháborította barátait, akik sem a fogatát nem tudták neki megbocsátani - mert szerintük még mindig fogaton járt -, sem a Vendôme utcai lakás ragyogó berendezését. Valamennyien ösztönszerűen érezték, hogy egy szép és szellemes fiatalember, akit ők alaposan megrontottak, mindent elérhet, amit akar; ezért minden eszközt fölhasználtak, hogy megbuktathassák.

Néhány nappal Coralie-nak a Gymnase-ban való első föllépte előtt Lucien Hector Merlinnel karonfogva jelent meg a Vaudeville folyosóján. Merlin szidta a barátját, amiért segítségére volt Nathannak Florine ügyében.

- Két halálos ellenséget szerzett magának Lousteau és Nathan személyében. Jó tanácsot adtam önnek és nem fogadta meg. Dicshimnuszokat zengett és jót cselekedett: most majd kegyetlenül megbűnhődik jó cselekedeteiért. Florine és Coralie sohasem fognak összeférni egy színpadon: egyik ki akarja túrni a másikat. Coralie-t csak a mi újságjainkban védhetjük. Nathan, azon az előnyén kívül, hogy darabokat gyárt, színházi dolgokban rendelkezik a szabadelvű sajtóval is, s ő valamivel régibb újságíró, mint ön.

Ez a mondat válasz volt Lucien titkos aggodalmaira, aki sem Nathannál, sem Gaillard-nál nem találta meg azt az őszinteséget, amelyet joggal elvárt; de nem panaszkodhatott, hiszen nagyon friss volt még a megtérése! Gaillard lesújtó kijelentést tett Luciennek; az újonnan jötteknek hosszú ideig kell a hűségüket bizonyítani, míg a párt megbízhatik bennük. A költő olyan féltékenységet talált a király- és kormánypárti lapok kebelében, amilyenről nem is álmodott soha; a húsosfazék körül marakodók örökös féltékenységét, ami a zsákmányon marakodó kutyákhoz teszi őket hasonlókká: ugyanúgy morognak, ugyanúgy állnak szemben egymással, ugyanazok a jellemvonásaik. Ezek az újságírók ezernyi titkos gonoszságot követtek el, hogy bemártsák egymást a hatalmasok előtt; lagymatagsággal vádolta egyik a másikat, s a legálnokabb cselszövényeket eszelték ki, hogy egy vetélytárstól megszabadulhassanak. A szabadelvűeknek semmi okuk nem volt ilyen belső harcokra, mert messze voltak a hatalomtól s a hatalom kegyétől. Amikor Lucien megsejtette az ambíciók e kusza szövedékét, nem mert kardot rántani, hogy kettévágja azt, ahhoz pedig nem érzett elég türelmet magában, hogy megpróbálja kibogozni - nem lehetett sem Aretinója, sem Beaumarchais-ja, sem Fréronja a maga korának, s csak egyetlen vágya volt: az a bizonyos rendelet - mert felfogta, hogy nagyszerű házasságra van reménye, mihelyt ősei rangjába visszahelyezik. Akkor a szerencséje csak egy véletlentől függ, ennek pedig segítségére lesz a szépsége. Lousteau, aki annyi bizalmat mutatott iránta, birtokában volt a titkának, tudta, mivel sebezheti halálra az angoulême-i költőt; és azon a napon, amikor Merlin a Vaudeville-be vitte Lucient, Étienne rettenetes kelepcét állított neki, amelyet az nem kerülhetett el; bele kellett zuhannia.

- Itt a mi szép Lucienünk - mondta Finot és Lucienhez vonta Des Lupeaulx-t, akivel beszélgetett, aztán a barátság csalóka kedveskedéseivel fogott kezet a költővel. - Nem is tudok példát olyan gyors vagyonszerzésre, mint az övé - mondta Finot, hol Lucienre, hol az államtanács előadójára nézve. - Párizsban kétféle vagyon van: egyik az anyagi, a pénz, amit mindenki összegyűjthet, a másik az erkölcsi vagyon, az összeköttetések, a pozíciók, bejutás egy bizonyos társaságba, amely bizonyos emberek számára hozzáférhetetlen, akármilyen is az anyagi helyzetük - az én barátom pedig...

- A mi barátunk - mondta Des Lupeaulx hízelgő pillantást vetve Lucienre.

- A mi barátunk - folytatta Finot, Lucien kezét szorongatva - ebben a tekintetben fényes vagyont szerzett. Őszintén szólva Lucien rátermettebb, mint irigyei s amellett elragadó szépség; egykori barátai nem tudják megbocsátani a sikereit, azt mondják, mindez csak szerencse.

- Ilyenfajta szerencse - mondta Des Lupeaulx - sohasem éri sem az ostobákat, sem a tehetségteleneket. Hát szabad szerencsének nevezni Bonaparte sorsát? Előtte húsz tábornok vezette az olaszországi hadseregeket, mint ahogy ebben a pillanatban száz fiatalember is akad, aki szeretne bejutni Des Touches kisasszonyhoz - és tudja, hogy a társaságban úgy beszélnek róla, mintha máris az ön felesége volna? - mondta Des Lupeaulx, Lucien vállára csapva. - Ó, maga nagy

kegyben van. D'Espard márkiné, Bargetonné és Montcornet grófné bolondulnak magáért. Nem lesz ott ma este Firmianiné estélyén, holnap pedig Grandlieu hercegné *raout*-ján?

- De igen - felelte Lucien.

- Engedje meg, hogy bemutassam önnek du Tillet urat; fiatal bankár, méltó önhöz, szép vagyont szerzett rövid idő alatt.

Lucien és du Tillet üdvözölték egymást, beszélgetni kezdtek, és a bankár ebédre hívta Lucient. Finot és Des Lupeaulx, a két ravasz róka eléggé ismerte egymást, hogy minden körülmények közt jó barátságban maradjon, úgy tettek, mintha folytatnák beszélgetésüket: egy dívány felé indultak a Vaudeville folyosóján és magára hagyták Lucient, Merlint, du Tillet-t és Nathant, akik egymással társalogtak.

- Ugyan, édes barátom - szólt Finot Des Lupeaulx-hoz -, mondja meg nekem az igazat. Komolyan pártfogolják ezt a Lucient? Mert összes munkatársaim rajta akarják kitölteni a dühüket, s mielőtt ezt az összeesküvést jóváhagynám, tanácsot akartam kérni önöktől, hogy nem okosabb-e azokat kijátszani és Lucient szolgálni.

Most az államtanács előadója és Finot hallgattak egy kicsit, és mélységes figyelemmel néztek egymásra.

- Nézze, kedvesem - mondta Des Lupeaulx -, Bargetonné Châtelet bárót charente-i megyefőnökké és gróffá neveztette ki, hogy diadalmasan térhessenek vissza Angoulême-be - azt hiszi, hogy ezek és velük együtt d'Espard márkiné megbocsátják Luciennek a támadásait? Azért csábították a királypártba, hogy megsemmisíthessék. Most mind ürügyet keresnek, hogy megtagadhassák, amit ennek a gyermeknek ígértek. Ha talál ilyen ürügyet, a legnagyobb szolgálatot teszi: előbb vagy utóbb hálásak lesznek érte. Én tudom kettejük titkát; valósággal meglepett, mennyire gyűlölik ezt a kis senkit. Ez a Lucien megszabadulhatott volna legádázabb ellenségétől, Bargetonnétól, ha csak olyan föltételekkel szünteti meg a támadásait, amiket minden asszony szívesen teljesít, hiszen érti? Szép ember, fiatal ember, a szerelem örvényeibe fojthatta volna a gyűlöletet, gróf lett volna belőle, a Szálkás hal állást kerített volna neki a királyi udvartartásban, szinekúrákba neveztette volna ki. Lucien igen csinos felolvasó lett volna XVIII. Lajosnál, könyvtáros, ahol akar, államtanácsi álelőadó vagy a király szórakozásainak egyik intézője. Ez a kis ostoba elügyetlenkedte a játékot. Talán ez az, amit nem bocsátanak meg neki. Ahelyett, hogy ő szabott volna föltételeket, engedte, hogy neki szabjanak. Châtelet báró nagy lépést tett azon a napon, amikor Lucien lépre ment a királyi rendelet ígéretének. Coralie okozta vesztét a fiúnak. Ha nem szeretője ez a színésznő, újra megkívánja a Szálkás halat, és meg is kapta volna.

- Szóval kitekerhetjük a nyakát - mondta Finot.

- De hogyan? - kérdezte hanyagul Des Lupeaulx, aki maga szeretett volna ezzel a szolgálattal dicsekedni d'Espard márkiné előtt.

- A szerződése kötelezi, hogy cikkeket adjon Lousteau kis lapjában, s annál is könnyebben írathatunk vele, mert egy fillérje sincs. Ha az igazságügyminisztert kellemetlenül érinti egy tréfás cikk és bebizonyítják neki, hogy Lucien a szerzője, méltatlannak fogja tartani a király kegyére. Hogy ez a vidéki nagyság egy kicsit elveszítse a fejét, előkészítettük Coralie bukását: látni fogja, amint a kedvesét kifütyülik és elveszik tőle a szerepét. Mihelyt a királyi rendelet határozatlan időre föl van függesztve, elkezdünk élcelődni az áldozatunk arisztokratikus igényeiről, beszélünk anyjáról, a bábáról és apjáról, a patikusról. Luciennek csak amolyan külső bátorsága van, össze fog roskadni és visszaküldik oda, ahonnan jött. Nathan eladatta nekem Florine-nal a *Szemle* tulajdonjogának azt a hatodrészét, amely Matifat kezében volt,

sikerült megvennem a papírkereskedő részét is, s most egyedül vagyok Dauriat-val; ön meg én megegyezhetünk, hogy eladjuk a lapot az udvarnak. Csak azzal a föltétellel pártfogolom Florine-t és Nathant, hogy visszaadják az én hatodrészemet, el is adták és köteles vagyok szolgálatukra lenni, de előbb szeretném ismerni Lucien esélyeit...

- Maga méltó a nevére - mondta nevetve Des Lupeaulx. - Szeretem az ilyen embereket...

- Nos hát, tud végleges szerződést szerezni Florine-nak? - kérdezte Finot az államtanács előadóját.

- Igen, de szabadítson meg bennünket Lucientől, mert Rastignac és Marsay hallani sem akar többet róla.

- Aludjék nyugodtan - mondta Finot. - Nathannak és Merlinnek mindig lesznek cikkei, amelyeknek közlését Gaillard megígérte. Lucien egy sort sem tud elhelyezni, és így megfosztjuk a kenyerétől. Csak Martainville újságjában tud védekezni és védheti Coralie-t: egy újság pedig nem állhat ellen az összes többinek.

- Én majd elárulom önnek a miniszter érzékeny oldalát, de cserébe ideadja annak a cikknek a kéziratát, amit Luciennel írat - felelte Des Lupeaulx, akinek esze ágában sem volt Finot előtt elárulni, hogy a Luciennek ígért királyi rendelet csak tréfa.

Des Lupeaulx távozott a folyosóról.

Finot odament Lucienhez, s azon a kedélyes hangon, amellyel már annyi embert lóvá tett, elmagyarázta, hogy nem mondhat le Lucien szerkesztőségi munkájáról, amivel tartozik neki. Isten őrizz, hogy perre gondoljon, hiszen ez tönkretenné a reményeket, amelyekkel a királypártiak kecsegtetik az ő Lucien barátját. Szereti az olyan embereket, akik elég erősek ahhoz, hogy vakmerően megváltoztassák a véleményüket. Lucien meg ő sokszor fognak még találkozni az életben és még ezernyi apró szívességet tehetnek egymásnak. Luciennek szüksége van egy biztos emberre a szabadelvű pártban, hogy megtámadhassa a kormánypártiakat vagy az ultrákat, akik esetleg nem hajlandók támogatni őt.

- Mit csinál, ha kijátsszák? - kérdezte végül Finot. - Ha valamelyik miniszter azt hiszi, hogy az átpártolás póráza eléggé leköti, ha nem fél többé öntől és a pokolba küldi, ugyebár, rá kell uszítani egy-két kutyát, hogy a lábikrájába harapjon? Nos hát, ön halálosan összeveszett Lousteau-val, s az tönkre akarja tenni. Féliciennel nem is beszélnek. Én maradok az egyetlen embere. A mesterségem törvényei közé tartozik, hogy jó egyetértésben éljek az igazán erős legényekkel. Ön abban a társaságban, ahová járatos, éppen olyan jó szolgálatokat tehet nekem, mint én önnek a sajtóban. De az üzlet mindenekelőtt! Küldjön nekem tisztán irodalmi cikkeket, azok nem kompromittálják és eleget tett a megállapodásainknak.

Lucien csak a bölcs számítással keveredő barátságot látta Finot ajánlatában, s a Finot és Des Lupeaulx hízelgései jó hangulatba hozták: még köszönetet is mondott nekik!

A becsvágyó embernek és mindazoknak életében, akik csak az emberek és a körülmények segítségével, többé-kevésbé komplikált, következetesen és kitartó tervek segítségével érvényesülhetnek, mindig van egy kegyetlen pillanat, amikor valami ismeretlen hatalom nehéz megpróbáltatásokat szabadít rájuk: egyszerre rosszul sikerül minden, az összes szálak elszakadnak vagy összegabalyodnak, minden ponton megjelenik a szerencsétlenség. Ha az ember fejét veszti ebben az erkölcsi zűrzavarban, vége van. Aki ellen tud állni a körülmények első lázadásának, aki megveti a lábát és hagyja elvonulni a förgeteget, aki elmenekül és irtózatos erőfeszítéssel felküzdi magát a felsőbb régiókba: az az igazán erős.

Mindenkinek, ha csak gazdagon nem született, megvan hát a maga úgynevezett végzetes hete. Napóleonnak ez a hét a moszkvai visszavonulás volt. Ez a kegyetlen pillanat érkezett el most Lucien életében. Túl szerencsésen sikerült neki minden az előkelő társaságban is, az irodalomban is; túlságosan boldog volt, meg kellett hát érnie, hogy emberek és dolgok egyaránt ellene fordulnak. Az első fájdalom volt a legerősebb, legkegyetlenebb valamennyi közt; ott érte, ahol sebezhetetlennek hitte magát, szívében és szerelmében. Lehet, hogy Coralie nem volt okos, de egyenes lelkű volt, s ezt meg is tudta mutatni a nagy színésznőket jellemző, hirtelen nekilendülésekkel. Ez a különös jelenség, míg csak a hosszú gyakorlat megszokássá nem változtatja, alá van vetve a jellem szeszélyeinek s gyakran valami csodálatos szeméremnek is, amely uralkodik a még fiatal színésznőkön. Coralie szívében naiv volt és félénk, szemre vakmerő és fürge, ahogy komédiáshoz illik; szerelmes volt még, és asszonyi szíve kihatott komédiás álarcára. Az érzelmek kifejezésének művészete, ez a felséges álnokság, nem diadalmaskodott még nála a természeten. Szégyellte, hogy a közönségnek adja oda azt, ami egyes-egyedül a szerelemé. És aztán volt benne valami gyengeség, amely jellemzi az igazi asszonyokat. Tudta, hogy uralkodásra van hivatva a színpadon, és mégis szüksége volt a sikerre. Nem tudott szembenézni olyan közönséggel, amely nem rokonszenvezett vele, és reszketett, valahányszor a színpadra lépett: ilyenkor jéggé tudta dermeszteni a nézők hidegsége. Ez a rettentő izgalom minden új szerepénél úgy elfogta, mintha első felléptéről volna szó. A taps úgyszólván megrészegítette; hiúságának nem volt rá szüksége, de bátorságának annál inkább: a nemtetszés moraja vagy a közönség szórakozott hallgatása megfosztotta képességeitől: a teli színház, a figyelő szemek, a bámuló és jóakaró tekintetek felvillanyozták; ilyenkor összeköttetés támadt közte és a többi lélek nemes tulajdonságai közt, s erőt érzett magában, hogy felemelje, megindítsa a közönséget. Ez a kölcsönhatás az igazi tehetség ideges természetére és alkatára vallott, de elárulta egyben a szegény lány kényességét és törékenységét is.

Lucien végre értéke szerint becsülte meg ennek a szívnek rejtett kincsesházát, s rájött, hogy mily ártatlan leány a kedvese. Coralie ügyetlen volt a színésznők álnokságaiban, képtelen volt védekezni a színházi vetélkedések és manőverek ellen, amelyeknek Florine testestül-lelkestül odaadta magát. Ez a leány éppen olyan veszedelmes és romlott volt, amilyen egyszerű és nagylelkű a barátnője. A szerepeknek maguktól kellett megkeresniük Coralie-t: ő sokkal büszkébb volt, semhogy könyörögjön a szerzőknek és elviselje megalázó feltételeiket, odaadja magát az első újságírónak, aki szerelmével és tollával fenyegeti. A tehetség már fehér holló ebben a különös komédiás művészetben és csak egyik feltétele a sikernek, sőt sokáig ártalmas is, ha nem járul hozzá a cselszövés képessége, ami tökéletesen hiányzott Coralie-ból.

Lucien előre látta, milyen szenvedések várnak barátnőjére, amikor először lép fel a Gymnaseban, és mindenáron meg akarta neki szerezni a diadalt. Az a pénz, ami az eladott bútorzat árából megmaradt s az is, amit Lucien keresett, mind elment jelmezekre, az öltöző berendezésére, az első fellépés költségeire. Néhány nappal előbb Lucien megalázó lépést tett; csak a szerelem vitte rá: fogta Fendant és Cavalier váltóit, elment a Bourdonnais utcába, az *Arany Gubóhoz,* hogy felajánlja Camusot-nak leszámítolásra. A költő nem volt még annyira romlott, hogy erre a támadásra hidegvérrel tudott volna elindulni. Sok fájdalom kísérte végig az útján, amelyet a legszörnyűbb gondolatokkal kövezett ki, s felváltva mondogatta magában: igen! nem! - De végül mégiscsak megérkezett a kis hideg, sötét, udvari szobába, ahol immár nem Coralie imádója ült, a szelíd lelkű, semmittevő, szabad erkölcsű, hitetlen Camusot, akit Lucien ismert, hanem egy komoly családapa, furfangos és erényes kereskedő, arcán a kereskedelmi törvényszék bírájának szenteskedő maszkjával, a cégfőnök hideg méltóságával, segédek, pénztárosok, zöld irattartók, számlák és minták között, felesége és egy egyszerűen öltözött leány társaságában. Lucien megremegett, amikor odalépett hozzá, mert a kereskedő szemtelen pillantást vetett rá; ezt már látta a leszámítolóbankosok szemében.

- Váltókat hoztam, végtelenül lekötelezne, ha átvenné tőlem - mondta, és állva maradt az ülő kereskedő előtt.

- Ön is átvett tőlem valamit, uram - mondta Camusot -, ha jól emlékszem.

Lucien ekkor elmagyarázta Coralie helyzetét, fülébe suttogta a selyemkereskedőnek, aki hallhatta a megalázott költő szíve dobogását. Camusot nem kívánta Coralie bukását. A kereskedő, miközben Lucienre hallgatott, ránézett az aláírásokra és mosolygott: mint a kereskedelmi törvényszék bírája, jól ismerte a könyvkereskedők helyzetét. Odaadott Luciennek négyezerötszáz frankot, azzal a feltétellel, hogy ráírja a váltó hátára: *értékét selyemárukban vettem át.* Lucien tüstént felkereste Braulard-t, és kitűnően elintézett vele mindent, hogy szép sikert biztosítson Coralie-nak. Braulard megígérte, hogy elmegy és meg is jelent a főpróbán, kiszimatolni, hogy kell a „rómaiaknak" tapsot kezdeni, hogy eldöntsék a sikert. Pénze maradványait Lucien átadta Coralie-nak, de eltitkolta előtte, hogy Camusot-nál járt; lecsendesítette a színésznő és Bérénice aggodalmait, akik már nem tudták, miből tartsák fenn a házat. Martainville, az akkori idők egyik legjobb színházi szakértője, többször is eljött elpróbálni Coralie-val a szerepét. Luciennek több királypárti újságíró megígérte, hogy kedvezően fog írni, hát nem gyanított semmi rosszat.

Coralie első fellépését megelőző napon siralmas dolog történt Luciennel. Megjelent d'Arthez könyve. Hector Merlin lapjának főszerkesztője Luciennek adta át ezt a művet; ő a legalkalmasabb, hogy kritikát írjon róla: Nathanról írott cikkeinek köszönhette, hogy végzetes jó hírre tett szert ebben a műfajban. A szerkesztőségi szobában együtt voltak az összes munkatársak. Martainville is megjelent, hogy tájékozódjék az általános királypárti-szabadelvű hírlapvitának valamely részletéről. Nathan, Merlin és az *Ébredés* összes munkatársai Léon Giraud hetenként kétszer megjelenő lapjának hatásáról beszélgettek - ez a hatás annál is veszedelmesebb volt, mert a lap stílusáról el kellett ismerni, hogy óvatos, józan és mérsékelt. Beszélni kezdtek a Quatre-Vents utcai baráti körről és valóságos Konventnek nevezték. Elhatározták, hogy a királypárti lapok életre-halálra menő, rendszeres harcot indítanak a veszélyes ellenfelek ellen, akik csakugyan megvalósították a gyakorlatban a Tant - és e végzetes szekta meg is buktatta a Bourbonokat azon a napon, amikor valami kicsinyes bosszú odacsábította hozzá a legragyogóbb tollú királypárti írót.

Nem tudták, hogy d'Arthez az abszolutizmus híve, és most a baráti körét sújtó halálos ítélet értelmében neki is pusztulnia kellett - mégpedig első helyen. A könyvet *ki kellett zsigerelni,* a klasszikus kifejezés szerint. Lucien visszautasította a cikk megírását. Ez a visszautasítás heves felháborodást idézett elő a tekintélyes királypártiak között, akik jelen voltak a megbeszélésen. Kereken kijelentették Luciennek, hogy a megtért báránynak nincs akarata; ha nem tetszik neki a monarchia és a vallás, visszatérhet régi táborába. Merlin és Martainville félrevonták és barátságosan figyelmeztették, hogy kiszolgáltatja Coralie-t a szabadelvű újságok gyűlöletének, s nem állnak majd rendelkezésére a király- és kormánypárti lapok, hogy védekezhessék. A színésznő körül kétségtelenül heves vita támad, s ez megszerzi neki azt a hírnevet, amelyért minden színésznő sóvárog.

- Maga nem érti még ezt - szólt hozzá Martainville -, Coralie három hónapig a cikkeink kereszttüzében fog játszani, s háromhavi szabadságidejében harmincezer frankot kereshet meg vidéken. Afféle lelkiismereti aggodalomért, amely megakadályozza, hogy politikus legyen magából, s amelyet lábbal kell tiporni, megöli Coralie-t és a saját jövőjét, s eldobja magától a kenyeret.

Lucien kénytelen volt választani d'Arthez és Coralie közt: a kedvese el van veszve, ha nem rántja le d'Arthezt a nagy újságban és az *Ébredés*-ben. Szegény költő összefacsarodott szívvel

tért haza; leült szobájában a tűz mellé és elolvasta a könyvet, a modern irodalom egyik legszebb alkotását. Könnyével öntözött minden lapot, sokáig habozott, de végül is megírt egy gúnyolódó cikket, hisz annyira értett hozzá. Úgy fogta kezébe a könyvet, ahogy a gyerek fog meg egy szép madarat, hogy kitépje tollát és halálra kínozza. Rettenetes tréfájával tönkretehette a művet. Amikor újraolvasta a szép könyvet, Lucienben megszólalt jó alaptermészete: éjfélkor végigment Párizson, eljutott d'Arthez lakása elé, látta az ablaküvegen át a szűzies, félénk világosságnak lobogását, amelyet oly gyakran nézegetett azzal a bámuló érzéssel, amit ennek az igazi nagy embernek nemes állhatatossága megérdemelt; nem érzett magában annyi erőt, hogy felmenjen, néhány pillanatig elüldögélt egy sarokkövön. Végre jó angyala ösztönzésére bekopogtatott, benyitott a hideg szobába; d'Arthez olvasott.

- Mi történt magával? - kérdezte a fiatal író. Ahogy meglátta Lucient, megsejtette, hogy csak valami szörnyű szerencsétlenség hozhatta ide.

- Felséges a könyved! - kiáltott fel Lucien könnyes szemmel. - És rám parancsoltak, hogy támadjam meg.

- Szegény fiam, keserű kenyeret eszel - mondta d'Arthez.

- Csak azt a kegyet kérem tőled, hogy tartsd titokban a látogatásomat, s hagyj meg engem a magam poklában, a kárhozat művei közt. Meglehet, hogy az ember nem viheti semmire, ha szívének legérzékenyebb része el nem kérgesedik.

- Még mindig a régi vagy - mondta d'Arthez.

- Aljasnak hiszel? Nem, d'Arthez, nem, csak gyerek vagyok; megrészegített a szerelem.

És elmagyarázta neki a helyzetét.

- Lássuk a cikket! - mondta d'Arthez; meghatotta, amit Lucien Coralie-ról mondott neki.

Lucien odanyújtotta neki a kéziratot, d'Arthez elolvasta, s akaratlanul is elmosolyodott:

- Micsoda végzetes módja ez a szellem felhasználásának! - kiáltott fel; de elhallgatott, amikor egy karosszékbe roskadva látta Lucient, akit lesújtott az őszinte fájdalom. - Megengeded, hogy kijavítsam? Visszaküldöm neked holnap - folytatta. - A tréfa meggyalázza a könyvet, a komoly és szigorú kritika néha dicséret, én átformálom a cikkedet úgy, hogy inkább becsületére válik mindkettőnknek. Különben is csak én ismerem igazán a magam hibáit!

- Ha az ember kopár hegyoldalon mászik fel, talál némelykor egy szem gyümölcsöt, hogy rettenetes, égető szomjúságát csillapítsa; *ez* az a gyümölcs! - mondta Lucien, azzal d'Arthez karjába vetette magát, sírt, megcsókolta a homlokát, és így szólt: - Úgy érzem, mintha a lelkiismeretemet bíznám rád, hogy valamikor visszaadd nekem!

- Én nagy képmutatásnak tekintem az időközönként visszatérő megbánást - mondta ünnepélyesen d'Arthez -, a megbánás ilyenkor nem egyéb, mint a rossz cselekedetek megjutalmazása. A megbánás szüzesség: ezt lélekben Istennek kell fenntartanunk: irtózatos szikofanta az az ember, aki kétszer érez megbánást. Félek, hogy te megannyi feloldozást látsz a megbánásaidban!

Ezek a szavak porig sújtották Lucient; lassan vánszorgott vissza a Lune utcába. Másnap a költő elvitte az újsághoz a cikket d'Arthez módosításával, de e naptól fogva nem tudta mindig leplezni levertségét. Amikor este teli látta a Gymnase nézőterét, azt az irtóztató izgalmat érezte, amit az első fellépés okoz a színházban, s amit szerelmének ereje még csak növelt benne. Kockán forgott minden hiúsága, szeme úgy járt végig minden arcon, mint a vádlotté az esküdtek és a bírák arcán: egy halk morajtól összerezzent; akármi történt is a színpadon,

Coralie minden jelenése és távozása, hangjának minden árnyalata mérhetetlenül izgatta. A darab, amelyben Coralie először lépett fel, azok közé tartozott, amelyek megbuknak, és újra talpra állnak - a darab megbukott. Coralie-t színre lépésekor nem tapsolták meg; megdöbbentette a földszint hidegsége. A páholyokban senki sem tapsolt, csak Camusot verte össze a tenyerét. Az erkély és a karzatok közönsége elhallgattatta pisszegésével. A karzatok a klakőröket is csendre kényszerítették, amikor azok rázendítettek tagadhatatlanul túlzó vastapsukra. Martainville bátran tapsolt, s Florine, Nathan és Merlin alamuszian követték a példáját. Amikor aztán a darab megbukott, egész tömeg árasztotta el Coralie öltözőjét, de ez a tömeg csak súlyosabbá tette a bajt vigasztalásaival. A színésznő nem annyira maga, mint Lucien miatt volt kétségbeesve.

- Braulard elárult bennünket - mondta Lucien.

Coralie iszonyú lázba esett, az izgalom a szívére ment. Másnap képtelen volt játszani: úgy érezte, karrierje kátyúba jutott. Lucien elrejtette előle az újságokat, az ebédlőben bontogatta fel. Valamennyi kritikus Coralie-nak tulajdonította a darab bukását; túlságosan sokra becsülte saját kritikai erejét; ő, a bulvárszínpadok gyönyörűsége, nincs helyén a Gymnase-ban; dicséretre méltó ambíciói vitték oda, de nem vetett számot képességeivel, rosszul fogta fel a szerepét. Amit az újságok „szószoltak" Coralie-ról, abban Lucien felismerte az ő Nathan elleni cikkének álszent hangnemét. Olyan dühre gerjedt, mint krotoni Milon, amikor érezte, hogy kezét becsípi a tölgyfa, amelyet maga hasított ketté. Elsápadt. Barátai szelíd, jóakaratú, érdeklődő frázisokkal a legálnokabb tanácsokat adták Coralie-nak. Olyan szerepeket ajánlottak neki, amelyekről a kritikák rossz hírű írói igen jól tudták, hogy éppenséggel nem illenek a tehetségéhez. Így írtak a királypárti újságok, amelyek kétségtelenül Nathan füttyére táncoltak. Ami a szabadelvű újságokat és a kis lapokat illeti, ezek teli voltak a Lucien által divatba hozott rosszhiszemű gúnyolódással. Coralie meghallotta Lucien zokogását, kiugrott az ágyból, észrevette az újságokat, látni akarta, és el is olvasta. Amikor befejezte, némán visszafeküdt. Florine részt vett az összeesküvésben, előre látta a végét, tudta Coralie szerepét. Nathan tanította be. Az igazgatóság ragaszkodott a darabhoz, és Florine-nak akarta adni Coralie szerepét. Az igazgató felkereste a szegény, kisírt szemű, összetört színésznőt; de amikor azt mondta neki Lucien előtt, hogy Florine tudja a szerepet, és lehetetlen, hogy este ne adják a darabot, felült és kiugrott az ágyból.

- Játszani fogok - kiáltotta.

Ájultan esett össze. Florine megkapta a szerepet, és dicsőséget aratott vele, mert megmentette a darabot; minden újság szertelenül ünnepelte; ettől fogva számított nagy színésznőnek. Florine diadala végtelenül feldühítette Lucient.

- Ez a nyomorult! Te adtál kenyeret a kezébe! Hát ha a Gymnase akarja, visszaválthatja a szerződésedet. Rubempré gróf leszek, vagyont szerzek, és feleségül veszlek.

- Micsoda ostobaság! - mondta Coralie, fáradt pillantást vetve rá.

- Ostobaság! - kiáltott fel Lucien. - No, hát néhány nap múlva szép házban lakol, fogatod lesz, és szerepet írok neked!

Magához vett kétezer frankot, és elrohant Frascatihoz. A szerencsétlent hét óra hosszat marcangolták ott a fúriák, miközben az arca nyugodtnak és hidegnek látszott. Napközben s az éjszaka egy részében a legkülönbözőbb módokon fordult a kocka: volt már harmincezer frankja is és végül egy fillér nélkül távozott. Hazatérve ott találta Finot-t, aki a *kis cikkeket* várta. Lucien nagy hibát követett el: panaszkodott.

- Hja, nincsen rózsa tövis nélkül - felelte Finot -, ön olyan brutálisan csinált jobbra át-ot, hogy el kellett veszítenie a szabadelvű sajtó támogatását, márpedig az hatalmasabb, mint a kormánypárti és királyhű sajtó. Sohasem szabad úgy menni át egyik táborból a másikba, hogy az ember nem biztosított jó helyet magának, amely megvigasztalja az előre látható veszteségekért; de okos ember mindenesetre meglátogatja a barátait, megmagyarázza nekik az okait, megvárja, amíg ők tanácsolják neki az átpártolást - akkor azok is bűntársaivá lesznek, sajnálják, s akkor megegyezhetik az ember a pajtásaival bizonyos kölcsönös szívességekben, mint Nathan és Merlin. Holló a hollónak nem vájja ki a szemét. Ön oly naiv volt ebben az esetben, mint a ma született bárány. Kénytelen lesz az új pártjára vicsorítani a fogát, hogy valamit kicsikarhasson tőle. Így persze hogy feláldozták Nathan kedvéért. Nem titkolhatom, hogy d'Arthezről írott cikke nagy lármát, botrányt, kiabálást idézett elő. Maret valóságos szent önhöz képest. Támadásokra készülnek ön ellen, tönkre fogják tenni a könyvét. Hányadán van a regényével?

- Itt vannak az utolsó ívek - mondta Lucien, egy rakás kefelevonatra mutatva.

- A kormánypárti és ultra lapokban aláíratlan cikkek jelentek meg a kis d'Arthez ellen; ezeket is önnek tulajdonítják. Most az *Ébredés* támadja a Quatre-Vents utcai társaságot; a tűszúrásai pillanatra sem szünetelnek s a tréfái gyilkosak, mert igen mulatságosak. Léon Giraud lapja mögött egész komoly politikai klikk áll - s ez a klikk előbb vagy utóbb hatalomra kerül.

- Egy hete be sem tettem a lábamat az *Ébredés*-hez.

- Nos hát, ne feledkezzék meg az én kis cikkeimről. Csináljon rögtön ötvenet, egyszerre kifizetem mind, de alkalmazkodjék az újság színezetéhez.

És Finot, csak úgy odavetőleg, mulatságos cikktárgyat adott Luciennek az igazságügy-miniszter ellen: elmondott neki egy anekdotát, amely állítólag szájról szájra jár a szalonokban.

Hogy játékbeli veszteségét kiheverje, Lucien szelleme levertsége ellenére is visszanyerte fiatalos rugalmasságát és harminc, egyenként kéthasábos cikket írt. Amikor a cikkek elkészültek, Lucien titokban át akarta adni Finot-nak, elment hát Dauriat-hoz, mert biztosra vette, hogy ott találja. Különben is szükségét érezte, hogy magyarázatot kérjen a kiadótól, miért nem jelenteti meg még most sem a *Margitvirágok*-at. Az üzlethelyiség tele volt ellenségeivel. Beléptére tökéletes csend támadt, minden beszélgetés félbemaradt. Lucien látta, hogy az újságírók kiközösítették maguk közül; úgy érezte, megkétszereződik a bátorsága, s azt gondolta magában, amit a Luxembourg fasorában mondott: - Diadalmaskodni fogok! Dauriat nem volt sem pártfogó, sem édeskés: hetykén jogaira hivatkozott; akkor jelenteti meg a *Margitvirágok*-at, amikor neki tetszik, megvárja, hogy Lucien pozíciója biztosítsa a sikert, ő egyszer s mindenkorra megvásárolta a kötet tulajdonjogát. Amikor Lucien azt vetette ellene, hogy Dauriat köteles a *Margitvirágok*-at megjelentetni, a szerződés természete és a szerződő felek hivatása miatt is, a kiadó éppen az ellenkezőjét állította, s azt mondta, hogy a törvény nem kényszerítheti őt olyan üzleti műveletre, amelyet károsnak tart, s egyedül ő bírálhatja el, helyes-e a könyvet kiadni, vagy sem. Egyébiránt van olyan megoldás, amit minden törvényszék elfogad: Luciennek joga van visszaadni az ezer tallért, elvenni tőle a művét és kiadatni valami királypárti könyvkereskedővel.

Lucien távozott. Jobban bántotta Dauriat tartózkodó hangja, mint arisztokratikus föllépése első találkozásuk alkalmával. Így hát a *Margitvirágok*-at nyilván csak akkor adják ki, amikor Lucien mellett ott lesznek a pajtások hatalmas segédcsapatai, vagy pedig a maga erejéből is félelmessé válik. A költő lassú léptekkel ment haza; olyan csüggedés fogta el, amely öngyilkosságba kergette volna, ha a tett nyomon követi a gondolatot. Coralie-t ágyban találta, sápadtan, szenvedően.

- Szerepet, szerepet, különben meghal - szólt hozzá Bérénice, miközben Lucien öltözködött, hogy a Mont-Blanc utcába menjen Des Touches kisasszony nagy estélyére, amelyen részt vesz Des Lupeaulx, Vignon, Blondet, d'Espard márkiné és Bargetonné is.

Az estélyt Conti, mellette Cinti, Pasta, Garcia, Levasseur meg az előkelő társaság két-három szép hangú tagja tiszteletére rendezték. Continak, a nagy zeneszerzőnek hangja a színházon kívül a legjobbak közé tartozott. Lucien odasurrant, ahol a márkiné, az unokanővére és Montcornet grófné ült. A szerencsétlen fiatalember boldog arcot vágott - tréfálkozott, olyannak mutatkozott, amilyen legfényesebb napjaiban volt, nem akarta, hogy úgy lássák, mintha szüksége lenne az emberekre. Beszélt a királypártnak tett szolgálatairól, és bizonyságul hozta fel a szabadelvűek gyűlölködő hajszáját.

- Ezért bőségesen meg fogják jutalmazni, barátom - szólt hozzá Bargetonné kegyes mosollyal. - Menjen el holnapután az igazságügy-minisztériumba a Gémmel és Des Lupeaulx-val, ott megkapja a királytól aláírott rendeletet. Az igazságügyminiszter holnap viszi a palotába; de minisztertanács van, későn jön haza: mindamellett, ha megtudhatom az eredményt, még az est folyamán értesítem. Hol lakik?

- Majd elmegyek önhöz - felelte Lucien; szégyellte megmondani, hogy a Lune utcában lakik.

- Lenoncourt és Navarreins hercegek beszéltek magáról a királynak - felelte a márkiné -, dicsérték teljes, tökéletes odaadását, amely feltűnő jutalmat érdemel, hogy bosszút álljon az ön üldözéséért a szabadelvű párton. Különben is a Rubempré nemesi név és cím, amelyhez anyja révén joga van, híressé fog válni az ön személyében. A király azt mondta este őexcellenciájának, hogy hozzon el neki egy rendeletet, amely fölhatalmazza Lucien Chardon urat, mint aki anyja révén unokája az utolsó grófnak, a Rubempré grófok nevének és címének viselésére. Pártoljuk a pindusi tengelicét[30] (chardonneret), mondta a király, amikor elolvasta a liliomról szóló szonettet, mert az unokanővéremnek szerencsére eszébe jutott azt átadni a hercegnek. - Különösen, ha a király megteheti a csodát, hogy sasokká változtassa őket - felelte Navarreins herceg.

Bármely nőt meglágyították volna Lucien szívből jövő hálás szavai, ha nincs oly mélységesen megsértve, mint Louise d'Espard de Nègrepelisse. Mentül szebb volt Lucien, annál inkább szomjazott ő a bosszúra. Igaza volt Des Lupeaulx-nak, Lucienből hiányzott a kifinomultság: nem tudta kitalálni, hogy a sokat emlegetett rendelet csak tréfa, és d'Espard márkiné mestere az efféle ugratásnak. Fölbátorította a siker és Des Touches kisasszony kitüntető bánásmódja; ott maradt nála éjfél után két óráig, hogy négyszemközt beszélhessenek. Lucien megtudta a királypárti újságok szerkesztőségeiben, hogy Des Touches kisasszony titkos szerzőtárs egy darabban, amelyben az akkori idők csodája, a kis Fay kisasszony fogja a főszerepet játszani. Amikor a szalonok kiürültek, a budoárban egy díványhoz vezette Des Touches kisasszonyt, s oly megindítóan beszélte el Coralie és a maga szerencsétlenségét, hogy a híres hermafrodita megígérte neki: Coralie-nak adatja a főszerepet.

Másnap, éppen amikor Coralie éledezett Des Touches kisasszony boldogító ígéretétől, és reggelinél ült a költőjével, Lucien olvasni kezdte Lousteau újságját, s abban az igazságügyminiszterről és feleségéről koholt gúnyos anekdotát. A borotvaéles elmésségek alatt a legaljasabb rosszmájúság húzódott meg. Nagyszerűen volt beállítva XVIII. Lajos - nevetségessé vált anélkül, hogy az ügyészség beleszólhatott volna. Elmondjuk ezt az esetet, amelyet a szabadelvű párt megpróbált igaznak feltüntetni, de csak ennek a pártnak elmés rágalmait szaporította.

---

[30] Itt: ritkaságot jelent.

XVIII. Lajosnak a csupa bók, sziporkázóan szellemes, gáláns és illatos levélkék iránti szenvedélyét úgy értelmezték, mint elméletivé váló szerelmének utolsó kifejezését: mint mondották, a király áttér a tényekről az eszmékre. A hírneves királyi szerető, akit Béranger Octavie néven oly kegyetlenül támadott, komolyan félni kezdett. A levelezés ellanyhult. Minél szellemesebb volt Octavie, annál hidegebbnek, szürkébbnek mutatkozott a kedvese. Octavie végre is fölfedezte kegyvesztettségének okát: hatalmát az veszélyeztette, hogy a királyi levélíró friss és fűszeres új levelezésbe bocsátkozott az igazságügy-miniszter feleségével. Erről a kitűnő asszonyról azt állították, hogy egy kurta levélkét is képtelen megírni, tehát egyszerűen nem más, mint felelős kiadója egy vakmerően becsvágyó valakinek. Ki rejtőzködhetik a szoknyája mögött? Egy kis megfigyelés után rájött Octavie, hogy a király saját miniszterével levelez. A terve hamar elkészült. Egy hűséges barátja segítségével heves vitát rendeztet a Kamarában, hogy ott tartsa a minisztert, magának pedig kihallgatást szerez, leleplezi a cselt és felingereli a király hiúságát. XVIII. Lajos bourboni és királyi haragra lobban, mennydörög Octavie ellen, kételkedik; Octavie felajánlja, hogy azonnal bebizonyítja a vádat - felkéri, hogy írjon egy levélkét, és kérjen okvetlenül választ. A szerencsétlen, meglepett asszony elküld a férje után a Kamarába; csakhogy az ellenfél mindent előre kiszámított, a miniszter e pillanatban éppen a szószéken áll. Az asszony vért izzad, összekeresgéli egész szellemességét, s megírja a választ úgy, ahogy tudja. - Az igazságügy-miniszter majd elmondja önnek a többit - kiáltott fel Octavie, kacagva a király csalódásán.

A cikk hazug volt, de elevenére talált az igazságügy-miniszternek, a feleségének és a királynak. Az anekdotát állítólag Des Lupeaulx találta ki, de Finot mindvégig megőrizte vele szemben a titoktartást. Az elmés és harapós cikk nagy örömet szerzett a szabadelvűeknek és Monsieur pártjának; Lucien mulatott rajta, anélkül, hogy egyebet látott volna benne szórakoztató *kacsánál.* Másnap elment Des Lupeaulx-ért és du Châtelet báróért. A báró azért ment őexcellenciájához, hogy köszönetet mondjon neki. Châtelet urat rendkívüli államtanácsosnak nevezték ki; grófi címet kapott azzal az ígérettel, hogy néhány hónap múlva, amikor a mostani megyefőnök teljes nyugdíjjal vonulhat félre, ő lesz a charente-i megyefőnök. Du Châtelet gróf (mert a *Du*-t beletették a rendeletbe) kocsijába ültette Lucient, s úgy bánt vele, mint magával egyenlő előkelőséggel. Lucien cikkei nélkül talán nem érvényesült volna ilyen gyorsan; a szabadelvűek üldözése úgyszólván piedesztálja volt. Des Lupeaulx a minisztériumban volt, a főtitkár dolgozószobájában. Amikor a főtitkár megpillantotta Lucient, felugrott csodálkozásában, és ránézett Des Lupeaulx-ra.

- Micsoda, ön meg mer itt jelenni, uram? - szólt a főtitkár az elképedt Lucienhez. - Őexcellenciája széttépte a kész rendeletet - itt van ni! - És rámutatott az első, négyfelé szakított papírdarabra. - A miniszter tudni akarta: ki a szerzője a tegnapi borzasztó cikknek és itt van a szám kézirata - mondta a főtitkár, Lucien felé nyújtva a cikk kéziratát. - Ön királypártinak mondja magát, uram, és munkatársa ennek az alávaló újságnak, amelytől megőszülnek a miniszterek, amely bosszantja a középpártiakat, és az örvény felé sodor bennünket. Ön reggelire a *Corsaire*-t, a *Miroir*-t, a *Constitutionnel*-t, a *Courrier*-t falja, ebédre a *Quotidienne*-t és az *Ébredés*-t - és Martainvelle-lel vacsorázik, a kormány legrettentőbb ellenfelével, aki az abszolutizmus felé hajszolja a királyt, ami éppoly gyorsan előidézhetné a forradalmat, mint hogyha őfelsége a szélsőbalnak szolgáltatná ki magát. Ön igen elmés újságíró, de politikus nem lesz soha. A miniszter leleplezte a király előtt, hogy ön a cikk szerzője, s őfelsége haragjában megszidta Navarreins herceget, első szolgálattevő kamarását. Minél kegyesebbek voltak ön iránt ezek az emberek, annál erősebb ellenségévé tette őket. Ami az ellenségnél természetesnek látszik, az szörnyűséges, ha barát követi el.

- De hát gyermek maga, kedvesem? - mondta Des Lupeaulx. - Maga kompromittált engem. D'Espard márkiné és Bargetonné, meg Montcornet grófné, akik felelősséget vállaltak magáért,

most bizonyosan dühöngenek. A herceg nyilván a márkinén töltötte ki a haragját, az pedig alighanem összeszidta az unokanővérét. Ne menjen el hozzá! Várjon!

- Őexcellenciája jön, távozzék! - mondta a főtitkár.

Lucien azt sem tudta, hogy került a Vendôme térre. Mintha pöröllyel ütötték volna fejbe. Gyalog tért haza a körutakon át, s próbált tisztán látni önmagában. Irigy, kapzsi és álnok emberek játékszerének látta magát. Micsoda ő itt, az ambíciók világában? Gyermek, szalad a hiúság gyönyörűségei után s ezeknek mindent föláldoz; költő, nem tud mélyen gondolkozni, egyik fénytől a másikig röppen, mint a pillangó, határozott terv nélkül, rabszolgája a körülményeknek, helyesen gondolkodik, és rosszul cselekszik. Könyörtelen hóhér volt a lelkiismerete. És végül egy fillérje sem volt már, s érezte, hogy elcsigázta a munka és a szenvedés. Cikkei csak Merlin és Nathan írásai után következhettek. Vaktában ment az orra után, gondolataiba veszve; útközben néhány olvasóterem falán - ezekben a helyiségekben most már nemcsak újságokat, hanem könyveket is adtak ki olvasásra - meglátott egy hirdetést; valami előtte teljesen ismeretlen, furcsa cím alatt ott ragyogott a neve: *Lucien Chardon de Rubempré.* A könyve megjelent, ő semmit sem tudott róla, az újságok hallgattak. Karját lógatva, mozdulatlanul állt, s észre sem vette az elegáns ifjak csoportját, amelyben Rastignac és Marsay mellett még néhány ismerőse volt. Nem vette észre Michel Chrestient és Léon Giraud-t sem, akik feléje tartottak.

- Ön Chardon úr? - szólította meg Michel olyan hangon, amely mintha húrokat zendített volna meg Lucien bensejében.

- Hát nem ismer? - kérdezte elsápadva.

Michel arcul köpte.

- Ez a d'Arthez ellen írott cikkeinek tiszteletdíja. Ha mindenki úgy viselkednék a maga vagy barátai dolgában, mint én, az újságírás az maradna, aminek lennie kell; tiszteletre méltó és köztiszteletben álló papi hivatás!

Lucien megtántorodott; Rastignacra támaszkodott, s azt mondta neki és Marsay-nak:

- Uraim, nem tagadhatják meg a kérésemet: legyenek tanúim. De nem szeretek adós maradni, és nem óhajtok egyezkedést.

Lucien hirtelen arcul ütötte Michelt, aki erre nem volt elkészülve. A dandyk és Michel barátai a köztársasági és a királypárti közé vetették magukat, hogy a tusakodás ne öltsön túlságosan közönséges jelleget. Rastignac karon fogta Lucient, s elvitte magához, a Taitbout utcába, néhány lépésnyire ettől a jelenettől, amely a Gand körúton játszódott le, ebédidőben. Csak ezért nem támadt csődület, mint ilyen esetekben szokott. Marsay utána ment Luciennek; a két dandy kényszerítette a költőt, hogy vidáman megebédeljen velük a Café Anglais-ban. Le is itták magukat.

- Jól vív? - kérdezte Marsay.

- Sohasem volt kard a kezemben.

- Hát pisztolyhoz ért? - kérdezte Rastignac.

- Soha életemben nem sütöttem el pisztolyt.

- Akkor is mellette van a véletlenség; ön rettentő ellenfél, megölheti a másikat - mondta Marsay.

Lucien, nagy örömére, ágyban találta Coralie-t; a lány aludt. A színésznő váratlanul szerepet kapott egy kis darabban, s nagy elégtételhez jutott: meg nem fizetett tapsokat kapott. Ez az este, amelyre ellenségei nem voltak elkészülve, rábírta az igazgatót, hogy neki adja a fősze-

repet a Camille Maupin darabjában; mert végül is fölfedezte, hogy mi okozta Coralie első fölléptének balsikerét. A direktor haragudott, amiért Florine és Nathan intrikái megbuktattak egy színésznőt, akihez ő ragaszkodott, s megígérte Coralie-nak az igazgatóság pártfogását.

Hajnali öt órakor Rastignac eljött Lucienért.

- Kedvesem, maga igazán olyan magasan lakik, ahogy a Lune utcához illik[31] - mondta üdvözlés helyett. - Legyünk elsők a találkozón, a clignancourt-i úton; a jó ízlés úgy parancsolja, s nekünk jó példával kell elöl járnunk. - Itt a program - szólt hozzá Marsay, amikor a kocsi a Saint-Denis-negyedben robogott velük. - Pisztolyra verekednek, huszonöt lépésről, tetszés szerint közeledhetnek egymáshoz, tizenöt lépésig. Mindegyik öt lépést tehet és háromszor lőhet, többször nem. Bármi történik is, mind a ketten kötelezik magukat, hogy ennyivel beérik. Mi töltjük meg az ellenfél pisztolyait, s az ő tanúi az önéit. A fegyvereket a négy tanú együtt választotta egy puskaművesnél. Biztosíthatom, hogy segítségére voltunk a véletlennek; lovassági pisztolyokat kap.

Lucien szemében rossz álom lett az élet; mindegy volt neki, életben marad-e, vagy meghal. Az öngyilkosok sajátos bátorsága hasznára vált: hősies színben jelenhetett meg párbajának szemlélői előtt. Mozdulatlanul megállt a helyén. Ezt a nemtörődömséget hideg számításnak tekintették: erős legénynek találták a poétát. Michel Chrestien előrement a kitűzött határig. A két ellenfél egyszerre tüzelt, mert a sértéseket egyenlőnek tekintették. Első lövésre Chrestien golyója súrolta Lucien állát; az ő golyója tíz láb magasan ment el ellenfelének feje fölött. Második lövésre Michel golyója megakadt a költő redigote-jának gallérjában, amely szerencsére kemény vászonnal volt kibélelve. Harmadik lövésre Lucient mellén találta a golyó. Elesett.

- Meghalt? - kérdezte Michel.

- Nem - felelte a sebész -, fölépülhet.

- Kár - mondta Michel.

- Bizony kár - felelte könnyezve Lucien.

A szerencsétlen fiú délre került ágyba a szobájában, öt órába tellett, míg nagy kímélettel odavitték. Állapota veszélytelen volt ugyan, de óvatosságot követelt: a láz kellemetlen komplikációkat idézhetett elő. Coralie legyűrte bánatát, kétségbeesését. Egész idő alatt, míg a barátja veszélyben forgott, ébren töltötte az éjszakát Bérénice-szel, s a szerepét tanulta. Lucien súlyos állapota két hónapig tartott. Szegény teremtés közben néha olyan szerepet játszott, amely vidámságot kívánt, s magában ezt mondogatta: - Az én édes Lucienem talán ebben a pillanatban hal meg!

Ez idő alatt Lucient Bianchon ápolta: életét e mélységesen megsértett barát odaadásának köszönhette, akinek d'Arthez elárulta Lucien látogatásának titkát, és mentegette előtte a szerencsétlen poétát. Egy világos pillanatban - mert Luciennek igen komoly idegláza volt - Bianchon, aki valami nagylelkű hazugsággal gyanúsította d'Arthezt, kivallatta a betegét; Lucien is azt mondta neki, hogy nem írt más cikket d'Arthez könyvéről, csak a komoly és szigorú kritikát Hector Merlin lapjában.

Az első hónap végén a Fendant és Cavalier-cég csődöt mondott. Bianchon megkérte a színésznőt, titkolja el Lucien előtt ezt a rettenetes csapást. A *IX. Károly íjászá*-ról szóló nevezetes regény valami képtelen címen jelent meg, és semmiféle sikert nem ért el. Fendant,

[31] Hold. (francia)

hogy a csőd bejelentése előtt egy kis pénzt szerezhessen, Cavalier tudta nélkül egy tömegben adta el a könyvet fűszereseknek, akik olcsó áron adták tovább házalóknak. E pillanatban Lucien könyvével voltak tele Párizs hídjainak kőkorlátjai. Az Augustinusok rakpartján levő könyvkereskedés, amely bizonyos számú példányt átvett a regényből, tekintélyes összeget veszített ezen a hirtelen árzuhanáson: a négy 12-ed rét kötet, amit ő négy frank ötvenért vásárolt, most két és fél frankba került. A kereskedők átkozódtak, az újságok pedig továbbra is mélységes hallgatásba burkolóztak. Barbet nem látta előre ezt a kényszereladást, és hitt Lucien tehetségében; szokása ellenére rávetette magát kétszáz példányra; a veszteség lehetősége szinte elvette az eszét, s szörnyűségeket beszélt Lucienről. Barbet hősies tettre szánta el magát: a fösvények jellemző csökönyösségével félretette példányait boltjának egy zugába, s engedte, hogy a többiek olcsó áron adjanak túl a maguk példányain. Később, 1824-ben, amikor d'Arthez szép előszava, a könyv értéke és Léon Giraud cikkei kellő méltánylást szereztek a műnek, Barbet egyenként tíz frankjával adta el példányait.

Bérénice és Coralie minden óvatossága ellenére is lehetetlen volt megakadályozni, hogy Hector Merlin meglátogassa nagybeteg barátját; ő aztán csöppenként itatta ki vele a *fekete levest* - ezt a szót használják a kiadók arra a gyászos műveletre, amellyel Fendant és Cavalier elszánta magát, miután nyilvánosságra hozták egy kezdő első könyvét. Martainville, aki egyedül maradt hű Lucienhez, nagyszerű cikket írt a könyvről; de az *Aristarque,* az *Oriflamme* és a *Drapeau Blanc* főszerkesztőjére úgy dühöngtek a szabadelvűek is, a kormánypártiak is, hogy Luciennek ártalmára voltak e vakmerő lovag erőfeszítései, aki egy sértésért mindig tízzel fizetett a szabadelvűeknek. Egyetlen újság sem vette föl a vita kesztyűjét, akármilyen hevesek voltak is a királypárt bajnokának támadásai. Coralie, Bérénice és Bianchon bezárták az ajtót Lucien valamennyi sápítozó, állítólagos barátja előtt; de a végrehajtók előtt nem zárhatták be. Fendant és Cavalier bukása esedékessé tette a váltókat, a kereskedelmi törvény egyik intézkedése értelmében, amely igen káros harmadik személyre nézve, mert megfosztja a lejárati idő kivárásának előnyétől. Camusot keményen szorongatta Lucient. A színésznő ennek a névnek hallatára megértette, mily rettentő, megalázó lépést tehetett a poétája, akit ő oly angyalinak ismert; még tízszer jobban szerette ezért, és nem akart könyörögni Camusot-nak.

A kereskedelmi törvényszék fogdmegjei ágyban találták Lucient, amikor érte jöttek, s nem akarták elvinni; elmentek Camusot-hoz, mielőtt a törvényszék elnökét megkérnék, hogy jelölje ki azt a kórházat, ahová az adóst el kell helyezni. Camusot tüstént a Lune utcába futott. Coralie lement, s visszajövet kezében tartotta a pör iratait, amelyeken Lucien a váltók hátlapjának felirata alapján kereskedőnek volt feltüntetve. Hogyan kapta meg Coralie ezeket az iratokat Camusot-tól? Mit ígérhetett neki? Arról sötéten hallgatott; de félholtan jött fel a lépcsőn. Coralie játszott Maupin darabjában és erősen hozzájárult a kiváló irodalmi hermafrodita sikeréhez. Ezzel az alakítással utolsót lobbant e szép láng. A huszadik előadás napján, amikor a lábadozó Lucien már sétálni, enni kezdett s arról beszélt, hogy újra munkába fog, Coralie megbetegedett; valami titkos bánat emésztette. Bérénice mindig azt hitte, hogy Lucient meg akarta menteni, és megígérte Camusot-nak, hogy visszatér hozzá.

A színésznőnek el kellett szenvednie, hogy a szerepét Florine-nak adják. Nathan hadat üzent a Gymnase-nak, ha Coralie után nem Florine következik. Coralie túlságosan megerőltette magát: az utolsó pillanatig játszotta a szerepet, nehogy a vetélytársa kezére jusson. Lucien betegsége közben a Gymnase-tól kapott holmi előlegeket; most semmit sem kérhetett a színház pénztárától. Lucien minden jóakarata ellenére sem dolgozhatott még, s különben is ápolta Coralie-t, hogy Bérénice-t kímélje; szegény háztartásuk tehát tökéletes nyomorúságba jutott. Egy szerencséjük volt: legalább ügyes és odaadó orvost találtak Bianchon személyében, aki hitelt szerzett nekik egy patikusnál. A boltosok és a háziúr hamarosan tisztában voltak Coralie és Lucien helyzetével. A bútorokat lefoglalták. A varrónő és a szabó nem félt már az

újságírótól, s a végletekig üldözte a két bohémet. Végül már csak a patikus meg a hentes hitelezett a szerencsétlen fiataloknak. Lucien, Bérénice és a beteg körülbelül egy hétig kénytelen volt folyvást disznóhúst enni, abban a sokféle leleményes formában, amit a hentesek tudnak adni nekik. A hentesáru természeténél fogva növeli a lázat, és súlyosabbá tette a színésznő betegségét. Lucient rákényszerítette a nyomor, hogy elmenjen Lousteau-hoz, s visszakövetelje az ezer frankot, amivel áruló egykori barátja tartozott neki. Minden szerencsétlenségében ez a lépés került a legnagyobb áldozatába. Lousteau már nem mehetett haza La Harpe utcai lakására, barátainál hált, szaglásztak utána, üldözték, mint a nyulat. Lucien csak Flicoteaux-nál tudott rábukkanni arra az emberre, aki vesztére vezette be az irodalom világába. Lousteau ugyanannál az asztalnál ebédelt, ahol Lucien szerencsétlenségére ráakadt, amikor d'Artheztől eltávolodott. Lousteau ebéddel kínálta meg, és Lucien elfogadta!

Flicoteaux-tól kijövet Claude Vignon, aki ezen a napon szintén ott étkezett, Lousteau, Lucien s az a nagy ismeretlen, aki Samanonnál tartotta letétben a ruhatárát, a Voltaire-kávéházba akartak menni egy csésze kávéra, de a zsebükben csörgő aprópénzből együttvéve sem tellett ki másfél frank. A Luxembourg-kertben kószáltak; remélték, hogy találkoznak egy kiadóval, s csakugyan meg is látták ennek az időnek egyik leghíresebb nyomdászát, akitől Lousteau negyven frankot kért és kapott. Lousteau négy egyenlő részre osztotta az összeget s mindegyik író elvette a magáét. A nyomor minden büszkeséget, minden érzelmet kioltott Lucienben; sírt a három művész előtt, amikor elmondta nekik a helyzetét; de mindegyik társa éppoly kegyetlen és rettentő drámát mondhatott el neki: amikor mindegyik kiszínezte a magáét, még a költő találta magát négyük között legkevésbé szerencsétlennek. Rá is fért mindegyikre, hogy megfeledkezzék szerencsétlenségéről s gondolatairól, amelyek megkettőzték a szerencsétlenséget.

Lousteau a Palais-Royalba rohant, hogy ott játssza el megmaradt kilenc frankját. A nagy ismeretlen, bár isteni szeretője volt, egy hitvány, rossz hírű házba ment, hogy veszedelmes gyönyörűségének mocsarában fetrengjen. Vignon a Petit-Rocher-de-Cancale-ba tartott, s ott két üveg bordeaux-it akart meginni, hogy belefojtsa eszét és emlékezőtehetségét. Lucien a vendéglő küszöbén vált el Claude Vignontól, nem akart részt venni ezen a vacsorán. Irtózatosan összeszoruló szívvel fogta meg a vidéki nagyság az egyetlen újságíró kezét, aki nem bánt vele ellenség módjára.

- Mitévő legyek? - kérdezte tőle.

- Ha háború, legyen háború - felelte a nagy kritikus. - A könyve szép, de irigyeket szerzett magának, a küzdelem hosszú lesz és nehéz. A lángész rettentő betegség. Minden író a szívében hordoz egy szörnyeteget, amely hasonlít a gyomorban levő pántlikagilisztához és felfalja az érzelmeket, alighogy kibontakoznak. Melyik lesz a győztes? A betegség győzi le az embert, vagy az ember a betegséget? Annyi bizonyos: nagy embernek kell lenni, hogy valaki egyensúlyban tarthassa tehetségét és jellemét. Ahogy a tehetség nő, úgy szárad el a szív. Hacsak nem kolosszus valaki, hacsak nincs olyan válla, mint Herkulesnek, a végén vagy szívtelen lesz, vagy tehetségtelen. Maga karcsú, törékeny ember, hát el fog bukni - tette hozzá és belépett a vendéglőbe.

Lucien hazament, elmélkedett a szörnyű ítéleten, amelynek mély igazsága megvilágította előtte az irodalmi életet.

- Pénzt! - kiáltott benne egy hang.

Kiállított a saját rendeletére három, ezer-ezer frankos váltót, egy-, két- és háromhónapos lejárattal, bámulatos tökéletességgel utánozta David Séchard aláírását, s hátukra írta a saját nevét; másnap aztán elvitte Métivier-hez, a Serpente utcai papírkereskedőhöz, aki minden

nehézség nélkül leszámította. Lucien azonnal írt a sógorának és értesítette a pénztára ellen intézett támadásról; de szokás szerint megígérte, hogy lejáratkor fizetni fog.

Coralie és Lucien adósságainak kifizetése után háromszáz frankjuk maradt, ezt a költő átadta Bérénice-nek, s megparancsolta, hogy egy fillért se adjon neki, ha kér tőle: félt, hogy elfogja a játékszenvedély. Majd valami sötét, hideg, hallgatag düh tüzében leült és megírta legszellemesebb cikkeit, lámpafénynél, Coralie fölött virrasztva. Amikor gondolatokat keresve fölpillantott, látta az imádott teremtést: fehér volt, mint a porcelán, szép a haldoklók szépségével, rámosolygott halvány ajkaival és csillogó szemmel nézett rá, mint minden asszony, akit félig betegség, félig bánat öl meg. Lucien elküldte cikkeit az újságoknak, de nem járhatott el a szerkesztőségekbe a főszerkesztőket nyaggatni, és a cikkek nem jelentek meg. Amikor rászánta magát, hogy bemegy: Théodore Gaillard, aki régebben közeledett hozzá és később felhasználta ezeket az irodalmi gyémántokat, hidegen fogadta.

- Vigyázzon magára, kedvesem, már nem szellemes! Ne engedje letörni magát, tegyen szert egy kis lendületre!

- Ez a kis Lucien is kiírta magát a regényével, meg az első cikkeivel - kiáltott fel Vernou, Merlin és mindazok, akik gyűlölték, valahányszor Dauriat-nál, vagy a Vaudeville-ben szóba került. - Siralmas dolgokat küld nekünk.

Kiírta magát - az újságírók tolvajnyelvének ez a szentesített kifejezése döntő ítéletet jelent, s ha egyszer kimondták, nemigen van ellene apelláta. Ezt hallotta lépten-nyomon Lucien: ez őrölte fel, bár ő nem tudott róla, mert akkortájt erejét meghaladó *kellemetlenségei* voltak. Elcsigázó munkája közben szorongatták David Séchard váltói miatt, és a tapasztalt Camusothoz fordult tanácsért. Coralie egykori barátja elég nagylelkű volt, hogy pártját fogja. Ez a szörnyű helyzet két hónapig tartott, sok bélyeges papirossal tarkítva, amit Lucien Camusot ajánlására, Desroches-nak, Bixiou, Blondet és Des Lupeaulx barátjának küldött el.

Augusztus elején Bianchon megmondta a költőnek, hogy Coralie menthetetlen, nincs több hátra három-négy napjánál. Bérénice és Lucien sírva töltötték e végzetes napokat, s nem is tudták titkolni könnyeiket szegény leány előtt, aki csak Lucien miatt bánta, hogy meg kell halnia. Különös lelki fordulattal azt kívánta, hogy Lucien papot hívasson. A színésznő ki akart békülni az egyházzal, és békességben akart meghalni. Keresztényi véget ért, a bűnbánat őszinte volt. Agóniája és halála végképpen megfosztotta Lucient minden erejétől és bátorságától. A költő teljesen összetörve ült egy karosszékben Coralie ágyának lábánál, szüntelenül nézte mindaddig, míg a színésznő szemét el nem homályosította a halál keze. Hajnali öt óra volt. Egy madár szállt le az ablakpárkányon a virágcserepekre, s ott énekelte hajnali dalát. Bérénice térden állva csókolgatta, és könnyben fürösztötte Coralie lassan kihűlő kezét. A kandalló párkányán tizenegy sou volt. Lucien elment hazulról; a kétségbeesés azt tanácsolta neki, hogy alamizsnát kérjen, amiből a kedvesét eltemesse, vagy a lába elé vesse magát d'Espard márkinénak, Châtelet grófnak, Bargetonnénak, Des Touches kisasszonynak, vagy Marsay-nak, a rettentő dandynek. Nem érzett már magában sem büszkeséget, sem erőt. Katonának állt volna, hogy valami pénzre tegyen szert! Elernyedt, roskatag járással, amit oly jól ismernek a szerencsétlenek, jutott el Camille Maupin palotájáig; belépett, nem törődvén ruhája rendetlenségével, s kérte, hogy jelentsék be.

- A kisasszony éjfél után háromkor feküdt le, és senki se mer bemenni hozzá, míg nem csöngetett - felelte az inas.

- Mikor szokott csöngetni?

- Tíz óra előtt soha.

Lucien ekkor írt egy olyan borzalmas levelet, amelyben az úri koldus már semmivel sem törődik. Egyszer egy este - Lousteau arról beszélt neki, milyen kéréseket intéznek Finot-hoz fiatal tehetségek - akkor kétségbe vonta, hogy valaki ilyen mélyre süllyedhet, most azonban a tolla talán még túl is vitte azon a határon, ahová a szerencsétlenség eljuttatta az elődeit. Fáradtan, elbutulva, lázasan tért vissza a körutakon, és nem is sejtette, hogy milyen szörnyű remekművet diktált neki a kétségbeesés. Találkozott Barbet-val.

- Barbet, ötszáz frankot! - szólalt meg, felé nyújtva a kezét.

- Kétszázat! - felelte a könyvkereskedő.

- Ó, mégis van szíve!

- Igen, de üzletem is. Maga sok pénzembe kerül - tette hozzá, és elmondta neki Fendant és Cavalier bukását -, most már csináljon valamit, amin kereshetek.

Lucien összerezzent.

- Maga poéta, hát bizonyosan tud mindenféle verset csinálni - folytatta a könyvkereskedő. - Most malac nótákra van szükségem, több szerző gyűjteményét akarom velük kiegészíteni, nehogy jogtalan utánnyomás miatt feljelentsenek, s az utcán árusíthassak egy csinos, félfrankos nótafüzetet. Ha holnapra tíz jó bordalt, vagy afféle csiklandós versikét... de tudja, olyat! - akkor adok kétszáz frankot.

Lucien hazatért: ott találta Coralie-t, mereven feküdt egy tábori ágyon, ócska lepedőbe burkolva, amin Bérénice sírva varrogatott. A kövér normand lány négy gyertyát gyújtott az ágy négy sarkán. Coralie arcán ott ragyogott a szépség virága, amely oly beszédesen szól az élőkhöz a tökéletes nyugalomról; valami sápkóros, fiatal lányhoz hasonlított: néha úgy tetszett, hogy lila ajkai kinyílnak, és elsuttogják Lucien nevét: Isten nevével együtt őt szólította végső sóhajtása előtt. Lucien azt mondta Bérénice-nek, rendeljen a temetkezési vállalatnál olyan temetést, amely nem kerül többe kétszáz franknál, beleszámítva a gyászisten-tiszteletet is a szegényes kis Bonne-Nouvelle-templomban.

Mihelyt Bérénice távozott, a költő szegény barátnőjének holtteste mellett asztalhoz ült, s megírta a tíz nótát; vidám ötleteket, népszerű dallamokat keresgélt. Hallatlan kínokat érzett, mielőtt bele tudott fogni a munkába; de végül is a kényszerűség szolgálatában megtalálta az eszét, mintha nem is szenvedett volna. Máris végrehajtotta Claude Vignon szörnyű ítéletét; a szívnek el kell válnia az agytól. Micsoda éjszaka volt, amikor a szegény fiú kocsmai verseken törte a fejét, s a halotti gyertyák fényénél írt, miközben a pap Coralie-ért imádkozott?...

Másnap reggel Lucien utolsó nótáját is befejezte, és megpróbálta egy akkor divatos dallamra alkalmazni. Bérénice és a pap megrémültek, hogy szegény fiú eszét vesztette, amikor fülük hallatára dalolta ezeket a strófákat:

Az erkölcsprédikáció
Nótában untat engem,
Minek nekem a ráció?
A Bolondságot zengem!
Különben minden nóta jó,
Aki borivóknak való,
Epikuros is mondja.
Apollót békességbe' hadd,
Ha Bacchus tölti poharad:
Kacagj! Igyál!
Másra kinek mi gondja!

A jó ivó száz évig él,
Ezt Hippokratész írja!
Hidd el, nem olyan nagy veszély,
Ha lábad már nem bírja
Kergetni a csinos leányt,
Míg kezed, ifjú kéz gyanánt,
A palackot kibontja!
A koccintás a drága kincs,
Száz esztendeig csak koccints,
Kacagj, igyál!
Másra kinek mi gondja!

Honnan jövünk mi emberek?
Megmondja néked bárki,
De hova tart e nagy sereg,
Nehéz azt kitalálni.
Mit bánod azt, te? Nagy szamár,
Ki, míg nem hívja a halál,
A kedvét ezzel rontja.
Egy bizonyos: hogy meghalunk,
És még egy: hogy most nyakalunk -
Kacagj! Igyál!
Másra kinek mi gondja!

A költő éppen ezt a borzalmas utolsó strófát énekelte, amikor belépett Bianchon és d'Arthez, s elborultan, összeomolva találta Lucient. Csak úgy ömlött a szeméből a könny; már annyi ereje sem volt, hogy letisztázza a nótáit. Amikor zokogva elmagyarázta a helyzetét, könnyek csillogtak a hallgatók szemében.

- Ez sok bűnt jóvátesz - szólt d'Arthez.

- Boldogok, akik itt e földön megtalálják a poklot - mondta komolyan a pap.

Az örökkévalóságra mosolygó, szép halott; a kedvese, aki illetlen nótákkal vásárol neki sírt; Barbet, aki a koporsó árát fizeti; a négy halotti gyertya e színésznő körül, akinek spanyol szoknyája és zöld sarkú, piros harisnyája nemrég egy egész színház szívét megdobogtatta - aztán az ajtóban a pap, aki Istennel kibékítette, s most visszatér a templomba, hogy misét mondjon e drága lélekért, aki oly igazán szeretett - a sok nagyság és hitványság, a kényszerűség talpa alatt szétmorzsolódó fájdalom megdermesztette a nagy írót s a nagy orvost; leültek, s egy árva szót nem tudtak kimondani. Megjelent egy inas, és bejelentette Des Touches kisasszonyt. A szép és felséges leány mindent megértett, gyorsan odament Lucienhez, megszorította a kezét, és belecsúsztatott két ezrest.

- Már késő - felelte Lucien, olyan pillantással, mint a haldokló.

D'Arthez, Bianchon és Des Touches kisasszony csak akkor hagyták magára Lucient, amikor szelíd szavakkal elringatták már a kétségbeesését, de a fiatalember lelke már teljesen összetört. Délben az egész baráti kör, Michel Chrestien kivételével, ámbár őt is felvilágosították, hogy Lucien nem bűnös - megjelent a kis Bonne-Nouvelle-templomban - rajtuk kívül ott volt Bérénice és Des Touches kisasszony, meg a Gymnase két segédszínésznője, Coralie öltöztetőnője, és a szerencsétlen Camusot. A férfiak mind kikísérték a színésznőt a Père-Lachaise temetőbe. Camusot forró könnyeket ontott, és ünnepélyesen megesküdött Luciennek, hogy

örökös sírhelyet vásárol, oszlopot állíttat fölébe, és rávéseti: *Coralie* - alá pedig: *meghalt 19 éves korában, 1822 augusztusában.*

Lucien egyedül maradt napnyugtáig a dombon, ahonnan szeme egész Párizst átfoghatta. - Ki fog engem szeretni? - gondolta magában. - Igazi barátaim megvetnek. Ennek, aki itt fekszik, nemes és jó volt minden, akármit tettem is. Nem maradt senkim, csak a húgom, David, meg az anyám. Vajon mit gondolnak azok rólam?

Szegény vidéki nagyság visszatért a Lune utcába; de az üres lakás látványa úgy felkavarta, hogy elköltözött ugyanabban az utcában egy hitvány szállodába. Des Touches kisasszony kétezer frankja futotta az adósságokra, de hozzá kellett tenni még a bútorzat árát is. Bérénice-nek és Luciennek száz frankja maradt, abból két hónapig éltek, s Lucien beteges levertségben töltötte el ezt az időt: nem tudott írni, sem gondolkozni, átengedte magát a fájdalomnak, és Bérénice szánakozott rajta.

- Hogyan fog utazni, ha visszatér vidékre? - ezzel a kérdéssel felelt egy este Lucien felkiáltására, ki húgára, anyjára és David Séchard-ra gondolt.

- Gyalog - mondotta.

- De élni meg aludni kell útközben - mondta a leány. - Ha tizenkét mérföldet tesz meg napjában, legalább húsz frankra lesz szüksége.

- Meglesz - felelte Lucien.

Fogta ruháit és finom fehérneműjét, csak a legszükségesebbet tartotta magán s elment Samanonhoz, aki ötven frankot ajánlott fel egész levetett holmijáért. Könyörgött az uzsorásnak: adjon neki annyit, hogy delizsánszra ülhessen, de nem volt képes megindítani. Lucien dühében fölrohant Frascatihoz, feltette a rulettre egész vagyonát, és egy fillér nélkül tért vissza. Amikor ismét ott volt Lune utcai nyomorúságos szobájában, Coralie sálját kérte Bérénice-től. A derék leány, amikor már Lucien bevallotta neki, hogy vesztett a játékon, egy-két pillantásából megértette, milyen szándéka lehet a kétségbeesett szegény poétának: föl akarta akasztani magát.

- Megbolondult az úr? - mondta a leány. - Menjen sétálni, és jöjjön vissza éjfélkor, addig megszerzem én azt a pénzt, de maradjon a körutakon, ne járjon a rakpartok felé.

Lucien a fájdalomtól kábultan sétálgatott a körutakon, nézegette a fogatokat, a járókelőket; kicsinek, elhagyottnak érezte magát a tömegben, mely Párizs ezernyi érdekétől korbácsolva örvénylett körülötte. Gondolatban viszontlátta a Charente partjait, szomjazott a családi élet örömeire, felvillant benne az erő, amely az ilyen félig asszonyi természeteket meg szokta csalni, nem akarta feladni a játszmát, míg ki nem öntötte szívét David Séchard előtt, s tanácsot nem kért megmaradt három őrangyalától. Kószálása közben megpillantotta az ünneplőbe öltözött Bérénice-t: a sáros Bonne-Nouvelle körúton, a Lune utca sarkán álldogált és egy férfival beszélgetett.

- Mit csinálsz? - kérdezte Lucien, és elborzadt a gyanútól, amely a normand leány láttára elfogta.

- Itt van húsz frank. Lehet, hogy drága volt, de el fog utazni - felelte a leány, négy darab ötfrankost csúsztatva a költő kezébe.

Bérénice elillant, és Lucien hiába kereste; mert dicséretére legyen mondva, a pénz égette a kezét, és vissza akarta adni; de kénytelen volt megtartani, mint a párizsi élet utolsó szennyes bélyegét.

HARMADIK RÉSZ

A feltaláló szenvedései

Lucien másnap láttamoztatta útlevelét, vásárolt egy magyalfa pálcát, az Enfer utcai állomáson megfogadott egy kordét, s az fél frankért elvitte Lonjumeau-ba. Első pihenőül egy tanya istállójában hált meg, két mérföldnyire Arpajontól. Orléans-ba érve nagyon gyenge és fáradt volt már, de három frankért egy csónakos levitte Tours-ig, s míg a víziút tartott, csak két frankot költött ennivalóra. Tours-tól Poitiers-ig öt napot gyalogolt. Poitiers-n jóval túl csak öt frankja volt már, de összeszedte maradék erejét, hogy folytassa az utat. Egyszer szabad mezőn lepte meg az éjjel, s már elhatározta, hogy ott hál meg, amikor egy vízmosás mélyén megpillantott egy felfelé haladó hintót. Anélkül, hogy a kocsis, az utasok s a bakon ülő inas észrevehette volna, sikerült megbújnia két csomag között, úgy helyezkedett el, hogy a zökkenések le ne vessék, és nyugodtan aludt. Reggel, amikor a szemébe tűző nap s az emberi hangok felébresztették, felismerte Mansle-t; ebben a városkában várt másfél évvel ezelőtt szerelmes, reménykedő, örvendező szívvel Bargetonnéra. Amint porlepetten meglátta magát, és körülvették a kíváncsiak és kocsisok, megértette, hogy bizonyosan vádolják valamivel; talpra ugrott és beszélni akart, de a hintóból kiszálló két utas láttára elállt a szava: az új charente-i megyefőnököt, Sixte de Châtelet grófot és feleségét, Louise de Nègrepelisse-t pillantotta meg.

- Kár, hogy nem tudtuk, milyen útitárshoz segített a véletlen - mondta a grófné. - Szálljon be hozzánk.

Lucien hidegen üdvözölte a házaspárt, alázatos, de egyben fenyegető pillantást vetett rájuk, és eltűnt egy Mansle előtt kiágazó keresztúton, hogy egy tanyát keressen, ahol kenyeret és tejet reggelizhet, megpihenhet, és nyugodtan elgondolkodhatik a jövendőjén. Volt még három frankja. A *Margitvirágok* szerzője sokáig futott, kergette a láz, lefelé tartott a folyó mentén, s elnézegette az egyre festőibb vidéket. Déltájban eljutott egy helyre, ahol a fűzfákkal szegélyezett víztükör mintha tavat alkotott volna. Megállt, hogy elnézze az üde, sűrű lombú berket; falusias bája mély hatással volt a lelkére. A fák koronája közül egy tető kandikált elő, szalmáján kövirózsa virított; az épület a folyó egyik ága mellé épített malomhoz tartozott. Az egyszerű homlokzatnak egyetlen ékessége a felkúszó lonc, komló és néhány jázminbokor volt, körülötte pedig buja virágok tarkállottak. A legnagyobb áradások idején is szárazon tartotta az utat egy durva cölöpökkel megtámogatott kőgát, rajta napra kiteregetett hálókat vett észre Lucien. Kacsák úszkáltak a malom előtti tiszta medencében, a zsilipek közé zárt zubogó víz két ága között. A malom bosszantó zakatolása hallatszott. Derék, kövér háziasszonyt pillantott meg a poéta, amint gyalulatlan padon ülve kötögetett, s vigyázott egy gyermekre, aki a tyúkokat hajkurászta.

- Jó asszony - mondta közelebb lépve Lucien -, nagyon fáradt vagyok, lázam van, és nincs több pénzem három franknál; eltartana-e száraz kenyéren és tejen egy hétig, s engedne-e szalmán hálni valahol? Azalatt írhatok a rokonaimnak, azok majd pénzt küldenek, vagy értem jönnek.

- Szívesen - mondta az asszony -, ha az uram megengedi. Hé, apjuk!

A molnár kijött a házból, ránézett Lucienre, kivette szájából a pipát, s úgy felelte:

- Három frankot egy hétre? Akkor inkább semmit se vegyünk el...

Meglehet, hogy a végén molnárlegény lesz belőlem - gondolta magában a költő, amint a gyönyörűséges tájon legeltette a szemét, mielőtt a molnárné vetette ágyba lefeküdt. Akkorát aludt, hogy megrémítette a házigazdáit.

- Courtois, nézd meg, él-e, hal-e az a fiatalember, tizennégy órája fekszik már, nem is merek hozzá odamenni - mondta másnap déltájban a molnárné.

- Azt hiszem - felelte a molnár, miközben a hálóteregetéssel és a horog kirakásával végzett -, valami ágrólszakadt komédiás lehet.

- Ugyan miről látod ezt, apjuk? - kérdezte a molnárné.

- Miről? Hát nem princ, nem is miniszter, nem is képviselő, nem is püspök; miért olyan fehér a keze, mint aki semmit se csinál?

- Akkor csodálom, hogy az éhség fel nem ébreszti - mondta a molnárné, aki éppen az imént készített reggelit a tegnap érkezett váratlan vendégnek. - Komédiás? - folytatta. - Ugyan hová menne? Nincs még itt az ideje az angoulême-i vásárnak.

Sem a molnár, sem a molnárné nem sejthette, hogy a komédiáson, a princen és a püspökön kívül van még a világon olyan ember, aki princ és komédiás egyszerre, aki nagyszerű papi tisztséget visel: a Költő, aki látszólag nem csinál semmit, és mégis uralkodik az Emberiségen, ha le tudta festeni.

- Hát akkor ki s mi lehet? - szólt Courtois a feleségéhez.

- Ugyan bizony nem veszedelmes-e befogadni a házunkba? - kérdezte a molnárné.

- Eh, ha tolvaj, fürgébb lenne, kirabolt volna már - felelte a férje.

- Nem vagyok én se princ, se tolvaj, se püspök, se komédiás - mondta szomorúan Lucien, aki hirtelen megjelent köztük, s az ablakból nyilván hallotta férj és feleség beszélgetését. - Szegény, fáradt fiatalember vagyok, gyalog jöttem Párizsból idáig. Lucien de Rubempré a nevem, és Postel elődjének, a houmeau-i patikusnak vagyok a fia. A húgom David Séchard-hoz ment feleségül, akinek nyomdája van Angoulême-ben a Mûrier téren.

- Várjon csak! - mondta a molnár. - Az a nyomdász nem annak a vén huncutnak a fia, aki a marsaci birtokon gazdálkodik?

- De éppen annak - felelte Lucien.

- No, furcsa egy apa - folytatta Courtois. - Azt mondják, mindent dobra veretett a fiánál, pedig több mint kétszázezer frank érője van, a harisnyába dugott pénzén kívül.

Hosszú, fájdalmas, testet-lelket felőrlő küzdelmek után van egy óra, amikor a szenvedés meghaladja az emberi erőt, s ezután vagy a halál következik, vagy a halálhoz hasonló megsemmisülés, amelyből azonban az ellenállásra képes természet új erőt tud meríteni. Lucien ilyenféle válság áldozata volt, s közel állt az összeroskadáshoz abban a pillanatban, amikor - ha csak határozatlanul is - megtudta, hogy valami katasztrófa érte David Séchard-t, a sógorát.

- Ó, a húgom! - kiáltott fel. - Mit tettem, Istenem? Nyomorult gazember vagyok!

Aztán, mint a haldokló, sápadtan, ernyedten roskadt egy fapadra. A molnárné sietve hozott neki egy csupor tejet, s erőszakkal belediktálta; de Lucien kérte a molnárt, segítsen neki ágyba feküdni, s bocsánatot kért tőle, hogy őket terheli a halálával, mert azt hitte, ütött az utolsó órája. A halál rémének megpillantásakor vallásos gondolatok fogták el a könnyűtollú poétát: papot kívánt, hogy meggyónjon, és felvegye a halotti szentségeket. Courtois-né mélyen meg volt hatva, amikor a csinos, jó növésű fiú ilyen panaszos szavakat ejtett ki gyenge hangján.

- Ugyan, apjuk, ülj lóra, hozd el Marron urat, a marsaci orvost; az majd megmondja, mi baja ennek a fiatalembernek, mert úgy látom, kutyául van szegény, s hozd el mindjárt a papot is. Azok talán majd jobban tudják nálad, hogy áll a dolga annak a Mûrier téri nyomdásznak, hiszen Postel a veje Marronnak.

Amikor Courtois elment, a molnárné, meg lévén győződve, mint minden falusi ember, hogy a betegség jó táplálkozást kíván, enni adott Luciennek - az pedig engedte, tegyen vele amit akar, s átengedte magát a heves önvádnak, s ez megmentette az összeomlástól, mert az ilyen erkölcsi behatás gyakran teljes fordulatot idéz elő a beteg állapotában.

Courtois malma egy mérföldnyire volt Marsactól, a járás székhelyétől, félúton Mansle és Angoulême között; de a derék molnár igen hamar el tudta hozni az orvost meg a marsaci plébánost, mert mind a kettő hallott már Lucien és Bargetonné viszonyáról, s mert e pillanatban az egész Charente megye ennek a hölgynek a házasságáról beszélt, meg arról, hogy az új megyefőnökkel, Châtelet gróffal visszatért Angoulême-be. Az orvos is, a plébános is, mihelyt megtudták, hogy Lucien a molnárnál van, odavoltak a kíváncsiságtól, hogy miért is nem házasodott össze az özvegyen maradt Bargetonné a fiatal költővel, akivel megszökött, s vajon Lucien azért tért-e vissza szűkebb hazájába, hogy segítségére legyen David Séchard-nak, a sógorának. A kíváncsiság s az emberiesség oly szerencsésen fogott össze a halódó költő gyors megsegítésére, hogy két órával Courtois távozása után Lucien már meghallotta a köves malomúton a falusi orvos bricskájának csörömpölő zörgését. A két Marron - mert az orvos a plébános unokaöccse volt - tüstént megjelent. Így hát e pillanatban épp azok álltak Lucien előtt, akik oly közeli viszonyban vannak David Séchard apjával, amilyenben csak egy kis szőlőművelő faluban lehetnek a szomszédok. Az orvos megvizsgálta a „haldoklót", megtapogatta az érverését, és megnézte a nyelvét - aztán mosolyogva pillantott a molnárnéra.

- Courtois-né asszony - mondotta -, bizonyosan van a pincéjében valami jó bor, s a haltartójában egy jó angolna, tálalja fel a betegének, mert nincs annak egyéb baja, csak rettenetesen össze van törve, s ha jóllakott, hamarosan talpra áll.

- Ó, doktor úr - mondta Lucien -, nekem nem a testem beteg, hanem a lelkem, s ezeknek a derék embereknek egy szava gyilkolt meg, mert megtudtam tőlük, hogy nagy szerencsétlenség érte a nővéremet, Séchard-nét. Doktor úr, ha jól értettem Courtois-né szavát, ön Postelhez adta a lányát feleségül, az Isten nevére kérem, mondja el, mit tud David Séchard ügyeiről.

- Hát alighanem börtönben van - felelte az orvos -, az apja nem akar segíteni...

- Börtönben! - kiáltott fel Lucien. - Miért?

- Hát valami Párizsból jött váltók miatt, amelyekről nyilván megfeledkezett, mert azt beszélik róla, hogy nemigen tudja, mit csinál - felelte Marron doktor.

- Kérem, hagyjanak magunkra a plébános úrral! - mondta a költő, erősen elváltozott arccal.

Az orvos, a molnár meg a felesége kiment. Amikor Lucien magára maradt az öreg pappal, így kiáltott fel:

- Érzem, hogy meghalok, tisztelendő úr, de megérdemlem a halált, nagy gonosztevő vagyok, és nincs más hátra, mint hogy a vallás karjaiba vessem magam. Én vagyok a hóhéra húgomnak és testvéremnek, mert David Séchard-t testvéremnek tekintem! Én hamisítottam a váltókat, amelyeket David nem tudott kifizetni; én tettem tönkre. Irtózatos nyomorúságomban meg is feledkeztem erről a vétkemről! A váltók miatt támadt üldözés elcsendesedett egy milliomos közbenjárására; azt hittem, kifizette, és semmi baj nem lesz!

És Lucien igazán poétához méltó lázas szavakkal elbeszélte szerencsétlenségét. Amikor bevégezte ezt a költeményt, könyörgött a plébánosnak, hogy menjen el Angoulême-be, s tudakozódjék Ève húgánál és anyjánál, Chardonnénál, milyen állapotban vannak a dolgok, hadd lássa, lehet-e még segíteni.

- Még kitart bennem az élet, amíg visszatér - mondta forró könnyek között. - Ha az anyám, a húgom és David nem taszít el, akkor nem halok meg!

A lázas párizsias ékesszólás, az ijesztő bűnbánat könnyei, a kétségbeeséstől szinte haldokló, sápadt, szép fiatalember, s az emberi erőt felülmúló szerencsétlenségek története mind fölkeltette a plébános szánalmát és érdeklődését.

- Vidéken is így van, mint Párizsban - mondta a pap -, csak felét kell elhinni annak, amit az emberek beszélnek; ne riassza meg a szóbeszéd, amely Angoulême-től három mérföldnyire igen messze járhat az igazságtól. Az öreg Séchard, a szomszédunk, néhány napja elment Marsacból, hát valószínűleg azzal foglalkozik, hogy rendezze a fia ügyeit. Elmegyek Angoulême-be, s visszajövök megmondani, megtérhet-e a családja körébe. A vallomása és a bűnbánata segítségemre lesz, hogy védelmezzem a családja előtt.

A plébános nem tudta, hogy másfél esztendő óta Lucien annyiszor megbánta már a bűneit, hogy bármily heves is a bűnbánata, nem ér többet egy tökéletes s méghozzá jóhiszeműen eljátszott jelenetnél.

A plébános után az orvos következett. Idegrohamot állapított meg, amelynek veszedelme elmúlóban volt; éppoly vigasztalóan beszélt tehát, mint a nagybátyja, s végül is rábírta Lucient, hogy iparkodjék összeszedni magát.

A plébános ismerte a vidéket és szokásait, elment hát Mansle-ba. Nemsokára megérkezett oda a Ruffecből Angoulême-be közlekedő kocsi, s ebben helyet is kapott. Az öreg pap azt gondolta, hogy David Séchard-ról majd az unokaöccsétől, Posteltól, a houmeau-i patikustól kér felvilágosítást, aki egykor vetélytársa volt a nyomdásznak a szép Ève mellett. Ha látta valaki, mily végtelen gondossággal segíti le a kis patikus az aggastyánt a Ruffec és Angoulême közt közlekedő rettenetes batárról, minden különösebb megfigyelőképesség nélkül megsejthette, hogy Postel úr és neje az ő örökségére táblázta be jövendő jólétét.

- Reggelizett? Nem parancsol valamit? Igazán nem vártuk, de milyen kellemes meglepetés...

Ezer kérdéssel rohanták meg egyszerre. Postelnét az Isten is houmeau-i patikus-feleségnek teremtette. Termete olyan volt, mint a kis Postelnek, arca piros, mint minden falusi lánynak; megjelenése közönséges, és egész szépsége nagy üdeségében rejlett. Alacsony homlokába benőtt vörös haja, modora és nyelve jól illett kerek ábrázatának együgyű vonásaihoz, szeme majdnem sárga színű volt; szóval minden arra vallott benne, hogy reménybeli vagyonáért vették feleségül. Egy esztendei házasélet után ő viselte a süveget a háznál, s ujja körül forgatta Postelt, aki boldog volt, hogy ilyen örökösnőre bukkant. Postelné asszony - született Leonie Marron - egy fiúcskát szoptatott, a vén plébános, az orvos és Postel kedvencét. Szörnyű gyermek volt: apjához is, anyjához is hasonlított.

- Hát minek jött Angoulême-be, bácsikám - kérdezte Leonie -, ha semmit sem akar enni, s alig lépett be, máris arról beszél, hogy továbbmegy?

Amikor a tiszteletre méltó egyházi férfiú kiejtette Ève és David Séchard nevét, Postel elpirult, Leonie pedig azt a féltékeny pillantást vetette a kis emberkére, amit egy férjén tökéletesen uralkodó asszony sohasem mulaszt el, ha a múltról van szó - a jövendő érdekében.

- Hát mit érdeklik magát ezek az emberek, bácsikám, hogy beleavatkozik a dolgaikba? - kérdezte kesernyésen Leonie.

- Bajban vannak, lányom - felelte a plébános, és elmondta Postelnek, milyen állapotban találta Courtois-éknél Lucient.

- No lám, hát így tér vissza Párizsból? - kiáltott fel Postel. - Szegény fiú, pedig volt esze és volt becsvágy benne! Kincset kergetett, koldusbottal tér vissza. De mit akar itt? A húga a legszörnyűbb nyomorban van, mert ezek a lángelmék, amilyenek David meg Lucien, nemigen értenek ám az üzlethez. Beszéltünk róla a kereskedelmi törvényszéken, és mint bíró, kénytelen voltam aláírni az ítéletet!... Fájt a szívem érte. Nem tudom, hogy ilyen körülmények közt a húgához költözhetik-e Lucien; de az a kis szoba, amelyikben itt lakott, üresen áll, s azt mindenesetre szívesen fölajánlom neki.

- Jól van, Postel - mondta a pap, azzal fölvette a háromszögletű kalapját, s távozni készült a boltból, csak még megcsókolta a Leonie karjában alvó gyermeket.

- Bizonyosan velünk fog ebédelni, bácsikám - mondta Postelné -, hiszen nem végezhet gyorsan, ha ki akarja bogozni ezeknek az embereknek a dolgait. Az uram majd hazaviszi a kis kocsiján a lovacskájával.

A házaspár utánanézett a kincset érő nagybácsinak, amint megindult Angoulême felé. - Jól szedi a lábát korához képest - mondta a patikus.

Amíg a tiszteletre méltó, hatvanöt esztendős öreg úr felmászik az angoulême-i lépcsőkön, nem fölösleges megmagyarázni, hogy az érdekeknek micsoda szövevényébe készült belépni.

Sógorának Párizsba utazása után David Séchard, aki oly elszánt és értelmes volt, mint a festők képein az Evangelista társa, az ökör, minél gyorsabban hatalmas vagyont akart szerezni, nem annyira magának, mint Ève-nek és Luciennek - amint kitervelte egy este, amikor a Charente partján a malomgáton üldögéltek, és Ève nekiadta a kezét és szívét. Az eleganciának és gazdagságnak őt megillető körébe emelni a feleségét, hatalmas karjával támogatni a sógora becsvágyát, ez a cél ragyogott tüzes betűkkel a szeme előtt. Az újságok, a politika, a könyvkereskedelem és az irodalom meg a tudományok óriási fejlődése, az az egyre növekvő igény, hogy minden országos érdeket nyilvánosan vitassanak meg, az egész szociális mozgalom, amely tüstént fölütötte fejét, mihelyt a Restauráció véglegesnek látszott: nemsokára majdnem tízszer akkora papírgyártást követelt meg, amennyire hasonló indokok alapján a híres Ouvrard spekulált a Forradalom kezdetén.

De 1821-ben még túl sok volt Franciaországban a papírgyár; senki sem remélhette, hogy kizárólagos tulajdonául szerzi meg őket, mint később Ouvrard, aki megszerezte a legfőbb gyárakat, miután a gyártmányaikat megkaparintotta. Davidnak egyébként sem bátorsága, sem tőkéje nem volt ilyen spekulációkhoz. De Angliában épp akkor indultak meg az első, végtelen papírszalagokat gyártó gépek. Így hát legfőbb ideje volt összhangba hozni a papíripart a francia civilizáció szükségleteivel, amely veszedelmesen igyekezett a vitát mindenre kiterjeszteni, az egyéni gondolatnak állandó kinyilvánításán alapult - ami különben valóságos szerencsétlenség, mert a tanakodó népek igen keveset cselekszenek.

Így hát - különös! -, miközben Lucien bekerült az újságírás óriási gépezetének kerekei közé, hogy kis híján ronggyá tépve hagyja ott eszét és becsületét, David Séchard a maga nyomdájából áttekintette az időszaki nyomdászat haladásának anyagi következményeit, s most összhangba akarta hozni az eszközöket azzal az eredménnyel, amelyre a század szelleme törekedett. És végül helyesen okoskodott, amikor vagyont vélt találni az olcsó papiros gyártásában, mert az események igazolták előrelátását. Az utolsó tizenöt évben a szabadalmi

hivatal több mint száz folyamodványt kapott olyan anyagok állítólagos felfedezéséről, amiket a papírgyártásban lehet alkalmazni.

Az önfeláldozó fiatalember meg volt győződve ennek az éppenséggel nem ragyogó, de óriási hasznú felfedezésnek szükségességéről. Mióta a sógora Párizsba ment, állandó elmélyedésbe merült; ezt még senki sem kerülhette el, aki ezt a problémát meg akarta oldani. Minden anyagi alapját kimerítette, hogy megházasodhassék, és fedezhesse Lucien utazásának költségeit, és most házaséletének kezdetén a legmélyebb nyomorúságban volt. Megtartott ezer frankot a nyomda szükségleteire, s ugyanennyivel tartozott váltóra Postelnek, a patikusnak. Így hát kettős probléma állott a mélyen gondolkozó ember előtt: fel kellett találni az olcsó papírt, mégpedig gyorsan; és végül a kísérletek hasznát alkalmazni kellett háztartása és vállalata szükségleteihez. Milyen jelzővel illessük az agyvelőt, amely képes lerázni a titkolni való nyomorúság, az éhező család s az aprólékos nyomdászmesterség mindennapos szükségletei okozta kegyetlen gondokat - miközben ismeretlen birodalmakon száguld keresztül a tudós hevességével és mámorával a titok nyomában, amely nap nap után fittyet hány a legszigorúbb kutatásnak is? Sajnos, mint látni fogjuk, a feltalálónak sok egyéb bajt kell elviselnie, nem is számítva a tömeg hálátlanságát, amelynek a semmittevők s a tehetségtelenek azt mondják a lángészről: - Feltalálónak született; mást nem is tehet. Nem tartozunk több hálával neki a felfedezésért, mint egy hercegnek, amiért hercegnek született. Természet adta képességeit használja fel. És különben is, magában a munkában megtalálta a jutalmát.

A házasság mély erkölcsi és fizikai zavarokat okoz egy fiatal leány életében; de ha a középosztály polgári körülményei közt megy férjhez, mindezeken kívül még új feladata is van: új érdekeket ismerni meg s üzleti dolgokban tájékozódni; ezért van egy korszaka, amikor szükségképpen csak megfigyeléssel foglalkozik és nem cselekszik. David szerelme felesége iránt szerencsétlen módon hátráltatta az asszonyka nevelését; sem a házasságukat követő napon, sem azután nem merte felvilágosítani a dolgok állapotáról. Akármilyen nyomorúságba taszította is apja fösvénysége, a szegény nyomdász nem tudta rászánni magát, hogy mézesheteit elrontsa, inaskodásra kényszerítse feleségét a maga fárasztó mesterségében, és megtanítsa mindarra, amit üzletember hitvesének tudnia kell. Így aztán egyetlen vagyonát, azt az ezer frankot, inkább a háztartás, mint a nyomda emésztette fel. David nemtörődömsége és feleségének tudatlansága négy hónapig tartott. Az ébredés rettenetes volt. Amikor a Postelnek aláírott váltó lejárt, a házaspárnak nem volt pénze, s Ève eléggé ismerte ennek az adósságnak az eredetét, hogy letörlesztésére feláldozza menyasszonyi ékszereit és ezüstneműjét.

Aznap este, amikor a váltót kifizették, Ève faggatni kezdte Davidot üzleti ügyeiről, mert észrevette, hogy férje elhanyagolja a nyomdát annak a problémának kedvéért, amelyről nemrég beszélt neki. Valóban, házasságuk második hónapjától fogva David idejének legnagyobb részét az udvar végében levő kis fészerben töltötte, amely a hengerek olvasztására szolgált. Három hónappal Angoulême-be érkezte után a nyomdafestékes párnákat egy táblás és hengeres nyomdafestéktartóval helyettesítette, amely kemény enyvből és melaszból csinált hengerekkel juttatta a betűkre a nyomdafestéket. A nyomdászatnak ez az első tökéletesítése annyira megtámadhatatlan volt, hogy a Cointet testvérek is elfogadták, mihelyt kitapasztalták a hatását. David ennek a konyhafélének középső falához egy rézüstös kemencét támasztott, azzal az ürüggyel, hogy így kisebb szénpazarlással öntheti újra a hengereit, amelyeknek rozsdás mintái sorba voltak rakva a fal mellett, és soha egyet sem öntött újra. Nemcsak hogy belül bádogos, erős tölgyfa ajtót tétetett erre a helyiségre, hanem az ablak piszkos üvegtábláit is rovátkolt üveggel pótolta, hogy kívülről senki ne láthassa, mit csinál. Amikor Ève megszólalt, s a jövőről kezdett vele beszélni, nyugtalan arccal nézett rá, s e szavakkal hallgattatta el:

- Gyermekem, tudom, mit érezhetsz, amikor az elhagyott nyomdát s az üzletem tengődését látod, de nézd - folytatta, miközben szobájuk ablakához vezette, s megmutatta neki a titokzatos odút -, ott van a mi vagyonunk - szenvednünk kell még néhány hónapig, de szenvedjünk türelemmel, s engedd, hogy megoldjak egy ipari problémát, amelyet ismersz, s amely végét fogja vetni minden nyomorúságunknak.

David oly jó volt, önfeláldozása annyira hitelt érdemelt, hogy a szegény asszony, aki - mint minden asszony - elsősorban a napi kiadásokkal törődött, kötelességének tekintette megszabadítani férjét a háztartás gondjaitól. Otthagyta hát a csinos kék-fehér szobát, ahol eddig az anyjával beszélgetve kézimunkázott, s lement a faketrecbe a nyomda végébe, hogy megismerje a nyomdász-mesterség üzleti részét. Bizony, hősiesség volt ez egy már áldott állapotban levő asszonytól! Ez első hónapokban David tehetetlen nyomdájából megszöktek a munkások, akikre eddig szüksége volt; egyenként szállingóztak el. A Cointet testvéreknek annyi dolguk volt, hogy nemcsak a megyebeli munkásokat alkalmazták, akiket a nagy munkabér reménye kecsegtetett, hanem még néhány bordeaux-i munkást is; innét különösen inasok jöttek, akik elég ügyesnek vélték magukat, hogy megszabaduljanak a hosszú inaskodástól. Ève, amikor meg akarta állapítani, hogy milyen erőforrásokkal rendelkezik a Séchard-nyomda, már csak három embert talált ott. Először is Cérizet-t, az inast, akit David Párizsból hozott magával; aztán Mariont, aki hűséges kutya módjára ragaszkodott a házhoz, és végül az elzászi Kolbot, Didot-ék egykori szolgáját. Kolb véletlenül Angoulême-ben katonáskodott, és David ráismert egy szemlén, amikor szolgálati ideje éppen vége felé járt. Kolb meglátogatta Davidot, s beleszeretett a kövér Marionba: felfedezte benne mindazokat a jó tulajdonságokat, amiket egy osztályabeli férfi az asszonytól megkíván, a vérmes egészségre valló barna bőrt, a férfias erőt - Marion könnyűszerrel felkapott egy betűszekrényt -, a vallásos becsületességet, amit az elzásziak nagyra tartanak, a gazdái iránt való hűséget, ami derék jellemre vall, s végül a takarékosságot, aminek a leány kerek ezer frankot, fehérneműt, ruhákat s egyéb takaros, vidékies holmit köszönhetett. A kövér, tenyeres-talpas, harminchat esztendős Marionnak meglehetősen hízelgett, hogy figyelmével tünteti ki egy öt láb magas, jól megtermett, bikaerejű vértes, természetesen fejébe verte hát a gondolatot, hogy nyomdásszá legyen. Amikor az elzászit leszerelték, Marion és David elég jó *Medvét* faragtak belőle, noha sem írni, sem olvasni nem tudott.

Az úgynevezett *városi munkák* szedése nem okozott olyan sok dolgot ezekben a hónapokban, hogy Cérizet el ne végezhette volna. Cérizet, mint szedő, tördelő és faktor megvalósította azt, amit Kant *fenomenális triplicitás*-nak nevez. Szedett és korrigálta saját szedését, beírta a rendeléseket, kiírta a számlákat - de többnyire munka nélkül volt, és regényeket olvasott a munkaterem végén levő ketrecében, várva, hogy megrendeljenek valami falragaszt vagy gyászjelentést. Marion, akit az öreg Séchard nevelt, hajtogatta és áztatta a papirost, segített Kolbnak a nyomásban, kiteregette, körülvagdalta az íveket, s amellett a konyhát is ellátta, és kora reggel eljárt a piacra.

Amikor Ève Cérizet-vel elszámoltatott az első évnegyedről, megállapította, hogy nyolcszáz frank volt a bevétel. A kiadás, naponként három frankot számítva Cérizet-re és Kolbra - egyiknek két, másiknak egy frank volt a napszáma - hatszáz frankra rúgott. Mivel pedig az előállított és leszállított munkához szükséges anyagok ára százegynéhány frankot tett ki, Ève világosan látta, hogy házasságának első három hónapjára David ráfizette a házbért, a nyomda és az iparengedély képviselte tőkének kamatait. Marion bérét, a nyomdafestéket és végül a nyomdász szokásos nyereségét, vagyis mindazt, amit nyomdásznyelven *szövet*-nek neveznek - azokról a posztó- és selyemanyagokról, amikkel a présnek a betűkre gyakorolt nyomásán enyhítnek, úgy hogy egy ilyen négyszögletes szövetdarabot a sajtó lapja és a papír közé helyeznek. Amikor Ève nagyjából megértette a nyomdai munka módszereit és eredményeit,

rájött, hogy mily kevés hasznot hajthat ez a nyomda; elsorvasztotta a Cointet testvérek mindent felfaló tevékenysége, akik papírgyárosok, újságírók, nyomdászok s a püspökség, a város és a megyefőnökség szállítói voltak egy személyben. Az újság, amelyet két évvel előbb az idősebb és ifjabb Séchard huszonkétezer frankért adott el, ekkor már tizennyolcezer frankot hozott évenként. Ève felismerte a Cointet testvérek látszólagos nagylelkűsége alatt lappangó számítást: elég munkát hagytak a Séchard nyomdának, hogy éppen csak megéljen, de annyit nem, hogy versenytársuk lehessen. Amikor az ügyek vezetését átvette, azon kezdte, hogy pontos leltárt vett fel minden értékről. Megparancsolta Kolbnak, Marionnak és Cérizet-nek, hogy hozzák rendbe és tisztogassák ki a munkatermet.

Egy este aztán, amikor David valami kirándulásról tért vissza, egy öregasszony vászonba burkolt óriási csomagot hozott utána, Ève tanácsot kért tőle, hogyan használhatnák fel az öreg Séchard-ról rájuk maradt hulladékokat, s egyben megígérte neki, hogy ezentúl maga fogja az üzletet irányítani. Férje tanácsai szerint Séchard-né minden papírmaradékot osztályozott s felhasznált: egy-egy lapot kettős hasábokban telenyomatott afféle színesen illusztrált népi versezetekkel, amiket a parasztok kunyhójuk falára szoktak ragasztani, mint például a Bolygó zsidó története, Ördög Róbert, a szép Magelóna, meg néhány csoda története. Ève házalónak fogta be Kolbot.

Cérizet egy pillanatot sem veszített, reggeltől estig szedte a naiv lapokat és durva díszítéseiket. A nyomáshoz elég volt Marion. Chardonné vállalt magára minden házi munkát, mert Ève a metszetek kiszínezésével foglalkozott. Két hónap alatt, hála Kolb mozgékonyságának és becsületességének, Séchard-né Angoulême körül tizenkét mérföldes körzetben háromezer ilyen nyomatot adott el: elkészítésük harminc frankba került, és két soujával árusítva, háromszáz frankot hoztak. De amikor már minden kunyhó és kocsma teli volt aggatva ezekkel a képes ívekkel, valami más spekulációra kellett gondolni, mert az elzászi nem utazhatott a megye határain kívül.

Ève mindent felkutatott a nyomdában, megtalálta azt az ábragyűjteményt, amely az úgynevezett *Pásztor-kalendárium* nyomására szolgált. Ebben mindent jelek és képek fejeznek ki: vörös, fekete vagy kék metszetek. Az öreg Séchard, aki sem írni, sem olvasni nem tudott, valamikor sok pénzt keresett az analfabétáknak szánt könyv nyomtatásával. Egy souért árulták valaha ezt a kalendáriumot, amely egy hatvannégyszeresen összehajtogatott ívből áll; vagyis százhuszonnyolc oldalas 64-edrét füzet. Séchard-nét boldoggá tette a színes lenyomatok sikere - ilyesmivel leginkább a kis vidéki nyomdák szoktak foglalkozni -, és most nagy arányokban fogott a *Pásztor-kalendárium* kiadásához, rászánva az előbbi üzlet nyereségét. A *Pásztor-kalendárium*-ból évenként többmillió példányt adnak el Franciaországban; durvább a papirosa, mint a *Liège-i Kalendárium*-nak, rizsmája körülbelül négy frankba kerül. Egy rizsma ötszáz lap; ha telenyomtatják, és ívenként egy soujával árusítják, huszonöt frankot jövedelmez. Séchard-né elhatározta, hogy száz rizsmát használ fel az első kiadáshoz, ami ötvenezer kalendárium elhelyezését jelentette kétezer frank nyereséggel.

David, bár szórakozott volt, mint minden erősen elfoglalt ember, amikor bepillantott a munkaterembe, meglepetten hallotta az egyik sajtó dörömbölését, és látta Cérizet-t, aki folyvást talpon volt, és szedett Séchard-né vezetése alatt. Amikor bejött, hogy ellenőrizze Ève megkezdett vállalkozásait, nagy diadala volt az asszonykának, hogy a férje helybenhagyott mindent, és kitűnő üzletnek találta a kalendáriumot. David meg is ígérte, hogy tanácsokat ad majd, hogyan használják fel a különböző színű nyomdafestékeket, amikre szükség van e kalendárium ábráinál, amely csak a szemhez akar szólni. És végül titokzatos műhelyében maga akarta újra önteni a hengereket, hogy tőle telhetően segítse feleségét ebben a kicsi, de annál fontosabb vállalkozásban.

E lázas tevékenység közben kétségbeejtő levelek érkeztek: Lucien tudtára adta anyjának, húgának és sógorának párizsi bukását és nyomorúságát. Most már megértheti az olvasó, hogy amikor háromszáz frankot küldtek az elkényeztetett gyermeknek, Ève, Chardonné és David valósággal a vérüket adták oda. Ève-et lesújtották ezek a hírek, kétségbe ejtette, hogy nagy erőfeszítése ellenére is oly keveset keres - félelemmel várta hát az eseményt, amely a fiatal házaspárok boldogságát be szokta tetőzni. Amikor már közel volt az anyaság pillanatához, azt gondolta magában: „Mi lesz belőlünk, ha az én édes Davidom nem éri el a kutatási célját, amíg lebetegszem? És ki fogja vezetni a mi szegény nyomdánk alig kezdődő üzleteit?"

A *Pásztor-kalendárium*-nak január elseje előtt készen kellett volna lenni; de Cérizet egyedül végtelen lassúsággal dolgozott a szedésen, s ez annál is kétségbeejtőbb volt, mert Séchard-né nem értett eléggé a dologhoz, s még szemrehányást sem tehetett neki. Beérte azzal, hogy megfigyelte a párizsi fiút. Cérizet egy párizsi lelencházból került ki, s onnan helyezték el Didot-ékhoz inasnak. Tizennégytől tizenhét éves koráig hűséges rabszolgája volt Séchard-nak, aki az egyik legügyesebb munkás vezetése alá rendelte, s aztán maga mellé vette szedőgyereknek; mert David ösztönszerűen érdeklődött Cérizet iránt, észrevette értelmességét, s maga is megszerettette magát a fiúval: olyan örömöket és gyönyörűségeket szerzett neki, amikhez nyomorúságában sohasem juthatott volna. Cérizet-nek elég csinos, ravaszkás arca volt, vörös haja, zavaroskék szeme. A párizsi csirkefogó erkölcseit hozta el Angoulême-be. Eleven, gúnyos szellemességétől, rosszmájúságától mindenki félt.

Minthogy David Angoulême-ben kevésbé vigyázott rá - akár mert idősebb volt már és több bizalmat keltett a mentorában, akár mert a nyomdász számított a vidék hatására -, Cérizet gyámjának tudta nélkül három-négy munkásleány tányérsipkás Don Juanjává lett és erkölcsileg tökéletesen lezüllött. Párizsi kocsmákban kialakult erkölcse a személyes érdeket tartotta egyetlen törvényének. Egyébiránt Cérizet a következő évben sor alá került, és semmiféle pályát nem látott maga előtt; nyakra-főre csinálta hát az adósságot, azt gondolta, fél év múlva úgyis katona lesz, s akkor hitelezői bottal üthetik a nyomát. David megőrzött még vele szemben valamit a tekintélyéből, nem azért, mert gazdája volt, nem azért, mert érdeklődött iránta, hanem mert az egykori párizsi csirkefogó tisztelte David nagy eszét. Cérizet hamarosan cimboraságba keveredett a Cointet testvérek munkásaival - vonzotta hozzájuk a munkászubbony hatalma, szóval: a testületi szellem, amely talán erősebb az alsó, mint a magasabb társadalmi rétegekben. Ebben a társaságban Cérizet megfeledkezett arról a kevés jóról, amire David meg tudta tanítani, de azért, amikor gúnyolták előtte a műhelye *fapapucsait* - így nevezték el a Medvék Séchard ócska sajtóit -, s megmutatták neki a tizenkét nagyszerű vassajtót a Cointet testvérek óriási munkatermében, ahol az egyetlen fasajtó már csak a levonatok készítésére szolgált: egyelőre még David pártját fogta, s gőgösen vágta oda a csúfolkodóknak:

- Az én gazdám többre viszi még ezekkel a fapapucsokkal, mint a tieitek azokkal a vasjátékokkal, amikből csak misekönyvek kerülnek ki! Az én gazdám olyan titkot keres, hogy azzal lefőzi Franciaország és Navarra minden nyomdáját!

- De addig is, te rongyos, kétfrankos faktor, egy vasalónő a gazdád - felelték neki.

- Az ám, de csinos vasalónő - vágott vissza Cérizet -, kellemesebb ránézni, mint a ti gazdáitok pofájára.

- És megélsz abból, hogy az asszonyt nézed?

A kocsma vagy a nyomda kapujától, ahol ezek a baráti vitatkozások lefolytak, egy s más a Cointet testvérek fülébe jutott a Séchard-nyomda helyzetét illetően; megtudták, milyen spekulációt kísérelt meg Ève, s szükségesnek vélték, hogy csírájába fojtsák a vállalkozást, amely a szegény asszonyt a jólét útjára terelhette volna.

- Koppantsunk az ujjára, hogy elvegyük a kedvét az üzlettől - mondta egymásnak a két testvér.

Az egyik Cointet, a nyomda vezetője, találkozott Corizet-vel, s ajánlatot tett neki, hogy korrigáljon náluk levonatokat egy bizonyos összegért, mert könnyíteni akarnak a korrektoruk dolgán, aki nem győzi összes nyomtatványaikat elolvasni. Néhány óra éjszakai munkával Cérizet többet keresett a Cointet testvéreknél, mint David Séchard-nál egész nap. Ebből egy kis összeköttetés támadt a Cointet testvérek és Cérizet között; nagyon tehetséges, mondták, és sajnálták, hogy ilyen kedvezőtlen anyagi helyzetben kell tengődnie.

- Maga, barátom - szólt hozzá egyszer az egyik Cointet -, faktor lehetne egy tekintélyes nyomdában, ahol hat frankot keresne naponként, s a maga eszességével annyira vihetné, hogy valamikor részesedést kapna az üzletből.

- Mit használ az nekem, ha jó faktor lesz belőlem? - felelte Cérizet - árva vagyok, jövő évre sor alá kerülök, s ha rossz számot húzok, ugyan ki fizeti a helyettesemet?...

- Ha rászolgál - felelte a gazdag nyomdász -, miért ne előlegezné valaki a kiváltásához szükséges összeget?

- No, a gazdám bizonyosan nem teszi meg - mondta Cérizet.

- Eh, talán megtalálja addig a titkot, amely után kutat...

Ez a mondat olyan céltudatosan hangzott, hogy a legrosszabb gondolatokat ébressze a hallgatójában; Cérizet olyan pillantást is vetett a papírgyárosra, hogy az fölért a legbehatóbb faggatással.

- Nem tudom, mivel foglalkozik - felelte óvatosan, amikor a papírgyáros néma maradt -, de nem olyan ember az, aki a szedőszekrényből akar meggazdagodni!

- Nézze, barátom - mondta a nyomdász, miközben elővette és Cérizet felé nyújtotta az egyházmegye imakönyvének hat ívét -, ha holnapra ki tudja ezt korrigálni, kap érte tizennyolc frankot. Nem vagyunk mi rossz emberek, keresethez juttatjuk a konkurrensünk faktorát! Megtehetnénk azt is, hogy engedjük Séchard-nét belegabalyodni a *Pásztor-kalendárium*-ba, hadd menjen tönkre rajta: mi azonban fölhatalmazzuk, mondja meg neki: mi is csinálunk egy *Pásztor-kalendárium*-ot, s értesse meg vele, hogy ő aligha érkezik elsőnek a piacra...

Most már érthető, miért szedte Cérizet oly lassan a kalendáriumot. Ève-et elfogta a rémület, amikor megtudta, hogy Cointet-ék megzavarják az ő szegény kis spekulációját, s a ragaszkodás jelének akarta tekinteni Cérizet szenteskedő jelentését a fenyegető konkurrenciáról; de nemsokára rajtakapta egyetlen szedőjét bizonyos túlzott kíváncsiságon, amit hajlandó volt fiatal korának tulajdonítani.

- Cérizet - szólt hozzá egy reggel -, maga odaáll a küszöbre, és megvárja, míg Séchard úr arra megy, aztán leskelődik, mit rejteget; valahányszor az úr kijön a hengeröntő műhelyből, maga kinéz az udvarra, ahelyett hogy a kalendáriumot szedné. Ezt rosszul teszi, Cérizet. Hiszen láthatja, hogy én, a felesége, tiszteletben tartom a titkait, s agyondolgozom magamat, hogy ő szabadon élhessen a munkájának. Ha maga nem vesztegette volna az időt, a kalendárium már készen volna, Kolb már árusítaná is, Cointet-ék semmi kárt nem okozhatnának nekünk.

- Eh, ténsasszony - felelte Cérizet -, azért a két frankért, amit itt keresek, megelégedhetnék öt frank ára szedéssel. Ha esténként korrektúrát nem csinálnék a Cointet testvéreknek, fölkopna az állam.

- Korán kezdi a hálátlanságot, sokra viheti még - felelte Ève, akit nem annyira Cérizet szemrehányásai bántottak, mint hangjának durvasága, fenyegető magatartása, támadó tekintete.

- Sokra viszem, ha nem asszony lesz a gazdám, mert asszonynál nem mindig telik ki harminc nap a hónapból.

Ève asszonyi méltóságában érezte megsértve magát, lesújtó pillantást vetett Cérizet-re, és fölment a lakásába. Ebédkor, amint David belépett, megkérdezte tőle:

- Tökéletesen bízol-e, barátom, ebben a lehetetlen kis Cérizet-ben?

- Cérizet-ben? - felelte David. - Ej, hiszen szedőgyerek volt mellettem, én neveltem én állítottam a szedőszekrény mellé, egyszóval nekem köszönhet mindent, amire vitte. Akkor egy apától is megkérdezheted, hogy bízik-e a gyermekében...

Ève tudtára adta a férjének, hogy Cérizet korrektúrát csinál Cointet-éknak.

- Szegény fiú, neki is csak kell élni - felelte David, a magát hibásnak érző gazda alázatosságával.

- Igen, igen, de nézd meg, barátom, mekkora a különbség Kolb és Cérizet között: Kolb húsz mérföldet jár meg mindennap, tizenöt vagy húsz sout költ, hazahoz hét-nyolc, némelykor kilenc frankot az eladott lapokért, s a kiadásain kívül csak egy frankot kér tőlem. Kolb inkább a kezét vágatná le, semhogy Cointet-éknál meghúzza egy sajtó rúdját, s nem nézne rá arra a holmira, amit te az udvarra dobsz ki, ha ezer tallért kínálnának is neki, ellenben Cérizet összeszedi és megvizsgálja.

Az egyenes lélek nem hisz egyhamar a rosszban, a hálátlanságban; keserves leckére van szüksége, míg az emberi romlottság végtelen voltát fölismeri; amikor aztán ebben a tekintetben kinevelődik, olyan elnézésig emelkedik föl, amely maga a legmélyebb megvetés.

- Eh, ez egyszerűen a párizsi suhanc kíváncsisága! - kiáltott fel David.

- Tedd meg nekem azt a szívességet, barátom, menj el a munkaterembe, nézd meg, mit szedett ki ez a fiú egy hónap alatt, s mondd meg nekem, nem ért volna-e rá ezalatt elkészíteni a kalendáriumot.

Ebéd után David elismerte, hogy a kalendáriumot egy hét alatt ki kellett volna szedni; amikor aztán megtudta, hogy Cointet-ék ugyanilyen kalendárium kiadására készülnek, segítségére sietett a feleségének: abbahagyatta Kolbbal a képes ívek árusítását, és mindent maga irányított a munkateremben; maga emelt a gépbe egy keretet, amit Kolbnak kellett kinyomnia Marionnal, a másikat ő nyomta ki Cérizet-vel s ellenőrizte a különböző színű nyomásokat. Minden szín külön nyomást kíván. Négy különböző színű nyomdafesték tehát négyszeres nyomást jelent. Éppen ezért a *Pásztor-kalendárium* előállítása annyiba kerül, hogy csak vidéki nyomdákban készítik, ahol a munkabér s a nyomdába fektetett tőke kamata elenyésző. Ezt a kezdetleges nyomdai terméket tehát szép munkákat gyártó nyomdában nem tudják elkészíteni.

Az öreg Séchard visszavonulása óta most először működött két sajtó az ódon munkateremben. Bár a kalendárium remekmű volt a maga nemében, Ève mégis kénytelen volt két garasért árusíttatni, mert a Cointet testvérek a magukét három centime-ért adták át a házalóknak; Ève költségei megtérültek a terjesztésen és nyert azon az elárusításon, amit Kolb közvetlenül végzett; de egészen mégsem sikerült a spekulációja. Amikor Cérizet észrevette szépasszony-gazdája bizalmatlanságát, lelke mélyén ellenségévé lett, s azt gondolta magában: „Gyanakszol rám, ezért bosszút állok!” Ilyen a párizsi suhanc.

Cérizet tehát szemmel láthatóan magas díjazást fogadott el a Cointet testvérektől a korrektúrák olvasásáért; minden este maga hozta el irodájukból, és minden reggel visszavitte nekik. Napról napra többet beszélgetett velük, egészen hozzájuk szokott, s végül sejteni kezdte, hogy lehetséges az, amivel csalogatták: tudniillik megszabadulhat a katonai szolgálattól; nem is a

Cointet testvérek kényszerültek megvesztegetni őt, ő mondta ki az első szót arról, hogy ki lehetne lesni és fel lehetne használni David titkát. Ève nyugtalanul látta, hogy mily kevéssé számíthat Cérizet-re s hogy nem találhat egy második Kolbot; elhatározta, hogy elbocsátja az egyetlen szedőt, akiben a szerető asszony hatodik érzékével meglátta az árulót; de mert ez a nyomda halálát jelentette, férfias elhatározás fogamzott meg benne: levélben megkérte Métivier-t, David Séchard-nak, a Cointet testvéreknek s a megye majdnem minden papírgyárosának levelezőjét, hogy helyezze el a párizsi *Könyvkereskedők Lapjá*-ban a következő hirdetést:

> Átadó egy működésben levő nyomda anyaggal és iparengedéllyel Angoulême-ben. Föltételek megtudhatók: Métivier-nél, Serpente utca.

A Cointet testvérek, amikor a lapnak azt a számát olvasták, amelyben ez a hirdetés megjelent, azt gondolták magukban: „Van esze ennek az asszonynak, ideje, hogy urak legyünk a nyomdájában, azzal, hogy munkát adunk neki; máskülönben ellenfelünk akadhat David utódában, márpedig nekünk az az érdekünk, hogy mindig szemmel tartsuk ezt a nyomdát."

Ezzel a gondolattal látogatták meg David Séchard-t a Cointet testvérek. Ève-hez fordultak, s az asszonyka nagy örömmel látta cselfogásának gyors sikerét, mert nem titkolták előtte a szándékukat, hogy az ő számlájukra végzett nyomdai munkát akarnak felajánlani Séchard úrnak: túl vannak halmozva munkával, s sajtóik már nem győzik, Bordeaux-ból kértek munkásokat - szóval fogadkoztak, hogy dolgot adnak David mindhárom sajtójának.

- Uraim - mondta a fiatalasszony a két Cointet testvérnek, amíg Cérizet odajárt, hogy értesítse Davidot kollégái látogatásáról -, az uram kitűnő, becsületes, szorgalmas munkásokat ismert Didot-éknál, bizonyos, hogy a legjobbak közül választ magának utódot. Nem okosabb eladni a nyomdát vagy húszezer frankért, ami ezer frank járadékot jelent, mint évenként ezer frankot veszíteni azon a munkán, amit önök kiadnak nekünk? Miért irigyelték meg tőlünk azt a szegény kis spekulációt a kalendáriummal, amihez különben ennek a nyomdának volt jussa?

- És miért nem értesített erről, kedves asszonyom? Mi nem utánoztuk volna - mondta sima hangon a két testvér közül az, akit a *nagy Cointet*-nak szoktak nevezni.

- Ugyan, uraim, maguk csak akkor kezdtek hozzá a kalendáriumhoz, amikor Cérizet-től megtudták, hogy én ilyesmit csinálok.

Élénk hangon mondta ezeket a szavakat, szemébe nézett a nagy Cointet-nak, s az lesütötte a szemét. Így bizonyosodott meg Ève Cérizet árulásáról.

Ez a Cointet, a papírgyár és az üzleti ügyek vezetője, sokkal ügyesebb kereskedő volt, mint testvére, Jean, aki különben igen értelmesen vezette a nyomdát, de a tehetségét egy ezredes tehetségéhez lehetett hasonlítani, ellenben Boniface tábornok volt, és Jean átengedte neki a fővezérletet. A száraz, sovány Boniface viaszsárga arcát vörös foltok tarkították, száját mindig összeszorította, szeme akár a macskáé - sohasem jött tűzbe, kenetes nyugalommal hallgatta a legdurvább sértéseket is, és szelíd hangon válaszolt. Misére járt, gyónt, áldozott. Szenteskedő modora és szinte lágy külseje alatt papi csökönyösség és becsvágy s a gazdagságra és kitüntetésekre szomjazó üzletember mohósága rejtőzködött. A nagy Cointet már 1820-ban akarta mindazt, amit a polgárság végül az 1830-as forradalommal nyert meg. Gyűlölte az arisztokráciát, közömbös volt a vallás dolgai iránt, s úgy játszotta az istenes embert, mint Bonaparte a hegypártit. Hátgerince csodálatos hajlékonysággal görnyedt meg a Nemesség és a Közigazgatás előtt, ezek mindig kicsinek, alázatosnak, engedékenynek látták. Végül még egy vonás, amelynek értékét csak az üzleti tárgyaláshoz szokott ember becsülheti meg igazán: sötétkék pápaszemet viselt, így leplezte a tekintetét, azzal az ürüggyel, hogy a fény szemrontó

visszaverődése ellen védekezik, mert ebben a városban a föld is, az épületek is fehérek, s a napfény hevességét még fokozza a vidék magas fekvése is. Bár termete csak kevéssel volt nagyobb a közepesnél, magasnak látszott: soványsága munkával agyonterhelt természetre s örökké forrongó gondolkozásra vallott. Arcának jezsuita kifejezése volt, s ezt jól egészítette ki hosszú, sima, szürke, paposan nyírott haja meg ruhája: hét esztendő óta fekete nadrágot, harisnyát, mellényt és gesztenyeszín posztó-*lévitát* viselt (ez a redingote délvidéki neve). *Nagy-Cointet*-nak nevezték, hogy megkülönböztessék testvérétől, a *kövér Cointet*-tól, ilyenformán fejezték ki az ellentétet a két testvér termete és képességei között. Egyébiránt egyformán félelmesek voltak mind a ketten.

Valóban, a derék, kövér Jean Cointet, akinek flamand képét lebarnította Angoulême napja, kicsi, kurta, potrohos volt, mint Sancho Panza, örökké mosolygós, széles vállú alakja meglepő ellentétet alkotott a bátyjával. Jean nemcsak arckifejezés meg értelem dolgában különbözött testvérétől, de majdnem szabadelvű vélekedéseket is hangoztatott, *balközéppárti* volt, csak vasárnaponként járt misére, s kitűnő egyetértésben élt a szabadelvű kereskedőkkel. Némely houmeau-i üzletember azt állította, hogy ez a véleménykülönbség kiszámított játék a két testvér között. A nagy Cointet ügyesen használta ki öccse látszólagos kedélyességét, úgy kezelte Jeant, mint valami buzogányt. Jean vállalta magára a kemény szavakat, a „kivégzéseket", amelyektől bátyjának szelíd kedélye visszariadt. Jean vezette a harag-ügyosztályt, ő dühöngött, ő tette az elfogadhatatlan ajánlatokat, amelyek enyhébb színben tüntették fel a testvére ajánlatait; így előbb vagy utóbb minden céljukat elérték.

Ève az asszonyok sajátos ösztönével hamar megsejtette a két testvér jellemét; vigyázott is magára e veszélyes ellenfelekkel szemben. David már mindent tudott feleségétől; mélységesen szórakozott arccal hallgatta meg ellenségeinek ajánlatait.

- Állapodjanak meg a feleségemmel - mondta a két Cointet-nak, otthagyva az üveges ketrecet, hogy visszatérjen a kis laboratóriumába -, jobban tudja a nyomdám dolgait, mint én magam. Én olyasmivel foglalkozom, ami gyümölcsözőbb lesz ennél a nyomorúságos műhelynél - azzal, helyrehozom majd azokat a veszteségeket, amiket önök okoztak nekem...

- Hogyan? - kérdezte a kövér Cointet.

Ève ránézett a férjére, hogy óvatosságra intse.

- Adófizetőim lesznek önök is és mindazok, akik papírt fogyasztanak! - felelte David.

- Mit kutat ön tulajdonképpen? - kérdezte Benoît-Boniface Cointet.

Amikor Boniface szelíd és biztató hangon kimondta a kérdést, Ève ismét a férjére nézett, értésére akarta adni, hogy ne feleljen semmit, vagy ha felel: ne mondjon semmit.

- Azt kutatom, hogyan lehet papírt gyártani a mai termelési költségek ötven százalékáért...

Azzal elment, nem látta a két testvér szemének összevillanását: mintha így beszéltek volna: „Ennek az embernek feltalálóvá kellett lenni; lehetetlen is, hogy ilyen szabású ember tétlen maradjon! - Zsákmányoljuk ki!" - mondta Boniface. - „De hogyan?" - kérdezte Jean.

- Önökkel is úgy tesz David, mint velem - szólt Séchard-né. - Ha kíváncsiskodom, a nevem után alighanem Éva anyánk lányának néz, s odavet egy mondatot, de hát amit mond, az csak a puszta terve.

- Ha férjeura meg tudja valósítani a tervét, bizonyára gyorsabban szerez vagyont, mint a nyomdájával, s most már nem csodálkozom, hogy elhanyagolja ezt a műhelyt - mondta Boniface, az elhagyatott műhely felé fordulva, ahol Kolb egy deszkán ülve egy fokhagymagerezddel dörzsölte be a kenyerét; mi azonban nem szeretnők ezt a nyomdát egy tevékeny,

mozgolódó, becsvágyó konkurrens kezén látni, s talán sikerül megegyeznünk önökkel. Ha például hajlandók volnának bizonyos összegért bérbe adni a fölszerelésüket valamelyik munkásunknak, aki az önök neve alatt nekünk dolgoznék, ahogy ez Párizsban is szokás, mi eléggé foglalkoztatnók ezt a munkást, hogy jó bért fizethessen önöknek, s egy kis pénzt is félretehessen...

- Ez az összegtől függ - felelte Séchard-né. - Mit akarnak adni? - tette hozzá, és úgy nézett Boniface-ra, hogy az láthassa, mennyire megértette a tervét.

- De hát mit kívánna ön? - felelte gyorsan Jean Cointet.

- Háromezer frankot fél esztendőre - mondta Ève.

- Ej, édes asszonyom, hiszen az imént arról beszélt, hogy húszezer frankért eladja a nyomdájukat - felelte szelíden Boniface. - Húszezer frank hatszázalékos kamatja csak ezerkétszáz.

Ève egy pillanatra elképedt, s csak ekkor jött rá, milyen fontos üzleti dolgokban a titoktartás.

- Önök felhasználnák a sajtóinkat, a betűinket, márpedig bebizonyítottam, hogy tudok még velük holmi kis üzleteket csinálni - felelte -, mi pedig kénytelenek vagyunk házbért fizetni az öreg Séchard-nak, aki éppenséggel nem üldöz bennünket az ajándékaival.

Kétórai harc után elérte Ève, hogy kétezer frankot adjanak fél esztendőre, s ebből ezret előre kell kifizetniük. Amikor mindenben megállapodtak, tudtára adta a két testvér, hogy Cérizet-nek szándékozik bérbeadni a nyomda felszerelését. Ève nem tudott visszafojtani egy meglepett mozdulatot.

- Hát nem jobb olyasvalakit választani, aki ismeri a műhelyt? - mondta a kövér Cointet.

Ève minden válasz nélkül köszönt a két testvérnek, s magában megfogadta, hogy figyelni fogja Cérizet-t.

- No, az ellenség bejutott a várba - mondta David nevetve a feleségének, amikor az asszony ebédnél megmutatta neki az aláírni való szerződést.

- Eh - felelte az asszony -, Kolb és Marion hűségéért kezeskedem, ők ketten vigyázni fognak mindenre. És különben is, négyezer frank járadékot szerzünk olyan felszereléssel, amire ráfizettünk, s neked egy esztendőd van, hogy megvalósítsd a reménységeidet.

- Te, ahogy a malomgáton mondtad, igazán feltaláló-feleségnek születtél - mondta Séchard, és gyöngéden megszorította a felesége kezét.

A házaspárnak most már volt ugyan pénze, hogy átvészelje a telet, de viszont Cérizet felügyelete alatt élt, s tudtán kívül a nagy Cointet-tól függött.

- Kezünkben vannak - mondta kimenőben a papírgyár igazgatója nyomdász testvérének. - Ezek a szerencsétlenek most megszokják, hogy bért kapnak a nyomdájukért - számítanak erre, és adósságba verik magukat. Fél év múlva nem újítjuk meg a bérletet, s akkor meglátjuk, mit rejteget ez a lángeszű férfiú, mert felajánljuk neki, hogy kihúzzuk a bajból, ha társul velünk a felfedezés kiaknázására.

Ha valami ravasz kereskedő láthatta volna a nagy Cointet-t, amikor kijelentette e szavakat: *ha társul velünk* - megértette volna, hogy a házasság veszedelme még mindig kisebb az anyakönyvi hivatalban, mint a kereskedelmi törvényszék előtt.

Hiszen már az is sok volt, hogy ezek a kegyetlen vadászok nyomára jutottak a vadnak! David és felesége mellett csak Kolb és Marion állt, igazán tehetetlenek voltak hát egy Boniface Cointet cselfogásaival szemben.

Amikor Séchard-né lebetegedett, Lucien ötszázfrankos pénzeslevele és Cérizet második bérfizetése révén fedezhették minden kiadásukat. Ève, az anyja és David már azt hitték, hogy Lucien megfeledkezett róluk, és most ugyanolyan örömet éreztek, mint első sikerei idejében a költő, akinek újságírói diadalai még nagyobb zajt ütöttek Angoulême-ben, mint Párizsban.

Davidot elringatta a biztonság csalóka érzete - és megtántorodott, amikor ezt a szörnyű levelet kapta sógorától:

> Édes Davidom, Métivier-nél elhelyeztem három váltót a te aláírásoddal, az én rendeletemre kiállítva, egy-, két- és háromhónapos lejárattal. Választanom kellett; vagy ezt teszem, vagy öngyilkos leszek, hát ehhez a szörnyű segédeszközhöz folyamodtam, bár kétségtelenül sok bajt fog neked okozni. Majd megmagyarázom, milyen kényszerhelyzetben vagyok, és különben is iparkodom lejáratkor megküldeni neked a pénzt. Égesd el a levelemet, ne szólj semmit se a húgomnak, se az anyámnak, mert bevallom, számítottam hősiességedre, amelyet jól ismer
>
> kétségbeesett testvéred
> Lucien de Rubempré

- Szegény bátyád iszonyú pénzzavarban van - mondta David a feleségének, aki ekkor kelt föl gyermekágyból -, három ezerfrankos váltót küldtem neki, egy-, két- és háromhónapos lejárattal, ezt tartsd számon.

Aztán sétálni ment a mezőre, hogy a felesége magyarázatot ne kérhessen tőle. De Ève-et már végtelenül nyugtalanította a bátyja félesztendős hallgatása, s amikor anyjával megbeszélte ezt a baljóslatú mondatot, igen rossz előérzetei támadtak: kétségbeesett lépésre határozta el magát, csakhogy ezeket eloszlathassa. Ifjabb Rastignac néhány napra hazatért, s épp elég rosszat beszélt Lucienről, hogy ezek a párizsi hírek szájról szájra továbbadva és megtoldva eljussanak az újságíró húgához és anyjához. Ève elment Rastignacnéhoz, megkérte, hogy beszélhessen a fiával. Közölte vele minden aggodalmát, s könyörgött neki, mondja meg az igazat Lucien párizsi helyzetéről. Ève egy pillanat alatt megtudta bátyja és Coralie viszonyát, Lucien párbaját Michel Chrestiennel, amit d'Arthez ellen elkövetett árulása okozott, egyszóval Lucien életének minden körülményét, egy elmés dandy mérgezett előadásában, aki gyűlöletét és irigységét ügyesen tudta szánalomnak álcázni, s a nagy ember jövőjéért aggódó hazafiság baráti formájába és az Angoulême kegyetlenül kompromittált szülöttjének tehetsége iránt érzett bámulat színeibe öltöztetni. Beszélt Lucien hibáiról, amelyek miatt elvesztette a legmagasabb személyiségek pártfogását, s eltépte a rendeletet, amely felruházta őt a Rubempré névvel és címerrel.

- Asszonyom, ha a bátyjának jó tanácsadói lettek volna, ma is a kitüntetések útján haladna, és férje lenne Bargetonnénak; de hát elhagyta, megsértette! Bargetonné fájó szívvel ment feleségül Sixte du Châtelet grófhoz, mert szerette Lucient.

- Lehetséges ez?... - kérdezte Séchard-né.

- Az ön bátyja sasfiók, akit megvakítottak a fényűzés és dicsőség első sugarai. Ki tudja, micsoda mélységbe hull a sas, ha lezuhan; a nagy ember bukása mindig arányban van a magassággal, ahová feljutott.

Ève elborzadva tért vissza. Az utolsó mondat nyílvessző gyanánt fúródott a szívébe. Lelkének legérzékenyebb pontján érte a seb, mélységesen hallgatott odahaza; de sok könny futott végig az arcán, a gyermeke homlokán is, amíg szoptatta. Olyan nehéz lemondani a családi büszkeség illúzióiról, melyek az élettel együtt születnek, hogy Ève nem hitt Eugène de Rastignacnak

s igazi barát szavát akarta hallani. Megható levelet írt tehát d'Artheznek, akinek címét megadta volt neki Lucien, amikor még rajongott d'Arthez baráti köréért, s ezt a választ kapta:

Asszonyom,

az igazságot kérdezi tőlem, arról, hogyan él Párizsban a bátyja; felvilágosítást kíván a jövőjéről, s hogy őszinte válaszra bírjon, elismétli, amit Rastignac úr mondott róla, és kérdezi, vajon igaz-e mindez.

Ami engem illet, asszonyom, Lucien javára kell helyesbítenem Rastignac úr bizalmas kijelentéseit. A bátyja lelkiismeret-furdalást érzett, eljött hozzám, hogy megmutassa nekem a könyvemről írott kritikát, s azt mondta, nem tudja rászánni magát a kiadására, bár egy drága teremtést dönt veszélybe azzal, ha nem engedelmeskedik pártja parancsának. Sajnos, asszonyom, az írónak kötelessége, hogy megértse a szenvedélyeket, hiszen az a dicsősége, ha ki tudja fejezni: megértettem tehát, hogy ha a kedves és a barát közt van választásunk, fel kell áldoznunk a barátot. Megkönnyítettem bátyjának a vétkét, magam javítottam át ezt a *könyvgyilkos* cikket, és egészen helybenhagytam.

Ön azt kérdi tőlem, vajon Lucien megtartotta-e becsülésemet és barátságomat. Erre nehéz válaszolni. A bátyja rossz úton jár, a vesztébe rohan. E pillanatban még szánom; nemsokára szándékozom elfelejteni, nem annyira azért, amit már elkövetett, mint inkább azért, amit ezután kell még elkövetnie. Az Ön Lucienje költői lélek, de nem költő, álmodik és nem gondolkozik, handabandázik és nem teremt. Végül, bocsássa meg a szavamat, elasszonyosodott férfi, keresi a feltűnést, ami legfőbb vétke a franciának. Ilyenformán Lucien mindig fel fogja áldozni legjobb barátját azért a gyönyörűségért, hogy a szellemességét bebizonyíthassa. Szívesen aláírna akár holnap egy szerződést az ördöggel, ha ez a szerződés néhány esztendőre csillogó, fényűző élethez juttatná.

Nem tett-e már rosszabbat is ennél, amikor elkótyavetyélte a jövendőjét egy színésznővel folytatott, nyílt együttélésnek múló gyönyörűségeiért? E pillanatban még ennek a nőnek ifjúsága, szépsége, odaadása - mert imádja őt - leplezi előtte, hogy mily veszélyes ez a helyzet, amelyet sem a dicsőség, sem a siker, sem a vagyon nem tud elfogadtatni a világgal. Nos hát, akármilyen újabb kísértés környékezi meg, az Ön bátyja mindig csak a pillanatnyi gyönyöröket fogja látni, éppen úgy, mint ma. Nyugodjék meg, Lucien soha nem fog elmenni a bűnig, ahhoz nem elég erős; de bele tudna nyugodni egy már elkövetett bűnbe, osztoznék a hasznában, anélkül, hogy a veszélyben osztozott volna: ezt pedig irtózatosnak találja mindenki, még a gonosztevő is. Meg fogja vetni önmagát, bűnbánatot fog érezni; de ha újra megszorul, ő is újra kezd mindent, mert nincs akarata: erőtlen a gyönyör csapdáival, legkisebb ambícióinak kielégítésével szemben. Lusta, mint minden költői lélek, s ügyesnek véli magát, amikor megkerüli a nehézségeket, ahelyett, hogy legyőzné. Egyik órában bátor lesz, a másikban gyáva. És éppoly kevéssé szabad javára írni a bátorságát, mint a gyávaságát szemére hányni: Lucien hárfa, húrjai a légkör változásai szerint feszülnek meg, vagy ernyednek el. Írhat szép könyvet, haragjának vagy boldogságának egy korszakában, és érzéketlen lehet a siker iránt, noha vágyott utána.

Párizsba érkezésének első napjaitól fogva hatása alá került egy erkölcsi érzék nélkül szűkölködő fiatalembernek, akinek az irodalmi élet nehézségei között tanúsított ügyességei és tapasztaltsága elkábította. Ez a csepűrágó tökéletesen meghódította Lucient, s belesodorta abba a méltatlan életmódba, amelyre szerencsétlenségére varázsos fátylat vetett a szerelem. Gyöngeség jele, ha valaki túlságos könnyen osztogatja a csodálatát: nem lehet egyforma tisztelettel adózni a kötéltáncosnak és a poétának. Valamennyiünket

bántott, hogy többre becsülte az irodalom cselszövéseit és arcátlanságait azok bátorságánál és becsületénél, akik azt tanácsolták neki, hogy ne kerülő úton nyerje el a sikert, hanem vállalja a harcot és szálljon le küzdeni a porondra, ahelyett, hogy a zenekar trombitásai közé ülne.

Furcsa dolog ez, asszonyom, de a társadalom nagyon is elnéző az ilyen természetű fiatalemberek iránt: szereti őket, lépre megy külső előnyeik szép látszatának; nem kíván tőlük semmit, menti minden hibájukat, részesíti őket a tökéletes egyéniségek minden előnyében, mert csak jó tulajdonságaikat akarja meglátni - és végül, elkényeztetett gyereket nevel belőlük. Ellenben határtalanul szigorú a társadalom az erős és teljes egyéniségekhez. Talán van valami fenséges a társadalomnak e látszólag oly igazságtalan viselkedésében: mulat a bohócon, csak gyönyörűséget kíván tőle s hamarosan elfelejti; ellenben a nagyságtól annak egész isteni nagyszerűségét megköveteli, mielőtt térdet hajtana előtte.

Mindent a maga törvénye szerint kell megítélni: az örök életű gyémánt legyen szeplőtlen, a divat kérészéletű alkotása könnyelmű, képtelen, megbízhatatlan lehet. Így hát Lucien tévedései ellenére is nagyszerűen érvényesülhet, talán megnyergelheti valamilyen formájában a szerencsét, vagy jó társaságba kerülhet; de ha valami gonosz démonnal találkozik, a pokol fenekéig fog süllyedni. Csillogó keveréke ő a túlságosan könnyű alapra hímzett szép tulajdonságoknak; az idő elviszi magával a virágokat, egy napon nem marad egyéb, mint a szövet s ha az rossz, rongyot lát az ember a helyén. Amíg Lucien fiatal, tetszeni fog; de mi lesz vele harmincéves korában? Ezt kell kérdezniük azoknak, akik őszintén szeretik.

Ha egymagam gondolkoznám így Lucienről, talán megkíméltem volna Önt attól, hogy ilyen fájdalmat okozzak az őszinteségemmel; de az, hogy banalitásokkal kerüljem meg aggódó kérdéseit, méltatlannak látszott a szememben Önhöz is, akinek levele valóságos segélykiáltás, s magamhoz is, akit Ön túlságosan megtisztel. Mindezeken felül pedig azok a barátaim, akik ismerték Lucient, egyhangúlag ezen a véleményen vannak: kötelességemnek tartottam tehát, hogy megírjam az igazságot, bármily rettentő is. Lucientől mindenre el lehetünk készülve, jóban és rosszban egyaránt. Ez tömören a véleményünk, ez a veleje ennek a levélnek is. Hogyha mostanában nyomorúságos és hányatott életének véletlenségei visszasodornák Önhöz ezt a poétát, használja fel minden befolyását, hogy megtartsa családja körében, mert amíg csak a jelleme ki nem forr, Párizs mindig veszedelmes lesz rá nézve. Őrző angyalainak nevezte Önt és a férjét, s bizonyára megfeledkezett Önökről; de eszébe fognak jutni abban a pillanatban, amikor a vihar megkergeti és csak a családjánál lelhet menedéket. Tartsa hát nyitva számára a szívét, asszonyom: szüksége lesz rá.

Fogadja, asszonyom, őszinte tiszteletét annak az embernek, aki ismeri az Ön értékes tulajdonságait, és sokkal jobban becsüli anyai aggodalmát, semhogy készséges szolgálatát föl ne ajánlaná.

D'Arthez

Két nappal e válasz olvasása után Ève kénytelen volt dadát fogadni: a teje elapadt. Valamikor istenítette a bátyját, s most azt látta, hogy legszebb képességei züllesztik el; egyszóval azt látta, hogy a sárban fetreng. A nemes teremtés nem tudott alkudozni a becsületesség, az erkölcsi kényesség s az otthon vallásának többi hitcikke dolgában, amiket a messze vidéken még tisztán ragyogó családi tűzhely mellett tiszteletben tartottak.

Igaza volt hát David jóslatainak. Amikor egy őszinte és tiszta beszélgetésben a két szerető házastárs kiöntötte a szívét egymásnak, és Ève megvallotta férjének, micsoda bánat festi ónszínűre fehér homlokát - David vigasztaló szavakat talált számára. Bár könnybe borult a szeme, hogy feleségének szép keblét kiszárította a fájdalom, s hogy az asszony kétségbe van esve, mert anyai kötelességét nem tudja teljesíteni: megnyugtatta, és valami reménységet öntött belé.

- Látod, fiacskám, a bátyádat a képzelete vitte bűnbe. Hisz oly természetes, hogy egy poéta bíborba és azúrba akar öltözködni, és mohón fut minden gyönyörűség után. Ezt a madarat lépre viszi a ragyogás, a fényűzés, s annyi jóhiszeműség van benne, hogy Isten megbocsát neki, ha a társadalom el is ítéli.

- De hiszen megöl bennünket... - kiáltott fel a szegény asszony.

- Ma megöl, de néhány hónappal ezelőtt megmentett, amikor elküldte első keresetét - felelte a jó David, aki bölcsen megértette, hogy a kétségbeesés túlzásokba ragadtatja a feleségét, de majd csak visszatér Lucien iránti szeretete. - Mercier mondta *Párizs képé*-ben körülbelül ötven évvel ezelőtt, hogy az irodalom, a költészet, a tudomány, az agy alkotásai sohasem tarthatják el az embert; Lucien pedig, mint költő, nem hitt az öt évszázad tapasztalásában. A tintával öntözött vetésből csak tíz-tizenkét esztendő múlva lesz aratás, ha ugyan lesz, Lucien pedig lábán adta el a termését. Legalább megtanulta, hogy mi az élet. Előbb egy asszony csalta meg, aztán a társaság, a hamis barátok. Drágán fizette meg a tapasztalását, ennyi az egész. Az őseink azt mondták: ha egy jó családból való fiú ép füllel és ép becsülettel ér haza, rendben van minden.

- A becsület!... - kiáltott fel szegény Ève. - Ó jaj, hány helyen sebezte meg Lucien a becsületét!... Lelkiismerete ellenére írni! Legjobb barátját megtámadni!... Elfogadni egy színésznő pénzét!... Mutatkozni vele! Kihúzni a párnát a fejünk alól!...

- Ó, ez még semmi!... - kiáltott fel David, de aztán hirtelen elhallgatott.

Majdnem kicsusszant a száján a sógora váltóhamisítása, s Ève szerencsétlenségére, észrevette az elhallgatását, és valami határozatlan nyugtalanság fogamzott meg benne.

- Hogy semmi? - felelte. - Ugyan miből fizetünk ki háromezer frankot?

- Először is - mondta David - meg kell újítanunk Cérizet-vel a nyomdabérletet. Fél esztendő alatt hétszáz frankot keresett azon a tizenöt százalékon, amit Cointet-ék adnak neki a számukra végzett munkák után és még ötszázat városi munkákkal.

- Ha Cointet-ék tudják ezt, talán nem újítják meg a bérletet, félni fognak tőle - mondta Ève -, mert Cérizet veszedelmes ember.

- Eh, mit bánom én - kiáltott Séchard -, néhány nap múlva gazdagok vagyunk! Ha egyszer Lucien pénzhez jut, angyalom, maga lesz a földre szállt erény...

- Ó, David barátom, milyen szó csusszant ki most a szádon! Hát Luciennek nem volna ereje a rossz ellen, ha nyomorúságban él? Te is éppen úgy gondolkozol róla, mint d'Arthez úr! Erő nélkül senki sem lehet kiváló ember, Lucien pedig gyönge... micsoda angyal az, akit nem szabad megkísérteni?...

- Ej, Lucien olyan természet, amely csak a maga környezetében, a maga mennyországában szép. Nem született küzdelemre, és én meg fogom kímélni a küzdelemtől. Nézz csak ide. Sokkal közelebb állok az eredményhez, semhogy el ne árulhatnám neked a módját. - Néhány nyolcadrét nagyságú fehér papírlapot húzott ki a zsebéből, diadalmasan meglobogtatta, s letette felesége ölébe. - Egy rizsma ilyen papír a legnagyobb formátumban (grand-raisin) nem

fog többe kerülni öt franknál - mondotta; kezébe nyomta Ève-nek a mintákat, s az asszonyon gyermekes meglepetés látszott.

- De hát hogyan készítetted ezeket a mintákat? - kérdezte.

- Egy ócska szőrszitával, amit Mariontól szedtem el - felelte David.

- Hát nem vagy még megelégedve?

- Nem a gyártás a probléma, hanem a pép önköltségi ára. Sajnos, drágám, én csak az utolsók közt léptem erre a nehéz útra. Massonné már 1794-ben megpróbálta a telenyomtatott papírt fehér papírrá visszaváltoztatni; sikerült is neki, de milyen áron! Angliában 1800 táján Salisbury márki próbálta - s ugyanakkor, 1801-ben Franciaországban Seguin - szalmát használni a papírgyártáshoz. A mi közönséges módunk, az *arundo phragmitis,* szolgáltatta a kezedben levő papíríveket. De én csalánt és bogáncsot fogok felhasználni, mert, hogy a nyersanyag olcsó maradhasson, olyan növényi anyaghoz kell folyamodni, ami mocsarakban és rossz földön is megterem, s így potom pénzbe kerül. Az egész titok a szárak preparálásában rejlik. E pillanatban még az eljárásom nem elég egyszerű. Nos hát, ennek a nehézségnek ellenére is bizonyos vagyok: megszerzem a francia papírgyártásnak azt a kiváltságot, amelyet az irodalmunk élvez, a mi országunk monopóliumává teszem, mint ahogy az angoloké a vas, a kőszén és a közönséges agyagáru monopóliuma. Én akarok lenni a papírgyártás Jacquart-ja.

Ève felállt, David egyszerű szavai lelkesedést és csodálkozást lobbantottak lángra benne - kitárta a karját, magához szorította, és vállára hajtotta a fejét.

- Úgy megjutalmazol, mintha már meg is találtam volna a titkot - mondta a férje.

Válasz helyett Ève csak könnyben úszó szép arcát mutatta, s egy pillanatig nem tudott szólni.

- Nem a lángészt csókoltam meg - mondta -, hanem a vigasztalót! Az elbukott dicsőség helyében egy emelkedő dicsőséget mutattál meg nekem. Azért a fájdalomért, amit a bátyám süllyedése okoz, a férjem nagyságával vigasztalsz meg... Igen, nagy leszel, mint a Graindorge-ok, a Rouvet-k, a Van Robais-k, mint az a perzsa, aki a festőbuzért meghonosította - mint mindazok, akik homályban maradtak, mert feltűnés nélkül cselekedték a jót, amikor egy iparágat tökéletesítettek.

- Vajon mit csinálnak most?... - mondta Boniface.

A nagy Cointet a Mûrier téren sétálgatott Cérizet-vel, vizsgálgatta a férj és feleség árnyékát, amint a muszlinfüggönyön kirajzolódott; mert mindennap éjféltájban eljött Cérizet-vel beszélgetni, akit megbízott, hogy figyelje egykori gazdájának minden moccanását.

- Bizonyosan azt a papírt mutatja az asszonynak, amelyiket ma reggel gyártott - felelte Cérizet.

- Micsoda anyagokat használt fel? - kérdezte a papírgyáros.

- Azt lehetetlen kitalálni - felelte Cérizet -, már lyukat fúrtam a tetőn, fölmásztam, s múlt éjszaka láttam a gazdámat, amint a rézüstben főzte a pépjét - hiába vizsgálgattam a sarokban fölhalmozott készleteket, csak annyit tudtam észrevenni, hogy a nyersanyag hasonlít a halomba rakott lenhez...

- Ne menjen tovább! - szólt szenteskedő hangon Boniface Cointet a spionjához - ez nem lenne becsületes dolog!... Séchard-né majd ajánlatot tesz magának, hogy újítsa meg a nyomda bérletét; mondja, hogy önállósítani akarja magát, kínálja a felét annak, amit az iparengedély és az anyag megér, s ha beleegyezik, keressen föl engem. Mindenesetre nyújtsa a dolgot... Nincs pénzük.

- Egy fillérjük sincs - mondta Cérizet.

- Egy fillérjük sincs - ismételte a nagy Cointet. - „Kezemben vannak” - gondolta magában.

A Métivier és a Cointet testvérek cégei a papírbizományos üzletet, papírgyártást és nyomdászatot bankársággal kötötték össze, de eszük ágában sem volt fizetni a bankári cím használatáért. A kincstár még nem lelte meg a módját a kereskedelmi üzletek ellenőrzésének, hogy bankári pátens kiváltására kényszeríthesse mindazokat, akik titokban bankárkodnak. Ez a pátens Párizsban például ötszáz frankba kerül. De a Cointet testvérek és Métivier, noha a tőzsdén a *zugbankárok* közé számították őket, évnegyedenként legalábbis néhány százezer frankot forgattak meg a párizsi, bordeaux-i és angoulême-i piacokon. Nos, éppen ezen az estén kapták meg a Cointet testvérek Párizsból azt a háromezer frank ára váltót, amit Lucien hamisított. A nagy Cointet tüstént szörnyű fegyvert kovácsolt ebből az adósságból, s amint majd látni fogjuk, egyenesen a szegény, türelmes feltaláló mellének szögezte.

Másnap reggel hét órakor Boniface Cointet a gát mentén sétálgatott, ahol a felduzzasztott víz az ő nagy papírgyárát táplálta, s zúgása elfojtotta az emberi hangot. Egy fiatalemberre várakozott. A fiatalember huszonkilenc éves volt, hat hete jogtanácsos az angoulême-i első folyamodású törvényszéknél, és Pierre Petit-Claud-nak hívták.

- Ugye, maga egyidőben járt David Séchard-ral az angoulême-i kollégiumba? - kérdezte a nagy Cointet, és üdvözölte a fiatal jogászt, aki sietve jelent meg a gazdag gyáros hívására.

- Igenis, kérem - felelte Petit-Claud, a nagy Cointet lépéséhez igazítva a magáét.

- Felújították azóta az ismeretséget?

- Legföljebb kétszer találkoztunk a visszatérés óta. Nem is lehetett másként; én az irodában vagy a törvényszéken voltam hétköznapon; vasárnap és ünnepeken pedig dolgoztam, hogy teljesebbé tegyem a tudásomat, hiszen csak saját erőmre támaszkodhattam...

A nagy Cointet helyeslően bólintott.

- Amikor viszontláttuk egymást Daviddal, megkérdezte, mi lett belőlem. Mondtam, hogy elvégeztem a jogot Poitiers-ben, aztán Olivet ügyvéd első segédje lettem, és remélem, előbb vagy utóbb megvehetem az irodáját... Sokkal közelebbről ismertem a jelenleg Rubemprénak nevezett Lucien Chardont, Bargetonné kedvesét, a mi nagy költőnket, szóval David Séchard sógorát.

- Hát akkor bejelentheti Davidnak a kinevezését, és felajánlhatja neki a szolgálatait - mondta a nagy Cointet.

- Az nem szokás - felelte a fiatal jogtanácsos.

- Sohasem volt pöre, nincs jogtanácsosa, nem olyan lehetetlen dolog - felelte Cointet, pápaszeme mögül méregetve a kis jogászt.

Pierre Petit-Claud houmeau-i szabó fia volt; iskolatársai mindig lenézték; mintha egy kis epe is keringett volna a vérében. Piszkos és zavaros arcszíne régi betegségekre, nyomorúság okozta virrasztásokra és majdnem mindig gonoszságokra szokott vallani. Két köznapi szóval röviden lefesthető ez a fiatalember; metsző volt és szúrós. Repedt hangja illett keserű arcához, girhes külsejéhez és szarkaszemének határozatlan színéhez. A szarkaszem Napóleon megfigyelése szerint a megbízhatatlanság jele. - Nézze csak ezt az embert - mondta Las-Cazes-nak, Szent Ilona szigetén, egyik meghittjéről, akit sikkasztások miatt volt kénytelen elcsapni -, nem is tudom, hogy tévedhettem olyan sokáig e megítélésben, holott valóságos szarkaszeme van. - Éppen ezért, amikor a nagy Cointet alaposan szemügyre vette a sovány,

himlőhelyes, ritka hajú kis jogászt, akinek homloka máris messze terjeszkedett a koponyáján - amikor látta, hogy kényeskedése mily hamar válik felfortyanássá, azt gondolta magában: „ez az én emberem!" - És valóban, Petit-Claud, akit egész életében lenéztek, akit az érvényesülés mardosó vágya gyötört, vakmerően, minden vagyon nélkül harmincezer frankért megvásárolta a principálisa irodáját; arra számított, hogy egy jó házassággal majd kifizeti; sőt szokás szerint arra is, hogy majd a principális talál feleséget neki, mert az elődnek mindig érdeke megházasítani az utódját, hogy az irodáját megfizethesse. De Petit-Claud még jobban számított saját magára, mert volt benne valami, vidéken ritkaságszámba menő felsőbbrendűség, amelynek legfőbb eleme azonban a gyűlölet volt. Nagy gyűlölet nagy erőfeszítéseket jelent.

Nagy különbség van a párizsi és a vidéki jogászok között, s a nagy Cointet sokkal ügyesebb volt, semhogy ki ne használta volna ezeket a kis jogászokat mozgató apró szenvedélyeket. Párizsban egy nevesebb jogtanácsos - és ilyen sok van - némiképpen magában hordja a diplomata jellemző tulajdonságait; sok ügy, nagy érdekek, bonyolult kérdések vannak rábízva, nem kell a perrendtartás fogásaiban keresnie a vagyonszerzés eszközét. A perrendtartás lehet támadó- vagy védőfegyver, de már nem fejőstehén a számára, mint valamikor. Vidéken ellenben a jogászok nagy szeretettel gyártják a tengernyi apró aktát, amely rogyásig megrakja költségekkel a számlájukat, és rengeteg bélyeges papírt fogyaszt. Ezek az apróságok foglalkoztatják a vidéki jogtanácsost, aki csak a költségszámlával törődik ott, ahol a párizsi jogász a honoráriumra gondol. Honorárium az, amivel a kliens a költségeken felül tartozik a tanácsosának, az ügy többé vagy kevésbé ügyes vezetéséért. A költségeknek fele a kincstáré, a honorárium egészen a jogtanácsosé. Mondjuk ki bátran: a kifizetett honorárium ritkán van összhangban azzal a honoráriummal, amit egy jogász kér és megérdemel a szolgálataiért. A párizsi jogtanácsosok, ügyvédek és orvosok - akárcsak a kurtizánok, ha futó barátságokról van szó - igen gyanakvó szemmel nézik a klienseik háláját.

A kliens *pör előtt* és *pör után* két nagyszerű Meissonnier-hez méltó zsánerkép tárgya lehetne, s a jogászok kétségtelenül jó áron megvennék ezt a képet.

De van még egy másik különbség is a párizsi és vidéki jogtanácsos közt. A párizsi ritkán mond pörbeszédet, csak néha, ideiglenes döntések alkalmával beszél a törvényszéken, de 1822-ben (mert azóta roppantul elszaporodtak az ügyvédek) a jogtanácsos a legtöbb megyében ügyvéd is volt, és maga védte a saját ügyét. Ebből a kettős életből kettős munka is származik, amely beleoltja a vidéki jogtanácsosba az ügyvéd intellektuális bűneit, anélkül hogy a jogtanácsos súlyos kötelezettségeitől megszabadítaná. A vidéki jogász fecsegővé válik, s elveszti azt a világos ítélőképességét, amelyre oly nagy szükség van az ügyek vitelében. A kiváló emberből, aki így megkettőzteti magát, igen gyakran két középszerű ember lesz. Párizsban a jogtanácsos nem pazarolja a szót a törvényszéken, és nem kerül gyakran abba a helyzetbe, hogy *pro* és *contra* kelljen szónokolnia, ezért megőrizheti egyenes gondolkozását. Ért a jogtudomány ballisztikájához, előkeresi az arzenálból a fegyvereket, amiket e tudomány ellentmondásai adnak a kezébe, de az ügyet illetően megőrzi a meggyőződését, és minden erejéből iparkodik diadalra vinni. Egy szó, mint száz: a gondolat kevésbé részegít meg, mint a szó. Ha sokat beszél az ember, végül elhiszi, amit mond; ellenben cselekedhetik saját gondolkozása ellenére, anélkül hogy azt megfertőzné, s megnyerhet egy igazságtalan pört, anélkül hogy az igazságos volta mellett kardoskodnék, mint a pörbeszédet mondó ügyvéd teszi. Éppen ezért a megöregedett párizsi jogtanácsosból sokkal inkább válhatik jó bíró, mint egy öreg ügyvédből. A vidéki jogtanácsosnak tehát számos oka van, hogy középszerű ember legyen: kicsinyes szenvedélyeket tesz magáévá, kicsinyes ügyeket vezet, költségcsinálásból él, kiaknázza a perrendtartás minden lehetőségét és pörbeszédeket mond! Egyszóval nagyon sok

a gyöngéje. De aztán, ha egyszer figyelemre méltó ember akad a vidéki jogtanácsosok közt, az igazán kiváló is!

- Azt hittem, uram, a saját ügyei miatt hívatott - felelte Petit-Claud, éles epigrammává hegyezve ezt a megjegyzést egy pillantással, amit a nagy Cointet átlátszatlan pápaszeme felé röpített.

- Ne kerülgessük a dolgot! - válaszolta Boniface Cointet. - Hallgasson ide...

E bizalmas vallomásokkal terhes bevezető után Cointet leült egy padra, és maga mellé ültette az ügyvédet.

- ...amikor du Hautoy úr 1804-ben átutazott Angoulême-en, hogy mint konzul Valenciába menjen, megismerkedett Sénonches asszonnyal, aki akkor Zéphirine kisasszony volt, s annak leánya született tőle - súgta Cointet az ügyvéd fülébe. - Igen - folytatta, észrevéve, hogy Petit-Claud összeborzong -, Zéphirine kisasszony és Sénonches úr házassága gyorsan bekövetkezett a hölgy titkos lebetegedése után. A kislány, Françoise de la Haye kisasszony falun nevelkedett az anyámnál, s most Sénonches-né viseli gondját, szokás szerint keresztanyai minőségben. Mivel anyám az öreg Cardanet-nénak, Zéphirine kisasszony nagyanyjának bérlője, be volt avatva a Cardanet család és a Sénonches család idősebbik ága egyetlen örökösnőjének titkába, engem bíztak meg, hogy gazdálkodjam azzal a kis összeggel, amit később Francis du Hautoy úr a leányának szánt. Én ezzel a tízezer frankkal szereztem a vagyonomat s az a mai napig harmincezer frankra növekedett. Sénonches-né mindenesetre ad majd kelengyét, ezüstneműt és valami bútorzatot a gyámleányának; én pedig megszerezhetem magának a leányt, fiacskám - mondta Cointet, és térdére csapott Petit-Claud-nak. - Ha feleségül veszi Françoise de la Haye-t, az angoulême-i arisztokrácia nagy részét máris ügyfeleihez számíthatja. Ez a balkézről való rokonság nagyszerű jövőt nyit maga előtt... Egy ügyvéd-jogtanácsos társadalmi helyzete ki fogja elégíteni őket: tudom, hogy különbet nem is kívánnak.

- Mit kell tenni?... - kérdezte mohón Petit-Claud - hiszen önnek Cachan ügyvéd a jogtanácsosa...

- Nem is fogom hirtelen faképnél hagyni Cachant a maga kedvéért, én csak később leszek a kliense - mondta ravaszul a nagy Cointet. - Hogy mit kell tenni, barátom? Ej, hát el kell vállalnia David Séchard ügyeit. Ez a szegény ördög ezer tallér értékű váltóval tartozik nekünk, nem fogja kifizetni, maga pedig úgy védi a mi keresetünk ellen, hogy rettentő sok költséget csinál neki... Csak dolgozzék nyugodtan, vezesse az ügyeit, halmozza egymásra az apróságokat. Doublon, a végrehajtóm, akit Cachan irányítása mellett megbízok a pénz behajtásával, mindenesetre fürgén fog mozogni. Okos ember kevés szóból is ért. Most pedig, fiatal barátom... - Ékesen szóló szünetet tartott s eközben egymásra néztek.

- Mi ketten sohasem láttuk egymást - folytatta Cointet -, én nem mondtam magának semmit, maga semmit sem tud sem du Hautoy úrról, sem Sénonches-néról, sem de la Haye kisasszonyról; egyszerűen, amikor itt lesz az ideje, vagyis két hónap múlva, feleségül fogja kérni ezt a fiatal hölgyet. Ha beszélnünk kell egymással, idejön esténként. Ne írjunk egy betűt se.

- Hát tönkre akarja tenni Séchard-t? - kérdezte Petit-Claud.

- Nem egészen, de egy ideig börtönben kell tartani...

- És milyen célból?

- Azt hiszi, olyan együgyű vagyok, hogy ezt megmondom magának? Ha lesz annyi esze, hogy kitalálja, annyi esze is lesz, hogy hallgasson.

- Az öreg Séchard gazdag - mondta Petit-Claud; máris belehelyezkedett Boniface gondolataiba, s megpillantotta a kudarc lehetőségét.

- Amíg az öreg él, egy rézgarast sem ad a fiának, s az egykori nyomdász nem nagyon igyekszik kinyomatni a saját gyászjelentését...

- Rendben van - mondta Petit-Claud gyors elhatározással. - Biztosítékot nem kérek öntől, hiszen jogász vagyok; ha ki találna játszani, leszámolnék önnel.

„Ez a fickó még sokra viszi" - gondolta Cointet.

A beszélgetést követő napon, április harmincadikán, a Cointet testvérek bemutatták az első váltót a Lucien-féle három hamisítvány közül. Szerencsétlenségére a váltót a szegény Séchard-nénak nyújtották át, s amikor az meglátta, hogy Lucien hamisította az ura aláírását, odahívta Davidot, és mellének szegezte a kérdést:

- Te nem írtad alá ezt a váltót?

- Nem - felelte David. - A bátyádnak annyira sürgős volt, hogy aláírta helyettem...

Ève visszaadta a váltót a Cointet testvérek pénzbeszedőjének, s azt mondta:

- Nem tudunk fizetni.

Aztán, mert érezte, hogy elhagyja az ereje, fölment szobájába; David utána.

- Barátom - szólt Ève elhaló hangon Séchard-hoz -, szaladj el Cointet-ékhoz, bizonyosan lesznek egy kis kímélettel irántad, kérd meg, hogy várjanak, és különben is juttasd eszükbe, hogy Cérizet bérletének megújításakor ezer frankkal fognak tartozni neked.

David tüsténT elment ellenségeihez.

Faktorból mindig lehet nyomdász, de az ügyes nyomdász nem mindig ügyes kereskedő; így aztán David, aki nem sokat értett az üzlethez, a rövidebbet húzta a nagy Cointet-val szemben, amikor összeszoruló torokkal, dobogó szívvel, meglehetős ügyetlenül előadta mentségeit és kérését, s ezt a választ kapta:

- Ez egyáltalán nem tartozik ránk. Mi a váltót Métivier-től kaptuk, Métivier fizetni fog nekünk. Forduljon őhozzá.

- Ó - mondta Ève, amikor meghallotta a választ -, ha egyszer a váltó visszakerül Métivier-hez, nyugodtak lehetünk.

Másnap Victor-Ange-Herménégilde Doublon, a Cointet testvérek végrehajtója végrehajtotta az óvatolást két órakor: a Mûrier tér ilyenkor a legforgalmasabb, s bármily óvatosan beszélgetett a folyosó ajtajában Marionnal és Kolbbal, az óvatolást még aznap este Angoulême egész kereskedő-világa megtudta. Különben is, hogyan menthette volna meg álszent formaságokkal Doublon, akinek a nagy Cointet kíméletességet parancsolt, Ève-et és Davidot a kereskedőnek attól a gyalázatától, amit a fizetések felfüggesztése jelent? Tessék megítélni! Itt a hosszadalmasság is túlságosan rövidnek fog látszani. Száz olvasó közül kilencvenet úgy izgatnak majd a következő részletek, akárcsak a legpikánsabb újdonság. Így igazolódik újra az axióma:

Semmit sem ismernek kevésbé a világon, mint amit mindenkinek tudnia kellene - a *Törvényt.*

A franciák óriási többségét kétségkívül úgy fogja érdekelni a banküzlet egyik ágának működése - ha jól írják le -, mint egy idegen országról szóló útleírás valamelyik fejezete.

Ha az üzletember abból a városból, ahol a vállalata van, másik városban lakó személynek küldi el egyik váltóját, mint ahogy a föltevés szerint Davidnak kellett tennie, hogy Lucient kisegítse, akkor az egyszerű műveletet, amit a váltónak az egy városban lakó üzletemberek közti forgatása jelent, valami olyan műveletté változtatja át, amely az egyik piacról a másikra kiállított váltóhoz hasonlít. Így tehát, amikor Métivier átvette Lucientől a három váltót, kénytelen volt elküldeni ezeket ügyfeleihez, a Cointet testvérekhez, hogy az értékükhöz juthasson. Ebből származott Lucien első vesztesége, amit úgy neveznek, hogy *jutalék idegen piacon való behajtásért,* s ami a leszámításon felül minden váltónál még egy bizonyos százalék levonását jelenti. A Séchard-féle váltók tehát átkerültek a bankügyek kategóriájába. El sem hinné az ember, mennyire megváltoztatja az adós helyzetét, ha a hitelező felséges címéhez a bankári jelleg is hozzájárul. Így például, mihelyt a *banküzletben* (tessék jól megjegyezni ezt a kifejezést!) a párizsi piacról az angoulême-i piacra áthelyezett váltót nem fizetik ki, a bankárok kölcsönösen tartoznak úgynevezett *vissz-számlát* kiállítani egymásnak. Soha regényíró nem talált ki valószínűtlenebb mesét ennél a számlánál[32], a következőkben bemutatjuk a leleményes bohóctréfákat, amiket a kereskedelmi törvény bizonyos cikkelye lehetővé tesz, s amiknek magyarázata azt is megérteti az olvasóval, mennyi kegyetlenség rejtőzik e szörnyű szóban: *törvényesség!*

Mihelyt Doublon bejegyeztette az óvatolást, maga vitte el a megóvatolt váltót a Cointet testvéreknek. A végrehajtó elszámolási viszonyban volt Angoulême üzleti hiénáival, s félesztendős hitelt adott nekik, amit a nagy Cointet egész esztendőre nyújtott ki azzal a módszerrel, ahogy kifizette őt, hónapról hónapra megkérdezve ettől a fiókhiénától:

- Doublon, van-e szüksége pénzre?

De ez még nem minden. Doublon engedményben is részesítette a hatalmas céget, amely ilyenformán minden aktán nyert valami csekélységet; másfél frankot egy óvatoláson! A nagy Cointet nyugodtan leült az íróasztalához, elővett egy kis harmincöt centime-os bélyeggel ellátott papírlapot, s közben tovább beszélgetett Doublonnal, hogy felvilágosítást szerezzen tőle a többi kereskedő vagyoni helyzetéről.

- No, hogy van megelégedve a kis Gannerackal?...

- Elég jól áll a lábán. Mit gondol! Egy szállítócég!...

- Annyi bizonyos, hogy nagy a forgalma. Azt hallom, a felesége sokba kerül neki...

- Már minthogy *neki?*... - kiáltott fel csúfondáros arccal Doublon.

A hiéna közben befejezte a papírdarab megvonalazását, s rondírással felírta rá a gyászos címet, utána pedig a következő számlát: *(Sic!)*

VISSZ- ÉS KÖLTSÉGSZÁMLA

egy ezerfrankos váltóról, mely kiállíttatott Angoulême-ben, 1822. február tizedikén, elfogadó: Ifj. Séchard, a Rubempré néven ismert Lucien Chardon rendeletére, forgató Métivier és alulírottak, lejárt folyó évi április harmincadikán, megóvatoltatott Doublon végrehajtó által ezernyolcszázhuszonkettő május elsején.

---

[32] Balzac itt és később még egyszer a conte (mese) és compte (számla) szavakkal játszik.

Tőke	1000,-
Óvatolás	12,35
Félszázalékos jutalék	5,-
Negyedszázalékos ügynöki jutalék	2,50
Visszváltónk és jelen számla bélyege	1,35
Kamatok és postaköltség	3,-
	1024,20

Idegen piacon való behajtás	1024,20
$1^1/_4$ %-a	13,25
	1037,45

Ezerharminchét frank negyvenöt centime, mely összeggel kártalanítjuk magunkat, Métivier úrnak, Párizs, Serpente utca kiállított látra szóló váltókkal, Gannerac úr rendeletére, Houmeau.

Angoulême, ezernyolcszázhuszonkettő, május másodikán.

COINTET TESTVÉREK

E kis számlát a gyakorlott üzletember gépiességével állította ki a nagy Cointet, mert közben folyvást beszélgetett Doublonnal, s az írás aljára a következő nyilatkozatot biggyesztette:

Alulírottak, Postel, houmeau-i gyógyszerész, és Gannerac, szállító ugyanebből a városból, igazoljuk, hogy Párizsból a mi piacunkra intézett váltó behajtási jutaléka egy és egynegyed százalék.

Angoulême, ezernyolcszázhuszonkettő, május harmadikán.

- Ugyan, Doublon, tegye meg nekem azt a szívességet, menjen el Postelhez és Gannerachoz, írassa alá velük ezt a nyilatkozatot, és hozza vissza holnap reggel.

Doublon jól ismerte ezeket a kínzószerszámokat, és úgy indult útnak, mintha a legegyszerűbb dologról lett volna szó. Nyilvánvaló, hogy ha az óvatolást borítékban kézbesítik is, mint Párizsban szokás, egész Angoulême tudta volna, milyen szerencsétlen állapotban vannak a szegény Séchard ügyei. És mennyi vád zúdult rá a nemtörődömsége miatt! Egyik azt mondta, felesége iránt való túlságos szerelme okozta vesztét; a másik azzal vádolta, hogy kelleténél jobban szereti sógorát. És milyen kegyetlen következtetéseket vont le mindenki ezekből az előzményekből. Az is bolond, aki magáévá teszi a rokona érdekét! Helyeselték, hogy Séchard apó olyan irgalmatlan a fiához, bámulták érte!

Most aztán mindazok, akik bármiféle okból elmulasztják *kötelezettségeiket* teljesíteni, vizsgálják meg jól, miféle tökéletes törvényes eljárásokkal kamatoztatnak tíz perc alatt huszonnyolc frankkal egy ezerfrankos tőkét a banküzletben.

Ennek a *vissz-számlának* csupán az első tétele vitathatatlan.

A második tétel a kincstár és a végrehajtó részesedése. A kincstár kap hat frankot, amiért jegyzékbe veszi az adós szenvedését és kiszolgáltatja a bélyeges papírt, így hát ez a méltánytalanság még hosszú életű lesz e földön! Egyébiránt tudjuk, hogy ezen a tételen másfél frank haszna van a bankárnak, mert Doublon engedményben részesíti.

A félszázalékos jutalékot, a harmadik tétel tárgyát, azon a leleményes címen szedik, hogy a tartozást meg nem kapni a banküzletben ugyanannyit jelent, mint egy váltót leszámítolni. Bár e két eset tökéletes ellentéte egymásnak, semmi sem hasonlatosabb, mint ezer frankot kiadni, vagy be nem venni. Aki valaha leszámítolásra nyújtott be váltót, az tudja, hogy a törvényesen járó hat százalékon kívül a leszámítoló még egy bizonyos százalékot von le szerény „jutalék" gyanánt, s ez azt a kamatot képviseli, amit neki a törvényes összegen felül saját pénzforgató lángelméje szerez meg. Minél több pénzt keres, annál többet követel. Éppen ezért ostobáknál kell a váltót leszámítoltatni, az kevésbé drága. De hol vannak a banküzletben ostobák?...

A törvény kötelezi a bankárt, hogy egy tőzsdeügynökkel igazoltassa a behajtási jutalék magasságát. Azokon a szerencsétlen piacokon, ahol nincs tőzsde, az ügynököt két üzletember pótolja. Az ügynöknek járó úgynevezett ügynöki jutalék a megóvatolt váltó értékének egynegyed százaléka. Ezt a jutalékot szokásjog alapján úgy számítják fel, mintha kifizették volna az ügynököt helyettesítő üzletembernek, s a bankár egyszerűen saját pénztárába süllyeszti. Ez a magyarázata e bájos számla negyedik tételének.

Az ötödik tétel annak a bélyeges papirosnak az ára, amelyen a *vissz-számlát* megszerkesztették, meg annak a bélyegnek az ára, melyet a leleményesen elnevezett visszváltókra tesznek, vagyis arra az új váltóra, amelyet kollégája nevére állít ki a bankár, hogy önmagát kártalanítsa.

A hatodik tétel a levélportó és a tőke törvényes kamatai arra az egész időre, amíg a bankár pénztárába nem vándorol.

És végül, az idegen piacon való behajtás jutaléka, a banküzlet tulajdonképpeni tárgya, annak a költsége, hogy egyik piacról a másikra teljesítik a fizetést.

Mármost vizsgáljuk meg ezt a számlát, amely a nápolyi nótából ismert Polichinelle módjára (milyen jól játszotta Lablache!) bebizonyítja, hogy tizenöt meg öt az huszonkettő! Nyilvánvaló, hogy Postel és Gannerac urak szívességből adták oda az aláírásukat: Cointet-ék szükség esetén igazolták Ganneracnak azt, amit Gannerac igazolt Cointet-éknak. Gyakorlatba vitték át az ismert közmondást: *kéz kezet mos*. A Cointet testvéreknek folyószámlája volt Métivier-nél, tehát nem voltak kénytelenek váltót kiállítani a nevére. Őközöttük egy visszaküldött váltó csak egy sort jelentett a *Tartozik* vagy *Követel* rovatban.

Ez a fantasztikus számla tehát a valóságban összezsugorodott az igazság szerint járó ezer frankra, a tizenhárom frank óvatolási költségre és az egyhavi félszázalékos késedelmi kamatra, ami nagyjából tizennyolc frank lehet.

Ha egy nagy bankháznak átlag mindennap van egy *vissz-számlája* egy ezerfrankos váltóról, akkor mindennap huszonnyolc frankot keres Isten és a bankszabályok kegyelméből. A bankok rettentő uralmát a zsidók hozták létre a tizenkettedik században, s még ma is uralkodik trónokon és népeken egyaránt. Más szavakkal kifejezve; ezer frank ennek a cégnek naponta huszonnyolc, évenként tízezer-kétszázhúsz frankot jövedelmez. Háromszorozzuk meg a *vissz-számlák* átlagát, és harmincezer frankos jövedelmet kapunk, a fiktív tőkék hozamaként. Nem is kultiválnak semmit olyan szerelmes hévvel, mint a visszaküldési számlát. Ha David Séchard május harmadikán vagy akár az óvatolást követő napon megjelenik, hogy kifizesse váltóját, a Cointet testvérek, még ha az asztalukon van is a váltó, már azt mondják neki: „Visszaküldtük Métivier úrnak!" A *vissz-számla* jogát már az óvatolás estéjén megszerezték. A vidéki bankok nyelvén így nevezik ezt: *izzasztani a tallérokat.* Csak a levélportón vagy húszezer frankot keres a Keller-cég, amely az egész világgal levelez, s a *vissz-számlákból* telik ki Nucingen báróné páholya az Olasz Operában, fogata és ruhaköltsége. A *levélportó* annál is irtózatosabb visszaélés, mert a bankárok tíz hasonló ügyet is elintéznek egyetlen levél tíz sorában. Különös! Az adóhivatal is részesül a szerencsétlenek e megsarcolásában, s az

államkincstár így gazdagodik a kereskedők szerencsétlenségéből. A bank pedig a pénzszekrény magasából nagy okosan odaveti az adósnak: - Miért nem tudsz fizetni?

Erre, sajnos, nincs mit válaszolni, így hát a *vissz-számla* egy iszonyatos koholmányoktól hemzsegő rémregény, s az adóst, aki e néhány oldalon elgondolkodik, mostantól fogva üdvös rémület fogja eltölteni.

Május negyedikén Métivier megkapta a Cointet testvérektől a *vissz-számlát* azzal az utasítással, hogy könyörtelenül indítson eljárást Párizsban a Rubempré néven ismert Lucien Chardon ellen.

Néhány nap múlva Ève a következő levelet kapta válaszul Métivier-hez intézett levelére, s ez a válasz tökéletesen megnyugtatta:

Ifjabb Séchard nyomdász úrnak, Angoulême

> Folyó hó 5-éről kelt becses levelét kellő időben megkaptam. Az április harmincadikán lejárt és ki nem fizetett váltóra vonatkozó magyarázataiból megértettem, hogy ön kisegítette sógorát, Rubempré urat, aki valóban többet költ a kelleténél, s csupán Önnek teszünk szívességet, ha fizetésre kényszerítjük; máris olyan helyzetben van, hogy nem sokáig folytatható ellene az eljárás. Ha tisztelt sógora nem fizetne, az Ön régi cégének lojalitására kellene számítanom.
>
> Vagyok, mint mindig, készséges szolgája
>
> Métivier

- Nos hát - szólt Ève Davidhoz -, ebből az eljárásból majd megtudja a bátyám, hogy mi nem tudunk fizetni.

Mekkora lelki változás kellett ahhoz, hogy Ève így beszéljen! Egyre jobban megismerte David jellemét, és egyre erősödő szerelme elfoglalta a testvéri szeretet helyét. De hány illúziótól kellett elbúcsúznia!...

Lássuk most, milyen utat tett meg a *vissz-számla* a párizsi piacon. A váltó birtokosa, az a harmadik személy, aki forgatás útján jutott hozzá, a törvény értelmében tetszése szerint követelheti a fizetést a különböző adósok közül attól, akitől a legrövidebb idő alatt pénzt remélhet. Métivier élt ezzel a lehetőséggel, és Lucien ellen indította meg az eljárást a maga végrehajtójával.

Elmondom, mik voltak ennek az egyébiránt hiábavaló eljárásnak a fázisai. Métivier háta mögött a Cointet testvérek rejtőzködtek, és jól tudta, hogy Lucien fizetésképtelen; de a törvény szellemében a *ténylegesen* fizetésképtelenség *jogilag* csak akkor lép életbe, ha megállapították. A következő módon állapították tehát meg, hogy Lucien képtelen kifizetni a váltót.

Métivier végrehajtója május ötödikén értesítette Lucient a *vissz-számláról* és az angoulême-i óvatolásról; megidézte őt a párizsi kereskedelmi törvényszékhez, hogy ott sok mindent elmondjanak neki, többek közt, hogy mint kereskedő, személyes szabadságával is felel az adósságáért. Lucien ebben az időben valóságos űzött vad volt, és mire elolvasta ezt az irkafirkát, egyben arról is értesítést kapott, hogy távollétében elmakacsolta a kereskedelmi törvényszék. Coralie, a kedvese, nem tudta, miről van szó, azt képzelte, hogy Lucien váltót írt alá a sógora kedvéért; egyszerre és elkésve adta át neki az összes iratokat. Egy színésznő túlságosan sok színészt lát a bohózatokban végrehajtó szerepben, s ezért nem tudja komolyan venni a bélyeges papirost. Luciennek könny szökött a szemébe, szánakozott Séchard-on, szégyellte a hamisítást, és fizetni akart. Természetesen tanácsot kért barátaitól: mitévő legyen, hogy időt nyerhessen. De mire Lousteau, Blondet, Bixiou, Nathan kitanították, hogy egy poéta fittyet hányhat a kereskedelmi törvényszéknek, mert az csak boltosok fölött ítélkezik: akkor

már Luciennek mindenét lefoglalták. Ott látta az ajtaján azt a kis sárga hirdetményt, amelynek színe ordít az üzletek ajtajáról, megsemmisítő hatása van a hitelre, rémülettel tölti el a legkisebb szállítók szívét is, s mindenekfölött jéggé dermeszti a vért a poéta ereiben, aki érző szív és ragaszkodik azokhoz a fadarabokhoz, selyemrongyokhoz, festett gyapjúszövetekhez és egyéb limlomokhoz, amiket együttvéve bútorzatnak neveznek. Amikor idegenek jelentek meg a lakásán, hogy elhurcolják Coralie bútorait, a *Margitvirágok* szerzője fölkereste Bixiou egyik barátját, Desroches jogtanácsost, s az kacagva látta, mennyire megrémül Lucien ilyen csekélység miatt.

- Hiszen ez semmi, kedvesem: ugyebár, időt akar nyerni?

- Amennyit csak lehet.

- Nos hát, tiltakozzék az ítélet végrehajtása ellen. Keresse fel egyik barátomat, Signolt - védőügyvéd a kereskedelmi törvényszéknél -, vigye el neki a papírjait, az megismétli a tiltakozást, elvállalja a képviseletét és a kereskedelmi törvényszék illetékességét. Ez egyáltalán nem lesz nehéz, hiszen önt eléggé ismerik mint újságírót. Ha majd aztán megidézik a polgári törvényszék elé, jöjjön el hozzám, s a többi az én dolgom: alaposan befűtök azoknak, akik a szép Coralie-t meg akarják szomorítani.

Május huszonnyolcadikán Lucient megidézték a polgári törvényszék elé, és sokkal gyorsabban elítélték, mint Desroches gondolta volna, mert a legkíméletlenebb hajsza folyt ellene. Amikor megtörtént az új foglalás, amikor ismét a sárga hirdetmény aranyozta meg Coralie ajtajának szemöldökfáját és el akarták vinni a bútorzatot, Desroches, aki kissé elképedt, hogy *bedőlt* a kollégájának (így fejezte ki magát), tiltakozott, s azt állította - egyébiránt teljes joggal -, hogy a bútorzat Coralie kisasszony tulajdona: közbenszóló határozatot kért. E döntés alkalmával a törvényszék elnöke tárgyalásra utasította a feleket, s a bútorok tulajdonjogát a színésznőnek ítélték meg. Métivier megfellebbezte az ítéletet, fellebbezését azonban egy július harmincadikán hozott határozattal elutasították.

Augusztus hetedikén Cachan ügyvéd a delizsánsszal óriási iratcsomót kapott, melynek ez volt a címe:

MÉTIVIER KONTRA SÉCHARD ÉS LUCIEN CHARDON

Az első ügydarab a következő csinos kis számla volt: pontosságáért helytállunk; annak idején lemásolták.

Április 30-iki lejáratú váltó, elfogadó: ifj. Séchard, Lucien Rubempré rendeletére (május 2.) visszaküldési számla	1037,45
Május 5. Értesítés a visszaküldési számláról és az óvatolásról, idézéssel a párizsi kereskedelmi törvényszék elé május 7-re	8,75
Május 7. Ítélet, elmakacsolás, személyes felelősséggel	35, -
Május 10. Értesítés az ítéletről	8,50
Május 12. Fizetési meghagyás	5,50
Május 14. Foglalási jegyzőkönyv	16,-
Május 18. Jegyzőkönyv a hirdetmény felragasztásáról	15,25
Május 19. Közlés az újságban	4,-
Május 24. Jegyzőkönyv a bútorzat elszállítását megelőző verifikálásról, továbbá az ítélet végrehajtásának Lucien de Rubempré úr részéről történt megakadályozásáról	12,-

Május 27. A törvényszék ítélete, mely a kellőképpen megismételt tiltakozás után polgári bíróság elé utasítja a feleket	35,-
Május 28. Rövid határidős idézés Métivier részéről a polgári törvényszék elé, ügyvivő megjelölésével	6,50
Június 2. Ellenkező ítélet, mely kötelezi Lucien Chardont a visszaküldési számla költségeinek fedezésére s a hitelezőt terheli a kereskedelmi törvényszék előtt felmerült költségekkel	150,-
Június 6. Értesítés erről	10,-
Június 15. Fizetési meghagyás	5,50
Június 19. Jegyzőkönyv a foglalás megkísérléséről, mely Coralie kisasszony tiltakozását tartalmazza a foglalás ellen, aki azt állítja, hogy a bútorzat az ő tulajdona, s azonnali ideiglenes döntést követel abban az esetben, ha a foglalást folytatni kívánnák	20,-
Az elnök rendelete, aki az ideiglenes döntés hatálya alatt tárgyalásra idézi a feleket	40,-
Június 19. Ítélet, mely a bútorzat tulajdonjogát fent írt Coralie kisasszony részére állapítja meg	250,-
Június 20. Métivier fellebbezése	17,-
Június 20. Az ítélet megerősítése	250,-
Összesen:	889,-
A május elsején lejárt váltó	1037,45
Értesítés Luciennek	8,75
	1046,20
A június 30-án lejárt váltó, visszaküldési számla	1037,45
Értesítés Luciennek	8,75
	1046,20

Ezeket az ügyiratokat levél kísérte: Métivier utasítást adott Cachan angoulême-i ügyvédnek, hogy minden törvényes eszközzel folytassa az eljárást David Séchard ellen, Victor-Ange-Herménégilde Doublon megidézte tehát David Séchard-t július harmadikára, az angoulême-i kereskedelmi törvényszék elé, összesen négyezer-tizennyolc frank nyolcvanöt centime tartozás ügyében, amennyire a három váltó és az eddig felmerült költségek rúgtak. Azon a reggelen, amikor Doublon elvitte hozzá az óriási összegről szóló fizetési meghagyást, Ève ezt a lesújtó levelet kapta Métivier-től.

Ifj. Séchard nyomdatulajdonos úrnak,

Angoulême

Az ön sógora, Chardon úr, nyilvánvalóan rosszhiszemű ember, bútorzatát átíratta egy színésznő nevére, akivel együtt él, s Önnek kötelessége lett volna engem becsülettel figyelmeztetni ezekre a körülményekre, hogy ne tegyek fölösleges lépéseket, mert Ön nem felelt május tizedikéről kelt levelemre. Ne vegye tehát rossz néven, hogy most Öntől kívánom a három váltó és összes költségeim azonnali kiegyenlítését.

Kiváló tisztelettel

Métivier

Ève nem sokat értett a kereskedelmi joghoz, s amikor egy időre minden elcsendesült, már azt hitte, hogy bátyja helyrehozta a bűnét; és kifizette a hamis váltókat.

- Barátom - szólt férjéhez -, most mindenekelőtt szaladj Petit-Claud-hoz, magyarázd meg neki a helyzetünket, és kérj tanácsot tőle.

- Barátom - mondta a szegény nyomdász belépve egykori iskolatársának irodájába, akihez hamarosan elfutott -, amikor bejelentetted nálam a kinevezésedet, és fölajánlottad a szolgálataidat, nem hittem, hogy ilyen hamar szükségem lesz rád.

Petit-Claud figyelmesen nézte a vele szemben ülő férfi szép, gondolkodó arcát, és nem ügyelt az eset részleteire, hiszen jobban ismerte, mint David, aki magyarázgatta neki. Amikor a nyugtalanul belépő Séchard-t megpillantotta, azt gondolta magában: „A fogás sikerült!" - Ez a jelenet elég gyakran játszódik le az ügyvédek irodáiban. „Vajon miért üldözik ezt az embert a Cointet testvérek?..." - kérdezte magában Petit-Claud. A jogásznak már olyan az esze járása, hogy az ügyfele lelkébe éppen úgy szeret belelátni, mint az ellenfelébe: neki egyformán kell ismernie a jog szövevényeinek színét és visszáját.

- Időt akarsz nyerni - felelte végül Petit-Claud Séchard-nak, amikor az befejezte mondókáját. - Mennyire van szükséged? Úgy három-négy hónapra?

- Ó, négy hónap alatt meg vagyok mentve! - kiáltott fel David, aki mentőangyalának látta Petit-Claud-t.

- Nos hát, a bútoraidhoz nem nyúlnak, és le sem tartóztatnak három-négy hónapnál előbb... de az sokba fog kerülni - mondta Petit-Claud.

- Eh, mit bánom én! - kiáltott fel Séchard.

- Künnlevőségekre számítasz? Biztos pénzek azok?... - kérdezte a jogtanácsos, akit szinte meglepett, hogy az ügyfele mily könnyűszerrel ugrik be az ő cselszövésüknek.

- Három hónap múlva gazdag ember leszek - felelte a feltaláló, a feltalálók biztonságával.

- Apád nincs még a temetőben - felelte Petit-Claud -, egyelőre inkább a szőlőskertjében üldögél.

- Azt hiszed, hogy az apám halálára számítok?... - felelte David. - Közel járok egy ipari titok fölfedezéséhez; segítségével egy csipetnyi gyapot nélkül olyan tartós papírt gyárthatok, mint a hollandi papír, s ötven százalékkal olcsóbban, mint amennyibe ma a gyapotpép kerül...

- Hisz ez valóságos vagyon! - kiáltott fel Petit-Claud, aki csak most értette meg a nagy Cointet tervét.

- Nagy vagyon, barátom, mert tíz esztendő múlva tízszerte több papirosra lesz szükség, mint amennyit ma fogyasztanak. Az újságírás lesz a mi korunk mániája!

- Senki sem tudja a titkodat?...

- Senki, csak a feleségem.

- Nem mondtad el a tervedet, a gondolataidat valakinek... például a Cointet testvéreknek?

- Beszéltem nekik róla, de azt hiszem, csak úgy általánosságban.

A nagylelkűségnek egy villáma cikázott végig Petit-Claud epés lelkén; megpróbált összeegyeztetni mindent, a Cointet testvérek érdekét, a magáét és Séchard-ét.

- Hallgass ide, David, iskolatársak voltunk, elvállalom a védelmedet; de tudd meg, hogy ez a törvényszék ellen való védelem öt-hatezer frankodba fog kerülni. Ne tedd kockára a vagyonodat. Azt hiszem, kénytelen leszel a találmányod hasznán megosztozni valamelyik gyárosunkkal. Ugye, kétszer is meggondolod, mielőtt papírgyárat vásárolnál vagy építenél... Különben is szabadalmaztatnod kell a találmányodat... Ehhez mind idő és pénz kell. A végrehajtók esetleg túlságosan korán rohannak meg, akármilyen vargabetűket csinálunk is...

- Kezemben van már a titok! - felelte David, a tudós naivságával.

- Nos, ez a titok lesz a mentődeszkád - folytatta Petit-Claud, akinek ilyenformán visszautasították az első, becsületes szándékát, hogy megegyezéssel kerüljön ki egy pört -, én nem akarlak kifaggatni; de hallgass ide: légy ügyes, dolgozz a föld alatt, hogy senki meg ne lásson, senki ne gyaníthassa az eljárásodat, mert ezt a deszkát kihúzzák alólad... A feltalálók gyakran naiv emberek! Sokkal többet jártatod az eszedet a titkaidon, semhogy mindenre gondolhatnál. Végre is megsejti valaki a kutatásod tárgyát, hiszen gyárosok vesznek körül! Ahány gyáros, annyi ellenség. Ahogy látom, te vagy a hód a vadászok között - ne add oda nekik a bőrödet...

- Köszönöm, édes barátom, ezt én már mind meggondoltam! - kiáltott fel Séchard - de hálás vagyok neked az óvatosságodért s az aggodalmaidért!... Ebben a vállalkozásban nem énrólam van szó. Nekem elég volna ezerkétszáz frank évjáradék, s az apám valamikor legalább háromszor ennyit fog rám hagyni... Engem csak a szerelem és a gondolkodás éltet!... Mennyei élet ez... Lucienről és a feleségemről van szó; érettük dolgozom...

- No, hát írd alá ezt a meghatalmazást, s aztán csak a találmányoddal törődj! Ha elrendelik a letartóztatásodat, és el kell rejtőznöd, előző nap értesítelek; hiszen mindenre el kell készülni. És fogadd meg a tanácsomat: senkit ne engedj a házadba lépni, akiben nem bízol úgy, mint saját magadban.

- Cérizet nem akarta megújítani a bérleti szerződést, éppen ezért kerültünk apró pénzzavarokba. Most tehát nincs más a házamnál, csak Marion, az elzászi Kolb, aki olyan hű hozzám, mint a kutya, aztán a feleségem és az anyósom...

- Hallgass ide - mondta Petit-Claud -, ne bízzál abban a hű kutyában...

- Nem ismered! - kiáltott fel David. - Kolbban úgy bízom, mint magamban.

- Akarod, hogy kipróbáljam a hűségét?

- Igen - mondta Séchard.

- No hát, Isten veled, de küldd el hozzám a szép asszonykát, feltétlenül szükségem van a feleséged meghatalmazására is. És ne feledd, barátom, hogy ég fölötted a ház - szólt Petit-Claud egykori iskolatársához, és máris előkészítette mindazokra a jogi szerencsétlenségekre, amelyek lecsapni készültek rá.

„Most már igazán megnyergeltem mind a két lovat” - gondolta magában Petit-Claud, amikor irodája ajtajáig kikísérte Séchard barátját.

David, bár marcangolta a pénzhiány, gyötörte a felesége állapota, akit valósággal tönkretett Lucien hitványsága - mégis folyvást a maga problémáját kutatta!... Nos, hazulról Petit-Claudhoz menet szórakozottan rágcsálta egy csalán szárát: az előző napon tette a vízbe, mert ki akarta tapasztalni a papírpépnek szánt növényi szárak legmegfelelőbb áztatási módját. Egyenlő értékű eljárással akarta helyettesíteni azokat a különböző töréseket, amiket a gerebenezés, a szövés és végül mindenféle fonal, szövet, vászon kopása idéz elő. Amint az utcán haladt, eléggé megelégedve Petit-Claud barátjával folytatott beszélgetésével, egy pépgolyóbist talált a fogai között: kezébe vette, szétlapogatta, és sokkal különb pépet pillantott meg, mint

aminőket eddig sikerült létrehoznia; mert a növényi anyagokból előállított pépek legfőbb hibája, hogy nincs bennük kötőanyag. Éppen ezért lesz a szalmából törékeny, úgyszólván fémszerű és fémes csengésű papír. Ilyenfajta véletlenre is csak azok bukkanhatnak, akik vakmerően kutatják a természetes okokat.

„Géppel és vegyszerrel fogom végezni azt a műveletet, amit most gépiesen hajtottam végre" - gondolta magában.

És a diadalába vetett hit örömével jelent meg felesége előtt.

- Ó, édes angyalom, ne nyugtalankodjál - mondta David, mert észrevette, hogy a felesége sírt. - Petit-Claud kezeskedik, hogy néhány hónapig nyugton leszünk. Sok lesz a költség, de amikor kikísért, így búcsúzott: - Minden franciának joga van megváratni a hitelezőit, ha végül kifizeti nekik a tőkét, kamatot és költségeket!... Nos hát, majd fizetünk...

- És miből élünk?... - kérdezte szegény Ève, aki mindenre gondolt.

- Ez igaz! - felelte David megvakarva fülét, egy meghatározhatatlan, minden zavarba jutott embernél azonos mozdulattal.

- Anyám vigyáz majd a kis Lucienre, én pedig ismét munkába állhatok - mondta az asszony.

- Ève, édes Ève-em! - kiáltott fel David könnyes szemmel, s átkarolta, szívéhez szorította a feleségét. - Ève! Pár lépésnyire innét, Saintes-ben, a tizenhatodik században Franciaország egyik legnagyobb embere - mert nemcsak a zománcot találta fel, hanem dicsőséges előfutára volt Buffonnak és Cuvier-nek is, előttük fedezte fel a geológiát: a naiv, jámbor Bernard de Palissy, végigkínlódta a titkok kutatóinak minden szenvedését, de neki ellensége volt a felesége, ellene voltak a gyermekei, s az egész város! A felesége eladogatta a szerszámait... megértetlenül barangolt künn a mezőn!... Üldözték, ujjal mutogattak rá!... Engem, engem szeretnek!...

- Nagyon szeretnek - felelte Ève a magában biztos szeretet szelíd kifejezésével.

- Akkor el lehet szenvedni mindazt, amit az a szegény Bernard de Palissy szenvedett el, az écoueni fayence-ok alkotója, akit IX. Károly nem engedett meggyilkoltatni a Szent Bertalan éjszakáján, s aki végül öreg korában, gazdagon, megbecsülve, egész Európa előtt nyilvános előadásokat tartott a *földnek tudományáról,* ahogy ő nevezte.

- Amíg a kezem elbír egy vasalót, addig semmiben sem látsz hiányt - kiáltott fel a szegény asszony, mélységes odaadással. - Amikor Prieur-né üzletét vezettem, barátnőm volt egy igen derék kislány, Postel unokahúga, Basine Clerget; no hát, Basine éppen most hozta haza a fehérneműmet és tudtomra adta, hogy átvette Prieurné üzletét: beállok hozzá dolgozni!...

- Nem sokáig dolgozol nála! - felelte Séchard. - Megtaláltam...

Most először történt, hogy Ève szinte szomorú mosolygással fogadta a sikernek ezt a felséges hitét, mely a feltaláló támasza, erőt ad neki, hogy folyvást előre haladjon a felfedezések birodalmának vadonában. David szomorúan hajtotta le a fejét.

- Ó, barátom, én nem gúnyolódom, nem nevetek, nem kételkedem! - kiáltott fel a szép Ève, térdre borulva a férje előtt. - De látom, milyen igazad volt, amikor mélységesen hallgattál a kísérletedről, a reménységeidről. Igen, barátom, a feltaláló csak titkolja el dicsőségének fájdalmas vajúdását mindenki előtt, még a felesége előtt is!... Az asszony, mindig asszony. A te Ève-ed akaratlanul is elmosolyodott, amikor azt a szót hallotta, hogy megtaláltam - egy hónap óta immár tizenhetedszer.

David oly őszintén kacagta ki önmagát, hogy Ève megfogta a kezét, és áhítattal megcsókolta. Gyönyörűséges pillanat volt, a szerelem és a gyönyörűség egyik olyan rózsaszála, amilyenek a nyomorúság legkopárabb útjainak szélén s némelykor szakadékok mélyén is kivirágzanak.

Ève annál bátrabb volt, mennél jobban acsarkodott ellenük a sors. Férje nagysága, feltalálóhoz méltó naivsága, könnyei, melyeket néha meglesett e melegszívű, költői lelkű férfi szemében: mindez hallatlan ellenálló erőt fejlesztett ki benne. Ismét ahhoz a módhoz folyamodott, amellyel már egyszer akkora sikert ért el. Írt Métivier-nek, hirdesse az újságban a nyomda eladását, felajánlotta neki, hogy kifizeti az eladási árból, s könyörgött, hogy ne tegye tönkre Davidot fölösleges költségekkel. E felséges levél szavai Métivier-nél süket fülekre találtak: első segédje azt felelte, hogy Métivier úr távollétében nem vállalhatja a felelősséget az eljárás felfüggesztéséért. Ilyesmi nincs szokásban a gazdájánál. Ève felajánlotta, hogy megújítja a váltókat, s fizeti az összes költségeket; ezt el is fogadta volna a segéd, ha David apja vállalja a kezességet. Ekkor Ève elgyalogolt Marsacba, anyja és Kolb társaságában. Merészen rátört a szőlősgazdára, bűbájos volt, sikerült felderítenie a vén ember mogorva ábrázatát, de amikor reszkető szívvel a kezességről kezdett beszélni, hirtelen és tökéletes változást vett észre az öreg *iszografus* arcán.

- Ha megengedném a fiamnak, hogy a számhoz, a pénzesládám széléhez nyúljon, lenyúlna egészen a beleimbe és kiürítené!... - kiáltott fel. - A gyermekek mind az apjuk erszényére pályáznak. Mit csináltam én? Soha egy fillérjébe sem kerültem a szüleimnek. A nyomdátok üres, a papírotok csak az egérnek meg a patkánynak kell. Te szép vagy és szeretlek; dolgos, gondos asszony vagy. De a fiam!... Tudod, hogy mi a fiam?... No hát az egy naplopó tudós. Ha én is úgy *erisztettem* volna szélnek, ahogy az apám engem szélnek *erisztett,* hogy a betűvetést se ismertem, s Medvének neveltem volna, ami az apja volt, ma már tőkepénzes lenne... Ó, ez az én keresztem, ez a fiú! Sajnos, az egyetlen, mert másik nem lesz! Meg aztán téged is szerencsétlenné tesz... - (Ève erélyes tagadó mozdulattal tiltakozott.) - Igenis - felelte az öreg, válaszul erre a mozdulatra -, hisz kénytelen voltál dadát fogadni, bánatodban elapadt a tejed. Tudok én mindent! Törvény elé idéztek, városszerte kidoboltak benneteket. Én csak afféle Medve voltam, nem vagyok tudós, nem voltam faktor Didot-nál, a tipográfia díszénél, de énhozzám soha senki se küldött bélyeges papírt! Tudod, mit gondolok én magamban, amikor a szőlőmben járok, gondozom, leszüretelem s a kis üzleteimet csinálom?... Azt gondolom magamban: „szegény öregem, sokat kínlódol, élire rakod a tallért, szép vagyont *hacc* magad után, s ez mind a végrehajtók, az ügyvédek kezére kerül, vagy képzelődésekre, ideákra megy el...” Látod lányom, te anyja vagy ennek a fiúcskának, akinek az arca közepén megláttam a nagyapja krumpliorrát, amikor keresztvízre tartottam Chardonné asszonnyal - no hát inkább erre a kis lurkóra gondolj, mint Séchard-ra... én már csak benned bízom... Ne hagyd az ablakon kidobálni a pénzemet... azt a pár nyomorult filléremet...

- De édes jó Séchard apó, hiszen a fia dicsőséget hoz magára, s meglátja egyszer csak, hogy meggazdagszik a tulajdon emberségéből, a gomblyukában pedig ott fog csillogni a becsületrend keresztje.

- Hát azt ugyan mivel szerzi meg? - kérdezte a szőlősgazda.

- Majd meglátja. De hát addig is: tönkretenné magát ezer tallér?... Ezer tallérral véget vethetne a hitelezők üldözésének... Ej, ha benne nem bízik, kölcsönözze nekem, én majd visszaadom, tábláztassa be a hozományomra, a munkámra...

- Hát David Séchard-t üldözik az adósságaiért?... - kiáltott fel a szőlősgazda, aki csodálkozva értesült arról, hogy tiszta igazság, amit ő rágalomnak tartott. - No, lám így jár az ember, ha alá tudja írni a nevét!... S mi lesz a házbérrel!... Ó, lányom, be kell mennem Angoulême-be, hogy

tisztázzam a dolgot, s tanácsot kérjek Cachantól, az ügyvédemtől... Jól tetted, hogy eljöttél, több szem többet lát...

Két órai küzdelem után Ève kénytelen volt elmenni, mert mindig ebbe a megtámadhatatlan érvbe ütközött: - Asszony nem ért az üzlethez. - Szinte összetörve tért vissza Marsacból Angoulême-be, hiszen idejövet mégiscsak volt valami halvány reménye, hogy sikert arat. Éppen akkor érkezett haza, amikor kézbesítették az értesítést az ítéletről, amely kötelezte Séchard-t, hogy mindent fizessen meg Métivier-nek. Vidéken nagy esemény, ha végrehajtó jelenik meg egy ház kapujában; de Doublon egy idő óta amúgy is oly gyakran járt ide, hogy a szomszédság beszélni kezdett róla. Ève nem is mert már kilépni a házból, félt, hogy meghallja, amint összesúgnak körülötte.

- Ó, bátyám, bátyám! - kiáltotta szegény Ève, amint berohant a folyosóra és felszaladt a lépcsőn. - Csak akkor bocsáthatok meg neked, ha nem kevesebbről volt szó, mint...

- Sajnos - felelte Séchard, aki elébe jött -, arról volt szó, hogy az öngyilkosságtól kell megmenteni Lucient.

- Akkor hát soha többé ne beszéljünk erről - felelte szelíden az asszony. - Nagy bűnös az a nő, aki ebbe a párizsi örvénybe taszította!... És az apád is kőszívű egy ember, David!... Szenvedjünk némán.

Félénk kopogtatás szakította félbe Davidot, mielőtt meghatottságát szerelmes szavakba foglalhatta volna. Marion lépett be, az első szobán keresztül a nagy, kövér Kolbot vonszolta maga után.

- Asszonyom - mondotta -, Kolb meg én megtudtuk, hogy a hitelezők nagyon gyötrik magukat, s mert nekünk kettőnknek van ezerkétszáz frank megtakarított pénzünk, azt gondoltuk, nem is lehetne jobb helyen, mint az asszonyunk kezében...

- *Asz aszonyung gezében* - ismételte lelkendezve Kolb.

- Kolb! - kiáltott fel David Séchard. - Mi sohasem fogjuk elhagyni egymást! Vígy el ezer frankot törlesztésül Cachan jogtanácsoshoz, de kérj nyugtát tőle: a többit megtartjuk. - Kolb, semmi emberi hatalom ki ne csikarjon belőled egy szót se arról, hogy mit csinálok én, merre járok, amikor nem vagyok itthon, mit hozok haza - és emberi szem meg ne lásson, amikor elküldelek füveket keresni... Édes Kolb fiam, iparkodni fognak megszédíteni téged, talán ezreket, tízezreket kínálnak, hogy szóra bírjanak...

- *Ginálhadnag negem milliógad is, aggor se szólog ety szód se! Dudom én, hoty mi az a gadonai barancs!*

- Hát most figyelmeztettelek, indulj és kérd meg Petit-Claud urat, hogy legyen jelen, amikor átadod ezt a pénzt Cachan úrnak.

- *Iken is* - felelte az elzászi -, *remélem, leszeg olyan kasztak egyszer, hogy gébire másszag enneg a joktanácsosnag. Nem szeredem a gébid.*

- Jó ember ez, asszonyom - mondta a kövér Marion -, erős, mint a vas, és jámbor, mint a bárány. Boldoggá tehetne akármilyen asszonyt. És neki jutott eszébe, hogy így helyezzük el a bérünket, amit ő úgy hív, hogy *pér!* Szegény ember, csúful beszél, az igaz, de szépen gondolkodik, s én így is megértem. Azt forgatja a fejében, hogy másokhoz megy dolgozni, s akkor nem kerül nekünk semmibe...

- Csak azért is érdemes meggazdagodni, hogy ezek a derék teremtések elnyerjék jutalmukat - mondta Séchard, a feleségére pillantva.

Ève egészen egyszerűnek találta a dolgot, nem csodálkozott azon, hogy az ő lelkének magasságáig felemelkedő lelkekkel találkozik. Magatartásából még a legostobább, még a közömbös szemlélő is megérthette volna jellemének egész szépségét.

- Maga gazdag lesz, gazduram, hiszen készül már a gazdagsága! - kiáltott fel Marion. - Az apja éppen most vásárolt egy tanyát, eleget gyűjt az magának...

Vajon nem a legritkább lelki finomságot árulták-e el Marion szavai, amikor az ismert körülmények közt csökkenteni próbálta valahogy saját cselekedetének érdemét?

Mint minden emberi dolognak, a francia perrendtartásnak is megvannak a maga hibái. Mindamellett, akárcsak a kétélű fegyver, egyformán alkalmas védekezésre és támadásra. Aztán meg az a mulatságos vonása is megvan, hogy ha két ügyvéd egyetért (márpedig akár egy árva szó nélkül is egyetérthetnek, hiszen megértik egymást abból a tempóból, ahogy az ügyüket irányítják), akkor a per olyanfajta háborúhoz hasonlít, amilyet az első Biron marsall viselt, akinek a fia Rouen ostromakor megmondotta, hogyan lehetne két nap alatt bevenni a várost. - Úgy látszik, nagyon sietsz vissza az eke szarvához - mondta az apa. Két hadvezér a világ végéig elhúzhatja a háborút, ha nem engedi dűlőre jutni a dolgot és kíméli a csapatait, az osztrák hadvezérek szokása szerint, akiknek az udvari tanács sohasem tett szemrehányást, ha egy hadi mozdulatot elmulasztottak, hogy megvacsoráztassák a katonáikat. Cachan ügyvéd, Petit-Claud és Doublon még jobban viselkedtek, mint az osztrák hadvezérek, ők egy ókori osztrákot választottak mintaképül: Fabius *Cunctatort!*

Petit-Claud olyan ravasz és rosszakaratú volt, mint egy öszvér: hamarosan felismerte helyzetének minden előnyét. Mihelyt a nagy Cointet kezeskedett a felmerülő költségek megtérítéséért, elhatározta, hogy ravaszkodni fog Cachannal, megragyogtatja lángelméjét a papírgyáros előtt, és olyan közbeeső költségeket okoz, melyek majd Métivier számláját terhelik. De az ifjú jogászfigaró dicsőségének nagy kárára a történetíró kénytelen úgy rohanni végig hőstetteinek színterén, mintha tüzes üszkön járna. *Egy* olyan költségjegyzék, mint az a párizsi volt, kétségtelenül elég a kor erkölcseinek történetéhez. Utánozzuk tehát a Nagy Hadsereg jelentéseinek stílusát; mert ami elbeszélésünk érthetőségét illeti, minél rövidebb Petit-Claud ténykedéseinek felsorolása, annál jobb lesz történetünknek ez a tisztán jogi dolgokat tárgyaló lapja.

Davidot július 3-ára megidézték az angoulême-i kereskedelmi törvényszék elé, és távollétében elmakacsolták; az ítéletről 8-án értesítették.

10-én Doublon elküldte a fizetési meghagyást, és 12-én megkísérelte a foglalást, ami ellen Petit-Claud tiltakozott, és tizenöt napos határidővel idézést küldött Métivier-nek. Métivier a maga részéről hosszúnak találta ezt az időt, másnap új idézést küldetett tizenöt napos határidővel, s 19-én megkapta az ítéletet, amely visszautasította Séchard tiltakozását. Ezt az ítéletet rövid úton kézbesítették 21-én, 22-én következett a fizetési meghagyás, 23-án az elfogatási parancs, 24-én a foglalási jegyzőkönyv. Petit-Claud megfékezte ezt a foglalási dühöt: tiltakozott ellene, és fellebbezett a királyi törvényszékhez. A fellebbezést július 15-én megújította, s ezzel kényszerítette Métivier-t, hogy Poitiers-be utazzék.

„No - gondolta Petit-Claud -, itt megülünk egy darabig."

Mihelyt a vihart átirányították Poitiers-be, a királyi törvényszék egyik tanácsosához, akit Petit-Claud ellátott utasításokkal: a kétkulacsos védő rövid határidőre megidéztette David Séchard-t, a felesége által, a vagyon különválasztása ügyében. Úgy szorgalmazta a dolgot, hogy ezt a kettéválasztó ítéletet megkapja július 28-án, közzétette a *Charente Vidéké*-ben, annak rendje és módja szerint értesítette róla a feleket, és augusztus 1-én közjegyző jelenlétében felszabadította Séchard-né visszaszerzett vagyonát, aki immár hitelezőjévé lett

férjének, csekély tízezer frank erejéig, amit a szerelmes David az ő hozománya gyanánt ismert el a házassági szerződésben, s aminek fejében átengedte neki a nyomda és a házastársi lakás berendezését.

Mialatt Petit-Claud ilyenformán biztonságba juttatta a házaspár vagyonát, Poitiers-ben diadalra vitte azt az igényt, amelyre a fellebbezést alapította. Szerinte David annál is kevésbé felelős azokért a költségekért, amiket Párizsban Lucien de Rubempré okozott, mert Szajna megye polgári törvényszéke ítéletében ezekkel Métivier-t terhelte meg. A királyi törvényszék elfogadta ezt az okoskodást, s határozattal szentesítette, amely megerősítette az angoulême-i kereskedelmi törvényszéknek ifjabb Séchard ellen hozott ítéleteit, de levont egy hatszáz frankos összeget a Métivier terhére rótt párizsi költségek címén, s megosztott bizonyos költségeket a felek közt, tekintettel arra a pótkeresetre, amely Séchard fellebbezését indokolta. Ezt a határozatot augusztus 17-én tudomására hozták ifj. Séchard-nak, s 18-án felszólítást kapott, hogy fizesse meg a tőkét, a kamatokat s az őt terhelő költségeket - a felszólítást pedig 20-án foglalási jegyzőkönyv követte. Ekkor közbelépett Petit-Claud Séchard-né nevében, s a vagyon szabályszerű különválasztása alapján a feleség számára követelte a bútorzatot. Mi több, Petit-Claud felvonultatta idősb Séchard-t is, mert ő is az ügyfele lett. Elmondjuk, miért.

A menye látogatását követő napon a szőlősgazda bement angoulême-i jogtanácsosához, Cachanhoz, s megkérdezte tőle, hogyan kaphatná meg a házbért, ami most a fia anyagi zavarai közt veszedelemben forog.

- Én nem vihetem az apa ügyét, amikor eljárást folytatok a fia ellen - mondta Cachan -, de keresse fel Petit-Claud-t, az igen ügyes ember, s talán még jobb szolgálatokat tehet magának, mint én...

A törvényszéken Cachan azt mondta Petit-Claud-nak:

- Hozzád küldtem Séchard bácsit, vállald helyettem az ügyét, de számítok viszontszolgálataidra.

Jogászok Párizsban és vidéken egyaránt tesznek egymásnak ilyen szívességeket.

Egy nappal azután, hogy Séchard apó kiöntötte szívét Petit-Claud előtt, a nagy Cointet meglátogatta bűntársát, és így szólt hozzá:

- Iparkodjék valami emlékezetes leckét adni az öreg Séchard-nak! Olyan ember az, hogy soha meg nem bocsátja a fiának, ha ezer frankjába kerül; ez a költség kiszárít a szívében minden nagylelkű gondolatot, ha ugyan valaha is eszébe jutott ilyesmi.

- Menjen ki a szőlőjébe - szólt Petit-Claud új ügyfeléhez -, fia szorult helyzetben van, ne szipolyozza azzal, hogy nála eszik. Majd hívom, ha itt lesz az ideje.

Petit-Claud tehát azt állította Séchard nevében, hogy a lefoglalt sajtók annál is inkább ingatlannak tekintendők, mert a ház már XIV. Lajos uralkodása óta nyomdahelyiségül szolgál. Cachan felháborodott Métivier nevében, aki előbb Párizsban tudta meg, hogy Lucien minden ingósága Coralie tulajdona, most pedig Angoulême-ben arról értesült, hogy David ingóságai feleségét és apját illetik (szép dolgokat mondtak el erről a tárgyaláson) - s beidéztette az apát és fiát, hogy ezeket az igényeket megsemmisítse. „Le akarjuk leplezni - kiáltott fel - ezeknek az embereknek a csalásait, akik a legfélelmesebb rosszhiszeműség mögé sáncolják el magukat; akik a törvénykönyv legártatlanabb, legvilágosabb cikkelyeit használják fel drótsövényként a maguk védelmére! És mi ellen védekezik? Háromezer frank kifizetése ellen. Honnan vették ki? A szegény Métivier pénztárából! Merje még valaki vádolni a leszámítoló ügynököket!... Micsoda időket élünk!... Hiszen úgy látszik, csak az nem veszi el a szomszédja pénzét, aki nem akarja!... A tekintetes törvényszék nem szentesíthet olyan igényt, amely az

igazságszolgáltatás erődjébe csempészné be az erkölcstelenséget!...” Az angoulême-i törvényszékre hatott Cachan szép beszéde, tárgyalást rendezett az összes felek közt, s ítéletében csak a lakásberendezést ismerte el Séchard-né tulajdonának, visszautasította id. Séchard igényeit, s elítélte az öreget négyszázharmincnégy frank hatvanöt centime költség viselésére.

- Jó alak ez az öreg Séchard - mondták egymásnak kacagva az ügyvédek -, ő is bele akar nyúlni a tálba, hát csak fizessen!...

Augusztus 6-án úgy hirdették ki az ítéletet, hogy 28-án már le lehetett foglalni a sajtókat és a nyomdai kellékeket. Hirdetményeket ragasztottak ki!... Külön kérésre elrendelte a bíróság, hogy az árverés a helyszínen történhetik. Az árverési hirdetmény megjelent a lapokban, és Doublon azzal kecsegtette magát, hogy szeptember 2-án már meg is történhetik a leltár megvizsgálása és az árverés.

E pillanatban David Séchard törvényes ítélet és törvényes végrehajtási végzés alapján teljes ötezer-kétszázhetvenöt frank huszonöt centime-mal tartozott Métivier-nek, a kamatokat nem számítva. Tartozott Petit-Claud-nak ezerkétszáz frankkal és a honoráriummal, amelynek összegét a jogász a jól hajtó kocsisok nemes bizalmával az ő nagylelkűségére bízta. Séchard-né körülbelül háromszázötven frankkal és a honoráriummal tartozott Petit-Claud-nak. Séchard apó költségek címén négyszázharmincnégy frank hatvanöt centime-mal tartozott, és Petit-Claud száz tallér honoráriumot követelt tőle. Az egész összeg mindenestül tízezer frankra rúghatott.

Ezek a dokumentumok nem csupán idegen nemzetek számára lehetnek hasznosak, ha a francia törvénykezés hadmozdulatait akarják tanulmányozni; szükséges az is, hogy a törvényhozó - ha ugyan a törvényhozónak van ideje olvasni - megtudja, meddig mehet a törvényes eljárással való visszaélés. Nem kellene-e hirtelenében összeütni egy kis törvényt, amely bizonyos esetekben megtiltaná az ügyvédeknek, hogy a költségek meghaladják a per tárgyát alkotó összeget? Van valami nevetséges abban, ha egy négyzetméternyi földecskét ugyanolyan formaságoknak vetnek alá, mint egy ezerholdas birtokot! A per fázisainak ebből a száraz ismertetéséből mindenki megértheti, mily sokba kerülnek ezek a szavak: *a forma, az igazság, a költségek!* Ezt a franciák legnagyobb része nem is sejti. A törvényszék tolvajnyelvén ezt nevezik úgy, hogy „begyújtani valakinek”. Az ötezer font súlyú betűkészletet anyagértékben kétezer frankra becsülték fel. A három sajtó hatszáz frankot ért. A többi felszerelést ócskavas és fahulladék gyanánt adták volna el. A lakás bútorzata legfeljebb ezer frankot hozott volna. Így tehát az ifjabb Séchard körülbelül négyezer frankot érő vagyontárgyaiból Cachan és Petit-Claud hétezer frank költségigényt jelentett be, nem is számítva a jövőt, amelynek virágai, mint majd látni fogjuk, elég szép gyümölcsöt ígértek. Bizonyos, hogy Franciaország, Navarra, sőt Normandia jogászai is egyhangúan becsülni és csodálni fogják Petit-Claud-t, de az érző szívek talán mégis Kolbért és Marionért ejtenek egy részvevő könnyet.

E háború közepette Kolb, amikor Davidnak nem volt szüksége rá, a házőrző kutya feladatát töltötte be: a folyosó ajtajában ült egy széken. Átvette a törvényszéki aktákat, amiket egyébiránt mindig ellenőrzött Petit-Claud írnoka. Amikor falragaszok jelentették a nyomdaberendezés elárverezését, alig ragasztották fel, Kolb tüstént letépte; végigfutott a városon, hogy mindenütt eltávolítsa a falakról s ezt kiáltozta:

- *Kaszempereg!... Ety ilyen terég emperd ginozni! És ezd nevezik ők ikazságnag!* - Marion délelőttönként fél frankot keresett egy papírgyárban, s ezt a ház napi költségeire fordította. Chardonné minden zúgolódás nélkül újra kezdte a betegápolást, a keserves virrasztásokat, s minden hét végén elhozta leányának a fizetését. Két kilencnapos ájtatosságot csinált már

végig, és csodálkozott, hogy Isten nem hallja meg az imáit, nem látja meg a neki gyújtott gyertyák világát.

Szeptember 2-án Ève megkapta az egyetlen levelet, amit Lucien azóta írt, hogy Daviddal közölte a három váltó forgalomba hozatalát - ezt, mint tudjuk, David nem mutatta meg a feleségének.

Ez a harmadik levél, amit elutazása óta kaptam tőle - mondta magában a szegény nővér, és habozva bontotta fel a végzetes írást.

E pillanatban éppen a gyermekét itatta, cuclival táplálta, mert takarékosságból kénytelen volt elküldeni a dadát. Elképzelhető, hogyan hatott a levél rá és Davidra, akit felkeltett. A nyomdász papírgyártással töltötte az éjszakát és hajnaltájban feküdt le.

Párizs, augusztus 29.

Édes húgom,

ma két napja, hajnali öt órakor utolsót dobbant Isten egyik legszebb teremtményének szíve s ő volt az egyetlen nő, aki úgy tudott szeretni engem, ahogy te szeretsz, ahogy David és anyám szeret, de sem anyjától, sem húgától nem kaphatja meg senki azt, amit tőle kaptam ráadásul az önzetlen szeretetre: a szerelem gyönyörűségeit. Szegény Coralie mindent föláldozott értem, és meglehet, hogy értem is halt meg! Értem, akinek e pillanatban nincs miből eltemetnem őt... Ő vigasztalhatott volna meg az életemért; az ő haláláért csak ti vigasztalhattok meg engem, drága őrzőangyalaim. Isten, azt hiszem, megbocsátott ennek az ártatlan leánynak, mert keresztényi módon halt meg. Ó, Párizs!... Édes Ève-em, Párizs Franciaország legnagyobb dicsősége és legnagyobb szégyene, sok illúziót vesztettem el már benne, s még többet is el fogok veszíteni, míg összekoldulom azt a kis pénzt, amire szükségem van, hogy egy angyal testét szentelt földbe temessem!

Szerencsétlen bátyád

Lucien

Utóirat. Sok bánatot okozhattam neked a könnyelműségemmel, valamikor mindent megtudsz majd, és meg fogsz bocsátani. Egyébiránt nyugodt lehetsz: egy derék üzletember, Camusot úr, akinek én kegyetlen gondokat okoztam, meglátta, milyen nagy bajban vagyunk Coralie-val, és azt mondta, magára vállalja ennek az ügynek a rendezését.

- A levél nedves még a könnyeitől - szólt Ève Davidhoz, s olyan mélységes szánakozással nézett rá, hogy a szemében ott csillogott valami Lucien iránti régi szeretetéből.

- Szegény fiú sokat szenvedhetett, ha az a leány csakugyan annyira szerette!... - kiáltott fel Ève boldog férje.

És férj is, feleség is megfeledkezett minden fájdalmáról; elfeledtette velük e rémítő fájdalomkiáltás. E pillanatban berontott Marion és ezt mondta:

- Ténsasszony, itt vannak, itt vannak!...

- Kik?

- Doublon és az emberei, hogy az ördög vinné el őket, Kolb tusakodik velük, árverezni akarnak.

- Nem, nem, árverés nem lesz itt, nyugodjanak meg! - kiáltott fel Petit-Claud, akinek hangja a hálószoba előtti szobában csendült fel - most jelentettem be a fellebbezést. Nem tűrhetem, hogy olyan ítélet nyomja a vállunkat, amely rosszhiszeműség bélyegét viseli magán. Eszem ágában sincs most itt védekezni. Hogy időt nyerjek a maguk számára, hagytam, hadd fecsegjen Cachan, és bizonyos vagyok, hogy Poitiers-ben ismét győzni fogok.

- De mennyibe fog kerülni ez a győzelem? - kérdezte Séchard-né.

- A honoráriumba, ha győznek, és ezer frankba, ha vesztünk.

- Uram Isten! - kiáltott fel szegény Ève. - Hiszen az orvosság rosszabb a betegségnél!...

Egy ártatlan lélek ismerte fel a kiáltással a paragrafusok pusztító hatalmát. Petit-Claud elképedve bámult Ève-re: gyönyörűnek találta.

Közben megérkezett az öreg Séchard is, akit Petit-Claud hívatott a városba. A jelenetet tökéletessé tette az aggastyán belépése gyermekeinek hálószobájába, ahol bölcsőben fekvő unokája a balsors szemébe mosolygott.

- Séchard papa - mondta a fiatal jogász -, maga hétszáz frankkal tartozik nekem a közbelépésért, de majd az elmaradt házbérrel együtt visszakövetelheti a fiától.

Az öreg szőlősgazda megértette Petit-Claud hangjában és arckifejezésében a metsző iróniát.

- Kevesebbe került volna magának, ha jótállást vállal a fiáért - mondta neki Ève, és otthagyta a bölcsőt, hogy megölelje az öreget.

Davidot lesújtotta a háza előtt támadt csődület; Kolb és Doublon embereinek tusakodása odavonzotta az utca népét. A feltaláló kezet nyújtott apjának, de egy szóval sem üdvözölte.

- Hogy tartozhatnám én magának hétszáz frankkal? - kérdezte Petit-Claud-tól az öreg.

- Hát először is úgy, hogy elvállaltam az ügye képviseletét. Minthogy a házbérről van szó, maga nekem felel az adósáért. Ha a fia nem fizeti meg nekem a költségeket, maga fogja megfizetni... De ez még semmi: néhány óra múlva börtönbe akarják csukni Davidot - engedi-e, hogy odakerüljön?

- Mivel tartozik?

- Hát körülbelül öt-hatezer frankkal, nem számítva azt, amivel magának meg a feleségének adósa.

Az öregember mélységes bizalmatlansággal nézegette a megható képet, amely ebben a kék-fehér szobában tárult a szeme elé: a könnyező szép asszony a bölcső mellett, David, aki végre összegörnyedt a sok keserűség súlya alatt, az ügyvéd, aki talán azért hívta ide, hogy tőrbe csalja; a vén Medve azt hitte, hogy apai mivoltában akarják megfogni, és félt, hogy kiszipolyozzák. Megnézte és megcirógatta a gyermeket, s az feléje nyújtotta kis kezét. Bármily súlyos gondok közt éltek is a szülei, a kisfiúval úgy bántak, mint egy angol lord gyermekével; rózsaszín bélésű, hímzett, piciny fejkötő volt a fején.

- Eh, boldoguljon David, ahogy tud, nekem csak ez a gyerek fontos! - kiáltott fel az öreg nagyapa - s az anyja igazat fog adni nekem. David nagy tudós, bizonyosan tudja, hogyan fizesse ki az adósságait.

- No jó - mondta gúnyosan a jogász -, majd én kimondom maga helyett a gondolatait. Lássa, Séchard papa, maga féltékeny a fiára. Ez az igazság: maga juttatta Davidot ebbe a helyzetbe, amikor háromszoros áron adta el neki a nyomdáját, és tönkretette, hogy ezt az uzsoraárat kifizethesse. Igen, igen, ne rázza a fejét; az egész nyomdájában csak az az újság ért valamit,

amit eladtak a Cointet testvéreknek, az árát pedig egészen maga vágta zsebre... Maga gyűlöli a fiát, nemcsak azért, mert kifosztotta őt, hanem azért is, mert különb emberré nevelte, mint maga. Úgy tesz, mintha Isten tudja, mennyire szeretné az unokáját, de ezzel csak a fia és a menye iránti szeretetlenségét leplezi, hisz ők *hic et nunc*[33] kerülnének pénzbe, az unokájának pedig csak *in extremis*[34] lesz szüksége a szeretetére. Azért szereti ezt a kis porontyot, hogy úgy lássék, mintha szeretne valakit a családjából, s ne mondhassák érzéketlennek. Ez a maga igazi képe, Séchard apó...

- Azért hívattak ide, hogy ezt meghallgassam? - mondta fenyegető hangon az öreg, hol a jogtanácsosára, hol a menyére, hol a fiára nézve.

- De uram! - kiáltott fel szegény Ève, Petit-Claud-hoz fordulva. - Hát maga is vesztünkre esküdött? Az uram sohasem panaszkodott az apjára... - a szőlősgazda alattomosan nézett menyére. - Százszor is mondta, hogy maga szereti őt a maga módján - szólt az öreghez, megértve a bizalmatlanságát.

A nagy Cointet utasításai szerint Petit-Claud iparkodott végképp összeveszíteni apát és fiút, hogy az apa ki ne szabadítsa Davidot kegyetlen helyzetéből.

- Mihelyt Davidot börtönbe juttattuk - mondta előző nap Petit-Claud-nak a nagy Cointet -, bemutatom magát Sénonches-nénak. A szeretet világosságot gyújtott Séchard-né agyában; megsejtette ezt a megrendelt ellenségeskedést, amint már Cérizet árulását is megérezte. Könnyen elképzelheti akárki David meglepetését: sehogy sem fogta fel, honnan ismeri Petit-Claud olyan jól az ő apját s az üzleti ügyeit. Az egyenes lelkű nyomdász nem tudta, hogy védője összeköttetésben van Cointet-ékkal, s nem tudta azt sem, hogy Cointet-ék állnak Métivier háta mögött. David hallgatása sértő volt a vén szőlősgazdára; a jogász föl is használta ügyfele elcsodálkozását, hogy faképnél hagyhassa őket.

- Isten veled, édes David, most már figyelmeztettelek: az elfogatási parancs ellen nem segít a fellebbezés, a hitelezőid számára csak ez az egy út marad nyitva s ezen meg is indulnak. Szóval, menekülj!... Vagy inkább, ha hiszel a szavamnak, látogasd meg a Cointet testvéreket, azoknak van tőkéjük, s ha a fölfedezésed megvan, ha beváltja a hozzá fűzött reményeket, társulj velük; végre is, alapjában véve jó fiúk azok...

- Micsoda titokról van szó? - kérdezte az öreg Séchard.

- Hát olyan együgyűnek hiszi a fiát, hogy csak úgy ok nélkül elhanyagolta a nyomdát? - kiáltott fel a jogtanácsos. Azt mondta nekem, nemsokára megleli a módját, hogyan lehet három frankért előállítani azt a rizsma papírt, ami most tíz frankba kerül...

- Ez is csak arra való, hogy engem becsapjanak! - kiáltott fel az öreg Séchard. - Maguk úgy egyetértenek itt valamennyien, mint a vásári zsebmetszők. Ha David feltalált valamit, akkor nincs rám szüksége, hiszen milliomos! Isten áldjon, barátocskáim, jó éjszakát!

Azzal az öreg ledöcögött a lépcsőn.

- Rejtőzzél el! - szólt Petit-Claud Davidhoz, aztán utánaszaladt a vén Séchard-nak, hogy még jobban feldühösítse.

A kis jogász a Mûrier téren találta a szőlősgazdát, aki még akkor is dühösen dörmögött; elkísérte egészen Houmeau-ig, s elváláskor megfenyegette, hogy végrehajtó útján követeli rajta a neki járó költségeket, ha ezen a héten ki nem fizeti.

---

[33] Itt és most. (latin)

[34] Végső esetben; halála után. (latin)

- Kifizetem, ha megmondja, hogyan tagadhatom ki a fiamat, az unokám és a menyem kára nélkül... - mondta a vén Séchard, azzal hirtelen faképnél hagyta Petit-Claud-t.

- Milyen jól ismeri az embereket a nagy Cointet!... Jól mondta; e miatt a hétszáz frank miatt nem fogja az apja a hétezret kifizetni a fiáért! - kiáltott fel a kis jogász, miközben újra felmászott Angoulême-be. - De azért ne engedjük, hogy ez a ravasz, vén papírgyáros befonjon bennünket; ideje, hogy jó szón kívül valami mást is kérjünk tőle.

- No hát, David, édes barátom, mit szándékozol cselekedni?... - kérdezte Ève a férjétől, amikor az öreg Séchard meg az ügyvéd magukra hagyták őket.

- Állítsd a tűzre a legnagyobb fazekadat, fiacskám! - kiáltott fel David Marionra pillantva. - Most már kezemben van a titok!

E szó hallatára Ève lázas gyorsasággal szedte össze kalapját, kendőjét, s rántotta fel cipőjét.

- Öltözzék fel, barátom - mondta Kolbnak -, el fog kísérni engem, mert meg kell tudnom, van-e mód, hogy kiszabaduljon az ember ebből a pokolból...

- Gazduram! - kiáltott fel Marion, amikor Ève elment. - Legyen hát esze, különben az asszonyunk meghal bánatában. Keressen pénzt, fizesse ki, amivel tartozik, aztán majd kényekedvek szerint kutathat kincsek után...

- Hallgass, Marion - felelte David -, most már legyőzöm az utolsó nehézségeket is. Egyszerre szerzek szabadalmat a találmányomra és a tökéletesítésére is.

A feltalálók rákfenéje Franciaországban a tökéletesítésre adott szabadalom. Valaki tíz esztendőt áldoz az életéből valami ipari titok kutatására, egy gép feltalálására, vagy akármilyen fölfedezésre, szabadalmat kér, s azt hiszi, hogy ura a találmányának, erre nyomába lép egy vetélytárs s az - ha ő nem látott előre mindent - tökéletesíti a találmányát egy csavarral, s ily módon elüti a kezéről. Márpedig az még nem minden, ha valaki olcsó pépet talál fel a papírgyártáshoz. Mások tökéletesíthetik az eljárást. David Séchard mindent előre akart látni, hogy ki ne ragadhassák kezéből a vagyont, amit annyi baj és nehézség között keresett. A hollandi papír (ez a név rajta ragadt a lenvászon rongyából gyártott papíroson, bár Hollandiában már nem is készül ilyen) kissé meg van enyvezve; de ívenként enyvezik, kézi munkával, ami megdrágítja a papírt. Ha lehetséges volna már az üstben megenyvezni a pépet, mégpedig nem túlságosan költséges enyvvel (amit különben ma már megtesznek, de még mindig tökéletlenül), semmi tökéletesítésre nem volna szükség. David tehát egy hónap óta kutatta, hogyan enyvezze meg már az üstben a papírpépet. Egyszerre két titkot keresett.

Ève fölkereste az anyját. Szerencsés véletlenségből Chardonné éppen a főügyészhelyettes feleségét ápolta, aki most ajándékozta meg örökössel a Milaud de Nevers családot. Ève már minden törvényszéki ember iránt bizalmatlan volt, most az özvegyek és árvák törvényes védelmezőjétől akart tanácsot kérni, tőle akarta megkérdezni, kiszabadíthatja-e Davidot, ha maga vállal kötelezettséget, ha eladja jogait; de remélte, hogy Petit-Claud kétértelmű viselkedéséről is megtudhatja az igazat.

A főügyészhelyettest meglepte Séchard-né szépsége; nemcsak asszonyt megillető tisztelettel, de valami olyanfajta udvariassággal fogadta, amelyhez Ève nem volt hozzászokva. Aztán a szegény nő meglátta az ügyész szemében azt a kifejezést, amelyet férjhezmenetele óta csak Kolb szemében figyelt meg, s mely olyan szép asszonyoknál, mint Ève, kritériuma a férfiak megítélésének. Ha a szenvedély, az érdek vagy a kor kioltja a férfi szemében a tökéletes engedelmesség szikráját, mely az ifjúkorban lángol benne, az asszony bizalmatlankodni kezd a férfi iránt, s elkezdi megfigyelni. A Cointet testvérek, Petit-Claud, Cérizet, szóval mindazok, akikben ellenséget sejtett meg, közömbös, hideg szemmel néztek rá. Jól érezte hát magát a

főügyészhelyettesnél, aki kedvesen fogadta ugyan, de néhány szóval lerombolta minden reménységét.

- Nem bizonyos, asszonyom - mondta neki -, hogy a királyi törvényszék megváltoztatja azt az ítéletet, amely a lakás berendezésére korlátozza a férje lemondását minden tulajdonáról, hogy önt a hozományához juttassa. Ezt az előjogot nem lehet csalás fedezésére fölhasználni. De mivel önnek, mint hitelezőnek része lesz a lefoglalt tárgyak árában, és mivel az apósának hasonlóképpen élnie kell az előjogával a házbérhátralék erejéig, ha a törvényszék kimondta már az ítéletet, még mindig marad ok a további jogvitára, azon az alapon, amit jogi kifejezéssel kontribuciónak nevezünk.

- De hát Petit-Claud úr tönkretesz bennünket! - kiáltott fel az asszony.

- Petit-Claud viselkedése - folytatta a főügyészhelyettes - alkalmazkodik a férjétől kapott megbízáshoz, aki, mint a jogtanácsos mondja, időt akar nyerni. Nézetem szerint talán jobb lenne lemondani a föllebbezésről, s önnek meg az apósának megszerezni az árverésen a nyomda működéséhez legszükségesebb eszközöket, önnek az önt illető összeg határain belül, neki a házbérhátralék erejéig... De hát ez persze, túlságosan gyorsan vezetne célhoz. Az ügyvédek kiszipolyozzák önöket!...

- Akkor az idősebb Séchard úr kezében volnék, neki tartoznám az eszközök és a lakás bérével; a férjemet pedig tovább üldözné Métivier, mert úgyszólván semmit sem kapna.

- Bizony ez így van, asszonyom.

- Hát akkor még a mostaninál is rosszabbá válnék a helyzetünk...

- Hja, a törvény ereje végeredményben mégiscsak a hitelezőt szolgálja. Önök kaptak háromezer frankot, azt természetesen vissza kell adni...

- Ó, uram, hát képesnek hinne bennünket arra, hogy...

Ève elhallgatott, mert észrevette, hogy a maga igazolásával veszedelembe juttatja a bátyját.

- Ó, jól tudom - folytatta a főügyészhelyettes -, hogy az az ügy igen homályos az adósok részéről is, akik becsületes, finomlelkű, sőt nagy emberek -, és a hitelező részéről, aki csak a nevét kölcsönözte valakinek...

Ève elszörnyedve, kábán nézett a főügyészhelyettesre.

- Megértheti - mondta ez, ravaszkás pillantással -, hogy mi bőségesen ráérünk elgondolkozni azon, ami a szemünk láttára történik, amíg az ügyvédek beszédeit hallgatjuk.

Ève kétségbeesve tért haza: tehetetlen volt. Este hét órakor Doublon elhozta az elfogatási parancsot. Most érte el tehát csúcspontját az üldözés.

- Holnaptól kezdve - mondta David - csak éjszaka léphetek ki a házból.

Ève és Chardonné könnyekben tört ki. Az ő szemükben gyalázat volt a rejtőzködés.

Kolb és Marion jól ismerték már gazdájuk jámbor jóhiszeműségét, s amikor megtudták, hogy Séchard szabadsága veszélyben forog, nyugtalanságuk tetőpontra hágott; annyira reszkettek érte, hogy felkeresték Chardonnét, Ève-et és Davidot: mondják meg, hogyan hasznosíthatnák szolgálatkészségüket. Abban a pillanatban érkeztek, amikor ez a három teremtés, aki idáig oly egyszerűnek látta az életet, sírva fakadt, hogy kénytelenek Davidot elbújtatni. De hogyan kerüljék ki a leselkedő kémeket, akik mostantól fogva bizonyára legkisebb lépését is megfigyelik ennek a, sajnos, végtelenül szórakozott embernek?

- *Ha a dénsasszony vár ety gis netyetórád, elmetyeg gémlelődni az ellensékes táporpa* - mondta Kolb - *és majt mek dedszik ládni, hoty érdeg hozzá, ámpár némedneg látszom, te én ikazi francia vatyok, fan pennem ety gis ravaszsák.*

- Ó, asszonyom - mondta Marion -, engedje el, egyetlen gondolata, hogy az úrra vigyázzon. Kolb nem elzászi, hanem... mit is mondjak... igazi újfundlandi.

- Menjen, édes jó Kolb - mondta David -, ráérünk még elhatározni magunkat.

Kolb elrohant a végrehajtóhoz, ahol David ellenségei tanácsba gyűlve fontolgatták, hogy s miként kerítsék hatalmukba.

Az adós elfogatása vidéken rendkívüli eset: úgyszólván szenzáció. Először is az emberek sokkal jobban ismerik egymást, semhogy ilyen utálatos eszközökhöz folyamodnék valaki. Ehhez már az kell, hogy adós és hitelező egész életükben farkasszemet nézzenek egymással. Meg aztán, ha egy hamisan bukott kereskedő, aki nem sokat okoskodik, hogy a törvényes lopásnak ehhez a módjához folyamodjék, valami nagyszabású csalárd bukást eszel ki, akkor Párizs lesz a menedékhelye. Párizs már szinte külföld a vidékinek, majdnem felfedezhetetlen búvóhely, s a végrehajtó megbízatása megszűnik a törvényszék területén kívül.

Egyéb akadályok is csaknem lehetetlenné tesznek minden üldözést. Így például a magánlakás sérthetetlenségét védelmező törvény minden kivétel nélkül érvényben van vidéken; végrehajtónak nincs joga, mint Párizsban, harmadik személy házába behatolni, hogy ott letartóztassa az adóst. A törvényhozás szükségesnek vélte, hogy Párizzsal kivételt tegyen, mert ott rendszerint több család él együtt ugyanabban a házban. De vidéken még az adós lakásába is csak a békebíró jelenlétében hatolhat be a végrehajtó. És így a békebíró, aki parancsol a végrehajtónak, körülbelül maga döntheti el, megtagadja-e a részvételét vagy sem. Dicséretére legyen mondva a békebíráknak, ez a kötelezettség terhükre van, s nem akarnak a vak szenvedélynek vagy bosszúvágynak szolgálatába állni.

Egyéb, nem kevésbé komoly nehézségek is vannak; mind arra irányulnak, hogy enyhítsék az adós letartóztatásáról szóló törvény hiábavaló kegyetlenségét. Erkölcsi szempontok gyakran annyira megváltoztatják a törvényt, hogy jóformán meg is semmisítik. Nagyvároson akad elég aljas, lelketlen nyomorult, aki hajlandó a kém szerepét vállalni, de kisvároson sokkal jobban ismerik egymást az emberek, semhogy valaki egy végrehajtó szolgálatába szegődhetnék. Még ha a legalsóbb osztályból szánná is rá valaki magát erre a lealjasodásra, az is kénytelen volna elkotródni a városból. Az adós letartóztatása tehát nem a kereskedelmi törvényszék fogdmegjeinek kiváltságos foglalkozása, mint Párizsban, vagy más nagy központokban: ezért végtelenül nehéz törvénykezési eljárássá válik, a ravaszság harcává az adós és a végrehajtó között, s e harc leleményes ötletei néha igen mulatságos anyagot szolgáltatnak az újságkrónikának.

Az idősebbik Cointet nem akart mutatkozni; de a kövér Cointet, azzal, hogy Métivier megbízását teljesíti, eljött Doublonhoz Cérizet-vel, aki faktor lett nála, s akinek közreműködését ezer frank ígéretével szerezték meg. Doublon számíthatott két gyakornokára. Így hát a Cointet testvéreknek három kopójuk volt már, hogy a zsákmányukon őrködhessenek. A letartóztatás pillanatában egyébként felhasználhatta Doublon a csendőrséget is, mely az ítéletek szerint tartozik a végrehajtó segítségére sietni, ha az igénybe akarja venni. Ez az öt személy gyűlt tehát össze Doublon végrehajtó dolgozószobájában, amely az iroda végében, a ház földszintjén volt.

Az irodába egy meglehetősen széles, kőkockákkal borított, lépcsőház formájú folyosó vezetett. A háznak egyszerű, közepes nagyságú kapuja volt, mind a két oldalán aranyozott, hivatalos címtáblák s ezek közepén feketebetűs felirat: *Végrehajtó.* Az irodának az utcára nyíló két ablakát erős vasrácsok védelmezték. A dolgozószobából a kertre nyílt kilátás, ahol a

végrehajtó, mint Pomona tisztelője maga nevelte nagy sikerrel gyümölcsfáit. A konyha szemközt volt az irodával s mögötte kanyargott a felső emeletre vezető lépcső. Egy kis utcában állt a ház az új törvényszéki palota háta mögött, amelyen akkor még dolgoztak és csak 1830 után készült el. Ezek a részletek szükségesek annak megértéséhez, ami Kolbbal történt.

Az elzászi kieszelte, hogy jelentkezik a végrehajtónál, úgy tesz, mintha el akarná árulni a gazdáját, így megtudhatja, miféle kelepcét állítanak neki, s megóvhatja minden bajtól. A szakácsnő nyitott ajtót. Kolb megmondta, hogy hivatalos dologban szeretne beszélni Doublon úrral. A szakácsnő bosszús volt, amiért mosogatás közben zavarták, kinyitotta az iroda ajtaját, s azt mondta Kolbnak, akit nem ismert, hogy várjon az úrra, mert most tanácskozik a dolgozószobájában; aztán szólt a gazdájának, hogy egy ember beszélni akar vele. Ez a kifejezés: *egy ember,* annyira parasztot jelentett, hogy Doublon azt mondta: Várjon! - Kolb leült a dolgozószoba ajtaja mellett.

- Hát hogyan képzeli a dolgot? Mert idő dolgában tiszta nyereség volna, ha holnap reggel a kezünkbe kaparíthatnók - mondta a kövér Cointet.

- Ennél semmi sem könnyebb, hiszen alaposan rászolgált a Bamba névre! - kiáltott fel Cérizet.

Kolb, amikor a kövér Cointet hangját megismerte, de különösen ennek a két mondatnak hallatára, tüstént kitalálta, hogy gazdájáról van szó, s nőttön-nőtt a csodálkozása, amikor Cérizet hangjára is ráismert.

- *Esz a ficgó, agi a genyeréd edde!* - kiáltotta elborzadva.

- Megmondom én, gyermekeim, hogy mit tegyünk - szólalt meg Doublon. - Egymástól nagy távolságban állítsuk fel az embereinket a Beaulieu utcától és a Mûrier tértől minden irányban, hogy észrevétlenül nyomon követhessék a Bambát - tetszik nekem ez a csúfnév! Addig nem maradunk el tőle, míg be nem lépett abba a házba, ahol rejtve hiszi magát; néhány napig nyugton hagyjuk, azután egyszerre rajtaütünk, napkelte vagy napnyugta előtt.

- De mit csinál most? Kicsusszanhat a kezünkből - mondta a kövér Cointet.

- Otthon van - felelte Doublon -, tudnám, ha elmenne hazulról. Egyik gyakornokom a Mûrier téren áll őrt, másik a törvényszéki épület sarkán, egy harmadik harminc lépésnyire a házamtól. Ha kilépne a házból, fütyülnének, s még három lépést sem tenne, már tudnám ennek a távirati értesítésnek a segítségével.

A végrehajtók a tisztes „gyakornok" névvel szokták felruházni tanúként szolgáló kísérőiket.

Kolb nem számított ilyen kedvező véletlenre; nesztelenül kiment az irodából s azt mondta a cselédnek: - Doublon úr nagyon el van foglalva, majd holnap kora reggel visszajövök.

Az elzászi annak idején lovaskatona volt; támadt egy gondolata és tüstént neki is látott, hogy végrehajtsa. Elfutott egy ismerőséhez, aki lovakat adott bérbe, kiválasztott egy lovat, felnyergeltette, és gyorsan visszatért a gazdájához, ahol mélységesen kétségbeesve találta Ève asszonyt.

- No mi az, Kolb? - kérdezte a nyomdász; feltűnt neki az elzászi egyszerre vidám és riadt képe.

- *Az úr kaszempereggel van görülféfe. Az a lekpisztosapp, ha elpujig. Kontolkozodd már, asszonyom, hoty hová pujtassa az urad?*

Amikor a becsületes Kolb elmagyarázta Cérizet árulását, a ház körüli ostromzárat, meg a kövér Cointet szerepét az ügyben s éreztette, hogy milyen cselfogásokat eszelhetnek ki ilyen emberek a gazdája ellen: végzetes világosság esett David helyzetére.

- A Cointet testvérek üldöznek téged! - kiáltott fel lesújtottan szegény Ève - ezért volt olyan kegyetlen Métivier. Papírgyárosok, a titkodat akarják.

- De mit lehet tenni, hogy kimeneküljünk a kezükből? - kiáltott fel Chardonné.

- *Ha asszonyomnag van egy gis helye, ahová elrejdse az urad* - mondta Kolb -, *mekígérem, hoty elviszem oda, és soha senki mek nem dutja.*

- Csak sötétedés után menjen el Basine Clerget lakására - felelte Ève -, én majd mindent megbeszélek vele. Basine-ra úgy számíthatunk, mintha második énem volna.

- A kémek nyomodba szegődnek - mondta végre David, kissé visszanyerve lélekjelenlétét. - Módját kell ejteni, hogy Basine-t értesíthessük, anélkül, hogy bármelyikünk is fölkeresné.

- *Asszonyom elmehed ota* - mondta Kolb. - *Desség meghallgadni a dervemed: elmetyek az úrral etyüdd és makung után csaljug a fütyülőged. Aszalad asszonyom elmegy Clerget gisasszonyhoz, őd nem fokjág gövetni. Van ety lovam, makam möké üldedem asz urad, dudom Istenem, nem érneg utol pennünket!*

- Hát akkor Isten veled, barátom! - kiáltott fel szegény asszony, és férje karjába vetette magát. - Egyikünk sem fog meglátogatni, mert elfoghatnának miattunk. Búcsúzzunk el az egész időre, amíg ez az önkéntes fogság tart. Levelezni fogunk, Basine bedobja a leveleket, én pedig az ő nevére írok neked.

A házból kilépve David és Kolb hallották a füttyentéseket, és elvezették a kémeket egészen a Palet-kapuig, ahol a lovak bérbeadója lakott. Itt aztán Kolb maga mögé vette gazdáját a nyeregbe, s figyelmeztette, hogy jól kapaszkodjék belé.

- *Fügyüljedeg csag, fügyüljedeg parádaim! Én is fügyülög rádog!* - kiáltott Kolb. - *Ety vén lovasgadonád nem foktog utolérni!*

Amint a mezőre kiértek, a vén lovaskatona megsarkantyúzta a lovát, s az olyan vágtatásnak eredt, hogy a kémek nem tudták követni őket; azt sem tudták, merre tűntek el.

Ève elment Postelhez, azzal az elég leleményes ürüggyel, hogy tanácsot akar kérni tőle. Elszenvedte a szavakkal nem fukarkodó szánakozásnak minden sértését, aztán otthagyta a Postel házaspárt, s látatlanul eljutott Basine házába. Megvallotta neki minden baját, és segítségét, támogatását kérte. Basine óvatosságból szobájába vezette Ève-et, aztán kinyitotta egy szomszédos helyiség ajtaját, amely egy kis tetőablakon kapta a világosságot, s az utcáról senki sem láthatott belé. A két barátnő rendbehozott egy eltömött kandallót, amelynek kürtője párhuzamos volt a műhely kandallójának kürtőjével, ahol a munkásnők a vasalójuk számára folyton ébren tartották a tüzet. Ève és Basine rossz pokrócokat teregetett a kőpadlóra, hogy tompítsák a zajt, ha David nem ügyelne eléggé; tábori ágyat állítottak be neki, egy kísérletezésre szolgáló kemencét, s egy asztalt meg egy széket, hogy leülhessen és írhasson. Basine megígérte, hogy éjszakánként ad majd enni neki, és mert a szobájába sohasem lép be senki, David fittyet hányhat minden ellenségnek, még a rendőrségnek is.

- Végre biztonságban van - mondta Ève, és megölelte barátnőjét.

Ève visszatért Postelhez, hogy további felvilágosításokat kérjen valami kétségre; mint mondotta, ez hozta vissza a kereskedelmi törvényszék tudós bírájához, s vele kísértette haza magát, útközben folyvást hallgatva a sopánkodásait. - Ha hozzám jött volna feleségül, nem jutott volna idáig... Ez a gondolat rejlett a kis patikusnak minden mondatában. Amikor Postel hazatért, látta, hogy felesége féltékeny Séchard-né csodálatos szépségére, s dühíti férje udvariassága. A patikus csak azzal a vélekedésével tudta lecsöndesíteni Leonie-t, hogy a kis vöröshajú asszonyok sokkal többet érnek a magas barnáknál, mert azok szerinte mindig az

istállóban állnak, mint a szép ló. Úgy látszik, holmi bizonyítékait is adhatta az őszinteségének, mert másnap már becézgette a felesége.

- Nyugodtak lehetünk - szólt Ève anyjához és Marionhoz, akik Marion kifejezése szerint „egészen odáig voltak".

- Már elmentek! - mondta Marion, amikor Ève gépiesen benézett a szobába.

- *Merre fortuljung...?* - kérdezte Kolb, amikor már egy mérföldnyire jártak a párizsi országúton.

- Marsac felé! - válaszolt David -, ha már megindítottál ezen az úton, még egyszer, utoljára próbára teszem az apám szívét.

- *Joppan szeredném rohamra menni ety átyuüdeg ellen, merd az apja urának nincs szíve.*

Az egykori nyomdász nem hitt a fiában; ő is az eredmények szerint ítélte meg, ahogy a nép szokott ítélkezni. Mindenekelőtt nem hitte, hogy ő kifosztotta Davidot; de az akkori s a mostani idők különbségével sem törődött, és azt gondolta magában: „Úgy ültettem be a nyomdába, ahogy magam ültem belé annak idején - és ő bár ezerszerte többet tud nálam, nem tudott boldogulni!" Képtelen volt megérteni a fiát, hát elítélte; fölényben érezte magát annak nagy eszével szemben, és azt gondolta: „Nálam fog kenyeret találni." A moralisták sohasem lesznek képesek teljes egészében megvilágítani, mekkora hatásuk van az érzelmeknek az érdekekre. Ez a hatás éppoly erős, mint az érdekek hatása az érzelmekre. Minden természeti törvénynek kettős hatása van, s egyik ellentétes a másikkal. Ami Davidot illeti, ő megértette az apját, sőt a nagy lélek szánalmával még mentegette is. Kolb és David nyolc órakor érkezett Marsacba, az öreg vacsora után volt, és nyilván feküdni készült.

- No, a törvénynek köszönöm, hogy látlak - szólt az apa keserű mosollyal a fiához.

- *Hoty is dalálgozhadna maka mek a kasztám, migor ő asz ékpen udazig, maka mek mintik a szőlőpen jár!...* - kiáltott fel méltatlankodva Kolb. - *Fiszessen, fiszessen! Esz a gödelesséke mind abánag...*

- Eredj, Kolb, kösd be a lovat Courtois-nénál, ne legyen terhére az apámnak - és tudd meg, hogy az apáknak mindig igazuk van.

Kolb morogva ment el, mint a kutya, ha a gazdája megszidja az óvatosságért, és engedelmeskedik ugyan, de közben is tiltakozik. David nem árulta el titkát, de felajánlotta apjának, hogy nyilvánvaló bizonyítékot szolgáltat a fölfedezéséről; részesedést ajánlott neki az üzletben, ha megkapja tőle azt az összeget, amelyre szüksége volt, hogy tüstént megszabadulhasson az adósságaitól és a titka kihasználásának szentelhesse magát.

- Ugyan, hogy bizonyítod be nékem, hogy semmiből, ingyen jó papirost tudsz csinálni? - kérdezte az egykori nyomdász, kissé borgőzös, de ravasz, kíváncsi, mohó pillantást vetve a fiára. Esőfelhőből kitörő villámnak mondta volna az ember, mert a vén Medve hagyományaihoz híven, sohasem feküdt le, amíg meg nem vetette feje alját két üveg pompás óborral, amit - szavajárás szerint - esténként *elszopogatott.*

- Annál semmi sem egyszerűbb - felelte David. - Nálam nincs papiros, azért jöttem erre, hogy Doublon elől meneküljek; amikor észrevettem, hogy a marsaci úton vagyok, arra gondoltam, apámuram sem bánhatik velem rosszabbul, mint egy uzsorás. Nincs nálam semmi, csak a rajtam levő ruha. Zárjon be valami biztos helyre, ahová senki sem hatolhat be, ahol senki sem láthat és én...

- Micsoda? - mondta az öreg, irtózatos pillantást vetve a fiára. - Nem engeded, hogy lássam, amint csinálod?

- Apám - felelte David -, maga bebizonyította nekem, hogy üzleti dologban nincs apa és fiú a világon.

- Úgy, hát nem bízol abban, akinek életed köszönheted?

- Abban nem bízom, aki a megélhetést kitépte a kezemből.

- Hja, ki-ki magának, igazad van - mondta az öreg. - No jó, majd elhelyezlek a boros-pincémben.

- Bemegyek oda Kolbbal, maga ad nekem egy üstöt, hogy a pépet megcsinálhassam - folytatta David, észre sem vette, milyen pillantást vetett rá az apja -, aztán maga szed nekem articsóka-, spárga-, csalánszárat és nádat a patak partján. Holnap reggel nagyszerű papirossal lépek ki a borospincéjéből.

- Ha ez lehetséges!... - kiáltott fel a Medve, és csuklott egy nagyot - akkor talán adok neked... meglátom, hogy adhatok-e... éh!... huszonötezer frankot, feltéve, ha ugyanannyit nyerhetek minden évben...

- Tegyen próbára, beleegyezem! - kiáltott fel David. - Kolb, ülj lóra, menj el Mansle-ba, vásárolj egy nagy szőrszitát egy szitakészítőnél, enyvet egy fűszeresnél és siess vissza.

- No, igyál - mondta az apa, s egy üveg bort, kenyeret és maradék hideg húst rakott fia elé. - Szedd össze az erődet, én meg megyek zöld rongyot szedni - no, mert a te rongyod zöld. Félek, hogy kicsit túlságosan is zöld.

Két óra múlva, este tizenegy tájban az öreg bezárta fiát és Kolbot egy kúpcseréptetős kis helyiségbe, amely a borospincéje hátához volt ragasztva; itt tartotta az angoulême-i borok égetéséhez szükséges felszerelést - tudvalevően ezekből a borokból készül minden konyak elnevezésű szesz.

- Ó, hiszen ez valóságos gyár! - kiáltott fel David. - Fa is van meg üst is egynéhány...

- No, hát viszontlátásra holnap - mondta az öreg Séchard -, most bezárlak benneteket, s kiengedem a két kutyámat. Tudom Istenem, hogy papírt nem hoznak ide nektek. Ha holnap megmutatod a kész íveket, kijelentem, hogy üzlettársad leszek, legalább lesz, aki világosan és ügyesen vezesse az üzletet.

Kolb és David magukra záratták az ajtót, s két padlódeszka segítségével körülbelül két óra hosszat tilolták, készítették elő a növényszárakat. A tűz lángolt, a víz forrott. Éjfél után két óra tájban Kolb, aki nem volt annyira elfoglalva, mint David, részeg csuklásra emlékeztető sóhajtást hallott, felkapta az egyik gyertyát, s elkezdett körülnézni; megpillantotta az öreg Séchard lilás ábrázatát, egy kis négyszögletű nyílásban, a pincéből az égetőbe nyíló, üres hordókkal eltakart ajtó felett. A huncut öreg a külső ajtón vezette fiát és Kolbot az égetőbe, ott, ahol az eladott hordókat szokták kigurítani. Ez a másik, belső ajtó lehetővé tette, hogy a pincéből az égetőbe gurítsák a hordókat, anélkül hogy megkerülnék velük az udvart.

- *Hohó örekabó, ity nem algudtung! Maka pe agarja csabni a fiád... Dutja, mit csinál maka, migor ety üvek jó pord iszig? Ety vén kaszemperd idad!*

- Ó, apám! - mondta David.

- Azért jöttem, hogy nincs-e szükségetek valamire - mondta, szinte kijózanodva a szőlős-gazda.

- *És irándung való érteglődéspől hozodd makával ety gis lédrád?* - mondta Kolb. Azzal eltaszította a hordókat az ajtó elől, kinyitotta, s egy kurta létrán, egy szál ingben pillantotta meg az öreget.

- Így kockára tenni az egészségét! - kiáltott fel David.

- Azt hiszem, holdkóros vagyok - mondta az öreg, és szégyenkezve mászott le a létráról. - Álmomban is gyötört, hogy olyan bizalmatlan vagy az apáddal, s azt álmodtam, hogy az ördöggel szövetkeztél, úgy akarod megvalósítani azt, ami lehetetlen.

- *Asz örtök a maka szenvetélye, sárga csigóg iránd!* - kiáltott fel Kolb.

- Feküdjék vissza - mondta David -, zárjon be bennünket, de ne fáradjon azzal, hogy újra visszajön: Kolb őrködni fog.

Másnap négy órakor David kilépett az égetőből: előbb munkája minden nyomát eltüntette, s odavitt apjának vagy harminc ív finom, fehér, szilárd, erős, kifogástalan papírt; víznyomás gyanánt valamennyi a szőrszita erősebb szálainak nyomát viselte. Az öreg kezébe vette a mintákat, nyelvével is megérintette, mint afféle Medve, aki ifjúkora óta megszokta, hogy ínyével ítéli meg a papírt; fogdosta, gyűrte, hajtogatta, alávetette minden próbának, amivel a nyomdászok megismerik a papír minőségét, s bár semmi kifogásolnivalója nem akadt, nem akarta elismerni a legyőzetését.

- Tudni kell még, hogy mi lesz belőle a sajtó alatt!... - mondotta, csak hogy dicsérnie ne kelljen a fiát.

- *Furcsa ety emper!* - kiáltott fel Kolb.

Az öreg ismét hűvösen kezdett viselkedni, és apai méltóságával fedezte színlelt határozatlanságát.

- Nem akarom megcsalni magát, apám, azt hiszem, hogy ez a papír még többe kerül a kelleténél, s meg kell oldanom az üstben való enyvezés problémáját is... Ez az egyetlen előny, aminek módját még meg kell találnom...

- Ah, szóval be akartál csapni!

- Hát megmondanám akkor, hogy miről van szó? Most is tudok már az üstben enyvezni, de ez ideig az enyv nem járja át egyenletesen a pépet, s olyan érdessé teszi a papírt, mint a kefe.

- No hát tökéletesítsd előbb az üstben való enyvezést, aztán megkapod a pénzemet.

- *A kasztám sohase fokja ládni a színéd se a maka bénzéneg!*

Az öreg nyilván azt akarta, hogy David keservesen megfizessen az ő éjszakai megszégyenüléséért; több mint hidegen bánt vele.

- Apám - mondta David, aki közben elküldte Kolbot -, sohasem haragudtam magára, amiért hallatlan árat követelt a nyomdájáért, s a tulajdon becslése alapján adta el nekem; mindaddig az apát láttam magában. Azt gondoltam: öreg ember, sokat kínlódott életében, s bizonyos, hogy erején felül taníttatott engem, hadd élvezze a munkája gyümölcsét békességben és a maga módja szerint. Még az anyám vagyonát is átengedtem magának és zúgolódás nélkül vállaltam a nehéz életet, amivel megnyomorított. Megfogadtam, hogy szép vagyont szerzek a magam emberségéből. Nos hát, ezt a titkot úgy találtam meg, hogy égett a föld a talpam alatt, nem volt kenyér a házamnál, gyötörtek olyan adósságok miatt, amiket nem is én csináltam. Igen, türelmesen küzdöttem, míg minden erőm ki nem merült. Talán nekem is tartozik egy kis segítséggel!... De velem ne törődjék, gondoljon az asszonyra, a kisfiúra... - David már nem tudta visszafojtani könnyét. Nekik legyen segítségükre, őket támogassa! Annyira se tudna

felemelkedni, mint Marion és Kolb, akik ideadták nekem a megtakarított pénzüket? - kiáltott fel a fiú, amikor oly hidegnek látta az apját, mint egy sajtó márványa.

- S neked ez sem volt elég! - kiáltott fel az öreg minden szégyenkezés nélkül. - Felfalnád az egész világot... Isten áldjon! Én tudatlan vagyok; nem ütöm az orromat holmi találmányok dolgába, amik csak arra valók, hogy engem használjanak ki. A Majom sohase fogja megenni a Medvét - mondotta, nyomdai gúnynevükre célozva. - Szőlősgazda vagyok én, nem bankár... Meg aztán látod, nem is jó az, ha apa a fiával köt üzletet. No gyere, ebédeljünk meg, ne mondd, hogy semmit se adok neked!...

David olyan ember volt, aki szíve mélyébe tudja temetni szenvedéseit, hogy eltitkolja szerettei előtt, ezért erőik végső határát jelzi, amikor így kicsordul szívükből a fájdalom. Ève jól megértette ezt a szép férfijellemet. De az apa a fájdalomnak a mélységéből felszínre került áradatában a gyermek közönséges panaszát látta, aki *be akarja hálózni az apját,* s fia végtelen levertségét a sikertelenséggel járó szégyenkezésnek tartotta.

Apa és fia haraggal váltak el egymástól.

David és Kolb éjféltájban ért vissza Angoulême-be; gyalog mentek be a városba, olyan óvatosan, mintha lopni készültek volna. Éjfél után egy óra felé Davidot észrevétlen bevezették Basine Clerget kisasszonyhoz, abba a hozzáférhetetlen menedékbe, amelyet a felesége készített elő számára. A legtalálékonyabb részvét őrizte itt Davidot - egy grizett jó szíve. Másnap reggel Kolb azzal dicsekedett, hogy lóháton szöktette meg a gazdáját, csak akkor vált el tőle, amikor beültette egy Limoges felé tartó batárba. Basine pincéjébe meglehetősen nagy mennyiségű élelmiszert és nyersanyagot raktároztak el, úgyhogy Kolb, Marion, Séchard-né, meg az anyja semmiféle érintkezést nem voltak kénytelenek fenntartani Clerget kisasszonnyal.

Az öreg Séchard-nak még húsz napja volt szüretig, és két nappal a fiával lejátszódó jelenet után csupa kapzsiságból bement a menyéhez. Aludni sem tudott már, tudni akarta, remélhet-e valami pénzt a fia felfedezéséből, s kedvenc mondása szerint őrizni akarta a termést. A menye lakása felett rendezkedett be, az egyik manzardszobában, amit magának tartott fenn, s ott élt, sehogy sem akarva észrevenni fia háztartásának szörnyű pénztelenségét. Tartoznak neki a házbérrel, hát legalább etessék! Semmi különöset nem talált abban, hogy cinezett vas evőeszközöket használtak.

- Én is így kezdtem - felelte a menyének, amikor az mentegette magát, hogy nem teríthet neki ezüstneművel.

Marion kénytelen volt a boltosoknál kezességet vállalni mindenért, amit a háznál fogyasztottak. Kolb napi egy frankért kőműveseknél dolgozott. Végre már csak tíz frankja maradt szegény Ève-nek, aki gyermeke és David érdekében utolsó filléreit áldozta fel, hogy becsülettel vendégelhesse a szőlősgazdát. Még mindig remélte, hogy hízelgése, tiszteletteljes szeretete, lemondása ellágyítja a vén zsugorit; de mint mindig, most is csak érzéketlennek találta. Amikor látta, hogy ő is olyan hideg szemmel néz rá, mint a Cointet testvérek, Petit-Claud és Cérizet, meg akarta figyelni a jellemét, ki akarta találni a szándékait; de hát ez hiábavaló fáradság volt. Séchard apót nem lehetett kiismerni, mert mielőtt az előbbi részegségéből kijózanodott volna, máris újra beborozott. A részegség kettős fátyol. Gyakran valódi, gyakran színlelt részegségének leple alatt az öreg megpróbálta kiszedni Ève-ből David titkait. Hol dédelgette, hol megriasztotta a menyét. Amikor Ève azt felelte neki, hogy nem tud semmit, így szólt:

- Megiszom mindenemet, *életjáradékba fektetem...*

Ez a megalázó viaskodás kifárasztotta a szegény áldozatot. Végül is inkább hallgatott, semhogy egyszer tiszteletlenül bánjék az apósával. Egy napon végső elkeseredésében azt mondja neki:

- De hiszen, apámuram, igen egyszerű módja van annak, hogy megkapjon mindent: fizesse ki David adósságait, ő hazajön, ketten aztán megegyezhetnek.

- Ah, hát ezt akarjátok tőlem! - kiáltott fel az öreg. - Jó tudni!

Séchard apó nem hitt a fiában, de hitt a Cointet testvérekben. Ezek, amikor tanácsot kért tőlük, készakarva elkápráztatták, azt mondták neki, hogy a fia kutatásaiban milliós vagyon rejtőzik.

- Ha David be tudja bizonyítani a sikerét, habozás nélkül társul fogadom a papírgyáramba, s a gyárral egyenlő értéknek számítom a felfedezését - mondta a nagy Cointet.

A gyanakvó öreg rengeteg információt szerzett, miközben a munkásokkal iszogatott; hülyének tettetve magát, ügyesen kifaggatta Petit-Claud-t, és végül is megsejtette, hogy a Cointet testvérek rejtőznek Métivier háta mögött; azt a tervet tulajdonította nekik, hogy tönkre akarják juttatni a Séchard-nyomdát, vele akarják kifizettetni magukat, ezért hitegetik a felfedezéssel - mert a vén paraszt nem gyaníthatta Petit-Claud cinkosságát, sem azokat a cselszövéseket, amelyeknek segítségével előbb-utóbb hatalmukba akarták keríteni ezt a fontos ipari titkot. Egy napon végre az öreget elfutotta a méreg, hogy nem tud erőt venni a menye hallgatásán, s azt sem tudja kiszedni belőle, hol rejtőzködik David: elhatározta, hogy betöri a hengeröntő műhely ajtaját, mert végül is megtudta, hogy a fia itt folytatta a kísérleteit. Kora reggel lement, s elkezdte feszegetni a zárat.

- No, Séchard papa, mit csinál ott?... - kiáltotta oda Marion, aki hajnalban indult a gyárba, s most egyszerre odarohant a papíráztatóhoz.

- Talán bizony itthon volnék, vagy mi? - mondta szégyenkezve az öreg.

- Még bizony tolvajjá lesz öreg napjaira... Pedig még nem is itta le magát... no, ezt azon melegiben elmondom az asszonyomnak.

- Hallgass, Marion - mondta a vénember, és két hatfrankos tallért húzott ki a zsebéből. - Nesze...

- Hallgatok, de többet meg ne lássam itt - mondta Marion, és megfenyegette ujjával -, különben az egész városnak elmondom.

Mihelyt a vénember odábbállott, Marion felszaladt az asszonyához.

- Tessék, ténsasszony, kihúztam tizenkét frankot az apósából...

- Hát ezt hogy csináltad?...

- Hát nem látni akarta az úr üstjeit meg a készleteit, hogy a titkát felfedezze? Tudtam én jól, hogy semmi sincs már a kis konyhában; de úgy ráijesztettem, mintha meglopta volna a fiát; két tallért adott, hogy hallgassak...

E pillanatban Basine boldogan hozott barátnőjének egy nagyszerű papiroson írott levelet Davidtól, és titokban átadta neki.

> Imádott Ève-em, neked írok legelőször az első ív papíron: ezt már a magam feltalálta eljárással készítettem. Sikerült az üstben való enyvezés problémáját megoldanom! Egy font pép csak öt souba kerül, még akkor is, ha jó földön, különös gonddal termelik a felhasznált növényeket. Ilyenformán egy tizenkét fontos rizsmához három frank ára enyvezett pépre lesz szükség. Bizonyos vagyok, hogy felére tudom leszállítani a könyvek súlyát. A boríték, a levél, a minták - mind csupa különböző gyártmány. Ölellek, boldoggá fog tenni bennünket a vagyon, hiszen csak ez hiányzott nekünk.

- Tessék - szólt apósához Ève és átnyújtotta neki a mintákat -, adja oda a fiának az idei szőlőtermése árát, s engedje, hogy vagyont szerezzen, tízszeresen visszaadja, amit magától kapott, mert sikerült a találmánya!...

Séchard apó tüstént elszaladt a Cointet testvérekhez. Ott kipróbálták, pontosan megvizsgáltak minden mintát; egyik enyvezve volt, másik nem; meg voltak cédulázva, rizsmánként három franktól tízig; egyik kemény volt, mint valami fém, másik puha, mint a kínai papír, s szerepelt köztük a fehér színnek minden lehető árnyalata. Gyémántokat vizsgáló zsidók szeme nem tüzelhetett volna jobban, mint a két Cointet testvéré s az öreg Séchard-é.

- Jó úton van a fia - mondta a kövér Cointet.

- Hát akkor fizesse ki az adósságait - felelte az öreg nyomdász.

- Igen szívesen, ha hajlandó lesz társul fogadni bennünket - vágta vissza a nagy Cointet.

- Maguk *haramiák!* - kiáltott fel a nyugalomba vonult Medve. - Métivier háta mögé bújva üldözik a fiamat, s azt akarják, hogy kifizessem magukat. Nem vagyok ám olyan bolond, uracskáim!...

A két testvér egymásra nézett, de el tudta titkolni, mennyire meglepte a vén zsugori tisztánlátása.

- Annyira még nem vagyunk milliomosok, hogy szórakozásból leszámítoljuk egyesek váltóit - felelte a kövér Cointet -, annak is örülnénk, ha készpénzben tudnók kifizetni a rongy árát, de most is váltókkal elégítettük ki a kereskedőket.

- Nagyban kell megpróbálni a kísérletet - folytatta hidegen a nagy Cointet -, mert ami egy fazékban sikerül, nem mindig sikerül nagy arányokban. Szabadítsa ki a fiát.

- Igen ám, csakhogy társul fogad-e a fiam, ha szabadlábra kerül? - kérdezte a vén Séchard.

- Ahhoz semmi közünk - mondta a kövér Cointet. - Azt hiszi, öregem, minden rendben van azzal, ha tízezer frankot ad a fiának? A szabadalmi oklevél kétezer frankba kerül, s utazgatni kell miatta Párizsba; meg aztán mielőtt költségekbe keverednénk, okos dolog, mint a testvérem mondja, ezer rizsmát gyártani, megkockáztatni, egynéhány üstre való pépet, hogy számolni tudjon az ember. Lássa, senkitől a világon nem kell úgy óvakodni, mint egy feltalálótól.

- Már ami engem illet - mondta a nagy Cointet -, én a kész kenyeret szeretem.

Az öreg egész éjszaka ezen a dilemmán rágódott: „Ha kifizetem David adósságait, kiszabadul, s ha egyszer szabad, nincs szüksége rá, hogy társul fogadjon vagyonába. Jól tudja, hogy az első társulásunk idején becsaptam, másodikból nem fog kérni. Az én érdekem hát az volna, hogy börtönben maradjon, és szerencsétlen ember legyen."

A Cointet testvérek eléggé ismerték Séchard apót - tudták, hogy egy malomban őrölnek.

A három ember tehát így gondolkozott: „Hogy erre a találmányra üzlettársi viszonyt lehessen alapítani, ahhoz kísérletekre van szükség: hogy pedig kísérleteket lehessen végezni, ki kell szabadítani David Séchard-t. Ha David szabadlábon van, kicsúszik a kezünkből." - Ezenkívül mindegyiknek volt egy hátsó gondolata. Petit-Claud azt gondolta magában: „A házasságom után nyíltan szállok szembe a Cointet testvérekkel, de addig az orruknál fogva vezetem őket." A nagy Cointet így gondolkozott: „Jobb szeretném zár alatt tartani Davidot, akkor én volnék az úr." - Az öreg Séchard azt gondolta: „Ha kifizetem a fiam adósságait, fittyet hány nekem."

Ève-et folyvást gyötörte és fenyegette a szőlősgazda, hogy kikergeti a házból, de sem a férje menedékhelyét nem akarta elárulni, sem azt nem akarta indítványozni Davidnak, hogy fogad-

jon el *salvus conductus*[35]-t. Nem volt bizonyos abban, hogy másodszor is oly jól elrejtheti Davidot, mint először - azt felelte hát apósának: - Szabadítsa ki a fiát, akkor megtud mindent.

A négy érdekelt úgyszólván ott ült a jól megterített asztal előtt, és nem mert az ételhez nyúlni, annyira félt, hogy megelőzik; gyanakodva figyelték egymást mindnyájan.

Néhány nappal Séchard elzárkózása után Petit-Claud felkereste a nagy Cointet-t papírgyárában.

- Megtettem, ami tőlem telt - mondotta -, David önként fogságba ment, ismeretlen helyre, s ott nyugodtan kutatja, hogyan tökéletesíthesse találmányát. Ha ön nem érte el a célját, nem az én hibám: akar-e szavának állni?

- Igen, ha sikerül a tervünk - felelte a nagy Cointet. - Az öreg Séchard néhány napja itt van, eljött, hogy kérdezgessen bennünket a papírgyártásról, a vén zsugori megszimatolta a fia találmányát, s hasznát akarja venni. Van hát valami remény, hogy társulhatunk vele. Ön ügyvédje az apának is, a fiúnak is...

- Szóval, szálljon meg a szentlélek, és áruljam el őket - folytatta mosolyogva Petit-Claud.

- Igen - felelte Cointet. - Ha sikerül Davidot akár börtönbe juttatnia, akár egy társulási szerződéssel a kezünkbe keríteni, akkor maga férje de la Haye kisasszonynak.

- Ez az *ultimátuma?* - kérdezte Petit-Claud.

- *Yes* - mondta Cointet -, ha már idegen nyelveken beszélünk.

- Hát elmondom én az enyémet kereken - folytatta Petit-Claud száraz hangon.

- Halljuk - felelte kíváncsi arccal Cointet.

- Mutasson be holnap Sénonches-nénak, szerezzen nekem pozitív ígéretet, egyszóval álljon szavának, különben kifizetem Séchard adósságát, eladom az irodámat és társulok vele. Én nem hagyom kijátszani magamat. Maga őszintén beszél, úgy beszélek én is. Én bebizonyítottam a jószándékomat, bizonyítsa maga is. Önnek van mindene, nekem nincs semmim. Ha nem adja zálogát az őszinteségének, kiveszem a játékot a kezéből.

A nagy Cointet összeszedte kalapját, ernyőjét és jezsuita képét, távozott és azt mondta Petit-Claud-nak, jöjjön vele.

- Majd meglátja, kedves barátom, előkészítettem-e az útját! - szólt az üzletember a jogtanácsoshoz.

A ravasz, agyafúrt papírgyáros egy pillanat alatt fölismerte veszedelmes helyzetét, s belátta, hogy Petit-Claud-nál most ki kell vágni a rezet. Hogy tervét előkészítse és lelkiismeretét megnyugtassa, már eddig is odavetett egy-két szót az egykori konzulnak, azzal az ürüggyel, hogy beszámol de la Haye kisasszony vagyonának állásáról.

- Találtam valakit Françoise számára, mert manapság - mondta mosolyogva - harmincezer frank hozománnyal nem lehet nagyon követelődző az ember.

- Majd beszélünk még a dologról - felelte akkor Francis du Hautoy. - Bargetonné távozása óta Sénonches-né helyzete erősen megváltozott: hozzáadhatjuk Françoise-t valami jó öreg falusi nemeshez.

---

[35] Sérthetetlen áthaladást biztosító írás.

- És rossz útra fog térni - mondta hideg ábrázatot öltve a papírgyáros. - Ugyan, adja feleségül egy tehetséges, becsvágyó fiatalemberhez, akinek ön pártját fogja, s aki szép pozíciót szerez a feleségének.

- Majd meglátjuk - ismételte Francis -, mindenekelőtt a keresztanyját kell megkérdezni.

Bargeton úr halálakor Louise de Nègrepelisse eladatta a Minage utcai palotát. Sénonches-né szűknek találta a saját lakását, s rábírta férjét, hogy vegye meg ezt a házat, Lucien becsvágyának bölcsőjét, ahol ez a dráma kezdődött. Zéphirine de Sénonches azt tervezte, hogy örökébe lép Bargetonné királyi hatalmának - szalont nyit, és végre játszhatja az előkelő hölgyet. Angoulême nagyúri társaságában szakadás következett be azok közt, akik Bargeton és Chandour párbaja alkalmával egyfelől Louise de Nègrepelisse ártatlansága, másfelől Stanislas de Chandour rágalmai mellett kardoskodtak. Sénonches-né Bargetonék mellett nyilatkozott, s először is az ő pártjukat hódította meg. Amikor aztán berendezkedett a palotájában, felhasználta azok megrögzött szokását, akik már esztendők óta jártak ide kártyázni. Minden este vendégeket hívott, s határozottan legyőzte ellenlábasát, Amélie de Chandour-t. Francis du Hautoy erősen megvetette lábát az angoulême-i arisztokráciában, és már abban reménykedett, hogy össze tudja házasítani Françoise-t az öreg Sévérac úrral, akit Brossard-né nem tudott megfogni a lányának. Közben visszatért Bargetonné az angoulême-i megyefőnök hitveseként, s ez még nagyobbra növelte azokat az igényeket, amiket Zéphirine támasztott szeretett keresztlánya számára. Úgy gondolta, Sixte du Châtelet gróf felesége fel fogja használni a befolyását annak érdekében, aki becsülete védőjéül szegődött. A papírgyáros úgy ismerte Angoulême-et, mint a tenyerét; egy szempillantással felmérte mindezeket a nehézségeket, de elhatározta, hogy olyan vakmerőséggel vágja ki magát nehéz helyzetéből, amilyen Tartuffenek is díszére válhatott. A kis jogászt nagyon meglepte, hogy társa a csűrés-csavarásban most ilyen gyengén viselkedik. Míg a papírgyárból átmentek a Minage utcába, hagyta gondolataiba merülni. A palota lépcsőjén aztán e szavakkal állták útját a két alkalmatlan látogatónak.

- A nagyságos úr és a nagyságos asszony reggelizik.

- Azért csak jelentsenek be - felelte a nagy Cointet.

Neve hallatára azonnal bebocsátották az istenes kereskedőt, s az bemutatta az ügyvédet a kényeskedő Zéphirine-nek, aki hármasban reggelizett Francis du Hautoy-val és de la Haye kisasszonnyal. Sénonches úr, mint rendesen, vadászaton volt Pimentel úrnál.

- Íme, asszonyom, ez a fiatal ügyvéd-tanácsos, akiről beszéltem, s aki magára vállalja az ön szép gyámleányának nagykorúsítását.

Az egykori diplomata szemügyre vette Petit-Claud-t, az viszont lopva rápillantott a *szép gyámleányra.* Zéphirine, akinek sem Cointet, sem Francis soha egy szót sem szólt a dologról, annyira meg volt lepve, hogy a villa kiesett a kezéből. A savanyú képű, nem túlságosan kecses termetű, sovány, színtelen szőke hajú de la Haye kisasszony igyekezett megjátszani az arisztokratát, de mégis azok közé tartozott, akiket rettentően nehéz férjhez adni. Keresztlevelének ez a néhány szava: *apja és anyja ismeretlen* - valójában kizárta abból a körből, ahol keresztanyjának és Francisnak barátsága el akarta helyezni. De la Haye kisasszony nem ismerte a helyzetet, s adta a válogatóst; visszautasította volna a leggazdagabb houmeau-i kereskedőt is. A sovány ügyvéd megjelenése meglehetősen sokatmondó fintort idézett elő de la Haye kisasszony arcán; de ugyanazt Petit-Claud szája szögletében is fölfedezte Cointet. Úgy látszott, Sénonches-né és Francis azon tanakodnak egymással: hogyan adják ki az útját Cointet-nak és pártfogoltjának. Cointet mindezt látta; pillanatnyi magánkihallgatást kért du Hautoy úrtól, s átment a szalonba a diplomatával.

- Uram - mondotta kereken -, önt elvakítja az apaság, nehezen fogja férjhez adni a lányát; én úgy szeretem Françoise-t, mint gyámleányomat, és mindnyájunk érdekében olyan helyzetbe hoztam, hogy lehetetlen meghátrálnia: Petit-Claud mindent tud. Az ő óriási becsvágya biztosítja a drága gyermek boldogságát. Először is Françoise azzá emelheti a férjét, amivé akarja; de a most hazaérkezett megyefőnökné segítségével ön maga is királyi ügyésszé teheti. Milaud urat véglegesen kinevezték Nevers-be. Petit-Claud eladja az irodáját, ön könnyen megszerezheti neki a második főügyészhelyettes állását, nemsokára királyi ügyész lesz, aztán a törvényszék elnöke, képviselő...

Francis, amikor az ebédlőbe visszatért, elbájolóan bánt a leánya jövendőbelijével. Jelentős pillantást vetett Sénonches-néra, s azzal fejezte be a bemutatkozást, hogy meghívta Petit-Claud-t másnap vacsorára: akkor majd megbeszélnek egy s más hivatalos dolgot. Aztán egészen az udvarra kísérte ki a kereskedőt és az ügyvivőt, és kijelentette Petit-Claud-nak, hogy Cointet ajánlására hajlandó Sénonches-néval együtt mindazt megerősíteni, amit de la Haye kisasszony vagyonának kezelője e kis angyal boldogsága érdekében elintézett.

- Ó, milyen csúnya! - kiáltott fel Petit-Claud; - micsoda kelepce!...

- Nagyon előkelő - felelte Cointet -, ha szép volna, nem is adnák magának. Hja, kedvesem, sok kisbirtokos fogadna szívesen harmincezer frankot s mellé Sénonches-né meg du Châtelet grófné pártfogását; annál is inkább, mert Francis du Hautoy sohasem fog megházasodni, s ez a leány az örököse... Ön máris házasember!

- De hogyan?

- Hát ezt mondtam el az imént - felelte a nagy Cointet, s előadta vakmerőségét a jogásznak. - Kedvesem, azt beszélik, hogy Milaud urat kinevezik Nevers-be királyi ügyésznek: maga eladja az irodáját, s tíz esztendő múlva igazságügyminiszter lesz. Maga elég vakmerő: az udvarnak semmiféle óhaja nem fogja visszariasztani!

- Nos hát, holnap fél ötkor legyen a Mûrier téren - felelte a jogtanácsos, akit lázba hoztak a jövő lehetőségei; - akkorára találkoztam már az öreg Séchard-ral, s nyélbe ütjük azt a társulási szerződést, amely az apát és a fiút a Cointet féle szentlélek kezébe juttatja.

Amikor az öreg marsaci plébános fölmászott az angoulême-i lépcsőkön, hogy értesítse Ève-et a bátyja állapotáról, David már tizenegy napja rejtőzködött két háznyira Postel patikustól, akitől éppen most lépett ki a tiszteletre méltó pap.

Amikor Marron abbé felbukkant a Mûrier téren, ott találta azt a maga nemében kiváló három férfiút, akik teljes súlyukkal ránehezedtek a szegény önkéntes fogoly jövőjére és jelenére: Séchard apót, a nagy Cointet-t s a cingár jogtanácsost.

Három ember, három kapzsi vágy! De a három kapzsiság éppoly különböző volt, mint a három ember. Egyik a fiát akarta eladni, másik az ügyfelét, a nagy Cointet pedig megvásárolta mindezeket az aljasságokat, és azzal kecsegtette magát, hogy egy fabatkát sem fizet. Körülbelül öt óra volt, s az ebédre hazatérő emberek nagy része megállt, hogy egy pillanatra megnézze a három férfiút.

„Mi az ördög beszélnivalója lehet a vén Séchard-nak a nagy Cointet-val?” - gondolták a legkíváncsibbak.

- Bizonyosan arról a szegény szerencsétlenről beszélnek, aki kenyér nélkül hagyta feleségét, anyósát, gyermekét - felelte valaki.

- Hát tessék, küldje az ember Párizsba a gyermekét mesterséget tanulni! - mondta egy vidéki bölcs.

- Hát maga mi jóban jár itt, tisztelendő úr? - kérdezte a szőlősgazda, aki tüstént megpillantotta az abbét, mihelyt az a téren felbukkant.

- A maga családjának dolgában jövök - felelte az aggastyán.

- Ez a gondolat is a fiamra vall... - mondta az öreg Séchard.

- Nem sokba kerülne magának, hogy mindenkit boldoggá tegyen - mondta a pap, s az ablakra mutatott, ahol a függönyök közt megjelent Séchard-né szép feje. Dajkálta a gyermekét, és énekelt neki, hogy elcsendesítse.

- Hírt hoz a fiamról? - kérdezte az apa - vagy pénzt hoz nekünk? No, mert az többet érne.

- Nem - mondta Marron -, a bátyjáról hozok hírt a fiatalasszonynak.

- Lucienről?... - kiáltott fel Petit-Claud.

- Igen. A szegény fiú gyalogszerrel jött meg Párizsból. Courtois-nál találtam rá, félholtan a fáradtságtól, a nyomorúságtól - felelte a pap. - Ó, szegény szerencsétlen!

Petit-Claud üdvözölte a papot, karon fogta a nagy Cointet-t, s hangosan így szólt:

- Sénonches-nénál ebédelünk, ideje, hogy átöltözzünk!... - két lépéssel távolabb a fülébe súgta: - Ha a kölyköt kezébe kaparintotta az ember, hamarosan megfogja az anyját is. David a kezünkben van...

- Én megházasítottam magát, házasítson meg maga engem - mondta a nagy Cointet, álnok mosolygással.

- Lucien iskolatársam volt, jó *cimborám*... egy héten belül tudni fogok róla valamit. Intézze úgy, hogy kihirdessék a házasságunkat, s felelek önnek, hogy börtönbe juttatom Davidot. Az én szerepem bevégződik az elfogatásával.

- Ej! - kiáltott fel halkan a nagy Cointet - milyen szép lenne a mi nevünkre kapni meg a szabadalmat!

A cingár jogász összerezzent ennek a mondatnak hallatára.

Most látta meg Ève a házba belépő apósát és Marron abbét, aki egyetlen szavával máris megoldotta a jogi drámát.

- Nézze, menyemasszony - szólt a vén Medve -, itt a plébánosunk. Bizonyosan szép dolgokat mond majd el a bátyjáról.

- Ó - kiáltott fel szegény Ève szíven találva -, mi történhetett vele ismét!

Ez a felkiáltás annyi fájdalmat, annyi és oly nagy aggodalmat jelentett, hogy Marron abbé sietett kijelenteni: - Nyugodjék meg, asszonyom, életben van.

- Legyen oly jó, apámuram - szólt Ève az öreg szőlősgazdához -, menjen el anyámért; hadd hallja ő is, amit a tisztelendő úr Lucienről mond nekünk.

Az öreg elment Chardonnéért, s azt mondta neki:

- Most Marron abbéval kell megverekedni; jó ember az, *ha pap is*. Az ebéd alighanem megkésik, majd egy óra múlva visszajövök.

Az öreg érzéketlen volt minden iránt, ami nem csengett vagy fénylett úgy, mint az arany, faképnél hagyta hát az öregasszonyt, s nem volt kíváncsi a reá mért csapás következményeire.

Chardonnéra alig lehetett ráismerni; úgy megtörték az eltelt másfél év eseményei: a két gyermekét sújtó szerencsétlenség, Lucienhez fűzött reményeinek összeomlása, egy sokáig

energikusnak és becsületesnek hitt jellem előre nem látott változása. Az asszonynak nemcsak a fajtája volt nemes, de a szíve is, és imádta gyermekeit. Többet szenvedett az utolsó fél esztendőben, mint egész özvegysége alatt. Lucien a király rendeletével visszakaphatta volna a Rubempré nevet, feltámaszthatta volna a régi családot, címestül, címerestül, nagy emberré lehetett volna - és lezuhant a sárba! Mert az anya szigorúbban ítélt, mint a nővér: elveszettnek tekintette Lucient attól a naptól fogva, amikor a váltó-ügyről értesült. Az anyák készakarattal vakok néha; de mindig jól ismerik gyermeküket, akit maguk tápláltak, és sohasem hagytak el, s valahányszor David és felesége vitatkoztak Lucien párizsi reménységeiről, Chardonné - bár látszólag osztozott Ève-nek bátyjáról táplált illúzióiban - reszketett, hogy Davidnak talál igaza lenni, mert az is úgy beszélt, akárcsak az ő anyai lelkiismerete. Sokkal jobban ismerte leánya érzékenységét, semhogy szenvedéseit elárulhatta volna előtte, kénytelen volt hát úgy hallgatni, ahogy csak anyák tudnak, akik igazán szeretik gyermekeiket.

Ève a maga részéről borzadva figyelte, hogy pusztítja anyját a bánat, látta, hogyan halad folyvást az öregségtől a teljes összeomlás felé. Anya és leánya tehát kölcsönösen azokkal a kegyes hazugságokkal traktálták egymást, amelyek senkit sem csalnak meg. Az anya életében a durva szőlősgazda szava volt a csepp, amelytől a keserűség pohara kicsordult - Chardonné érezte, hogy most szíven döfték.

Így aztán, amikor Ève azt mondta a papnak: - Tisztelendő úr, itt az anyám! - amikor az abbé ránézett erre az arcra, amely úgy el volt gyötörve, mint egy öreg apáca ábrázata, és bár tökéletesen megőszült haj koszorúzta, mégis rajta ragyogott a vallásos megnyugvásba merült asszonyok szelíd kifejezése, akik - mint mondani szokták - Isten akarata szerint járnak: akkor megértette e két teremtés egész életét. A pap nem érzett többé szánakozást Lucien, a hóhér iránt, s megborzongott, mert kitalálta, mily sok kínszenvedésen mentek keresztül az áldozatok.

- Anyám - mondta Ève szemét törölgetve -, szegény bátyám nagyon közel van hozzánk, Marsacban.

- És miért nincs itt? - kérdezte Chardonné.

Marron abbé elmondta mindazt, amit Lucien beszélt neki nyomorúságos útjáról s Párizsban töltött utolsó, szerencsétlen napjairól. Lefestette, mennyire aggódott, amikor megtudta, milyen következményekkel járt meggondolatlansága a családjára - s hogy milyen félelemmel várja az otthoni fogadtatást.

- Odáig jutott már, hogy bennünk is kételkedik - mondta Chardonné.

- A szerencsétlen gyalog jött idáig, a legszörnyűbb nélkülözések között, és kész az élet legszerényebb ösvényeire lépni és jóvátenni hibáit.

- Tisztelendő úr - mondta Ève -, akármennyi bajt okozott is nekünk a bátyám, én szeretem, ahogy szeretjük a testét annak, akiből elszállt az élet... tehát még mindig jobban, mint akárhány nővér szereti a fivérét. Nagyon szegénnyé tett bennünket, de hát jöjjön ide, s meg fogja osztani velünk azt a hitványka darab kenyeret, amink maradt - amit meghagyott nekünk. Ó, tisztelendő úr, ha nem hagyott volna el bennünket, nem vesztettük volna el legdrágább kincseinket.

- S annak az asszonynak a kocsija hozta vissza, aki elszöktette tőlünk! - kiáltott fel Chardonné. - Bargetonné hintajában indult el, mellette ült, és a saroglyájában jött vissza!

- Mivel lehetek szolgálatukra jelen helyzetükben? - kérdezte a derék plébános, aki valami formát keresett, hogy távozhassék.

- Ej, tisztelendő úr - felelte Chardonné -, pénzbajokba nem lehet belehalni, azt mondják; de ezeknek a bajoknak nincs más orvossága, mint maga a beteg.

- Ha lenne annyi befolyása, hogy rávegye az apósomat: segítse meg a fiát: egy egész családot mentene meg - mondta Séchard-né.

- Az az ember nem hisz önben, s úgy láttam, nagyon dühös a férjére - mondta az aggastyán. A szőlősgazda köntörfalazásai óta darázsfészeknek nézte Séchard ügyét, melybe nem jó belenyúlni.

Így hát, amikor a pap küldetését befejezte, ebédelni ment unokaöccséhez, Postelhez, s az még eddigi kevés jóakaratát is eloszlatta, mert mint egész Angoulême, az apának adott igazat a fiúval szemben.

- Tékozlókon még csak lehet segíteni - mondta végezetül a kis Postel -, de aki találmányokon töri a fejét, annak az Isten pénze se elég.

A marsaci plébános kíváncsisága ki volt elégítve, márpedig Franciaország minden vidékén, legfőképpen emiatt érdeklődnek egymás iránt oly igen az emberek. Este tájékoztatta a költőt mindenről, ami Séchard-éknál történt, s úgy festette le neki az útját, mint a legtisztább könyörületesség diktálta küldetést.

- Ön miatt tíz-tizenkétezer frankkal adósodott el a húga meg a sógora - mondta végül -, ezt a csekélységet pedig, uram, senki sem adhatja kölcsön a szomszédjának. Mi itt Angoulême vidékén nem vagyunk gazdag emberek. Amikor ön váltókról beszélt nekem, azt hittem, sokkal kevesebbről van szó.

A költő megköszönte az aggastyán jóságát, s aztán azt mondta neki:

- A megbocsátó üzenet az igazi kincs, amit elhozott nekem.

Másnap Lucien kora reggel elindult Marsacból Angoulême-be. Kilenc óra táján ért a városba, kezében pálca, szerény redingote-jának erősen megártott az utazás, a hosszú fekete nadrágját imitt-amott kifehérítette a kopás. Egyébiránt nyűtt csizmája is elég világosan elárulta, hogy a gyalogjárók szerencsétlen osztályához tartozik. Tisztában volt azzal is, milyen hatást tehet szűkebb honfitársaira visszatérésének és elindulásának erős ellentéte. De a szívét még gyötörte a lelkifurdalás az öreg pap elbeszélése miatt; egyelőre elfogadta ezt a büntetést, és elszánta magát, hogy vakmerően szembenéz ismerőseivel. Azt gondolta magában: hős vagyok.

A költő-természetek elsősorban mindig önmagukat tartják bolonddá. Amint Houmeau-n végigment, lelkében küzdött egymással visszatérésének szégyene és az emlékek költészete. Hevesen dobogott a szíve, amikor Postel kapuja előtt haladt el, ahol áldott szerencséjére Marron Leone egyedül volt gyermekével a boltban. Örömmel látta (még mindig oly erős volt benne a hiúság), hogy apja nevét letörölték a cégtábláról. Postel, amióta megházasodott, újra festette a boltját, s azt íratta fölé, amit Párizsban szoktak: *Gyógyszertár.* Amikor a Palet-kapu mellett fölfelé mászott a lépcsőn, Lucien érezte a hazai levegő hatását, nem nyomta már szerencsétlenségének terhe s gyönyörűséggel gondolta magában: „Viszontlátom őket!" Úgy ért a Mûrier térre, hogy nem találkozott senkivel: ezt a szerencsét alig remélte - ő, aki valaha diadalmenetben sétált végig ezen a városon! - Marion és Kolb őrt állt a kapuban, s ezzel a kiáltással rohantak be a lépcsőházba: „Itt van!"

Lucien viszontlátta a régi műhelyt, a vén udvart, ott találta a lépcsőn húgát és anyját, összeölelkeztek, s ebben az ölelésben egy pillanatra megfeledkeztek minden szerencsétlenségükről. Családi körben az emberek mindig megalkusznak a szerencsétlenséggel: megszokják s a reménység elviselhetővé teszi a kegyetlenséget. Lucien a megtestesült kétségbeesés volt, de

egyben a kétségbeesés költészete is: az országutak napja megbarnította arcszínét; a vonásaiba vésődött mélységes melankólia rávetette árnyékát poéta-homlokára. Ez a változás annyi szenvedésre vallott, hogy arcára vésett nyomai csak szánalmat ébresztettek iránta. A családi körből elröppent képzelete szomorú valóságra lelt visszatértekor. Ève örömében úgy mosolygott, mint a mártírságot szenvedő szentek. A fájdalom felségessé teszi a szép fiatal nő arcát. Az a komolyság, amely húga arcán azt a teljes ártatlanságot váltotta fel, amit Párizsba indulásakor látott rajta, ékesszólásával fájdalmas hatást tett Lucienre. Ezért aztán az érzelmeknek kezdeti eleven és természetes kitörését erős visszahatás követte mindkét részen: egyikük sem mert beszélni. Lucien akaratlanul is azt a valakit kereste pillantásával, aki hiányzott a találkozásról. Ève jól megértette, sírva fakadt, és megríkatta Lucient is. Ami Chardonnét illeti, ő halvány maradt, és érzéketlennek látszott. Ève fölállt, lement, nem akarta hallani anyja kemény szavait Lucienhez. - Lányom - szólt Marionhoz -, Lucien szereti a szamócát, szerezni kell valahonnét!...

- Ó, gondoltam, hogy asszonyom meg akarja ünnepelni Lucien úrfi érkezését. Legyen nyugodt, jó kis reggeli lesz, és jó ebédről is gondoskodunk.

- Lucien - szólt Chardonné a fiához -, itt sok mindent kell jóvátenned. Azért mentél el, hogy a családod büszke lehessen rád, és mindannyiunkat nyomorba juttattál. Kis híján kiütötted testvéred kezéből és összetörted a vagyonszerzés eszközét, pedig erre a vagyonra is csak az új családja kedvéért gondolt. És nemcsak ezt törted össze... - mondta az anya.

Ijesztő csönd támadt, és Lucien hallgatása vallomás volt, hogy anyja szemrehányásai jogosak.

- Térj vissza a munka útjára - folytatta szelíden Chardonné. - Nem gáncsollak, amiért megpróbáltad föltámasztani a nemes családot, ahonnét származom; de ilyen vállalkozáshoz mindenekelőtt vagyon kell és büszke érzés: neked és benned egyik sem volt meg. Hittünk benned, s most a te hibádból már nem hiszünk. Megbontottad a békességét ennek a munkás, lemondó családnak, amely itt a maga nehéz útját járta... Az első hibákat meg kell bocsátani. De ne kezdd újra. Mi itt súlyos körülmények közt élünk, légy óvatos, hallgass a húgodra; a szerencsétlenség jó tanítómester, s kemény leckéi megfogamzottak benne: megkomolyodott, anyává lett, vállán hordozza a háztartás egész terhét, a mi kedves Davidunk iránti szeretetből. Egyszóval: a te hibádból ő lett az én egyetlen vigasztalásom.

- Szigorúbb is lehetett volna, anyám - mondta Lucien, anyját megölelve. - Elfogadom a bocsánatát, mert több bocsánatra sohasem lesz szükségem.

Ève visszatért: bátyja alázatos viselkedéséből megértette, hogy Chardonné beszélt vele. A jóság mosolygást csalt ajkára, és Lucien elfojtott könnyekkel felelt erre a mosolygásra. A személyes találkozásnak mintha varázsereje volna: szerelmesek közt és családi körben megváltoztatja a legellenségesebb hangulatot is, akármily indokolt legyen is az elégedetlenség. Talán ösvényt tapos a szívben a szeretet s az ember szereti ezeket újra meg újra bejárni? Vagy a magnetizmus tudományára tartozik ez a jelenség? Az ész mondja-e, hogy vagy sohasem szabad egymást viszontlátnunk, vagy kölcsönösen meg kell egymásnak bocsátanunk? Akár az okoskodás, akár fizikai ok, akár a lélek idézi elő ezt az eredményt, mindenki érezhette, hogy a szeretett lény pillantása, mozdulata, cselekvése még azokban is újra rábukkan a gyöngédség nyomaira, akiket legsúlyosabban megsértett, akiket gyászba borított, akikkel kegyetlenül bánt.

Az ész talán nehezen felejt, az érdek talán még szenved, a szív mégis újra felveszi a maga rabláncait. Így hát a szegény Ève a reggeli órájáig hallgatta bátyja vallomásait, és nem tudott uralkodni sem a szemén, amikor ránézett, sem a hanghordozásán, amikor szóhoz engedte jutni a szívét.

Amint főbb vonásaiban megértette a párizsi irodalmi életet, megértette azt is, hogyan bukhatott el Lucien ebben a küzdelemben. A költő öröme, amikor húga gyermekét cirógatta, gyerekességei; a szülőföld és a család viszontlátásának boldogsága; ehhez a mélységes bánat, hogy Davidnak bujkálnia kell, egy-két akaratlanul elejtett melankolikus szó: Lucien elérzékenyedése azon, hogy a húga még nyomorúságában is megemlékezett az ő kedvenc ételéről - Marion szamócát szolgált fel! - minden, minden ünneppé varázsolta ezt a napot: még az is, hogy a tékozló testvérnek szállást kell adni és foglalkozni kell vele.

Mintha egy pillanatra szünetelt volna a nyomor. Csak az öreg Séchard térítette magához a két asszonyt az elérzékenyülésből:

- Úgy ünneplik, mintha a Dárius kincsét hozta volna haza!...

- De hát mit vétett a bátyám, hogy ne ünnepelhessük?... - kiáltott fel Séchard-né, aki mindenáron titkolni akarta Lucien szégyenét.

Mindamellett az első gyöngéd szavak után kezdett felderengeni az igazság, Lucien hamarosan észrevette, milyen különbség van Ève mostani és egykori szeretete között. Davidot mélységesen tisztelte a felesége, Lucient pedig *mindennek ellenére* szerette, ahogy kedvesét szereti az ember, még ha szerencsétlenségeket okoz is. A becsülés szükséges alapja érzelmeinknek, az a szilárd anyag, ami éltető bizonyosságot és biztonságot kölcsönöz nekik, és ez hiányzott Chardonné és a fia, a fivér és a nővér között. Lucien érezte annak a tökéletes bizalomnak hiányát, amelyet kiérdemelt volna, ha nem vét a becsület ellen. A húga elfogadta róla d'Arthez véleményét, s ez meglátszott mozdulatain, pillantásán, hanghordozásán. Sajnálta Lucient! De hogy dicsősége, nemessége legyen a családnak, hőse a házi tűzhelynek - ezek a szép reménységek mindörökre elmúltak. Annyira féltek a könnyelműségétől, hogy eltitkolták előtte David rejtekhelyét. Ève-et érzéketlenül hagyta a dédelgetés, amellyel Lucien ki akarta venni belőle a titkát; nem volt többé a régi Ève, akinek ellenállhatatlan parancs Lucien egyetlen pillantása. Lucien arról beszélt, hogy helyrehozza a hibáit, és dicsekedett, hogy megmenti Davidot. Ève azt felelte neki:

- Ne avatkozz bele; ellenfeleink a legálnokabb s legügyesebb emberek a világon.

Lucien a fejét rázta, mintha azt mondta volna: „Én párizsiakkal harcoltam..." A húga csak egy pillantással válaszolt neki s az annyit jelentett: legyőztek.

„Nem szeretnek már" - gondolta Lucien.

A család is sikerre várt, akár a világ.

Már másnap, amikor megérteni próbálta anyja és nővére bizalmatlanságát, a költőt valami, nem gyűlölködő, de fájdalmas gondolat fogta el. A párizsi élet mértékét alkalmazta a szűzies vidéki életre, és megfeledkezett arról, hogy ennek a lemondásában fenséges családnak türelmes szegénységét ő okozta. „Nyárspolgárok nem érthetnek meg engem" - gondolta magában, s így különítette el magát húgától, anyjától és Séchard-tól, akiket többé nem téveszthetett meg sem jellemével, sem jövőjével.

Ève és Chardonné ösztönös sejtelmeit sok megrázkódtatás, sok szerencsétlenség tette éberré; kilesték Lucien legtitkosabb gondolatait is, érezték, hogy rosszul ítéli meg őket, és látták, hogy elhidegül tőlük. „Nagyon megváltoztatta Párizs" - gondolták magukban. - Most leszedhették annak az önzésnek gyümölcseit, amelyet ők maguk neveltek. Apró mag volt csak a bizalmatlanság, de mindkétfelől csírázni kezdett és különösen Luciennél csírázott rohamosan: a költő érezte, hogy sok van a rovásán. Ami Ève-et illeti, ő igazán olyan nővér volt, aki így tud szólni hibás testvéréhez: - „Bocsáss meg nekem a *te* hibáidért..." Amikor a lelkek egysége oly tökéletes volt, mint életük kezdetén Ève és Lucien között: e szép, ideális érzelemnek minden

sérelem halálos seb. Gonosztevők kibékülhetnek, ha tőrdöféseket váltottak is, szerelmesek visszavonhatatlanul összevesznek egy pillantás, egy szó miatt. E majdnem tökéletes érzelmi életre való visszaemlékezés magyaráz meg gyakran érthetetlen válásokat. Ha a múltat nem tölti be egy felhőtlen, tiszta érzés, a bizalmatlanság nem akadálya az együttélésnek; de két olyan teremtés számára, akik valamikor tökéletesen egyek voltak, elviselhetetlen az élet, ha minden tekintet, minden szó óvatosságot kíván. Ezért pusztul el mindig a nagy költők műveiben, mielőtt felserdülne, Pál és Virginia. El lehetne képzelni, hogy Pál és Virginia összevesznek?... Jegyezzük még meg Ève és Lucien becsületére, hogy anyagi érdekeik sérelmei nem mérgesítették el ezeket a sebeket: a hibátlan nővérnél éppen úgy, mint a költőnél, akitől a csapások származtak, az érzelem volt minden; éppen ezért a legkisebb félreértés, a legkisebb összeszólalkozás, egy új csalódás, amit Lucien okozhatott, elválaszthatta őket egymástól, vagy összeveszést támaszthatott, amely visszavonhatatlanul egymásra haragít két családot. Pénzügyekben mindent el lehet rendezni, de az érzelmek könyörtelenek.

Másnap Lucien kezébe kapta az angoulême-i újság egy számát, s elsápadt a gyönyörűségtől: ő volt a hőse a *vezércikknek* - mert vezércikket hozott a derék lap, holott egyébként ritkán ragadtatta magát ilyesmire, és mint a vidéki akadémiák, vagy Voltaire szava szerint a jól nevelt lányok, sohasem beszéltetett magáról.

> Ám büszkélkedjék a Franche-Comté, hogy látta napvilágra jönni Victor Hugót, Charles Nodier-t és Cuvier-t; büszkélkedjék a Bretagne Chateaubriand-nal és Lamennais-val, Normandia Casimir Delavigne-nyel, Touraine az *Eloa* szerzőjével; ma már nincs mit irigyelnie ezektől a vidékektől Angoulême környékének, ahol már XIII. Lajos alatt szűkebb honfitársunkká tett a hírneves Guez, akit jobban ismernek Balzac néven - nem kell irigykednie Limoges vidékére sem, mely Dupuytren-t hozta világra, se Auvergne-re, Montlosier hazájára, sem Bordeaux-ra, mely annyi nagy embert látott születni; nekünk is van poétánk! A *Margitvirágok* című szép szonettek szerzője a költő dicsőségéhez hozzáfűzi a prózaíró dicsőségét is, mert hasonlóképpen neki köszönhetjük a *IX. Károly íjászá*-ról szóló nagyszerű regényt. Unokáink valaha büszkék lesznek, hogy honfitársuk, Lucien Chardon, Petrarca vetélytársa!!!

Az akkori vidéki lapokban a felkiáltójelek hasonlítottak azokhoz a hurrákhoz, amelyekkel Angliában a *meeting*[36]-eken a *speech*[37]-eket fogadják.

> Hangos párizsi sikereinek ellenére is eszébe jutott a mi ifjú poétánknak, hogy diadalainak bölcsője a Bargeton-palota volt - hogy költeményeit először az angoulême-i arisztokrácia tapsolta meg; hogy megyefőnökünknek, du Châtelet grófnak felesége bátorította a költői pályán tett első lépéseire - és visszajött közénk!... Az egész Houmeau megindultan nézte, amikor tegnap megjelent a mi Lucien de Rubemprénk. Visszatérésének híre mindenütt a legnagyobb szenzációt keltette. Bizonyos, hogy Angoulême városa vetélkedni fog Houmeau-val annak a férfinak ünneplésében, aki sajtóban és irodalomban egyaránt oly diadalmasan képviselte városunkat Párizs színe előtt. Lucien mint vallásos és királypárti költő merészen szembenézett a pártok dühével; mint mondják, pihenni jött olyan küzdelem után, amely erősebb atlétákat is kifárasztana, mint a költészet és álmodozás lovagját.

---

[36] Gyűlés. (angol)

[37] Beszéd. (angol)

Rendkívül politikus gondolat - amit csak helyeselhetünk s tudtunkkal Châtelet grófnétól származik -, hogy nagy költőnk visszakapja a dicső Rubempré család címét és nevét, amelynek egyetlen örököse az anyja, Chardonné. Ily módon, új tehetségekkel és dicsőségekkel felújítani a kihaláshoz közeledő régi családokat - új bizonyítéka ez annak az állandó vágynak, melyet az Alkotmánylevél halhatatlan szerzője e szavakkal fejezett ki: *Egység és felejtés*.

Költőnk nővérénél, Séchard-nénál szállt meg.

Az *Angoulême-i Hírek* rovatban a következők voltak:

Megyefőnökünk, du Châtelet gróf, aki már őfelsége belső kamarása volt, rendkívüli államtanácsossá neveztetett ki.

Tegnap az összes hatóságok tisztelegtek a megyefőnöknél, Châtelet grófné minden csütörtökön fogad.

Escarbas polgármestere, Nègrepelisse úr, a d'Espard család ifjabbik ágának képviselője, du Châtelet grófné apja, akit nemrég grófnak, Franciaország főrendjének és a királyi Szent Lajos-rend parancsnokának neveztek ki, mint értesülünk, a legközelebbi választásokra az angoulême-i nagy választói gyűlés elnökéül van kijelölve.

- Nézd csak - szólt Lucien a húgához, és odaadta neki az újságot.

Ève figyelmesen elolvasta a cikket, s elgondolkozó arccal adta vissza a lapot Luciennek.

- Mit szólsz ehhez? - kérdezte Lucien, és elcsodálkozott Ève már-már hidegséghez hasonló józanságán.

- Barátom - felelte az asszony -, ez a Cointet testvérek lapja, olyan cikket tehetnek bele, amilyent akarnak, csak a megyefőnökség vagy a püspökség kötheti meg a kezüket. Olyan nagylelkűnek tartod egykori vetélytársadat, a megyefőnököt, hogy ilyen dicshimnuszokat zeng neked? Elfelejted, hogy a Cointet testvérek üldöznek bennünket Métivier nevében, s nyilván kényszeríteni akarják Davidot, hogy részeltesse őket a fölfedezése hasznából?... Akármilyen oldalról származik is ez a cikk, nyugtalanítónak találom. Téged itt mindenki gyűlölt, mindenki féltékenykedett rád; rágalmaztak, hiszen a közmondás szerint *senki sem próféta a maga hazájában* - és most egy szempillantásra minden megváltozik!...

- Nem ismered a vidéki városok hiúságát - felelte Lucien. - Egy délvidéki kisvárosban a város kapujától diadalmenetben hoztak haza egy díjnyertes diákot - mert jövendőbeli nagy embert láttak benne!

- Hallgass ide, édes Lucien, nem akarok én prédikációt tartani neked, elmondok mindent egyetlen szóval: itt gyanakodva kell nézni a legkisebb dolgokat is.

- Igazad van - felelte Lucien, meghökkenve, hogy húgán ily kevéssé fog a lelkesedés.

A költő odavolt örömében, hogy Angoulême-be való szegényes, szégyenletes visszatérése diadalúttá változik.

- Te nem hiszel ebben a cseppnyi dicsőségben, amely oly sokba került nekünk! - kiáltott fel Lucien egy óra hallgatás után, ami alatt valóságos vihar gyűlt fel a szívében.

Ève válaszképpen csak ránézett Lucienre, s az erre a pillantásra szégyellni kezdte a vádját.

Néhány pillanattal ebéd előtt a megyefőnökség egyik irodaszolgája Lucien Chardon úrnak címzett levelet hozott, s ez látszólag kedvezően döntötte el a költő hiúságának pörét - hiszen a társaság kezdte már eldisputálni a családjától.

A levélben a következő meghívás volt:

> Sixte du Châtelet gróf és du Châtelet grófné kérik Lucien Chardon urat, hogy szerencséltesse őket vacsorára szeptember tizenötödikén.
>
> V. K.

Ehhez a levélhez a következő névjegy volt csatolva:

SIXTE DU CHÂTELET GRÓF

királyi belső kamarás, charente-i megyefőnök, államtanácsos

- Maga nagy kegyben van - mondta Séchard apó -, úgy beszélnek magáról a városban, mint valami nevezetes személyiségről... Angoulême és Houmeau hajba kap egymással, hogy melyik fonjon koszorút a fejére.

- Édes Ève-em - súgta Lucien a húga fülébe -, tökéletesen olyan helyzetben vagyok, mint Houmeau-ban, amikor Bargetonnéhoz kellett mennem: nincs frakkom, amiben a megyefőnök ebédjén megjelenjek.

- Hát te el akarod fogadni ezt a meghívást? - kiáltott fel rémülten Séchard-né.

A két testvér vitatkozni kezdett, hogy elmenjen-e Lucien a megyefőnökségre, vagy se. A vidéki asszony józan esze azt súgta Ève-nek, hogy az ember csak mosolygós arccal, tökéletes öltözetben, kifogástalan megjelenéssel mutatkozzék a világ előtt, de eltitkolta igazi gondolatát: - Hova juttatja Lucient a megyefőnök ebédje? Mit tehet érte Angoulême előkelő társasága? Nem forralnak-e ellene valamit?

Lucien végül is lefekvés előtt azt mondta a húgának:

- Te nem tudod, mekkora befolyásom van nekem; a megyefőnök felesége fél az újságírótól; és különben is Châtelet grófnéban még mindig van valami Louise de Nègrepelisse-ből! Egy asszony, aki oly nagy kegyben áll, megmentheti Davidot! Elmondom neki a testvérem fölfedezését, s neki semmiség lesz tízezer frank segélyt szerezni számára a kormánytól.

Este tizenegy órakor Lucien, a húga, anyja, az öreg Séchard, Marion meg Kolb a városi zenekar muzsikájának hangjaira ébredt, amely a helyőrségi zenekarral együtt az emberekkel telezsúfolt Mûrier téren helyezkedett el. Az angoulême-i fiatalság szerenádot adott Lucien Chardon de Rubemprénak. Lucien kiállott a nővére ablakába, s az utolsó zeneszám után mélységes csöndben mondta:

- Köszönöm polgártársaimnak ezt a megtiszteltetést, iparkodni fogok, hogy méltóvá tegyem magamat reája: megbocsátanak, ha nem mondok többet: annyira meg vagyok indulva, hogy nem tudok tovább beszélni.

- Éljen a *IX. Károly íjászá*-nak írója!

- Éljen a *Margitvirágok* szerzője!

- Éljen Lucien de Rubempré!

E három éljen után, amit néhány hang kiáltott egyszerre, az ablakon át ügyesen behajítottak a lakásba három koszorút s egy csomó bokrétát. Tíz perc múlva üres és csöndes volt a Mûrier tér.

- Jobb szeretnék tízezer frankot - mondta az öreg Séchard, gúnyos ábrázattal forgatva a koszorúkat és a bokrétákat. - De hát maga margitvirágokat adott nekik, ők bokrétákat adnak vissza, szóval: virágban utazik.

- No lám, hát így becsüli meg ezt a megtiszteltetést, amiben a polgártársaim részesítenek! - kiáltott fel Lucien. Arcán e pillanatban nyoma sem látszott a melankóliának és valósággal ragyogott az elégedettségtől. - Ha ismerné az embereket, Séchard papa, tudná, hogy az életben nemigen akad két ilyen pillanat. Csak az igazi lelkesedésnek műve lehet az ilyen diadal!... Ez, édesanyám, édes húgom, sok szomorúság emlékét lemossa. - Lucien úgy ölelte meg húgát és anyját, mint azokban a pillanatokban szokta az ember, amikor a szívből oly bőséges áradatban buzog az öröm, hogy ki kell önteni egy barát szívébe. (Ha barátja nincs - mondta egy napon Bixiou -, a sikertől mámoros író a házmesterét öleli meg.)

- No hát édes húgom - mondta Ève-nek -, miért sírsz?... Örömödben, ugye?...

- Ó, jaj - szólt Ève az anyjához, amikor egyedül maradtak, s készültek visszafeküdni -, azt hiszem, a poétában van valami a legrosszabb fajta szép asszonyból...

- Igazad van - felelte, fejét csóválva az anyja. - Lucien már elfelejtette nemcsak a maga szerencsétlenségét, de a mienket is.

Anya és leánya elváltak, egészen meg sem merték vallani egymásnak a gondolatukat.

Azokban az országokban, amelyeket az *egyenlőség* szó alatt rejtőzködő társadalmi fegyelmezetlenség marcangol, minden diadal valóságos csoda, s egyébiránt, mint bizonyos csodák, ez sem történik meg ügyes szervezők közreműködése nélkül. Tíz ünneplés közül, amelyben élő emberek részesülnek hazájuk földjén, kilenc esetben az ünnepeltnek semmi köze az ünnepléshez. Voltaire diadalünnepe a Théâtre-Français deszkáin százada filozófiájának diadala volt: Franciaországban csak akkor lehet diadalt ülni, ha az ünnepelt személyében mindenki önmagát koszorúzza meg.

Igaza volt hát a két asszony előérzetének. A vidéki nagyság sikere sokkal ellenszenvesebb volt Angoulême mozdulatlan erkölcsei számára, semhogy ne az érdek vagy egy szenvedélyes szervező rendezte volna - s mind a kettő egyformán álnok munkatárs. Ève különben, mint az asszonyok legnagyobb része, ösztönszerűen gyanakodott, s önmaga előtt sem tudta okát adni a gyanakvásának. Elalvás közben azt gondolta: „Ki szereti itt annyira a bátyámat, hogy lázba hozza kedvéért a várost?... A *Margitvirágok* még meg sem jelent, hogyan üdvözölhetik egy jövendő sikerért?”

Valóban, a diadalünnep Petit-Claud műve volt. Az ügyvivő, amikor a marsaci plébános hírül adta neki Lucien visszatérését, először vacsorázott Sénonches-nénál, ekkor kellett tőle hivatalosan megkérnie a gyámleánya kezét. Afféle családi vacsora volt ez: ünnepélyességét inkább az öltözködés, mint a meghívottak száma árulja el. A jelenlevők, noha családi körben vannak, tudják, hogy reprezentálniok kell, s ez a szándék mindenkinek magatartásán meglátszott. Françoise úgy volt felöltözve, mintha kirakatba akarták volna tenni. Sénonches-né legválogatottabb toilette-darabjainak lobogóit tűzte fel. Du Hautoy úr fekete frakkban volt. Sénonches úr visszajött Pimentel úrtól; megírta neki a felesége, hogy Châtelet grófné megérkezett, s először fog megjelenni nála Françoise jövendőbelijének hivatalos bemutatásán, Cointet legszebb, papi szabású, gesztenyeszínű kabátját viselte, inge mellfodrán hatezer frankos gyémántot mutogatott - a gazdag kereskedő bosszúja volt ez a szegény arisztokrácián.

Petit-Claud simára volt borotválva, kifésülve, kimosdatva, de száraz arckifejezését nem tudta levetkőzni. A ruhájába belepréselt cingár jogtanácsost csak megfagyott viperához lehetett hasonlítani; de a remény elevenné tette szarkaszemét, ő maga jeges ábrázatot öltött, mereven begombolkozott, s végül is sikerült olyan méltóságosnak feltűnnie, mint egy becsvágyó kis királyi ügyész.

Sénonches-né megkérte benső barátait, ne szóljanak egy szót se arról, hogy gyámleánya most először találkozik jövendőbelijével, sem arról, hogy a megyefőnökné meg fog jelenni - és így számított arra, hogy megtelnek a szalonjai. Valóban, a megyefőnök meg a felesége hivatalos látogatásaikat névjegyek útján intézték el, s a személyes látogatás megtiszteltetését későbbre tartogatták, hatékony eszköz gyanánt. Így aztán oly szörnyű kíváncsiság epesztette az angoulême-i arisztokráciát, hogy a Chandour-tábor több tagja elhatározta: megjelenik a Bargeton-palotában, mert a házat sehogy sem akarták Sénonches-palotának nevezni. Châtelet grófné befolyásának bizonyítékai sok becsvágyat ébresztettek fel; különben is azt mondták róla, hogy igen előnyösen változott meg s ezt mindenki saját szemével akarta megítélni. Petit-Claud útközben megtudta Cointet-tól a nagy újságot, hogy a megyefőnökné milyen kegyben részesíti Zéphirine-t - bemutathatja neki kedves Françoise-ának jövendőbelijét -, s hasznot remélt a kényes helyzetből, amelybe Lucien visszatérése sodorta Louise de Nègrepelisse-t.

Sénonches úr és neje olyan súlyos anyagi kötelezettséget vállaltak a ház megvásárlásával, hogy mint afféle vidéki emberek, semmit sem akartak változtatni a berendezésen. Zéphirine-nek az is volt az első szava Louise-hoz, amikor a grófnét bejelentették, és elébe ment:

- Látja, édes Louise, még mindig otthon van - s rámutatott a kis üvegcsillárra, a faburkolatra és a bútorzatra, amely valamikor elbűvölte Lucient.

- Ez az, kedvesem, amire legkevésbé szeretek visszaemlékezni - mondta kecsesen a megyefőnökné, és körülnézett, hogy szemügyre vegye a társaságot.

Mindenki bevallotta magában, hogy Louise de Nègrepelisse-re rá sem lehet ismerni. A párizsi társaság, ahol másfél esztendőt töltött, házaséletének ifjú boldogsága, amely éppen annyira átalakította az asszonyt, mint Párizs a vidéki nőt; az a méltóság, amit a hatalom ád - mindez olyan asszonnyá tette du Châtelet grófnét, aki úgy hasonlít Bargetonnéhoz, mint egy húsz-esztendős lány az anyjához. Bájos csipkés, virágos főkötőt viselt, gyémántfejű tűvel hanyagul tűzte a fejére. Angolos hajviselete jól állt az arcához, s megfiatalította, mert elrejtette hibáit. Könnyű selyemruhát viselt, gyönyörűen szegett csipkés derékkal, amelynek szabása - a híres Victorine műve - kitűnően érvényre juttatta termetét. Vállát majdnem egészen eltakarta egy selyem csipkekendő, és túlságosan hosszú nyakán ügyesen helyezett el egy fátyolsálat, s aztán játszadozott azokkal a csinos semmiségekkel, amiknek kezelésébe bele szoktak bukni a vidéki asszonyok; karperecéről láncon függött egy csinos kis illatszeres üveg; egyik kezében tartotta legyezőjét és összehajtott zsebkendőjét, anélkül hogy zavarta volna a mozdulataiban. A legapróbb részletek választékos ízlése, a d'Espard márkinéról lemásolt póz és modor arra vallott, hogy Louise gondosan tanulmányozta a Saint-Germain-negyedet.

Ami a Császárság-korabeli szépfiút illeti, ezt a házasság oly gyorsan megérlelte, mint a dinnyét, amely tegnap még zöld volt, s egyetlen éjszakán megsárgult. Amikor az emberek a grófné kivirágzott arcán föllelték azt a frisseséget, amit Sixte elvesztett, egymás fülébe sugdosták a vidékies tréfákat, annál is inkább, mert minden asszony dühöngött Angoulême egykori királynőjének újonnan megszerzett fölénye miatt, a csökönyös betolakodónak kellett fizetnie a felesége helyett. Chandourt és feleségét, a megboldogult Bargetont, Pimentelt és Rastignacékat nem számítva, a szalon majdnem olyan népes volt, mint amikor Lucien tartotta felolvasását, mert a püspök is megérkezett fővikáriusainak kíséretében. Petit-Claud-t lenyű-

gözte az angoulême-i arisztokrácia látása - négy hónappal ezelőtt igazán nem hitte volna, hogy bejut ebbe a társaságba -, és lelkében csöndesedni érezte a gyűlöletet a felsőbb osztály iránt. Elragadónak találta Châtelet grófnét, s azt gondolta magában: „És ez a nő neveztethet ki helyettes főügyésznek!”

Louise előbb elbeszélgetett az asszonyokkal, mégpedig ahhoz igazítva a beszélgetés hangját, hogy mennyire volt jelentékeny az illető, és hogyan viselkedett akkor, amikor ő Luciennel megszökött; az est közepe táján azután visszavonult a püspökkel a budoárba. Zéphirine ekkor karon fogta Petit-Claud-t, akinek hevesen dobogott a szíve, s bevezette abba a budoárba, ahol Lucien szerencsétlensége kezdődött, hogy később tökéletessé is váljon.

- Ez itt Petit-Claud úr, kedvesem - annál is inkább figyelmedbe ajánlom, mert amit érte teszel, az kétségtelenül a gyámleányomnak is javára lesz.

- Ön jogtanácsos? - kérdezte a Nègrepelisse család felséges leánya, és végigmérte Petit-Claud-t.

- Sajnos, az vagyok *grófné.* (Az houmeau-i szabó fiának soha életében nem volt alkalma, hogy megszólításképpen ejtse ki ezt a szót, de tele is volt vele a szája.) Azonban - folytatta - a grófnétól függ, tudok-e helyet kapni a törvényszéken. Azt mondják, Milaud úr Nevers-be megy...

- De hát - folytatta a grófné -, ha jól tudom, ehhez előbb második, majd első ügyészhelyettessé kell lennie... Szeretném, ha önből mindjárt egy csapásra első helyettes lenne... Hogy foglalkozzam önnel és megszerezzem önnek ezt a kegyet, valami bizonyosságot szeretnék nyerni arról, mennyire ragaszkodik a legitimitáshoz, a valláshoz és főképpen Willèle úrhoz.

- Ó, asszonyom - mondta Petit-Claud, a grófné füléhez hajolva -, olyan ember vagyok, aki föltétlenül engedelmeskedik a hatalomnak.

- Ez kell ma *nekünk* - felelte a grófné, és hátrahúzódva akarta értésére adni, hogy neki nem lehet a fülébe suttogni. - Ha ön továbbra is megfelel Sénonches-nénak, számítson rám - tette hozzá, királyi mozdulatot téve a legyezőjével.

- Asszonyom - mondta Petit-Claud, aki megpillantotta Cointet-t a budoár ajtajában -, Lucien itt van.

- Nos, hát aztán!... - felelte a grófné olyan hangon, amelytől közönséges embernek torkán akadt volna a szó.

- A grófné félreért - folytatta Petit-Claud, legtisztelettudóbb kifejezéssel -, be akarom bizonyítani, mily odaadó híve vagyok a személyének. Mit kíván a grófné, hogyan fogadják Angoulême-ben azt az embert, akit ő tett naggyá? Középút nincs: csak megvetésről vagy dicsőségről lehet szó.

Louise de Nègrepelisse nem gondolt erre a dilemmára, amely őt nyilván inkább a múlt, mint a jelen miatt érdekelte. Márpedig annak a tervnek sikere, amit az ügyvéd eszelt ki Séchard elfogatására, attól függött, milyen érzelmekkel viseltetik a grófné jelenleg Lucien iránt.

- Petit-Claud úr - mondta az asszony, büszke és méltóságos pózban -, ön a kormány mellé akar állni: tudja meg hát első alapelvét: sosem derülhet ki, hogy a kormány hibázott - s az asszonyokban még inkább megvan a hatalom ösztöne és saját méltóságuk érzése, mint a kormányokban.

- Ezt gondoltam én is, asszonyom - felelte élénken Petit-Claud mélységes, alig észrevehető figyelemmel vizsgálgatva a grófnét. - Lucien a legnagyobb nyomorban érkezett ide. De hogyha itt ünneplésben részesül, én arra is kényszeríthetem, hogy éppen az ünneplés miatt elhagyja Angoulême-et, ahol a húgát meg a sógorát, David Séchard-t erősen üldözik.

Louise de Nègrepelisse gőgös arcán meglátszott egy kis rezzenés: az eltitkolt öröm rezzenése. Meg volt lepve, hogy ily jól kitalálták a szándékát, s legyezőjét szétbontva nézett Petit-Claud-ra: közben belépett Françoise de la Haye, s ez időt engedett neki, hogy kigondolja a választ.

- Uram - mondotta sokat jelentő mosollyal -, önből hamarosan királyi ügyész lesz...

Ezzel mindent megmondott, anélkül hogy kompromittálta volna magát.

- Ó, asszonyom - kiáltott fel Françoise, aki azért jött, hogy köszönetet mondjon a megyefőnöknének -, önnek köszönhetem majd az életem boldogságát. - Fülébe súgta, kislányos mozdulattal hajolva pártfogója felé: - Belehaltam volna, ha egy vidéki ügyészhez kell mennem feleségül.

Zéphirine azért vetette magát ennyire Louise-ra, mert Francis ösztökélte, aki meglehetősen ismerte a bürokrácia világát.

- Amíg a hatalom mézeshetei tartanak, akár a megyefőnökről, akár dinasztiáról, akár nagy vállalatról van szó - mondta barátnőjének az egykori konzul -, a hatalmon levők kézzel-lábbal igyekeznek szolgálatot tenni az embereknek, de hamarosan rájönnek a protekció kellemetlen oldalaira és fagyosak lesznek, mint a jég. Louise ma olyan lépéseket fog megtenni Petit-Claud-ért, amelyeket három hónap múlva az ön férjéért sem tenne meg.

- Meggondolta-e a grófné - kérdezte Petit-Claud -, minő kötelezettségekkel jár a mi költőnk diadalünnepe? Fogadnia kell Lucient az alatt a tíz nap alatt, amíg iránta érzett elragadtatásunk tart.

A megyefőnökné egy fejbólintással elbocsátotta Petit-Claud-t, fölkelt és odament beszélgetni Pimentelnéhez, aki bekukkantott a budoár ajtaján. A márkinét meglepte a hír, hogy a jámbor Nègrepelisse-t főrenddé tették, és szükségesnek vélte hízelegni az asszonynak, aki elég ügyes volt, hogy növelje a befolyását ugyanakkor, amikor hibát követett el.

- Ugyan, mondja meg kedvesem, miért fáradt azzal, hogy a felsőházba neveztesse ki az apját? - kérdezte a márkiné, bizalmas társalgás közben, amelynek folyamán valósággal térdre borult az ő kedves Louise-ának felsőbbsége előtt.

- Kedvesem, ezt a kegyet annál is szívesebben megadják nekem, mert apámnak nincsenek fiúgyermekei, és mindig az uralkodóház mellett fog szavazni, de ha nekem fiaim lesznek, remélem, hogy a legidősebb örökölni fogja a nagyapja címerét és főrendi rangját...

Pimentelné fájdalommal vette észre, hogy ennek az anyának becsvágya már eljövendő gyermekeire is kiterjeszkedett, és nem használhatja fel régi vágyának megvalósítására: hogy főrenddé tétesse Pimentel urat.

- Kezemben tartom a megyefőnöknét - mondta távozóban Petit-Claud Cointet-nak -, s most már megígérem önnek a társulási szerződést... Én egy hónap múlva első helyettes leszek, magának pedig hatalmában lesz Séchard. Most iparkodjék utódot találni, aki átvegye az irodámat, amit én öt hónap alatt Angoulême első irodájává tettem...

- Magát csak nyeregbe kellett ültetni - mondta Cointet, szinte féltékenyen saját alkotására, teremtményére.

Most már mindenki megértheti, miért ült Lucien diadalünnepet szűkebb hazájában. Mint az a bizonyos francia király, aki nem állt bosszút az orléans-i herceg ellen elkövetett vétségekért, Louise sem akart visszaemlékezni Bargetonné párizsi sérelmeire. Pártfogolni akarta Lucient, agyon akarta nyomni a protekciójával és *tisztességgel* akart megszabadulni tőle. Petit-Claud a közszájon forgó pletykákból tudta egész párizsi esetüket, s megsejtette, milyen izzó gyűlöletet éreznek az asszonyok az olyan férfi iránt, aki nem tudta szeretni őket akkor, amikor ők akarták.

Egy nappal a diadalünnep után, amely felmentést adott Louise de Nègrepelisse múltjára, Petit-Claud, hogy végképpen megzavarja és hatalmába hajtsa Lucient, megjelent Séchard-nénál hat városbeli fiatalember élén: mindnyájan iskolatársai voltak Luciennek az angoulême-i kollégiumban.

Ezt a küldöttséget iskolatársai menesztették a *Margitvirágok* és a *IX. Károly íjászá*-nak szerzőjéhez, hogy meghívják arra a bankettre, amelyet a soraik közül kikerült nagy ember tiszteletére szándékoztak rendezni.

- Nini, te vagy az, Petit-Claud! - kiáltott fel Lucien.

- A hazatérésed - mondta Petit-Claud - feltüzelte hiúságunkat, elhatároztuk, hogy kiteszünk magunkért, összeálltunk és nagyszerű lakomát rendezünk a tiszteletedre. Ott lesz az igazgató meg a tanáraink is; s ahogy most folynak a dolgok, azt hiszem, a hatóságok sem maradnak el.

- És mikor lesz a bankett? - kérdezte Lucien.

- Vasárnap.

- Akkor lehetetlen - felelte a költő -, csak mához tíz napra fogadhatom el... de akkor aztán szívesen...

- Helyes, ahogy parancsolod - mondta Petit-Claud -, legyen hát tíz nap múlva.

Lucien elragadóan bánt egykori iskolatársaival, akik szinte alázatos bámulatot tanúsítottak iránta. Körülbelül fél órát beszélgetett velük igen elmésen, mert úgy érezte, piedesztálon áll, és igazolni akarta szűkebb hazája jó véleményét; mellényzsebébe tette a kezét s egészen úgy beszélt, mint aki abból a magasságból látja a dolgokat, ahová polgártársai fölemelték. Szerény volt és kedélyes, mint a lángész házikabátban. Panaszkodott, mint a párizsi küzdelmekbe belefáradt, mindenből kiábrándult bajnok, boldognak mondta a társait, hogy nem hagyták el áldott szülőföldjüket és így tovább. Elváláskor valamennyien el voltak ragadtatva tőle.

Aztán félrevonta Petit-Claud-t, s megkérdezte, mi az igazság David dolgaiban; szemére hányta, hogy a sógorát bujdosásra kényszerítik. Lucien hálójába akarta keríteni Petit-Claud-t. Ez iparkodott azt a látszatot kelteni egykori iskolatársa előtt, hogy ő afféle együgyű vidéki ügyvédecske. A társadalom mai alkata, amely egymásba fogódzó kerekeivel sokkalta bonyolultabb a régi társadalomnál, végeredményben felosztotta a képességeket az emberek között. Valamikor a kiváló emberek kénytelenek voltak minden irányban kiválóak lenni, és csekély számban lobogó fáklyák gyanánt jelentek meg a régi népek szeme előtt, a dolgok összességében, bár a képességek specializálódtak, később is megnyilatkozott a kiválóság. A dús leleményű ember, ahogy XI. Lajost is nevezték, akkor mindenre alkalmazhatta a ravaszságát, de manapság ez a tulajdonság maga is több fajtára oszlik. Például, ahányféle foglalkozás, annyiféle ravaszság. Egy ravasz diplomatát igen könnyen kijátszhat valami ügyben, az Isten háta mögött, egy közepes jogász vagy egy paraszt. A legravaszabb újságíró fölötte együgyűnek bizonyulhat, ha kereskedelmi érdekekről van szó, és Lucien természetesen játékszerré vált Petit-Claud kezében. A huncut ügyvéd persze maga írta azt a cikket, amely a külvárosával, Houmeau-val kompromittálta Angoulême-et, és mintegy kötelezte Lucien ünneplésére. Lucien

polgártársai, akik a Mûrier térre özönlöttek, a Cointet testvérek nyomdájának és papírgyárának munkásai voltak, meg Petit-Claud és Cachan írnokai s néhány volt iskolatárs. Az ügyvéd megjátszotta a költőnek a régi *cimborát;* joggal gondolta, hogy volt iskolatársa adott időben kicsusszantja a száján David rejtekhelyének titkát. És ha David Lucien hibájából bukik el, a költő nem maradhat tovább Angoulême-ben. Így hát, hogy a befolyást még biztosabbá tegye, úgy viselkedett, mintha fölnézne rá.

- Hogy is ne tettem volna meg minden lehetőt? - szólt Lucienhez. - Hiszen a *pajtikám* húgáról volt szó; de hát vannak a törvényszéken helyzetek, amikor muszáj elveszteni a pört. David arra kért június elsején, hogy három hónapra biztosítsam a nyugalmát - szeptemberig nem is forog veszedelemben, s azonkívül minden vagyonát ki tudtam vonni a hitelezők kezéből; mert a királyi törvényszéken megnyerem a pört - ítéletben mondatom ki, hogy az asszony előjogának föltétlenül érvényesülnie kell, s hogy ebben az esetben ez semmiféle csalást nem takargat... Ami téged illet, te mint szerencsétlen ember térsz vissza, de lángész vagy... (Lucien olyan mozdulatot tett, mint akinek a tömjén füstje túlságosan közelről csiklandozza az orrát.) - Igenis, kedvesem - folytatta Petit-Claud -, olvastam *IX. Károly íjászá*-t, több az holmi közönséges regénynél, az igazi *könyv!* Az előszavát csak két ember írhatta: Chateaubriand, vagy te!

Lucien elfogadta a dicséretet, s nem árulta el, hogy az előszó d'Artheztől származott. Száz francia író közül kilencvenkilenc ugyanígy cselekedett volna.

- Nos hát, úgy látszott, nemigen ismernek téged itt - folytatta Petit-Claud, méltatlankodást színlelve. - Az általános közöny láttára fejembe vettem, hogy fölrázom azt a társaságot. Megírtam azt a cikket, amit olvastál...

- Hogyan, hát te!... - kiáltott fel Lucien.

- Igenis én!... Angoulême és Houmeau vetélkedtek egymással, fiatalembereket gyűjtöttem össze, egykori iskolatársainkat, s megszerveztem a tegnapi szerenádot. Amikor aztán benne voltunk a lelkesedésben, gyűjtést indítottunk a díszebédre. „Ha David bujkál is, legalább Lucient megkoszorúzzák!" - gondoltam magamban. Egyebet is tettem - folytatta Petit-Claud -, beszéltem Châtelet grófnéval és értésére adtam, hogy önmagának tartozik David megmentésével, meg is teheti, kötelessége is. Ha David valóban megtalálta azt a titkot, amiről beszélt nekem, a kormány igazán nem megy tönkre a támogatásával, s milyen szép dolog lenne egy megyefőnöktől, ha úgy látszanék, mintha részes volna egy ilyen nagy fölfedezésben, mert támogatásban részesítette a feltalálót! Micsoda jószemű vezető! - mondaná róla mindenki. A húgod megijedt a törvényszéki puskaropogástól... megijedt a füstjétől... a törvényszéken éppen olyan drága a háború, mint a csatatéren; de David állja a sarat, most is ura a maga titkának; nem lehet letartóztatni, nem is fogják soha!

- Köszönöm, kedves barátom, most már látom, hogy közölhetem veled a tervemet: segíteni fogsz a megvalósításában.

Petit-Claud úgy nézett Lucienre, hogy kajla orra valóságos kérdőjellé vált.

- Meg akarom menteni Séchard-t - mondta kissé fontoskodva Lucien -, én vagyok az oka a szerencsétlenségének, én is hozok helyre mindent... Nagyobb hatalmam van Louise fölött...

- Miféle Louise?

- Châtelet grófné!...

Petit-Claud visszahőkölt.

- Az a nő maga sem tudja, mekkora hatalmam van fölötte - folytatta Lucien -, de kedves barátom, ha van is hatalmam a ti kormányotok fölött, ruhám viszont nincs.

Petit-Claud megint megmozdult, olyanformán, mintha erszényét akarná fölajánlani.

- Köszönöm, hagyd csak! - mondta Lucien, megszorítva Petit-Claud kezét. - Mához tíz napra meglátogatom a megyefőnöknét és visszaadom a te látogatásodat is.

Elváláskor régi barátok módjára szorongatták egymás kezét.

„Költő ez, tagadhatatlan - mondta magában Petit-Claud -, hiszen bolond."

„Hiába - gondolta Lucien, miközben visszatért a húgához -, csak a régi iskolatársak közt akadnak igazi barátok."

- Ugyan, Lucien - kérdezte Ève -, mit ígért neked Petit-Claud, hogy olyan nagy barátsággal vagy iránta? Óvakodjál tőle.

- Tőle? - kiáltott fel Lucien. - Hallgass ide, Ève - folytatta, mint hogyha valami meggondolásnak engedelmeskednék -, te nem hiszel már bennem, bizalmatlankodol, és lehet, hogy Petit-Claud iránt is bizalmatlan vagy, de tizenkét nap, vagy két hét múlva megváltozik majd a véleményed - tette hozzá öntelt ábrázattal.

Lucien fölment a szobájába, s a következő levelet írta Lousteau-nak:

> Barátom, kettőnk közül csak én emlékszem arra az ezer frankra, amit kölcsönadtam neked; de sajnos, jól tudom, milyen helyzetben fogod olvasni ezt a levelemet, s így tüstént kijelentem, hogy nem kérem vissza aranyban vagy ezüstben; nem, csak hitel alakjában kérem, mint ahogy Florine-tól gyönyörben kérné az ember. Közös szabónk van, tehát a legrövidebb időn belül csináltathatsz nekem egy teljes öltözetet. Nem járok éppen ádámkosztümben, de a világ előtt nem mutatkozhatom. Itt, a legnagyobb csodálkozásomra, a párizsi nevezetességeknek kijáró vidéki megbecsülés várt reám. Egy bankett hőse vagyok, akárcsak valami baloldali képviselő; érted most már, mekkora szükségem van egy fekete frakkra? Ígérd meg, hogy fizetni fogok; vállalj felelősséget, forgasd a reklám fegyverét; egyszóval játszd el Don Juan és Vasárnap úr jelenetének egy ismeretlen változatát, mert mindenáron ki kell csípnem magamat. Rongyokban járok: ez legyen a kiindulópontod! Szeptemberben vagyunk, és pompás idő van, ergo iparkodjál, hogy e hét végére megkapjak egy bájos, délelőtti ruhát: mély bronz-zöld kis redingote-ot, három mellényt, egyik sáfrányszín legyen, a másik színes skót szövetből, a harmadik tiszta fehér, kell aztán három *asszonybolondító* nadrág, az egyik fehér angol posztóból, a másik nankingból, a harmadik könnyű fekete kasmírból, végül egy fekete frakk, meg egy estélyre való fekete szaténmellény. Ha találtál ismét valami Florine-t, az ő kegyeibe ajánlom magamat két tarka nyakkendő irányában. Ez különben mind semmiség, számítok rád és az ügyességedre: a szabó nem sok gondot okoz. Kedves barátom, sokszor keseregtünk mi ezen: a nyomor szárnyán röpül a legmagasabbra az ész; ez a leghatékonyabb méreg, amely a *par excellence*[38] emberben, a párizsiban dolgozik - de sajna, bár elevensége utolérhetetlen, s még a sátán is csodálja, mégsem tudja a módját, hogyan szerezzen hitelbe - kalapot! Majd ha ezer frankos kalapot hoztunk divatba, akkor lehet kalapot is *szerezni:* de addig, ha kalapot akarsz, arany legyen a zsebedben.
>
> Ó, micsoda bajba juttatott bennünket a Comédie-Française ezzel a mondással: *Lafleur, aranyat a zsebembe!* Mélységesen érzem tehát, mily nehéz a következő kérésem teljesítése: tégy a szabó küldeményéhez egy pár csizmát, egy pár félcipőt, egy kalapot és hat pár kesztyűt. Tudom, hogy lehetetlenséget kérek. De hát az irodalmi élet nem más,

[38] Igazi, vérbeli. (francia)

mint fakitermelés a lehetetlenség erdejében. Csak egyet mondok neked: hajtsd végre ezt a csodát valami nagy cikkel, vagy valami apró aljassággal, én pedig cserébe elengedem az adósságodat. És ez becsületbeli adósság, kedvesem, egy esztendeje van már föl-jegyezve: pirulnál miatta, ha tudnál még pirulni.

Édes Lousteau-m, tréfán kívül, komoly helyzetben vagyok. Ítéld meg ennyiből: a Szálkás hal meghízott, felesége lett a Gémnek, a Gém pedig Angoulême megyefőnöke. Ez a rémes emberpár sokat tehet a sógoromért, akit én szörnyű helyzetbe hoztam, üldözik, rejtőznie kell a váltók miatt!... Arról van szó, hogy újra megjelenjek a megyefőnökné előtt és mindenáron visszaszerezzek valamit a régi hatalmamból. Nem szörnyű gondolat-e, hogy David Séchard sorsa egy pár csinos csizmától, azsúros, szürke selyem-harisnyától (el ne felejtsd) s egy új kalaptól függ!... Betegnek fogom mondani magamat s ágyba fekszem, mint Duvicquet, hogy ne kelljen viszonoznom polgártársaim udvarias közeledését. Kedvesem, polgártársaim igen szép szerenádot adtak nekem. Már kezdem törni a fejemet, hány hülye kell ahhoz, hogy kikerüljön belőlük ez a szó: *polgártársaim* - mióta megtudtam, hogy Angoulême lelkesedésének felszítója mindössze néhány iskolatársam volt.

Ha be tudnál csúsztatni a rövid hírek közé egy-két sort a fogadtatásomról, jó néhány csizmasaroknyival megnövelnél idehaza. Egyébként is éreztethetnéd a Szálkás hallal, hogy ha nincsenek is éppen barátaim, de némi befolyásom mindenesetre van a párizsi sajtóban. Minthogy semmi tekintetben nem mondok le a reménységeimről, még meg-hálálom ezt neked. Ha valami szép cikkre lenne szükséged valamelyik folyóiratba, bőségesen van időm, kidolgozhatom. Még csak egy szót, édes barátom: számítok rád, mint ahogy te is számíthatsz arra, aki testestül-lelkestül tiéd:

Lucien de Rubempré

Ui. Az egészet küldd el a delizsánsszal - poste restante.

E levélben Lucien újra megütötte azt a fölényes hangot, amelyet sikere élesztett föl benne, írás közben eszébe jutott Párizs. Hat napja fogta már körül a vidék tökéletes nyugalma, most aztán visszaszállt gondolata kedves nyomorúságai felé; egy kicsit mintha visszasiratta volna ezeket; egy álló hétig Châtelet grófné járt a fejében, és végül akkora fontosságot tulajdonított újonnan való feltűnésének, hogy amikor az éj leszálltával lement Houmeau-ba, kérdezősködni a delizsánsz irodájában a Párizsból várt csomagok után, átérezte a bizonytalanság minden aggodalmát, mint valami asszony, aki utolsó reménységét egy ruhába helyezte és most nem hiszi, hogy megkaphatja.

„Ó, Lousteau, megbocsátom az árulásaidat!" - gondolta magában, amikor a csomagok alakjáról meglátta, hogy a küldeményben minden benne lesz, amit kért.

A kalapskatulyában a következő levelet találta:

Florine szalonjából

Édes fiacskám,

a szabó igen jól viselte magát, de miként visszafelé is élesen látó szemed helyesen éreztette veled, a nyakkendők, a kalap meg a selyemharisnyák megszerzése hatalmasan felkavarta szívünket, hiszen az erszényünkben igazán nem volt mit felkavarnia. Azt mondtuk Blondet-val: vagyont lehetne szerezni egy olyan üzlettel, ahol fiatalemberek megkaphatnák azt, ami - kevésbe kerül. Mert mi is igen drágán fizetjük meg azt, amit nem fizetünk ki. Egyébiránt a nagy Napóleon, akit az Indiák felé vezető útján megállított

egy pár csizma hiánya, azt mondotta: *„Ami könnyű, az mindig lehetetlen!”* Szóval ment minden, csak a cipők dolga nem akart sikerülni. Már magam előtt láttalak frakkban és kalap nélkül, mellényben és mezítláb, s arra gondoltam, hogy küldök neked egy pár mokasszint, amit egy amerikai ajándékozott mulatságból Florine-nak. Florine fölajánlott egy negyvenfrankos tétet, hogy játsszam vele a te javadra. Nathan, Blondet meg én olyan szerencsésen játszottunk, mihelyt nem saját magunknak kellett a pénz, hogy elvihettük vacsorázni a Ráját, Des Lupeaulx egykori nőcskéjét. Frascati igazán tartozott nekünk ennyivel. Florine magára vállalta a bevásárlásokat; maga részéről három szép inget adott. Nathan egy sétapálcát küld neked. Blondet háromszáz frankot nyert: ő egy aranyláncot küld. A nőcske egy aranyórát tett hozzá - akkora, mint egy negyvenfrankos arany, valami hülye adta neki és nem jár. *„Ez is olyan bóvli, amilyet ő kapott érte!”* - mondta a nőcske. Bixiou fölkeresett bennünket a Rocher-de-Cancale-ban s egy üveg parfümmel akart hozzájárulni ehhez a küldeményhez, amellyel Párizs tisztel meg téged. Első komikusunk azt mondta: *„Ha ettől függ a boldogsága, ám legyen!...”* Mondta pedig azon a basszus hangon, s azzal a nyárspolgári fontoskodással, amelyet oly jól tud ábrázolni.

Mindez, édes fiacskám, meggyőzhet arról, mennyire szereti az ember a barátait, ha balsorsba jutnak. Florine, akinek elég gyönge voltam megbocsátani, arra kér, küldj nekünk egy cikket Nathan legutóbbi könyvéről. Isten veled, fiacskám. Csak sajnálhatlak, amiért visszatértél abba a fészekbe, ahonnét kiröppentél, mikor cimborájává lettél barátodnak.

Étienne Lousteau-nak

„Szegény fiúk, játszottak értem!” - gondolta magában Lucien megindultan.

Miazmás vidékekről, vagy olyan helyekről, ahol az ember legtöbbet szenvedett, jön néha egy-egy légáramlat és magával hozza az éden illatát.

A lagymatag életben valami meghatározhatatlan gyönyörűség a szenvedélyek emléke.

Ève elképedt, amikor a bátyja új ruhában jött le a szobájából; rá sem ismert.

- Most aztán kimehetek sétálni a Beaulieu-re - kiáltott fel Lucien -, nem mondják majd rólam, hogy: rongyokban jött vissza! Nézd ezt az órát, ezt majd neked adom, mert jogos tulajdonom, meg aztán hasonlít is hozzám: el van romolva.

- Micsoda gyerek vagy te! - mondta Ève. - Semmiért se lehet rád haragudni.

- Mit gondolsz, édes kicsikém: azzal az együgyű szándékkal kértem mindezt, hogy ragyoghassak az angoulême-i közönség előtt? *Ennyit* se törődöm velük! - mondotta és cizellált aranygombos pálcájával a levegőbe suhintott. - Helyre akarom hozni azt a rosszat, amit cselekedtem, s most felöltöttem a fegyverzetem.

Lucien az eleganciájával aratta egyetlen igazi sikerét, de ez aztán óriási volt. Az irigység éppen annyi nyelvet old meg, ahányat a csodálat megdermeszt. Az asszonyok bolondultak érte, a férfiak szidták, s a dalköltővel ő is felkiálthatott: *Ó, mily hálás vagyok neked, kabátom!* Leadott két névjegyet a megyefőnökségen, s hasonlóképpen látogatást tett Petit-Claud-nál, de nem találta otthon. Másnap, a bankett napján az összes párizsi lapokban a következő sorokat lehetett olvasni.

ANGOULÊME

Egy fiatal költőt, akinek első szereplése oly ragyogó volt, a *IX. Károly íjásza* szerzőjét - tudvalevően ez az első francia történeti regény, amely nem utánozza Walter Scottot, s az előszava valóságos irodalmi esemény - hazaérkezése alkalmából olyan ünneplésben részesítették, amely éppen annyira hízelgő a városra, mint Lucien de Rubempréra. A város sietett hazafias bankettet rendezni a tiszteletére. A nemrégiben installált új megyefőnök csatlakozott a közönség tüntetéséhez, amellyel a *Margitvirágok* szerzőjét ünnepelték, akinek tehetségét első lépéseiben oly melegen bátorította Châtelet grófné.

Ha egyszer Franciaországban a lelkesedés nekilódult, senki sem tudja többé megállítani. A városban állomásozó ezred parancsnoka felajánlotta a katonai zenekart. A Harang-vendéglő tulajdonosát, Houmeau nagy fiát, aki nagyszerű porcelánedényekben még Kínába is küldözgeti szarvasgombával töltött pulykáit, bízták meg a lakoma rendezésével; ő drapériákkal ékesítette a vendéglője nagytermét s bokrétákkal váltakozó babérkoszorúival óriási szenzációt keltett. Öt órára negyven ember volt együtt, valamennyi ünnepi ruhában. A polgárságot száz és egynéhány helybeli lakos képviselte, ezek főként az udvaron levő muzsikusok miatt csődültek oda.

- Egész Angoulême itt van! - mondta Petit-Claud, az ablakhoz állva.

- Szót sem értek az egészből - mondta a feleségének Postel, aki szintén eljött zenét hallgatni. - Micsoda! A megyefőnök, a főadóbérlő, az ezredes, a lőporgyár igazgatója, a képviselőnk, a polgármester, a kollégium igazgatója, az öntöde igazgatója, a törvényszéki elnök, a királyi ügyész, Milaud, valamennyi hatóság itt van!...

Amikor asztalhoz ültek, a katonai zenekar variációkat kezdett játszani az *Éljen a király, éljen a hon* kezdetű dalra, amely sohasem tudott népszerűvé válni. Öt óra volt. Nyolc órakor a hatvanöt személyes torta, igazi remekmű: csokoládé Franciaország cukor Olympuson, megadta a jelt, hogy kezdődhetnek a tósztok.

- Uraim - mondta felállva a megyefőnök -, a királyra és a legitimitásra emelem poharamat. Csak a békének, amit a Bourbonok hoztak vissza, csak annak köszönhetjük a költők és gondolkozók mai nemzedékét, amely erősen tartja Franciaország kezében az irodalom királyi pálcáját!...

- Éljen a király! - kiáltották a résztvevők - javarészt állami tisztviselők.

Most a kollégium tiszteletre méltó igazgatója állt föl.

- A fiatal költőre ürítem poharam - mondta -, a nap hősére, aki Petrarca bájához és költőiségéhez - olyan műfajban, amelyet Boileau annyira nehéznek nyilvánított - hozzá tudta fűzni a prózaírók tehetségét is! - Bravó! Bravó!

Most az ezredes állt föl.

- Uraim, én a királyság hívére iszom. Mert a mai ünnep hősének volt bátorsága védelmezni a helyes elveket!

- Bravó! - kiáltotta a megyefőnök, aki maga irányította a tetszésnyilvánításokat.

Felállt Petit-Claud.

- Lucien összes iskolatársai nevében emelem poharamat az angoulême-i kollégium dicsőségére, a tiszteletre méltó igazgatóra, aki oly drága nekünk, s akinek meg kell adnunk az őt megillető részt minden sikerünkből!...

Az öreg igazgató nem várta ezt a tósztot; a szemét törölgette.

Most Lucien állt fel: mélységes csönd támadt; a költő belesápadt. E pillanatban az öreg igazgató, aki a bal oldalán ült, babérkoszorút tett a fejére. A jelenlevők tapsoltak. Luciennek könny szökött a szemébe, és elakadt a hangja.

- Részeg - mondta Petit-Claud-nak a leendő királyi ügyész.

- Nem a bortól - felelte az ügyvivő.

- Kedves földijeim, kedves iskolatársaim - mondta végül Lucien -, szeretném, ha egész Franciaország tanúja volna ennek a jelenetnek. Így kell a férfiakat nevelni, így jönnek létre a mi hazánkban a nagy alkotások és a nagy cselekedetek. De ha meggondolom, mily keveset cselekedtem én, s mily nagy megtiszteltetésben van részem, csak zavar foghat el s csak a jövendőre bízhatom, hogy igazolja ezt a mai fogadtatást. E pillanat emléke erőt fog adni nekem új küzdelmeimben. Engedjék meg, hogy hódoló figyelmüket felhívjam arra, aki első múzsám és pártfogóm volt s hogy igyam szülővárosom jólétére is: tehát éljen a szép Sixte du Châtelet grófné és Angoulême nemes városa!

- Ügyesen esett át rajta - mondta a királyi ügyész helyeslő bólogatás közben -, mert mi elkészültünk a tósztjainkra, ő pedig rögtönözte a magáét.

Tíz órakor a bankett résztvevői csoportokban távoztak. David Séchard a szokatlan muzsika hallatára megkérdezte Basine-tól:

- Mi történik Houmeau-ban?

- Ünneplik a maga sógorát, Lucient - felelte a leány.

- Bizonyosan nagyon fáj neki - mondta David -, hogy nem láthat ott engem.

Éjfélkor Petit-Claud egészen a Mûrier térig kísérte Lucient. Itt azt mondta Lucien a jogásznak:

- Kedvesem, kettőnk között életre-halálra áll a barátság.

- Holnap írjuk alá a házassági szerződésemet - mondta Petit-Claud - Sénonches-nénál, Françoise de la Haye kisasszonnyal, a gyámleányával; tisztelj meg azzal, hogy eljössz. - Sénonches-né kért, hogy vigyelek el; ott találkozol majd a megyefőnöknével is, akinek nagyon fog hízelegni a tósztod - bizonyosan elmondják neki.

- Tudtam én, hogy mit csinálok - mondta Lucien.

- Ó, megmented Davidot!

- Abban bizonyos vagyok - felelte a költő.

E pillanatban, mintha csak varázslat történt volna, megjelent David. Elmondjuk, hogyan. Meglehetősen nehéz helyzetben volt: felesége határozottan megtiltotta neki, hogy Lucient fogadja, vagy akár csak tudtára is adja búvóhelyét. Lucien pedig forró leveleket írogatott neki, és ígérgette, hogy néhány nap alatt minden bajt helyrehoz. Clerget kisasszony átadta Davidnak a következő két levelet, s elmondta neki, miért rendezték az ünnepet, amelynek zenéje elhallatszott hozzá.

> Barátom, tégy úgy, mintha Lucien itt sem volna; ne nyugtalankodjál semmi miatt és vésd drága fejedbe ezt az igazságot: csak azért vagyunk biztonságban, mert ellenségeidnek lehetetlen megtudniuk, hol rejtőzködöl. Annyira szerencsétlen vagyok, hogy jobban bízom Kolbban, Marionban és Basine-ban, mint a tulajdon bátyámban. Fájdalom, az én szegény Lucienem nem az a tiszta lelkű, gyöngéd poéta már, akinek ismertük. Éppen,

mert bele akar avatkozni az ügyeidbe, s mert elbizakodottságában azt hiszi, hogy ki tudja fizettetni az adósságainkat (csupa gőgből, édes David!)... azért félek tőle. Szép ruhákat kapott Párizsból s öt aranyat egy erszényben. Ezt rendelkezésemre bocsátotta, s ebből a pénzből élünk.

Végre egy ellenséggel kevesebb; apád itthagyott bennünket, s a távozását Petit-Claudnak köszönhetjük, aki megszimatolta és tüstént keresztül is húzta az öreg Séchard szándékait; kijelentette, hogy te többé semmit sem csinálsz nélküle, hogy ő, Petit-Claud, harmincezer frank előzetes kártérítés nélkül nem hagy semmit átengedni a fölfedezésed jövedelméből; először is tizenötezer frank kell, hogy ügyeid rendeződjenek és tizenötezer frank, akár van siker, akár nincs. Petit-Claud teljesen érthetetlen előttem. Ölellek úgy, ahogy egy asszony ölelheti szerencsétlen férjét. Kis Lucienünk jól van. Milyen csodálatos ez a kis virág, amint házi viharaink közepette nő és színesedik! Anyám, mint mindig, imádkozik, és majdnem ugyanolyan szeretettel ölel, mint

Ève-ed

Petit-Claud és a Cointet testvérek megijedtek az öreg Séchard parasztfurfangjától, és amint látjuk, kiadták az útját, mégpedig annál könnyebben, mert a szüret visszaszólította marsaci szőlejébe.

Lucien levele, amely Ève-éhez volt mellékelve, így szólott:

Édes Davidom, jól halad minden. Állig föl vagyok fegyverkezve, ma kezdem meg a hadjáratot és két nap alatt messzire jutok. Micsoda örömmel foglak megölelni, mihelyt szabad leszel, és nem nyomnak többé az én adósságaim! De halálosan, vérig vagyok sértve, mert anyám és nővérem még mindig bizalmatlanok irántam. Hiszen úgy is tudom már, hogy Basine-nál rejtőzködöl. Valahányszor Basine megjelenik a háznál, hírt kapok rólad és válaszolsz a leveleimre. Különben is nyilvánvaló, hogy a húgom csak műhelybeli barátnőjére számíthatott. Ma nagyon közel leszek hozzád és végtelenül bánt, hogy nem lehetsz jelen a tiszteletemre rendezett ünnepen. Angoulême hiúsága egy kis dicsőséghez juttatott, amelyet néhány nap múlva mindenki elfelejt, de a te örömed - és csak a tied - igazán őszinte lett volna ezen az ünnepen. No, mindegy: még csak néhány nap, és mindent meg fogsz bocsátani annak, aki a világ minden dicsőségénél többre becsüli azt, hogy testvéred lehet:

Lucien

David szívét ugyancsak marcangolta ez a két erő, bármily egyenlőtlen volt is; mert feleségét imádta, Lucient is szerette, de most már kevesebbre becsülte valamivel. De a magányban különös módon megváltozik az érzelmek ereje. A magányos ember, ha annyi gond marcangolja, mint Davidot, enged olyan gondolatoknak is, amik ellen támaszra lelne az élet rendes körülményei között. Amikor a váratlan diadalünnep harsonaszava közben olvasta Lucien levelét, mélységesen megindították a megbánás szavai, melyekre számított is. Gyöngéd lelkek nem tudnak ellenállni az ilyen apró érzelmi behatásoknak; éppoly hatalmasnak tartják ezeket másoknál, amilyenek önáluk. Nem ettől a csepptől csordult-e ki a pohár?... Éjfél felé Basine minden könyörgése hiábavaló volt: David megindult, látni akarta Lucient.

- Ilyenkor - mondta David - senki sem sétál Angoulême utcáin, nem fognak látni, éjszaka nem tartóztathatnak le; s ha találkoznám valakivel, Kolb segítségével ismét visszajuthatok rejtekhelyemre. És különben is nagyon régen nem öleltem már meg feleségemet és gyermekemet.

Basine engedett ezeknek az eléggé természetes érveknek, s kiengedte Davidot, aki abban a pillanatban kiáltotta el Lucien nevét, amikor az Petit-Claud-tól búcsúzott. A két testvér sírva borult egymás karjába. Nem sok ilyen pillanat akad az életben. Lucien érezte annak a *mindennek ellenére* fennmaradó barátságnak hevességét, amellyel sohasem számol az ember, és szemére hányja önmagának, hogy megcsalta. David szükségét érezte a megbocsátásnak. A nagylelkű és nemes feltaláló mindenekelőtt prédikációt akart tartani Luciennek, s el akarta oszlatni a felhőket, melyek árnyat borítottak Ève és Lucien szeretetére. Ez érzelmi okok mellett eltűnt mindaz a veszély, amit a pénz hiánya okozott.

Petit-Claud azt mondta ügyfelének:

- Menj haza, vedd legalább hasznát a meggondolatlanságodnak, öleld meg a feleségedet és a gyermekedet! És nehogy meglássanak.

„Micsoda szerencsétlenség - gondolta magában Petit-Claud, amint a Mûrier téren maradt. - Ó, ha Cérizet itt lett volna velem..."

Amint az ügyvéd magában tűnődve ment el egy deszkapalánk mellett (üres telek volt mögötte, ma büszkén emelkedik ott a törvényszéki palota), kopogtatást hallott a háta mögött egy deszkán, olyanformán, mint amikor valaki ujjával kopogtat az ajtón.

- Itt vagyok - mondta Cérizet; hangja két rosszul összeillesztett deszkán hatolt át. - Láttam Davidot, amint kijött Houmeau-ból. Kezdtem már gyanítani a búvóhelyét, most bizonyos vagyok benne, és tudom, hol csípjem meg; de hogy tőrt vethessek neki, tudnom kell valamit Lucien terveiről, az úr pedig beküldte őket a házba. Legalább maradjon itt valami ürüggyel. Amikor David és Lucien kilépnek, vezesse el őket a közelemben; azt fogják hinni, egyedül vannak, s meghallom, mivel búcsúznak el.

- Nagy ördög szorult tebeléd - mondta halkan Petit-Claud.

- Az áldóját - kiáltott fel Cérizet -, mit meg nem tenne az ember, hogy megkaphassa, amit maga ígért nekem.

Petit-Claud otthagyta a deszkapalánkot, s a Mûrier téren sétált föl és alá; nézegette a szoba ablakait, ahol a család együtt volt, s mintegy a maga bátorításául a tulajdon jövőjére gondolt, mert Cérizet ravaszsága módot adott neki, hogy megkockáztassa a döntő csapást.

Petit-Claud azok közé a mélységesen ravasz és árulóan kétszínű emberek közé tartozott, akiket sohasem szédít el a jelen csábítása, és semmiféle ragaszkodás maszlagja, mert megfigyelték már az emberi szív változásait s az érdekek stratégiáját. Éppen ezért eleinte nem túlságosan számított Cointet-ra. Úgy intézte a dolgot, hogy bosszút állhasson, ha a házassága füstbe megy, ő pedig nem vádolhatja árulással a nagy Cointet-t, de mióta a Bargeton-palotában sikert aratott, nyílt kártyákkal játszott. Második cselszövénye fölöslegessé vált, sőt veszedelmes lehetett abban a politikai helyzetben, amelyet elérni törekedett.

Elmondjuk, minő alapokra akarta fektetni jövendőbeli nagyságát. Gannerac és néhány pénzes üzletember szabadelvű kört kezdett alakítani Houmeau-ban; s ez a kereskedelmi összeköttetések révén kapcsolatban volt az ellenzék vezéreivel. A Villèle-kormány hatalomra jutása, amit XVIII. Lajos a halálos ágyán elfogadott, jel volt arra, hogy az ellenzék megváltoztassa viselkedését - az ellenzék tudniillik Napóleon halála óta lemondott az összeesküvés veszedelmes módszeréről. A szabadelvű párt a messzi vidéken szervezte meg a törvényes ellenállás rendszerét: iparkodott úrrá lenni a választóközönségen, hogy a tömegek meggyőzése útján érje el a célját. Mint dühös szabadelvű és Houmeau szülötte, Petit-Claud volt az ellenzék vezére, lelke, titkos tanácsadója az alsóvárosban, amelyet a felsőváros arisztokráciája elnyomott. Elsőnek figyelmeztette társait arra a veszedelemre, hogy a Cointet testvérek egymaguk

rendelkeznek Charente megye sajtójával, hiszen itt az ellenzéknek is szüksége lenne egy orgánumra, hogy ne maradjon el a többi város mögött.

- Adjon mindegyikünk ötszáz frankot Ganneracnak, akkor lesz húsz-egynéhány ezer frankja, hogy megvehesse a Séchard-nyomdát, s abban mi leszünk az urak, mert a kölcsönnel kezünkben tartjuk a tulajdonost - mondta Petit-Claud.

Az ügyvéd elfogadtatta ezt az ötletet azért, hogy megerősítse kettős pozícióját Cointet-val és Séchard-ral szemben, s természetesen egy Cérizet fajtájú fickóra vetette a szemét, hogy azt szerezze meg a párt odaadó hívének.

- Ha meg tudod találni az egykori gazdádat, s a kezembe juttatod - mondta Séchard egykori faktorának -, húszezer frankot kapsz kölcsön, hogy megvehesd a nyomdáját, s valószínűleg újságod is lesz. Szóval: rajta!

Petit-Claud sokkal jobban bízott egy Cérizet-fajta ember mozgékonyságában, mint a világ minden Doublonjának képességeiben, s e beszélgetés után megígérte a nagy Cointet-nak Séchard kézre kerítését. De mióta Petit-Claud abban a reménységben ringatta magát, hogy bejut a közigazgatás legmagasabb régióiba, előre látta, hogy hátat kell fordítania a szabadelvűségnek; márpedig oly jól feltüzelte Houmeau-ban az embereket, hogy azok összehozták a nyomda megvásárlásához szükséges összeget. Petit-Claud elhatározta, hogy a maguk menetére hagyja a dolgokat.

„Eh - gondolta magában -, Cérizet elkövet majd valami sajtóvétséget, s ez jó alkalom lesz, hogy a tehetségemet megmutassam...”

Odament a nyomda ajtajához, s azt mondta az őrködő Kolbnak:

- Menj fel és szólj Davidnak, hogy távozzék idejében, s vigyázzatok jól; én megyek, már egy óra van...

Amint Kolb elment a küszöbről, Marion foglalta el a helyét. Lucien és David lejött; Kolb száz lépéssel előttük járt, Marion száz lépéssel utánuk. Amikor a két testvér elhaladt a palánk mellett, Lucien nagy hévvel beszélt Davidhoz.

- Barátom - mondta -, a tervem végtelenül egyszerű. De hogyan beszéljek róla Ève előtt? Ő sohasem fogadná el az eszközeimet. Bizonyos vagyok, hogy Louise szíve mélyén él egy vágyakozás, amit föl tudok majd ébreszteni, ezt pedig csak azért akarom, hogy bosszút álljak azon a hülye megyefőnökön. Ha csak egy hétig tart is a szerelem, kihúzhatok számodra húszezer frank segélyt a minisztériumból. Holnap viszontlátom őnagyságát abban a kis budoárban, ahol a szerelmünk kezdődött; s ahol Petit-Claud szerint nem változott semmi: lejátszom a nagy jelenetet. Holnapután reggel elküldök neked Basine-nal egy levélkét és tudtodra adom, sikerem volt-e vagy sem... Ki tudja, talán szabad leszel... Megérted most már, mire kellettek nekem a párizsi ruhák. Rongyban nem lehet hősszerelmest játszani.

Reggel hat órakor Cérizet fölkereste Petit-Claud-t.

- Holnap délben Doublon előkészülhet a fogásra; kézre kerítjük az emberünket, arról felelek - mondta a párizsi csirkefogó -, megnyertem Clerget kisasszony egyik alkalmazottjának támogatását; tetszik érteni?...

Petit-Claud meghallgatta Cérizet tervét, aztán Cointet-hoz szaladt.

- Intézze úgy a dolgot, hogy du Hautoy úr ma este hajlandó legyen Françoise-nak adni a birtokai tulajdonjogát, s akkor két nap múlva aláírhatja a társulási szerződést Séchard-ral. Csak a szerződés megkötése után egy héttel házasodom meg, ahogy a megállapodásunk szól:

adsza, nesze. De kémleljük ki ma este, mi történik Sénonches-nénál Lucien és Châtelet grófné között, mert mindennek ez a nyitja... Ha Lucien reméli, hogy a megyefőnökné útján sikert érhet el, akkor kezemben van David.

- Azt hiszem, magából igazságügyminiszter lesz - mondta Cointet.

- És miért ne? Peyronnet úr is az! - mondta Petit-Claud, aki még nem vedlette le egészen a szabadelvű bőrt.

De la Haye kisasszony homályos családi helyzetének jóvoltából házassági szerződésének aláírására megjelent az angoulême-i nemesség legnagyobb része. E hozomány nélkül összekerülő leendő házaspár szegénysége felszította azt az érdeklődést, amit oly szívesen tanúsít a világ, mert a jótékonysággal is úgy áll a dolog, mint a diadalünnepekkel: az emberek szeretik azt a könyörületességet, amely hiúságukat kielégíti. Pimentel márkiné, Châtelet grófné, Sénonches úr s a háznak két-három régi barátja adott is Françoise-nak holmi ajándékokat, erről sokat beszéltek a városban. A csinos semmiségek meg a kelengye, amit Zéphirine már egy év óta készíttetett, a keresztapától kapott ékszerek, s a jövendőbeli szokásos ajándékai megvigasztalták Françoise-t, és izgatták néhány anya kíváncsiságát, akik a leányaikat elhozták. Petit-Claud és Cointet észrevette már, hogy az angoulême-i nemesség mindkettőjüket afféle szükséges rossz gyanánt tűri meg a maga Olympusán: az egyik Françoise vagyonának kezelője, a leánynak helyettes gyámja, a másik oly nélkülözhetetlen a házassági szerződés aláírásához, mint a halálraítélt a kivégzéshez; de egy nappal az esküvő után, ha Petit-Claud-né asszony bejáratos marad is a keresztanyjához, a férjet aligha fogadják el - és Petit-Claud keményen elszánta magát, hogy rákényszeríti személyét erre a gőgös társaságra. Az ügyvéd szégyellte egyszerű szüleit, otthagyta az anyját Mansle-ban, ahol az asszony egyedül élt, megkérte, jelentsen beteget, s adja írásban a beleegyezését. Meglehetősen megalázta, hogy rokonok és pártfogók nélkül jelenik meg, s az ő részéről senki sem írja alá a szerződést, boldog volt hát, hogy a híres ember személyében elfogadható barátot mutathat be, akit a grófné óhajtott is viszontlátni. Kocsin ment el Lucienért.

Erre az emlékezetes estére úgy öltözött fel a költő, hogy tagadhatatlanul fölényben volt minden férfi fölött. Sénonches-né egyébiránt előre bejelentette a pillanat hősét, s a két összekülönbözött szerelmes találkozása olyan jelenet volt, aminőkre különösen vásik a foga a vidéki embernek. Lucien arszlánszámba ment: olyan szépnek, annyira „másnak", annyira csodálatosnak mondották, hogy az angoulême-i nemes asszonyok valamennyien látni akarták. E kor divatja szerint, amelynek a régi báli térdnadrágból a mai fertelmes pantallóhoz való átmenetet köszönhetjük, testhez álló fekete pantallót viselt. A férfiak alakja a soványak vagy rossznövésűek nagy kétségbeesésére még kirajzolódott, de Luciennek apollói formái voltak. Azsúros, szürke selyemharisnyája, kis cipője, fekete szaténmellénye, minden olyan volt, mintha ráöntötték volna. Dús, göndör, szőke haja érvényre juttatta fehér homlokát, amely körül keresett bájjal emelkedtek föl a fürtök. A szeme gőgösen csillogott. Asszonyos, kis keze szép volt a kesztyűben, és nem is látta senki kesztyű nélkül. Tökéletesen utánozta Marsay-nak, a híres párizsi dandynek viselkedését - egyik kezében tartotta sétapálcáját és kalapját, melyet a világért sem tett volna le, a másikkal pedig beszéd közben nagy ritkán tett egy-egy mozdulatot.

Lucien szeretett volna besurranni a szalonba, ama híres emberek módjára, akik álszerénységből legszívesebben még a Saint-Denis-kapu alatt is meggörnyedve haladnának át. De Petit-Claud-nak ő volt egyetlen barátja, és az visszaélt vele. Szinte diadalmasan vezette Lucient Sénonches-néhoz, a társaság kellős közepébe. Útjában a költőt olyan halk megjegyzések kísérték, amelyektől valaha elvesztette volna a fejét, most azonban hideg maradt: úgyis tudta, hogy egymaga fölér az egész angoulême-i Olympusszal.

- Asszonyom - szólt Sénonches-néhoz -, már gratuláltam Petit-Claud barátomnak, aki igazságügyminiszter lesz: abból a fából faragták - gratuláltam, mondom, amiért olyan szerencsés, hogy az ön köréhez tartozhatik, bármily gyönge is a kötelék keresztanya és keresztlánya között (ezt ironikus hangsúllyal mondta, de a titkon odahallgató asszonyok igen jól megérezték). A magam részéről pedig áldom az alkalmat, hogy hódolatomat kifejezhetem ön előtt.

Ezt minden zavar nélkül mondta el, akár a nagyúr, ha kis embereknél tesz látogatást. Lucien végigjártatta pillantását a szalonon, hogy előkészítse nagyjelenetét. Francis du Hautoy-t és a megyefőnököt bájos és a jelentőségükhöz illő mosollyal üdvözölte, miután köszöntek neki; végül aztán odalépett Châtelet grófnéhoz, mintha csak most venné észre. Ez a találkozás volt az estély legfőbb eseménye: mindenki megfeledkezett a házassági szerződésről; közben alá is írták a nevezetesebb személyiségek, akiket vagy a közjegyző vagy Françoise vezetett a hálószobába.

Lucien néhány lépést tett Louise de Nègrepelisse felé - s azzal a párizsi kecsességgel, amely hazaérkezése óta csak emlékeiben élt az asszonynak, elég hangosan mondta neki:

- Önnek köszönhetem, asszonyom, hogy holnapután szerencsés leszek a megyeházán vacsorázni?...

- Csak a dicsőségének köszönheti - felelte szárazon Louise. Kissé bántotta ez a támadó fordulat, amit Lucien már előre kigondolt, hogy megsértse egykori pártfogójának büszkeségét.

- Ó, grófné - mondta Lucien ravasz és egyben öntelt arccal -, az *embert* lehetetlen elvinnem önhöz, ha kiesett a kegyéből.

És válaszra sem várva, sarkon fordult, mert észrevette a püspököt, akit igen nemes mozdulattal üdvözölt.

- Püspök úr, szintén próféta volt - mondta elbájoló hangon -, s iparkodom majd, hogy egészen az legyen. Boldog vagyok, hogy eljöttem ide ma este, mert kifejezhetem ön iránt nagyrabecsülésemet.

Lucien tíz percig tartó társalgásba vonta a püspököt. Minden asszony úgy nézett Lucienre, mint valami csodás jelenségre. Váratlan szemtelensége szavát vette Châtelet grófnénak. Amikor látta, hogy Lucient bámulja minden asszony; látta, hogy fut végig csoportról csoportra, hogy suttogják egymás fülébe szóváltásukat, amelyben Lucien úgyszólván megsemmisítette lenéző viselkedésével: szívébe görcsösen belemarkolt a hiúság.

„Micsoda botrány lenne, ha azok után, amiket mondott, nem jönne el holnap! - gondolta magában. - Vajon mi az oka ennek a büszkeségnek? Talán Des Touches kisasszony szerelmes belé?... Olyan szép fiú! Mondják, hogy az a leány odafutott hozzá Párizsban, egy nappal a színésznő halála után. Talán azért jött, hogy megmentse a sógorát, s csak valami baleset okozta, hogy a hintóm saroglyájába került Mansle-ban. Azon a reggelen különösen mért végig bennünket, Sixte-et és engemet."

Louise-nak ezernyi gondolata támadt, és szerencsétlenségére át is engedte magát nekik, miközben elnézte Lucient, aki úgy beszélgetett a püspökkel, mintha ő lenne a szalon királya. Nem üdvözölt senkit, megvárta, hogy odajöjjenek hozzá, s folyton más-más kifejezéssel hordozta körül a tekintetét, mintaképéhez, Marsay-hoz méltó könnyedséggel. Csak azért hagyta ott a püspököt, hogy Sénonches urat üdvözölje, aki a közelében bukkant fel.

Tíz perc múlva Louise már nem bírta tovább. Fölállt, odament a püspökhöz, s így szólt hozzá:

- Ugyan miket mondanak önnek, püspök úr, hogy oly gyakran mosolyog?

Lucien hátrált néhány lépést, hogy diszkréten magára hagyja Châtelet grófnét a püspökkel.

- Ó, grófné, ez a fiatalember igen szellemes!... Azt magyarázta nekem, hogyan köszönheti önnek az egész erejét...

- Én nem vagyok hálátlan, asszonyom!... - mondta Lucien, és szemrehányó pillantása elbűvölte a grófnét.

- Értsük meg egymást - mondta az asszony, és legyezőjének egy mozdulatával magához intette Lucient -, jöjjön erre a püspök úrral... ő lesz a bíránk.

A budoár felé mutatott, és magával vitte a püspököt is.

- Furcsa mesterséghez juttatja a püspököt - mondta úgy, hogy meghallják, egy asszony, aki a Chandour-táborhoz tartozott.

- A bíránk?... - mondta Lucien, hol a püspökre, hol a megyefőnöknére nézve - hát bűnös is van közöttünk?

Louise de Nègrepelisse leült egykori budoárjának díványára. Leültette maga mellé egyik oldalra Lucient, másikra a püspököt, aztán megszólalt.

Lucien megtisztelte, meglepte és boldoggá tette egykori barátnőjét azzal, hogy nem arra figyelt, amit az asszony beszélt. Magatartása, mozdulata olyan volt, mint Pastáé, amikor azt mondja a *Tankréd*-ben: *Ó, Patria!...* Arckifejezésével elénekelte a híres *del Rizzo*-cavatinát. Végül pedig - hisz Coralie tanítványa volt - módját ejtette, hogy egy kis könny szivárogjon a szemébe.

- Ó, Louise, hogy szerettelek! - suttogta fülébe, sem a püspökkel, sem a beszélgetéssel nem törődve abban a pillanatban, amikor látta, hogy a grófné észrevette a könnyeit.

- Törölje meg a szemét, különben másodszor is tönkretesz ezen a helyen - mondta a grófné, és bizalmasan felé fordult, ami megbotránkoztatta a püspököt.

- Márpedig elég volt egyszer is - folytatta élénken Lucien. - D'Espard márkiné unokanővérének ez a szava felszárítaná egy Magdolna összes könnyeit. Uram Isten!... Egy pillanatra ismét föltaláltam az emlékeimet, illúzióimat, húsz esztendőmet, s ön ezt mind...

A püspök hirtelen visszatért a szalonba, mert megértette, hogy méltóságát kompromittálhatja ez a két régi szerető. Mindenki tüntetően magára hagyta a megyefőnöknét és Lucient a budoárban. De egy negyedóra múlva Sixte, akinek sehogy sem tetszett a budoár küszöbén folyó beszélgetés, kacagás, sétálgatás, több mint aggódó ábrázattal lépett be, s nagyon nekielevenedve találta Lucient és Louise-t.

- Asszonyom - súgta Sixte a felesége fülébe -, ön jobban ismeri Angoulême-t, mint én, gondolhatna kissé a megyefőnöknére és a kormányra.

- Kedvesem - mondta Louise, rémítően gőgös arccal mérve végig „felelős kiadóját" -, olyan dolgokról beszélgetek Rubempré úrral, amelyek önre nézve igen fontosak. Arról van szó, hogy meg kell menteni egy feltalálót, aki már-már áldozatul esett a legaljasabb cselszövésnek, ön pedig segítségünkre lesz ebben... Ami azt illeti, hogy mit gondolhatnak rólam ezek a hölgyek, mindjárt meglátja, hogyan tépem ki a méregfogukat.

Kilépett a budoárból, Lucienbe karolt, magával vitte a szerződést aláírni, és az előkelő hölgyek vakmerőségével jelent meg a társaságban.

- Írjuk alá együtt - mondotta, odanyújtva a tollat Luciennek.

Lucien megmutattatta a grófnővel azt a helyet, ahová a nevét írta, hogy az aláírásuk egymás mellé kerüljön.

- Sénonches úr, mondja, ráismert volna Rubempré úrra? - kérdezte a grófné, és rászorította a szemtelen vadászt, hogy Lucient üdvözölje.

Visszavezette Lucient a szalonba, s maga és Zéphirine közé ültette, a félelmetes középső díványra. Aztán, mint valami trónján ülő királynő, belefogott - eleinte halkan - egy nyilván gunyoros beszélgetésbe, amihez néhány régi barátja s több asszony is csatlakozott, akik udvaroltak neki. A grófné hamarosan rávezette Lucient, aki egy kis kör hősévé lett, a párizsi élet leírására, s Lucien hihetetlen lendülettel szatirikus előadást rögtönzött, egy sor anekdotát mondott el híres emberekről; ilyen csemegére mohón csap le a vidéki ember. Most a szellemét bámulták éppen úgy, mint az imént magát az embert. A grófné tüntetően részt vett Lucien diadalában, az örömtől szinte megrészegülve produkálta, remek végszavakat adott neki, és oly kompromittáló pillantásokkal követelte számára az elismerést, hogy sok asszony azt kezdte hinni: Louise és Lucien egyidejű visszatérése egy mélységes szerelem diadalát jelenti valami kettős félreértésen. Talán csak a dac műve ez a kényszeredett házasság Châtelet-vel, most aztán rájár a rúd.

- Nos - mondta Louise halkan Luciennek éjfél után egy órakor, mielőtt felállott -, holnapután legyen pontos a kedvemért...

Amikor a megyefőnökné elvált Lucientől, rendkívül barátságos főhajtással üdvözölte, s néhány szót szólt Sixte grófnak, aki a kalapjáért ment.

- Ha igaz, amit a feleségem mond, számítson rám, kedves Lucien - szólt a megyefőnök, utána eredve a feleségének, aki éppen mint Párizsban, nélküle távozott. - Ma estétől fogva a sógora úgy tekintheti, hogy rendben van az ügye.

- A gróf úr igazán tartozik nekem ennyivel - felelte mosolyogva Lucien.

- No hát, mink mehetünk a *sóhivatalba* - súgta Cointet Petit-Claud fülébe, aki tanúja volt ennek a búcsúzkodásnak.

Petit-Claud-t földre sújtotta Lucien sikere; elképesztette ragyogó szellemessége, viselkedésének bája, s most ránézett Françoise de la Haye-ra, akinek arcán meglátszott, mennyire bámulja Lucient, s mintha azt mondta volna a jövendőbelijének „Legyen olyan, mint a barátja."

Petit-Claud arcán megvillant az öröm.

- A megyefőnök ebédje csak holnapután lesz, van még egy napunk - mondotta -, mindenről felelek.

- Nos, kedvesem - szólt Lucien Petit-Claud-hoz két óra tájban, amint gyalog mentek hazafelé -, jöttem, láttam, győztem! Egy-két óra múlva Séchard boldog lesz.

„Csak ezt akartam tudni" - gondolta Petit-Claud. - Csak költőnek hittelek, pedig te Lauzun is vagy, azaz kétszeresen költő - felelte, és megszorította a kezét... utoljára életében.

- Édes Ève-em - mondta Lucien, a nővérét felkeltve -, jó újságot hozok! Egy hónap múlva Davidnak nem lesz adóssága!...

- Hogyan?

- No hát, Châtelet grófné ruhájában az én régi Louise-om rejtőzködött; jobban szeret, mint valaha, s felterjesztést intéztet férjével a belügyminisztériumhoz a találmányunk érdekében! Így hát csak egy hónapot kell még szenvednünk, azalatt bosszút állok a megyefőnökön s a legboldogabb férjjé teszem a világon.

Ève, míg a bátyját hallgatta, azt hitte, még mindig álmodik.

- Amikor viszontláttam a kis szürke szalont, ahol két esztendővel ezelőtt úgy reszkettem, mint a gyermek; amikor jól megnéztem ezeket a bútorokat, képeket és szobrocskákat, mintha hályog esett volna le a szememről... Hogy megváltoztatja Párizs az ember gondolkozását!

- Boldogság ez vajon?... - szólt Ève, amikor végre megértette a bátyját.

- Ugyan, hiszen te alszol! Viszontlátásra holnap, majd beszélgetünk reggeli után - mondta Lucien.

Cérizet terve végtelenül egyszerű volt. Bár egyszerű volt - vidéki végrehajtócsel az adósok letartóztatására és igen kétes kimenetelű -, mégis sikerülnie kellett; mert az alapja az volt, hogy ismerte Lucien és David jellemét, és ismerte a reménységeiket. A Cointet testvérek faktora uralkodott a kis munkáslányok között; Don Juanjuk volt, s egyiket mindig féltékennyé tette a másikra: ezúttal rendkívüli szolgálatban Basine Clerget egyik vasalónőjét tüntette ki, egy Henriette Signol nevű leányt, aki majd olyan szép volt, mint Séchard-né.

A szülei kis szőlősgazdák voltak, s a birtokukon éltek, Angoulême-től két mérföldnyire, a saintes-i úton. Signolék, mint a környék egész népe, nem éltek elég jómódban, hogy otthon tarthassák egyetlen gyermeküket, s arra szánták, hogy szolgálatba álljon, vagyis szobalány legyen belőle. Vidéken a szobalánynak tudni kell finom fehérneműt mosni és vasalni. Prieurné, akinek Basine az örökébe lépett, igen jó hírben állott; Signolék odaadták hozzá tanulónak a leányukat, s fizették kosztjáért és szállásáért. Prieurné afféle régimódi mester volt, aki a szülők helyettesének hiszi magát. Családiasan együtt élt a tanulólányokkal, templomba vitte őket, és lelkiismeretesen felügyelt rájuk. Henriette Signol - szép, karcsú, erős, bátor szemű, dús és hosszú hajú leány - olyan fehér volt, mint a délvidéki lányok általában; fehér, mint egy magnóliavirág. Nem csoda, ha Cérizet azonnal kiszemelte a többi grizett közül, és kivetette rá a hálóját, de mivel Henriette *derék földművelők* leánya volt, csak akkor engedett a fiúnak, amikor legyőzte a féltékenység, a rossz példa s ez a csábító mondat: - Feleségül veszlek! - amit akkor mondott neki Cérizet, amikor második faktor lett a Cointet testvéreknél. A párizsi csirkefogó megtudta, hogy Signoléknak valami tíz-tizenkétezer frank értékű szőlője és eléggé lakható kis háza van; sietett hát olyan helyzetbe hozni Henriette-et, hogy semmiképpen se lehessen a más felesége.

Ennyire volt a szép Henriette és a kis Cérizet szerelme, amikor Petit-Claud arról beszélt neki, hogy tulajdonosa lehet a Séchard-nyomdának, s mutatott egy írást, amellyel húszezer frank tőkét bocsátanak rendelkezésére. Ez lett volna a kötőfék, amivel a kezükben tarthatják. Ez a jövendő elkápráztatta a faktort, megszédült a feje. Signol kisasszonyt akadálynak kezdte látni becsvágya útjában, s elhanyagolta a szegény leányt. A kétségbeesett Henriette annál erősebben ragaszkodott a Cointet testvérek kis faktorához, minél inkább iparkodott ez faképnél hagyni őt. Amikor a párizsi csirkefogó megtudta, hogy David Clerget kisasszonynál rejtőzködik, megváltoztak a szándékai Henriette-et illetően, de a viselkedése nem: mert elhatározta, hogy hasznára fordítja azt az őrjöngést, ami a leányokat gyötri, ha kénytelenek hozzámenni a csábítójukhoz, hogy a gyalázatukat eltitkolják. Azon a délelőttön, amikor Lucien újra meghódította Louise szívét, Cérizet tudtára adta Henriette-nek Basine titkát, s azt mondta neki, hogy szerencséjük és házasságuk David rejtekhelyének fölfedezésétől függ. Amint egyszer Henriette tájékozva volt, könnyen rájött, hogy a nyomdász nem rejtőzködhetik másutt, mint Clerget kisasszony öltözőfülkéjében, s nem sejtette, hogy rosszat cselekszik ezzel a kémkedéssel; de Cérizet már őt is beavatta, és ezzel belekeverte a maga árulásába.

Lucien aludt még, amikor Cérizet tudni akarta az estély eredményét, és meghallgatta Petit-Claud dolgozószobájában azoknak a fontos, kis eseményeknek történetét, amelyek egész Angoulême-et föl fogják forgatni.

- Lucien bizonyosan írt önnek néhány sort a visszatérése óta - mondta a párizsi, és elégedetten bólintott, amikor Petit-Claud befejezte az elbeszélését.

- Ez az egyetlen levele - mondta az ügyvéd, s átnyújtotta neki Lucien néhány sorát, amit a húga levélpapírjára írt.

- No hát - mondta Cérizet -, Doublon álljon lesbe a Palet-kapunál tíz perccel napnyugta előtt, rejtse el jól a csendőröket, és állítsa fel az embereit, megfogjuk a madarat.

- Bizonyos vagy *a dolgodban?* - kérdezte Petit-Claud, Cérizet arcát vizsgálva.

- Bízom a véletlenben - mondta az egykori párizsi csirkefogó -, jó cimbora az, nem szereti a tisztességes embereket.

- Muszáj sikerülni a dolognak - mondta száraz hangon az ügyvéd.

- Sikerülni is fog - felelte Cérizet. - Maga taszított ebbe a pocsolyába, adhatna egy-két bankót, hogy letörölgessem magamat... De uram - folytatta a párizsi, mert olyan kifejezést pillantott meg az ügyvéd arcán, amely éppenséggel nem tetszett neki -, ha megcsalt, ha egy héten belül nem veszi meg nekem a nyomdát... no, hát akkor fiatal özvegyet hagy maga után - mondta suttogva a párizsi csirkefogó, gyilkos pillantást vetve az ügyvédre.

- Ha David hat órakor lakat alatt lesz, légy kilenckor Gannerac úrnál, ott elintézzük a dolgokat - felelte parancsoló rövidséggel az ügyvéd.

- Rendben van: meglesz, *nagyságos úr!* - mondta Cérizet.

Cérizet ismerte már azt a mesterséget, hogyan kell a papirost tisztára mosni (ez a mesterség manapság már erősen veszélyezteti az adóhivatal érdekeit). Lemosta a Lucien kezétől származó négy sort, a következő sorokkal helyettesítette, és olyan tökéletességgel utánozta az írását, mely igen szomorú szerepet jósolt neki a társadalomban.

Édes David,

minden aggodalom nélkül eljöhetsz a megyefőnökhöz, az ügyed rendben van; egyébiránt már ebben az órában kijöhetsz, én eléd megyek, mert el akarom magyarázni, hogyan viselkedjél a megyefőnöknél.

Testvéred

Lucien

Délben Lucien levelet írt Davidnak, s tudatta vele az estély sikerét; biztosította a megyefőnök pártfogásáról; du Châtelet szerinte még ma fölterjesztést intéz a miniszterhez David fölfedezéséről, mert egészen el van ragadtatva.

Amikor Marion elvitte ezt a levelet Basine kisasszonyhoz azzal az ürüggyel, hogy Lucien ingeit viszi hozzá kimosni, Cérizet, akit Petit-Claud tájékoztatott arról, hogy Lucien valószínűleg ír egy ilyen levelet, elhívta Signol kisasszonyt, és sétálni ment vele a Charente partjára. Kétségtelenül nagy küzdelem folyt köztük, és Henriette becsülete sokáig védekezhetett, mert sétájuk két óra hosszat tartott. Nemcsak egy gyermek érdeke forgott kockán, hanem egy egész boldog jövendő, vagyon; Cérizet pedig csekélységet kért, esze ágában sem volt elárulni a következményeit. Csupán ennek a csekélységnek hallatlan ára ijesztette meg

Henriette-et. De Cérizet végre is rábírta kedvesét, hogy legyen segítségére a haditerve végrehajtásában. Az volt a terv, hogy öt órakor Henriette kimegy a műhelyből, visszatér, és azt mondja Clerget kisasszonynak, hogy Séchard-né tüstént beszélni akar vele. Aztán negyedórával Basine távozása után fölmegy, kopogtat az öltözőfülke ajtaján, s átadja Davidnak Lucien hamisított levelét. A többit a véletlentől várta Cérizet.

Ève egy esztendő óta először érezte enyhülni a kényszerűség vaskezének örökös szorongatását. Végre reménykedett. Ő is élvezni akarta a bátyja dicsőségét, mutatkozni akart annak az embernek a karján, akit szűkebb hazája ünnepel, az asszonyok imádnak, s a büszke Châtelet grófné szeret. Kicsinosította magát, és sétálni indult a Beaulieu-n, ebéd után, a bátyjával karonfogva. Szeptemberben ilyenkor egész Angoulême ott üldögél.

- Ó, ez a szép Séchard-né - mondta néhány hang, amikor Ève-et megpillantották. - Ezt sohase hittem róla - szólt egy asszony.

- A férj bujkál, az asszony mutogatja magát - mondta Postelné elég hangosan, hogy a szegény asszony meghallhassa.

- Ó, menjünk haza, rosszul tettem, hogy kijöttem - mondta Ève a bátyjának.

Néhány pillanattal napnyugta előtt valami csődület támadt a Houmeau-ba vezető lépcső körül. Lucien meg a húga kíváncsiságból arrafelé indultak, mert hallották néhány Houmeau-ból jövő ember beszélgetését: s úgy értették, valami bűntényt emlegetnek.

- Alighanem egy tolvajt csíptek nyakon... sápadt, mint a halál - mondta egy járókelő a két testvérnek, akik a növekvő tömeg felé szaladtak.

Sem Lucien, sem a húga nem gyanított semmit. Nézték azt a harminc-egynéhány gyereket meg vénasszonyt, munkájából visszatérő munkást a zsandárok előtt, akiknek paszomántos kalapja a derékhad közepén csillogott. A csoportot vagy száz ember követte; úgy haladt, mint egy viharfelhő.

- Ó - mondta Ève -, a férjem!

- David! - kiáltott fel Lucien.

- Ez a felesége - mondta a tömeg, utat engedve nekik.

- De hát ki biztatott, hogy kijöjj? - kérdezte Lucien.

- A te leveled - felelte David holthaloványan.

- Ebben bizonyos voltam - mondta Ève, és ájultan esett össze.

Lucien fölemelte a húgát, két ember segítségével hazavitte, s Marion lefektette. Kolb orvosért rohant. Az orvos érkezésekor Ève még nem tért magához. Lucien kénytelen volt megvallani az anyjának, hogy ő az oka David elfogatásának, hiszen nem jöhetett rá arra a félreértésre, amit a hamisított levél okozott. Lucient földre sújtotta az anyja tekintetében megvillanó átok. Fölment a szobájába és bezárkózott. Ha elolvassuk levelét, amelyet az éj derekán írt, s minden pillanatban félbeszakított, az úgyszólván egyenként odavetett mondatokból elképzelhetjük Lucien lelkének hánykolódását.

> Édes, szeretett húgom, az imént utoljára láttuk egymást.
>
> Elhatározásom visszavonhatatlan. Megmondom, miért. Sok családban akad egy-egy végzetes teremtés, afféle betegsége a családnak. Számotokra én vagyok az. Ezt a megfigyelést nem én tettem, hanem olyan valaki, aki jól ismerte a világot. Egy este *baráti körben* vacsoráztunk a Rocher-de-Cancale-ban. A diplomata, akiről beszélek, ezernyi

tréfa közben azt is elmondta, hogy bizonyos fiatal leány, akin csodálkoztunk, hogy miért nem megy férjhez, *az apja betege.* Ekkor aztán kifejtette nekünk a családi betegségekről szóló elméletét. Elmagyarázta, hogyan tette tönkre egy bizonyos fiú az apját, hogyan rombolta le egy bizonyos apa gyermekeinek jövendőjét, jó hírnevét. Bár csak tréfálkozva védte ezt a társadalmi tételt, tíz perc leforgása alatt annyi példával támasztotta alá, hogy engem megdöbbentett. Ez az igazság fölért mindazzal a sok eszeveszett, de elmésen bebizonyított paradoxonnal, amivel az újságírók egymás közt szórakoznak, ha senki sincs a társaságukban, akit ugrassanak.

Nos hát, én vagyok a mi családunk végzetes tagja. Szívem tele van gyöngédséggel, s úgy cselekszem, mint valami ellenség. Minden önfeláldozástokra azzal válaszoltam, hogy bajt hoztam rátok. Legkegyetlenebb volt valamennyi közt az utolsó csapás, ámbár akaratlanul történt. Amíg én méltatlan életet éltem Párizsban, gyönyörűség és nyomor közepette, miközben barátságnak néztem a pajtáskodást, elhagytam igazi barátaimat olyan emberekért, akik ki akartak zsákmányolni és ki is zsákmányoltak, megfeledkeztem rólatok, s csak azért gondoltam rátok, hogy bajt okozzak nektek. Ti ezalatt a munka szerény ösvényén jártatok, s nehezen, de biztosan haladtatok a vagyon felé, amelyet én, őrült, hirtelen rohammal akartam elnyerni. Miközben ti jobbá váltatok, én valami gyászos elemet kevertem az életembe. Igen, nekem mérhetetlen ambícióim vannak, s ezek nem engedik, hogy a szerény életbe belenyugodjam. Kedvteléseim, gyönyörűségeim emléke megmérgezi a kezem ügyébe eső élvezeteket, amelyek valamikor kielégítettek volna. Ó, édes Ève-em, szigorúbban ítélem meg magamat, mint bárki más, mert föltétlenül és irgalmatlanul elítélem. A Párizsban folyó küzdelem kitartó erőt kíván, s az én akaratom csak robbanások alakjában működik; az agyam hol nekilódul, hol ellankad.

A jövő annyira megrémít, hogy nem is kérek belőle, a jelen pedig elviselhetetlen. Újra akartalak látni benneteket - jobban tettem volna, ha mindörökre kivándorolok. De a kivándorlás a létfenntartás eszközei nélkül őrültség lenne, s ezzel már nem szaporítom további őrültségemet. Kívánatosabbnak látom a halált a csonka életnél; s akármilyen helyzetben képzelem is el magam, végtelen hiúságom ostobaságokra ragad.

Némely teremtés olyan, mint a nulla, szüksége van egy előtte álló számjegyre, akkor aztán semmisége tízszeres értéket nyer. Én csak úgy szerezhetek értéket, ha összeházasodom egy erős, könyörtelen akarattal. Bargetonné volt az én igazi feleségem, s akkor hibáztam el életemet, amikor nem hagytam el Coralie-t az ő kedvéért. David meg te kitűnő kalauzok lehettetek volna számomra; de ti nem vagytok elég erősek, hogy kordában tartsátok a gyengeségemet, amely valahogy kivonja magát minden uralom alól. Szeretem a könnyű, gondtalan életet; a gyávaságom, ha valami kellemetlenségtől kell megszabadulnom, igen messzire ragadhat. Én úrnak születtem. Több szellemi ügyesség van bennem, mint amennyi az érvényesüléshez kell, de csak egy-egy pillanatra, s azon a pályán, ahol annyi becsvágyó ember verseng, az nyeri el a díjat, aki csak a múlhatatlanul szükséges erőt fejti ki s meghagy valamit a verseny végére is. És rosszat cselekedtem, a világ legjobb szándékával úgy, ahogy itt cselekedtem. Vannak tölgyfa emberek, én talán csak díszfa vagyok, s mindenáron cédrus szeretnék lenni.

Ez az én mérlegem írásba foglalva. Képességeimnek és vágyaimnak ellentéte, az egyensúly hiánya mindig meg fogja semmisíteni az erőfeszítéseimet. Sok ilyen jellem van a művelt osztályban, mert ott állandó az aránytalanság ész és jellem, akarat és vágy között. Mi lehet a sorsom? El tudom képzelni, ha eszembe idézek néhány régi, párizsi hírességet, akit már elfeledve láttam. Az öregség küszöbén öregebb leszek önmagamnál,

vagyon és tekintély nélkül. Egész mostani énem undorodik az ilyen öregségtől; nem akarom, hogy a társadalom rongya legyek. Drága húgom, akit éppen annyira imádok mostani szigorúságod, mint egykori gyöngédséged miatt: ha drágán fizettük is meg azt a gyönyörűséget, hogy téged és Davidot viszontláttalak, talán lesz még idő, mikor úgy érzitek, semmi ár nem volt túl drága egy szerencsétlen teremtés boldogságáért, aki szeretett benneteket... Ne kutassátok, hova lettem, mi lett belőlem: annyi hasznát legalább veszem majd az eszemnek, hogy végrehajtsa az akaratomat. A megnyugvás, édes angyalom, naponta ismétlődő öngyilkosság, tőlem egy napra való megnyugvásnál több nem telik, ezt ma fel akarom használni...

Két órakor

Igen, szilárdan elhatároztam, Isten veled hát mindörökre, drága Ève-em. Édes érzés, hogy ezután csak a szívetekben élek. Ott lesz a sírom... más sírt nem akarok. Isten veled még egyszer, utoljára, bátyád

Lucien

Lucien megírta ezt a levelet, nesztelenül lement, rátette az unokaöccse bölcsőjére, utolsó könnyáztatta csókot nyomott alvó húga homlokára és kiment. A pirkadó hajnal világában eloltotta a gyertyáját, még egyszer megnézte a régi házat, halkan kinyitotta a folyosó ajtaját - de minden óvatossága ellenére is fölébresztette Kolbot, aki a munkateremben hált, a földön, egy matracon.

- *Gi jár idd?* - kiáltott fel Kolb.

- Én - felelte Lucien -, elmegyek, Kolb.

„Joppan tedde volna, ha sohasem jön ite” - mondta magában Kolb, de elég hangosan, hogy Lucien is meghallhassa.

- Jobban tettem volna, ha sohasem jövök a világra - felelte Lucien. - Isten áldjon, Kolb, nem haragszom rád, ugyanazt gondoltad, amit én. Mondd meg Davidnak: utolsó sóhajtásommal azon szomorkodtam, hogy őt nem ölelhettem meg.

Mire az elzászi fölkelt és felöltözött, Lucien már bezárta a ház kapuját, s lement a Charente felé, a Beaulieu sétányon át, elegáns volt, mintha valami ünnepre menne, mert párizsi ruháját, csinos dandy-viseletét választotta szemfödőül. Kolbot megdöbbentette Lucien hanghordozása, s utolsó néhány szava; meg akarta tudni, vajon asszonya értesült-e a bátyja távozásáról, s elbúcsúzott-e tőle; de mert az egész ház mélységes csöndbe borult, azt gondolta, nyilván megbeszélték Lucien távozását, és visszafeküdt.

A tárgy komolyságához képest igen keveset írtak még az öngyilkosságról; nem figyelték meg. Ez a betegség talán meg sem figyelhető. Az öngyilkosság olyan érzelem következménye, amelyet, hogy össze ne zavarjuk a *becsület* fogalmával, nevezzünk *önbecsülésnek.* Mihelyt valaki megveti magát, mihelyt látja, hogy megvetik, mihelyt az élet valósága nincs többé összhangban a reményeivel, megöli magát, s ezzel nyilvánítja hódolatát a társadalom iránt, mert nem akar erényeitől vagy ragyogásától megfosztva, mezítelenül állani a színe előtt. Bárki bármit mondjon, az ateisták között (az igazi kereszténynél nem lehet szó öngyilkosságról) csak a gyáva nyugszik bele a becstelen életbe.

Az öngyilkosság háromféle lehet: először is az az öngyilkosság, amely csak egy hosszú betegség utolsó rohama és minden bizonnyal a patológia körébe tartozik; aztán a kétségbeesésből és végül a megfontolásból elkövetett öngyilkosság. Lucien kétségbeesésből és

megfontolásból akarta megölni magát. Az öngyilkosságnak ezt a két fajtáját még meg lehet gondolni, csak a patológiai öngyilkosság visszavonhatatlan: de ez a három ok gyakran egyesül, mint Jean-Jacques Rousseau-nál.

Lucien, amikor elhatározta magát, a módokról kezdett gondolkozni, s a költő költői módon akart végezni az életével. Előbb azt gondolta, hogy egyszerűen a Charente-ba veti magát; de most, hogy utoljára ment le a Beaulieu-lépcsőn, már előre hallani vélte, milyen feltűnést kelt majd az öngyilkossága, látta azt az irtózatos képet, amikor felpuffadt teste fölvetődik a víz színére, és bírói vizsgálat tárgya lesz; benne is, mint némely öngyilkosban, élt valami posztumusz hiúság. A Curtois malmában eltöltött nap folyamán sétálgatott a folyó mentén, s nem messze a malomtól fölfedezett egy olyan kerek víztükröt, amilyen kis folyóvizekben előfordul, amelynek sima felszíne elárulja nagy mélységét. Az ilyen helyen nem zöld, nem kék, nem tiszta és nem sárga a víz - olyan, mint egy csiszolt acéltükör. Ennek a serlegnek a szélén nem tenyészett sem piros kardviola, sem kék virág, sem a vízililiom széles levele; a meredek part füve alacsony és sűrű volt, s a víz tükrét szomorúfüzek vették körül, meglehetősen festői elhelyezésben. Könnyű volt megsejteni a vízzel teli mélységet. Akiben elég a bátorság, hogy kaviccsal tömje meg a zsebeit, megtalálhatja itt a kikerülhetetlen halált, és testére sohasem akadnak többé. „No lám - gondolta magában a költő, amikor a csinos tájképet megcsodálta -, ezen a környéken szinte kedve támad az embernek, hogy a vízbe ölje magát." Ez az emlék villant föl benne abban a pillanatban, amikor Houmeau-ba ért. Megindult hát Marsac felé; átengedte magát utolsó, gyászos gondolatainak - azzal a szilárd elhatározással, hogy ily módon örök titokzatosságba burkolja halálát, teste nem lesz vizsgálat tárgya, nem temetik el, s nem látják abban a szörnyű állapotban, ahogy a víz ki szokta vetni a holttesteket. Hamarosan eljutott egy kapaszkodó lábához, aminők oly gyakoriak Franciaország útjain, de különösen Angoulême és Poitiers közt. Gyorsan közeledett a bordeaux-párizsi delizsánsz, s az utasok bizonyára készültek leszállni róla, hogy gyalog másszanak fel a hosszú kaptatón. Lucien nem akart mutatkozni, befordult egy kis mélyútra, és virágot kezdett szedni egy szőlőskertben. Amikor az országútra visszatért, nagy *sedum*-bokréta volt a kezében - sárga virág ez, a szőlő közt, a kavicsban terem meg -, s éppen egy utas háta mögött lépett ki, aki tiszta feketébe volt öltözve, haja rizsporos volt, ezüstcsatos orléans-i borjúbőr cipőt viselt; képe barna, olyan forradásos, mintha gyermekkorában tűzbe esett volna. A szemmel láthatóan papos külsejű utas lassan mendegélt és szivarozott. Amikor meghallotta Lucient, aki a szőlőskertből kiugrott az útra, az ismeretlen visszafordult, s mintha megdöbbentette volna a költő mélységesen melankolikus szépsége, szimbolikus bokrétája és elegáns öltözéke. Az utas vadászhoz hasonlított, aki régóta hiába keresett zsákmányra bukkant. Tengerészszokás szerint engedte, hogy Lucien odaérjen mellé, s meglassította járását, mintha a kapaszkodó alját nézegetné. Lucien ugyanígy tett, s észrevett egy kétlovas kis hintót, oldala mellett egy postakocsissal.

- Elszalasztotta a delizsánszot, uram, s most elveszti a helyét, ha csak nem hajlandó felülni kocsimba, hogy utolérje, mert a postakocsi gyorsabban jár, mint a társaskocsi - szólt Lucienhez az utas, feltűnően spanyolos kiejtéssel és választékos udvariassággal téve meg ajánlatát.

A spanyol meg sem várva Lucien feleletét, kihúzott zsebéből egy szivartárcát, kinyitotta, és odatartotta Lucien elé, hogy vegyen belőle.

- Nem akarok elutazni - felelte Lucien -, és sokkal közelebb is vagyok utam végéhez, semhogy megengedhetném magamnak a dohányzás élvezetét...

- Nagyon szigorú önmagához - válaszolta a spanyol. - Bár a toledói székesegyház tiszteletbeli kanonokja vagyok, néha-néha azért rágyújtok egy szivarra. Isten azért adta nekünk a dohányt, hogy elringassa szenvedélyeinket és fájdalmainkat... Úgy látom, bánata van - legalábbis annak

a jelképét hordozza kezében, akárcsak a házasság szomorú istene. No, tessék, minden bánata el fog szállni a füsttel.

És a pap újra odanyújtotta neki szalmadobozkáját, valami csábító mozdulattal; eleven, de jóságos szemét Lucienre függesztette.

- Bocsásson meg, atyám - felelte szárazon Lucien -, nincs olyan szivar a világon, hogy az én bánatomat eloszlassa. - És szeme könnybe borult.

- Ó, fiatalember, akkor hát az isteni Gondviselés akarta, hogy egy kis gyaloglással űzzem el az utasember reggeli álmosságát - és önt megvigasztalván, betölthessem földi küldetésemet! És ugyan micsoda nagy bánata lehet önnek - ebben a korban?

- Hiába is vigasztal, atyám: ön spanyol, én francia vagyok, ön hisz az egyház parancsaiban, én ateista vagyok...

- *Santa Virgen del Pilar!...* Ön ateista? - kiáltott fel a pap, és atyai gyöngédséggel fogta karon Lucient. - Szóval, azok közé az érdekes teremtések közé tartozik, akiket Párizsban meg akartam figyelni. Mi spanyolok odahaza nem hiszünk az ateistákban... Csak Franciaországban lehetnek az embernek tizenkilenc éves korában ilyen nézetei.

- Ó, én tökéletes ateista vagyok, nem hiszek sem Istenben, sem a társadalomban, sem a boldogságban. Nézzen meg hát jól, atyám; mert néhány óra múlva már nem élek... Most utoljára látom a napot!... - mondta Lucien, kissé hangzatosan az égre mutatva.

- Ugyan, ugyan, és mit követett el, hogy meg kell halnia? Ki ítélte halálra?

- A legfőbb bíró: én magam!

- Gyermek! - kiáltott fel a pap. - Megölt valakit? A vérpad várja? Gondolkozzunk csak egy kicsit. Ha - amint ön hiszi - a semmiségbe tér meg, önnek itt e földön is minden mindegy lehet.

Lucien beleegyezően bólintott.

- No hát akkor ugye, elmondhatja nekem a baját?... Kétségtelenül valami kis szerelmi baleset?...

Lucien fölötte kifejező mozdulatot tett a vállával.

- Azért akarja megölni magát, hogy a gyalázatot elkerülje, vagy mert nem remél többé semmit az élettől? Nos hát éppen olyan jól megölheti magát Poitiers-ben, mint Angoulême-ben és Tours-ban éppen olyan jól, mint Poitiers-ben. A Loire medrének futóhomokja nem szokta visszaadni, akit egyszer elnyelt.

- Nem, atyám - felelte Lucien -, tudom én, hová kell mennem. Három héttel ezelőtt láttam a legbájosabb kikötőt, ahonnan a másvilág felé indulhat az ember, ha ettől a világtól megundorodott...

- Másvilág!... Szóval ön már nem ateista.

- Ó, én azt nevezem másvilágnak, hogy átalakulok állattá vagy növénnyé.

- Van valami gyógyíthatatlan betegsége?

- Van, atyám...

- No, helyben vagyunk - mondta a pap. - Micsoda?

- A szegénység.

A pap mosolyogva nézte Lucient, s végtelen bájjal és majdnem ironikus mosollyal mondotta:

- A gyémánt nem ismeri tulajdon értékét.

- Csak egy pap hízeleghet egy halálba induló szegény embernek!... - kiáltott fel Lucien.

- Ön nem fog meghalni! - mondta tiszteletet parancsoló hangon a spanyol.

- Olyasmit hallottam már - folytatta Lucien -, hogy kirabolják az embert az országúton, de azt nem tudtam, hogy gazdaggá is teszik.

- Majd megtudja - mondta a pap, miközben azt latolgatta, elég messze vannak-e a kocsitól, és tehetnek-e még kettesben néhány lépést. - Hallgasson ide - folytatta szivarját rágcsálva -, a szegénység nem ok arra, hogy meghaljon. Szükségem van egy titkárra, az enyém most halt meg Barcelonában. Szakasztott úgy vagyok, mint Goertz báró, XII. Károly híres minisztere, aki Svédországba ment, ahogy én most Párizs felé, és titkár nélkül érkezett egy kis városba. A báró találkozott egy ötvös fiával, aki feltűnően szép volt, bár nem annyira, mint ön... Értelmesnek találta a fiatalembert, mint ahogy én homlokára írva látom önnek a költészetet; fölveszi a kocsijába, mint én fogom önt az enyémbe; s a fiút, aki arra volt szánva, hogy evőeszközöket fényesítsen, és ékszereket gyártson egy olyan kis városban, aminő Angoulême is, kegyencévé tette, mint ahogy ön az én kegyencemmé lesz. Stockholmba érkezve, hivatalba ülteti titkárát, és elhalmozza munkával. A fiatal titkár éjszakákon keresztül írogat; s mint a legtöbben, akik sokat dolgoznak, ő is szert tesz valami furcsa szokásra - papírt rág. A megboldogult Malesherbes például füstkarikákat fújt mások arcába, egyszer véletlenül épp olyan valakiébe, akinek pöre a fölterjesztésétől függött. A mi szép ifjú emberünk a fehér papiroson kezdi, de azt megszokja, s áttér a teleírt papírra, amit zamatosabbnak talál. Akkor még nem dohányoztak, mint manapság. A különböző ízek kutatása közben a kis titkár végre odáig jut, hogy pergameneket rágcsál - és meg is eszi. Oroszország és Svédország akkoriban egy békeszerződéssel foglalkozott, amelyet a rendek rákényszerítettek XII. Károlyra, mint ahogy 1814-ben Napóleont akarták béketárgyalásra kényszeríteni. A tárgyalások alapja a két hatalomnak Finnországgal kapcsolatos szerződése volt; Goertz rábízza titkárjára az eredeti példányt, de amikor a rendek elé kell terjeszteni a tervezetet, egy kis nehézség támad: a szerződés szőrén-szálán eltűnt. A rendek azt képzelik, hogy a miniszter a király szeszélye érdekében eltüntette az okiratot, megvádolják Goertz bárót; a titkár akkor bevallja neki, hogy megette a szerződést... Bűnügyi vizsgálatot indítanak, a tényállást bebizonyítják, a titkárt halálra ítélik. De minthogy ön még nem jutott ennyire, vegyen egy szivart és szívja el, amíg kocsinkra várunk.

Lucien kivett egy szivart, spanyol szokás szerint a pap szivarjáról gyújtott rá, és azt gondolta magában: „Igaza van, még mindig ráérek megölni magam."

- Gyakran éppen olyankor kezdődik a fiatalemberek szerencséje - folytatta a pap -, amikor legkevésbé hisznek jövőjükben. Ezt akartam önnek megmondani, de jobbnak láttam, ha példával bizonyítom. A halálra ítélt szép titkár kétségbeejtő helyzetben volt: a svéd király nem kegyelmezhetett meg neki, tekintve, hogy a rendek ítélték halálra, de szemet hunyt, és engedte megszökni. A csinos titkár néhány tallérral zsebében elmenekül egy bárkán, s megérkezik a kurlandi udvarhoz, Goertz bárótól ajánlólevelet visz a hercegnek, akinek a svéd miniszter elmagyarázta az esetet és pártfogoltjának mániáját. A herceg intendánsánál helyezi el a szép fiút titkári minőségben. A herceg pazarló volt, intendánsa és csinos felesége volt - három ok a tönkremenésre. Ha azt találná hinni, hogy ez a csinos ember, akit halálra ítéltek, mert megette a Finnországra vonatkozó szerződést, kigyógyult ebből a rossz szokásából - azt kellene mondanom, nem tudja, mekkora hatalma van egy ilyen hajlamnak az emberen; a halálos ítélet sem állja útját, ha olyan élvezetről van szó, amit ő teremtett magának! Honnan származik a

megrögzött hajlamoknak ez a hatalma? Van valami sajátos erejük, vagy csak az emberi gyengeség az ok? Vannak már-már az őrültség határán járó hajlamok? Nevetnem kell a moralistákon, akik szép frázisokkal akarnak ilyen betegségeket leküzdeni!... Egyszer a hercegnek pénzre volt szüksége, de az intendánsa megtagadta: a herceg elvesztette a fejét, elszámolást követelt - micsoda ostobaság! Semmi sem könnyebb, mint elszámolást írni: a nehézség sohasem ebben rejtőzik. Az intendáns az összes okmányokat titkárjára bízta, hogy elkészítse a kurlandi civillista mérlegét. Munkája közben, sötét éjjel, a mi kis papírevőnk észreveszi, hogy éppen a hercegnek egy tekintélyes összegről szóló nyugtáját rágja: elfogja a félelem, megáll az aláírás közepén, a hercegnéhez rohan, lába elé veti magát, elmagyarázza neki mániáját, s az uralkodó hitvesének pártfogását kéri - éjszaka, mondom! A fiatal titkár szépsége olyan hatással volt az asszonyra, hogy feleségül ment hozzá, amikor özvegyen maradt. Szóval a XVIII. század derekán, olyan országban, ahol a nemesi címer volt a minden, uralkodó herceggé lett egy ötvös fia... De még ez sem volt neki elég! I. Katalin halálakor régens lett, uralkodott Anna cárnőn és Oroszország Richelieu-je akart lenni. Nos hát, fiatalember, mondok önnek valamit: ön szebb, mint Byron, én meg, ámbár csak egyszerű kanonok vagyok, jóval többet érek Goertz bárónál! Hát csak szálljon föl kocsimra. Majd találunk önnek Párizsban egy kurlandi hercegséget, vagy ha hercegséget nem is, hercegnőt mindenesetre.

A spanyol karon fogta Lucient, s a szó szoros értelmében feltuszkolta a kocsiba, s a postakocsis rájuk csukta az ajtót.

- Most pedig beszéljen, hallgatom - szólt a toledói kanonok az elképedt Lucienhez. - Öreg pap vagyok, aggodalom nélkül elmondhat nekem mindent. Még eddig bizonyára csak apai örökségét vagy a mamája pénzét költötte el. Vagy talán görbe úton jutott egy kis pénzhez, pedig a szép csizmája hegyéig tele van becsületérzéssel... No, gyónjon meg bátran, igazán úgy tekintheti, mintha magában beszélne.

Lucien úgy járt, mint az arab mese halásza, aki az óceánba akarja ölni magát, valami tenger alatti országba süllyedt, s ott királlyá választják. A spanyol pap oly őszinte szeretetet mutatott iránta, hogy a költő habozás nélkül kitárta előtte a szívét; Angoulême-től Ruffecig elbeszélte neki egész életét, nem hallgatta el egyetlen hibáját sem, s befejezésül előadta, milyen szerencsétlenséget okozott végezetül. Amikor elbeszélését befejezte - igen poétikusan, mert két héten belül már harmadszor ismételte -, éppen oda érkeztek, ahol Ruffec közelében a Rastignac család birtoka odalátszik az országútra. Amikor Lucien először ejtette ki ezt a nevet, a spanyol hirtelen összerezzent.

- No, lám - mondotta Lucien -, innen indult el az ifjú Rastignac, aki igazán nem ér föl velem és szerencsésebb volt, mint én.

- Ah!

- Igen, ez a furcsa nemesi fészek az apja háza. Amint mondtam, szeretője lett Nucingennének, a híres bankár feleségének. Én a költészetre vetettem magamat, ő bezzeg ügyesebb volt, kézzelfoghatóbb eredményekre törekedett.

A pap megállíttatta hintóját, kíváncsiságból végig akart szaladni az országútról a házhoz vezető kis fasoron, és sokkal nagyobb érdeklődéssel nézett meg mindent, mint Lucien egy spanyol paptól elvárta volna.

- Ismeri hát Rastignacékat? - kérdezte Lucien.

- Egész Párizst ismerem - mondta a spanyol, visszaülve a kocsiba. - Hát szóval ön tíz- vagy tizenkétezer frank miatt meg akarta ölni magát. Ön valóságos gyermek, nem ismeri sem az

embereket, sem az életet. Az ember sorsa annyit ér, amennyire maga becsüli, ön pedig csak tizenkétezer frankra becsüli egész jövendőjét; no hát én mindjárt drágábban fogom megvásárolni önt. Ami a sógora börtönbe juttatását illeti, csekélység az egész: ha ez a derék Séchard úr fölfedezett valamit, gazdag ember lesz. A gazdagokat sohasem csukták be adósságok miatt. Úgy látom, ön nem sokat ért a történelemhez. Kétféle történelem van: a hivatalos, hazug történelem, amit tanítanak, az *ad usum delphini*[39] történelem; aztán a titkos történelem, amelyben megvannak az események igazi okai - egy szégyenletes történelem. Engedje, hogy három szóval elmondjak önnek egy másik kis történetet, amit nem ismer. Egy becsvágyó, fiatal pap a közélet terén kíván szerepelni; talpnyaló kutyájává szegődik a kegyencnek, egy királynő kegyencének; a kegyenc a szárnya alá veszi, miniszteri rangra emeli, helyet ad neki a Tanácsban. Egy estén valami buzgólkodó szolgálatot akar tenni neki (ne tegyen soha szívességet, ha nem kérik öntől!), és azt írja a becsvágyó ifjúnak, hogy jótevőjét halálos veszedelem fenyegeti: a király megunta a kegyenc hatalmát, s másnap megöleti, ha bemegy a palotába. Nos, fiatalember, mit tett volna ön, amikor ezt a levelet megkapja?

- Tüstént figyelmeztettem volna jótevőmet! - kiáltotta élénken Lucien.

- Csakugyan olyan gyermek, amilyennek az élete története mutatja - mondta a pap. - A mi emberünk azt gondolta magában: „Ha a király a bűnig is hajlandó elmenni, jótevőm elveszett. Úgy teszek, mintha későn kaptam volna ezt a levelet" - s aludt, amíg a kegyencet meg nem ölték...

- Szörnyeteg! - mondta Lucien; gyanította, hogy a pap próbára akarja tenni.

- Minden nagy ember szörnyeteg; ennek a neve Richelieu bíboros volt - felelte a kanonok -, jótevője pedig d'Ancre marsall. No látja, nem tudja Franciaország történetét! Ugye, igazam volt, amikor azt mondtam, hogy a történelem, amit a kollégiumainkban tanítanak, csak kétes értékű, de mindenesetre jelentéktelen dátumok és események gyűjteménye. Mire jó tudni, hogy Jeanne d'Arc élt a világon? Levonta-e ön ebből valaha azt a következtetést, hogy ha Franciaország abban az időben elfogadta volna az anjou-i Plantagenetek dinasztiáját, akkor két nép ma együtt uralkodnék a világon, s a két sziget, ahol a kontinens politikai zavarait főzik, két francia tartomány volna?... De hát tanulmányozta ön, mi módon lettek toscanai nagyhercegekké a Mediciek, ezek az egyszerű kereskedők?

- Egy francia költő nem köteles annyit tudni, mint egy benediktinus barát - mondta Lucien.

- Nos hát, fiatalember, úgy lettek nagyhercegekké, ahogy Richelieu miniszterré. Ha a történelemben az események emberi okait kereste volna, ahelyett, hogy a címcédulákat tanulta meg kívülről, irányító elveket vonhatott volna le belőle viselkedése számára. Abból, amit én most vaktában kikaptam az igaz tények gyűjteményéből, ezt a törvényt lehet levonni: Ne tekintse másnak az embereket, különösen pedig az asszonyokat, mint eszközöknek; de ne engedje, hogy ezt észrevegyék. Aki magasabban áll önnél és hasznára lehet, imádja úgy, mint az istent, s csak akkor hagyja el, amikor már drágán megfizette alázatos szolgálatait. A világgal való érintkezésben legyen olyan kapzsi és olyan aljas, mint a zsidó! Tegye meg a hatalomért mindazt, amit a zsidó a pénzért cselekszik. Aki pedig elbukott, azzal annyit se törődjék, mintha az sohasem lett volna a világon. Tudja, miért kell így viselkednie?... Ugyebár, uralkodni akar a világon? Hát akkor azon kell kezdeni, hogy engedelmeskedjék neki és tanulja ki jól. A tudós a könyveket tanulmányozza, a politikus az embereket, az érdekeiket, tetteik indítóokait. Márpedig a világ, a társadalom, az emberek együttvéve fatalisták: imádják a tényeket. Tudja, miért tartom önnek ezt a kis történelmi előadást? Mert azt hiszem, mérhetetlen becsvágy lakik önben...

---

[39] A trónörökösnek szóló, vagyis megkurtított, átfésült. (latin)

- Igaz, atyám!

- Jól láttam én azt - folytatta a kanonok. - De most azt gondolja magában: ez a spanyol kanonok anekdotákat talált ki, és erőszakot tesz a történelmen, mert be akarja nekem bizonyítani, hogy túlságosan erényes voltam...

Lucien elmosolyodott, hogy ilyen jól kitalálták gondolatát.

- Nos hát, fiatalember, most vegyünk szemügyre olyan eseteket, amikről a veréb is csiripel - mondta a pap. - Egy szép napon Franciaországot már majdnem meghódították az angolok, a királynak csak egyetlen provinciája maradt. A nép közül két teremtés emelkedik ki: egy szegény fiatal leány, ugyanaz a Jeanne d'Arc, akiről beszéltünk; és egy Jacques Coeur nevű polgár. Egyik odaadja kardját és szüzességének varázserejét, másik aranyait: a királyság meg van mentve. De a leányt elfogják!... A király kiválthatná a leányt, de engedi elevenen megégetni. Ami a hős polgárt illeti, a király eltűri, hogy főbenjáró bűnökkel vádolják az udvaroncai, akik koncként osztják fel maguk közt minden birtokát. Az ártatlan ember hagyatéka, akit az igazságszolgáltatás üldözött, körülfogott és ledöfött, öt nemes családot gazdagít... És a bourges-i érsek apja kivándorol az országból, hogy sohase térjen vissza, nem visz magával egy fillért sem franciaországi javaiból, s nincs más pénze, mint amit az arabokra, az egyiptomi szaracénokra bízott. Ön még most is azt mondhatja: ezek a példák nagyon régiek, ezeket a hálátlanságokat háromszáz esztendeje tanítják a népiskolákban, s az akkori idők halottai a mesék homályába vesznek. Nos hát, fiatalember, hisz ön Franciaország legutolsó félistenében, Napóleonban? Egyik tábornoka sohasem részesült a kegyeiben, nagy kelletlenül tette marsallá, sohasem vette szívesen igénybe szolgálatait. Kellermann volt a neve. Tudja, mi okozta ezt?... Marengónál Kellermann megmentette Franciaországot és az első konzult egy vakmerő rohammal, amelyet ott, a vér és a tűz kellős közepén megtapsoltak. Erről a heroikus rohamról még csak szó sem volt a hadijelentésben. És amiért Napóleon hideg volt Kellermann-nal szemben, ugyanazért vesztette el kegyét Fouché is, Talleyrand herceg is; ez VII. Károly hálátlansága, Richelieu hálátlansága, a...

- De atyám, föltéve, hogy ön megmenti az életemet és megcsinálja a szerencsémet - mondta Lucien -, meglehetősen megkönnyíti nekem a hálát.

- Kis bolond - mondta az abbé mosolyogva, s megfogta Lucien fülét, hogy szinte királyi bizalmaskodással húzza meg -, ha hálátlan lenne hozzám, akkor erős legény volna s nem haragudnám érte; de itt még nem tart, mert egyszerű diák létére túlságosan hamar akart tanítómesterré lenni. Ez a mostani franciák hibája. Napóleon példája rontotta el valamennyit. Beadja lemondását, mert nem tudja megkapni azt a világot, amit szeretne... De hát rászánta-e minden akaratát, minden cselekedetét egyetlen gondolatra?...

- Sajnos, nem - mondta Lucien.

- Ön olyasmi volt, amit az angol *inconsistent*[40]-nek nevez - folytatta mosolyogva a kanonok.

- Mindegy, hogy mi voltam, ha egyszer semmi sem lehetek többé! - felelte Lucien.

- Csak legyen szép tulajdonságai mögött egy *semper virens*[41] erő - mondta a pap; mutatni akarta, hogy tud egy kicsit latinul - akkor semmi sem állhat ellen a világon. Én máris eléggé szeretem...

Lucien hitetlen arccal mosolygott.

---

[40] Következetlen, állhatatlan. (angol)

[41] Mindig eleven. (latin)

- Igen - felelte az ismeretlen, Lucien mosolyára válaszul -, ön úgy érdekel, mintha a fiam lenne, s elég hatalmas vagyok, hogy nyíltan beszélhessek önnel, ahogy ön beszélt velem. Tudja, mi tetszik nekem önben? Az, hogy mindennel leszámolt, s ezért meghallgathat egy olyan erkölcstani előadást, amilyent sohasem szokás tartani; mert az emberek csoportba verődve még képmutatóbbak, mint amikor az érdek rákényszeríti őket, hogy komédiázzanak. Életünk jó részét azzal töltjük, hogy azt nyesegetjük, amit serdülő korban nagyra növesztettek bennünk. Ezt a műveletet úgy hívják: tapasztalást szerezni.

Lucien hallgatta a papot és azt gondolta magában: „No lám, ez valami vén politikus, aki örül, hogy útközben szórakozásra talált. Mulat azon, hogy megváltoztassa a véleményét egy szegény fickónak, akit az öngyilkosság szélén talált, s amikor tréfája véget ért, faképnél fog hagyni. De a paradoxon mesterségét jól érti, s éppen olyan erős legény lehet, akár Blondet vagy Lousteau."

A diplomata megrontó kísérlete e bölcs meggondolás ellenére is mélyen behatolt Lucien lelkébe, aki elég készségesen is fogadta; a fejtegetések hatalmas rombolást okoztak benne, mert híres példákra támaszkodtak. Lucienen erőt vett ennek a cinikus beszélgetésnek a varázsa, s erősebben kapaszkodott az életbe, mert érezte, hogy egy hatalmas kar emeli ismét a fölszínre az öngyilkosság örvényeiből.

E tekintetben szemmel láthatóan diadalmaskodott a pap. És időről időre huncut mosolygással kísérte szarkasztikus történeti előadását.

- Ha ön az erkölcsöt is úgy értelmezi, ahogy a történelmet vizsgálja - mondta Lucien -, szeretném tudni, hogy mi az oka mostani látszólagos könyörületességének?

- Ez, fiatalember, utolsó tétele lesz prédikációmnak, s engedje meg, hogy a végére tartogassam, mert akkor ma nem hagyjuk el egymást - felelte papos ravaszsággal, látta, hogy cselfogása sikerült.

- Nos, hát beszéljen nekem az erkölcsről - mondta Lucien, és azt gondolta magában: „fölültetem".

- Az erkölcs, fiatalember, a törvénnyel kezdődik - mondta a pap. - Ha csak a vallásról lenne szó, fölösleges volna a törvény, vallásos népek kevés törvénnyel beérik. A polgári törvény fölött ott áll a politikai törvény. Nos, hát megmondjam, mit lát fölírva a XIX. század homlokára a politikus? A franciák 1793-ban föltalálták a népfelséget, s ez a császár abszolút uralmában végződött. Ennyit az önök nemzeti történetéről. Ami az erkölcsöt illeti: Tallien asszony és Beauharnais asszony egyforma életet élt; Napóleon feleségül vette az egyiket, az önök császárnéjává tette, és sohasem akarta fogadni a másikat, ámbár hercegné volt. Napóleon sansculotte volt 1793-ban, 1804-ben pedig fejére tette a vaskoronát. Akik 1792-ben az *egyenlőség vagy halál* jelszavának vérengző szerelmesei voltak, 1806 után összeszűrik a levet az arisztokráciával, melyet XVIII. Lajos visszahelyez jogaiba. A Saint-Germain-negyed mostani dölyfös arisztokratái akkoriban külföldön nem voltak olyan kényesek: uzsoráskodtak, kereskedtek, felcsaptak pástétomsütőnek, szakácsnak, parasztnak, birkapásztornak. Franciaországban tehát akár a politikai, akár az erkölcsi törvényt nézzük, mindenki tagadta az első lépést, amikor célhoz ért, meghazudtolta elveit viselkedésével, vagy viselkedését elveivel. Fütyült mindenki a logikára: a kormány éppúgy, mint a magánosok. Az erkölcs ma már ismeretlen önöknél. Önöknél ma a siker legfőbb indítóoka minden cselekvésnek, akármiféle legyen is. A tény tehát semmit sem jelent önmagában, csak azt jelenti, amit a többiek gondolnak róla. Ebből egy második elv következik, fiatalember: törekedjék szép külsőségekre! Titkolja el élete visszáját, s csak ragyogó színét mutogassa. A diszkréció, a becsvágyó emberek jelszava a mi rendünk jelszava is: tegye magáévá. A nagyok majdnem ugyanannyi hitványságot követnek

el, mint az ágrólszakadtak; de titokban követik el s erényeiket mutogatják; nagyok maradnak. A kicsinyek titokban gyakorolják az erényt, napfényre hozzák nyomorúságaikat; megvetik őket. Ön eltitkolta nagyságát és látni engedte sebeit. Nyilvánosan szeretője volt egy színésznő, nála élt, vele élt: ezért nem lehetett önnek szemrehányást tenni, mindenki véleménye szerint szabadok voltak mind a ketten; de harcba szállott a világ gondolkozásával, s nem részesült abban a megbecsülésben, amit a világ azoknak ad meg, akik engedelmeskednek neki. Ha átengedi Coralie-t Camusot úrnak, ha eltitkolja viszonyukat, feleségül veheti Bargetonnét, angoulême-i megyefőnök lesz és Rubempré márki. Változtassa meg viselkedését: mutogassa szépségét, báját, szellemét, költői tehetségét. Ha apró hitványságokat enged meg magának, ezt cselekedje négy fal között: akkor aztán nem vádolják majd, hogy foltot ejt a világnak nevezett nagy színház díszletein. Napóleon úgy fejezi ki ezt: *mindenki mossa odahaza a szennyesét.* A második alapelvből folyik ez a következtetés: *a forma minden.* Értse meg jól, mit nevezek én Formának. Vannak műveletlen emberek, akiket a szükség szorongat és erőszakkal vesznek el mástól egy bizonyos összeget, ezek megkapják a „bűnöző" nevet, s kénytelenek számolni az igazságszolgáltatással. Egy nyomorgó lángész olyan titkot fedez föl, amelynek kiaknázása kincseket ér: ön háromezer frankot kölcsönöz neki (akár Cointet-ék, akiknek kezébe került az ön háromezer frankja, és ki fogják fosztani sógorát), addig kínozza, míg át nem engedi önnek titkát egészen vagy részben - ön csak lelkiismeretével kénytelen számolni, az pedig nem hurcolja a bíróság elé. A társadalmi rend ellenségei fölhasználják ezt az ellentétet, csaholnak az igazság ellen s dühöngenek a nép nevében, amiért gályára küldik azt, aki éjszaka tyúkot lop egy lakott helyen, holott alig néhány hónapra dugják börtönbe a másikat, aki csalárd bukással egész családokat tesz tönkre: de ezek a képmutatók igen jól tudják, hogy amikor a bírák a tolvajt elítélik, fenntartják a korlátokat szegény és gazdag között, márpedig ezeknek lerombolása véget vetne a társadalom rendjének: ellenben a bukást jelentő üzletember, ügyes örökségvadász, a bankár, aki a maga hasznára nyakát szegi valami üzletnek, egyszerűen csak helyváltoztatást idéz elő a vagyonban. Így hát, fiam, a társadalom kénytelen a maga részéről megtenni azt a distinkciót - amire én önt rá akarom vezetni. A fő dolog az, hogy az ember kimondja az egyenlőséget önmaga és a társadalom között. Napóleon, Richelieu, a Mediciek a maguk korában kimondták ezt az egyenlőséget. Ön - ön tizenkétezer frankra becsüli magát!... Az ön társadalma már nem az igaz Istent imádja, hanem az aranyborjút! Ez az önök alkotmánylevelének vallása, amely a politikában egyébbel sem számol, csak a tulajdonnal. Nem azt mondja-e ezzel minden alattvalónak: iparkodjál meggazdagodni!... Majd ha törvényes úton sikerült vagyont szereznie, majd ha gazdag lesz és Rubempré márki, akkor megengedheti magának a becsület fényűzését. Akkor aztán fitogtathatja erkölcsi kényességét, akkor senki sem meri megvádolni, hogy ez valaha is hiányzott önből, még ha vagyonszerzés közben valóban hiányzott is, amit én sohasem tanácsolnék - mondta a pap megpaskolgatva Lucien kezét. - Mit is kell hát ebbe a szép fejbe vésnie?... Csak ezt az egyetlen tételt: kitűzni valami ragyogó célt s eltitkolni az útját, eltitkolni a cél elérésének eszközeit. Ön gyermek módjára cselekedett, legyen férfi, legyen vadász, álljon lesbe, bújjon meg a párizsi társaságban, várja zsákmányát, várja a véletlent, ne kímélje se személyét, se azt, amit méltóságnak neveznek, mert valamennyien engedelmeskedünk valaminek, egy rossz hajlamnak, egy kényszerűségnek - ellenben tisztelje a legfőbb törvényt: a titoktartást.

- Megrémít, atyám! - kiáltott fel Lucien - ezt én afféle útonálló elméletnek nézem.

- Igaza van - mondta a kanonok -, de nem tőlem származik. Így okoskodtak azok, akik célhoz értek, az osztrák császári ház, a francia királyi ház. Önnek nincs semmije, olyan helyzetben van, mint ambíciójuk kezdetén a Mediciek, mint Richelieu, mint Napóleon; ezek, fiacskám, annyira becsülték a maguk jövőjét, hogy az fölér a legnagyobb hálátlansággal, árulással és

ellentmondással is. Aki mindent mer, mindent nyer. Okoskodjunk csak. Ha leül egy asztalhoz bouillotte-ot játszani, vitatkozik-e a játékszabályokon? A szabályok megvannak és elfogadja őket.

„No lám - gondolta Lucien -, hát a bouillotte-ot is ismeri!"

- Hogyan viselkedik bouillotte-játék közben?... - mondta a pap - gyakorolja-e ilyenkor a legszebb erényt, az őszinteséget? Nemcsak a kártyáját takarja el, de iparkodik azt is elhitetni, hogy el fog veszteni mindent, amikor bizonyos, hogy nyerni fog. Egyszóval színlel, ugyebár? Hazudik öt aranyért!... Mit mondana arról a játékosról, aki nagylelkűen figyelmeztetné a többieket, hogy nála van a tromf? Nos hát, az a becsvágyó ember, aki erényes elvekkel akarja megvívni a maga harcát olyan pályán, ahol ellenfelei levetkőzik ezeket az elveket - valóságos gyermek, s a vén politikusok azt mondanák neki, amit a játékosok annak, aki tromfjának nem veszi hasznát: - Uram, ne játsszék soha bouillotte-ot... Talán bizony a becsvágy kártyajátékában ön csinálja a szabályokat? Miért mondtam azt, hogy mondja ki az egyenlőséget önmaga és a társadalom között?... Mert, fiatalember, a társadalom lassanként annyi jogot szerzett magának az egyén fölött, hogy manapság az egyén kénytelen harcolni a társadalom ellen. Nincsenek már törvények, csak szokások, vagyis ripacskodás: formák, mindig csak formák.

Lucien csodálkozó mozdulatot tett.

- Ó, gyermekem - mondta a pap, attól tartva, hogy megbotránkoztatta Lucien ártatlanságát -, ön talán Gábor arkangyalt szerette volna felfedezni egy abbé személyében, aki két király aljas diplomáciai manővereinek súlya alatt görnyed? (mert én közvetítő vagyok VII. Ferdinánd és XVIII. Lajos közt, két nagy... király közt, akik mind a ketten mélységes... kombinációknak köszönhetik koronájukat)... Hiszek Istenben, de még inkább hiszek a mi rendünkben, a mi rendünk pedig csak a világi hatalomban hisz. Rendünk, hogy megerősítse a világi hatalmat, támogatja az apostoli, római katolikus egyházat, vagyis azoknak az érzelmeknek összességét, amelyek megtartják a népet az engedelmesség útjain. Mi vagyunk a modern templáriusok, és van saját doktrínánk. A mi rendünket ugyanazért törték össze, amiért a templáriusokat: kimondta az egyenlőséget maga és a világ között. Ha akar katona lenni, én leszek a hadvezére. Engedelmeskedjék nekem, mint asszony az urának; mint gyermek az anyjának, s kezeskedem, hogy három éven belül Rubempré márki lesz, feleségül veszi a Saint-Germain-negyed egyik legelőkelőbb leányát, s egy napon a főrendek közé ültetik. Mi lenne ön ebben a pillanatban, ha nem szórakoztattam volna beszélgetésemmel? Elveszett holttest mélységes iszapágyban: no, erőltesse kissé a költői tehetségét!...

Lucien kíváncsian pillantott pártfogójára.

- Egy fiatalember ül most ebben a hintóban, és mellette Carlos Herrera, a toledói káptalan tiszteletbeli kanonokja, VII. Ferdinánd őfelségének a francia király őfelségéhez küldött titkos követe, aki talán egy ilyen sürgönyt visz magával: *„Ha majd felszabadított, akasztassa fel mindazokat, akiket e pillanatban dédelgetek - és küldöttemet, hogy valóban titkos küldött legyen"* - nos, ez a fiatalember - mondta az ismeretlen - nem azonos már azzal a költővel, aki az imént meghalt. Kihalásztam önt, visszaadtam önnek az életet, s ön az enyém, ahogy a teremtmény a teremtőjéé, ahogy a tündérmesében a dzsinn a szellemé, az ikoglán a szultáné, a test a léleké! Erős kézzel fogom támogatni önt a hatalom útján, és ígérem, hogy élete örökös ünnep lesz, csupa kitüntetés, csupa gyönyörűség... Sohasem fog kifogyni a pénzből... Ragyogni fog, páváskodni fog, miközben én az alapozás sarában görnyedezve megrendíthetetlenné teszem szerencséjének ragyogó épületét. Én a hatalmat magáért a hatalomért szeretem! Mindig boldoggá fognak tenni az ön élvezetei, amik nekem tiltva vannak. Egyszóval: önben fogok élni!... Nos, mihelyt ez az egyezség, egy ember meg egy démon, egy gyermek és egy diplomata egyezsége nem tetszik önnek többé, még mindig fölkereshet egy eldugott helyet,

amilyenről az imént beszélt, hogy vízbe ölje magát: valamivel többé vagy kevésbé lesz az, ami most: szerencsétlen vagy becstelen.

- Ez aztán nem hasonlít a granadai érsek homiliáihoz! - kiáltott fel Lucien, amikor a hintó megállott egy postaállomásnál.

- Nem tudom, milyen nevet ad ennek a rövid tanításnak, fiam - mert fiamnak fogadom és örökösömmé teszem önt; de ez a nagyratörés törvénykönyve. Kevesen vannak Isten kiválasztottjai. Nincs választás: vagy kolostorba zárkózni (és ott kicsiben gyakran megtalálja az ember az egész világot!), vagy el kell fogadni ezt a törvénykönyvet.

- Talán jobb, ha nem ilyen tudós az ember - mondta Lucien, hogy a rettentő pap lelkét kifürkéssze.

- Hogyan - folytatta a kanonok -, amikor nem tudta a játék szabályait, akkor játszott, s most kelt fel az asztaltól, amikor érteni kezd hozzá, amikor megbízható pártfogó van az oldala mellett?... És mégcsak nem is vágyódik arra, hogy bosszút álljon? Mit, nem akar feje fölé kerekedni azoknak, akik Párizsból kikergették?

Lucien úgy megborzongott, mintha valami szörnyű bronzhangszer, kínai gong hallatta volna ezeket az idegtépő hangokat.

- Én csak egyszerű pap vagyok - folytatta a férfi, s irtózatos kifejezés jelent meg spanyol naptól lebarnított arcán -, de ha úgy megaláztak, megkínoztak, meggyötörtek, elárultak, eladtak volna, mint azok a fickók, akikről beszélt nekem: én olyan volnék, mint a sivatagbeli arab!... Igenis, testestül-lelkestül a bosszúra szánnám magamat, nem bánnám, ha felakasztanak, lenyakaznak, karóba húznak vagy nyakcsavarba szorítanak, mint önöknél szokás; de csak akkor adnám oda a fejemet, amikor ellenségeimet eltapostam.

Lucien hallgatott; már nem kívánta felültetni a papot.

- Egyik ember Ábeltől származik, a másik Kaintól - mondta végül a kanonok -, én félvér vagyok; Kain az ellenségeimnek, Ábel a barátaimnak, és jaj annak, aki Kaint fölébreszti!... Végre is, ön francia, én spanyol vagyok, s méghozzá kanonok!...

„Micsoda arab természet!" - gondolta magában Lucien, szemügyre véve Isten küldte pártfogóját.

Carlos Herrera abbén voltaképpen semmi sem árulta el a jezsuitát, de még a szerzetest sem. Kövér kis ember volt, keze széles, melle hatalmas, ereje herkulesi, pillantása rettentő, de a magára parancsolt szelídség megenyhítette; arcának bronz páncélján semmi belső érzés nem hatolt keresztül, s inkább irtózást, mint vonzalmat ébresztett. Hosszú, szép haja, melyet Talleyrand herceg módjára rizsporozott, püspöki külsőt kölcsönzött a furcsa diplomatának, s a fehérszegélyű kék szalagon függő aranykereszt különben is egyházi méltóság viselőjére vallott. Fekete selyemharisnyája atlétalábakon feszült. Végtelenül tiszta ruhája olyan ápoltságot árult el, aminőt nem mindig lehet látni egyszerű papoknál, különösen Spanyolországban. A spanyol címerrel földíszített kocsi elülső részén háromszögletű kalap volt elhelyezve. Bármennyi okot adott is a pap, hogy irtózzanak tőle, heves és mégis mézesmázos modora enyhítette arckifejezésének hatását, s Luciennel határozottan kacérkodva, dédelgetően, simulékonyan bánt.

Lucien aggódva vizsgálgatta a legapróbb részleteket is. Érezte, hogy e pillanatban életről vagy halálról van szó, mert már másodszor váltottak lovat Ruffec után. A spanyol pap utolsó mondatai sok húrt megrezdítettek a szívében; és valljuk be Luciennek és a papnak szégyenére, aki éles szemmel figyelte a költő szép arcát: a leghitványabb húrokat, amelyek az aljas

érzelmek rohamától rezdültek meg. Lucien lelki szemével viszontlátta Párizst, ismét megragadta az uralkodás gyeplőjét, amit kiejtett ügyetlen kezéből, gondolatban máris megbosszulta magát! Most eltűnt öngyilkosságának leghatalmasabb oka, a vidéki és a párizsi élet összehasonlítása; ismét a saját környezetében élhet, de olyan ízig-vérig politikus oltalma alatt, aki Cromwell-lel versenghet a gonoszságban.

„Eddig egyedül voltam, most ketten leszünk" - gondolta Lucien magában.

Minél több hibáját tárta fel a múltból, annál több érdeklődést mutatott iránta a pap. Minél több bajról számolt be Lucien, ő annál jószívűbbnek mutatkozott, és semmi sem lepte meg. De Lucien mégis töprengett: mi mozgathatja a királyi cselszövéseknek ezt a mesterét. Eleinte beérte egy köznapi okkal: a spanyolok nagylelkűek! A spanyol nagylelkű, mint ahogy az olasz méregkeverő és féltékeny, ahogy könnyelmű a francia, őszinte a német, nemtelen a zsidó, nemes az angol. Fordítsd meg ezeket az állításokat: megkapod az igazságot. A zsidók magukhoz kaparintották az aranyat, megírják az *Ördög Róbert*-et, eljátsszák a *Phaedrá*-t, eléneklik a *Tell Vilmos*-t, képeket rendelnek, palotákat emelnek, megírják a *Reisebilder*-t és csodálatos verseket alkotnak, hatalmasabbak, mint valaha, vallásuk be van fogadva, sőt - a pápának hiteleznek! Németország a prókátorok paradicsoma; úton-útfélen ezt firtatják az idegentől: - Van szerződése? Franciaország ötven esztendő óta kíséri tapssal a politika színpadának ostobaságait, tovább is hordja a legérthetetlenebb kalapokat, s a kormányzat csak azzal a föltétellel változhat meg, ha mindig ugyanaz marad!... Anglia egyre-másra követi el a világ szeme láttára álnokságait, s ezek borzalmassága csak ennek az országnak kapzsiságához hasonlítható. A spanyol valaha összegyűjtötte az Indiáknak minden aranyát és most nincs semmije. Nincs olyan országa a világnak, ahol kevesebb volna a mérgezés, mint Itáliában, s ahol az erkölcsök kellemesebbek és udvariasabbak lennének. A spanyolok sokáig éltek a mórok hírnevéből.

Amikor a spanyol újra felszállt a hintóba, fülébe súgta a postakocsisnak:

- Három frank borravalót kapsz, ha eléred a gyorskocsit.

Lucien habozott, hogy felszálljon-e, de a pap azt mondta: - Ugyan no! - és Lucien felszállt, azzal az ürüggyel, hogy valami *argumentum ad hominem*[42]-et fog a mellének szegezni.

- Atyám - mondotta -, ha valaki tökéletes hidegvérrel fejteget bizonyos elveket, amelyeket sok nyárspolgár mélységesen erkölcstelennek találna...

- És erkölcstelenek is - mondta a pap -, hiszen ezért akarta Jézus Krisztus, hogy botrányok legyenek, fiam. És ezért borzad a világ annyira a botrányoktól.

- Akkor az az ember - és ön ilyen - nem fog elcsodálkozni kérdésemen...

- Csak rajta, fiam - mondta Carlos Herrera -, ön nem ismer engem. Azt hiszi, felfogadnék egy titkárt, amíg nem tudom, elég szilárdak-e az elvei, hogy meg ne lopjon? Meg vagyok elégedve önnel. Önben még egész ártatlansága megvan annak az embernek, aki húszesztendős korában öngyilkosságot követ el. Nos, mit akar kérdezni?

- Miért érdeklődik irántam? Milyen árát akarja szabni az engedelmességemnek?... Miért ad nekem mindent? Mi jut majd önnek?

A spanyol ránézett Lucienre, és elmosolyodott.

---

[42] Személyes természetű, személyhez szóló érv. (latin)

- Várjunk meg egy kapaszkodót, ott majd gyalog megyünk... s a szabad levegőn beszélünk. A kocsinak füle van.

Egy darabig hallgatott a két útitárs, s az utazás gyorsasága úgyszólván még növelte Lucien erkölcsi részegségét.

- Atyám, itt a kapaszkodó - szólalt meg Lucien, mintegy álomból ébredve.

- No, akkor menjünk gyalog - mondta a pap, s erős hangon kiáltott rá a postakocsisra, hogy álljon meg.

Mind a ketten megindultak az országúton.

- Gyermek - mondta a spanyol, karon fogva Lucient -, gondolkoztál te Otway *Megmentett Velencé*-jén? Megértetted azt a mélységes barátságot két férfi közt, amely Pierre-t és Jaffier-t köti össze, amely semmiséggé süllyeszti szemükben az asszonyt, s megváltoztat kettejük közt minden társadalmi viszonyt?... Nos, ennyit a költőnek.

„A kanonok a színházat is ismeri" - gondolta magában Lucien. - Olvasta Voltaire-t? - kérdezte tőle.

- Annál okosabbat cselekedtem - felelte a kanonok -, én átviszem Voltaire-t a gyakorlatba.

- Nem hisz Istenben?

- Szóval én vagyok az ateista - mondta mosolyogva a pap. - Térjünk a lényegre, fiacskám - folytatta, átölelve Lucien derekát. - Negyvenhat éves vagyok, egy nagyúr törvénytelen gyermeke, ennélfogva nincs családom - de van szívem... Egyet azonban tanulj meg, véss be most még oly fogékony agyvelődbe: az ember irtózik a magányosságtól. S a magányosság minden fajtája között az erkölcsi magányosságtól retteg legjobban. Az első remeték Istennel éltek, a legnépesebb világban laktak, a szellem világában. A fösvények a fantázia és az élvezetek világát lakják. A fösvénynek mindene az agyában van: még a neme is. Az embernek első gondolata, legyen bár leprás, becstelen vagy beteg, hogy társa legyen sorsában. Minden erejét, minden hatalmát, életének egész lendületét felhasználja, hogy kielégítse ezt a törekvését, mely maga az élet. Enélkül az uralkodó vágy nélkül találhatott volna-e társakat a sátán?... Erről egész költeményt lehetne írni, előjátékul az *Elveszett paradicsom*-hoz, amely nem más, mint védőbeszéd a Lázadás mellett.

- Ez volna a lelkek megrontásának Iliásza - mondta Lucien.

- Nos hát, én egyedül vagyok, egyedül élek. Viselem a papi ruhát, de nincs papi szívem. Szeretem föláldozni magamat, megvan ez a rossz szokásom. Csak az önfeláldozásban élek; ezért vagyok pap. Nem félek a hálátlanságtól, s magam hálás vagyok. Az egyház semmi nekem; csak fogalom. Föláldoztam magamat a spanyol királyért; de nem lehet a spanyol királyt szeretni, ő pártfogóm, fölöttem lebeg. A magam teremtményét akarom szeretni, átformálni, meggyúrni a magam hasznára, hogy úgy szeressem, mint apa a gyermekét. Ott ülök majd kocsidban, fiam, örülök az asszonyoknál aratott sikereidnek, s azt mondom majd: - Ez a szép fiatalember - én vagyok! Ezt a Rubempré márkit én teremtettem, én vezettem be az arisztokrata társaságba: nagysága az én művem, úgy hallgat vagy beszél, ahogy én akarom, tanácsomat kéri mindenben. Ilyesmi volt Vermont abbé kezében Marie Antoinette.

- Vérpadra juttatta!

- Nem szerette a királynét; csak Vermont abbét szerette - felelte a pap.

- Pusztulást hagyjak hátam mögött? - kérdezte Lucien.

- Kincseim vannak, azokból meríthetsz.

- E pillanatban sok mindent megtennék, hogy Séchard-t kiszabadítsam - felelte Lucien olyan hangon, amelyen már nem érzett meg az öngyilkosság szándéka.

- Csak egy szót szólj, fiam, holnap reggel megkapja a pénzt, ami szabadulásához kell.

- Hogyan! Ön adna nekem tizenkétezer frankot!...

- Ej, gyermek, hát nem látod, hogy óránként négy mérföldet teszünk meg! Ebédre Poitiers-ben leszünk. Ha ott aláírod az egyezséget, s egyetlen jelét adod engedelmességednek, a bordeaux-i delizsánsz tizenötezer frankot visz el húgodnak...

- Hol a pénz?

A spanyol pap nem felelt semmit, s Lucien azt gondolta: „Most megfogtam, csak a bolondját járatta velem."

Egy pillanattal később a spanyol és a költő némán visszaült a kocsiba; a pap hallgatva belenyúlt a kocsi oldaltáskájába, s kihúzta belőle azt a három részre osztott, katonaborjú formájú bőrzsákot, amit oly jól ismernek az utasok, kivett belőle száz portugál aranyat, háromszor túrt belé széles kezével, s mindannyiszor arannyal teli húzta vissza.

- Atyám, az öné vagyok - mondta Lucien, elkábulva az aranynak ettől az áradatától.

- Gyermek! - mondta a pap, gyöngéden homlokon csókolva Lucient - ez a harmadrésze annak az aranynak, ami ebben a zsákban van - harmincezer frank, nem számítva az útipénzt.

- S ön egyedül utazik?... - kiáltott fel Lucien.

- Ez mind semmiség - mondta a spanyol. - Több mint százezer tallér értékű váltó van nálam, Párizsra kiállítva. Diplomata pénz nélkül - olyasmi, ami te voltál az imént: költő akarat nélkül.

Amikor Lucien kocsiba szállt az állítólagos spanyol diplomatával, Ève fölkelt, hogy inni adjon fiának, megtalálta a végzetes levelet és elolvasta. Hideg verejték fagyasztotta meg testén azt a nedvességet, amit a reggeli álom okoz; elszédült, beszólította Mariont és Kolbot.

Kérdésére: - Elment a bátyám? - Kolb azt felelte: - *Ikenis, asszonyom, mék hajnal előtt!*

- Tartsátok mélységes titokban, amit most hallotok - mondta Ève a két cselédnek -, bátyám nyilván azért ment el, hogy öngyilkos legyen. Fussatok mind a ketten, óvatosan tudakozódjatok, és figyeljétek a folyó mentét.

Ève irtózatos tompultságban maradt magára.

Ebben a lelki zavarában jelent meg nála Petit-Claud reggel hét órakor, hogy üzleti ügyekről beszéljen vele. Ilyen pillanatokban mindenkit meghallgat az ember.

- Asszonyom - mondta az ügyvéd -, a mi szegény, kedves Davidunk börtönben van, s abba a helyzetbe került, amit én már ennek az ügynek az elején előre láttam. Akkor azt tanácsoltam neki, társuljon találmányának kiaknázására versenytársaival, a Cointet testvérekkel, akiknek módjában áll kivitelezni az ön férjének egyelőre puszta elgondolásait. Éppen ezért tegnap este, mihelyt megtudtam, hogy letartóztatták, fölkerestem a Cointet testvéreket, hogy olyan engedményekre bírjam őket, amik önt kielégíthetik. Ha meg akarják védelmezni ezt a találmányt, továbbra is az lesz az életük, ami most: pörösködés, hercehurca; belebuknak, s a végén kimerülten és kivérezve, talán saját kárukra, kénytelenek lesznek egy pénzemberrel ugyanazt megcsinálni, mit én előnyükre akarok elintézni még ma a Cointet testvérekkel. Így megtakarítják annak a harcnak nélkülözéseit és aggodalmait, amit a feltaláló kénytelen vívni a tőkés kapzsisága és a társadalom közönye ellen. Nézze csak, ha Cointet-ék kifizetik az adósságaikat, ha az adósságok kifizetése után adnak még egy összeget, amit önök

mindenképpen megkapnak, akármit ér is a találmány, akár van jövője és alapja, akár nincs, és természetesen bizonyos részt adnak önöknek a találmány kihasználásának jövedelméből - hát mondja, nem lennének boldogok?... Ön, asszonyom, tulajdonosa lesz a nyomda felszerelésének, azt valószínűleg eladja, bizonyosan megér húszezer frankot, kezeskedem, hogy ilyen áron találok vevőt. Ha Cointet-ékkal társulási szerződést kötnek és fölvesznek tizenötezer frankot, harmincötezer frank vagyonuk van, s a járadék mai árfolyama szerint évi kétezer frankjuk lesz... Kétezer frank járadékkal vidéken meg lehet élni. És ne felejtse el, asszonyom, hogy még előttük állnak a társulási szerződés összes eshetőségei. Eshetőségeket mondok, mert számítani kell a sikertelenséggel is. Nos hát megmondom, mit érhetnek el: először is végleg kiszabadítom Davidot, aztán tizenötezer frank kárpótlást szerzek kutatásaiért, ezt az összeget Cointet-ék semmi címen nem követelhetik vissza, még akkor sem, ha a találmány nem jövedelmezne; végül, társulást létesítek David és Cointet-ék között a megszerzendő szabadalom kiaknázására, miután közösen és titokban kísérleteztek az általa fölfedezett gyártási móddal. A szerződés alapja a következő: az összes költségek a Cointet testvéreket terhelik. David hozzájárulását a szabadalom képviseli, s ennek fejében negyedrészét kapja a tiszta haszonnak. Ön tisztán lát, okos asszony, ami ritkaság a szép asszonyok között: gondolkozzék ezen az ajánlaton és nagyon elfogadhatónak fogja találni...

- Ó, uram - kiáltott fel kétségbeesetten könnyezve szegény Ève -, miért nem jött hozzám tegnap este ezzel az ajánlattal? Elkerülhettük volna a gyalázatot s ami még annál is rosszabb...

- Csak éjfélkor ért véget a Cointet testvérekkel folytatott vitám, mert, mint ön is gondolhatta, ők vannak Métivier háta mögött. De hát mi történt tegnap este óta, ami rosszabb szegény Davidunk elfogatásánál? - kérdezte Petit-Claud.

- Nézze, itt a szörnyű hír; ma reggel találtam meg - felelte az asszony, odanyújtva Petit-Claudnak Lucien levelét. - Ön most bebizonyította, hogy érdeklődik irántunk, barátja Davidnak és Luciennek, nem szükséges, hogy titoktartásra kérjem...

- Ne nyugtalankodjék - mondta Petit-Claud, amikor elolvasta és visszaadta a levelet. - Lucien nem fogja megölni magát. Miután sógora elfogatását előidézte, kellett valami ok, hogy elhagyhassa önt, s én ezt az egészet afféle jelenetvégző tirádának, közönséges színfalhasogatásnak nézem.

A Cointet testvérek elérték céljukat. Előbb megkínozták a feltalálót és családját, aztán megragadták a tortúrának azt a pillanatát, amikor a meggyötört ember fáradtságában egy kis nyugalomra vágyik. Nem minden titkot kutató embernek van olyan természete, mint a bulldognak, mely elpusztul, de zsákmányát nem engedi ki foga közül, és a Cointet testvérek szakértelemmel tanulmányozták áldozataik jellemét. A nagy Cointet szemében David letartóztatása e dráma első felvonásának utolsó jelenete volt. A második felvonás azzal az ajánlattal kezdődött, amelyet most tett meg Petit-Claud. Az ügyvéd mesteri módon értette dolgát; Lucien hirtelen eltávozását nem remélt szerencsének tekintette, amely végképpen eldönti a játszmát. Észrevette, mennyire lesújtja Ève-et ez az esemény, és e réven akart bizalmába férkőzni, mert végül is rájött, mekkora hatása van az asszonynak az urára. Nem ejtette hát még jobban kétségbe Séchard-nét, sőt iparkodott megnyugtatni, s jelenlegi, igen alkalmas lelkiállapotában ügyesen a börtönre terelte gondolatait; azt remélte, hogy így majd az asszony rábírja Davidot, hogy társuljon a Cointet testvérekkel.

- Asszonyom, David azt mondta nekem, hogy ő csak az ön és a bátyja kedvéért kívánja a vagyont; de most már meg lehet győződve, hogy őrültség lenne Lucien meggazdagítására törekedni. Ez a fiú három vagyont is elverne.

Ève viselkedése eléggé elárulta, hogy bátyjáról már nincsen illúziója, s az ügyvéd szünetet tartott, hogy ügyfele hallgatását valami beleegyezés-formává változtassa át.

- Így hát - folytatta -, ebben a kérdésben már csak önökről és gyermekükről van szó. Önnek kell tudnia, elég-e jólétükhöz kétezer frank járadék, nem számítva az öreg Séchard hagyatékát. Az apósának már régen hét-nyolcezer frank jövedelme van, s ezen fölül tőkéjének kamatai; így hát végre is szép jövő áll önök előtt. Ugyan miért kínlódnának tovább?

Az ügyvéd magára hagyta Séchard-nét, hadd gondolkozzék jövőjének ezen a képén, amelyet előző este elég ügyesen előkészített a nagy Cointet.

- Adja értésükre, hogy esetleg hozzájuthatnak valamelyes összeghez - mondta Angoulême hiénája az ügyvédnek, amikor az bejelentette neki David letartóztatását -, s mihelyt megszokták a gondolatot, hogy pénzt kapnak a kezükbe, már nyert ügyünk van: alkudozni kezdünk, s lassanként eljutunk ahhoz az árhoz, amit rászántunk erre a titokra.

Ebben a mondatban tulajdonképpen benne volt e pénzügyi dráma második felvonásának tartalma.

Amikor Séchard-né a bátyja sorsán érzett aggodalomtól összetört szívvel felöltözött, s elindult a börtön felé, megrettent a gondolattól, hogy egyedül menjen végig Angoulême utcáin. Petit-Claud nem törődött ugyan ügyfele aggodalmával, de azért visszajött, hogy karját nyújtsa neki, s bár meglehetősen furfangos gondolat hozta vissza, Ève végtelenül hálás volt neki ezért a látszólagos finomságért; Petit-Claud pedig elfogadta köszönetét, s nem világosította fel tévedéséről. Ez a kis figyelem ilyen kemény, metsző modorú ember részéről, s méghozzá ilyen pillanatban, megváltoztatta Séchard-né régi véleményét Petit-Claud-ról.

- A hosszabbik úton vezetem - szólt az ügyvéd -, de ott nem találkozunk senkivel.

- Lássa, uram, most először nincs jogom, hogy emelt fővel járjak - ezt tegnap elég keményen tudtomra is adták...

- Ez az első eset, de ez lesz az utolsó is.

- Ó, én nem maradok ebben a városban...

- Ha férje beleegyezik a föltételekbe, amelyekben már körülbelül megállapodtam Cointet-ékkal - szólt Petit-Claud Ève-hez a börtön küszöbén -, tudassa velem, s én tüstént hozok egy felhatalmazást Cachantól, hogy Davidot szabadlábra helyezzék; aztán valószínűleg már nem is kell a börtönbe visszatérnie...

Ahogy az ügyvéd most beszélt a börtön kapujában, azt nevezik az olaszok *kombinációnak.* Náluk ez a szó egy nehezen meghatározható eljárást jelent: egyesül benne egy kis álnokság a joggal, valami megengedett csalás van benne, valami szinte törvényes, ügyesen intézett ravaszság; szerintük például a Szent Bertalan-éj afféle politikai kombináció.

A föntebb kifejezett okokból az adósok letartóztatása vidéken oly ritka jogi cselekmény, hogy Franciaország legtöbb városában nincs is adósok börtöne. Ebben az esetben az adóst olyan börtönben helyezik el, ahová a gyanúsítottakat, vizsgálati foglyokat, vádlottakat és elítélteket zárják. Ez a hivatalos és fokozatos elnevezése azoknak, akiket a nép általánosságban *gonosztevőknek* nevez. Így hát ideiglenesen Davidot is elhelyezték az angoulême-i börtön egyik alacsony odújába, ahonnét talán éppen most került ki egy elítélt, aki leülte büntetését. Amikor beírták a foglyok jegyzékébe, s átvették azt az összeget, amit a törvény rendel a foglyok egyhavi eltartására, David egy kövér férfiú előtt találta magát, aki a foglyok szemében nagyobb hatalom magánál a királynál is: a börtönőr! Vidéken nem ismernek sovány börtönőrt. Először is ez az állás jóformán szinekúra; meg aztán a börtönőr olyan fogadósféle, akinek

nincs üzemköltsége, igen jól táplálkozik és rosszul táplálja foglyait, akiket egyébiránt, akárcsak a fogadós, erszényükhöz illően szállásol el. Ismerte David nevét, különösen apja miatt, s bízott benne annyira, hogy jó helyet adjon neki egy éjszakára, noha Davidnak egy fillérje sem volt.

Az angoulême-i börtön a középkorból származik, s éppoly kevéssé alakították át, mint a székesegyházat. Mai napig a Törvény Házának hívják, s az egykori bíróság épületéhez támaszkodik. Kapuja olyan, mint minden börtöné: szögekkel kivert, látszólag szilárd, kopott, alacsony kapu, s alakját annál is inkább ciklopszinak lehet nevezni, mert mintha egyetlen szem volna homlokán: a lesőlyuk, amelyen a börtönőr kinéz, mielőtt a kaput kinyitja. A földszinti homlokzat mentén folyosó húzódik végig, erre több szoba nyílik: magas, rácsos ablakaik a börtön udvaráról kapják a világosságot. A börtönőr lakását ezektől a szobáktól egy bolthajtás választja el, amely két részre osztja a földszintet, a börtönudvart elzáró vasrács már a kapuból látható. Davidot a börtönőr a bolthajtás melletti szobába vezette; ennek ajtaja szemközt nyílott az ő lakásával. Szomszédságában akarta tartani azt az embert, aki - tekintettel különös helyzetére - társaságot szolgáltathatott neki.

- Ez a legjobb szoba - mondta; észrevette, hogy Davidot megdöbbenti a helyiség külseje.

A szoba kőfalai meglehetősen nedvesek voltak. Nagyon magas ablakait vasrudak keresztezték. A padozat kőkockáiból dermesztő hidegség áradt. Behallatszott a folyosón sétáló őr szabályos lépése. Ez a hullámveréshez hasonló egyhangú nesz minden pillanatban eszébe juttatja a fogolynak: „Őriznek! Nem vagyok szabad!" Ez a sok részlet együtt és külön-külön, csodálatos hatással van a tisztességes emberek lelkiállapotára, tudatára. David egy rettenetes ágyat pillantott meg, de a börtönbe vetett ember oly izgatott az első éjszakán, hogy csak második éjjel veszi észre fekvőhelye keménységét. A börtönőr kedves volt, természetesen felajánlotta foglyának, hogy éjszakáig sétálhat a börtön udvarán. David kínszenvedése csak a lefekvés pillanatában kezdődött. A fogolynak tilos világítóeszközt adni, tehát a királyi ügyész engedélyére volt szükség, hogy az adósságáért letartóztatott foglyot felmentsék e tilalom alól, amely nyilván csak az igazságszolgáltatás kezére került emberekre vonatkozott. A börtönőr bebocsátotta ugyan Davidot a lakásába, de lefekvés idején mégiscsak be kellett zárnia. Ève szegény férje megismerkedett ekkor a börtön borzalmaival, szokásainak durvaságával és föl-háborodott ezen a durvaságon. De a gondolkozóknál eléggé gyakori visszahatás segítségével magányába zárkózott, s a költők éber álmával menekült meg szenvedéseitől. A szerencsétlen végre a helyzetről kezdett gondolkozni. A börtön erősen csábítja az embert lelkiismeret-vizsgálatra. David azt kérdezte magától: vajon betöltötte-e családfői kötelességét? - Mennyire kétségbe lehet esve a felesége! Mért is nem keresett elég pénzt - amint Marion tanácsolta -, hogy később nyugodtan csinálhassa meg fölfedezését?

„Hogyan maradjak Angoulême-ben - gondolta - ilyen botrány után? Mi lesz belőlünk, ha kikerülök a börtönből? Hová megyünk?" - Kételyei kezdtek támadni: hátha rossz módszerrel dolgozott a találmányon. Csak feltalálók érthetik meg ezeket az aggodalmakat. Egyik kétség hozta a másikat, David végre tisztán kezdte látni a helyzetet s azt mondta magában, amit Cointet-ék mondtak Séchard apónak s az imént Petit-Claud Ève-nek: „Föltéve, hogy minden sikerül, hogy állunk majd a gyakorlati alkalmazással? Szabadalomra van szükségem, az pedig pénzbe kerül!... Gyárra van szükségem, nagyban kell végeznem kísérletemet, ez pedig annyit jelent, hogy fölfedezésemet kiszolgáltatom valakinek. Ó, mennyire igaza volt Petit-Claud-nak! (Micsoda világosság támad olykor a legsötétebb börtönben is!)"

- Ó - mondta David, mielőtt elaludt azon a tábori ágyfélén, amelyre igen durva, rettenetes, barna szövetmatracot dobtak -, holnap reggel bizonyosan látni fogom Petit-Claud-t.

David tehát előkészült: meghallgatja a föltételeket, melyeket felesége hoz neki ellenségeitől. Amikor az asszony megölelte férjét, s leült az ágy lábánál, mert csak egy hitvány faszék volt a szobában, tekintete ráesett az egyik sarokba állított szörnyű dézsára s a nevekkel, fölírásokkal teliszórt falakra, ahol David elődei hagytak hátra emléket maguk után, kivörösödött szeméből újra megeredtek a könnyek. Annyi sírás után még maradt könnye, sírt, amikor közönséges gonosztevők helyzetében látta férjét.

- Lám, hát ide juttathatja az embert a dicsőség vágya!... - kiáltott fel. - Ó, édes angyalom, mondj le erről a pályáról... Haladjunk együtt a járt úton, ne keressük a gyors meggazdagodást... Oly kevés kell nekem, hogy boldog legyek, különösen most, annyi szenvedés után... És ha tudnád!... Ez a meggyalázó letartóztatás még nem is a legnagyobb szerencsétlenség! Hallgass ide.

Odanyújtotta neki Lucien levelét; David hamarosan elolvasta; az asszony pedig vigasztalásul elmondta neki Petit-Claud iszonyú véleményét Lucienről.

- Ha Lucien öngyilkos lett, akkor ezen már túl vagyunk - mondta David -, ha mostanáig nem tette meg, nem is fogja megölni magát! Ő maga is mondja, hogy bátorsága egy napnál nem tart tovább...

- De hogy bírjuk ki ezt az aggodalmat?... - kiáltott fel Ève, aki majdnem mindent megbocsátott a halál gondolatára.

Elismételte férjének, úgy ahogy Petit-Claud-tól hallotta, a Cointet testvérek állítólagos ajánlatát. David látható örömmel tüstént elfogadta.

- Lesz miből élnünk egy Houmeau környéki faluban, ahol a Cointet testvérek gyára van, s nekem már csak nyugalomra van szükségem! - kiáltott fel a feltaláló. - Ha Lucien a halálban keresett bűnhődést, elég vagyonunk lesz, kivárhatjuk apám halálát; de ha még él szegény sógorom, alkalmazkodnia kell a mi szűkös viszonyainkhoz... Bizonyos, hogy találmányom hasznát a Cointet testvérek fogják lefölözni - de hát végre is, mi vagyok én hazámhoz képest?... Egyetlenegy ember. Ha titkom mindenkinek hasznára válik, boldog leszek. Látod, édes Ève-em, egyikünk sem született üzletembernek. Nincs bennünk nyereségvágy, nem tudjuk fogunkhoz verni a garast, még akkor sem, amikor törvény szerint tartozunk vele, márpedig meglehet, hogy ezek az üzletember erényei, hiszen e kétféle fösvénység neve: óvatosság és kereskedői szellem!

Ève-et boldoggá tette nézeteik egyformasága, ami a szerelem egyik legédesebb gyönyörűsége, hiszen könnyen megeshet, hogy az érdekek és a gondolkodás ellentétbe kerül két egymást szerető teremtésnél. Megkérte a börtönőrt, küldjön el Petit-Claud-hoz egy kis levelet; felszólította a jogászt, hogy szabadítsa ki Davidot, s bejelentette neki, hogy mindketten elfogadják a tervezett megegyezés alapját. Tíz perc múlva Petit-Claud belépett David odújába, s azt mondta Ève-nek:

- Menjen haza, asszonyom, nemsokára mi is megyünk...

- No, édes barátom - mondta Petit-Claud -, hát megfogattad magadat! Hogy követhetted el azt a hibát, hogy kiléptél búvóhelyedről?

- Hát hogyne léptem volna ki? Nézd, mit írt nekem Lucien.

David átadta Petit-Claud-nak Cérizet levelét; Petit-Claud elvette, elolvasta, jól megnézte, megtapogatta a papirost, s miközben a pörről beszélt, színlelt szórakozottsággal összehajtogatta és zsebre vágta. Aztán karon fogta Davidot, és kiment vele a börtönből, mert a végrehajtó felszabadító levelét e beszélgetés közben meghozta a börtönőr. David a mennyországban

képzelte magát odahaza - sírt, mint a gyermek, amikor a kis Lucient megölelte, s ismét hálószobájába lehetett húsznapi fogság után, amelynek utolsó néhány órája, vidéki erkölcsök szerint, becsületén is foltot ejtett. Közben hazatért Kolb és Marion. Marion megtudta Houmeau-ban, hogy Lucient látták a Párizs felé vivő úton, Marsacon túl. Dandy ruhája feltűnt a falusiaknak, akik gabonát hoztak be a városba. Kolb lóháton nyargalt ki az országútra, és végre Mansle-ban megtudta, hogy Lucien, akire Marron úr ráismert, postakocsin elutazott.

- Mit mondtam! - kiáltott fel Petit-Claud. - Nem költő ez a fiú, hanem testet öltött regény.

- Postakocsin? - mondta Ève. - Hát most meg hová megy?

- Most pedig - szólt Petit-Claud Davidhoz -, gyere, várnak Cointet-ék.

- Ó, uram - kiáltott fel a szép Séchard-né -, kérem, védelmezze jól érdekeinket, egész jövőnk a kezében van.

- Akarja, asszonyom - mondta Petit-Claud -, hogy itt önöknél történjék a tanácskozás? Itt hagyom Davidot. Az urak idejönnek majd este, s meglátja, tudom-e védelmezni az érdekeiket.

- Ó, annak igazán örülünk - mondta Ève.

- Nos hát - szólt Petit-Claud -, viszontlátásra itt, ma este hét órakor.

- Köszönöm - felelte Ève. Pillantásán és hangján megérezhette Petit-Claud, mekkora haladást tett ügyfele bizalmában.

- Ne féljen semmitől, hiszen látja, hogy igazam volt - tette hozzá. - Bátyja máris harminc mérföldnyire jár az öngyilkosságtól. Egy szó mint száz, meglehet, hogy ma este egy kis vagyon lesz kezükben. Komoly vevő jelentkezett nyomdájukra.

- Ha csakugyan így van - mondta Ève -, miért olyan sürgős a megállapodás a Cointet testvérekkel?

- Elfelejti, asszonyom - felelte Petit-Claud, amikor észrevette, hogy veszedelmes vallomást tett -, hogy csak akkor adhatja el szabadon a nyomdáját, ha Métivier-t kifizette, mert a fölszerelés még mindig le van foglalva.

Hazaérve Petit-Claud elhívatta Cérizet-t. Amikor a faktor a dolgozószobába lépett, egy ablakmélyedésbe vezette.

- Holnap este a Séchard-nyomda tulajdonosa leszel, s kellő támogatással reád ruházzák az iparengedélyt - súgta fülébe -, de remélhetőleg nem akarod gályán végezni életedet?

- Gályán? ugyan miért? - kérdezte Cérizet.

- Davidhoz írt leveled hamisítvány, s a kezemben van... ha Henriette-et kivallatnák, vajon mit mondana?... De nem akarom vesztedet - tette hozzá tüstént, mert látta, hogy Cérizet elsápad.

- Akar még tőlem valamit? - kiáltott fel a faktor.

- Megmondom, mit várok tőled - folytatta Petit-Claud. - Hallgass ide. Két hónap múlva nyomdász leszel Angoulême-ben... de nyomdád árával tartozol, és tíz év alatt sem fizeted ki!... Hosszú ideig pénzadóidnak dolgozol! Azonkívül pedig a szabadelvű párt strómanjának kell lenned... Én fogom megszerkeszteni a szerződést, amellyel Gannerac tőkét bocsát rendelkezésedre; majd úgy csinálom meg, hogy valamikor tied lehessen a nyomda... De hogyha ők újságot alapítanak, és te vagy a vezetője, én pedig első főügyészhelyettes leszek itt, te összebeszélsz a nagy Cointet-val, és olyan cikkeket jelentetsz meg az újságodban, hogy lefoglalják és beszüntessék... Cointet-ék bőségesen meg fognak fizetni ezért a szolgálatért... Tudom, hogy elítélnek majd és belekóstolsz a börtön kosztjába, de jelentékeny, üldözött ember hírébe

kerülsz. Nagy ember leszel a szabadelvű pártban, olyasféle, mint Mercier őrmester, Paul-Louis Courier vagy afféle kis Manuel. Sohasem fogom megengedni, hogy az iparengedélyt megvonják tőled. És végül aznap, amikor az újságodat betiltják, elégetem előtted ezt a levelet... igazán nem sokba kerül a szerencséd...

A nép között fölötte téves elképzelések keringenek a hamisítás jogi ismérveiről, és Cérizet, aki máris a vádlottak padján képzelte magát, megkönnyebbülten lélegzett fel.

- Én három esztendő múlva angoulême-i királyi ügyész leszek - folytatta Petit-Claud -, ne felejtsd el, hogy szükséged lehet rám!

- Rendben van - mondta Cérizet. - De ön nem ismer engem: égesse el előttem ezt a levelet - folytatta -, bízzék hálámban.

Petit-Claud ránézett Cérizet-re. A szemek párbaja volt ez: a megfigyelő szeme orvosi kés módjára próbál vájkálni a lélekben; annak szeme pedig, aki mintegy kirakatba rakja erényeit, valóságos látványosság.

Petit-Claud nem felelt semmit; meggyújtott egy gyertyát, elégette a levelet, s azt mondta magában: A karrierjére gondol; meg fogja csinálni! - Egy kárhozott lélek áll szolgálatára - mondta a faktor.

David homályos nyugtalansággal várta a Cointet testvérekkel a tanácskozást: nem érdekeinek megvitatása foglalkoztatta, sem a szerződéskötés; hanem az, milyen véleménnyel lesznek munkájáról a gyárosok. Olyan helyzetben volt, mint bírái előtt a drámaíró. A feltaláló hiúsága s a célbajutás pillanatában feltámadó aggodalmai minden más érzést háttérbe szorítottak. Végre, este hét órakor, amikor Châtelet grófné fejfájás ürügyével ágyba feküdt, s férjére bízta, hogy a vacsorára hívott vendégeket fogadja - annyira elszomorították a Lucienről szállongó ellentétes hírek -, a két Cointet, a kövér meg a nagy, belépett Petit-Claud-val a vetélytárshoz, aki kényre-kedvre kiszolgáltatta magát nekik. Mindenekelőtt egy előzetes nehézségen akadtak fenn: hogyan kössenek társulási szerződést, amíg David módszerét nem ismerik? Ha pedig David elárulja módszerét, egyszer s mindenkorra ki van szolgáltatva a Cointet testvéreknek. Petit-Claud rávette őket, hogy előzetesen kössék meg a szerződést. A nagy Cointet ekkor azt mondta Davidnak, hogy mutassa meg neki néhány készítményét; a feltaláló bemutatta a legutóbb gyártott íveket, az előállítás áráért pedig kezességet vállalt.

- Nos hát - mondta Petit-Claud -, ezzel máris megtaláltuk a szerződés alapját, ezekre az adatokra föl lehet építeni a társulási szerződést, csupán egy bontó záradékot veszünk bele, arra az esetre, ha a szabadalom föltételei nem valósulnak meg a gyári előállításnál.

- Más dolog, uram - szólt Davidhoz a nagy Cointet -, más dolog kicsiben egy szobában, kis formátumban papírmintákat gyártani, vagy nagy arányokban fogni a gyártáshoz. Ítélje meg ezt egyetlen tényből. Mi gyártunk színes papírokat is, s festésükhöz teljesen azonos festékeket vásárolunk. Így például az indigót a kagyló-papírokhoz egy ládából szedjük ki, amelyben minden massza ugyanaz a gyártmány. Nos hát, még soha két üstből nem került ki egészen egyforma színárnyalat... Nyersanyagaink előkészítésében olyan jelenségek működnek közre, amiket nem vagyunk képesek megfigyelni. A pép mennyisége és minősége tüstént megváltoztat mindenféle kérdést. Amikor ön üstjében tartott egy adagot azokból a titkos szerekből, amiket nem kívánok megismerni: uralkodott rajtuk, egyformán tudott hatni az anyag minden részére, ragaszthatta, gyúrhatta kénye-kedve szerint, egyenletes minőséget adhatott neki... de ki kezeskedik önnek arról, hogy ugyanez történik egy ötszáz rizsmás mennyiséggel is, s hogy az eljárás így is sikert arat?...

David, Ève és Petit-Claud sokatmondó tekintettel néztek egymásra.

- Vegyünk olyan példát, amely némiképpen hasonlít az ön esetéhez - mondta egy kis szünet után a nagy Cointet. - A réten lekaszált körülbelül két kötés szénát jól összepréselve berakja a szobájába, nem várja meg, amíg megszárad; az erjedés megtörtént, de nem okoz balesetet. Vajon merne-e erre a kísérletre támaszkodva kétezer kötést felhalmozni egy facsűrben?... Igen jól tudja, hogy a széna begyulladna, s a csűr úgy égne, mint egy szál gyufa. Ön tanult ember - szólt Cointet Davidhoz -, vonja le a következtetést. Ön most két kötés szénát vágott le, és mi félünk, hogy felgyújtjuk a papírgyárunkat, ha kétezret préselünk belé. Más szóval, nem babra megy a játék, sokat veszíthetünk, s amikor már sok pénzt elköltöttünk, esetleg semmi sincs a kezünkben.

David le volt sújtva. A gyakorlat beszélt itt a maga pozitív nyelvén az elmélethez, amely mindig jövő időben ragozza a maga igéit.

- Az ördög ír alá ilyen társulási szerződést! - kiáltott fel nyersen a kövér Cointet. - Te csak veszítsd el a pénzedet, ha akarod, én megtartom a magamét... Hajlandó vagyok kifizetni Séchard úr adósságait és hatezer frankot adni... Háromezret abból is váltóban - igazította ki magát -, tizenkét és tizenöt hónapra... Ez is elég nagy kockázat... Tizenkétezer frank terhet kell vállalnunk Métivier-vel szemben. Ez összesen tizenötezer frank! Én, ha egyedül akarnám kiaknázni a találmányt, ennél többet nem fizethetnék. Ó, hát ez az a talált kincs, amiről beszéltél nekem, Boniface!... Köszönöm szépen, okosabb embernek hittelek. Nem, ez igazán nem üzlet.

- Önökre nézve - szólalt meg ekkor Petit-Claud, nem riadva meg ettől a kitöréstől - ennyire szorítkozik a kérdés: akarnak-e húszezer frankot kockáztatni egy olyan titokért, amelyből meggazdagodhatnak? De uraim, a kockázat mindig arányban van a haszonnal... Ez egy húszezer frankos tét, egész vagyon ellenében. A játékos föltesz egy aranyat a rulettra, hogy harminchatot nyerjen, de tudja, hogy az aranya el is veszhet. Tegyenek ugyanígy.

- Gondolkozási időt kérek - mondta a kövér Cointet. - Én nem vagyok olyan okos, mint a testvérem. Szegény, egyenes lelkű ember vagyok, aki csak egy dologhoz ért: egy frank költséggel megcsinálni azt az imakönyvet, amit kettőért ad el. Én úgy látom, hogy olyan találmánnyal, amely még csak az első kísérletnél tart, tönkreteszi magát az ember. Az első gyártás sikerül, a második nem, aztán folytatja az ember, belelovalja magát, s ha a kezét bekapta a gép, utánamegy a teste is.

Elmondta egy bordeaux-i üzletember történetét, aki tönkrement, mert egy tudós szavában bízva, meg akarta művelni a pusztát; hat hasonló ipari és mezőgazdasági példát is talált a közelben, Charente és Dordogne megyében; nekidühödött, hallani sem akart az egészről, és Petit-Claud ellenvetései csak növelték az ingerültségét, nemhogy lecsendesítették volna.

- Inkább drágábban megveszek valamit, ami biztosabb ennél a fölfedezésnél, és megelégszem kisebb haszonnal is - mondta testvérére pillantva. - Szerintem a dolog egyáltalában nincs még annyira, hogy üzletet lehetne csinálni belőle! - kiáltotta befejezésül.

- De hát végre is akartak valamit, amikor idejöttek - mondta Petit-Claud. - Mit kínálnak?

- Megszabadítjuk Séchard urat az adósságaitól és siker esetén biztosítunk neki harminc százalékot a tiszta nyereségből - felelte élénken a kövér Cointet.

- Ej, uram - mondta Ève -, hát miből élünk mi, amíg a kísérletek folynak? Az uram már átesett a letartóztatás szégyenén, visszamehet a börtönbe, az már se nem árt, se nem használ nekünk, és kifizetjük az adósságainkat...

Petit-Claud ajkára tette egyik ujját, és Ève-re nézett.

- Nem viselkednek okosan - szólt a két testvérhez. - Látták a papirost, Séchard apó elmondta önöknek, hogy bezárta a fiát, s az egyetlen éjszakán kitűnő papírt gyártott olyan anyagokból, amik igen kevésbe kerülhettek... Azért vannak itt, hogy megszerezzék a találmányt. Meg akarják szerezni vagy sem?

- Hát - mondta a nagy Cointet -, akár akarja a testvérem, akár nem, én a magam részéről megkockáztatom Séchard úr adósságainak a kifizetését; adok hatezer frank készpénzt és Séchard úrnak harminc százalék részesedése lesz a tiszta haszonból; de hallgassák meg ezt jól: ha egy év leforgása alatt nem valósította meg a feltételeket, amiket ő maga szab meg a szerződésben, visszaadja a hatezer frankot, a szabadalom a miénk marad, s mi úgy segítünk magunkon, ahogy tudunk.

- Bízol magadban? - kérdezte Petit-Claud, félrevonva Davidot.

- Igen - felelte David; lépre ment a két testvér taktikájának, és reszketett, hogy a kövér Cointet abbahagyja ezt a tanácskozást, amelytől a jövője függ.

- No hát, akkor megszerkesztem a szerződést - szólt Petit-Claud a Cointet testvérekhez és Ève-hez; - estére mindenki kap egy példányt, holnap egész délelőtt gondolkozhatnak rajta, holnap délután négykor pedig a tárgyalás után aláírják. Önök, uraim, vonják vissza Métivier váltóit. Én majd írok, hogy a királyi törvényszéken szüntessék meg a pört, és tudatni fogom önnel, hogy elállunk a követelésünktől.

Íme szó szerint lefektetve Séchard kötelezettségei:

> Alulírottak stb...
>
> Miután ifjabb David Séchard úr, angoulême-i nyomdász kijelenti, hogy megtalálta a módját a papír üstben való egyenletes enyvezésének, továbbá mindenféle papír gyártási költsége több mint ötvenszázalékos leszállításának, növényi anyagoknak a pépbe való keverésével, akár az eddig alkalmazott rongyhoz keverve ezeket, akár rongy nélkül használva fel: ifjabb Séchard úr és a Cointet testvérek társaságot alapítanak a fent írt eljárásra kérendő szabadalom kiaknázására, a következő záradékokkal és feltételekkel...

A szerződés egyik cikkelye tökéletesen megfosztotta David Séchard-t minden jogától abban az esetben, ha nem teljesíti a nagy Cointet által gondosan megfogalmazott, és Davidtól elfogadott okiratban foglalt ígéreteket.

Petit-Claud, amikor másnap reggel fél nyolckor elhozta ezt az iratot, tudtára adta Davidnak és feleségének, hogy Cérizet huszonkétezer frank készpénzt kínál a nyomdáért. Az eladási szerződést még aznap este aláírhatják.

- Hanem - mondotta -, ha a Cointet testvérek ezt megtudják, kitelik tőlük, hogy nem írják alá a szerződést, folytatják az eljárást s elárvereztetik a nyomdát.

- Bizonyos ön abban, hogy Cérizet fizetni fog? - kérdezte Ève; csodálkozott, hogy most meg lehet kötni ezt az üzletet, amelyről már lemondott, s amely három hónappal előbb megmentett volna mindent.

- Nálam van a pénz - válaszolt kereken Petit-Claud.

- De hiszen ez varázslat - mondta David, és kérte Petit-Claud-t, magyarázza meg ezt a szerencsét.

- Dehogy varázslat! Nagyon egyszerű a dolog: az houmeau-i üzletemberek újságot akarnak alapítani - mondta Petit-Claud.

- De én lemondtam az újságkiadás jogáról! - kiáltott fel David.

- Te igen... de az utódod... Különben is - folytatta -, ne törődj semmivel, add el a nyomdát, tedd zsebre az árát, és bízd Cérizet-re, hogy vackolódjék ki a szerződés záradékai közül, ahogy tud. Ő érti a módját.

- Ó, igen - mondta Ève.

- Ha te lemondtál arról a jogról, hogy újságot csinálj Angoulême-ben - folytatta Petit-Claud -, azok, akik a tőkét adják Cérizet-nek, majd megcsinálják Houmeau-ban.

Ève-et elkápráztatta az a remény, hogy lesz harmincezer frankja, megszabadul a szűkölködéstől - és csak afféle másodrangú reménységnek tekintette a társulási szerződést. Ezért aztán Séchard és felesége engedtek a szerződésnek egy olyan pontjában, amely még egyszer, utoljára vitát idézhetett elő. A nagy Cointet követelte a jogot, hogy a maga nevére állíttathassa ki a szabadalmat. Sikerült elfogadtatnia azt, hogy mivel David anyagi jogai tökéletesen meg vannak határozva a szerződésben, a szabadalom egyformán szólhat bármelyik társ nevére. A testvére végül azt mondta: - Ő fedezi a szabadalom költségeit, őt terheli az útiköltség, ez is kétezer frank! Ha nem a saját nevére szól, egy hajítófát sem ér az egész.

A hiéna tehát minden ponton diadalmaskodott. A társulási szerződést fél öt tájban aláírták. A nagy Cointet udvariasan fölajánlott Séchard-nénak hat tucat csipketerítőt és egy szép Ternaux-kendőt, tűpénz gyanánt, azért, hogy - mint mondta - elfelejtse a vita hevességét. Alighogy a másolatokat kicserélték, alighogy Cachan átadta Petit-Claud-nak a felmentvényeket, a pör iratait és a három rettentő váltót, amit Lucien hamisított - a lépcsőházban felhangzott Kolb szava, miután egy postai szállítókocsi állt meg a kapu előtt fülsiketítő dübörgéssel.

- *Asszonyom, asszonyom, dizenödezer frank!...* - kiáltotta - *Boidiers-ből, ikazi bézpen, Lucien úr gülte.*

- Tizenötezer frank! - kiáltott fel Ève, karját égnek emelve.

- Igen, asszonyom - mondta a belépő postás -, tizenötezer frank, a bordeaux-i delizsánsz hozta. Két emberem cipeli fel a lépcsőn a zsákokat. Lucien Chardon de Rubempré úr küldi... És itt hozok egy kis bőrzacskót, az ön számára ötszáz frank van benne aranyban, s valószínűleg egy levél is.

Ève azt hitte, álmodik, mikor a következő levelet olvasta:

> Édes húgom, itt van tizenötezer frank.
>
> Ahelyett, hogy megöltem volna magam, eladtam az életemet. Nem vagyok már a magam ura; több mint titkára; kreatúrája vagyok egy spanyol diplomatának.
>
> Irtózatos életet kezdek újra. Talán jobb lett volna, ha vízbe ölöm magam.
>
> Isten veled. David kiszabadul, s négyezer frankkal kétségtelenül vásárolhat egy kis papírmalmot, megcsinálhatja a szerencséjét.
>
> Azt akarom: eszedbe se jusson többé
>
> szerencsétlen bátyád
> Lucien

- Meg van írva - kiáltott fel Chardonné, aki lejött megnézni, hogyan halmozzák egymásra a zsákokat -, meg van írva, hogy szegény fiam mindig végzetes teremtés lesz, ezt mondja a levelében is... még akkor is, amikor jót cselekszik.

- Hajszál híján pórul jártunk! - kiáltott fel a nagy Cointet, amikor kinn volt a Mûrier téren. - Egy órával később az arany fénye beragyogta volna a szerződés homályos pontjait, és ez elriasztotta volna emberünket. Három hónap múlva, ahogy ígérte, tudni fogjuk, mihez tartsuk magunkat.

Este hétkor Cérizet megvásárolta és kifizette a nyomdát, a maga terhére tartva vissza az utolsó negyed bérét. Másnap Ève átadott negyvenezer frankot a főadóbérlőnek, hogy a férje nevére kétezerötszáz frank járadékot vásároljon belőle. Aztán írt az apósának: keressen neki Marsacban egy tízezer frankos kis birtokot, hogy személyes vagyonát abba fektesse.

A nagy Cointet terve félelmetesen egyszerű volt. Első pillantásra azonnal lehetetlennek ítélte az üstben való enyvezést. Az olcsó növényi anyagoknak a rongypéphez való keverését tartotta a vagyonszerzés igazi, egyetlen módjának. Elhatározta tehát, hogy nem törődik a pép olcsóságával, és rettentően ragaszkodik az üstben való enyvezéshez. Megmondjuk, miért. Az angoulême-i papírgyárak akkor majdnem kizárólag a Tallér, Csirke, Diák, Kagyló nevű írópapírokkal foglalkoztak; természetesen ezek mind enyvezett papírok. Sokáig ez volt a dicsősége az angoulême-i papírgyártásnak. Ez a specialitás tehát hosszú évek óta monopóliuma volt az angoulême-i gyárosoknak és föltétlenül jogossá tette a Cointet-ék követelését; de az enyvezett papír, mint látni fogjuk, egyáltalán nem szerepelt a spekulációjukban. Az írópapír elhelyezése igen szűk korlátok közt mozog, ellenben a nem enyvezett nyomtatópapirosé szinte határtalan. Amikor a nagy Cointet Párizsba utazott, hogy saját nevére kiállíttassa a szabadalmi oklevelet, olyan üzletek lekötésére gondolt, amelyek nagy változtatásokat idéznek majd elő az ő gyártási módszerében. Métivier-nél szállt meg, s utasítást adott neki, hogy egy éven belül ragadja ki az újságok papírellátását a mostani kezekből: szállítsa le úgy az árakat, hogy egyetlen gyár se követhesse, s ígérjen minden újságnak az eddig használt legszebb fajtáknál is sokkal fehérebb és kiválóbb papirost. Minthogy az újságok szerződései hosszabb időre szólnak, nem éppen rövid aknamunkára volt szükség a kiadóhivatalokban, amíg ezt a monopóliumot meg lehetett valósítani; de Cointet kiszámította, hogy éppen elég ideje lesz Séchard-tól megszabadulni, mialatt Métivier megköti a szerződéseket Párizs legelső lapjaival, amelyeknek papírfogyasztása akkoriban napi kétszáz rizsmára emelkedett. Cointet természetesen meghatározott arányban Métivier-nek is részt adott ezekből a szállításokból, hogy legyen egy ügyes képviselője a párizsi piacon, s ne kelljen utazásokra vesztegetnie az idejét. Ebből az üzletből ered Métivier vagyona, amely a legtekintélyesebbek közé tartozik a papírkereskedelemben. Tíz esztendőn át ő szállított a párizsi újságoknak, nem lehetett vele versenyezni. A nagy Cointet így biztosította árujának jövendőbeli elhelyezését, és éppen idejében tért vissza Angoulême-be, hogy jelen legyen Petit-Claud esküvőjén; az ügyvéd már eladta irodáját, s az utódja kinevezését várta, hogy elfoglalja Milaud úr helyét, amint megígérték Châtelet grófné pártfogoltjának. Az angoulême-i királyi ügyész második helyettesét első helyettesnek nevezték ki Limoges-ba, s az igazságügyminiszter az egyik pártfogoltját küldte az angoulême-i törvényszékre, ahol az első helyettes állása két hónapig gazdátlan maradt. Ebben az időközben teltek Petit-Claud házasságának mézeshetei.

A nagy Cointet távollétében David először is enyvezés nélkül gyártott bizonyos mennyiségű újságpapírt, sokkal különbet annál, amilyent az újságok használtak, második alkalommal aztán szép nyomtatványok céljára nagyszerű velin-papírt csinált, ezt a Cointet-nyomda az egyházmegyei imakönyv kinyomtatására használta fel. Az anyagot maga David készítette elő titokban, mert nem tűrt meg más munkást maga mellett, csak Kolbot és Mariont.

A nagy Cointet visszatérésekor minden megváltozott; megnézte a gyártott papirosok mintáit, és nem volt túlságosan megelégedve.

- Kedves barátom - mondta Davidnak -, Angoulême a Kagyló-papírral kereskedik. Mindenekelőtt arról van szó, hogy a lehető legszebb kagylót állítsuk elő, ötven százalékkal olcsóbban a mostaninál.

David megpróbált enyvezett péppel Kagyló-papírt gyártani, de a papír nagyon érdes volt, s az enyv megcsomósodott benne. Amikor a kísérlet véget ért, és David kezében tartott egy ívet, elhúzódott egy sarokba, hogy bánatát magába fojtsa, de a nagy Cointet felhajszolta, elbűvölően szeretetre méltó volt, és vigasztalta az üzlettársát.

- Ne csüggedjen - mondta Cointet -, csak előre. Jó fiú vagyok én, megértem önt és kitartok mindvégig!...

- Igazán - mondta David a feleségének, amikor hazament ebédelni -, derék emberekkel kerültünk össze, sohase hittem volna, hogy a nagy Cointet ilyen nagylelkű!

És elmondta beszélgetését álnok üzlettársával.

Három hónap telt el kísérletekkel. David a papírgyárban hált, megfigyelte a pép különböző összetételének eredményeit. Hol a rongy és az ő nyersanyagának keverésében találta meg a sikertelenség okát, és egészen a titkos nyersanyagból készítette a pépet, hol pedig megpróbálta a tiszta rongypépet megenyvezni. Csodálatos kitartással folytatta munkáját a nagy Cointet szeme láttára, akire szegény már nem gyanakodott; különféle azonos természetű anyagokon keresztül eljutott odáig, hogy kimerítette titkos anyagainak és minden elképzelhető ragasztószernek összes kombinációit.

Az 1823 év első felében David Séchard a papírgyárban élt Kolbbal, ha ugyan élet az, amikor valaki nem törődik sem a táplálékkal, sem ruhájával, sem önmagával. Kétségbeesetten hadakozott a nehézségekkel; felséges látvány lett volna mindenki másnak, mint a Cointet testvéreknek, mert a vakmerő harcos semmiféle önző gondolattal nem foglalkozott. Volt egy pillanat, amikor semmi mást nem kívánt, csak a győzelmet. Csodálatosan éles szemmel leste ki, milyen különös eredmények születnek, miközben hasznos gyártmányokat állít elő egyes anyagokból, amelyekben a természet titkos ellenállása úgyszólván meg van szelídítve - és szép, ipari törvényeket vezetett le mindezekből; megfigyelte, hogy ez a teremtő munka csak akkor sikerülhet, ha engedelmeskedünk a dolgok távolabbi viszonylatainak, annak, amit ő az anyagok második természetének nevezett. Végre, augusztus felé, sikerült üstben enyvezett papirost létrehoznia, tökéletesen olyat, amilyet manapság gyárt az ipar, s melyet korrektúrapapírnak használnak a nyomdákban; ennek a fajtái azonban nem egyformák s az enyvezése sem mindig biztos. Ez - tekintettel a papírgyártás akkori állapotára - igen szép eredmény volt 1823-ban. Tízezer frankba került, és David remélte, hogy megoldja a probléma utolsó nehézségeit is.

De ekkor különös szóbeszéd kezdett elterjedni Angoulême-ben és Houmeau-ban: David Séchard tönkreteszi a Cointet testvéreket. Azt beszélték, hogy harmincezer frankot pazarolt kísérletezésekre, és végül igen rossz papírt állított elő. A többi gyáros megriadt és ragaszkodott a régi módszerekhez; s mert irigykedtek a Cointet testvérekre, azt a hírt terjesztették, hogy ez a nagyra törő cég hamarosan megbukik. A nagy Cointet végtelen papírszalagokat gyártó gépeket hozatott, s elhitette a világgal, hogy ezekre a gépekre David Séchard kísérleteihez van szükség. De a jezsuita belekeverte a pépbe a Séchard tanácsolta titkos anyagokat, őt pedig folyvást biztatta, hogy ne törődjék egyébbel, mint az üstben való enyvezéssel - és ezernyi-ezer rizsma újságpapírt szállított Métivier-nek.

Szeptemberben a nagy Cointet félrevonta David Séchard-t, s amikor meghallotta tőle, hogy egy diadalmas kísérleten gondolkozik, azt tanácsolta neki, ne folytassa ezt a küzdelmet.

- Édes Davidom, menjen haza Marsacba, a feleségéhez. Pihenje ki fáradságát. Nem akarunk tönkremenni - mondta barátságosan. - Amit ön nagy diadalnak tekint, az még csak kiindulópont. Most majd várunk, mielőtt új kísérletekbe fognánk. Legyen igazságos. Nézze az eredményeket. Mi nemcsak papírgyárosok vagyunk, hanem nyomdászok és bankárok is, s az emberek azt beszélik, hogy ön tönkretesz bennünket.

David Séchard felségesen naiv mozdulatot tett, hogy jóhiszeműségét bizonyítsa.

- Nem tesz tönkre bennünket ötvenezer frank, amit a vízbe dobunk - felelte David mozdulatára a nagy Cointet -, de nem akarjuk, hogy a rólunk szóló rágalmak miatt mindent készpénzzel kelljen fizetnünk, hiszen akkor kénytelenek volnánk abbahagyni az üzleti műveleteinket. Eljutottunk a szerződésünk határidejéhez, meg kell gondolni a dolgot mind a két részen.

„Igaza van" - gondolta magában David, aki nagyban folytatott kísérleteibe merülve, észre sem vette, mi történik a gyárban.

Azzal visszatért Marsacba, ahol fél esztendő óta minden szombat este meglátogatta Ève-et és kedden reggel mindig magára hagyta. Az öreg Séchard jó tanácsot adott Ève-nek, s az éppen apósa szőlője mellett megvett egy Verberie-nek nevezett házat, három hold kerttel s egy darab szőlővel, amelyet az öreg szőlője egészen körülfogott. Igen takarékosan élt anyjával és Marionnal, mert ötezer frankkal adós volt még ezért a bájos birtokért, amely a legcsinosabb volt Marsacban. A kertes, palatetős ház fehér tufából épült, kőfaragás díszítette, ami olcsó errefelé, mert a tufát igen könnyű faragni. Az Angoulême-ből elhozott csinos bútorzat még csinosabbnak látszott falun, mert ezen a vidéken akkor a legcsekélyebb fényűzést sem ismerték. A kerti homlokzat előtt gránátalmafák, narancsfák és ritka növények sora állt, amelyet az előző tulajdonos - egy öreg tábornok, aki Marron úr kezétől halt meg - maga gondozott.

David éppen egy narancsfa alatt játszadozott a kis Luciennel felesége és apja jelenlétében, amikor a mansle-i végrehajtó személyesen hozta el neki a Cointet testvérek felszólítását, hogy döntőbíróságot hívjanak össze: társulási szerződésük értelmében jogvitát akarnak előterjeszteni. A Cointet testvérek követelték hatezer frank visszatérítését s a szabadalom tulajdonjogát, valamint kiaknázásának összes, leendő jövedelmét kártérítésül az óriási, eredménytelen kiadásokért.

- Azt mondják, hogy tönkreteszed őket - szólt fiához a szőlősgazda. - No hát, ez az egyetlen cselekedeted, aminek örülök.

Másnap kilenc órakor Ève és David ott voltak Petit-Claud úr előszobájában, aki az özvegyek védelmezője, az árvák gyámja lett, s akinek tanácsait, úgy gondolták, egyes-egyedül érdemes megfogadni.

Az ügyész rendkívül kedvesen fogadta egykori ügyfeleit, s ragaszkodott hozzá, hogy Séchard úr és neje szerencséltessék reggelire.

- Cointet-ék hatezer frankot követelnek önöktől - mondta mosolyogva. - Mennyivel adósak még a Verberie árából?

- Ötezer frankkal, de van kétezrem - felelte Ève.

- Tartsa meg a kétezer frankját - felelte Petit-Claud. - Lássuk csak - ötezer!... Még tízezer frank kell, hogy jól berendezkedhessenek. Nos hát, két órán belül a Cointet testvérek elhozzák ide a tízenötezer frankot.

Ève meglepett mozdulatot tett.

- ...Annak ellenében, ha lemondanak a barátságosan felmondott társulási szerződés minden várható hasznáról - mondta az ügyész. - Jó lesz így?

- S az aztán törvényesen a mienk lesz? - kérdezte Ève.

- Törvényesen - felelte mosolyogva az ügyész. - Elég bajt okoztak önöknek a Cointet testvérek, határt akarok szabni az igényeiknek. Hallgassanak ide, én ma az állam ügyésze vagyok, tartozom azzal, hogy megmondjam az igazat. Nos hát, Cointet-ék jelenleg is lóvá teszik önöket, de sajnos, önök a kezükben vannak. Ha fölveszik velük a harcot, megnyerhetik a pört, amit ők terveznek. De hát akarnak még tíz év múlva is pörösködni? Szakértői vizsgálat döntőbírósági ítéletet fog követni, és ki lesz téve a legellentmondóbb vélemények eshetőségeinek. No meg - tette hozzá mosolyogva -, nem is tudok ügyvédet, aki elvállalhatná a védelmüket. Az utódom tehetségtelen ember. Nézzék, a rossz megegyezés is többet ér a jó pörnél...

- Jó lesz nekem minden megegyezés, ha nyugalmat szerez - mondta David.

- Paul! - kiáltott Petit-Claud az inasának - keresse meg Ségaud urat, az utódomat!... Amíg mi reggelizünk, ő majd meglátogatja Cointet-ékat - mondta egykori klienseinek -, s önök néhány óra múlva visszamennek Marsacba, tönkretéve, de nyugodtan. Tízezer frankból még ötszáz frankkal megszaporítják a járadékukat, s boldogan fognak élni azon a csinos kis birtokon!

Két óra múlva, ahogy Petit-Claud mondta, Ségaud ügyvéd visszatért a szerződéssel, amit Cointet-ék annak rendje és módja szerint aláírtak - és tizenöt ezres bankóval.

- Sokkal tartozunk neked - mondta Séchard Petit-Claud-nak.

- De hiszen most tönkretettelek benneteket! - felelte Petit-Claud csodálkozva egykori ügyfeleinek. - Tönkretettelek, ismétlem, majd meglátjátok; de ismerlek titeket, jobban szeretitek a tönkremenést annál a vagyonnál, amit későn kaptatok volna meg.

- Mi nem vagyunk önzők, uram, köszönjük, hogy módot adott nekünk a boldogságra - mondta Ève asszony -, és mindig hálásak leszünk ezért.

- Uramisten!... csak ne áldjon!... - mondta Petit-Claud - lelkifurdalást szerez nekem; de azt hiszem, ma helyrehoztam mindent. Önöknek köszönhetem, hogy ügyésszé lettem, s ha valakinek hálára van oka, az én vagyok... Isten önökkel.

Az elzászi idővel megváltoztatta véleményét az öreg Séchard-ról, az viszont megszerette az elzászit, amint megtudta, hogy az éppoly kevéssé tud írni-olvasni, mint ő, s könnyű leitatni. Az egykori Medve megtanította a kiszolgált vértest a szőlőművelésre és a bor eladására, valósággal kiképezte, hogy okos embert hagyjon örökségül a gyermekeire, mert utolsó napjaiban nagy és gyermekes félelem fogta el, hogy mi lesz a földi javaival. Courtois molnár lett a bizalmasa.

- Majd meglátja - mondta neki -, hogyan gazdálkodnak a gyermekeim, amikor engem a föld alá tesznek. Ó, uram Isten, reszketek a jövendőjüktől.

Az öreg Séchard 1829 márciusában halt meg; körülbelül kétszázezer frank értékű birtokot hagyott maga után a Verberie-hez csatolva; nagyszerű uradalom ez; Kolb két esztendő óta igen jól vezeti.

David és felesége majdnem százezer tallér készpénzt talált apjuk hagyatékában.

A közhit, mint rendesen, annyira felnagyította az öreg Séchard vagyonát, hogy egész Charente megyében egymillióra becsülték. Ève-nek és Davidnak körülbelül harmincezer frank évi járadéka lett, amikor ehhez az örökséghez hozzácsatolták saját kis vagyonukat; ugyanis vártak egy ideig a tőkéjük felhasználásával, s a júliusi forradalom idején fektették állampapírokba.

Csak 1830 után alkothatott hozzávetőleges fogalmat Charente megye és David Séchard a nagy Cointet vagyonáról. A nagy Cointet többszörös milliomos, képviselő, ma Franciaország főrendje, s azt mondják, a legközelebbi kabinetben kereskedelmi miniszter lesz. 1837-ben feleségül vette az egyik legbefolyásosabb államférfi leányát, Popinot kisasszonyt. Az apa, Anselme Popinot, Párizs képviselője és egy kerület polgármestere volt.

David Séchard fölfedezése olyan volt a francia papírgyártásnak, mint a táplálék a szervezetnek. Mihelyt a rongyon kívül más anyagokat is felhasználtak, Franciaország minden más európai országnál olcsóbban gyártotta a papirost. De a hollandi papír, ahogy David Séchard előre látta, nincs többé. Előbb vagy utóbb kétségtelenül fel kell állítani egy királyi papírgyárat, mint ahogy megteremtették a Gobelin-műhelyt, Sèvres-t, a Savonnerie-t és a királyi nyomdát, amelyek mind mostanáig túlélték a polgári vandálok pusztító csapásait.

David Séchard-t szereti a felesége: két fiúval és egy leánnyal ajándékozta meg, s Davidban van annyi jó ízlés, hogy sohasem beszél a kísérleteiről. Ève-ben pedig annyi józan ész, hogy lemondassa a feltalálóknak, a Hóreb-hegyi csipkebokor lángjában emésztődő Mózeseknek hivatásáról. Szórakozásból foglalkozik az irodalommal, de egyébként a gazda boldog és lusta életét folytatja. Amikor visszavonhatatlanul búcsút mondott a dicsőségnek, más becsvágy nem tudott feltámadni benne, s az álmodozók, a gyűjtők osztályába szegődött: entomológiával foglalkozik, s kutatja a rovaroknak még ma is titokzatos átváltozásait, amelyeknek a tudomány csak utolsó alakját ismeri.

Mindenki hallott Petit-Claud főügyész sikereiről; vetélytársa a híres Vinet de Provins-nek, s legfőbb vágya, hogy a poitiers-i királyi törvényszék első elnöke legyen.

Cérizet-t többszörösen elítélték politikai vétségekért, és sokat beszéltetett magáról. Mint a szabadelvű párt legvakmerőbb elvesztett báránykáját, Bátor Cérizet-nek nevezték el. Amikor Petit-Claud utóda rákényszerítette, hogy angoulême-i nyomdáját eladja, új életet kezdett a vidék színpadán, és színészi tehetsége lévén, ragyogó karrier állt előtte. Egy szerelmes színésznő jóvoltából kénytelen volt Párizsba menni, hogy a tudománytól kérjen segítséget a szerelem ellen, s ott megpróbált pénzt csiholni a szabadelvű párt jóvoltából.

Ami Lucient illeti: az ő visszatérése Párizsba a *Jelenetek a párizsi életből* lapjaira tartozik.

Párizs 1835-43

Vége